1924 ANUL XVI. IULIE. No. 7

# Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICĂ

## SUMAR:




IAŞI

**Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri No. 3**

1924

VIAŢA ROMINEASCA apare lunar cu cel puţin 160 pagini.—Abonamentul în ţară un an 300 lei.—jumătate an 150 lei. Numărul 30 lei.—Pentru străinătate: un an 500 lei; jumătate de an 250 lei. Numărul 50 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

# VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARĂ

Iași, Strada Alecsandri No. 10—12.

ANUL XIV

## CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimițînd suma *prin mandat poștal*

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1924 este:

**IN ȚARĂ:**

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 400 lei

*Pentru particulari:*

| | |
|---|---|
| Pe un an . . . . . . . . . . . . . . . . | 300 lei |
| Pe jumătate an . . . . . . . . . . . . . | 150 " |
| Un număr . . . . . . . . . . . . . . . . | 30 " |

**IN STRĂINĂTATE:**

| | |
|---|---|
| Pe un an . . . . . . . . . . . . . . . . | 500 lei |
| Pe jumătate an . . . . . . . . . . . . . | 250 " |
| Un număr . . . . . . . . . . . . . . . . | 50 " |

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

**Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 24 lei anual costul recomandării pentru țară și 95 lei pentru străinătate.**

Colecții complecte pe anii 1920, 1921 și 1922 se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de:

100 lei colecția pe 1920
120 " " " 1921
160 " " " 1922
200 " " " 1923
inclusiv spesele de porto.

*Administrația.*

# Viața Romînească

# Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LIX

ANUL XVI

IAŞI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURA „VIAŢA ROMÎNEASCĂ"

1924

## Din registrul ideilor gingaşe

### V. Clasicii

Clasicii sînt nume proprii de literaţi şi artişti, pe care le învăţăm în şcoală, sau le aflăm mai tîrziu, din cărţi sau dela persoane frumos cultivate. Numele acestea sînt ilustre şi vechi; în ele, fără să fie ajutate de vre-un alt cuvînt, stă acumulată o mare putere de suggestie. *De aceia şi sînt o proptea folositoare pentru opiniile noastre literare* şi artistice; fiindcă, în orice domeniu, omului îi vine comod să trăiască autoritativ.

Până la revoluţia romantică, numele vechi erau propteaua unică a gustului public. Pe încetul s'au strecurat şi modernii spre treptele de cinste, şi astăzi sînt destui oameni care nu-i pomenesc decît pe dînşii; aşa încît avem două puncte de sprijin, de putere aproape egală: numele cele mai vechi şi mai cunoscute —numele cele mai nouă, din ultima fasciculă a celei mai moderne reviste. Dezvoltarea capitalistă a culturii europene trebuia negreşit să pună în valoare *noutatea* ca atare—lansarea de articole nouă este un caracter general al pieţii de astăzi. De unde vine că unii oameni se închină celor mai vechi, alţii celor mai nouă mărfuri artistice, nu-i uşor de spus. Poţi fi deopotrivă elegant şi cu anticii şi cu modernii, pentrucă eleganţa conservatoare şi cea revoluţionară sînt acum egal valabile. Dar constatarea că ar fi existînd spirite dela sine conservatoare, altele dela sine revoluţionare, nu explică nimic. Măgarul filozofului nu piere de foame între cele două baniţe egal pline, pentrucă foamea, şi

nu egalitatea baniţelor, îl hotărăşte: animalul începe să mînînce, indiferent de baniţă. In exemplul nostru, trebuinţa de a avea numaidecît o părere literară este motivul hotărîtor; — poate că adeseori decizia vine ca în cazul măgarului, indiferent de estetica antică şi de estetica modernă.

In practica zilnică, omul ţine socoteală de gustul cercului în care se găseşte; se decide după sfiala ori după lipsa de consideraţie pe care cercul i-o inspiră. Oricum, primul pas odată făcut, pentru clasici ori pentru moderni, stăruim, de obiceiu, pe drumul apucat, cu o îndărătnicie surprinzătoare. Ambiţia consecvenţei este o putere mare şi oarbă, chiar în lucrurile literare şi artistice. Şi consecvenţa este cu atît mai feroce, cu cît mai neclare sînt în conştiinţa omului motivele specific estetice, dacă cumva s'a întîmplat ca astfel de motive să intre în acţiune. Dar intervenţia motivelor de acest soiu este cu totul nesigură şi rară. Atitudinile curente, în artă şi literatură, sînt nu de natură estetică, ci socială: sînt rezultate din trebuinţa de a figura cît mai patent în cercul social al cărui prestigiu ne farmecă mai mult.

Cred că, în general, ne-am înţeles. Acum, să nuanţăm puţin.

In ciuda esteţilor mofturoşi, trebue afirmat că oricare cetăţean are, natural, trebuinţe estetice şi prin urmare un gust al lui adevărat. Cetăţenii dintr'un anume timp şi loc au cam aceleaşi trebuinţe estetice şi acelaşi gust. Depărtarea în timp şi deosebirea de dezvoltare istorică sînt obstacole mari în calea înţelegerii. Este dar, în principiu, puţin probabil ca Eshil să vorbească unui parizian de astăzi aşa de clar ca Bataille ori Capus (fără să ţinem samă de deosebirea de limbă), nici Knut Hamsun să impresioneze pe un bucureştean, măcar cît de deştept şi sensibil, în chip atît de adequat ca d. Radu Cosmin. Toată problema clasicilor se rezumă în aceste potriviri sau înstrăinări intelectuale, hotărîte de timp şi de treapta istorică.

Bucureşteanul foarte cult are educaţia intelectuală şi artistică eminent şi actual pariziană. Prin urmare suplimentele dramatice sau narative dela *l'Illustration* vorbesc viu şi direct sufletului său, iar Shakespeare, ori chiar Ibsen, îi sînt glasuri confuze, de pe altă lume. Şi, în scurt, celebrităţile artistice de care ne despart sute ori mii de ani ne sînt, obişnuit, iremediabil străine, într'un grad oarecare. Ele au un prestigiu savant: trebue bătae de cap ca să „înţelegi" asemene lucruri, născute în şi pentru o lume moartă de veacuri. Frica să nu pară ignorant şi dorinţa să treacă drept „cunoscător" îl opresc de multe ori pe cetăţeanul normal să mărturisească cinstit plictiseala imensă în care-l îneacă paginile cele mai clasice. Ar fi preţios şi amuzant să surprinzi exact sentimentele persoanelor culte, ale cunoscătorilor prin irezistibilă vocaţie, la cetirea corurilor lui Sofocle, a tiradelor lui Corneille, a paginilor de psihologie fără aliniate, ale doamnei de Lafayette, a portretelor lui La Bruyère, pline de nume greceşti fără noimă şi de aluzii obscure, a versurilor de neîndurată şi adormitoare seninătate din *Hermann şi Dorothea*, în sfîrşit a groaznicelor discursuri dramatice ale lui Schiller. Şi nu-i vorba de aceia că, la depărtări de zeci de pagini, întîlneşti un rînd ori un vers care îţi irită o clipă atenţia, ci de opera toată, întocmai aşa cum îţi stă înainte: *Antigona* şi *Rodoguna*, *Georgicele* şi *Henriada*, *Ifigenia* şi *Andromaca*, *Tasso*, *Afinităţile elective* şi (o, grozăvie supremă!) *Wilhelm Meister*, *Wallenstein*, *Don Carlos*—întocmai, întocmai, vers cu vers, rînd cu rînd, şi —ce-i mai teribil, cuvînt cu cuvînt... O Apollon, demon farsor, cel ce ameţeşti atîţi oameni cum se cade cu „modelele" pe care dinadins le inspiri atît de divers şi contrazicător, ajută şi luminează pe cetitor, ca să înţeleagă ce-i spun şi să mă creadă cît sufăr pentru dînsul, cînd mi-l închipui faţă în faţă cu operele clasice, *întocmai* aşa cum sînt, fără sosurile de o mie de ori întoarse şi drese, în care le tot încălzesc criticii şi istoricii de toată mîna!... Cetăţeanul şi capod'opera, singuri singurei: asta vreau eu. Dar e un vis absurd.

Timpul omoară orice creaţie intelectuală, în total ori în parte. Veşnica tinereţe a eternelor modele este o frază ineptă, eşită din minţi strîmte şi leneşe. Cine nu-i pedagog, guvernantă sau ministru de instrucţie publică, şi are şi altfel mintea liberă şi trează, îşi mărturiseşte cinstit plictiseala iritantă care îţi gîtue atenţia în faţa multor dintre cele mai definitive pagini. Dar cîţi oameni cetesc, observîndu-se onest, dialogurile lui Platon, Iliada, pe Tit-Liviu, tragediile lui Racine, dramele istorice ale lui Shakespeare, tragediile lui Schiller? Iar, de altă parte, care om în stare să asculte şi să priceapă nu ia sama că în muzica secolului al 18-lea, consfinţită ca absolut clasică, se repetă fastidios figuri melodice care pentru noi sînt cu desăvîrşire moarte, fiindcă le simţim automatice, scoase din unul şi acelaşi sertar, trase pe acelaşi calapod—ornamente goale de orice înţeles şi funcţie es-

tetică, balast revoltător care ţine în loc atenţia fără să o satisfacă? Care om în stare să vadă estetic, nu simte neplăcut convenţionalul abstract, şi prin urmare insuficienţa vizuală a atitor ireproşabile bucăţi de sculptură greacă ori de pictură a lui Rafael şi a posterităţii lui exasperante? Cine, dacă exceptăm cazul de cultură stupid unilaterală sau de poză, se poate etuziasma cinstit de „lirismul" corurilor lui Racine, dînd cu piciorul în Verlaine? Dar pentru evaluarea clasicilor antici şi a celor neolatini a intervenit de cîteva zeci de ani, subt insuflarea peste tot nelipsită a naţionalismului cotropitor, un marafet nou: fraza *latinităţii*—limpiditatea latină, seninătatea, simplicitatea, isteţimea, delicateţa—şi cîte alte mirodenii *latine*. Un adăpost foarte bine venit pentru vanitatea minţilor gelatinoase, cărora li se istovise îngrijitor repertoriul de platitudini estetico-culturale. Pentru clasicii francezi în deosebi se întrebuinţează mult şi un alt ingredient: ei sînt aristocratici absolut. Şi superdelicaţii juni democraţi şi june democrate (mai ales!) care ornează, neapărat, saloanele de după războiu, sînt fanatici ai literaturii elegante dela Versailles. Democraţie cu latinitate şi fervenţă pentru arta subţire. *Du grand siècle*—c'est du dernier chic...

Trebue o fantazie neobişnuită, o cultură istorică tot astfel, pentru a reînvia în cîtva forme ale unei vieţi intelectuale de care te despart veacuri. Asta nu înseamnează că istoricii de meserie sînt totdeauna eminent înţelegători ai celor trecute. De obiceiu, ei se închid numai, cu solemnitate erudită, în admiraţii înţepenite şi necontrolate, refuzînd cu suficienţă naivă şi obtuză, orice noutate: ei cunosc doar adevărul şi frumuseţa definitivă. Admiraţia curentă pentru lucrurile vechi este un moft de educaţie.

Desigur uzura sau moartea valorilor intelectuale sînt fenomene complexe. Gloriile trecute se întunecă şi se luminează capricios, şi forme vechi de artă pot să reînvie, într'o măsură oarecare, în fantazia artiştilor. La ceilalţi, care nu-s decît *public*, simţirea şi judecata estetică, în afară de gustul lor actual, adese nemărturisit, sînt cu totul nestabile şi inconzistente. În materie de artă, masa este suggestibilă aproape fără margini. Numai masa? Eu am văzut pe un om — ce-i dreptul deosebit de inteligent şi simpatic—făcînd pe alţi cîţiva să „descopere" minuni în cele mai nule pagini de muzică simfonică a lui Schubert. Iar cei suggestionaţi erau muzicanţi de meserie, şi altfel nu erau oameni proşti, deşi cam prea tineri.



Arta, indiferent de materialul în care se manifestă, este graiu. Caşi graiul vorbit, ea îşi schimbă formele, pentrucă se schimbă cuprinsul sufletesc care le-a zămislit. Este totdeauna o doză de strîmbătură, să vorbeşti ca oamenii de altădată: — aici e originea, aici e şi condamnarea grimasei clasiciste. Fiecare vreme vorbeşte pe potriva botului său, a minţii sale. Pentru a înţelege şi reînvia vorbirea, prin urmare sufletul vremilor de mult trecute, trebue o virtuozitate curioasă, oarecum nefirească. Şi sînt destule forme care cu nici un preţ nu pot fi reînviate, şi nici o formă nu poate ajunge a doua oară şi întocmai la viaţa pe care a avut-o în sufletul care a creat-o şi în sufletele celor din vremea şi locul lui. Cetăţeanul normal n'are nici timp, nici alte mijloace indispensabile pentru asemenea acrobaţii estetice. Are însă tot dreptul să consume în pace articole artistice *proaspete*, aşa cum îi sosesc—direct dela Paris.

**Anton Gherman**

# Satire și epistole

## Plăceri auguste

In pădurea nesfîrşită dela Nord
Ce-a inspirat
Geografii de clasa V-a secundară,
Cum şi geologicul acord
Că-au fost cărbuni în era terţiară;
In pădurea cu căpşuni şi cu balauri,
Fără de care n'am avea fosile
Şi n'am şti că ferigele sint file
De herbare 'n care dorm plesiozauri,
Iar digitala monstră: tălpi cu care 'n anii
Aceia au păşit leviatanii,
— Că'n sbircitura pietrii-a ris gorila



Ca în safire clorofila
Sau după cum în plăcile aramii
Făceau din mii urechi hipopotamii,
In pădurea-aceasta am plecat
La vinat;
Cu-o puşcă scoasă de curind din hrubă
Şi cu genunchii strimbi
In cisme cu carimbi
Da, cu căciulă şi cu şubă
Am plecat
La vinat.

Mă urmărea,—adică urmăream
Vierul,—ah vierul
Cu păr şi cu copite *despărţite*
Ca la vite
Şi colţi cum are numai rinocerul;
Vierul, ah vierul
Nopţilor mele donquihotice
Cu fel de fel de tilcuri
Ale pustiului, cu ţipete haotice
De elefanţi căzind în pilcuri
Şi vulturi dintr'o dată împuşcaţi
Şi împăiaţi,
Şi jaguari c'un glonte fără greş
Culcaţi şi prefăcuţi în preş,
Sau, prinsă de pe marginea abisului
Cu mina păsărica Paradisului.

La vinătoarea aceasta am plecat,
E drept, cam supărat,
Că am pornit ca un nătîng
Inchipuește-ți, cu piciorul sting
Cind foarte bine-aşi fi putut s'aştept
Şi să pornesc ca lumea, cu piciorul drept
— Am plecat
Căci trebuia neapărat
S'omor vierul.

Parcă 'l văd şi-acuma după cerul
Din virful dimbului tot dind tîrcoale
Sau scărpinindu-şi la răstimp de cerul
Lui Dumnezeu necruțător spinarea,
In vremea ce cu narea
Involtă ca un mac,
Pulveriza vre-un hoit de viezure burlac.
Era să-l fac odată pac! de fagul
De colo, însă l-am lăsat de dragul
De-a mi-l aşterne curmeziş
La loc de luminiş,
Ca luna să mă laude
Şi bucuroase că le-am împlinit dorințele
Să sară să m'aplaude
Din muşunoae pințele.

Aşa o noapte 'ntreagă
L-am hărțuit, l-am zăpăcit



Şi nu odată l-aşi fi nimerit
De nu m'ar fi oprit
Intr'o ureche—bleagă,
Vre-un Barbă-Cot beşleagă.

...In zori însă cind începu gingania
Să urce 'n soare,
Iar ierbele să se 'nfloare,
Şi-un vuet lung pe la răstoace,
Spunea că s'a pornit zizania
Cea veche între dobitoace,
Cind să o iau încoace
Ah, iată-mă 'nainte cu dihania!
Am pus desigur mina, scurt, pe puşcă
Dar cind să trag, ca de-obiceiu,—o duşcă
Răcoritoare, sinceră,—de sodă,
Mi-eşi cu plosca 'n față: Ciubăr-Vodă.

Dinu Lance

# Lupta contra Tuberculozei

**Organizări comparative.—Inferioritatea noastră față de țări mai mici ca întindere și populație (Norvegia, Suedia, Danemarca, Belgia și Elveția) ***

Am ajuns după vicisitudini numeroase—istoria noastră e dovada suferințelor dar și a energiei poporului nostru—să realizăm idealul nostru de stat național întregit în hotarele lui etnice firești. Corespunzător cu importanța pe care am reușit să o dobîndim, am putea rîvni să îndeplinim un rol de samă pe toate terenurile și prin urmare și pe cel sanitar. E o nobilă ambiție pe care nu o satisfacem însă decît foarte puțin. Lacunele organizării noastre sanitare sînt enorme. Prin contrast—contrast dureros pentru amorul nostru propriu, dar care trebue subliniat pentru a suscita emulații care ar putea să fie rodnice— sînt țări mult mai mici care ne depășesc așa de mult, încît apărem într'o situație foarte defavorabilă, penibilă chiar, în lumina crudă a faptelor.

In nordul depărtat, în țara fiordurilor, țară de neguri și de omături în care însă în străfulgerări, zări noi apar—simbolismul cu adînci înțelesuri al lui Ibsen și Björnson, muzica de culmi înalte a lui Grieg s'au produs acolo, dar tot acolo la începutul istoriei lor au apărut Wikingii cuceritori—putem găsi exemple care sînt adevărate îndrumări.

Norvegia cu o populație numai de 2 milioane și jumătate de locuitori a reușit să-și dea o organizare sanitară care ar putea servi de model nu numai pentru noi dar și pentru țări mult mai vechi ca cultură și civilizație. S'a săvîrșit acolo minunea

* Expunere făcută cu ocazia consfătuirii medico-sociale a medicilor bănățeni și olteni dela băile Erculane din 29 Septembre 1923.



ca oficialii să lucreze cu zel, pricepere și devotament alături de particulari și să realizeze în perfectă armonie una din cele mai echilibrate și sistematice combateri a celei mai omorîtoare din boalele actuale, cu rezultatul că tuberculoza a fost considerabil redusă. Celace Norvegienii au făcut pentru lepră—ultimele leprozerii, rămășițele vastelor azile care acopereau Europa în evul mediu au existat până în anii din urmă în Norvegia—sînt pe cale să facă acum și pentru tuberculoză.

Reflecții infinit de triste ne vin în minte și o ciudă pe care nu ne-o putem stăpîni ne cuprinde—sîntem mai mulți dar din nenorocire, nu destui în categoria aceasta cu stări de spirit de revoltă care ne îndeamnă la acțiune—cînd constatăm ce totală indiferență se acordă la noi chestiilor sanitare. Moartea seceră nestingherită în jurul nostru. Tuberculoza face zeci de mii de victime pe fiecare an și aproape nu e familie care să nu-și dea obolul Molochului acesta nesățios, ale cărui apetituri nu mai contenesc. Și totuși, foarte puțini, așa de puțini încît aproape nu comptează iau atitudine de luptă hotărîtă ca să încerce să opună o stavilă pustiirilor ei cotropitoare. In Norvegia, sufletele și inimile sînt mișcate într'un simț de solidaritate bine înțeles de toată durerea omenească pe care o constată împrejurul lor și înțelegătoare, compătimirea lor se traduce nu în deșarte plîngeri, dar în fapte care sînt dovezi de acțiune în continuă propășire.

Voiu schița organizarea luptei contra tuberculozei în Norvegia, luptă admirabilă dusă în stil mare nu pentru plăcerea pedantă de a înșira noi cifre și noi date pe lîngă atîtea altele pe care le-am citat cînd am trecut în revistă, în alte ocazii, organizările antituberculoase din țări mari și mici. Scopul e altul, e de a arăta că putem scoate învățăminte din celace s'a făcut acolo pentru a ajunge nu la o imitare directă—avem doară amorul nostru propriu, uneori excesiv de a rămîne originali și lozincei prin noi înșine îi dăm întrebuințări de care s'ar putea dispensa de oarece sînt unele generalizări care devin direct absurde—dar la o adaptare a măsurilor de combatere a tuberculozei, care cu siguranță ar fi urmate de rezultate excelente.

Mica Norvegie a ajuns în 1922 să aibă 3260 paturi pentru tuberculoși. Cifrele le iau după relația unei călătorii de studii publicată în „Zeitschrift für Tuberkulose" de Hanstein în 1922 și după rapoartele lui Heitmann și Harbitz la congresele internaționale de tuberculoză din 1920 și 1921. Noi nu avem nici 1000 paturi, socotind în acest număr toate instituțiile: spitale, sanatorii publice și particulare, sanatoriul maritim dela Tekirghiol ca și paturile, puținele paturi din spitalele generale rezervate tuberculoșilor. Bugetul rezumă și mai bine și mai comprehensiv diferența dintre ei și noi. Cifra bugetară pentru capitolul tuberculozei, care e oglinda posibilităților de acțiune, a trecut în Norvegia dela 80.000 coroane cît era în 1901 la 5 mil. 200.000 coroane în 1921—1922. Cum 100 coroane norvegiene valorează

actualmente 275 franci francezi și 100 lei 8 franci, așa incit o coroană norvegiană nu se poate cumpara decit cu 34 lei, bugetul oficial norvegian pentru combaterea tuberculozei ar fi echivalent cu 180 milioane de lei. Bugetul nostru pentru combaterea tuberculozei la o populație de 7 ori mai mare decit a Norvegiei e de 5 milioane de lei. Constatare care și ea se impune: Norvegienii au sporit acest buget dela 1891 de 65 ori—coroana lor departe de a se deprecia e acum in continuă urcare—pe cind noi, dela primul buget care a fost de 400—500.000 lei, socotind subvenția sanatoriului Filaret și cheltuelile intreținerii sanatoriilor Bisericani și Birnova—l-am urnit cu greu, cu sforțări mari care s'au lovit de multe rezistențe la 5 milioane de lei, celace astăzi cînd leul nostru are o valoare de cumpărare de 20—30 ori mai mică ca inainte de războiu reprezintă mai puțin de a treia parte din bugetul inițial.

Lupta contra tuberculozei a succedat in Norvegia luptei contra leprei. Primele două sanatorii s'au inființat în cele două azile de leproși desafectate, cel de la Reknes fondat in 1897 și cel care poartă numele marelui Lister, deschis in 1903. In 1916 și 1917 se deschid alte două sanatorii la Landeskogen și Vensnoven. In 1921, orașul Cristiania și-a construit un sanatoriu de 120 paturi la Glittre. In același an, parlamentul norvegian a votat 1¼ milion de coroane pentru două sanatorii, fiecare cu cite 120 paturi. Pe lingă aceste sanatorii mai sint incă patru particulare și două populare, al orașului Cristiania și al asociației femeilor norvegiene. In total, numărul paturilor din aceste sanatorii se ridică la 805. Un nou sanatoriu al statului cu 150 paturi e pe cale de a fi construit la Hakkedall.

In sanatorii se primesc bolnavi din toate stadiile boalei. Bolnavii care pot să dea o contribuție de muncă sint intrebuințați in sanatorii incă din timpul curei lor. In condițiile de admitere intră și angajamentul că nu se vor sustrage dela ocupații atit cit sint capabili să le aibă, după un program stabilit de medicul instituției.

In noul sanatoriu Hakkedall, 50 paturi vor fi rezervate pentru bolnavii care pot munci. Secțiunea aceasta va deveni astfel un adevărat atelier pentru grădinărie, ocupații rurale, diferite meserii. Se va putea consolida prin munca gradată, succesul curei obținut in sanatorii și se va putea urmări cit timp după cură, bolnavul iși păstrează capacitatea de muncă. Sistemul de cură prin muncă, căruia i se dă la noi o așa de mică importanță, merită să fie luat în de aproape considerație. Educația bolnavilor trebue să fie continuu făcută, convingîndu-i că e în interesul tratamentului de a nu trindăvi, de oarece munca, care nu e dusă până la oboseală, are o utilitate terapeutică și e mai cu deosebire de folos în interesul ocupațiilor lor ulterioare pe care vor trebui să le reia, dar care e preferabil să nu fie reluate brusc.

Costul intreținerii in sanatorii pentru fiecare bolnav e în termen mediu de 10 coroane pe zi. Casa de asigurare contra boalelor și comuna plătesc cite o coroană și 20 pe zi, restul sumei e acoperită de stat. In sanatoriile particulare, statul plătește o subvenție de 120 coroane lunar pentru fiecare bolnav sărac.



Colaborarea statului, comunelor, caselor de asigurare contra boalelor, duce astfel la rezultate apreciabile pentru asistența bolnavilor.

Pentru copiii cu tuberculoze pulmonare funcționează două sanatorii, unul al statului, celalt care aparține asociației femeilor norvegiane, fiecare cu 40 paturi.

La noi, luptăm demult să avem un sanatoriu pentru copiii cu leziuni pulmonare deschise. Sanatoriul dela Nifon, (județul Buzău) care a funcționat până inainte de războiu și pe care l-am cerut pentru copii e acum fără intrebuințare, cașicum și puținele sanatorii care existau până in 1916 ar fi socotite că erau și acelea în număr prea mare. Ca sanatorii maritime există două ale statului cu 125 paturi și două particulare cu 110 paturi. In Romînia mare nu există decît același sanatoriu maritim dela Tekirghiol care funcționa și inainte de războiu refăcut—după ce fusese devastat—prin stăruințele și munca devotată a conducătorilor lui. Sanatoriul Eforiei dela Tekirghiol continuă să fie în ruină. La Budache (Ackerman) unde sint nămoale excelente, nu se poate injgheba un sanatoriu stabil.

Pentru izolarea tuberculoșilor sint rezervate secții speciale în spitalele generale. Cristiania are intr'o secție 292 paturi, intr'alta 12 paturi, Bergen 83 paturi, Trondjem 60 paturi, Hamerfest 12 paturi. Secțiile acestea sint intrebuințate și pentru cercetări clinice și terapeutice—așa incit o activitate științifică se desfășoară in ele—asupra tuberculozei pulmonare. La noi, după multe sforțări in 14 orașe—teritoriul vechiu și noile provincii—am ajuns să avem 182 paturi—cu mult mai puțin deci decit în Norvegia—pentru tuberculoși și încă și acelea ocupate fără multă regulă de bolnavii din această categorie, cașicum ar fi în număr prea mare și li s'ar putea da intrebuințări cit de variate. Promisiile diferitelor direcții sanitare de a crea cit mai multe secții speciale pentru tuberculoși în spitalele generale, se amină continuu, de oarece nu li se acordă de fapt mare importanță. Direcțiile sanitare cred că e mai nimerit să treacă la alte preocupări, care împărtășesc dese ori și ele același soartă de a rămîne pur platonice.

Numărul mare de paturi pentru asistența tuberculoșilor e dat in Norvegia de azile, o instituție specifică și caracteristică pentru această țară. Conformația geografică a Norvegiei—munți întrerupți de fiorduri—mijloace anevoioase de comunicație pe întinderi mari—suprafața țării, pentru o populație de 2 ½ milioane de locuitori, e de 325 mii kilometri patrați—făceau foarte dificil transportul bolnavilor la distanțe enorme în cele citeva sanatorii înființate pentru ei. S'a recunoscut atunci necesitatea de a

construi azile mai ușor accesibile bolnavilor. Inființarea lor apărea cu atît mai urgentă cu cît după legea votată în 1901, izolarea chiar forțată a bolnavilor cu leziuni deschise era impusă fără ca în sanatorii și spitale să existe un număr suficient de paturi pentru ei. Azilele acestea—numărul lor trece actualmente de 90—au în medie 20 paturi fiecare și excepțional unele 30 paturi.

In azile se primesc bolnavi de ambele sexe, bărbați și femei. Ele nu sînt întrebuințate numai pentru izolarea bolnavilor cu leziuni înaintate, dar și pentru complectarea curei la cei care părăsesc sanatoriile înainte ca să-și fi terminat definitiv tratamentul. In azile se primesc provizoriu bolnavi până ce se fac locuri în sanatoriile totdeauna arhipline și se tratează episode diferite ale boalei, cînd recidive se produc la bolnavii care au eșit din sanatorii.

Prin felul variat de cazuri tratate în aceste azile, impresia că sînt locașuri ale morții, cum li se făcuse reputația la început, e înlăturată. Azilele sînt situate la o distanță apropiată de reședința medicului căruia îi sînt date în grije. Odată sau de două ori pe săptămînă, medicul, care e de obiceiu și medicul oficial al circumscripției, le vizitează. Medicii sînt retribuiți—pănăla 2000 coroane anual—și obțin uneori burse de călătorii pentru a-și întreține și perfecționa cunoștințele relative la tuberculoza pulmonară.

Azilele s'au fundat cele mai multe din ele după inițiativa județelor, comunelor, asociațiilor particulare sau chiar a unui simplu particular mai generos. In construcția lor s'a avut în vedere să se asigure bolnavilor tot confortul posibil, fără să se neglijeze și oarecare preocupări estetice. Coloritul variat, vesel, artistic executat al pereților camerelor le dă un aspect atrăgător. Mobilele sînt decorative pentru a nu da camerelor o înfățișare uniformă de cazarmă. Bolnavii locuesc de obiceiu 2—4 într'o cameră. Fiecare azil își are camerele sale de rezervă pentru cazurile prea înaintate și pentru muribunzi. Vizitele familiei bolnavilor sînt larg permise așa încît bolnavul nu se simte izolat și departe de ai lui. Două infirmiere fac permanent serviciul în fiecare azil, ajutate de un personal inferior destul de numeros. O deosebită atenție se acordă alimentației bolnavilor.

Azilele astfel întreținute au dobîndit încrederea populației. Bolnavii stau fără opunere, un timp cît de îndelungat în ele, deoarece nu pierd contactul cu familia lor. Izolarea pe care legea o prevede chiar forțat se realizează astfel benevol spre satisfacerea bolnavilor. Pentru bolnavii recalcitranți care nu voesc să se conformeze regulelor de cură, internarea în azile special întocmite sau în secții speciale din spitalele generale e prevăzută în modificările legei care sînt pe cale să fie votate de parlamentul norvegian. Costul întreținerii bolnavilor în azile variază între 4—8 coroane zilnic. Parlamentul a votat în 1920 un fond de 140.000 coroane pentru bolnavii cu mijloace restrînse pe care



județele, comunele, asociațiile particulare nu-i pot ajuta de ajuns.

Azilele realizează pentru Norvegia o idee originală în măsurile de combatere a tuberculozei. Descrierea lor poate să dea suggestii fericite conducătorilor noștri sanitari. Sistemul acesta de mici localuri pentru izolarea și tratamentul bolnavilor nu corespunde evident unui ideal de asistență. Crearea de mari sanatorii-spitale, complect amenajate cu o gospodărie anexă subt forma de ferme e încă modalitatea cea mai potrivită pentru asistența tuberculoșilor. Provizoriu însă (crearea de centre mari de tuberculoși se impune și ea nu va putea să întîrzie nici la noi prea mult) cum numărul tuberculoșilor înaintați e în țara noastră enorm fără ca să poată fi asistați aproape în nici într'un fel, azile similare, mai cu deosebire cînd ar fi întreținute cu grije, ar putea avea un rol eficace în combaterea tuberculozei.

Dispensare există în Norvegia, și numeroase. Declarația obligatorie a tuberculozei deschise prevăzută în lege și aplicată—și la noi declarația e prevăzută dar nu o aplică nimeni—ușurează sarcina dispensarelor. Medicii practicieni care au în cura lor tuberculoși arată în formularele lor de declarație dacă la domiciliul bolnavului condițiile de tratament, izolare și profilaxie pot să fie realizate și în cazul acesta, răspunderea supravegherii măsurilor necesare rămîne în sama lor. Cînd însă medicul arată că aceste măsuri nu pot fi aplicate, fiind dată starea socială a bolnavului, asistența e trecută comunității.

Cristiania posedă pentru asistența tuberculoșilor un inspector, un medic ajutor și opt infirmiere. Infirmierele vizitează bolnavii pe care medicii îi declară că nu se pot îngriji prin propriile lor mijloace. Copiii din școale cînd sînt dintr'o familie de tuberculoși sînt semnalați de dispensare și cercetați de medicii școlari. In cazul cînd se constată că au semne suspecte de boală sînt trimiși ca să fie special examinați (examen clinic, radioscopic, bacteriologic). Prin dispensare se face triajul bolnavilor și se separă cazurile grave, care se izolează în azile și secțiile speciale din spitalele generale, de cazurile mai ușoare care se tratează în sanatorii.

In timpul cît bolnavul își face cura într'o instituție de asistență, locuința lui este asanată și desinfectată. Pentru bolnavii care urmează cura la domiciliu se dau cînd e nevoe paturi suplimentare, ajutoare de chirie, alimente. Convalescenții, cînd es din sanatorii, primesc, unii din ei, cei mai nevoiași, un ajutor în bani, pănăla 100 coroane lunar. Bolnavii care nu pot părăsi patul sînt îngrijiți de infirmiere. Infirmierele sînt înlocuite, cînd nu sînt în număr suficient, de un membru al familiei—soție, fiică, o rudă care primește o retribuție de 50—60 coroane lunar din fondul dispensarelor.

Criza de locuințe este astăzi generală și Norvegia nu este scutită de ea. Pentru a o înlătura pe cît posibil și a veni în ajutorul tuberculoșilor, s'a obținut prin colaborarea societăților

particulare de asistență și de binefacere ca 10—15 la sută din casele cu două camere și bucătărie în cartierele nouă construite în apropierea orașelor— orașele grădini —să fie cedate familiilor de tuberculoși cu copii numeroși. In felul acesta au fost scoase în Cristiania în 1920, din condițiile igienice mizerabile în care trăiau, 100 familii de tuberculoși.

Colaborarea e strînsă și intimă între dispensare și diferitele societăți particulare așa încît, centralizînd mijloacele de asistență risipa de ajutoare e înlăturată. Ceiace la noi e numai un deziderat—societățile particulare și atîtea cîte le avem nu lucrează cu destulă coordonare și coordonarea e deseori incompletă și între oficialitate care de fapt intervine foarte puțin pentru combaterea tuberculozei și aceste societăți—e acolo o realitate.

Activitatea societăților particulare—asociația națională pentru combaterea tuberculozei, asociația femeilor norvegiene—e concentrată mai cu deosebire în comunele rurale. In aceste comune, ele au numeroase secții și subsecții: 600 cea dintâiu, 450 cea de a doua. Numeroase infirmiere vizitatoare răspîndesc sfaturi de profilaxie și dau și o asistență efectivă în diferitele circumscripții din Norvegia. Propaganda e foarte activă prin conferințe, filme, un muzeu ambulant. Bugetul asociațiilor particulare e realizat din cotizația membrilor—numărul acestor membrii, în 1000 secții, se ridică la 130.000—din donații, dintr'un timbru special postal pentru tuberculoși. Dela 1906 până în 1921 s'a obținut prin acest timbru și printr'o floare care se vinde pentru tuberculoși pe străzi în luna Mai, 2 ½ milioane coroane. O loterie de stat aduce 400.000 coroane anual. La noi societățile particulare, cum e cea a profilaxiei tuberculozei, au un număr foarte mic de membri care și aceia neglijează să-și achite cotizațiile. O loterie care ar putea aduce fonduri importante, pe care am propus-o cițiva dintre noi încă demult, nu o putem înjgheba. Cheta de Rusalii, pentru care regina Maria intervine prin apelurile sale în care pune suflet și inimă, și grație devotamentului cîtorva doamne și domnișoare care i se consacră, e singura care mai aduce ceva, dar mult prea puțin în proporție cu marile nevoi de asistență a tuberculoșilor.

O deosebită atenție se dă în Norvegia luptei contra tuberculozei la copii. Copiii din familiile de tuberculoși, mai cu deosebire cînd mama e tuberculoasă (40 la sută din acești copii mor tuberculoși după o statistică publicată de Ustvedt în 1916) sînt de aproape supraveghiați. Două azile pentru copiii mici din primul an al vieții, cinci, fiecare cu 30—40 paturi, pentru copiii mai în vîrstă cu adenopatii tracheo-bronchice sau alte manifestări limfatice, funcționează în Norvegia. Pentru aceste azile, cînd fondurile de care dispun nu sînt suficiente, statul intervine cu contribuția sa.

Măsurile luate în Norvegia pentru stăvilirea tuberculozei au cuprins aproape toate laturile combaterii acestei boale și au dus



la o scădere considerabilă a mortalității de tuberculoză. Mortalitatea generală e în Norvegia mult mai redusă decît în alte țări. In anii din urmă ea nu era decît de 13.38 la o mie de locuitori (la noi e cel puțin dublă) și în primul an al vieții, copiii mor în proporție numai de 6.4 la sută (la noi mortalitatea ajunge deseori la această vrîstă la 30 la sută). In Norvegia, mortalitatea generală a scăzut, în intervalul dela 1899 la 1917, cu 20 la sută, dar pentru tuberculoză scăderea a fost încă și mai accentuată: 25 la sută. Numărul total al deceselor de tuberculoză s'a redus dela 2—8 la mie cît era în 1897 la 1.93 la mia de locuitori. In orașul Cristiana dela 3 la mie la 1.78 la mie, la Bergen dela 3.1 la 1.96 la mie.

Scăderea mortalității de tuberculoză a fost mai pronunțată la copii: între 0—10 ani cu 45—50 la sută față de trecut. Meningita tuberculoasă, așa de caracteristică prin aspectul ei clinic, încît cauzele de eroare nu pot fi decît foarte rari, a scăzut cu 38 la sută.

Rezultatele așa de satisfăcătoare la care s'a ajuns sînt datorite izolării bolnavilor înaintați, asanării locuințelor și întru cîtva și imunizării naturale a unei părți din populație. Combaterea alcoolismului—tuberculoza prinde ușor la alcoolici și cum a spus figurat și plastic Hayem: on prend la tuberculose sur la zinc—căreia i se dă în Norvegia o deosebită importanță, a contribuit cu siguranță și ea la diminuarea tuberculozei.

Partea cea mai bîntuită de tuberculoză rămîne și acum partea nordică, Finmarken. In Finmarken, regiune septentrională extremă, cu nopți aproape polare, *copiii născuți în Octombre — Noembre nu văd lumina soarelui decît în Februar anul viitor* și în cazul *cînd ocupă o locuință* comună cu un tuberculos cu leziuni deschise, toate condițiile de contaminare sînt realizate. Importanța chestiei locuințelor în Finmarken a provocat crearea unui post de inspector igienist pentru locuințe, post necesar, care nu a fost o sinecură, de oarece s'a ajuns la măsuri practice de un real folos. Construirea unei locuințe cu un confort suficient costa în anii 1920—1921 în Norvegia 7000 coroane, cifră care ni se pare foarte mică, față de prețurile fabuloase ale locuințelor dela noi, dar nu trebue uitat că valoarea de cumpărare a coroanei norvegiane e de 34 ori mai mare decît a leului nostru. Oamenilor nevoiași care nu dispun de mijloace pentru a-și construi o casă și cu atît mai mult celor care au un tuberculos printre ei, li se acordă un împrumut de 7000 coroane: 5000 coroane din această sumă trebue să fie amortizată în 42 ani cu 2 ½ la sută pe an, iar restul de 2000 coroane rămîne ca o donație.

Casele sînt construite după un plan igienic uniform. Ratele trebue să fie exact plătite și casa ținută în bună stare. La noi chestia crizei locuințelor, incontestabil complexă, pare așa de insolubilă încît e cu totul abandonată. Statul nu se încumetează să studieze mijloace și să intervină pentru a remedia cel puțin

în parte la această criză. Recent încă în Austria—în sărăcita şi istovita Austrie—statul a intervenit cu sume considerabile pentru a ajuta construirea de locuinţe noi şi igienice.

In Norvegia, Axel Holst crede că scăderea mortalităţii de tuberculoză e datorită în sudul ţării şi imunizării relative a populaţiei, pe cînd în nord—Finmarken—tuberculoza se prezintă cu forme grave la o populaţie în mare parte anterior intactă de contaminare, la care terenul e foarte prielnic pentru producerea boalei.

Un punct care trebue să fie relevat pentru Norvegia e importanţa măsurilor de legiferare. Legea care prevede izolarea tuturor cazurilor de tuberculoză deschisă a început să se aplice dela 1 Ianuar 1901. Legea aceasta s'a votat fără ca armamentul necesar pentru aplicarea ei—sanatorii, spitale, azile să existe sau în orice caz cînd el era cu totul incomplect. Cum însă acolo, o lege nu se votează numai ca să rămînă pe hîrtie, s'a căutat cu stăruinţă să i se dea o sancţiune practică. Toţi au lucrat, oficiali caşi particulari, ajungînd să aibă eflorescenţa aceia de sanatorii, spitale, azile, care fac ca Norvegia să se prezinte aşa de bine echipată în lupta contra tuberculozei.

Avem şi noi, în lege, declaraţia obligatorie a cazurilor de tuberculoză deschisă, dar oficialii nu s'au mişcat aproape de loc ca să facă ca această lege să capete putere de aplicare, creînd instituţii unde tuberculoşii să poată fi izolaţi şi trataţi. Medicii dîndu-şi sama că declaraţia n'ar fi urmată de o sancţiune, preferă să ignoreze această dispoziţie care rămîne încă una din numeroasele noastre ficţiuni legale.

Legiferarea din Norvegia a dus la declararea bolnavilor cu tuberculoză deschisă, la izolarea lor forţată chiar cînd nu se poate obţine altfel, la controlul igienic al mediului în care bolnavul trăeşte şi în primul rînd al locuinţei lui. Bolnavele cu leziuni deschise nu pot fi întrebuinţate pentru îngrijirea copiilor. In lăptării, în magazinele de alimente e interzis să se întrebuinţeze tuberculoşi. Pentru realizarea unei organizări în care nimic aproape nu e neglijat, statul a ştiut să prevadă în bugetul său sume importante şi bugetul acesta e în continuă creştere. Statul intervine cu o cotă de patru zecimi pentru întreţinerea bolnavilor săraci în diferitele instituţii de asistenţă; restul de şase zecimi priveşte pe judeţe, comune, casa asigurărilor sociale, diferite asociaţii de asistenţă particulară.

Legea declaraţiei obligatorii se aplică; cel puţin trei pătrimi din cazuri sînt declarate. Pentru cealaltă pătrime, care mai rămîne, cum ea aparţine mai cu deosebire claselor sociale unde măsuri de tratament, izolare şi profilaxie pot fi mai uşor aplicate de oarece condiţiile economice sînt mai prielnice, chiar cînd cazurile nu sînt declarate, pericolul de contaminare e redus.

Declararea, deşi în unele cazuri încă tardivă—durata medie a boalei la cei cu leziuni evolutive e de doi ani şi cazurile cele



mai multe se declară cu $^1/_2$—$^3/_4$ de an, înainte de deces—e de un mare folos pentru măsurile de combatere. Ar trebui pentru a aduce şi la noi pe oficiali să înţeleagă că legea sanitară, mai cu deosebire în ceiace priveşte dispoziţia aceasta, trebue să devină o realitate, ca medicii să declare cazurile de tuberculoză deschisă. Declaraţia n'ar servi numai pentru un studiu statistic, care şi el e necesar, dar ar demonstra numărul mare de bolnavi existenţi. S'ar ajunge astfel şi cu atît mai mult cînd proba extensiei boalei va fi făcută—în urma unei acţiuni energice în care sforţările medicilor vor trebui să fie susţinute de cele ale particularilor care îşi vor da şi mai bine sama de pericolul contaminării prin întinderea enormă a boalei,—ca măsuri de izolare şi tratament să fie aplicate în sanatorii şi spitale pe care astăzi nu le avem aproape de loc.

In Norvegia, legea din 1901 nu mai întîmpină nici-o piedică în aplicarea ei. Ea e acceptată de toţi şi a intrat în obiceiurile populaţiei. Legea va dobîndi modificări în sensul că se va complecta. Declararea se va întinde asupra tuturor cazurilor de tuberculoză, cele deschise caşi cele închise. Separaţia între aceste două forme e de multe ori greu de făcut. Calmette a arătat că tuberculoşii cu leziuni zise închise (Rist socoteşte poate exagerat dar cu un mare fond de adevăr că orice tuberculos pulmonar are o expectoraţie baciliferă, aşa încît cînd se caută bine prin cercetări bacteriologice şi experimentale, inoculînd animale de laborator, bacilii sfîrşesc prin a fi găsiţi) au faze de eliminări de bacili. Un bolnav *izolat*, nu va putea părăsi spitalul sau azilul *până ce nu se cercetează*, dacă în oraşul unde se stabileşte, *măsuri profilactice* pot fi aplicate la locuinţa lui. Copii tuberculoşi nu vor putea fi daţi în îngrijire în familii cu copii sănătoşi, precum copiii sănătoşi nu vor putea fi introduşi pentru un motiv sau altul (studii, ucenicie) în familii unde sînt tuberculoşi.

Postul de profesor sau profesoară într'o şcoală publică nu e obţinut decît în urma unui certificat medical, care să facă dovada că cel care solicită postul nu are o leziune de tuberculoză deschisă. Cînd un membru al corpului didactic se îmbolnăveşte în timpul exerciţiului funcţiei, e pus în retragere cu o pensiune de invaliditate corespunzătoare cu ultima lui retribuţie. Pensia e acoperită în parte de stat, în parte de comună. Cînd un profesor tuberculos pus în retragere ia o nouă slujbă, retribuţia pe care o primeşte pentru această slujbă e scăzută din pensie. Plata pensiei încetează dacă profesorul refuză să ia o ocupaţie compatibilă cu starea sănătăţii lui.

Măsurile speciale aplicate în Norvegia pentru corpul didactic duc la reflecţii melancolice pentru ceiace se face sau mai degrabă pentru ceiace nu se face la noi. Membri ai corpului didactic, care sînt tuberculoşi, avem şi noi în număr mare şi nu e medic care practică, care să nu-i constate printre bolnavii pe care îi examinează. Ei continuă, pentrucă altfel nu ar avea cu

ce să trăiască, o ocupaţie deseori istovitoare, care îl duce la ruina complectă a puţinei sănătăţi care le-a mai rămas, evoluînd mai departe şi avînd toate posibilităţile să contamineze conştient sau inconştient pe copiii cărora sînt trimişi să le dea instrucţie şi educaţie. In această instrucţie şi educaţie intră şi cea sanitară, pe care o dezmint şi o neagă prin tristul şi nenorocitul lor exemplu. Am cerut in repetate rînduri şi încă demult ca măsuri să se ia pentru profesoarele şi profesorii tuberculoşi. Se ajunsese chiar, ca un mic început, în 1921 la hotărîrea ca mănăstirea Bistriţa din jud. Vîlcea să fie amenajată ca sanatoriu pentru tuberculoşii din corpul didactic. Aplicarea acestei hotărîri a întîrziat. In urmă, recent, a intervenit o transacţie cu Ministerul instrucţiei publice ca azilul Madona-Dudu din Craiova, care fusese trecut filialei societăţii pentru profilaxia tuberculozei din acest oraş, pentru a servi ca spital de izolare, să fie cedat pentru seminar în schimbul mănăstirei Bistriţa, pe care acest minister îşi lua obligaţia să o amenajeze şi să o întrebuinţeze ca sanatoriu pentru tuberculoşii din învăţămînt. Ministrul actual al instrucţiei publice, om de acţiune şi profesor la facultatea de medicină, n'a uitat probabil de acest angajament şi cînd va avea răgaz să reflecteze asupra lui — campania pentru construirea de noi localuri de şcoli foarte interesantă, incontestabil, nu trebue să-l absoarbă cu total — va şti, avem toată nădejdea, să-l respecte.

Ceiace s'a obţinut în Norvegia, ca realizare importantă e că toate instituţiile pentru îngrijirea tuberculoşilor au o conducere unitară, după directive date de o autoritate centrală sanitară. Omul de acţiune şi de neobosită energie, care e Heitmann, în calitatea sa de medic şef al statului pentru combaterea tuberculozei, post pe care îl ocupă din 1914, a ştiut să coordoneze măsurile pe care le-a propus şi nu numai le-a propus, dar a reuşit să obţină ca să fie adoptate. Toate proectele în ceiace priveşte construcţia şi amenajarea de noi instituţii, pentru asistenţa tuberculoşilor — spitale, sanatorii publice sau particulare — sînt supuse pentru aprobare autorităţii centrale sanitare. La noi, în noua lege sanitară, care se prepară şi a cărei votare se anunţă, tuberculoza figurează şi ea, printre boalele sociale care trebue să fie combătute. Dintr'o omisiune căreia i se poate găsi o explicaţie, de oarece în lege se prevăd foarte multe comisiuni aşa în cît cel puţin, pentru capitolul boalelor sociale s'a socotit că trebue să fie simplificate, se uitase ca în comisiunea boalelor sociale, societăţile pentru combaterea tuberculozei, cărora statul le trecuse sarcina asistenţei tuberculozei, să-şi aibă vre-un reprezentant. Omisiunea aceasta, se pare că în cele din urmă a fost îndreptată.

Norvegienii n'au uitat în organizarea lor pe tuberculoşii militari. Legea prevede că statul suportă costul întreţinerii şi tratamentului soldatului tuberculos, chiar cînd boala se declară 6 luni după terminarea serviciului militar. La noi, se procedează foarte sumar. Militarul tuberculos e pur şi simplu reformat şi boala e declarată în foaia de reformă deseori că e dobîndită în timpul, dar nu din cauza serviciului. In felul acesta, autorităţile sanitare militare se socotesc degajate de orice răspundere şi soldatul trece la vatră ca să creieze acolo focare noi de tuberculoză. Toate campaniile duse pentru a cointeresa şi autorităţile sanitare militare la măsurile pentru combaterea tuberculozei prin creiarea de sanatorii şi spitale special rezervate militarilor tuberculoşi, au dat până acuma greş. Ceiace exisiă actualmente — un mic centru în Bucureşti la spitalul Zerlendi cu un buget insuficient — e aşa de puţin, încît de fapt nu comptează.



Armata e totuşi un mare filtru, care ar permite descoperirea a numeroase cazuri de tuberculoză. E o datorie ca pentru aceste cazuri să se ia măsuri de asistenţă. Măsurile acestea ar duce la o profilaxie eficace, împiedicînd răspîndirea boalei prin tuberculoşii reformaţi, care contaminează oraşele şi satele, de oarece nimeni nu se ocupă de îngrijirea lor.

Organizarea luptei contra tuberculozei aşa cum a fost înţeleasă şi aşa cum a fost realizată în Norvegia e o mare pildă care ar putea fi şi o mare lecţie pentru noi.

Pentru a nu încărca prea mult expunerea pe care o fac asupra modului de combatere a tuberculozei în ţări mai mici ca noi, voiu trece repede asupra organizărilor din Suedia, Danemarca, Belgia şi Elveţia, organizări care şi ele au ajuns să cuprindă cele mai multe din laturile combaterii tuberculozei. In Suedia, impulsul pentru construirea de sanatorii a pornit dela regele însuşi. Cînd Oscar al II-lea şi-a celebrat în 1897 jubileul de 25 ani de domnie, conducătorii mişcării pentru combaterea tuberculozei au avut surpriza — surpriză foarte plăcută, să fie informaţi că regele, cu multă mărinimie, făcînd abstracţie de deşărtăciunea unor serbări pompoase, a hotărît să doneze sumele realizate prin subscripţia naţională, care se ridică la 2.201.000 coroane în scop de a se construi sanatorii populare pentru tuberculoşi. Parlamentul a înţeles şi el să-şi facă datoria. In Mai 1903, s'a votat o lege după care statul îşi lua obligaţia să contribue cu jumătate din suma necesară pentru construirea de sanatorii acordînd 1000 coroane pentru fiecare pat de bolnav (în ultimii ani, suma aceasta a fost mărită la 2000 coroane). Terenul pentru construirea de sanatorii şi spitale e cedat gratuit judeţelor, comunelor, societăţilor de asistenţă. Statul inscria astfel în bugetul său, pentru 10 ani o sumă de 4.600.000 coroane, pentru asistenţa tuberculoşilor. O altă sumă de 6 ½ milioane coroane necesară întreţinerii bolnavilor în aceste sanatorii a fost prevăzută. La noi, departe ca parlamentul să dea spontan sume mai importante, pentru tuberculoşi, trebue să ducem o luptă aprigă ca să menţinem chiar bugetul de mizerie, care ni-e alocat. Ce e trist e că sîntem nevoiţi să luptăm deseori chiar cu autorităţile sanitare, de oarece din bugetul lor general, care e şi el, trebue să recu-

noaștem, un buget de mizerie, nu găsesc aproape nimic pentru capitolul tuberculozei. Cînd am reușit să obținem altă dată dela un ministru de finanțe mai generos—nu e vorba de cel actual, care a ridicat principiul economiilor mai cu deosebire pentru chestiile sanitare pănăla inălțimea unui principiu de stat—o sumă bugetară, care și aceia era foarte mică și aproape derizorie pentru marile nevoi de organizare la care aveam să facem față, chiar și aceia ne-a fost disputată în comisia bugetară. Opoziția am intimpinat-o, nu dela direcția actuală sanitară, binevoitoare și foarte bine intenționată pentru acțiunea noastră, dar care nu reușește să obțină decît bugete sanitare cu totul insuficiente, dar dela o direcție trecută. Și totuși, în capul acestei direcții se afla un om cu destulă pricepere și medicală și socială, dela care ne puteam aștepta să avem tot concursul. Nu ni l-a refuzat din rea voință, dar pentrucă ținea să impace alte nevoi, pe care probabil le socotea mai urgente fără să-și dea sama că aceia ce reclamam era o contribuție care e o îndatorire esențială pentru orice parlament, cași pentru orice autoritate sanitară.

In Suedia, lupta contra tuberculozei începută subt auspicii așa de favorabile a fost în continuu progres. Fiecare district își are sanatoriul său. Statul contribue la cheltuelile generale de întreținere ale sanatoriilor cu 2 ½ coroane zilnic pentru fiecare bolnav. Numărul sanatoriilor particulare crește și el. Suedia cu o populație de 5 ½ milioane locuitori avea 4742 paturi pentru tuberculoși în 1921. Noi cu o populație de trei ori mai mare avem de opt ori mai puține paturi decît ei. Dispensare pentru tuberculoși, funcționează numeroase în orașele mari și în multe din orașele mai mici din provincie. Intreținerea dispensarelor e asigurată parte de stat, parte de județe și comune. Asociația națională pentru combaterea tuberculozei le acordă o subvenție anuală de 300.000 coroane. Asociația aceasta este destul de puternică. Ea numără 20.000 membri și a reușit să realizeze, în 1921, din cotizații, taxe dela telegrame, care îi sînt atribuite în anumite ocazii, dela un timbru special postal, peste 750.000 coroane, ceiace e o sumă importantă, coroana suedeză valorînd 4,75 fr. francezi, peste 60 lei de ai noștri. Suedia întrebuințează în dispensare, infirmiere vizitatoare, pe care le găsește ușor deoarece și-a format un corp de 5000 infirmiere, multe din ele întrebuințate pentru combaterea tuberculozei. La noi, oricît propunem de atîta timp necesitatea imperioasă a formării de infirmiere vizitatoare, trebue să ne mulțumim—școalele de infirmiere vizitatoare își așteaptă încă realizarea—cu cîteva rari exemplare de infirmiere și acelea rău retribuite și cu o pregătire, care n'a putut să fie complectă. Un director al unui ziar popular din cele mai răspîndite dela noi, care își scria recent impresiile asupra unei călătorii în Suedia, a uitat să releveze și latura progreselor sanitare din această țară, pentru care a arătat cu drept cuvînt o admirație pe deplin justificată. Am fi căpătat astfel îndemnul



său patriotic ca să fim suedezi și în privința grijii sănătății publice.

Suedia își complectează armamentul antituberculos în toate felurile. Preventorii, sanatorii de vară, trei sanatorii maritime, spitale pentru copii limfatici (la Stockholm, Götenborg, Malmo) funcționează în plină activitate.

Danemarca ține recordul măsurilor de organizare pentru combaterea tuberculozei. La o populație de 3 300.000 locuitori a ajuns să aibă 16 sanatorii, 34 spitale pentru tuberculoși, 4 azile, 10 sanatorii și 3 spitale maritime, 12 dispensare, 2 școli pentru copiii tuberculoși, 3 preventorii. In 72 instituții se dispune astfel de 3390 locuri pentru tuberculoși, ceiace reprezintă un pat la mai puțin de 1000 locuitori. Dacă am păstra proporția aceasta, ar trebui să avem 17.000 paturi și noi nu ajungem, totalizînd tot ce putem oferi pentru cura tuberculoșilor, nici la 1000 paturi.

O luptă angajată într'un stil așa de mare necesită un buget important. Bugetul acesta a fost în continuă creștere. Dela 41.000 coroane cît era în 1900—1901 s'a ajuns la 6.400.000 coroane în 1920. Cum coroana daneză valorează peste 3 fr. francezi, trebue să înmulțim cu aproape 40 această cifră pentru a o transforma în lei.

Danemarca cheltuește oficial, pe lingă sumele colectate de particulari, pentru o populație de 3.300.000 locuitori o sumă echivalentă cu 250 milioane lei. Romînia cu o populație aproape de șase ori mai mare, se mulțumește să prevadă 5 milioane de lei în bugetul ei oficial pentru combaterea tuberculozei. Contrastul acesta e prea trist și e dureros să mai insistăm asupra lui.

*Legiferări* speciale pentru combaterea tuberculozei au fost adoptate în Danemarca încă din 1905 și ele au fost complectate și amplificate în 1912, 1918, 1919.

Cași în Norvegia, în aceste legi, măsuri complecte pentru combaterea tuberculozei sînt prevăzute. Pentru bolnavii tratați în sanatorii, spitale, azile, statul ia asupră-și 75 la sută din cheltueli. Soldații tuberculoși sînt trimiși în sanatorii și întreținuți de ministerul de războiu un an și chiar mai mult, dacă cura nu e terminată.

Dispensarele, în număr mare, sînt subvenționate pentru o treime de stat, o treime de municipalitățile locale, restul de o treime fiind procurat din fonduri particulare. Copiii sănătoși din familiile de tuberculoși sînt îngrijiți în familii sănătoase și sînt împiedicați să revină la părinții lor pănăce pericolul de contaminare nu e înlăturat.

Grație gamei acestia de măsuri, mortalitatea de tuberculoză a fost considerabil redusă și actualmente e cea mai mică din toată Europa. Dela trei la mie cît era în 1890, ea a ajuns la 0,84 la mie în 1921.

Țări mici prin populația lor, dar mari prin democrația lor sănătoasă cași prin adînca înțelegere și rostul organizărilor lor

sanitare, Norvegia, Suedia, Danemarca au ştiut să ia atitudine de luptă energică contra boalei, care continuă încă în alte ţări şi mai cu deosebire la noi să facă ravagii inspăimîntătoare.

Nu voesc să abuzez de comparaţii, dar tot ca ţări mici pot cita Belgia şi Elveţia unde organizaţia luptei contra tuberculozei e cu mult superioară celei dela noi. Belgia are aproape 100 dispensare cu peste 100 infirmiere vizitatoare; dela 8 sanatorii cu 600 paturi cîte avea înainte de războiu, a ajuns în 1921 la 18 cu 1500 în repede creştere, aşa încît în anul în curs numărul paturilor a trecut de 2000. Elveţia, lăsînd deoparte sanatoriile particulare, are ca organizări oficiale 106 dispensare şi 16 sanatorii cu 1500 paturi.

Exemplul acestor ţări, nu trebue să fie citat numai pentru a dovedi în ce stare de inferioritate ne găsim. El trebue să fie şi un imbold ca să eşim din starea în care ne aflăm în ceiace priveşte organizarea luptei contra tuberculozei.

Tergiversările, amînările continue—promisiuni pe cît de solemne, pe atît de goale se fac de ani întregi—nu mai pot fi tolerate. E timpul să reacţionăm într'un elan de solidaritate, pentru care corpul medical e chemat cel dintâiu să ia atitudine de luptă energică şi hotărîtă.

Un program de realizări se impune ca o necesitate imperioasă, dela care nu e oficial şi particular, care să se poată sustrage.

Dr. S. Irimescu

---

# Roş, galben şi albastru

— Roman —

## IX. Donec totum impleat orbem

In aşteptarea unor vremuri mai bune şi cu speranţa descoperirii unor oameni mai pricepuţi, comandamentele militare fuseseră schimbate, dela şeful Marelui Stat Major, până la şefii celor mai neînsemnate unităţi de luptă. Rămăşiţele armatei noastre, complectate cu diviziile proaspete ale Ţarului Nicolae şi ajutate mai ales de practica ofiţerilor din misiunea militară franceză, *reuşiseră să fixeze frontul* pe poziţiile strategice însemnate cu steguleţe tricolore, pe harta dela Marele Cartier. Nu ştiu dacă era o simplă coincidenţă, dar cele două armate duşmane, se opriseră parcă după comanda lui Nicolae Damianovici, pe linia care avea să formeze hotarul dintre cele două ţări...

Părerea mea însă era, că adevăratul autor al acestei prime victorii romîneşti, fusese iarna. Gerul şi zăpada colaboraseră cu noi, mai sincer şi mai eficace decît aliaţii.

Se începuseră acum pregătirile pentru campania de primăvară.

Această formulă sacramentală, îmi aducea aminte de expediţiile împăratului Traian, contra Dacilor. Pe mine operaţiile militare nu mă pasionaseră niciodată. Şi dacă le uitasem pe cele învăţate în liceu, cu atît mai mult, nu eram ţinut să le discut pe cele încredinţate persoanelor competinte de pe front sau din dosul frontului.

Rolul meu caşi al cîtorva alţi confraţi dela cenzură, fusese hotărît în mod definitiv de către Marele Cartier General. Comandamentul suprem ne făcuse marea cinste să ne încadreze şi pe noi printre colaboratorii victoriei finale. Armata romînească trebuia să-şi refacă mai întâiu moralul sau—într'o formulă mai poetică—să-şi regăsească sufletul pierdut pe Jiu, pe Olt şi pe

Argeș. Complectarea cadrelor și munițiilor era o simplă chestie de cîteva contingente mai mult și de alte cîteva trenuri sosite din Rusia la timp. Animatorii victoriei de mîne însă, nu puteam fi decît noi—redactorii ziarului „Rominia".

Iată-ne deci încadrați în serviciile auxiliare ale armatei combatante!... Amorul meu propriu, care nu-și turburase cu nimic starea lui latentă de pănă atunci, începu deodată să aibă veleități de ghiocel. Și cu toate acestea, pănă la primăvară, mai era încă timp!... Eroismul însă, nu este o „salată de sezon" și primele mele simptome de eroism, începuseră să-mi gidile sufletul ca primele dureri artritice la încheetura degetelor.

Nu-mi puteam preciza încă bine aportul activității mele eroice în marea operă de pregătire a victoriei finale. Optimismul însă, mă învăluia ca o sărutare pătimașă de femee. Incepusem chiar să consider războiul ca o operă a mea personală. Nu-mi rămînea decît să-mi aleg sacrificiul cu care s'o pot desăvîrși. Mănăstirea dela Curtea de Argeș se dărîmase atîtea nopți de-a-rîndul. Dar în clipa în care visul meșterului Manole fusese trăit aevea de propria lui soție, cărămizile se transformaseră în piatră și piatra în veșnicie. Pentru un moment, ființa de care mă lega cea mai frenetică și sălbatică dragoste, era Tatiana. Tatiana deci, trebuia să-mi ajute la desăvîrșirea operei compromisă de alții. Pe porumbița mea de porțelan, aveam s'o spînzur de strașina Rominiei de mîne, cu un clopoțel de argint în cioc!...

*

In dimineața zilei de 27 Februar, Nicolașa îmi bate în ușă. Căciula lui de oaie albă, îmi pare aureola unui sfînt venit din fundul Siberiei. Veselia lui miroase a praf de pușcă și a ploae de primăvară.

— Bucură-te Mircea Feodorovici, că se sfîrșește războiul... De-acum înainte, avem noi grijă de toată lumea!...

Unde o fi băut Nicolașa toată noaptea, de a nemerit la mine așa de dimineață?... Mă frec la ochi să-l pot privi mai bine, dar frazele lui mă orbesc parcă și mai mult.

— De-acum s'a sfîrșit și cu Țarul nostru și cu Nemțoaica lui!... Or să se ducă dracului amîndoi după popa Rasputin...

Nu pricep nimic. Nicolașa trebue să fie beat turtă.

— Revoluția mult așteptată, a început!... Preobrajenski, Valinski și Litowski au trecut de partea poporului... De-acum nu ne mai temem de nimeni. Regimentele astea fac mai mult decît toată armata Țarului de pe front... Știi cine a dat semnalul în armată?... Cărpicinicoff!... Un soldat din reghimentul Litowski... Un simplu om liber!... Bravo lui!... Trăiască revoluția!...

Abia acum încep să pricep. Dar în momentul de față, este oare posibilă o revoluție în Rusia?... Nu cumva cele povestite cu atîta patos de Nicolașa, nu sînt decît simple turburări de



stradă? Trebuia să mă duc la redacție numaidecît. Dela Nicolașa nu puteam afla decît ecoul știrilor trecute din gură în gură. Mie însă, îmi trebuia textul telegramelor oficiale.

Nicolașa mi-ajută să mă îmbrac. Parcă ași fi un paralitic. Imi lipsesc doar cîrjile și cele cîteva sute de spectatori ca să mă însoțească pănă la „scăldătoarea oilor".

In stradă, Nicolașa mă părăsește:

— Luați seama să nu scrițí vre-o prostie la gazetă că pe urmă n'o să fie bine.. Dacă vreți să cîștigați și voi războiul, să luați apărarea poporului... Dați-o dracului de oligarhie, că nu mai merge. Să nu care cumva să combateți revoluția că aici vă putrezesc oasele. Să știți!... Trageți la gazetă un titlu mare, pe toată pagina: „Trăiască democrația rusă!...

La redacție nu este încă nimeni. Dau fuga la tipografie. Aici găsesc pe secretarul de redacție, care pregătește o ediție specială. Știrile sînt adevărate. In Rusia, izbucnise revoluția de trei zile. Pericolul însă pare înlăturat. Poporul se revoltase contra trădătorilor de origină germană, care puseseră stăpînire pe Țar și înlesniseră dezastrele armatei pe front. Foștii miniștri și demnitarii curții fuseseră arestați. Noul guvern era format din reprezentanții partidelor democrate din Dumă. Războiul avea să continue pănă la victoria finală.

Puțin mai tîrziu, dela cenzură ni se trimite o nouă telegramă: Țarul Nicolae abdicase în favoarea fratelui său mai mic, Marele Duce Mihail Alexandrovici, care avea să semneze o proclamație către poporul și armata rusă și să pună imperiul pe bazele democrației adevărate.

Surprizele se precipită însă. Telegramele sosesc din sfert în sfert de oră. Dar cele nouă, prezintă situația subt un alt aspect. Curiozitatea și nerăbdarea populară cresc văzînd cu ochii. Mulțimea umple străzile din centrul orașului ca într'o zi de sărbătoare națională. Opinia publică este împărțită. Unii privesc evenimentele din Rusia cu simpatie; alții continuă să se îndoiască de schimbarea radicală a situației. Autoritățile se abțin dela orice manifestație spontană. Rezerva oficialității noastre se identifică cu statuia lui Miron Costin, care continuă parcă să buchinească în Letopisețul său, că: „nu vremurile sînt subt cîrma omului, ci bietul om, subt cîrma vremurilor".

După amiază, aflăm că Marele Duce Mihail a refuzat tronul pănă ce adunarea constituantă nu i-l va oferi ca dar din partea poporului rus. Majoritatea deputaților însă, înclină spre Republică.

Ultimele știri de peste Prut, contribue să deruteze complect opinia publică. Toată lumea se întreabă: „Ce are să mai fie mîne?..." Dar ce trebuia să fie cunoscut la Iași abia mîne, în Rusia se petrecuse încă de eri!... Guvernul provizoriu fusese constituit cu atribuții dictatoriale. „*Le roi est mort, vive le roi!...*" Cu ce autoritate însă, și mai ales, pe ce forță se baza noul gu-

vern ca să poată prezida mai departe destinele fostului imperiu ţarist?... Cei care apucaseră războiul dela 1877 nu puteau concepe Rusia fără Ţar, şi pe Ţar ca un simplu sinecurist al Republicei. Vulgaritatea acestei eventualităţi, făcea să roşească până şi obrajii celor mai mari duşmani ai ţarismului. Cei mai tineri însă, proslăveau triumful democraţiei şi cu discreţia impusă de starea de asediu, propovăduiau chiar o revoluţie la fel şi în Romînia.

Pretenţiile lor însă erau exagerate, fiindcă în momentul acela, o Romînie propriu zis, nu mai exista. Oltenia, Muntenia şi Dobrogea, erau ocupate de duşmani, iar fâşia de pămînt pe care se refugiase Regele, guvernul, parlamentul şi autorităţile care constituesc suzeranitatea unui stat liber, deşi purta numele de Moldova şi pe hartă făcea încă parte din Romînia, era inundată de aproape un milion de soldaţi ruşi care ar fi putut-o alipi oricînd la Rusia. O revoluţie în Romînia din momentul acela, ar fi fost un act de sinistră megalomanie democratică.

Războiul ne scuturase de urechi ca un profesor ce şi-ar fi prins elevii cu lecţia neînvăţată. Idealul nostru de până atunci, fusese să trecem examenele cu intervenţia părinţilor sau rudelor influente. De data asta însă, căzuserăm peste un profesor bătăios care nu vrea să ştie de nimeni. Războiul ca războiul!... Au mai mîncat şi alte popoare bătae şi n'au dispărut. Ce te faci însă cu revoluţia?...

Toto pe care îl vedeam aproape în fiecare zi, mă ţinea ca şi la Bucureşti, în curent cu toate noutăţile interzise cunoştinţei marelui public. De data asta însă, şeful de cabinet al ministrului de interne, nu mi le mai spunea cu precauţia destăinuirii unui secret ci cu mărturisirea sinceră a unei nenorociri fatale. Revoluţia rusă de altfel, desfiinţase toate secretele de stat. Lumea începuse se ştie tot ce se petrece. Măştile începuseră să cadă una după alta. Carnavalul inconştienţii durase destul. Mascarada ipocriziei se stingea în sufletul fiecăruia odată cu lumina ultimului lampion de hîrtie multicoloră. Sinceritatea făcea ravagii chiar printre cei care aveau de mărturisit anume păcate. Iaşii păreau o enormă casă de nebuni. Atîta cuminţenie numai la balamuc mai puteai găsi!..

Părerea celor în măsură să cunoască adevărata situaţie, era că Romînia sărise din lac în puţ. Dar puţul era aşa de adînc, că deschizătura ghizdurilor nu mai îmbrăţişa decît un pătrat de cer senin, mare cît o faţă de masă pentru patru persoane.

Orice s'ar fi întîmplat deci; dar la masa asta trebuia să mă ospătez şi eu. Nu puteam admite pentru nimic în lume, să fiu sacrificat de dragul unui Ţar imbecil, care se aruncase în apă să scape de înec un copil zvăpăiat, fără să-şi dea sama că el nu ştie să înoate.

Un tacîm deci, mi-l rezervasem, din oficiu, mie. Dar pentru celelalte trei?...



Nu-mi place vecinătatea oricui. La masă mai ales, cînd nu pot fi singur, mă enervează tovărăşia necunoscuţilor care mănîncă brînza cu cuţitul, scuipă sîmburii cireşilor din compot în linguriţă şi se scarpină după ureche cu furculiţa.

Deocamdată mi-am găsit doi tovarăşi de masă. Unul este, bine înţeles, Tatiana; altul, Nicolaşa. Mai îmi trebue un al treilea şi în urmă „le Maître d'Hôtel" poate începe să ne servească „menu"-ul.

Vreau să-mi duc însă generozitatea până la capăt. Mă obsedează al patrulea tacîm liber. Dacă ar fi vorba de „marea frescă a Ateneului romîn", l-aşi lăsa liber până ce s'ar îndura Dumnezeu să ne dea şi nouă un artist decorator. Dar pe vremurile astea de criză alimentară, e păcat să saturi numai trei flămînzi cu mîncarea rînduită pentru patru inşi.

Pe Toto nu-l chem fiindcă oficialitatea şefului de cabinet ar putea jigni sentimentele democratice ale lui Nicolaşa şi poate chiar ale Tatianei. La domnul Aivazian, iar nu mă pot gîndi fiindcă nu vreau să-l smulg din abondenţa bodegei la „Cocostîrcul de aur". Ca să pot încheia dar cu succes ciclul Nibelungilor, trebue să-l caut pe al treilea la Bucureşti. Primul nume care îmi vine în gînd este o Walkirie. Lotty se roagă poate şi astăzi pentru mine la icoana Sfintei Paraschiva şi dacă Nemţii nu vor fi reparat încă uzina electrică, probabil că Lotty ţine în fiecare noapte şi candela aprinsă...

Cine o fi stînd acum în camera mea? Cine îmi ceteşte cărţile din Bibliotecă?... N'am luat cu mine decît pe Baudelaire, pe Laforgue, pe *Rimbaud*, pe Corbière şi pe Saint-Pol-Roux... *Mi-e teamă chiar că din cauza lor, a început să se vorbească de revoluţie şi la Iaşi.* Poezia nouă e ca dinamita veche. Cînd crezi că nu mai e bună de nimic, tocmai atunci face explozie singură. Am lăsat însă pe Villon, pe Ronsard, pe Mallarmé, pe Verlaine, pe Francis Jammes şi toate romanele autorilor cu numele legat de cîte o casă de nebuni. Pe Lautreamont l-am împrumutat Tatianei să-l cetească. Efectul l-am constatat chiar a douazi. Tatiana mă sărută acum ca o meduză. Deşi foarte persona', sufletul slav se adaptează foarte uşor, oricărei formule de intelectualitate superioară. De cînd l-am dat să-mi cetească autorii favoriţi, Tatiana are aerul că încearcă să mă instruească ea pe mine. Zilele trecute mi-a vorbit de Gerard de Nerval şi de Villiers de l'Isle Adam... Pe Aloisius Bertrand l-am dat lui Nicolaşa. Poemele lui „Gaspar de la Nuit", cadrează cu firea lui spontană şi întunecată ca o sală de spectacol înainte de ridicarea cortinei. Nicolaşa însă, este un rus absurd. Principiile lui democratice l-au îngrădit ca pe o vespasiană în paravanul de tinichea atenuat cu afişe de teatru şi reclame comerciale. Nu mai admite acum nici aristocraţia intelectuală...

Dar mai am la masă un loc liber. Nicolaşa desigur, l-ar rezerva doleanţei colective a papagalilor dresaţi să ţipe „Tră-

iască libertatea". Din fundul perspectivei celor 300 km. dela Iaşi la Bucureşti, Lotty îmi aruncă parcă o mustrare sfioasă şi imensă ca resemnarea Capitalei după ocuparea ei de armata duşmană...

„Nu, dragă Lotty... Nu te-am uitat încă şi nici n'am să te uit vre-odată. Dar la masă nu trebue să stai niciodată cu două femei pe care le-ai avut. Şi-afară de asta, mi-e teamă că odată ajunsă la Iaşi, vei cere să mănânci iar usturoiu... Rămii la Bucureşti dar. Am să te regăsesc după ce revoluţia rusă şi Tatiana şi-or spune ultimul lor cuvînt"...

A, da!... Iată şi pe al patrulea comesean. L-am găsit. Trebuia să mă gîndesc la el chiar din primul moment. E Laurenţiu Blebea, pe care Toto şi-a propus să-l aresteze imediat ce-şi va vedea visul cu ochii. E spionul Nemţilor din timpul neutralităţii noastre. E trădătorul cauzei naţionale şi al vagoanelor de cereale romîneşti trecute peste Carpaţi!...

Nu mai păstrez pentru Blebea, în sufletul meu, nici un fel de dragoste, nici măcar reflexul unei linguri de lemn, într'o strachină cu ciorbă de linte. Dar dacă Blebea a reuşit să ne înşele pe toţi ca să-şi poată duce infamia cu succes până la capăt, înseamnă că Blebea este cu adevărat un om mare şi merită să stea la masa celor patru. Eu cel puţin, îl găsesc în momentul de faţă, superior nouă tutulor. Eroii laşităţii conservatoare dela Iaşi nu se pot compara nici chiar pe departe cu atitudinea eroică a celui ce riscase tot timpul să dispară prin asasinat sau sinucidere. Cei care tremurau în mînă cu telegramele sosite din Rusia, invidiau acum şi atitudinea lui Blebea dinaintea declarării de războiu, şi soarta lui după problematica încheere a păcii...

Ofer lui Blebea dar locul de cinste din capul mesei. Ştiu că masa este patrată şi nu are nici un atribut erarhic. Dar capul mesei va fi acolo unde va sta Blebea. Mă închin înaintea lui ca în faţa geniului reprezentativ al unei rase. Blebea este mai armonic, mai simetric, mai dinamic şi mai extatic şi decît mine şi decît Nicolaşa şi chiar decît Tatiana—singura femee până astăzi care m'a obsedat mai mult de trei zile.

*

Ruşii au înebunit de-a-binele. De altfel, fericirile neaşteptate îţi zdruncină totdeauna creerii. Democraţia face ravagii înspăimîntătoare. Nu ştiu ce-ar putea fi în Rusia, unde noul regim a trebuit să niveleze o întreagă serie de clase sociale. La Iaşi însă, deosebirea dintre soldaţi şi ofiţeri a dispărut cu totul. Salutul nu mai este decît o chestie de bună creştere. În primul moment, cocardele roşii apăruseră numai pe pieptul stîng al uniformelor pămîntii. Cu timpul însă, ele s'au urcat până la şapcă şi în prezent astupă cu totul vechea cocardă ţaristă cu culorile ordinului, Sfîntul Gheorghe. Emblema democraţiei li s'a urcat până la creer, ca manifestaţiile unui sifilis în faza terţiară. Cu cît sol-



datul este mai democrat, cu atît cocarda este mai mare. Unele ating circonferinţa unei străchini cazone. Altele sînt împodobite cu banderole de aceiaşi culoare, care atîrnă pe uniforme ca dîrele de sînge ale unor răni imaginare. Fiecare soldat din armata Rusiei democrate concurează parcă pentru un loc de figurant în opera „Carmen". Cei mai sprinteni îşi iau aere de toreadori. Spiritul de imitaţie al celor mai simpli, îi încadrează în ceata picadorilor, iar cei care nu pot pricepe încă, ce înseamnă cocarda roşie, îndeplinesc caşi mai înainte rolul taurilor şi în majoritatea lor nu sînt decît nişte simpli boi.

Luptele pe front nu-i mai interesează. De altfel, bieţii oameni, au poate dreptate. Ce caută ei în Romînia?... Cum pot cetăţenii Rusiei democrate să se lupte pentru o ţară oligarhică?... Emisarii de peste Prut, avuseseră grijă să sosească la timp ca să poată strica mecanismul fostelor manechine ţariste. Oratorii dela Iaşi caşi cei depe front le explicaseră ce înseamnă un soldat democrat care la urma urmelor, nu era decît un cetăţean liber şi atîta tot.

Printre aceştia, cel mai înfocat propagandist era Nicolae Damianovici!...

Nicolaşa dispăruse pentru cîtva timp din Iaşi. Domnul Aivazian era dezolat fiindcă nu ştiu ce pusese tocmai la cale cu cel mai de seamă client al bodegei la „Cocostîrcul de aur". Tatiana jura că nu are nici o ştire dela el. Bănuia însă că trebue să fie în Rusia unde se pregăteşte temelia lumii noui pe care eu şi confraţii dela ziarul *Marelui Cartier* nu o puteam pricepe încă. Tatiana însă, vorbea din auzite. Deocamdată n'o interesa decît *faptul că răniţii din spital* se împuţinaseră şi că alţii noi nu *mai* soseau de pe front. De cîte ori încercam să-i cunosc părerile asupra viitorului, Tatiana îmi da aproape acelaşi răspuns. Fiindcă îmi jurase să nu se despartă niciodată de mine, căuta se mă convingă că în Rusia de mîine s'ar putea trăi mult mai convenabil decît în Romînia beteşită de războiu. Nicolaşa avea relaţii în toate cercurile intelectuale din Petrograd şi Moscova. În felul lui, Nicolaşa era un om superior care putea juca un rol preponderent în noua Rusie, dacă, bine înţeles, s'ar fi lăsat de băutură...

Porumbiţei mele de porţelan începuse să-i crească ghiare de herete!...

Iată-l însă pe Nicolaşa apărînd din nou la Iaşi. Fusese la Chişinău unde se pusese de acord cu „tovarăşii" basarabeni, asupra unor anume chestii care interesau frontul romînesc şi chiar dosul frontului dela Siret până la Prut.

Dar Nicolaşa este curat nebun: I s'a urcat şi lui democraţia la creer!... Bine i-a spus Tatiana că o să moară de paralizie!...

*

E luna *Mai*.

La Iaşi, a înflorit parcă amintirea trandafirilor de altădată.

Armata noastră refăcută a început să înlocuiască pe front unităţile ruseşti de care comandamentul superior nu mai este sigur. Pe strada Lăpuşneanu trec reghimentele de vînători care au început să pună pe gînduri pe membrii sovietelor ruseşti şi diferiţii comisari ai poporului pripăşiţi şi pe la noi...

Soldaţii cîntă din gură şi din frunză. In capela fiecărui, o altă frunză de stejar îi înfrăţeşte parcă, cu pădurile din mijlocul cărora s'au desprins. Cîntecul lor răsună mai puternic şi mai departe ca toate discursurile patriotice şi minciunile sentimentale cu care fuseseră cîntaţi prin cărţi, prin ziare, prin întrunirile publice şi prin parlamentele romîneşti sau ale diferitelor ţări aliate. Din marşul lor, din chipul lor şi din cîntecul lor simplu, sfios şi totuşi grav—caşi clipele acestea în care pornesc spre moarte—simt cum se desprinde imensă şi curată, întreaga jale şi vitejie strămoşească pe care eu nu le-am cunoscut-o decît din veşnica şi obsedanta lor „frunză-verde".

Cu aceiaşi frunză verde prinsă în capelă şi între buze, se duc şi de data asta pe front. Toţi sînt la fel. Parcă toţi n'ar fi decît acelaşi ţăran romîn multiplicat în rîndurile reghimentului ce parcă nu se mai sfîrşeşte.

Redactorii dela ziarul Marelui Cartier au eşit pe trotuar ca să-i aplaude. Animatorii eroismului pe hîrtie îşi anticipau colaborarea cu executanţii operei lor, pe front. Era singura ofensă pe care graţiaţii soartei o puteau aduce condamnaţilor la moarte !...

Eu m'am retras în fundul redacţiei, cu Nicolaşa care a venit să mă vadă. Rusul a văzut scena şi mi-a priceput revolta.

— Aşa e că-i păcat să moară atîta lume?... Trebue să se sfîrşească odată şi cu măcelul ăsta. Noi o să ne facem datoria până la capăt. Rămîne caşi voi să ne ajutaţi frăţeşte. Noi nu mai luptăm. Nu te lua după informaţiile cartierului. Ăştia nu ştiu nimic. Ruşii nu mai luptă fiindcă n'au pentru ce să mai lupte. Dacă vă simţiţi în stare să luptaţi singuri cu Nemţii, brava vouă !... Am s'o văd eu şi p'asta.. Nu încercaţi însă marea cu degetul... Hai să dăm mai bine mîna frăţeşte şi să nu lăsăm pe mîine ce putem face astăzi... Dacă am reuşit să scăpăm noi de Ţarul nostru, dar voi de-al vostru !... Ce ? Crezi că-i mare lucru?... Un simplu păhărel de coniac!... Il dai pe gît dintr'o singură dată... Şi-atîta tot!...

Incerc să-l potolesc. Dar Nicolaşa se aprinde şi mai tare :

— Ascultă-mă pe mine. Să ştii că le vine rîndul la toţi. O să se curăţe unul după altul... Ai să vezi că după noi n'au să mai lupte nici Nemţii... Noi nu stăm degeaba. Lucrăm virtos că ne-am legat cu jurămînt de moarte. Deviza noastră este: „*Donec totum impleat orbem*". Până ce nu vom cuceri pămîntul tot, nu ne lăsăm.. Să fie al tutulor, nu numai al unora !... Să-l împărţim frăţeşte... Fiecare cu bucăţica lui... Ce?... Ai ceva de zis?... Fiindcă eşti pus astăzi la adăpost de gloanţele nem-



ţeşti, crezi că n'are să te ajungă mîne ghiara propriilor tăi călăi ?... Ce-ai făcut până acum în viaţă ?.. Ce te-au lăsat să faci, ăi care nu ştiu să facă nimic ?... Cine de curte boerească vrei să trăeşti toată viaţa ?... Să-ţi fie ruşine !... Ajunge atîta laşitate... Mişcă-te odată şi tu să le spui cine eşti... Nu mai aştepta de geaba că ei n'au să te cunoască niciodată.. Hai cu noi... Hai să vezi ce înseamnă să fii om liber, om mare, supraom !...

Nu-i pot răspunde nimic, fiindcă reghimentul de vînători a trecut şi colegii au început să intre în redacţie.

Unul din ei îşi freacă mînile de bucurie :

— Grandios spectacol !.. N'am ce zice... Hei, domnul Gorski... Vînătorii noştri luptă, nu se încurcă !... Volga dumneavoastră o fi ea mare, dar prea e plină de nămol !... Dumneavoastră parcă nu aveţi sînge în vine... Până să vă hotărîţi s'o mişcaţi din loc, vă dă Neamţul mereu peste cap... Dar, ia să vezi cum au să se schimbe acum lucrurile... Aşteaptă numai s'ajungă vînătorii noştri pe front !... I-ai văzut ?... Oltenii săracii !... Oltul nostru n'are nămol în el.. Are amestecat în apă, sînge de roman şi dac !..

Nicolaşa îşi clatină capul distrat şi scrişneşte printre dinţi „*donec totum impleat orbem*" în timp ce colegul meu de redacţie continuă :

— Am să trag un articol să se ducă pomina !.. Dacă nu mi-or da pe „Mihai Viteazul" nici de data asta, să le fie ruşine !...

## X. *La început era cuvîntul...*

Toată lumea şi-a perdut capul. Sfîntul Denis cel puţin, rămăsese cu el în palme. Dar sfinţii anonimi dela Iaşi n'avuseseră nici măcar prezenţa de spirit a primului Episcop al Parisului. Capetele noastre se rostogoliseră ca nişte bolovani în prăpastie... Dacă s'ar fi strîns la un loc toate miresele de pe lume, a douazi după noaptea nunţii, spectacolul ar fi fost probabil, mult mai decent decît al războinicilor dela Iaşi ameninţaţi să-şi piardă în fine şi tîrzia lor virginitate.

De cîteva zile Nemţii atacă cu furie frontul de pe Siret. Intenţia duşmanului este să ne întoarcă flancul stîng, să pătrundă în sudul Basarabiei, să ne tae legătura cu Odesa şi să ne prindă ca pe o muscă în palmele Carpaţilor şi Prutului. Nu ştiu cum s'ar putea opera această mişcare strategică, deşi specialiştii dela ziarul Marelui Cartier ne dau explicaţii suficiente pentruca articolele noastre să nu pară celor de pe front, anecdote traduse din limba chineză. La Iaşi însă, panica produsă de ofensiva duşmană a luat proporţia holerei la Hamburg sau a cutremurului de pămînt dela Messina.

Romînii rezistă fiindcă de data asta, întîmplător, au cu ce să reziste. Parte din materialul de război trimis din Franţa şi An-

glia a sosit la timp pentru a ne putea fi şi el de folos. Frontul însă nu este ocupat numai de Romîni. Ba ceva mai mult, deşi pe hartă poartă numele de „frontul romîn" grosul lui este format din Ruşi.

Decînd s'a democratizat însă, armata rusă a devenit mai protocolară ca o recepţie la Palatul de Iarnă al fostului Ţar. Nu mai admite decît opt ore de... luptă, pe zi, iar în caz de atac, anunţarea lui cu cel puţin trei zile înainte. Nu mai vorbesc de tratativele cu diferiţii comisari ai poporului şi de dreptul de „veto" al sovietelor care în ultimul timp, s'au înmulţit în aşa fel că aproape fiecare soldat rus a devenit o entitate militară, socială şi naţională.

Subt regimul ţarist, Ruşii nu se bătuseră fiindcă nu le sosise încă ordinul dela Petrograd. Subt regimul republican, e drept că ordinile soseau zilnic, dar libertatea voinţii individuale trebuia respectată înaintea angajamentelor anterioare, luate fără consultarea şi prealabila aprobare a poporului.

De îndată ce artileria duşmană începea bombardamentul, trupele ruseşti părăseau poziţiile expuse şi se retrăgeau acolo unde se credeau mai la adăpost. Majoritatea lor însă, întrebuinţa o tactică şi mai savantă. Părăsea armele pur şi simplu şi venea la Iaşi ca să se plîngă marelui soviet al armatei de sud, de mizeriile unor anume generali prea bătrîni, care nu puteau înţelege rostul unei armate democrate. Până să vină Romînii să ocupe poziţiile părăsite, Nemţii se instalau în ele ca într'un compartiment gol de drum de fier şi cadrilul începea iar, parcă tot cu figura schimbului de... dame.

Şi azi aşa, mîne aşa, până ce într'o bună zi, exasperarea comandanţilor romîni atinse limita extremă a frăţiei de arme şi cîteva companii romîneşti trecură prin mitraliere o întreagă divizie rusă, ce fugea de pe front numai cu căruţele de alimente.

De data asta dar, trebuia să ne batem şi cu Nemţii şi cu Ruşii. Rezultatul final nu era greu de ghicit. Frontul romînesc nu mai putea rezista multă vreme. Odată spart însă, ultima fâşie de pămînt din Romînia liberă, dispărea şi ea... Ce era dar de făcut?...

Noi, ca noi... Făceam parte din cadrele armatei şi în ultimul moment, s'ar fi putut găsi în depozitele Iaşului, cîte o uniformă de gradat şi pentru civilii mobilizaţi la ziarul Marelui Cartier. Eventuala noastră situaţie de prizonieri începuse chiar să ne surîdă. A cădea prizonier nu însemna numai decît a fi laş. Cîţi eroi de pe front nu fuseseră făcuţi prizonieri fiindcă în toiul luptei îşi pierduseră revolverul sau întrebuinţaseră până chiar şi ultimul glonţ cu care trebuiau să-şi zboare creerii!...

Publiciştii romîni puteau fi deci mîndri că luptaseră până la ultimul strop de cerneală!... Nemţii n'aveau decît să vină la Iaşi. Ne-ar fi găsit pe toţi la posturile noastre de onoare, drapaţi în toga misiunii naţionale caşi nişte senatori romani, gata



să asvîrlim cu călimara în cap, primului barbar care ar fi îndrăznit să ne atingă...

Persoana noastră însă nu reprezenta decît o cantitate neglijabilă din prestigiul ţării. Dar Parlamentul?... Dar guvernul?... Dar Regele?... Ce era de făcut cu aceste trei elemente constitutive ale suveranităţii naţionale?...

E drept că pentru parlamentari se găsise o soluţie mai dinainte. Majoritatea deputaţilor şi senatorilor plecase în concediu nelimitat să-şi facă vilegiatura prin Suedia, Norvegia, Danemarca, Anglia şi Franţa. Mai rămînea deci guvernul şi Regele. De altfel, cineva trebuia să mai rămînă şi cu noi la Iaşi, până în ultimul moment cînd are să se hotărască soarta Romîniei ce aştepta caşi micul Isaac să fie urcată pe rugul sacrificiului biblic.

In redacţia noastră se vorbea de soluţia dată de unul dintre miniştri. Armata se va retrage de pe front şi va forma în jurul Iaşilor un triunghiu strategic, botezat „Triunghiul morţii". In mijlocul lui, Regele, guvernul şi ultimii demnitari ai statului, aveau să repete gestul strămoşului Decebal şi al ultimilor ostaşi din Sarmisegetuza, sau—pentru înţelesul celor care nu cunosc bine istoria neamului—aveau să-şi aştepte sfîrşitul ca echipagiul unui vapor englez, ce se cufundă cu pavilionul naţional arborat pe puntea de comandă strigînd în cor: *„God save the king"*.

Noi trebuia să strigăm, bine înţeles „Trăiască Regele" şi poate chiar „Trăiască Romînia Mare!..."

Alţii însă, mai în curent cu cele ce se puneau la cale în cercurile conducătoare, afirmau că s'a hotărît retragerea generală peste Prut, peste Nistru, peste Dnipru, peste Don şi peste munţii Caucazi până în Mesopotamia, unde trebuia să facem o joncţiune strategică cu trupele engleze. Ajunşi pe Tigru şi Eufrat, soldaţii romîni aveau să-şi croiască drum prin Azia Mică până la Dardanele sau să fie îmbarcaţi în golful Persic, pentru alte fronturi desemnate de comandamentul suprem al armatelor aliate. Lucrul acesta n'ar fi fost imposibil, deoarece aceiaşi operaţie militară fusese aplicată şi resturilor armatei sîrbeşti cu doi ani în urmă.

Mărturisesc că a doua soluţie mă încînta mai mult decît „Triunghiul morţii". Ea mi-ar fi dat prilejul să călătoresc gratuit în Orientul care mă obseda încă din copilărie şi poate—cine ştie—m'ar fi apropiat de Omer, cu poema pe care aveam de gînd s'o scriu după încheerea păcii.

Dar pe semne, scriitorilor romîni nu le era dată încă mîngîierea unei opere trăite cu adevărat. Ce scrisesem până atunci, atît eu cît şi ceilalţi confraţi, nu fusese decît minciuni. Minciuna ne îmbătăse, minciuna ne adormise, minciuna ne mîngîiase în vis şi tot minciuna ne deşteptase din somn. Naţionalizasem minciuna ca o societate pe acţiuni din care eliminasem încetul cu în-

cetul, intregul capital străin. Adevărul fusese decretat ca dăunător intereselor superioare ale statului. Şi fiindcă statul se topise ca o luminare de său in celula unui condamnat la moarte, unde am fi mai putut regăsi voluptatea adevărului decît pe ruinele Ninivei şi Babylonului?...

*

De două zile aştept cu geamantanele făcute, gata să-mi iau adio dela domnul Alvazian, Nicolaşa şi Tatiana, la primul ordin de plecare. De două zile, din sufletul meu, ca dintr'un trunchiu de stejar, cresc parcă două crăci in direcţii opuse, dar deopotrivă de asemănătoare la coajă şi la sevă. Una se îndreaptă peste Prut, spre necunoscut şi atita tot... Alta se îndreaptă peste Siret, spre Bucureşti şi mai departe chiar, spre Olt, spre cuibul copilăriei mele distrus de duşman şi spre crucile sărace de lemn cioplit, subt care ai mei se odihnesc de veci, subt cerul şi în vecinătatea caselor noastre strămoşeşti... De două zile aştept cu nerăbdare să-mi cetesc singur sentinţa expatrierii. Peste Prut sau peste Siret, este acelaşi lucru. Romînia nu mai există nici de o parte, nici de alta. Răsfoesc calendarul, mă uit pe hartă şi îmi ridic ochii spre cer, doar voiu putea găsi undeva un Mucenic, un Bethleem sau vre-o stea în care să-mi pot înfrăţi laşitatea de a trăi, nu ştiu unde, pentru ce şi pentru cine... De două zile, parcă este noapte continuă...

Iată însă că cineva a aruncat o vorbă în vînt... Şi vorba asta nu este mai mare ca un bob de griu sau de porumb... Şi bobul a căzut undeva pe cîmp şi ca o adevărată minune, a început să încolţească în sufletul celor care până atunci trecuseră cu picioarele peste el...

Victorie!...

Armata romînă continuă să reziste. Armata duşmană a început să se retragă...

Comunicatele noastre sînt clare. Dar cine mai are încredere în comunicatele dela Iaşi? Comunicatele duşmane însă, confirmă şi ele victoria romînească...

Dela începutul războiului, aceasta este prima zi în care laşitatea mea se investmîntă în odăjdii sacerdotale... Aproape nu mi-o mai recunosc. Eu însă, o împiedic să-şi arăte mulţimii podoabele ce-ar putea-o înstrăina de sufletul meu...

Dela începutul războiului, aceasta este prima zi în care mi-e ruşine parcă să dau ochi cu lumea!...

*

În bodega la „Cocostircul de aur" redacţia ziarului „Romînia" sărbătoreşte victoria dela Mărăşeşti.



Intîmplător, colonelul unui reghiment rus, care nu fugise încă de pe front, era văr cu Nicolaşa. Asta înseamnă că „doctorul" Gorski—cum îl zic Romînii—nu poate lipsi din mijlocul nostru. Tatiana, care m'a căutat acasă, mă găseşte la bodegă.

Colegii de redacţie care au botezat-o „Rusoaica lui Băleanu" o primesc cu aplauze zgomotoase. Se strigă chiar „Trăiască Rusia". Pentru prima dată la Iaşi apariţia unei femei frumoase, atenuează impresia unei acţiuni urîte. Adăugaţi apoi la frumuseţea Tatianei, cantitatea de alcool consumată în proporţiile impuse de natura petrecerii şi veţi ghici uşor pentruce simpla prezenţă a Tatianei, ne răzbuna de trădarea întregii Rusii. O victorie ca cea dela Mărăşeşti nu se putea sărbători numai cu apă de Timişeşti. Şi Romînul—ertător din fire—în faţa unui pahar cu vin bun, devine mai bun ca însuşi Isus Cristos, în faţa buretelui muiat în oţet şi fiere...

Dar pe Tatiana o desgustă oamenii beţi. Pe mine mă tolerează fiindcă nu i-am dat încă ocazia să mă vadă cu limba şi picioarele împleticite. Pe Nicolaşa însă, nu-l poate suferi. În mijlocul acestor străini care ţin cu tot dinadinsul s'o asocieze bucuriei lor, Tatiana pare oarecum stingherită. Zîmbetul ei purifică parcă atmosfera bodegei ca o ploae de primăvară...

Îmi face semn să plecăm. Eu mă apropii de ea. Privirile tuturor se abat asupra noastră ca o salvă de mitraliere. Romînul însă, la beţie, este mitocan, nu-şi poate ţine gura şi face glume nesărate. Dela o masă, unul dintre colaboratorii victoriei dela Mărăşeşti, sbiară ca un măgar:

— Bravo Bălene!... Aşa lovitură, zic şi eu!... Să nu te laşi până ce n'ai să ne răzbuni de toate mizeriile Ruşilor.

Infamia cea mare însă, porneşte dela altă masă:

— Şi dacă te simţi obosit, să ne-o treci şi nouă!...

Tresar caşi cum aşi fi primit o palmă din senin. Tatiana nu a priceput fraza, dar a înţeles din gestul meu reflex că a fost vorba de ea. Nicolaşa a sărit de pe scaun, răsturnînd masa cu paharele şi sticla plină de vin. Statura lui ne domină pe toţi ca un Guliver în ţara piticilor.

— Cine a îndrăznit să insulte o femee rusă?...

Tăcere şi laşitate generală!..

Bodega pare mai goală ca o tranşee după bombardamentul artileriei grele. Domnul Alvazian a îngheţat la tejghea cu ochii ţintă la mine. Vinovatul era un locotenent de cavalerie, detaşat la cenzură în toiul luptei dela Mărăşeşti. Mă îndrept spre el şi îl bat prieteneşte cu palma pe epoletul erarhiei sale militare.

— Domnule locotenent... Cereţi-vă scuze imediat sau dacă nu, pregătiţi-vă să trageţi consecinţele cuvintelor pronunţate.

Deşi calmă, intervenţia mea produse efectul unui gest eroic. Ea se varsă ca un hîrdău cu apă rece în capul celor înfierbintaţi de băutură. Toată lumea s'a trezit parcă la comandă. Disciplina laşităţii este începutul înţelepciunii omeneşti. Corul figuranţilor repetă cu insistenţă după bagheta capelmaistrului:

— Scuze... scuze... scuze!...

Locotenentul se ridică galben şi umilit ca o lămie stoarsă de zamă, bolboroseşte cîteva cuvinte şi aşteaptă verdictul. Unul din judecătorii improvizaţi, îi ordonă:

— Sărută mîna rusoaicei.

Şi locotenentul porneşte dela masă ca o păpuşă automată şi execută ordinul în aplauzele asistenţei care consideră incidentul închis.

Tatiana a ghicit probabil tot ce nu putuse pricepe în primul moment. Ochii ei mă învăluie ca o acoladă regală, cu care se răsplăteşte un act de eroism pe front. Nicolaşa întinde mîna locotenentului care de data asta şi-a revenit în fire, se urcă apoi pe o masă şi începe să peroreze:

— Fraţi romîni!... Vă zic fraţi, fiindcă abia de azi înainte începem să fim cu adevărat fraţi... Deşi aliaţi pe frontul nostru de luptă comună, gîndurile noastre nu s'au contopit niciodată până astăzi şi pumnii noştri n'au ameninţat decît duşmani imaginari... De azi înainte însă, trebue să ne spunem cuvîntul cinstit pe faţă şi adevărata noastră frăţie să înceapă aşa cum stă scris în cărţile sfinte, fiindcă la început era cuvîntul, şi cuvîntul era la Dumnezeu şi Dumnezeu era cuvîntul... Asta înseamnă că Dumnezeu a dat omului cuvîntul ca să-şi poată pune în valoare mintea. Cuvintele sînt vehiculele raţiunii. Vorbite sau scrise, ele singure ne mută dintr'un loc într'altul, ne multiplică, ne descifrează, ne rezolvă şi ne umanizează... Revoluţia noastră nu este decît opera cuvîntului propovăduit sau tipărit. Cine cugetă fără să vorbească, moare înainte de a se fi născut... Să ne spunem dar ce avem de spus fiecare... Să ne amestecăm durerile ca să le putem pierde din urmă... Să ne controlăm odată pentru totdeauna idealurile ca să ne descărcăm sufletele de povara comptabilităţii duble... Să ştergem frontierele dintre ţări ca să dispară odată cu ele şi fronturile de luptă... Şi să desfiinţăm toate rafturile naţionale din prăvălia umanităţii... Duşmăniile actuale nu sînt decît iluzii optice... Misterul care ne desparte pe unii de alţii nu este decît efectul lentilelor fumurii prin care ne privim dela distanţă.. Ca să ne dăm samă însă, că toţi oamenii sîntem la fel, trebue să ne apropiem, să ne pipăim, să ne demisterizăm, să ne realizăm, să ne umanizăm!... Rusia vă pune la îndămînă de azi înainte materialul necesar să vă puteţi construi şi voi în formule nouă. Rusia vă dă putinţa să eşiţi de subt tutela burgheziei care vă soarbe ca un fitil de lampă cu gaz. Cine-i întreţine flacăra decît voi?... Fitilul uscat nu arde. Se pîrleşte numai şi îţi gîdelă nările cu mirosul lui de cîrpă. Aruncaţi-l dar ca pe o cîrpă murdară în lada cu gunoae, să nu vă mai infecteze sufletul că pe urmă o să fie prea tîrziu... Datoria voastră, a intelectualilor din Romînia, este să înfiinţaţi şi voi odată un serviciu de ecarisaj social. Luaţi exemplu dela noi. Şi dacă n'aveţi braţe destule, ale noastre vă stau la dispoziţie... Dar, dezrobiţi-vă odată, pentru numele lui Dumnezeu!... Deşteptaţi-vă, numerotaţi-vă, valorificaţi-vă, cuceriţi-vă dreptul vostru subt soare, fiindcă soarele adevărat al unui popor, voi sînteţi, intelectualii!.. Burghezia nu-i decît un fitil de cîrpă murdară... Nu-i mai împrumutaţi lumina soarelui, cînd ea nu vă răsplăteşte nici măcar cu sclipirea timidă a stelelor anonime din „calea laptelui". Până cînd să vă fie viaţa o veşnică noapte?... Până cînd adevărata voastră viaţă să nu înceapă decît după moarte?... Ce sărbătoriţi voi astăzi?... O victorie militară?... O excrocherie burgheză, nenorociţilor!... Cine s'a bătut la Mărăşeşti? Cine a învins şi cine putea să fie învins?... Stăpînii sau slugile?... Hai, spuneţi-mi dacă aveţi curajul... Unde erau stăpînii şi unde erau slugile?... Cine a fugit peste frontieră şi cine a rămas să moară în pragul casei atacată de bandiţi?... Faceţi-vă singuri dreptate, fiindcă dreptatea stă pe loc totdeauna; nu fuge niciodată. Victoria dela Mărăşeşti este victoria poporului anonim care de azi înainte trebue să poarte numele celor ce au renunţat la el. Slugile au scăpat casa de bandiţi, slugile trebue s'o stăpînească de azi înainte... Aşa stă scris la cărţile sfinte, unde vorbeşte cuvîntul lui Dumnezeu, nu cuvîntul oamenilor... Asta este adevărul, asta este dreptatea şi ăsta este cuvîntul lui Dumnezeu... Şi Dumnezeu trebue să fie singurul nostru cuvînt, fiindcă la început era cuvîntul şi cuvîntul era la Dumnezeu şi Dumnezeu era...



Nicolaşa nu mai poate vorbi. Ultimul cuvînt i se pusese de-acurmezişul în beregată ca un os de peşte. Aceiaşi impresie însă, o aveam parcă şi cei care îl ascultaserăm până atunci. După discursul Rusului, douăzeci şi trei de guri căscate şi patruzeci şi şase de ochi holbaţi, presăraseră în atmosfera glacială a bodegei, urmele calde încă ale unor explozii de obuze.

Cine avea să-i răspundă? Cine putea să-i răspundă? Cine ştia ce trebue să-i răspundă?...

Situaţia intelectualilor romîni era mai penibilă ca a soldaţilor de pe front, prinşi între două focuri. Cel care ar fi luat cuvîntul trebuia să interpreteze sentimentul unanim al celor de faţă şi poate chiar şi al celor absenţi. Eroismul acesta însă, nu era prevăzut în reglementul activităţii colaboratorilor externi ai victoriei dela Mărăşeşti. Fiecare ne priveam cu nedumerirea unei regăsiri neaşteptate. Nimeni dintre noi însă, nu ne puteam regăsi ceiace simţeam că pierdusem probabil pentru totdeauna. Curajul cuvîntului poate, nu lipsea nimănui dintre noi. Dar cuvintele erau vehiculele raţiunii şi raţiunea noastră, de cînd se începuse războiul, pierduse obişnuinţa călătoriilor de plăcere!...

Nicolaşa ne înţelege parcă şi ne plînge de milă. Dar Nicolaşa se înşeală. Romînia în momentul acela nu era nici a burghezilor fugiţi peste frontieră, nici a intelectualilor dela Iaşi, nici a soldaţilor anonimi de pe front. Era a celor ce aveau s'o reclame mîine, pe baza hrisovului domnesc în care se da fiecărui ce se cuvine... Dar care dintre noi, în momentele acelea putea

să facă pe Nicolașa să priceapă că palmierii dela Iași erau de hîrtie vopsită și că pielea leopardului din bodega la „Cocostîrcul de aur" fusese cumpărată de domnul Aivazian dela un armean care fusese prin India?...

Totuși, unul din noi, se aventură să șoptească la urechea altuia:

— Hai să-l combatem, că Rusul ăsta este complect idiot!...

Dar sentimentul siguranței personale a fiecărui din noi se opunea net.

— Ce, ești nebun?... Vrei să ne stîlcească Rusul cu pumnii?...

— Hai să zicem atunci ca el...

Siguranța personală însă, este o stofă cu „double face".

— Atît ne mai trebue!... Să s'audă la Cartier numai, și gata... Ne-a și dat în consiliul de războiu!...

Locotenentul de cavalerie se sculase dela masă și dispăruse. Probabil că tot așa reușise să se subtilizeze și de pe front. In războiu, soluțiile ofițerilor activi sînt incontestabil, mult mai adecuate situației decît soluțiile civililor sau ofițerilor de rezervă.

Parte din confrații mei încep să-l imite și cinci minute mai tîrziu, nu mai rămînem în bodegă decît eu, Tatiana, Nicolașa și domnul Aivazian.

Tatiana mă întreabă cu zîmbetul ei răutăcios.

— Tu nu zici nimic?...

— Ce vrei să zic?... Nicolașa are dreptate... Cu o singură excepție însă... La început nu a fost cuvîntul, cum scrie la Evanghelia lui Ion... La început a fost lașitatea și lașitatea a fost la început a lui Dumnezeu, și pe urmă abia, a fost a omului pe care Dumnezeu l-a făcut după chipul și asemănarea sa...

## XI. Mai tare ca Stanislawski

Rușii s'au hotărît în fine să se lupte, dar nu contra dușmanului ci contra aliaților care nu voiau să adere la revoluție. Dușmanului nu-i puteau pretinde lucrul acesta decît, cel mult, după încheerea păcii. Aliaților dela Iași însă, le puteau oricînd impune voința lor, mai ales că Romînii făcuseră apel la ei, ca la niște „protectori". O alianță între un țînțar și un armăsar nu era posibilă nici măcar în fabulă.

Victoria noastră dela Mărășești fusese „Visul unei nopți de vară". In ultimul moment însă, decorurile fuseseră amestecate și din pădurea fermecată a lui Shakespeare, ne trezisem în pădurea „Hoților" lui Schiller. Rușii părăsiseră frontul și se împrăștiaseră prin țara necotropită încă de dușman, ca să propovăduiască frăția între oameni și binefacerile alcoolului de 90 de grade, cu care noul regim democratic voia să egalizeze drepturile omului și circonvoluțiile creerului.

Parte din ei își luaseră concediu nelimitat, lăsaseră în păstrarea primarilor, în schimbul unei *„zapiska"* tunurile și materialul de războiu neîntrebuințat încă și trecuseră Prutul în Basarabia unde era grînarul armatei de sud și pragul haosului democratic. Aceștia reprezentau voința poporului autentic pe care pontifii dela Petrograd și Moscova îl scoseseră de subt robia țarismului, a cnutului și a nopților polare.



Alții însă, rămăseseră pe loc. Își dădeau seama că misiunea lor nu putea fi complect terminată până ce libertățile acordate poporului rus nu s'ar fi revărsat ca niște rîuri de lapte, pe tot cuprinsul pămîntului frămîntat de sclavajul social, economic, intelectual și politic al altor popoare. Era natural dar, ca opera lor de umanitarism imperativ să înceapă cu Romînia, care era cea mai aproape și cea mai potrivită pentru un prim cîmp de experimentare. Aceștia erau adevărații apostoli ai revoluției, erau „poporul ales" din „poporul chemat", erau smîntîna laptelui democratic cu care erarhia roșie atenua obsesia teroarei albe. Și aceștia nu voiau pentru nimic în lume să plece din Romînia. Sovietele rusești votaseră în unanimitate fericirea poporului romîn. Protectorii noștri nu ne puteau lăsa în voia soartei ca pe o barcă fără cîrmă în voia valurilor. Democrația rusă nu putea fi capabilă de asemenea acte de lașitate. Armata rusă care plecase de pe front nu putea pleca și din țară, până ce n'avea să detroneze pe Rege, să distrugă oligarhia, să proclame înfrățirea Rușilor cu Romînii și pe urmă chiar, înfrățirea cu dușmanii de pe front, ca să se poată pune odată pentru totdeauna capăt războaelor.

Situația noastră devenea tot mai critică, din zi în zi. Frontul de luptă își pierduse aproape importanța psihologică. Meridianul militar oscilase după fantezia neprevăzutului, de pe frontieră pe diferitele cursuri de apă, trecuse apoi prin București într'o dimineață posomorîtă de toamnă și se fixase după părerea celor dela Marele Cartier, pe Dunăre, Siret și Carpații Moldovei. Acesta era însă frontul oficial, frontul comunicatelor trimise prin telegrafia fără fir. Dar frontul adevăratei noastre primejdii se înfipsese cașī cuiul lui Pepelea în inima Iașilor, pe care Rușii puseseră stăpînire cași Nemții pe București.

Noutățile zilei nu mai veneau nici de pe Siret, nici din Carpați, ci dela sediul sovietului soldaților ruși de pe frontul de sud. Dar frontul și sovietul formau una și aceiași asociație de cîțiva dezertori care își țineau ședințele în sala Circului, de unde apoi, rezoluțiile erau comunicate celor dela Socola. Acolo erau adunate marile depozite de muniții cu care Rușii amenințau să arunce Iașii în aer, în cazul cînd Regele n'ar fi voit să abdice și oligarhia să treacă puterea în mîna poporului suveran.

Generalul șef al armatei rusești ajunsese un fel de *„premier moutardier du Pape"*. Rămăsese cu titlul doar și cu apartamentul dela Copou, în care sta închis și păzit de o sotnie de cazaci credincioși, pe care însă nu știa cît timp o să mai poată

conta. Parte din ofiţerii ruşi, degradaţi de soldaţii revoluţionari, se oferiseră să facă de gardă la palatul regal din strada Lăpuşneanu, probabil pentru a-şi răscumpăra vina de a nu fi ştiut să facă această gardă pe frontul de luptă.

In această atmosferă de enervare şi nesiguranţă generală, conducătorii poporului romîn combinau în laboratoarele consiliilor de miniştri şi Marelui Cartier, tot felul de substanţe imaginare, din care sperau să scoată într'o bună zi „piatra filozofală" cu care să poată clarifica situaţia de faţă. Ştiinţa alchimiei evoluase însă. Demagogia roşie nu se mai impresiona de secretele magiilor albe sau negre. Preoţii lui Zoroastru şi călugării evului mediu nu se mai puteau reincarna în generalii sau miniştrii vremurilor noastre. Ne trebuia un Pic de la Mirandola care să poată ţine piept Ruşilor cu un nou *„de omni re scibili"*. Soluţia trebuia căutată în altă parte. Eroismul însă n'o putea găsi, fiindcă eroismul este un act spontan şi spontaneitatea exclude matura chibzuinţă. Rămînea laşitatea singură. Dar cum nu pot face elogiul laşităţii, mă voiu mărgini să citez pe Erasm care a scris „Elogiul Nebuniei".

*

De cîtva timp, între mine şi Tatiana se dă o luptă surdă, o luptă nemărturisită încă, dar destul de accentuată pentru a ne îndîrji de o potrivă şi pe unul şi pe altul. Tatiana este trăsura de unire dintre mine şi Nicolaşa. Amîndoi sîntem însă ca două cuvinte care încep şi se sfîrşesc cu cîte o vocală. Oricum ne-am aranja în frază, unul din noi trebue să iasă ciuntit. O eliziune este fatală. Una din vocale trebue să dispară. Care din noi amîndoi însă, vom renunţa la ea?

Nicolaşa este sclavul Tatianei care, până la o nouă orientare sentimentală, este şi rămîne sclava mea. Dar Tatiana este admiratoarea concepţiilor politice ale lui Nicolaşa pe care eu de o camdată nu le pot admite, fiindcă sînt, mai întâiu: romîn, apoi: mobilizat la ziarul Marelui Cartier al armatei şi în fine: practicant diletant al laşităţii profesionale. Tatiana va decide dar, pe care din noi va trebui să-l sacrifice sau mai bine zis, ce-anume sacrificiu îşi va impune singură. In cele două tirizii ale balanţei, atîrnă deoparte egoismul sentimental iar de alta, altruismul social. Pe mine Tatiana mă iubeşte. Pe Nicolaşa îl admiră numai... Nu ştiu care va fi sfîrşitul dragostei noastre. Ziua de mîne îmi poate aduce surpriza unui cataclism nebănuit. La aceiaşi surpriză însă, se poate aştepta şi Nicolaşa. Şansele noastre dar sînt egale, atîta timp cît fiecare din asociaţi ne mulţumim cu natura aportului nostru. De îndată însă ce vom încerca să ne amestecăm specialităţile, un desnodămînt fatal se poate produce...

Sînt hotărît să grăbesc acest desnodămînt, oricare ar fi el. Vreau să ştiu dacă Tatiana pune mai mult preţ pe revendicările sociale cu care ne terorizează Ruşii lui Nicolaşa, decît pe revendicările propriului ei suflet, cu care mă las să fiu terorizat ca să-i fiu pe plac. Nu-mi acord nici o calitate excepţională dar ochii mei sînt răi de deochi... Pătrund şi răscolesc adînc, tulbură apele liniştite ca helicea unui vapor, răstoarnă pămîntul înţelenit ca fierul unui plug şi transformă blocul de marmoră inertă, ca dalta unui meşter inspirat. Vreau să ştiu dacă mai pot conta pe ochii mei şi dacă Tatiana mai este sau nu, victima lor.



Astăseară Ruşii au de gînd să hotărască de soarta Regelui şi guvernului nostru. Moţiunea votată astăseară va fi adusă la îndeplinire, dacă va fi nevoe, chiar cu preţul unei vărsări de sînge. Automobilele blindate aşteaptă la Socola, gata să pătrundă în oraş la primul semnal, iar dezertorii de pe front, s'au înarmat cu toţii ca să lupte pentru scăparea poporului romîn din ghiarele oligarhiei...

Ah!... Frazele astea au început să mă sugrume ca nişte gulere vechi care mi-ar fi rămas strîmte. Adevărul însă, este că la Iaşi de multă vreme încă, nu se mai pot găsi nici gulere, nici fraze nouă. Unele au fost consumate de războiu, altele de revoluţia rusă. Astăseară însă, trebue să se sfîrşească. Trebue să ştim odată pentru totdeauna, cine sînt stăpînii Iaşilor şi ai făşiei de pămînt strămoşesc ce ne-a mai rămas liber... Noi sau ei?...

După amiază, Tatiana vine ca de obiceiu să mă vadă. O aştept cu rolul învăţat pe dinafară de cu noaptea. Sînt hotărît să realizez pe rînd şi cu orice preţ, toate planurile iluştrilor mei predecesori închişi prin diferitele case de nebuni, din ţară sau străinătate...

Am să-i propun deci Tatianei un pod peste ocean, o scară până la cer şi un voiaj cu aeroplanul în planeta Marte. Dacă Tatiana mă iubeşte cu adevărat, n'are să-şi dea seama că fac pe nebunul şi în cazul acesta, Regele şi guvernul romîn, sînt salvaţi. N'au decît să-şi aleagă ce vor: podul, scara sau aeroplanul. Dacă însă Tatiana nu mai vede în mine decît un bărbat la fel cu toţi ceilalţi, de prisos să mai întreţin relaţii cu o giscă pe care într'un moment de miopie sentimentală o luasem drept o porumbiţă de porţelan.

Cum însă, lupta se dă între mine şi o rusoaică intelectuală care cunoaşte reprezentaţiile dela „Teatrul Mic" din Moscova, fatal că trebue să fiu mai tare ca... Stanislawsky. O feerie însă nu o poţi pune în scenă cu mijloacele intelectuale şi materiale de care dispun teatrele noastre Naţionale. Şi feeria pe care o pregătesc Tatianei trebue să întreacă cu fastul montării, până şi fantezia creatoare a celui din urmă Abenseraj al teatrului modern.

Iată dar ce-am imaginat:

Scena reprezintă odaia unui om de geniu, mobilată simplu dar cu gust. Proprietarul sau mai bine zis, chiriaşul ei, sufere

din cauza unei intoxicaţii lente, produsă de lipsa alimentelor, de prea lunga durată a războiului, de revoluţia rusă şi de alte ingrediente sociale şi farmaceutice. Omul de geniu este condamnat să moară din cauza mediocrităţilor oligarhice, care l-au îmbrăţişat cu atîta dragoste şi căldură, că i s'a uscat cerul gurii şi maţele i s'au transformat în tromboane muzicale. In actul al doilea, decorul reprezintă o grădină cu plante exotice şi tot felul de animale pe care nu le poţi vedea decît prin atlasele zoologice. Cum acţiunea actului nu se petrece într'o menajerie, şi animalele nu sînt închise în cuşti cu gratii de fier, oligarhia îmbuibată de tot felul de bunătăţi materiale şi avantagii sociale, este ameninţată să fie sfîşiată de animalele flămînzite în timpul actului întăiu. Omul de geniu însă pîndeşte din umbra unui sicomor, cu trunchiul căruia a început să se confunde încă dinaintea începutului actului întăiu. Genialitatea nu exclude umanitarismul, resemnarea, mila, inconştienţa şi absenţa totală din cadrul realităţilor posibile. La gestul lui dar, o porumbiţă coboară din văzduh, şi cu ciocul ei de mărgean scoate ochii tuturor fiarelor apocaliptice. „Viţelul de aur" este salvat şi după ce-şi regăseşte poarta, intră triumfător în ograda naţională, recitînd ca un şcolar de clasele primare „Fericiţi cei săraci cu duhul!..." Actul al treilea se petrece în pragul umanităţii de mîne, adică în plin întuneric. Pe scenă nu se zăreşte nimic decît o coroană regală, un fotoliu ministerial, un mandat parlamentar, care acoperă cu prestanţa lui, un alt „mandat de aducere", un titlu definitiv al unei societăţi pe acţiuni, un om mascat ţinînd în mîna dreaptă un „wacumcliner" iar în mîna stîngă o oală de noapte şi trei abecedare pentru uzul celor trei figuri mai reprezentative din trecutul, prezentul şi viitorul Romîniei...

Tatiana intră tocmai cînd sfîrşeam repetiţia generală a feeriei cu care aveam de gînd să rezolv problema realităţii de la Iaşi.

Trebue să fi fost foarte schimbat la faţă de oarece Tatiana, în loc să mă sărute ca de obiceiu, se opri nedumerită în prag şi mă întrebă:

— De ce eşti aşa trist Vaniuşca?

Cum se cunoaşte că Tatiana nu mai aparţine unei ţări monarhice constituţionale!..

— Fiindcă astăzi, ne vedem poate, pentru cea din urmă oară, Tatiana dragă...

Sînt sigur că în clipa aceia chipul meu se şi lipise pe fiinţa Tatianei ca figura lui Cristos pe năframa sfintei Veronica. Chipul fără frază şi fraza fără chip este ca o ramă fără tablou şi un tablou fără semnătură. Tatiana pare mişcată. Ştirea izbucnirii revoluţiei ruseşti n'o impresionase aşa de mult ca eventuala noastră despărţire.

— Cum aşa?... Ce s'a întîmplat?

— Până acum, nimic încă.



— Atunci?...

— Am zis: „poate". Poate că are să se întîmple... Bunăoară la noapte chiar... Şi dacă se va întîmpla, să ştii că numai tu eşti de vină, Tatiana mea dragă!... Tu şi cu Nicolaşa, bine înţeles. Eram sigur c'o să se sfîrşească aşa. Voi nu ne pricepeţi pe noi şi noi nu vă pricepem pe voi... Iată adevărul. Ne iubim fără să ne pricepem... Dacă m'ai iubi cu adevărat, ai renunţa la nebuniile tale umanitariste...

Tatiana nu pricepe nimic. De altfel, nici nu trebue să priceapă, chiar dela începutul reprezentaţiei, fiindcă o scenă de dragoste trebue să păstreze decenţa unei progresii aritmetice, nu geometrice. Tatiana nu pricepe nimic fiindcă nu m'a auzit niciodată vorbind aşa de repede şi încîlcit. Pentru prima oară polemizez cu ea pe tema dragostei noastre. Şi frazele de dragoste sînt ca chibriturile de ceară. Nu se sting niciodată singure fiindcă nu sînt fabricate în Romînia, şi dacă nu sufli în ele la timp, îţi ard degetele şi îţi pătează unghiile...

Îi recapitulez principalele pagini din sintaxa dragostei noastre şi-i mai expun încă odată părerile mele asupra analogiei dintre om şi univers, pentru care întrebuinţez expresiile: *microcosm* şi *macrocosm*, ca să o pot impresiona mai puternic.

— Dragă Tatiana, tu ştii că eu nu admit nici progresul nici decadenţa omenirii. Admit numai individul care rămîne acelaşi în permanenţă şi care nu urmăreşte decît propriul lui interes, chiar cînd pretinde că se sacrifică pentru binele altuia. Cu atît mai mult dar, nu pot admite nici teoriile lui Nicolaşa şi ale revoluţionarilor ruşi mai ales cînd ne sînt impuse cu forţa. Romînii n'au nici un interes să facă revoluţie. S'o ştii dela mine. Ruşii au făcut-o fiindcă le era necesară. Dar ceiace lor le foloseşte, nouă ne vatămă... Romînii vor să-şi păstreze oligarhia fiindcă sînt un popor tradiţionalist. Romînii au avut totdeauna un stăpîn şi nu s'au încîntat niciodată de perspectiva unui „sat fără cîini". Că stăpînii noştri s'au schimbat de-alungul veacurilor, asta e treaba istoricilor şi a fanteziei noastre naţionale. N'o să vă dăm vouă socoteală de ce a fost aşa. Ruşii însă n'au să se „amestece acolo, unde nu le fierbe oala". Noi vrem să ne păstrăm Regele şi guvernul şi sîntem gata să-i apărăm până la ultima picătură de sînge. Destul pămînt am pierdut până acum... Să ne salvăm cel puţin oamenii care ni l'or putea da înapoi!...

O pun apoi în curent cu tot ce s'a hotărît în cazul unui eventual atac din partea Ruşilor.

— Să nu credeţi că n'am aflat toate planurile voastre. Vă cunoaştem tot programul pentru la noapte. Să ştii însă că nimeni nu va putea eşi din Circ, în cazul cînd se va vota revoluţia la Iaşi. Şoseaua dela Socola a fost minată în dreptul Abatorului, ca să nu poată pătrunde în oraş nici un automobil rusesc. Populaţia a fost înarmată până la ultimul om, iar ofiţerii ţarişti din oraş s'au înrolat în armata romînă ca simpli soldaţi

şi au jurat în faţa Mitropolitului că vor ucide fără cruţare pe toţi cei care poartă cocarde roşii. Nu va mai fi deci o luptă pentru triumful democraţiei ci un adevărat măcel ca în noaptea sfîntului Bartolomeu... Vă convine?... Spune... Vă simţiţi destul de tari? Nu vă e teamă de laşitatea celor care au fugit şi de pe front?... Cu ăştia vreţi să daţi piept la noapte cu noi?... Aoleo!... Şi pe urmă cine o să plătească oalele sparte?... Tu... Nicolaşa şi alţi nebuni caşi voi amîndoi...

Tatiana s'a făcut albă ca varul. Se uită în tavan ca o brazdă uscată de soare care aşteaptă un strop de ploaie din cer şi sufletul ei rănit, îşi sfîşie parcă bandajul cu care doctorul o minţise că se vindecă până la noapte.

— Asta e situaţia adevărată, Tatiana.. Iată de ce ţi-am spus că ne vedem poate pentru ultima oară... La noapte poate să mor eu... Poate să mori tu... Cum ne-o fi norocul!.. Poate chiar să murim şi unul şi altul... Dar să scăpăm amîndoi.. asta e greu!..

Tatiana mă întreabă grăbită:

— Ce e de făcut atunci?

Privirile mele o săgetează ca pe sfîntul Sebastian.

— Mă iubeşti cu adevărat, Tatiana?

Ea nu-mi răspunde. Mă priveşte numai cu ochii umezi de lacrimi şi bazele ei mestecă parcă ultima picătură a paharului cu zamă de cucută.

— Dacă mă iubeşti cu adevărat, tu singură poţi face la noapte o minune.

— Spune ce trebue să fac.

— Să găseşti pe Nicolaşa numaidecît şi să-l convingi să renunţe la nebunia plănuită. Pentru Ruşii dela Iaşi, cuvîntul lui Nicolaşa e literă de evanghelie şi textul evangheliei astea, numai tu poţi să-l schimbi, Tatiana...

. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . .

Pela ora două după miezul nopţii, Nicolaşa, Tatiana şi cu mine, ne întoarcem dela meetingul soldaţilor şi muncitorilor ruşi de pe frontul romînesc.

Moţiunea votată, exprimă admiraţia asistenţei pentru Regele erou care luptă alături de soldaţii săi pentru dezrob'rea pămîntului strămoşesc, cotropit de duşman. Cît priveşte schimbarea regimului politic din Romînia, ea a fost amînată după victoria definitivă cînd poporul romîn va fi liber să hotărască singur de soarta lui.

Nicolaşa ne conduce până în poarta casei. Nu pot ghici pentruce nu s'a dus ca de obiceiu, la bodega domnului Aivazian. Tot drumul n'a scos un singur cuvînt. A mîrîit numai printre dinţi un cîntec aspru şi greu ca de plumb topit. Din cînd în cînd, a oftat adînc şi tot timpul a mers doi paşi în urma noastră.



Ne despărţim cu gravitatea funebră a martorilor într'un duel în care unul din adversari ar fi fost ucis. Tatiana a intrat în casă. Nicolaşa mă opreşte de mînă.

— Să-i mulţumiţi Tatianei şi s'o respectaţi ca pe o Sfîntă, dobitocilor... Ea v'a scăpat!... Să ştiţi...

*

A douazi dimineaţă, în faţa uşii noastre, cu preşul făcut pernă subt cap, Nicolaşa dormea ca un cîine credincios, pe scîndurile goale, de-alungul antretului plin de noroi şi igrasie...

*(Va urma)* **Ion Minulescu**

# Multe şi mărunte despre Eminescu

Intr'un număr recent din *Adevărul literar*, colegul de litere G. Galaction regretă că despre M. Eminescu încă tot nu ştim ce trebue ştiut, pentruca un mare maestru să ne scrie— în viitor—biografia ce-o merită Eminescu.

Deşi eu nu mă socotesc mare maestru, voiu încerca, totuşi, acea biografie, pentru care am început a culege material, care nu se va tipări curînd, dar care va fi cel puţin sigură în fiecare afirmaţie ce-o va înainta.

Pentru a provoca cercetări şi discuţii ce le cred necesare, prealabil voiu publica, însă, notiţe menite să stîrnească cercetări, să aducă complectări şi să slujească—şi altor biografi *in spe*, existenţi probabil în centrele culturale ale ţării.

Notiţele nu vor avea nici un şir conducător; fiecare stă izolată în serie; şirul cel logic, din parte-mi, îl voiu da în acea biografie, la care mă oblig acum.

**I. Din copilărie.**—Despre copilăria lui Eminescu s'au spus multe ştiri ciudate şi necontrolate. De cînd cu teoria lui T. Maiorescu că în poet a fost un germene ereditar de nebunie, „adoratorii" (!) lui s'au aşternut pe culegerea probelor că—aşa va fi fost. Le-au şi găsit: fuga de-acasă, fuga dela şcoală, *Wandertrieb*, etc. etc.. Dar mie mi s'a părut curios, că în timpul călătoriilor sale „aventuroaşe" el este foarte sănătos la minte, simte normal, scrie logic, de ex. în poeziile din *Familia* şi, îndată ce poate,



prinde o carieră ce nu-i de loc ruşinoasă: se face sufleur teatral. Inceputul aventurii coincide cu epoca pubertăţii; aceasta îi va fi deschis sufletul pentru primirea de idei care ies din „normal"; dar până la *a*-normal, mai va!

Pentruce a plecat Mihail Eminescu de-acasă, ne spune el însuşi, într'o scrisoare către un prietin, despre care *nu ştim* (deci rămîne de cercetat): cine este? Cînd a primit-o? A primit-o sau nu? Sau a fost numai o ciornă care nu a plecat cu poşta? Iată întrebări uşor de pus şi greu de răspuns.

Ciorna lui Eminescu acopere o pagină din manuscriptul academic cu n-rul 2255, p. 294.

*„Iubitul meu, aşi fi dorit ca să nu fi trebuit să-ţi scriu această epistolă, nici pentru tine, pentrucă te espun la o supărare, nici pentru mine, căci ea-ţi va deschide ferestrele spre a te uita într'o casă, care n'aşi fi dorit s'o cunoască nimenea în lume,—a mea adică.*

*„Nu ştii ce tată am. Sărac şi împovorat de o familie grea (şapte copii)—e cu toate astea înzestrat c'o deşertăciune atît de mare, încît ar putea servi de prototip pentru acest viciu, după părerea mea cel mai nesuferit din lume.*

*„Măritîndu-se soră-mea el i-a promis o zestre de două mii de galbeni. Este ridicul cînd un om promite înscris celace nici are, nici poate realiza, dar obligaţiunea faţă cu cumnatu-meu este pozitivă şi bătrînul meu e ca şi ruinat.*

*„Mai am o soră—un geniu în felul ei, cu o memorie ca a lui Napoleon I şi c'o înţelepciune naturală cum rar se află. Dar ea-i pe jumătate moartă, căci (e) lovită de apoplexie.*

*„Am fraţi mai mari şi (mai) mici decît mine, fără posiţiune 'n lume—şi asta nu din cauza lor, ci numai din a deşertului, care voia a face din fiecare din ei om mare, şi sfîrşind prin a-i lăsa cu studii neisprăvite, risipiţi prin străinătate, fără subsistenţă; în voia sorţii lor.*

*„O familie grea, îngreuiată încă prin deşertăciunea îndărătnicului bătrîn—şi întristarea mea cea mare este că eu ajut de a 'ngreuia prin nefolositoarea mea asistenţă. Nu crede însă cum c'o fac din impuls propriu. Dacă dela al 14-lea an şi pân'la al 20-lea mi-am cîştigat pînea singur, într'o viaţă aventuroasă şi plină de nemulţămiri—am făcut-o aceasta cu deplină conştiinţă a sacrificiului, însă nu din capriţiu copilăresc,*

*precum protestam foarte des față cu cunoscuții mei, căci voiam mai iute să trec de un lucru rău, decît de „fiul unui om sărac și van“.*

M. Eminescu a plecat de acasă, în lume, fiindcă simțea : 1) că tatăl său nu l-ar putea susține, până la capăt, la carte; 2) fiindcă își părea o sarcină unei familii cu traiu greu.

Scrisoarea pare a fi scrisă chiar în anul al 20-lea al vrîstei sale, deci în 1870; în primul an al vieții universitare, deci din Viena. Scrisoarea a scris-o, așa dar, autorul acelor poesii care au încîntat pe T. Maiorescu, tînărul matur, căruia nu i se poate refuza credința 'n vorbele ce le scrie. Adresatul trebue să fi fost un prietin din timpul studiilor.

Chestia zestrei promise „înscris“ s'ar putea verifica? Celelalte date sînt evident exacte, de oarece se confirmă prin biografiile fraților lăsați în drum, deși acestea sînt încă fragmentare.

**G. Bogdan-Duică**

---

# Oblomov

## V

„Acuma, sau niciodată“!—îi răsăriră lui Oblomov grozavele cuvinte deîndată ce se trezi dimineața.

Se sculă din așternut, se plimbă de cîteva ori prin odae, aruncă o privire în salon: Stolz stă și scrie.

— Zachar!—strigă Ilia Ilici.

Nu se aude săritura depe cuptor—Zachar nu vine: îl trimisese Stolz la poștă.

Oblomov se apropie de masa lui prăfuită, se așeză pe scaun, luă un condeiu, îl muie în călimară, dar lipsea cerneala; căută hîrtie—lipsea de asemenea.

Căzu pe gînduri și începu să zugrăvească mașinal, cu degetul prin praf, apoi se uită ce a scris: era *oblomovșcina!*

Șterse îndată scrisul cu mîneca. Il visase, cuvîntul ăsta în timpul nopții, scris cu slove de foc—ca la banchetul lui Baltazar.

Veni Zachar și, negăsind pe Oblomov în pat, se uită tulbure la boer, mirîndu-se că e în picioare. In privirea-i toropită era scris: „oblomovșcina!“

„Un singur cuvînt“,—se gîndi Ilia Ilici, „dar ce cuvînt!...“

Zachar luă, ca de obiceiu, pieptenul, peria, prosopul și se apropie de Ilia Ilici, ca să-l pieptene.

— Du-te dracului!—zise Oblomov mînios, și aruncă peria din mîna lui Zachar, iar Zachar scăpă jos și pieptenul.

— Nu vă culcați din nou?—întrebă Zachar.—V'ași îndrepta așternutul.

— Adă cerneală și hîrtie,—răspunse Oblomov.

Oblomov se gîndea la cuvintele: „acuma, sau niciodată!“

Ascultînd această chemare disperată a minții și puterii, își

dădea samă şi cîntărea ce i-a mai rămas din restul voinţii, şi unde-i va duce, la ce-i va întrebuinţa el, acest rest sărăcăcios.

După o gîndire chinuitoare, înhăţă condeiul, scoase din colţ o carte, şi într'un singur ceas vru să citească, să scrie şi să se gîndească la tot ce nu cetise, nu scrisese—nu gîndise în zece ani.

Ce să facă acuma? Să meargă înainte, sau să stea locului? Pentru Oblomov această întrebare „oblomească" era mai adîncă decît întrebarea lui Hamlet. Să meargă înainte, înseamnă să arunce deodată largu-i halat nu numai depe umeri, ci şi de pe suflet, de pe minte; să şteargă,—împreună cu praful şi paianjenul de pe păreţi, — paianjenul de pe ochi, şi să recapete lumina ochilor.

Care-i întâiul pas de făcut? De unde să înceapă? Nu ştiu, nu pot... Nu, mă prefac, ştiu şi... Dar şi Stolz e aici lîngă mine: îmi spune îndată.

Şi ce are să-i spue? „Intr'o săptămînă—are să zică—să fac o instrucţie amănunţită pentru însărcinatul de afaceri şi să-l trimit la ţară, să ipotecheze Oblomovca, să mai cumpăr pămînt, să-i trimit planul construcţiilor, să predau locuinţa, să iau pasport şi să merg pentru jumătate de an în străinătate, să scutur prisosul de grăsime, să scutur greutatea, să-mi împrospătez sufletul cu aerul la care visam odinioară cu prietenul, să mai trăesc şi fără halat, fără Zachar şi Tarantiev, să-mi încalţ singur ciorapii şi să-mi descalţ ghetele, să dorm numai noaptea, să merg unde merg toţi, pe drumuri de fier, pe vapoare, apoi... Apoi... să mă mut la Oblomovca, să ştiu ce e sămănătură şi treerat, dece mujicul e sărac sau bogat; să umblu la cîmp, să umblu la alegeri,* la uzină, la moară, la port. In acelaşi timp să cetesc gazete, cărţi, să mă turbur că Englezii au trimis vre-o corabie în Orient..."

Iată ce are să-mi spuie! Inseamnă să mergi înainte... Şi aşa toată viaţa!„ Adio ideal poetic al vieţii! E un fel de potcovărie, nu viaţă; veşnic flăcări, trosnet, fierbinţeală, zgomot... cînd să mai trăeşti? Nu-i mai bine să rămîi locului?"

„Să rămîi înseamnă să îmbraci cămaşa pe dos, să asculţi săriturile picioarelor lui Zachar de pe cuptor, să cinezi cu Tarantiev, să te gîndeşti mai puţin la toate, să nu mai ceteşti până la sfîrşit călătoria prin Africa, să îmbătrîneşti liniştit în casa cumătrei lui Tarantiev"...

„Acuma, sau niciodată!" „A fi, sau a nu fi". Oblomov se ridică de pe fotoliu, dar nu nemeri cu piciorul deodată în pantof şi se aşeză din nou...

Peste două săptămîni Stolz plecă în Anglia, luînd cuvîntul lui Oblomov că va veni drept la Paris. Ilia Ilici avea gata şi pasportul, îşi comandase chiar un palton de drum, îşi cumpără şapcă. Până acolo ajunseseră lucrurile!

* „Alegeri": alegerea mareşalului nobilimii şi magistraţilor districtuali,—cum la aiila se reduc toate „alegerile". N. trad..



Zachar îi dovedea cu multă adîncime, că destul să-şi comande o singură păreche de ghete, iar la cealaltă să puie o păreche de pingele. Oblomov cumpără o plapomă, o flanelă de lînă, o geantă de drum, vru să ia un sac pentru provizii, dar zece persoane i-au spus că în străinătate nu se umblă cu provizii.

Zachar se zbuciuma prin ateliere, prin prăvălii, plin de sudoare, şi-şi puse în buzunar multe grivne şi piataci dela resturile de prin prăvălii, dar blăstămă şi pe Andrei Ivanovici, şi pe toţi cîţi au născocit călătorii.

— Ce are să facă el acolo singur?—zicea Zachar prin prăvălioare.—Acolo zică boerii sînt serviţi de fete. Cum să-i scoată ghetele o fată? Şi cum are să încalţe ea ciorapii pe picioarele goale ale boerului?...

Rîse chiar aşa, că favoritele i se ridicară pe amîndouă părţile, şi clătină din cap. Oblomov nu se lenevi, însemnă în scris ce să ia cu dînsul şi ce să lese acasă. Mobila şi celelalte lucruri fură încredinţate lui Tarantiev, ca să le ducă acasă, la cumătră-sa, în cartierul Văborgului,—să le închidă în trei odăi şi să le păstreze până la întoarcerea lui Oblomov din străinătate.

Cunoştinţele lui Oblomov,—unii cu neîncredere, alţii cu glume, alţii cu un fel de spaimă, ziceau:—pleacă, închipuiţi-vă. S'a mişcat Oblomov din loc!...

...Dar Oblomov nu plecă nici peste o lună, nici peste trei. In ajunul plecării, în timpul nopţii i se umflă o buză.

— M'a muşcat o muscă, se poate cu asemenea buză pe mare!—zise, şi începu să aştepte alt vapor.

Iată şi August, Stolz e demult la Paris, scrie scrisori turbate, dar răspuns nu primeşte.

Dece? Probabil s'o fi uscat cerneala în călimară, şi n'are hîrtie? Sau poate că în stilul „oblomesc" se ciocnesc *care* şi *ce*, sau însfîrşit Ilia Ilici în grozavul strigăt „acuma, sau niciodată"! s'a oprit asupra celui din urmă, şi-a pus mînile subt cap, şi Zachar caută zadarnic să-l trezească?

Nu, călimara e plină de cerneală, pe masă stau scrisori, hîrtie, chiar hîrtie timbrată, scrisă chiar de mîna lui Oblomov.

Scriind cîteva pagini, Oblomov nu pune de două ori *care*; stilul lui curge liber şi pealocuri expresiv şi frumos, ca în zilele de „atunci", pe cînd visa el împreună cu Stolz despre viaţa de muncă, despre călătorii.

Se scoală la şeapte, ceteşte, duce undeva nişte cărţi. Pe faţă—nici somn, nici oboseală, nici plictiseală. Pe obraji—chiar culori, în ochi străluceşte ceva ca o bravură, sau cel puţin încredere în sine. Halat pe dînsul nu se mai vede; l-a dus Tarantiev cu dînsul la cumătra, cu celelalte lucruri.

Oblomov stă cu vre-o carte, sau scrie în haină de casă; în jurul gîtului—o eşarpă uşoară, capetele gulerului dela cămaşă

sînt lăsate peste cravată și strălucesc ca zăpada. Ese în surtuc tăiat admirabil, într'o pălărie elegantă... E vesel, fredonează... Dece oare?...

Iată-l la fereastra unei vile (e la țară, la cîteva verste dela oraș), lîngă el—un buchet de flori. Oblomov isprăvește de scris ceva în grabă și mereu se uită prin tufișuri la o alee, din nou scrie...

Pe alee scîrții deodată nisipul subt niște pași ușori; Oblomov lasă condeiul, înhață buchetul și se apropie de fereastră.

— Dumneata ești, Olga Sergheevna? Indată, la moment! Oblomov înhață șapca, trestioara, aleargă spre portiță, oferă brațul unei femei grozav de frumoase și dispare cu ea în pădure, în umbra unor brazi enormi...

Zachar ese dintr'un colț, se uită în urmă-i, încuie odaia și pleacă la bucătărie.

— A plecat,—zice către Anisia.

— Dar la masă stă?

— Cine știe?...—răspunde Zachar somnoros.

Zachar e același: aceleași enorme favorite, barba nerasă, aceiași vestă sură și gaură în surtuc, dar e însurat cu Anisia,—fie din pricina ruperii cu cumătra, sau așa, din convingerea că omul trebue să fie căsătorit; s'a însurat, dar în ciuda zicătoarei, nu s'a schimbat.

Stolz prezentase pe Oblomov Olgăi și mătușei ei. Cînd Stolz aduse pe Oblomov în casa mătușei Olgăi pentru întăia dată, acolo erau musafiri. Oblomov se simți stingherit și stîngaciu, ca de obiceiu.

„Ar fi bine să scot mănușile",—se gîndea el, „dar în odaie e cald. Cum m'am dezobișnuit cu de toate!..."

Stolz se așeză lîngă Olga, care ședea singură de desubtul lămpii, la o parte de masa cu ceaiul, rezămată de spatele fotoliului, și era indiferentă la ceiace se petrecea în juru-i.

Se bucură foarte mult de venirea lui Stolz; deși ochii nu i se aprinseră, deși obrajii nu i se înflăcărară de roșeață, dar pe toată fața-i se revărsă o lumină egală, și-i apăru un zîmbet.

Il numia prietin, ținea la el, fiindcă Stolz totdeauna o făcea să rîdă și n'o lăsa să se plictisească, dar se și cam temea, simțindu-se față de el prea copil.

Cînd i se năștea o întrebare, o nedumerire, nu se încredea în el deodată: Stolz era prea departe înaintea ei, prea sus față de ea, încît ambiția ei suferea uneori din pricina acestei lipse de maturitate, din pricina distanței dintre mintea și vrîsta ei și a lui.

Stolz o admira și el, dar fără niciun gînd,—o admira ca pe o ființă nostimă, cu o viociune parfumată de inteligență și simțire. In ochii lui Olga nu era decît un copil admirabil, care dădea mari speranțe.

Stolz vorbea cu ea totuși mai cu plăcere și mai des, decît cu alte femei, căci Olga, deși în chip inconștient, mergea pe calea naturală și simplă a vieții, și prin firea sa bogată, prin educația-i sănătoasă și scutită de rafinărie inutilă, nu se depărta dela manifestațiile firești ale gîndirii, sentimentului, voinții,—ceiace se și vedea din fiecare mișcare, abia simțită, a ochilor, buzelor, mînilor.



Poate și din pricina asta părea ea așa de sigură pe această cale, că auzea uneori alături alți pași, și mai siguri, ai „prietinului" în care se încredea și cu care își potrivea pasul.

Oricum, la rari fete se întîmplă să întîlnești asemenea simplitate și o libertate așa de firească în privire, vorbă, purtare. La ea niciodată nu se cetea în privire: „acuma am să-mi strîng puțin buza, am să mă gîndesc—sînt așa de nostimă. Mă uit într'acolo și mă sparii, țip ușor, îndată au să alerge toți. Mă așez la pian și scot puțin... vîrful botinei"...

Nici mofturi femeești, nici prefăcătorie, nici urmă de zorzoane, nici un gînd ascuns! Din pricina asta o și aprecia aproape numai Stolz, din pricina asta multe mazurci a privit Olga, singură și fără să-și ascundă plictiseala, din pricina asta cei mai amabili dintre tineri, privind-o, nu găseau ce să-i vorbească, căci nu știau ce și cum să vorbească cu ea...

Unii o luau drept o ființă simplă, puțin inteligentă, fiindcă din gura ei nu curgeau nici sentințe înțelepte despre viață, despre dragoste, nici replici neașteptate și îndrăznețe, nici păreri cetite sau auzite despre muzică și literatură: vorbea puțin și tot de ale ei, lucruri fără importanță; și cavalerii vioi și deștepți o evitau; cei mai puțin vioi, dimpotrivă, o socoteau prea ciudată și se cam temeau de ea. Singur Stolz vorbea cu ea într'una și o făcea să rîdă.

Il plăcea muzica, dar cînta de cele mai multe ori încet, sau lui Stolz, sau vre-unei prietene de pension; cînta însă, după părerea lui Stolz, cum nu cînta nici-o cîntăreață.

Deabia se așeză Stolz lîngă ea, și în odaie se și auzi rîsul Olgăi,—care era așa de sonor, așa de sincer și de contagios, încît oricine ar fi auzit acest rîs, numaidecît rîdea și el, fără să-și explice de ce.

Dar Stolz o făcea nu numai să rîdă: peste o jumătate de ceas Olga îl asculta cu luareaminte și cu o îndoită curiozitate, își trecea privirea spre Oblomov; iar Oblomov subt aceste priviri era gata să se prăbușească subt pămînt.

„Ce tot vorbesc despre mine"?—se gîndea Oblomov, uitîndu-se la ei chiondoriș. Vroia chiar să plece, dar mătușa Olgăi îl pofti la masă și-l așeză lîngă ea, subt focul încrucișat al privirii tuturor musafirilor.

Oblomov se întoarse cu frică spre Stolz, dar Stolz—nicăeri; se uită la Olga și întîlni aceiași privire curioasă, îndreptată spre el.

„Tot se uită!"—se gîndi Oblomov, privindu-și, încurcat, îmbrăcămintea.

Işi şterse chiar faţa cu o batistă, gîndindu-se, n'o fi avînd vre-o pată pe nas, încercă cravata, de nu s'a dezlegat: căci i se întîmplau de astea; dar nu, toate parcă ar fi în bună regulă; şi ea totuşi se uită!

Un servitor îi aduse o ceaşcă cu ceaiu şi o tabla cu pezmeţi. Oblomov vru să-şi înăbuşe turburarea, să fie degajat, şi cu această degajare luă o grămadă aşa de mare de pezmeţi, de biscuiţi şi de covrigei, încît o fetiţă, care se afla lîngă el, începu să rîdă. Alţii priveau grămada cu curiozitate.

„Dumnezeule, şi ea se uită!"—se gîndi Oblomov. „Ce să fac eu cu grămada asta?"

Observă, fără să se uite, că Olga s'a ridicat depe locul ei şi a trecut în alt colţ. Şi se simţi mai uşor.

Iar fetiţa îl fixa mereu cu ochii, aşteptînd să vadă ce are să facă el cu pezmeţii.

„Să-i mănînc mai degrabă",—se gîndi Oblomov, şi se puse să-i dea gata mai iute. Din norocire pezmeţii se topeau în gură...

Rămaseră numai doi pezmeciori. Oblomov respiră liber şi se hotărî să se uite înspre locul unde era Olga.

Dumnezeule! Stă lîngă un bust, rezămată de piedestal, şi-l urmăreşte... A plecat din colţul ei, pe cît se vede, numai ca să se uite la el mai liber: observase şi încurcătura lui cu pezmeţii.

La cină, Olga se aşeză la alt colţ al mesei, vorbea, mînca, şi pe cît se părea, nu se ocupa de el cîtuşi de puţin. Dar deabia se întorcea Oblomov sfiicios spre partea ei, cu speranţa că poate nu-l vede,—îndată îl întîlnea privirea plină de curiozitate şi totodată aşa de binevoitoare...

După cină, Oblomov se grăbi să-şi ia seara bună dela mătuşă: aceasta îl invită pentru a doua zi la masă şi-l rugă să transmită invitaţia şi lui Stolz. Ilia Ilici se închină şi trecu prin tot salonul, fără să ridice ochii. Iaca după plan vin îndată paravanele şi uşa. Aruncă o privire: la pian şedea Olga şi se uita la el cu mare curiozitate. I se păru că zîmbeşte.

„Trebue să-i fi spus Stolz că eri eram încălţat cu un ciorap de un fel şi altul de alt fel, iar camaşa—pe dos!"—închee Oblomov; şi plecă acasă rău dispus: şi din pricina acestei presupuneri, şi mai ales din pricina invitaţiei la masă,—la care răspunsese închinîndu-se: prin urmare a primit.

Din această clipă privirea stăruitoare a Olgăi nu-i mai eşea din minte. Zadarnic se lungi el pe spate, zadarnic luă pozele cele mai lenevoase şi tihnite—nu poate adormi şi pace. I se păru dezgustător şi halatul şi Zachar, nesuferit şi praful cu paianjenul.

Porunci să se scoată afară cîteva tablouri urîcioase, cu care se procopsise dela un protector al artiştilor săraci; îndreptă singur un stor, care nu se mai ridica demult, chemă pe Anisia şi-i porunci să şteargă ferestrele, ridică paianjenul, apoi se lungi pe o coastă şi vre-un ceas se gîndi—la Olga...



Intâiu se ocupă stăruitor de exteriorul ei, îşi desemna mereu portretul din memorie.

Olga, la drept vorbind, nu era o frumuseţă, nu era nici atît de albă, n'avea nici frăgezimea izbitoare a obrajilor şi buzelor; ochii nu ardeau de razele unui foc lăuntric. Nici mărgeanuri pe buze, nici perle în gură, nici mîini în miniatură, ca la un copil de cinci ani, cu degetele în felul strugurelui.

Dar dacă ai fi prefăcut-o într'o statuie, ar fi fost o statuie a graţiei şi armoniei. Unei staturi destul de înalte îi răspundea mărimea capului: mărimei capului—ovalul şi dimensiunile obrazului; toate astea, la rîndul lor se potriveau de minune cu umerii, umerii—cu mijlocul...

Oricine o întîlnea,—chiar un om distrat,—se oprea o clipă în faţa acestei artistice fiinţi, create după o măsură şi un plan sever...

Nasul forma o linie graţioasă, de un relief abia observat; buzele—subţiri şi de cele mai multe ori strînse: semn al unei gîndiri veşnic îndreptate spre ceva. Acelaşi prezenţă a unei gîndiri aprinse lumina în privirea pătrunzătoare, totdeauna vioaie,—care nimic nu scăpa,—a unor ochi întunecaţi, verzi-închişi. Sprincenele dădeau ochilor o frumuseţă deosebită: nu erau curbate, nu rotunjau ochii, ca prin două aţişoare subţiri, aşezate cu degetul; nu, erau două dunguliţi blonde, pufoase, aproape drepte, care stăteau rareori simetric: una era cu o linie mai sus decît cealaltă: deaceia deasupra sprincenei era o cutişoară mică, care parcă vorbea ceva,—parcă ar fi stat vre-un gînd acolo...

Umbla cu capul cam aplecat înainte, purtat cu nobleţă de un gît, sever proporţionat şi mîndru; se mişca cu tot trupul deodată, păşind uşor, parcă luneca...

„Oare ce se tot uita eri aşa de fix la mine?"—se gîndea Oblomov. „Andrei se jură că despre ciorapi şi cămaşă nu i-a vorbit; că i-a spus despre prietenia lui cu mine, cum am crescut, am învăţat,—tot ce era frumos, şi între altele (a spus-o şi asta), cît e de nenorocit Oblomov, cum se pierde tot ce-i bine în el, din pricina nepăsării, din lipsa de activitate, cît de slab mijeşte viaţa, şi cum..."

„Atunci dece să zîmbească?"—urmă Oblomov.—Dacă are un dram de inimă, această inimă ar trebui să se oprească de durere, să sîngereze de milă; şi ea... o las în plata lui Dumnezeu. Nu mă mai gîndesc! Mă mai duc numai azi, stau la masă şi—nu mai calcă piciorul meu pe acolo".

Treceau zile după zile: Oblomov e acolo şi cu amîndouă picioarele, şi cu mînile, şi cu capul.

Intr'o bună dimineaţă Tarantiev îi mută tot bagajul la cumătra sa, în hudiţa din cartierul Vâborgului, şi Oblomov petrecu vre-o trei zile, cum nu le-a petrecut demult: fără aşternut, fără divan, stînd la masă la mătuşa Olgăi.

Se află deodată că în faţa vilei lor mai e o casă liberă.

Oblomov o închirie pe nevăzute și stă acolo. E cu Olga de dimineață până în seară; citește cu ea, îi trimite flori, se plimbă pe lac, pe dealuri... el, Oblomov!

Cite nu se întîmplă pe lumea asta?... Dar asta cum s'a întîmplat? D'apoi ia'tă cum...

Pe cînd stătea la masă cu Stolz la mătușa Olgăi, Oblomov simțea în timpul mesei același chin, ca și în ajun, mînca subt privirea ei, vorbea, știind, simțind că deasupra lui, ca un soare, stă această privire, îl arde, îl turbură, îi trezește nervii, sîngele. Deabia-deabia în balcon, la o țigară în dosul fumului, reuși pentru o clipă să se ascundă de această privire tăcută, stăruitoare.

„Ce-i asta?—își zicea Oblomov, întorcîndu-se încolo și încoace.—E un chin! Își bate joc de mine? La nimeni nu se uită așa: nu îndrăznește! Numai eu sînt ceva mai pașnic, și uite... Am să-i vorbesc!—hotărî Ilia Ilici: ceiace vrea să stoarcă din mine cu privirea, am să i-o spun cu vorba!"

Dar iat-o apărînd dinaintea lui pe pragul balconului. Oblomov îi propuse un scaun, se și așeză lîngă el.

— Adevărat că veșnic ți-i urît?—îl întrebă ea.

— Adevărat,—răspunse Oblomov;—dar nu așa tare... Am ocupații...

— Andrei Ivanovici zice că dumneata scrii un plan?...

— Da, vreau să plec la țară, să mai stau acolo, și mă pregătesc cu încetul.

— Dar în străinătate pleci?

— Da, numai decît; numai să se pregătească Andrei Ivanovici.

— Pleci cu plăcere?—îl întrebă Olga.

— Da, foarte cu...

Se uită la ea: zîmbetul îi luneca pe toată fața, cînd luminînd în ochi, cînd revărsîndu-se pe obraj; numai buzele i-s strînse, ca întotdeauna. Oblomov n'avu tăria să mintă cu totul liniștit.

— Is cam... leneș...—zise Ilia Ilici, dar...

Îi era necaz, că-i smulsese așa de ușor, aproape tăcînd, mărturisirea lenei. „Ce are cu mine? Mă tem de ea?..."—se gîndea Oblomov.

— Leneș!—zise Olga cu o ironie abia simțită.—Cu putință? Un bărbat—leneș! Nu înțeleg...

„Ce greutate de înțeles?"—se gîndi Oblomov. „Lucrul parcă ar fi simplu".

— Stau tot acasă, de aceia Andrei crede că eu...

— Dar probabil scrii mult, citești. Ai citit?...

Se uită la el așa de fix...

— Nu, n'am citit!—îi scapă îndată lui Oblomov, îngrijat că fata începe să-l examineze.

— Ce?—întrebă Olga rîzînd.

Începu să rîdă și el.



— Credeam că ai să mă întrebi despre vre-un roman: eu nu le citesc.

— N'ai ghicit; vroiam să te întreb despre călătorii...

Oblomov o privi cu luareaminte: toată fața ei rîdea, dar buzele nu...

„O, d'apoi... cu asta trebue să bagi de seamă"...—se gîndi Oblomov.

— Atunci ce citești?—întrebă Olga cu curiozitate.

— Adevărat că-mi plac mai mult călătoriile...

— În Africa?—îl întrebă ea viclean și încet..

Oblomov roși, înțelegînd nu fără motiv, că fata știe nu numai ce citește el, ci și cum citește.

— Ești muzician?—întrebă ea, ca să-l scoată din încurcătură.

În timpul acesta se apropie Stolz.

— Ilia, iaca am spus Olgăi Sergheevnei, că ție grozav îți place muzica; s'o rugăm să ne cînte ceva... Casta diva...

— Dece spui neadevăruri? Deloc nu-s pătimaș după muzică.

— Auzi?—zise Stolz.—Are aer că se supără! Eu îl recomand ca pe un om cum se cade, și el se grăbește să deziluzioneze...

— Îmi declin numai rolul de amator: e un rol îndoelnic, și greu.

— Și care muzică îți place mai mult?—întrebă Olga.

— Greu de răspuns. Tot felul de muzică! Uneori ascult cu plăcere o flașnetă răgușită, vre-o arie, care-mi rătăcește în amintire; altă dată plec dela jumătatea operei; alte dăți mă mișcă *Meierber*; chiar un cîntec de pe o barcă: după dispoziție! *Uneori îți astupi urechile și de Mozart..*

— Atunci adevărat că-ți place muzica.

— Cîntă-ne ceva, Olga Sergheevna!—rugă Stolz

— Dar dacă monsieur Oblomov e în așa fel de dispoziție, că-și astupă urechile?—zise Olga, întorcîndu-se către Oblomov.

— Aici s'ar cere vre-un compliment,—zise Oblomov.—Nu mă pricep, și chiar dacă m'aș pricepe, nu m'aș hotărî.

— Dece?

— Dar dacă dumneata cînți rău!—observă Oblomov cu naivitate.—M'aș simți așa de stînjenit...

— Ca eri cu pezmeții...—îi scapă ei deodată, și roși singură; și cine știe ce n'ar fi dat să nu fi spus asta.—Scuză-mă. Te rog...

Oblomov nu se aștepta la așa ceva și se încurcă.

— E o trădare răutăcioasă,—îngînă el încet.

— Nu, cel mult o mică răzbunare, și zău!—nici un gînd rău: fiindcă n'ai putut găsi un singur compliment pentru mine.

— Poate oi găsi cînd te-oi auzi.

— Dar ai vrea să cînt?

— Nu, nu eu: el vrea,—răspunse Oblomov, arătînd pe Stolz.

— Dar dumneata?

Oblomov făcu negativ din cap.
— Nu pot să doresc ceiace nu ştiu.
— Eşti mare grobian, Ilia!—zise Stolz.—Iată ce va să zică să stai mereu culcat şi să încalţi ciorapii...
— Dar bine, Andrei!—îl întrerupse Oblomov îndată, nelăsîndu-l să sfîrşească:—pe mine nu mă costă nimic să zic: „ah, sînt încîntat, fericit, dumneavoastră cîntaţi desigur minunat"... Parcă e nevoie de asemenea lucruri?
— Dar ai fi putut dori cel puţin să vă cînt... cel puţin de curiozitate,—zise Olga.
— Nu îndrăznesc; dacă nu eşti actriţă...
— Atunci vă cînt,—zise Olga către Stolz.
— Ilia, prepară complimentul.
Se întunecase. Se aprinse lampa, care pătrundea ca o lună prin perdeaua de ederă. Întunericul acoperi trăsăturile feţei şi toată înfăţişarea Olgăi, şi aruncă asupra ei un fel de zăbranic întunecos; faţa ei era în întuneric; se auzea numai vocea-i gingaşă, dar puternică, vibrînd de simţire.
Cîntă multe arii şi romanţe, după indicaţia lui Stolz; în unele vorbea suferinţa, cu un presimţimînt nedesluşit de fericire, în altele bucuria, dar în sunetele acestea se ascundea germenul tristeţii.
Cuvintele, sunetele, toată această curată şi plină voce fecioreascâ făcea să se bată inima, să vibreze nervii; ochii scînteiau şi înotau în lacrămi. În acelaşi moment ai fi vrut să mori, să nu te mai trezeşti din valul de sunete, şi îndată apoi inima ardea după viaţă...
Oblomov se aprindea, se sfîrşea, îşi reţinea cu greu lacrămile, şi mai cu greu îşi înăbuşea strigătul de fericire, gata să izbucnească! Demult n'a simţit el atîta tinereţă, asemenea putere care, parcă urca din fundul sufletului, gata la eroism şi sacrificiu...
În clipa asta ar fi plecat chiar în străinătate, dacă l-ar fi rămas numai să se urce în vre-o trăsură şi să plece.
Olga închee cu „Casta diva". Toate extazurile, gîndurile, care treceau fulgerător prin minte, tremurul care, ca nişte ace, trecea prin trup,—toate astea nimiciră pe Oblomov: Oblomov simţea sfîrşeală...
— Sînteţi mulţumiţi de mine pe ziua de azi?—întrebă deodată Olga pe Stolz, oprindu-se.
— Întreabă, ce zice Oblomov.
— Ah!—îi scăpă lui Oblomov.
Apucă deodată mîna Olgăi, o lăsă şi se ruşină.
— Scuză-mă,—îngînă Oblomov.
— Auzi?—zise Stolz.—Spune, Ilia, cu mîna pe conştiinţă: decînd nu ţi s'a mai întîmplat asemenea lucru?
— Lucrul ăsta putea să se întîmple azi dimineaţă, dacă pe dinaintea ferestrei ar fi trecut o flaşnetă...—se amestecă Olga fără răutate,—cu atîta blîndeţă, încît îndulci înţepătura sarcasmului.



Oblomov o privi dojenitor.
— La dînsul ferestrele încă nici azi nu-s scoase; nu se aude ce-i pe afară,—adăugă Stolz.
Oblomov îl privi cu mustrare.
Stolz luă mîna Olgăi.
— Nu ştiu cărei împrejurări să atribui că ai cîntat azi, cum n'ai cîntat niciodată, Olga Sergheevna; eu cel puţin demult n'am auzit... Iată complimentul meu,—adăugă Stolz, sărutîndu-i fiecare deget.
Stolz plecă. Oblomov se pregăti şi el de plecare, dar Stolz şi Olga îl reţineau.
— Eu am treabă—observă Stolz:—dar tu ai să te duci să stai lungit... încă-i devreme.
— Andrei! Andrei!—rosti Oblomov cu ton rugător.—Nu, nu pot să rămîn azi, plec!—adăugă el, şi plecă.
N'a dormit toată noaptea: trist, dus pe gînduri, umbla prin odae încolo şi încoace; în zori eşi, se plimbă pe Neva; cine ştie ce simţea, la ce se gîndea...
Peste trei zile iar veni, şi seara, pe cînd ceilalţi musafiri se aflau la cărţi, se pomeni lîngă pian împreună cu Olga. Pe mătuşă o durea capul; şedea în biurou şi mirosea nişte spirt.
— Vrei să-ţi arăt colecţia de desenuri, pe care mi le-a adus Andrei Ivanovici din Odesa?—întrebă Olga.—Nu ţi le-a arătat?
— Conform datoriei de gazdă, vrei, mi se pare, să mă distrezi?—întrebă Oblomov.—Zadarnic.
— Dece zadarnic? Aşi vrea să nu-ţi fie urît, să fii aici ca acasă, să te simţi cu desăvîrşire liber, uşor, şi să nu pleci ca să stai... culcat...
„E o fiinţă răutăcioasă, îi place să-şi bată joc!"—se gîndi Oblomov, uitîndu-se, fără să vrea, la fiecare mişcare a ei.
— Vrei să mă simt uşor, liber şi să nu-mi fie urît?
— Da,—răspunse Olga, uitîndu-se la el, caşi în ajun, dar şi cu o mai vădită expresie de curiozitate şi bunătate.
— Atunci mai întâiu de toate nu te uita la mine aşa, ca acuma, şi cum te uitai mai zilele astea...
Curiozitatea în ochii ei se îndoi.
— Iaca, anume din pricina căutăturii acesteia mă simt stînjenit... Unde mi-i pălăria?
— Dece stînjenit?—îl întrebă Olga cu blîndeţă, şi privirea ei îşi pierdu expresia de curiozitate, devenind numai bună şi blîndă.
— Nu ştiu; mi se pare numai, că prin privirea asta storci din mine tot ce n'aşi vrea să ştie alţii, mai ales dumneata...
— Dece? Dumneata eşti prietinul lui Andrei Ivanovici, iar Andrei Ivanovici e prietinul meu, prin urmare...
— Prin urmare nu-i motiv să ştii dumneata ce ştie Andrei Ivanovici,—sfîrşi el.
— Motiv nu-i, dar e putinţă...

— Grație franchețel prietinului meu: rău serviciu din parte-i...

— Dumneata ai secrete?... Poate crime!...—adaugă Olga, rîzînd și trăgîndu-se îndărăt.

— Poate,—răspunse Oblomov, oftînd.

— Da, e o gravă crimă,—zise Olga timid și încet:—să încalți ciorapi de diferite feluri...

Oblomov înhăță pălăria.

— Nu mai pot! Și dumneata ai vrea să mă simt liber! Țin la Andrei... V'a spus-o și asta?

— Azi m'a făcut să rîd grozav,—adăugă Olga:—mereu mă face să rîd. Iartă-mă, nu mai fac, nu; am să caut să mă uit la dumneata altfel.

— Făcu o mină pe jumătate glumeață, pe jumătate serioasă.—Astea mai întăiu:—ei, iaca, nu mă mai uit ca eri, prin urmare ai să te simți liber, ușor. Al doilea: ce-i de făcut, ca să nu-ți fie urît?

Oblomov se uită drept în ochii ei albaștri-cenușii și prietinoși.

— Iaca, acuma și dumneata te uiți la mine ciudat, nu știu cum...

Oblomov se uita la ea de bună seamă, parcă nu cu ochii, ci cu gîndul, cu toată voința,—ca un magnetizor,—dar se uita, fără să vrea, neputîndu-se stăpîni să nu se uite.

— „Dumnezeule, cît e de nostimă! Se găsesc doar asemenea ființi pe lume“,—se gîndea Oblomov, privind-o cu ochi aproape speriați.—Această albeață, acești ochi, unde e întunecos, ca într'o beznă, și unde totuși strălucește ceva: sufletul, probabil!... Zîmbetul îl poți ceti ca o carte; în dosul zîmbetului acești dinți... și întreg capul... cît de gingaș, cît de delicat stă pe umeri,—parcă se clatină ca o floare, respiră parfum“...

„Da, eu capăt ceva dela ea: din ea ceva trece în mine! La inimă, iaca aici, începe parcă să fiarbă ceva, să se bată... simt aici ceva străin, ceva care parcă nu era... Dumnezeule, ce fericire s'o privești! Mi-i greu să respir!“

Aceste gînduri îi treceau prin cap ca un vîrtej; Oblomov se uita mereu la ea, ca într'o depărtare nesfîrșită, ca într'o prăpastie fără fund, cu drag nesfîrșit, uitînd totul.

— Vai, monsieur Oblomov,—cum te uiți dumneata,—zise Olga, sfiită, întorcîndu-și capul; dar curiozitatea o învingea, și fata nu-și mai ridica ochii depe fața lui.

Oblomov n'auzea nimic.

Se uita mereu, fără s'o audă, și se gîndea tăcut ce-i cu el; își atinse capul cu mîna: se mișcă ceva și acolo, zboară ceva cu repeziciune; n'are timp să-și prindă cursul gîndurilor: ca un stol de paseri, acestea dispar; la inimă, în coasta stîngă parcă-i doare...

— Dar nu te uita la mine așa de straniu,—zise Olga:—mă simt și eu stînjenită... Vrei și dumneata, se vede, să prinzi ceva din sufletu-mi...



— Ce pot să prind?—întrebă el mașinal.

— Am și eu planuri începute și neisprăvite.

Aluzia la planul lui nesfîrșit îl trezi.

— Ciudat!—zise Oblomov.—Dumneata ești răutăcioasă, dar privirea dumitale e bună. Nu degeaba se zice că femeile nu pot fi crezute: femeile mint și cu intenție—cu limba, și fără intenție—cu privirea, cu zîmbetul, cu roșeața, chiar cu leșinurile...

Olga nu-l lăsă să sfîrșească, îi luă încetișor pălăria și se așeză pe scaun.

— Am isprăvit, am isprăvit.—Ah, ce limbă nesuferită! Dar, zău n'am rîs,—intonă ea, și în această intonare a frazei vibră simțirea.

Oblomov se liniști.

— Andrei ăsta!...—rosti el cu mustrare.

— Ei, al doilea, spune ce-i de făcut ca să nu te plictisești?—întrebă Olga.

— Cîntă ceva!...

— Iată-l, complimentul pe care-l așteptam!—îl întrerupse ea, rîzînd de bucurie.—Știi?—urmă ea cu vioiciune: alaltăeri dacă dumneata n'ai fi zis „ah“, după cîntecul meu, eu cred că n'aș fi dormit toată noaptea, poate aș fi plîns.

— Dece?—întrebă Oblomov cu mirare.

Olga căzu pe gînduri.

— Nu știu nici eu,—zise apoi.

— Ești ambițioasă, de aceia.

— Da, se înțelege că deaceia,—rosti ea pe gînduri, încercînd clapele planului;—dar vezi că ambiția e pretutindeni și în toate: Andrei Ivanovici zice că ambiția e aproape singurul motor care conduce voința. Iaca dumneata, pe cît se vede, n'o ai, de aceia...

Nu isprăvi.

— Ce?

— Nu, așa, nimic,—se încurcă ea.—Eu țin la Andrei Ivanovici nu numai fiindcă mă face să rîd; uneori cînd vorbește—plîng, și nu fiindcă ține la mine, ci mi se pare, fiindcă... ține la mine mai mult decît alții: vezi unde s'a furișat ambiția!

— Dumneata ții la Andrei?—întrebă Oblomov, și înfipse o privire adîncă, iscoditoare în ochii ei.

— Da, se înțelege: dacă el ține la mine mai mult decît alții, eu țin și mai mult,—răspunse ea serios.

Oblomov se uită la ea în tăcere; ea îi răspunde cu o privire simplă și tăcută.

— Andrei Ivanovici ține și la Ana Vasilievna și la Zinaida Mihailovna, dar tot nu așa,—urmă Olga:—cu ele n'are să stea de vorbă cîte două ceasuri, nu le face să rîdă, și nu le povestește nimic din inimă: vorbește de afaceri, de teatru, noutăți; cu mine însă vorbește ca cu o soră... nu, ca cu o fiică,—adăugă ea în grabă:—uneori mă mustră chiar, dacă nu înțeleg ceva

îndată, dacă nu-l ascult, nu-s de o părere cu el. Pe ele nu se supără, şi mi se pare, din pricina asta țin eu la Andrei Ivanovici şi mai mult.. Ambiția!—adăugă ea pe gînduri; dar nu înțeleg cum a pătruns ea în cîntecul meu. Despre cîntec demult mi se vorbeşte de bine, şi dumneata nici nu vroiai să mă auzi, te-am făcut aproape cu forța să asculți... Şi dacă după asta ai fi plecat, fără să-mi zici o vorbă, dacă nu băgam de seamă nimic pe fața dumitale... mi se pare... m'aşi fi bolnăvit... da, adevărat, e ambiția!—închee ea hotărît.

— Dar dumneata ai observat ceva pe fața mea?

— Lacrămi, cu toate că le ascundeai; e rea trăsătura asta la bărbați,—de a se ruşina de inima lor. Şi asta e o ambiție, dar falşă. Mai bine s'ar ruşina de mintea lor,—care greşeşte mai des. Chiar Andrei Ivanovici se ruşinează de inima lui. I-am spus-o, şi zice că am dreptate. Dar dumneata?

— Cum să fii de altă părere, privindu-te?

— Incă un compliment! Şi încă ce compliment...

Nu găsea cuvîntul potrivit.

— Ordinar!—complectă Oblomov, privind-o stăruitor.

Cu un zîmbet, Olga întări senzul cuvîntului.

— Iată dece mă temeam, cînd nu vroiam să te rog să ne cînți... Ce să zici, ascultînd pentru întîia dată? Şi de zis, trebue să zici. Greu să fii deştept şi sincer în acelaşi timp, mai ales în sentiment, subt influența unei impresii ca atunci.

— Adevărat, am cîntat atunci, cum demult n'am cîntat, mi se pare, chiar niciodată... Stăi puțin, am să mai cînt una...—zise ea, şi în aceiaşi clipă fața i se aprinse, ochii sclipiră; se lăsă pe scaun, luă cu putere cîteva acorduri şi începu.

Dumnezeule, ce nu se auzea în acest cîntec! Speranțe, frică nedesluşită de furtuni, înseşi furtunile, pornirile fericirii,—totul răsuna: nu în cîntec, ci în vocea ei.

Cîntă mult, întorcîndu-se către el din cînd în cînd şi întrebîndu-l copilăreşte:

— Destul? Nu, uite asta încă—şi iar cînta.

Obrajii şi urechile îi ardeau; uneori pe fața-i sclipea deodată jocul fulgerilor sufleteşti, se aprindea raza unei patimi atît de mature, că parcă trăia în inimă depărtatul timp al vieții, şi raza aceasta fulgerătoare se stingea deodată; vocea răsuna din nou, proaspătă şi argintie.

Şi în Oblomov juca aceiaşi viață; i se părea că le trăeşte şi le aude toate astea—nu de un ceas, de două, ci de ani întregi.

Amîndoi, nemişcați la vedere, erau mistuiți de acelaşi foc ascuns, vibrau de acelaşi tremur; în ochi—lacrămi, stoarse de aceiaşi stare sufletească: simptome ale unor furtuni care se vor trezi poate cîndva în sufletul tînăr, supuse deocamdată numai unor încercări trecătoare şi aprinderi fugare ale unor puteri încă adormite.

Sfîrşi printr'un lung acord melodios, în care vocea dispăru.



Olga se opri deodată, îşi puse mînile pe genunchi şi, mişcată, cutremurată şi ea, se uita la Oblomov: ce-i cu el?

Pe fața lui străluceau zorile fericirii trezite, ridicate din adîncul sufletului; privirea-i înlăcrămată era îndreptată spre ea.

Caşi el adineaori,—fără să vrea,—îl luă acuma ea de mînă.

— Ce-i cu dumneata?—îl întrebă.—Ce față ai! Dece?

Dar ştia dece îi e fața aşa şi, deşi modest, triumfa în gînd, fericită de acest efect al puterii sale.

— Uită-te în oglindă,—continua ea, arătîndu-i fața în oglindă: ochii strălucesc. Dumnezeule, lacrămi! Cît de adînc simți dumneata muzica!...

— Nu, simt nu muzica... ci... iubirea,—rosti Oblomov încet.

Ea îi lăsă mîna îndată şi se schimbă la față. Privirea-i se întîlni cu privirea lui, îndreptată spre ea; privirea aceasta era nemişcată, aproape zmintită: o privea nu Oblomov, ci patima.

Olga înțelese că vorba i-a scăpat, că Oblomov nu-i stăpîn pe ea, şi că această vorbă e—adevărul.

Oblomov se trezi, luă pălăria şi, fără a se uita în juru-i, eşi în fugă. Olga nu-l mai petrecu cu privirea curioasă, stătu mult timp nemişcată lîngă pian,—ca o statue,—şi privea, ca împietrită, în jos; numai pieptu-i se ridica şi se lăsa cu putere...

*(Traducere din ruseşte de A. Frunză)* (Va urma)

**I. Goncíarov**

# Personalitatea şi activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir

## 1.— Curentele culturale din Moldova în vremea lui Dimitrie Cantemir

In evoluţia noastră literară, rare sînt personalităţile aşa de puternice, cum prin opera sa s'a impus Dimitrie Cantemir. Figura şi activitatea principelui-scriitor devine şi mai interesantă prin faptul că aparţinînd unei epoci de criză politică, criză în foarte strînsă legătură cu un apogeu cultural, care căuta să producă şi pe teren politic desăvîrşita libertate sufletească, în tendinţele sale politice şi năzuinţele sale literare, rezumă sufletul unei întregi generaţii moldoveneşti. Această generaţie dela sfîrşitul sec. XVII şi începutul sec. XVIII prezintă un foarte interesant fenomen istoric, care se poate urmări mai detaliat între hotarele unei stăpîniri mai mici—şi noi ştim că Moldova dela sfîrşitul sec. XVII aştepta atîtea regiuni să revie la patria mumă. Sînt rare adică prilejurile, cînd putem stabili cu precisă siguranţă legăturile strînse dintre curentele literare şi năzuinţele politice aşa, cu cît succes putem constata aceasta pentru Moldova vieţii lui Dimitrie Cantemir.

Continua şi în timpul lui Constantin Vodă Cantemir tradiţia culturală slavonă, fireşte cu lipsa de intensitate prilejită de distanţa cea mare a vremii dela epoca de înflorire a culturii slavone în Moldova. Neo-slavonismul cultural de formă rusească, cu toată propaganda politică a imperiului moscovit, nu se recunoaşte nicăeri până la 1711, după care an, Dimitrie Cantemir va trăi numai din reminiscenţele sale moldoveneşti.

Cultura rusească a acestei vremi deriva din influenţa, ce-o exercitase prin Academia sa dela Kiew, Petru Movilă. Acesta



purcesese la rîndul său dela acel curent cultural polon, care şi pe alte căi pătrunsese în Moldova.

Petru Movilă era din familia, care avusese atîtea legături cu Polonia.[1] In tinereţe făcuse parte din suita unor mari figuri militare polone. El a reînviat cultura ortodoxă nu pornind dela vechea cultură bisericească slavonă—academia grecească din Constantinopol aştepta pe atunci epoca sa de înflorire—ci luînd ca bază cultura de formă latină din Polonia, ceiace explică şi rezistenţa pravoslavnicilor cum, la început, a întîlnit-o activitatea lui Petru Movilă. Opera lui Petru Movilă a pătruns bine primită la noi. Cărţi tipărite la Kiew s'au găsit multe în Moldova şi Ţara Romînească.[2] Mateiu Basarab însuşi chemase să-i conducă tipografia pe Meletie dela Kiew. Cînd Vasile Lupu întemeia pe la 1640 în capitala sa un colegiu, fostul rector al Academiei din Kiew, care fusese Sofronie Počacky, ajunse primul rector al colegiului moldovean. Şi în colegiul dela Iaşi, întocmai caşi la Kiew, se studia limba latină, o inovaţie importantă pentru sufletul romînesc faţă de şcoilile domneşti, cum se vor înfiinţa de ex. în Ţara Romînească a lui Şerban Cantacuzino.[3] Vasile Lupu şi politiceşte termină împăcîndu-se cu Polonii. Cultura polonă va pătrunde în Moldova şi în legătură cu raporturile strînse care, mai ales în tot cursul sec. XVII, se constată între boerimea moldovenească şi nobilii din Polonia. In această ţară cultura humanistă putea pe această vreme să arăte epoca de înflorire din sec. XVI, cînd adoptarea formei culturale humaniste a întîmpinat şi ajutorul năzuinţelor protestante spre o nouă hipostasă a vieţii.

Astfel se explică, dece în acelaşi timp, cînd lumea polonă se închina idealului antic, se produc opere de samă în limba polonă. Mitropolitul Dosoftei mai tîrziu va traduce în romîneşte psaltirea, cunoscînd traducerea polonă a lui Kochanowski, carte ajunsă la atîtea ediţii în sec. XVI-XVII. Dar în sec. XVI cultura humanistă din Polonia rămăsese aproape exclusiv apanagiul cercurilor în legătură cu curtea regală şi feţele înalte bisericeşti. Astfel se explică dece în sec. XVI, cu tot contactul neîntrerupt al boerimii moldoveneşti cu lumea polonă, nu se poate constata o înrîurire culturală mai de samă în Moldova. Alexandru Lăpuşneanu, caşi fiul său Bogdan, prieteni politici ai Poloniei, nu pot provoca un răsunet în cercuri chiar mai restrînse ale societăţii moldoveneşti. Obiceiurile polone ale lui Bogdan Lăpuşneanu produc acelaşi indignare în rîndurile boerimii moldoveneşti, caşi felul turcesc de viaţă al lui Ilie Rareş.

Dela sfîrşitul sec. XVI însă şi'n tot cursul secolului XVII

---

1 Cf. Al. Iablonowski, Akademia Kijowska Mohylanska pag. 101 şi Historya Rusi Paludniowej, Cracovia, 1912, pag. 225 şi urm..

2 N. Iorga, Inscripţii, II, pag 331; Melhisedek, O vizită la cîteva mănăstiri din Bucovina, pag. 261; N. Iorga, Istoria literaturii religioase, pag. CXXXVII—IX; Hurmuzaki, Documente, VII, pag. 462; Buletinul Comisiunei Mon. Ist., VIII, pag. 170 şi urm.

3 Vezi în legătură cu şcoilile domneşti: O. Nedioglu, Cea mai veche şcoală romînească cu caracter statornic, Bucureşti, 1913.

Iezuiții intrați și îmbrățișați în Polonia obișnuesc, prin multele lor școli, masse tot mai mari din societatea polonă cu cultura clasică. Școlile iezuite duc și produc dragostea pentru cultura clasică în imediata apropiere a graniței nordice moldovenești.[1] Din contactul dela hotare va rezulta începutul influenței culturale polone în societatea moldovenească. Fii de boeri studiază în școlile iezuite din Polonia. Episcopul Bandini a cunoscut la curtea lui Vasile Lupu un boer mare, care studiase 6 ani la Iezuiți.[2] Și în Iași înființează Iezuiții un colegiu, în care a învățat latinește și Ioan, fiul lui Vasile Lupu.[3] Colegiul iezuit din Iași era o misiune al celui din Camenița, unde ca și la Bar, la Lemberg mergeau fiii de boieri să învețe carte. Iordache Russet, Miron Costin, sulgerul Diamand, apoi Gavriliță Costache, Hurmuzache și Mavrodi au dat ajutoare bănești pentru colegiile iezuite. Fiii lui Iordache Russet au fost elevii iezuiților din Iași, etc. Unii din acești iezuiți au jucat și rol de misionari politici, cum constatăm în timpul lui Gheorghe Ștefan și în vremea lui Constantin Cantemir. Secretarul francez a lui Sobieski, Dupont, vorbește despre Moldoveni care, în afară de țara lor, se cultivă foarte bine în toate științele.[4]

Ordinele catolice din Moldova aveau biblioteci, cum se pomenește la Siret, la Bacău, la Iași și a trebuit să fie și la Cotnari, unde Iezuiții țineau deasemenea o școală. Poate luînd de aici pildă mitropolitul Dosoftei adună cărți, ca să fie stătătoare la sfînta mitropolie—începutul primei biblioteci publice la Iași.[5]

Introducerea culturii polone în Moldova a fost favorizată și prin împrejurările politice. Pentru întâia oară în curs de mai multe decenii, influența politică polonă a fost predominantă în Moldova în timpul Movileștilor. Familiile: Movilă, Balica, Stroici, Ureche, Barnovschi, Costin au crezut, mai ales, în eficacitatea ajutorului politic polon pentru Moldova. De atîtea ori boerii sînt siliți să petreacă în surghiun polon, unde duc viața de formă polonă. Până la 1650 obținuseră indigenatul polon Nistor Ureche, Ieremia, Simion și Gheorghe Movilă, Miron Barnovschi, Luca și Simion Stroici, Vasile Orăș, Gheorghe Maureti, Isaia Balica, Gheorghe Islăuzanu, Iancu Costin cu fiii săi.[6] Ierimia Movilă a avut atîtea fiice măritate în Polonia unde s'a căsătorit și Teodosia Nicoriță cași Elena logofeteasa Maureti. Prin astfel de căi, influența polonă pătrunde în societatea moldovenească. Luca Stroici va scrie tatăl nostru

1 Cf. Zaleski, Iezuicj w Polsce, Lemberg, 1902, III, pag. 829.
2 Codex, Bandinus, ed. V. A. Ureche, p. 91—2.
3 Cf. É. Picot, Pierre Movila ap. É. Legrand, Bibliothèque hellénique, IV, p. 117—8; Archiva din Iași, I V. pag. 326 și Paul de Alep, Călătoriile patriarhului Macarie, trad. E. Cioranu, pag. 27.
4 Cf. Muzeum Konstanlego Swidzinskiego, VIII, Varșovia, 1835: Philippe Dupont, Mémoires etc., pag. 201.
5 I. Bianu, Insemnări autografe ale mitr. Dosoftei (An. Acad. Rom., S. III., XXXV, pag. 1).
6 Volumina legum, Petersburg, 1860, IV.



cu litere latine, domnii și boerii vor avea secretari pentru latinește.[1] Influența culturală polonă va promova în felul acesta intrarea în Moldova a ortodoxiei dela Kiew.

Incepînd de pe la mijlocul sec. XVII, influența culturală polonă va găsi în Moldova un obstacol ridicat de însăși curtea lui Vasile Lupu. Acesta a favorizat, după cît i-a stat în putință, cultura grecească în Moldova. In 1632 divanul său numără șapte boeri greci și numai trei romîni. Invățați greci petrec de atîtea ori la curtea lui. Același Vasile Lupu va înlocui la Trei Ierarhi cu dascăli greci pe profesorii veniți dela Kiew. Gheorghe Duca va favoriza iarăși cultura grecească, așa că până la sfîrșitul secolului, influența polonă și grecească se încrucișază la curte și în rîndurile boerimii moldovenești. Cultura polonă cu forma ei latină reprezenta și tendințele politice creștine: lupta în contra Turcilor. Astfel boerii cu educație polonă, ca și domnii Gheorghe Ștefan și Ștefan Petriceicu vor urmări aceleași idei de cruciată, care în jumătatea a II-a a sec. XVII le produsese în Polonia cultura umanistă propovăduită de Iezuiți. Acestui curent i-au aparținut Miron și Nicolae Costin, precum și Mitropolitul Dosoftei. Ideile politice ale acestora în legătură cu curentul de cruciată creștină, cum se propaga în Polonia, purcedea însă și dela școala latină, prin care trecuseră. Cultura latină împrumutase, acelora care și-o apropiaseră, o deosebită mîndrie: Miron Costin ca și Dosoftei e mîndru de originea noastră latină, de obîrșia noastră împărătească. Și pentru Dosoftei, sultanul este „păgînul și tiranul".

Aceiași exaltație sufletească derivată din cunoașterea culturii clasice și a originei noastre către sfîrșitul sec. XVII produce acel interes viu pentru istoria romînească în general, cea moldovenească în special, așa cum se întîlnește la Costinești, la Tudosie Dubău, Vasile Damian, compilatori, inăditori sau continuatori ai vechilor anale și cronice moldovenești.[2] Și tonul acestei istoriografii este altul. Trecutul era pentru această generație un îndemn de ridicare politică și chiar, cînd grija principală era păstrarea și supravegherea ortodoxiei, era greu să admiți a fi confundat în ideia generală ortodoxă fără de neam și fără de țară: așa se explică atitudinea politică a mitropolitului Dosoftei și a boerilor, organe politice sau scriitori, care nu pot admite orice domnie, lăsînd la oparte interesele lor mărunte.

Dosoftei și-a publicat ultima sa operă în grecește. Și după Vasile Lupu oameni învățați greci se întîlnesc în Moldova. Ultima carte a lui Dosoftei, ca și stăruința tipografiei

1 Hasdeu, Viața și scrierile lui Luca Stroici, pag. 31; N. Iorga, Studii și Documente, VIII, pag. 210—1.
2 C. Giurescu, Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și Vasile Damian, București, 1914.

greceşti în Iaşi dovedea că influenţa culturală grecească nu s'a sfîrşit, făcînd concurenţă culturii humaniste polone.

Către sfîrşitul sec. XVII, nu numai diferiţi patriarhi greci călători, ci şi academia grecească din Constantinopol, reorganizată, prin legătura politică a capitalei turceşti cu lumea din cele două principate, a promovat păstrarea şi adăogarea influenţei culturale greceşti din Moldova. Dimitrie Cantemir ca ostatec la Constantinopol, ca mazil politic etc. a stat în strînsă legătură cu această academie grecească. El însuşi ne spune, ce se învăţa acolo din ştiinţe, filozofie şi toate părţile ei.

Intre profesorii academiei greceşti din Constantinopol aminteşte pe Ion Cariofil „teolog şi filozof excelent", Blasiu Scaevophilax, Antonie şi Spandoniu, filozofi peripatetici, Jacomin gramatic, dela care a învăţat elementele filozofiei, Sevastos Kymenitul „celebru prin calendarul său bisericesc", Dionisie Hieromonahul şi Alexandru Mavrocordat. Acelaşi Dimitrie Cantemir protestează în contra acuzaţiei, ce se aduce lumii greceşti, că a căzut în barbarie. Dovezi pentru aceasta aduce pe patriarhii Calinic, Dositei şi Hrisant, elevi ai academiei din Constantinopol. Opt luni a luat Dimitrie lecţii despre principiile lui Thales şi filozofia lui Helmont dela alt elev al şcolii din Constantinopol, care era Meletie arhiepiscop de Arta, apoi de Atena.

Primul medic la curtea lui Dimitrie Cantemir a fost alt elev al aceleiaşi şcoli, Lichini, care cunoştea din fundament filozofia şi medicina. Inainte de a doua domnie a lui Dimitrie Cantemir a avut tronul Moldovei alt elev al academiei din Constantinopol, Constantin Duca, fost elev distins al lui Spandoniu şi care, cum spune Dimitrie Cantemir, „nu puţine făcii topise asupra cărţilor filozofeşti". Din Ţara romînească va aduce Constantin Cantemir ca profesor pentru fiul său Dimitrie pe acel Ieremia Cacavella, care-i dădu primele învăţături de filozofie. Profesor al fiilor lui Dimitrie Cantemir va fi Anastasie Condoidi.[1]

In felul acesta, personalitatea literară a lui Dimitrie Cantemir aparţine curentului grecesc, aşa cum îl reprezenta academia din Fanarul constantinopolitan. Prin activitatea sa literară şi ştiinţifică, Dimitrie Cantemir este înaintaşul, care ne arată cum s'ar fi dezvoltat cultura moldovenească în secolul XVIII, dacă nu ar fi intervenit întreruperea politică fanariotă. Căci dela început este bătătoare la ochi marea deosebire care-l desparte de Nicolae Mavrocordat. Dimitrie Cantemir trăeşte între două lumi. Civilizaţia grecească patronată şi produsă prin cercurile constantinopolitane avea caracter cosmopolit, arătînd urme de şovinism în idei numai în chestii de ortodoxie. Dimitrie Cantemir se afla în faţa continuării vechii civilizaţii bizantine. Şcoala dela Constantinopol era vechea civilizaţie bizantină şi ceva mai

1 D. Cantemiru, Istoria imperiului ottomanu, trad. Ios. Hodosiu I, Bucuresci, 1876, pag. 135, nota 11.



mult. Din însăşi izvoarele lucrărilor lui Cantemir vedem că cercurile învăţate greceşti din Constantinopol erau în curent şi cu anumite discuţii din lumea ştiinţifică a sec. XVI şi XVII. Din Divanul lumii cu Inţeleptul sau Giudeţul sufletului cu trupul, ca şi din alte lucrări ştim că Dimitrie Cantemir a fost până la 1698 în legătură cu şcoala din Constantinopol şi subt conducerea lui Ieremia Cacavella, cunoştea pe Petru Belhurius[1] pe Lactanţiu şi Seneca,[2] pe stoici şi credea că cea mai necesară merinde sufletească pentru un tînăr este a ceti cel puţin: Sfînta Scriptură,— apoi Cicero „pentru slujbe", unele lucrări ale lui Seneca, „a lui Plutarhus obiceainice"; a lui Epictitos Enchiridionu; a lui Socratu, Invăţătura către Dimonicu, i proci. Aşişderea dintre creştini nu pucinte', precumu Thoma Campicius pentru urmarea lui Christosu; a lui Ierasmus Enchiridion pentru oşteanulu creştinu; Ethica Crellii Christiana, i proci".[3] Cultura multă şi variată, cîtă îşi va însuşi Dimitrie Cantemir, nu-i va desfiinţa însă firea sa de Moldovean. Construcţia frazei din operele sale va fi străină, dar atîta moldovenism rămîne în expresie şi în vorbă, atîta spontaneitate găsim în povestirea aceluia, care, ajunsese un polihistor. Prin aceasta se apropie de Neculce. Publicase numai în limba romînească şi grecească până la 1698, dar faima învăţăturii lui la 1711 era foarte mare în întreagă Europa. Un doctor, care a practicat în Ţara-Romînească şi a stat în strînse legături cu Dimitrie Cantemir, spunea următoarele: „Quis in orbe adeo peregrinus est, qui eruditissimum Kantarmirium Hellenicae, Illyricae, Turcicae, Arabicae, Persicae, Latinae, Italicae, Gallicae linguarum, peritissimum, in scientiis omnibus ultra fidem profunde instructissimum, Gloriosissimi Russorum Imperatoris Literarias Delicias efficere et sumptuose nuper erectis Magni Imperii Athenaeis praesidere ignoret?"[4] In 1764 Müller, profesor la Petersburg, care da spre tipărire lui Büsching „Descriptio Moldaviae", aşa scria despre Dimtrie Cantemir: „Invăţătura lui cea mare şi ştiinţa limbilor celor multe, covîrşeşte pre toate acele, ce este a se cere dela un beizadea, carele nu au învăţat aiurea nicăiri, decît numai la Ţarigrad, dela Grecii cei de acolo".[5] Variatele lui lecturi se recunosc în operele de tinereţă, care vor însemna numai preparaţia pentru cariera de istoric. Aceleaşi lecturi variate şi foarte întinse îl făceau foarte plăcut şi căutat în societatea înaltă din Constantinopol, cît timp a fost ostatec al tatălui său, capuchehaie a fratelui său, ori mazil politic. De aici i se va duce vestea că este

1 Operile principelui Demetriu Cantemiru, Tomu V, ed. G. Sion, Bucuresci, 1878, pag. 153.

2 Ibidem, pag. 184, 202.

3 Ibidem, pag. 218.

4 Cf. Empirica Remedia etc., Authore Michaele Schendo, R. C. S. Eq. Vanderbech etc. addita Authoris Apologia adversus Mavrocordati sicophantias, par le docteur Conrade du Schebhen, pag. 18, 19 — Augustae Vindelic, 1725, 8.

5 Descrierea Moldaviei de prinţul Dimitrie Cantemir, ed. II, Iaşi, 1851, Precuvîntare pag. II.

foarte învăţat, în baza cărei faime va fi ales membru al Academiei din Berlin, primul Romîn membru al unei Academii străine. În cursul lungilor sale cetiri şi-a cîştigat atîta dragoste faţă de învăţătură, faţă de ştiinţă, încît mai tîrziu scria că omul fără de învăţătură e dobitoc şi mort sau „şi decît dobitocul mai rău este". Nu va fi nevoe prin urmare, ca fiul său Antioh trimis extraordinar al imperiului moscovit la Londra şi Paris, să intervină să se facă reclamă pentru operele tatălui său, cînd acestea se vor tipări. Traducerea englezǎ a Istoriei imperiului otoman va ajunge englezeşte două ediţii, ca şi Descriptio Moldaviae în nemţeşte. Aceiaşi istorie turcească va fi tradusă şi în nemţeşte, aşa că Dimitrie Cantemir fu primul Romîn ale cărui opere, în mai multe ediţii, au figurat în vitrinele librăriilor europene. Voltaire spunea despre el „că unea talentele vechilor greci, ştiinţa literelor şi aceia a armelor".

Acesta fu Dimitrie Cantemir, a cărui viaţă se poate reconstrui după propriile sale mărturisiri păstrate în opere, la care se adaugă comunicările făcute de fiul său Antioh Cantemir lui Tindal, traducătorul englez al Istoriei imperiului otoman. [1]

## 2.—Viaţa lui Dimitrie Cantemir

S'a născut la 26 Octombre 1673 (la Galaţi?) [2] şi a fost botezat de Dumitraşcu Cantacuzino, cînd avea nevoe mare de serviciile tatălui, ca de ale unuia care reprezenta cel mai important partid boeresc. Mama sa se numea Ana Bantăş, despre care Dimitrie ne spune că era o femee superioară, [3] (mulier inter mulieres illius seculi in primis recensenda, literis optimis instructa, rei oeconomicae peritissima et prudentissima).

Poate dela mamă-sa a moştenit aptitudinile şi predilecţiile literare, deşi la chip semăna perfect cu tată-său. Un portret din tinereţe ni-l arată pe acest tînăr slăbuţ cu ochi pătrunzători în portul obişnuit al lumii înalte orientale creştine. [4] După 1685, cînd tatăl său Constantin ajunse domn, trei ani trăi în anturajul curţii moldoveneşti. Constantin Cantemir nu era un om cu carte, dar între boerii dela curtea moldovenească erau mulţi, care îşi făcuseră studiile în Polonia, iar în capitală se menţinea tradiţia culturală formată mai ales după înfiinţarea şcoalei dela Trei Erarhi şi promovată şi prin şcoala latină a Iezuiţilor. Din Ţara Romînească a lui Şerban Cantacuzino, de unde îşi adusese domnia, Constantin Cantemir a luat cu sine ca preceptor al fiilor săi pe învăţatul călugăr Ieremia Cacavella, care

1 Istoria imperiului otomanu, trad. Ios. Hodosiu, II, pag. 795 şi urm.; nu ştim, cui se poate atribui — poate lui Bauer — acea Vita principis Demetrii Cantemirii, publicată după Vita Constantini Cantemyrii (Operele principelui Demetriu Cantemiriu, Tomu VII, Bucuresci, 1883 = Collectanea Orientalia, pag. 3—5).

2 Vita Constantini Cantemyrii, Bucuresci, 1883, pag. 13.

3 Ibidem, pag. 14.

4 N. Iorga, în Floarea Darurilor, II, (1907), 33—35 şi Sextil Puşcariu, Istoria literaturii romîne, I, Sibiu, 1921, pag. 143.



se va osteni să formeze mai ales din Dimitrie un om învăţat. [1] Ieremia Cacavella putea să ofere tînărului beizadea primele principii de filozofie şi atîta cultură greco-latină, cîtă se profesa în academia grecească din Constantinopol. Vremurile politice erau însă deosebit de grele. În 1685, toamna, în fruntea unei numeroase armate, doi hatmani leşeşti intră în Moldova. Domnul Constantin se hotărăşte pentru o politică espectativă. Cu puţină armată se retrage spre locurile de unde avea să vie armata turco-tătară. În acest timp soseşte la Iaşi şi Şerban Cantacuzino, care este primit de către Dimitrie împreună cu caimacanii subt mănăstirea Cetăţuia. Cu această ocazie, Şerban comunică tînărului beizadea că scrisori primite din tabăra turcească i-au anunţat că Polonii au fost învinşi şi i s'a mai comunicat că cu plăcere păstrează promisiunea domnescului tată făcută acum trei ani, ca să-i dea lui Dimitrie pe una din fiicele sale de soţie. Cu mare pompă iscusitul domn al Ţării-Romîneşti şi tînărul principe merg până subt mănăstirea lui Aron Vodă, unde Şerban îşi aşează tabăra. [2] În 1688 Dimitrie schimbă ca ostatec pe fratele său Antioh şi stătu în Constantinopol trei ani. Aici în Constantinopol avu ocazie să-şi concentreze toată energia pentru a-şi complecta cultura. Dimitrie trăi în preajma academiei greceşti din acest oraş, care, cum am văzut, reprezenta vechea cultură greco-latină, dar era în curent şi cu noile descoperiri în ştiinţă. Începu să înveţe a cunoaşte şi pe Turci şi cealaltă lume orientală. Tocmai în 1691 se întorcea acasă şi găsea pe tatăl său turburat de insinuările duşmane ale Costineştilor. „Dimitrie petrecu cu tatăl său sara nopţii tragice, în care se săvîrşi arestarea lui Velicico Costin şi el avu un rol în înscenarea care trebuia să dee pe vinovaţi în mîna domnului lor. Nu numai atît. Învăţatul beizadea a fost acela care a supraveghiat executarea influentului şi temutului hatman. „Şi au stătut acolo de faţă" acolo „înaintea porţii la fîntînă" unde în cel din urmă ceas al nopţii calul lui Pătraşcu Costin se opri speriat înaintea cadavrului aruncat pe stradă în scumpele haine de mătase—şi „au stătut acolo de faţă pentru credinţă, până ce i-au tăiat capul". [3] În anul următor Dimitrie va lua parte, alături de tatăl său la asediul Sorocei. [4]

Dimitrie Cantemir va alunga în orele de răgaz gîndurile negre ale bătrînului domn, care-l asculta până sara tîrziu, cum la lumina melancolică a opaiţului îi cetea copilul său, care-i sămăna la chip aşa de bine, îi cetea traducînd din slavoneşte sfînta scriptură sau cuvintele Sfîntului Ion Gură de Aur. [5] Cînd în Mart

1 Este interesant de notat, că şi Dimitrie era fiul cel mai mic, după cum Antioh, fiul mai mic al lui Dimitrie va arăta inclinaţie spre învăţătură.

2 Vita etc., pag. 31—32. Vezi însă povestirea corectă la Neculce, Let. II, pag. 231—2, N. Costin, ibidem, pag. 35—6 ci Dupont, Mémoires în Muzeum Konstantego Swidzinskiego, VIII, pag. 177 şi urm.

3 N. Iorga, Istoria literaturii romîne în sec. XVIII, vol. I, pag. 303.

4 Vita etc., pag. 75.

5 Ibidem, pag. 42.

1693 un atac subit de apoplexie sfîrşi bătrineţea lui Constantin Cantemir, Dimitrie fu ales domn, Antioh fratele mai mare fiind în acest timp zălog la Poartă. Din cauza lui Constantin Brîncoveanu însă, această primă domnie a tinărului, care era atunci de 20 de ani, dură foarte puţin. Constantin Duca, ca ginere al lui Brîncoveanu, primi domnia, iar pe Dimitrie un agă turc îl duse la Constantinopol. In Istoria ieroglifică Dimitrie ne va povesti peripeţiile acestor ani petrecuţi la Constantinopol până la prima domnie a fratelui său Antioh, precum şi cei de după 1703. Dimitrie va avea de luptat cu intrigile bogatului Brîncoveanu, cu lăcomia Turcilor, cu toate instrumentele politicei lui Brîncoveanu, care căuta să piardă pe cei doi fraţi Cantemireşti, mai ales pe Dimitrie. Pentru Brîncoveanu, Dimitrie „ar fi numai singur un orat, de carele avea să se teamă, ca de un ibovnic al femeii sale"[1]. In vremea primei domnii a lui Antioh, Dimitrie rămase tot la Constantinopol să contrabalanseze intrigile lui Brîncoveanu. La această dată el avea prietini puternici între meghistanii turci, la ambasadele creştine, cum era ambasadorul francez Fériole, care întocmai ca şi până la 1705 îi oferă sprijin. In 1697 a văzut, însuşi participînd, marele dezastru al Turcilor la Zenta. „De cîte ori mi-aduc aminte de vălmăşagul luptei de atunci, mă cuprinde o groază în taină", va spune mai tîrziu în istoria imperiului otoman. Către sfîrşitul primei domnii a lui Antioh îl găsim pe Dimitrie la Iaşi, unde-şi va serba căsătoria cu Casandra, fiica răposatului Şerban Cantacuzino. Doamna Maria, văduva lui Şerban Cantacuzino, din Noembre 1688 aducea aminte lui Constantin Cantemir de propunerea şi promisiunea unei legături matrimoniale. Dar la acea dată Dimitrie avea 15 ani iar mireasa oferită 7, aşa că Constantin Cantemir fu de părere să se mai amîne căsătoria[1]. In 1691 prin Noembre, Constantin Brîncoveanu ar fi dorit să-şi mărite una din fete cu Dimitrie. In mod politicos fu însă refuzat[2]. Căsătoria s'a făcut tocmai în 1699. Vornicul Vasile Purice îi aduse lui Dimitrie logodnica din Ardeal. Nunta domnească s'a făcut după Ispas.[3] Tînăra pereche se aşeză în curţile cumpărate de Cantemir Vodă dela Ghiculeasa vistierniceasa. Stînd în Iaşi, Dimitrie Cantemir luă parte la primirea solului regal polon Raphael Leszczynski, care trecea spre Turcia.[4] Solia aceasta a făcut mare zarvă în Iaşi. Neculce povesteşte: „Deci acelu solu mare venea cu multă pohvală şi podoabe şi cu mulţi feciori de domni leşeşti; şi i-au eşit Antioh Vodă înainte pe

1 Vita etc., pag. 49.
2 Ibidem, pag. 60.
3 Neculce în letopiseţul său ap Kogălniceanu, Cronicele Romîniei, II, 263, da anul 7108, Axentie Uricarul, Ibidem pag. 43 da 7207 pentru 7107 în Mai, cum confirmă şi Genealogia lui Mihai Cantacuzino, ed. N. Iorga, pag. 255.
4 Vezi I. Minea, Iaşii în vremea Cantemireştilor, extras din Viaţa Romînească, Iaşi, 1923, pag. 9–10, cf. Letopiseţe, II, pag. 43; Neculce, Ibidem, pag. 265 şi urm..



Bahluiu, cale de un ceas şi aşa tot alăture au venit cu dînsul până la gazda lui. Şi apoi a doua zi Antioh Vodă l-au poftit pe solu la curtea domnească la cinste. Deci acelu solu se ţinea prea mare; după cum li se şi cade să se ţie, că n'au călcare de nime şi sînt nelipsiţi de cele trebuitoare, ce le trebuesc şi nu sciu pedeapsa sărăciei acestei lumi ca noi; şi i-au răspuns lui Antioh Vodă, de-i va ieşi înainte să-lu tîmpine la giumătate de scări a cerdacului, va veni cu cinste; iară de nu-i va ieşi înainte aşa, nu va veni. Deci, aşa s'au aşezatu să se scoboare Antioh Vodă până la trei scări şi solul să se sue iar până la trei scări; şi la alu şeptelea scară, unde este giumătate, să se închine altuia, şi aşa alăturea să meargă până în casă; şi la băutu tot odată să bea amîndoi. Eră la acea vreme fiindu eu, Ion Neculce, vel agă, eram rînduitu de domnie de grijiamu pe solu la gazdă, de cele ce-i trebuia". Notele acestui sol, ca şi ale secretarilor săi despre Moldova, cum o vedeau ei, sînt foarte interesante.

In Suceava au admirat vechile biserici şi în special frumoasele picturi. La Iaşi vroia să fie primit cu clopote, bătăi de tunuri, ieşirea domnului la o milă de oraş şi cerea ca domnul să însoţească pe sol până la camera de culcare dela gazdă. Antioh trebui să facă unele concesii. Domnul cu hatmanul Lupul Bogdan, cu oaste, însoţit de mihmandarul turcesc, care stătea călare subt un fel de baldachin, primiră pe sol la o milă de oraş.

La primire muzica moldovenească: cobze, trîmbiţe şi tobe începură un cîntec, care după spusa secretarului soliei părea zgomotul unor cîni, care latră împreună. Se salută cu discursuri şi intrarea în Iaşi se face pe străzi înţesate de mulţime.

Solul sosi la banchetul dat de domn într'o caretă însoţită de boerinaşi călări. Un boer mai distins îl primi subt poarta curţii palatului, iar domnul la scările cerdacului. Dupăce trecuse prin două odăi, îl primi Dimitrie Cantemir, un tînăr instruit şi bine educat, ca şi cum ar fi fost crescut în Polonia. Dimitrie, căruia anturajul solului îi admite că se pricepea niţel la muzică, pune muzica soliei să cînte cîntece polone. Acelaşi într'o latinească corectă spuse solului că a auzit demult despre familia lui.

S'au servit dulceţuri, cafele, rachiu şi apoi solul fu primit în audienţă privată, la care participă şi Dimitrie. La banchet, în capul mesei stătea solul, Antioh şi Dimitrie Cantemir şi Ieremia Cacavella. S'au dat salve de tunuri, cînd domnul ridică paharul în sănătatea regelui August II urîndu-i să se asemene cu Iuliu Caesar şi cu Alexandru cel Mare.

In cursul audienţii private solul ceru lui Antioh Vodă protejarea catolicilor din Moldova, să se admită ca Iezuiţii poloni să se reîntoarcă la Iaşi şi repararea bisericii catolice. Domnul moldovean promite solului că-i va împlini cererile, dar ceru, ca şi în Polonia să fie respectată credinţa ortodoxă.

La plecare s'au dat daruri din ambele părţi şi Dimitrie însoţi pe sol până în afară de oraş.

Am amintit și dat amănunte despre această solie, fiindcă ne dovedește impresia superioară, care Dimitrie Cantemir o făcea asupra unuia din cei mai distinși magnați poloni. [1]

Sfîrșindu-se prima domnie a fratelui său, Dimitrie se mută din nou la Constantinopol. In palatul său de aici adună manuscrise, cărți rare, portretele sultanilor după originalele din biblioteca sultanilor. Studiile și lupta politică în contra lui Brîncoveanu sau menajarea intereselor fratelui său, care mai ajunse încă odată domn, îi făceau timpul neîndestulător.

Nu este o perioadă nouă acela, care se deschidea în viața lui Dimitrie Cantemir după mazilirea fratelui său în 1700. Revenit în mediul constantinopolitan, tînărul beizadea are înaintea sa aproape același cîmp de activitate ca după 1693. Intrigile lui Brîncoveanu vor fi acum mai desăvîrșite, așa că în cîteva cazuri Dumitrașcu beizadea a evadat, am putea spune, din lațul întins de dușmanul familiei sale. Cu toate acestea „inorogul" n'a putut fi răpus, a ajuns a doua domnie a fratelui său, în cursul căreia însă a rămas tot la Constantinopol. După 1707, deși Antioh era din nou mazil, intriga politică slăbise. Dimitrie Cantemir va avea ocazie să-și dedice răgazul aproape tot ocupațiilor sale de predilecție. Este vremea cînd își desăvîrșește cunoștințele. Se interesează atît de mult de „trebile și datinele Turcilor", încît va ajunge cel mai reputat orientalist al timpului său. L-a interesat și muzica turcească și a compus un tratat teoretic de muzică, inventînd note pentru cîntecele turcești. Cîntece compuse de Cantemir se cîntă până azi în capitala Turciei. [2]

„Așa știa zice de bine în tambură, cît nici un țarigrădean nu putea zice bine ca dînsul". [3] Și Nicolae Costin scrie următoarele: „Fiind el om isteț știind și carte turcească bine, se vestise acmu în tot Țarigradul numele lui, de-l chemau agii la ospețele lor cele turcești, pentru prieteșug ce avea cu dînșii. Alții zic, știind bine în tambură, îl chemau agii la ospețe pentru zicături". [4]

Dimitrie întreținea relații nu numai cu profesorii academiei grecești din Constantinopol, ci și cu savanții turci. Este cunoscută prietinia lui cu Saadi Effendi, dela care a învățat tot ce știa turcește. Legăturile lui Dimitrie cu foștii prietini turci ai tatălui său, cum era acel Daltaban Mustafa pașa, precum și prietinia cu alți înalți demnitari ai curții otomane, l-au ajutat foarte mult în cariera sa politică de a putea răpune orice intrigă a lui Brîncoveanu, de a face pe fratele său Antioh de două ori domn etc.,

1 Cf. Franciszk Poklatecki, Poselstwo wiekie, Rafalxa Leszczynskiego etc.. Pozen 1744 și mss., Czartoryski Cracovia 523 după o comunicare făcută de d. P. Panaitescu la o ședință a Seminarului meu de Istoria Romînilor.

2 Jean Baptiste Toderini, De la littérature des Turques, trad. franc. par l'abbé de Cournand, Paris, 1789, I, p. 218. ap. Burada, Scrieri e muzicale ale lui D. Cantemir, Buc., 1911.

3 Neculce, ed. II. Kogălniceanu, Let. II, pag. 300.

4 N. Costin, ibidem, II, pag. 89.



Ambasadorul francez Fériole l-a scăpat odată din ghiarele oamenilor lui Brîncoveanu, iar Emeric Tököli găsea deosebita plăcere să-l aibă ca musafir în refugiul său politic din Constantinopol. Nu-i plăcea lui Dimitrie de Tököli, că prea îl silea să bee. Daud Ismail Aga, capuchehaia hanului Devlet Gherei îi va face rost de domnie în 1710. Până la această dată, Dimitrie Cantemir se ridicase în o deosebită faimă la Constantinopol. Toată lumea știa că este foarte cult. Considerînd originile acestei culturi ne-am fi putut aștepta, ca Dimitrie Cantemir să fi devenit un cosmopolit, așa cum a fost Alexandru Mavrocordat Exaporitul și fiul acestuia Nicolae. Repetăm, ceiace este necesar pentru înțelegerea domniei lui a doua: cosmopolitismul pedant al cercurilor culte din Constantinopol nu desființează firea de moldovean a lui Dimitrie. Cultura grecească din academie și în legătură cu aceasta pătura cultă grecească deosebită prin resemnare politică față de cea de pela mijlocul aceluiași secol, nu urmărea nici un ideal național sau politic: chiar ortodoxia era un curcubeu cosmopolit, în care se puteau absorbi atîtea neamuri. Dimitrie venise însă la Constantinopol cu personalitatea formată.

Nu trebue să uităm ce am mai spus, că în jurul curții lui Constantin Vodă Cantemir erau atîtea preocupări pentru istoriografia națională. Miron Costin reprezenta o parte din aceste preocupări adause prin influența polonă exercitată asupra sa, cît timp a fost în școlile dela Bar și Camenița, ca și în destul de lunga-i pribegie în Polonia alături de Ștefan Petriceicu. Tudosie Dubău și cercul său, reprezenta tradiția indigenă a istoriografiei moldovenești, cum mai tîrziu o regăsim în cel mai puternic talent literar al acestei vremi de tranziție: acesta a fost Ion Neculce. Din mediul moldovenesc pornise spre Constantinopol Dimitrie Cantemir. Dacă a început prin a scrie filozofie, împrejurările au fost foarte prielnice să-l îndrepte spre istoriografie. Ocupația cu filozofia îl obișnuise să observe, împrumutase minții sale predispoziții empirice, iar după 1693 la fiecare pas al vieții sale a fost silit să judece politica generală sau atitudinea specială a diverselor personagii, a căror activitate îl interesa în de aproape. Nu e de mirare, prin urmare, că spre jumătatea popasului al doilea, mai lung, în Constantinopol, va ajunge să scrie Istoria ieroglifică și să stăruiască a lucra la istoria Imperiului otoman.

Priveliștile seducătoare ale domniei moldovenești l-au întrerupt pentru scurtă vreme ocupațiile favorite. Intr'o vreme de mare criză politică a Imperiului otoman, în Noembre 1710, schimbă în domnia Moldovei pe Niculae Mavrocordat.

Atitudinea politică a lui Dimitrie Cantemir va fi pentru multă lume o revelație, pentru cercurile turcești o amară desilusie. Nimeni din Constantinopol, Turci sau creștini, nu bănuise noul lui drum politic. In țară găsea o opinie publică foarte favorabilă alăturării politice la Ruși. Experiența făcută de el în lumea turcească îl dusese la concluzia că imperiul otoman este în a-

gonie. Dimitrie văzuse cu proprii săi ochi dezastrul dela Zenta (1697); studiile sale, cultura cîştigată îl mînau în tabăra creştină, unde ajunsese înaintea lui mitropolitul Dosoftei şi Miron Costin, aşa că Petru cel Mare n'a găsit între creştinii, pe care îi aştepta în tabăra sa, suflet mai devotat, decît pe Dimitrie Cantemir. Dezastrul dela Valea Strîmbă a pus capăt speranţelor, dela care Dimitrie aştepta regenerarea poporului şi ţării sale şi o nouă ordine politică în Orient. Turcii în cursul tratativelor de pace au cerut extrădarea lui Dumitraşcu Vodă. Ţarul Petru, după afirmaţia a însuşi scriitorului-princiar ar fi spus acelora dintre curteni care-l îndemnau să nu primejduiască o armată atît de numeroasă din pricina unui singur om: „aşi putea să dau Turcilor toată ţara până la Kursk, fiindcă-mi rămîne speranţa de a o reocupa; dar în nici un chip nu pot să fring credinţa şi să extrădez pe un principe, care pentru mine şi-a lăsat principatul; căci este cu neputinţă a repara onoarea, ce odată s'a perdut". [1] Neculce povesteşte aceasta în modul următor: „Cerşut-au Turcii pe Dimitraşco Vodă, să li-l dee; iară Moscalii au zis că din războiul dintâiu nu se ştie, ce s'au făcut, pierit-au, au fugit? Că noi am gîndit că au venit la voi. Iară vizirul au zis, „pentru un ghiaur, ce să ne sfădim noi, nişte împărăţii, lasă-l că se va sătura, el de ce au poftit! El singur de bună voia lui a veni la noi"! Atunce împăratul au luat pe Dimitraşco Vodă şi l-au ascuns într'o butcă a lui de cele cu două roate, de nu-l ştia nici un Moldovan, fără numai eu Ioan Neculce hatman, şi vre-o 2—3 copii de casă; şi au şezut acolo ascuns în butcă până ce au trecut obuzul moschicesc dincoace de movila Răbăii". [2]

In timpul retragerii, Dimitrie se repezi la Iaşi, îşi luă soţia şi copiii şi la 16 Iulie ieşea din capitală acela care a fost ultimul domn pămîntean dinaintea mişcării de regenerare din 1821. Mulţi devotaţi ai săi şi compromişi în răscoala cu Turcii au părăsit atunci Moldova dimpreună cu domnul lor.

Ţarul Petru îl făcu pe el şi pe moştenitorii săi prinţi ai imperiului rusesc. Dimitrie stătu mai întâiu la Harkov, unde i se dădură şi 13 sate. Apoi primi „o mie de dvoruri în ţara Moscului, care acea mie de dvoruri cuprinde 50 sate şi oameni ca 15.000", precum şi 6000 ruble pe an şi două perechi case frumoase în Moscova. [3] Toate acestea nu puteau mulţumi sufletul lui Dimitrie. Gîndul lui se întorcea aşa de des spre vremile petrecute în Moldova sa. Neculce ne spune că se schimbase cu totul ca fire. Se scîrbea repede de orişice şi nu lăsa pe Moldoveni să iasă nici din tîrg. S'a mai adaus şi nenorocirea că în 1713 (11 Mai) de inimă rea îi muri şi doamna Casandra. In astfel de împrejurări, cea mai mare mîngîere o găsea în scris. Se scula dimineaţa la 5 ore, lua cafea şi un ciubuc după obiceiul

1 Istoria Imperiului Otoman, trad. Hodosiu, II p. 793.
2 Neculce, ap. Letopiseţe, II, p. 329.
3 Neculce, Ibidem pag. 337.



turcesc. Studia apoi până la 12, cînd lua masa. Cea mai plăcută mîncare a lui era pui cu măcriş. De regulă bea apă amestecată cu vin. Dacă vre-odată bea prea mult, două săptămîni era bolnav. După dejun dormea puţin, apoi studia până la ora 7, după care timp se dedica familiei.

Reîntorcîndu-se ţarul Petru din călătoria sa vest-europeană, îl luă în anturajul său dela Petersburg. In noua capitală a Rusiei făcu cunoştinţă şi se căsători cu frumoasa principesă Nastasia, fiica cneazului Trubeţkoi (1719). Fostul domn moldovean deveni acum un curtean de modă europeană. Portretul său din această vreme ni-l arată fără hainele sale orientale, cu mustăţile sacrificate. Femeia tînără, apoi faptul că tot mai mult era ocupat de grijile împărăţiei ruseşti — Dimitrie făcea parte din consiliul intim de trei al ţarului—îl va distrage tot mai mult dela activitatea sa de scriitor. Işi cizelează şi îşi corectează operele.

Şi în cercurile ruseşti Dimitrie se bucura de faima unui om foarte învăţat, celace se ştia şi dincolo de hotarele marei împărăţii. Academia din Berlin îl alesese membru la 11 Iulie 1714, iar mai tîrziu împăratul Germaniei îl va numi principe al imperiului roman. [1]

Ca membru al consiliului de trei şi intim al ţarului, ca orientalist reputat însoţi pe acesta în campania din Persia (1720/22). A ajuns până la Astrahan. In drum s'a manifestat la el diabetul. De aceia i se dădea voe, la 14 Ianuar 1723, să se întoarcă acasă. Reîntors pe moşiile sale nu mai avu mult răgaz să trăiască. La 21 August 1723 se stingea departe de ţara sa cea mai impozantă figură a literaturii romîne dela sfîrşitul sec. XVII şi începutul sec. XVIII. Traducătorul francez a *Istoriei imperiului otoman* îi zicea „un prince plus illustre par ses vertus et par l'étendue de ses connaissances, que par la noblesse de son sang et l'ancienneté de son origine".

In secolul XVIII faima învăţăturii, apoi o parte din opera principelui moldovean a străbătut întreagă lumea cultă europeană. Unele din operele lui s'au tradus în mai multe limbi, au ajuns mai multe ediţii şi au împodobit vitrinile marilor librării europene.

Vlăstarul răzeşilor fălcieni cel dintâiu dintre Romîni, s'a bucurat de renume, am putea zice mondial. In viaţă însă Dimitrie Cantemir s'a bucurat numai de renumele unui om foarte învăţat, căci n'a ajuns să-şi vadă tipărite principalele sale opere. Nici opera politică, nici opera literară nu i-a adus mulţumirea, care cu drept putea să o aştepte. Imprejurările i-au fost haine. Aşezat între o lume care apunea şi alta care începea, adică epoca fanariotă, prin activitatea sa ne arată, ce ar fi putut fi civilizaţia romînească, dacă n'ar fi urmat vremea arendaşilor politici din Fanarul constantinopolitan, care vor căuta să ne orientalizeze.

1. Tindal, Viaţa lui Dimitrie Cantemir, Anexă la Ist. Imp. otoman, trad. Hodosiu, II, 807.

## 3.—Soarta operelor

Dimitrie Cantemir și-a văzut publicate următoarele opere:

1) Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul, Iași, 30 August, 1698; s'a republicat în Archiva Istorică, II, pag. 81—170, Bucuresci, 1865, și în tom. V din operele lui Dim. Cantemir, ed. Academiei, Bucuresci, 1878.

2) Tarifu ihui musiki ala vëghi maksus (Explicarea muzicei teoretice într'un chip pe scurt). La Tindal, ca și în Vita pr. Demetrii Cantemirii se mai amintește: Introducere la studiul muzicei turcești, scrisă în limba romînă, quarto.

3) Curanus, din care o parte a apărut în traducerea rusească a lui Iliinski subt titlul: Kniga systima ili sostoianie muhammedanskiia religii napečatasia poveleaniem ego velicestva Petra Velikago imperatora i samoderžța vse Rossiiskago v typografii țartsvuiuștago, Sankpiterburga, leata 1722, Dekabriia v 22 deni (Cartea sistemei sau despre starea religiei mahomedane. S'a tipărit din porunca Maiestății sale Petru cel Mare, împăratul și autocratul tuturor Rusiilor. In tipografia imperială Petersburg în anul 1722, Decembre în 22 zile).[1] De bună samă este opera amintită cu titlul: Sistema religiunii mahomedane în cele două biografii ale lui Dimitrie Cantemir.[2] Această carte mai cuprinde dedicația lui Cantemir către Petru cel Mare, altă dedicație în latinește a lui Hiern Gedeon Wiszniowski către Cantemir și o odă a lui Theophylact rector al școlilor din Moscova *„In laudem operis serenissimi principis Demetrij Kantemiri Systema, dicti de Religione et Statu imperj turcici"*.

4) Loca obscura in Catechisi quae ab anonymo autore sloveno idiomate edita et Pervoe učenie otrokom intitulata est, dilucidata autore principe Demetrio Cantemirio, 1720. S'a tradus și rusește.[3] Tratează principii de educație religioasă pentru copii polemizînd cu cartea „Prima instrucție a copiilor", tipărită de Teofan Procopie în 1710.

Alte opere s'au păstrat numai în manuscris. Aceste manuscrise își au istoria lor și unele au fost publicate într'un timp mai apropiat sau mai îndepărtat de moartea autorului. Grigore Tocilescu trimis în 1877 de către Academia romînă în Rusia a găsit următoarele manuscrise:

a) In biblioteca arhivelor principale din Moscova ale ministerului de externe a dat peste următoarele manuscrise: 1) Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor; 2) Istoria Ieroglifică, 661 foi; 3) Compendiolum universae logices institutionis cu 88

1. Gr. Tocilescu, Raport, pag. 56. *Vita* amintită dă greșit 1721 ca an al tipăririi.
2. Istoria Imperiului Otoman ed. cit. II, pag. 806 și Vita Constantini Cantemyrii, pag. 14.
3. Tocilescu, Raport cit.



foi; 4) Curanus; 5) Historia Moldo-Vlahica; 6) Dell'acrescimento e decadenza dell'Impero Othomano osia epitome dell'Istoria Turca, tradotta in italiano da Antioco Principe Cantemir, figlio dell'autore, cu adnotații.

b) Biblioteca Academiei teologice din lavra sfîntului Sergiu avea următoarele manuscrise: 1) Loca obscura in catechisi, quae ab Anonymo Authore sloveno idiomate edita et Pervoe ucenie otrokom intitulata est, dilucidata autore Principe Demetrio Cantemirio, un volum în 4°, pagini 247; 2) Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago, tomus primus, quo comprehendantur Theologophysices principia sacra authore Demetrio Principe Moldavo un volum în 4°, pagini 338; 3) Ioannis Baptistae Van-Helmont physices universalis doctrina et Christianae fidei congrua, et necessaria philosophia, un volum în 4° pagini 820; 4) Institutio Logices, id est de philosophiae instrumentali arte habitus (același mic tratat de logică a lui Cantemir) un volum în 4°, 293 pagini. 5) Institutio logices ad mentem neotericorum philosophorum, tratat de logică a lui Ieremia Cacavella, ca adaus la lucrarea de mai sus a lui Dimitrie.

c) Biblioteca muzeului asiatic din Petersburg păstra următoarele manuscrise:

1) Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanice; 2) Descriptio Moldaviae; 3) Vita Constantini Cantemirii cognomento senis Mold. P. P. autore Demetrio Cantemirio Principe Moldaviae, 179 pagini în folio; 4) Collectanea Orientalia sau Principis Demetrii Cantemiri, Variae schedae et excepta e autographo descripta, 54 foi, în 4°, apoi, Panegiricul lui Petru cel Mare, Panegiricul Sfîntului mucenic Dimitrie Thesalonicianul, Planul Constantinopolului ridicat de Dimitrie Cantemir.[1]

Manuscrisele din biblioteca muzeului asiatic din Petersburg rămăseseră după moartea princiarului autor, fiului său Antioh. După moartea lui Antioh le-a cumpărat în Paris contele Tomson, ginere al lui Berhave. După moartea contelui Tomson soția acestuia le-a dăruit unchiului ei Avram Berhave, fost profesor al Academiei din Petersburg. Dela acesta le-a moștenit sfetnicul și medicul împărătesc Kruze.[2] Celelalte manuscrise, rămase la Șerban (Serghie), fiul lui Dimitrie, au fost cumpărate la licitație de Nicolea Bantiș-Kamenskii, strănepot despre mamă a lui Dimitrie Cantemir, și au fost dăruite în 1783 arhivelor principale din Moscova ale Ministerului de externe.[3]

Vita Principis Demetrii Cantemirii adaosă la biografia lui Constantin Cantemir amintește Hronicul în modul următor: De antiqua Dacia, Moldavo idiomate elaboratum, qui tamen non-

1. Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor ed. Tocilescu, Precuvîntare, pag. VI și urm.
2. Vezi prefața la Descrierea Moldovei, ed. Iași, 1851.
3. Tocilescu, loc. cit.

dum ad finem perductus est, Tomum unum. Această carte, Tindal o numeşte: „Istoria antică şi modernă a Daciei, o carte mare, manuscris în folio, scris în limba romînă" şi adaogă că forma latină a acestei cărţi s'a pierdut în Marea Caspică, cînd s'a înecat corabia cu lucrurile lui Dimitrie Cantemir. După Tindal, Engel va cita această carte subt titlul: Das alte und neue Dacien. Acelaşi ne spune că tot atunci s'a pierdut şi următoarele alte două opere: De statu politico aulae othomanicae sau Istoria Mahomedanilor din vremea mincinosului prooroc Mahomet până la primul împărat al Turciei, scriere latinească, începută la Constantinopol şi terminată la Petersburg în anul 1717. De asemenea s'a pierdut şi un Catechism compus de Cantemir în limba persană.

După moartea lui Dimitrie Cantemir i s'au publicat operele în seria cum o vom expune:

In 1732 Antioh Cantemir era trimes în Anglia, ca să restabilească bunele raporturi între imperiul moscovit şi regatul insular. Trecînd prin Haga însărcină pe un librar să tipărească „Descrierea istorică şi geografică a Moldovei". Nu se făcu însă nimic. Ajuns în Londra, unde casa lui deveni loc de întîlnire al învăţaţilor, Antioh începu să traducă în italieneşte Istoria imperiului otoman. Astfel s'a născut manuscrisul, despre care am vorbit, unde însă nu avem o traducere complectă.

Aflînd regina Angliei de preţiosul manuscris adus de Antioh, însărcină pe Tindal să-l traducă. Astfel apăru The History of the growth and decay of the othoman empire, Londra, 1734. Cartea fu o sensaţie. Repede se epuisă, aşa că în 1756 se tipări o a doua ediţie. Cită aviditate a fost în cetirea acestei opere, reese şi din împrejurarea că Byron citează pe Cantemir în cîntecul V şi VI din Don Juan [1] şi este utilizată în cele mai cunoscute, nu numai în cele mai mărunte lucrări ale sec. XVIII, bunăoară în operele lui Voltaire. Prin Dimitrie Cantemir va lua cunoştinţă Europa interesată şi curioasă de situaţiunea trecută şi contimporană sieşi a împărăţiei turceşti. Este interesant de notat că nu s'a tradus ruseşte, dar trebue să se aibă în vedere că pătura cultă rusă de atunci era saturată de cultură germană. Lumea germană, care politiceşte era lumea habsburgică, va avea nu peste mult o bună traducere. Izvodind-o din englezeşte, Iosef Lor. Schmidt zis Schröder publică în 1745 la Hamburg: Geschichte des osmanischen Reichs nach seinem Anwachse und Abnehmen. In 1743 publică de Joncquières: Histoire de l'empire othoman, où se voyent les causes de son aggrandissement et de sa décadence, Paris, Tom. I—IV. Traducerea franceză prezintă lipsuri. Lasă afară tot, ce n'ar conveni papei şi regelui francez, europenizează numirile, cum le dă turceşti Dimitrie Cantemir, întrebuinţează Filipopol în loc de Felibe, Ferdinand în loc de Firindos etc., cum se găseşte în textul lui Cantemir.

1. I. Botez, Studii şi observaţii, Iaşi, 1914, pag. 261—2.



Vita Constantini Cantemyrii cognomento senis Moldaviae Principis. Nu s'a păstrat în original. Face parte din manuscrisele rămase la Antioh, fiul lui Dimitrie. Dela Bauer, membru al Academiei ruseşti, avem o copie, despre care ni se spune că este făcută „ex authographo auctoris". Notele acestei copii arată că Bauer a cetit cu greu textul. Folosind datele acestei lucrări cantemiriane, Bauer a publicat latineşte şi ruseşte o biografie a lui Constantin Cantemir la Moscova, 1783. Opera lui Dimitrie Cantemir despre tatăl său, s'a publicat mai întâiu de Academie (operele Principelui Demetriŭ Cantemirŭ, Tom. VII, Bucureşti 1883).

Descriptio Moldaviae n'a putut'o publica Antioh la Haga. Dimpreună cu alte manuscrise aflate în posesiunea lui Antioh Cantemir prin Kruze, medicul imperial, ajunse cunoscută profesorului dela Petersburg Müller. In altă parte se afirmă că Müller a cunoscut „Descriptio", cînd Antioh învăţa la Academie şi se adaugă că fostul logofăt al lui Dimitrie Cantemir, adică Ioan Ilinskil ar fi tradus în latineşte opera scrisă mai întâiu de Dimitrie în moldoveneşte, ceiace nu corespunde însă adevărului. Profesorul Müller o dădu lui Büsching, care o publică în Magazin für die neue Histhorie und Geographie Hamburg, 1769, Vol. III—IV.

Această traducere germană se publică iarăşi cu note ale editorului pentru a doua oară în 1771. Avem şi o traducere rusă din 1789. După traducerea germană, banul Vasile Vîrnav isvodi cea dintâiu traducere romînească [1]. Această traducere se tipări în 1825 la Neamţ cu titlul: Scrissori'a Moldovei, de Dimitrie Cantemir Domnul ei, carea acum întâiu s'a tipărit în zillele bine credinciosului şi de Chr. iubitoriului Domnului nostru Ioan Sandulu Sturza Voevod cu blagoslovenia Préo sfinţitului archiepiscopu şi mitropolit Kyrio Kyrio Veniamin allu Mold. Pe vremea précuviosului stareţiu allu sfinteloru monasteri Némţiului şi Secului, Kyr Dometianu. In sfant 'a monastere Némtiulu la annulu 1825. August în 19, în 4°, 344 pag. cu caractere cirilice. Aceiaşi traducere o republică C. Negruzzi în 1851 la Iaşi, iar în 1865-8 din nou Boldur Latiescu. In vara anului 1870 Academia romînă află că în Rusia sînt două manuscrise, care conţin Descriptio Moldaviae, unul complect, altul cu lipsuri. A. Papiu Ilarianŭ fu însărcinat să îngrijească ediţia Academiei. In 1872 se publică textul latin, iar în 1875 traducerea romînească continuată de Iosif Hodoşiŭ. O traducere nouă bună a textului latin publicat de Academie, traducere mai îngrijită, pe alocurea însă cu greşeli de tipar, a dat în 1923 d. Giorge Pascu. Comparînd diferitele ediţii şi traduceri se constată oarecare abateri de text, aşa că opera latină ar trebui din nou publicată cu apa-

1. Archiva Romînească. Ed. II, Tom. II, pag. 208, nota.

ratul necesar. In biblioteca scriitorilor romîni (Buc. 1934) M. Nicolescu a îngrijit o ediție populară.

Hronicul vechimii a Romano-Moldo-Vlahilor a așteptat o ediție utilizabilă cu folos până în 1901 cînd îl publică Gr. Tocilescu (Operele principelui Dimitrie Cantemir, Tom. VIII, București, 1901). In 1833 Februar 5 cerea din Rusia manuscrisul Hronicului mitropolitul Veniamin. Obținîndu-l se adresă pentru editare paharnicului Gheorghe Seulescul, care în 1835 în tipografia mitropoliei publică Tom. I iar în 1836 Tom. II. Afară de manuscrisul din Rusia al Hronicului mai avem o copie a lui, ajunsă pe la 1730 în biblioteca din Blaj. Samuil Clain cunoștea și a utilizat acest manuscris și i l-a descris și lui Engel. Un comerciant dela Viena îl adusese din Petersburg. Astăzi nu mai există acest manuscris, însă avem o copie a lui intitulată: Historia sev res gestae nationis valachicae. Manuscrisul acesta a fost copiat de dascălul „școlii rumînești din Blaj ‚născut și venit din țara romînească din județul Romanațului din satul Arceștii" și s'a scris între 8 Septembre 1756 și 31 Mart 1757. Manuscrisul prezintă unele lacune. Acest manuscris a fost revăzut și adnotat de altcineva în 1827.

Istoria ieroglifică formează tomul VI (București, 1883) din Operile principelui Demetriu Cantemiru publicate de Academia romînă. In același volum avem: Compendiolum universae logices institutionis și Ioannis Baptistae Van Helmont Toparchae in Merode Royenborch, Oorshot, Pellines etc. Physices universalis Doctrina et christianae fidei congrua et necessaria Philosophia; Encomium in authorem et virtutem docrinae eius (Lauda cotra izvoditoriu și cotra virtuti'a inveтiaturii lui).

Lucrările de orientalistică s'au adaus subt numele de Collectanea orientalia la volumul VII, care cuprinde Viața lui Constantin Cantemir, București 1883. Istori'a imperiului ottomanu crescerea și scăderea, lui, s'a publicat de Academie în traducerea lui Ios. Hodosiu partea I-a Bucuresci, 1876, partea II-a, Bucuresci, 1878.

Memoriul despre Cantacuzini și Brîncoveanu s'a publicat mai întâiu în Jurnalul lui Petru cel Mare, cum l-a cunoscut apoi și banul Mihai Cantacuzino 1. Această operă era tipărită grecește și rusește în 1734, cînd Tindal publica traducerea englezǎ a istoriei turcești. In 1795 Gheorghe Ion Zavira dă o traducere neogreacă cu titlul: Δημητρίου Καντεμὴρ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας συμβεβηκότα τῶν ἐν τῇ Βλαχίᾳ Καντακουζηνῶν Καὶ Βραγκοβάνων μεταγλωττισθὲν ἐκ τῆς γερμανικῆς γλώσσης, Viena, 1795. Zavira credea că această lucrare a fost scrisă de Dimitrie Cantemir în limba romînească. Prima traducere romînească făcută de banul Vasile Vîrnav s'a publicat în Archiva romînească a lui Kogălniceanu, vol. II, Iași, 1845, cu titlul: Intîmplările Cantacuzineștilor și Brîncovenilor, iar altă traducere făcută după exemparul operei lui Zavira păstrat în biblioteca din Göttingen, a dat'o G. Sion în Tom. V din operile Principelui Dimitrie Cantemir, ediția Academiei, București 1878, dîndu-i ca titlu: Evenimentele Cantacuzinilor și Brîncovenilor.

1. Vezi Genealogia Cantacuzinilor, ed. N. Iorga, Buc., 1902, pag. 294 și urm..



### 4.—Evoluția literară a lui Dimitrie Cantemir

Considerînd activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir, îl constatăm în veșnic progres, cu anumite și firești, organice nuanțe deosebitoare dela vreme la vreme. Trei epoci se pot stabili cu granițe destul de precise. Prima epocă ține până la 30 August 1698, cînd apăru *Divanul*, epoca a doua îmbrățișează apoi activitatea lui de tranziție până la 1711, și a treia, epoca maturității, cuprinde operele concepute sau scrise după 1711.

*Epoca inițiala.* Este interesantă prin faptul că ne arată educația unei beizadele moldovenești spre sfîrșitul secolului XVII. Vedem, cum călugărul Ieremia Cacavella adus din Țara-Romînească a lui Șerban Cantacuzino îi conduce pașii. După moda vremii și în legătură cu centrul cultural căruia aparținea acest Ieremia Cacavella, Dimitrie Cantemir învață și învață cu aviditate, filozofie. In acest timp își însușește nu numai limba grecească, ci și cea latină, în care scrie primul tratat de logică la noi: Compendiolum universae logices institutionis. Tot în această vreme este preocupat de teoriile lui Ioan Baptist van Helmont, alchimist și medic belgian născut la Bruxelles în 1577 și mort aproape de Vilvorde în anul 1644. Acest urmaș și sistematizator al lui Paracelsus [1] uimise lumea prin doctrinele sale filozofice, care sînt un amestec bizar de misticism și empirism, reprezentînd noutăți temerare și cea mai înverșunată reacțiune în contra scolasticei și principiului autorității. Teoria lui despre constituția materiei și alcătuirea lumii era discutată și în cercurile învățate din Constantinopol. Van Helmont fusese și un inventator în știință, în chimie și în medicină. Iată atîtea motive, care l-au putut îndemna pe Di-

1 Wilh. Windelband, Die Geschichte der neueren Philosophie, I, Leipzig, 1922, pag. 53–4. Cf. și F. Strunz, Iohann Baptist van Helmont, Viena, 1907. Este interesant de constatat unilateralitatea culturii constantinopolitane în izvoarele apusene și predilecția acesteia spre misticism. In 1637 apăruse Discours de la méthode al lui Descartes, iar în 1641 Meditationes ale aceluiași. In 1642 se publică De cive a lui Hobbes, în 1677 Ethica lui Spinoza, în 1687 Principiile matematice ale lui Newton, în 1620 Novum organum de Bacon, în 1638 Discorsi de Galilei, în 1690 An essay concerning human understandig, în 1695 Système nouveau de la nature, în 1697 Dictionnaire historique et critique de Bayle, iar în 1710 Treatise concerning the principles of human Knowledge de Berkeley etc., opere epocale, care n'au atras în sfera de discuție pătura cultă grecească din Constantinopol, cum va dovedi-o și activitatea lui Nicolae Mavrocordat după cariera literară a lui Dimitrie Cantemir. Pentru operele de mai sus cf. succinta expunere din Karl Vorländer, Geschichte der Philosophie, II, Leipzig, 1921.

mitrie Cantemir să ne deie esența învățăturii, care părea așa de nouă și așa de interesantă. Van Helmont pentru Dimitrie este un crainic al adevărului. Opera este scrisă latinește și romînește. Atunci Dimitrie este silit să alcătuiască cel dintâiu limba filozofiei romînești. Aceste cărți filozofice dovedesc, în altă ordine de idei, că Dimitrie Cantemir învățase foarte mult și din anii fragezi ai tinereții avea o cultură, pentru vremurile sale, extraordinară. Pentru a crea limbajul filozofiei romînești se cerea însă mai mult decît numai sîrguință și dragoste de a ceti. Cultura constantinopolitană grecească dela sfîrșitul sec. XVII, o cultură de amestec și fără originalitate căuta anume, și credea că găsește în întortocherea frazei profunzimea cugetării. Ca să fii însă un înainte mergător, trebuește să te prezinți în cea mai clară lumină și cu o formă ispititoare, iar nu încercînd să ascunzi sensul în cît mai multe cuvinte și podoabe. Iată cum termina lauda lui Van Helmont: „Precum păgineasca învățătură în svitoce și numai și table de aramă ce în fietecare curat și creștinesc piept zugrăvită și pecetluită nici easte de a stare în prepus, de vreme ce în chipul fulgerului dela apus până la răsărit a tuturor atinșilor sau loviților vintre și așa—și pre singura meduha le-au pătruns; căci de naintea feții adevărului cele iscusit vorovitoare sau mai vîrtos blojeritoare limbi amuțesc; negurile se împrăștie, se luminează întunericul, de fugă se svătuește și se apucă mincluna; pohîrneașce-se Pythiul, isvoditoriul basmelor, acela vestitul Tripus; singur pre sine cu capul în gios se dă de rău voitorul smeu; cu nesuferită înfricoșare, de mazacia păginătății îndupate și de greu împresurate scoleștile ascunsuri de inimă se cutremură; a elinimei împuțite și de scărăndăvit scărnăvii se șterg; de zoi pîinele și creștinătății gatate (cu vicleșug) pahare se răstoarnă; veninurile în barbara răutate prea învechite se borăsc; desvălescu-se amăgeilile; nerușinoasa Peripatetica, Academica grețoasa a gofimii sărăcie se desgolește; și iarăși singură din sine se arată și în veac una și numai aceia se va arăta, adevărăciune".[1] Astfel voia să trezească în publicul său cetitor entuziasm pentru Van Helmont![2]

În același timp însă aceste lucrări filozofice anunță celace Dimitrie Cantemir va fi: Un cugetător totdeauna devotat ideii creștine, care chiar cînd va avea să exprime adevăruri simple, va recurge la culorile, în care fantazia sa era poetic de bogată. Așa se explică că prima lui operă istorică totdeauna importantă ca subiect e departe de sobrietatea stilului, care caracterizează adevărata istoriografie. Tot de aici putem anticipa că Dimitrie Cantemir va dovedi deosebită preferință pentru stilul sentențios și desele opriri în expunerea evenimentelor, care vor fi tot atîtea judecăți.

1. Operile Principelui Demetriu Cantemiru, ed. Acad. Rom., Tom. VII, pag. 483 - 485.

2. Operele lui V. Helmont au fost publicate sub titlul: Ortus medicinae etc., Amsterdam, 1648; altă ediție, Veneția, 1651.



Nu se va mulțumi numai cu expunerea și reconstruirea evenimentelor, ci aproape totdeauna va căuta să le și judece. Pedantismul lui este o urmă a pedantismului filozofic, care caracteriza cultura constantinopolitană de atunci.

Opera principală a acestei epoci este: Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul, carte scrisă grecește și romînește. Aici se arată ce învățase Dimitrie Cantemir până la 1698 August 30, cînd eșea cartea din tipografia eșeană. Hatmanul Lupul Bogdan, cumnatul domnesc, îngriji tipărirea operei. Dimitrie închină cartea fratelui său Antioh, care atunci era domn al Moldovei. Avem și o prefață a lui Cacavella care ținuse el „plugarul carele la holda minții tale am ostenit" să recomande publicului lumina aprinsă de învățăcelul său. Cacavella vorbește despre „a voroavei înfrumusețare, precât a moldovenescului neam limbă, a cuprinde poate" și ne spune că este „cu retoricesc meșteșug împodobită, adîncă și bogată".[1] aceasta carte „întîia osteninţă", „răsădire și odrăslire", cum zice însuși Dimitrie către fratele său, căruia-i dedică acest „de floricele cules și legat mănunchiaș". Nu știm, dacă cineva cetind-o a avut mulțumirea anticipată de Cacavella. Cartea însă, cu tot stilul ei caracteristic operelor de acest fel ale lui Cantemir este interesantă prin faptul că ne arată izvoarele culturii, la care Dimitrie Cantemir își adăpase mintea.[2] Divanul ale cărui pagini sînt ilustrate și prin desenuri simbolice, este împărțit în trei cărți, după care urmează cele 10 porunci ale stoicilor și termină cu „a altuia învățătură" în care se recomandă reguli pentru viață. Pentru a scrie această carte, Dimitrie Cantemir a despoiat de învățăminte cele două scripturi, operele vechi filozofice, ca și lumina aruncată asupra scripturii de Petru Belhurius. Dimitrie cetise foarte mult, cetise cu atîta sîrguință și cu atîta convingere, încît ostentativ scrie că învățătura este cel mai mare bun al omului și că fără de învățătură omul este dobitoc și mort, ba chiar mai rău decît un dobitoc. Iată ce zice undeva:

Copilul neînvățat dobitoc mic crește,
Iară mare făcîndu-se, bou mare se numește.[3]

Și alte stihuri întrerup povestirea, care însă rar se ridică la adevărată înălțime poetică.

Este interesant de știut că Dimitrie Cantemir, care avea atîta evlavie pentru van Helmont și ca mentalitate filozofică pornise și dela acesta, a ajuns la opera sa intitulată Divan etc., precum și fiul acestui medic olandez, Franz Mercurius, van Helmont teozof și alchimist (1618-1699) dela filozofie, dela discuții în contra lui Hobbes, Descartes, Spinoza, platonism, creștinism etc. a

1. Ed. cit., Tom. V, pag. 45 - 6.
2. Vezi mai sus pag. 6.
3. Ibidem, pag. 167.

terminat prin a scrie: Quaedam cogitationes super quattuor priora capita libri primi Moisis, 1697, carte, despre care nu știm s'o fi cunoscut Dimitrie Cantemir.

*Epoca a doua.*—Opera, care Dimitrie Cantemir a terminat-o in cursul epocei a doua a activității literare, este „Istoria ieroglifică, adevărată pentru lucrurile, carile între doui mari și vestite a leului și a vulturului monarhii sau tâmplat și prin vreamia a 1700 ani de vreadnicie a să creade sciritoriu foarte pre amănuntul însămnate, carile prin tot cursul vremei aceia între vii au fost, de vârstă la 3100 ani fiind, cînd sfîrșitul inceputei sale istorii a videa sau învrednicit". Lucrarea era terminată așa dar înainte de 23 Octombre 1705; [1] continua domnia lui Mihai Racoviță, cind scria de ex. partea VI. [2] Ea reprezintă într'adevăr o etapă foarte caracteristică in evoluția literară a lui Dimitrie Cantemir.

(Va urma) **I. Minea.**

---

1 Nu este nici un motiv să admitem că această lucrare s'a scris in cursul anului 1705 și înaintea anului 1706. Vezi însă N. Iorga, Istoria lit. rom. in sec. XVIII, vol. I, Buc., 1901, pag. 380. Părerea d-lui Iorga a fost adoptată și de d. Sextil Pușcariu, Istoria lit. romîne, pag. 150, unde se afirmă că „pe la 1750 termină scrierea". Titlul ne oferă *terminus ante guvern.* Cf. și precizarea la d. G. Pascu, op. cit. pag. 34.

2 Pag. 244: ne spune despre corb că pe strutocămila „epitrop Leului și stăpînitoriu dobitoacelor au pus-o; unde și pînă astăzi, cu minunea a toată lumea stăpînește".

# Documente omenești

## Cele treizeci de lulele

*Neuitatului meu tovarăș de suferință Nicolae Polichron.*

Eram cinci sute de ofițeri prizonieri într'un lagăr german din Pomerania. Și cu toate că in armată există o erarhie severă care desparte pe oameni, ca la teatru, in grupuri din ce in ce mai mult privilegiate și mai puțin numeroase, în lagăr erarhia aceasta era numai de formă, sau, mai bine zis, de uniformă, căci odată cu dispariția constringerii materiale dela baza mai tuturor erarhiilor de pe lumea asta, tragedia și ridicolul se alternau pe întrecute. In fața dușmanului care ne ținea într'o robie rafinată de articolele diferitelor pseudo-convenții umanitare, eram toți egali, egali chiar cu foștii noștri robi-ordonanțele, pe care acum nu-i mai puteam nici înjura, nici bate.

Dar erarhia militară mai primise o lovitură simțitoare din partea spectrului foamei fără de sfirșit. Eram cinci sute de *oameni flămînzi* și, în fața foamei care ne rodea ceas cu ceas și zi cu zi mușchii, nervii, creerii, ce putea să însemne gradul, erarhia sau „disciplina"? Teatrul arsese și subt bolta cerească, deasupra unui ostrov dușmănos, toți intrau într'același grupă mare a prizonierilor flămînzi, fără țară și fără libertate.

Foamea alungase și plăpîndul văl de civilizație de pe sufletul unor oameni care avuseseră nevoe de ea numai în fața preoților și femeilor frumoase.

Nu erau luate în samă nici vrîsta, nici numele, nici cultura, nici virtutea. Foamea făcea pe fiecare să nu se ia în samă nici pe sine însuşi. Cerşea omul care altădată aruncase pomana cu dispreţ, minţea învăţatul care predicase altădată sfinţenia adevărului, fura până şi împărţitorul de odinioară al dreptăţii... Demnitatea devine ridicolă în împărăţia foamei, mult mai ridicolă decît lipsa de demnitate în palatele regilor.

Tunurile continuau să umple văzduhul Europei de zgomot, de sînge şi de ură. Imnul urii răsuna ca un hohot de nebuni, ca un chiot de iele, ca plînsetul a mii de copii mîncaţi de căpcini.

In dosul şi în jurul maşinilor aruncătoare de ură şi de moarte mîncau din belşug, mîncau într'ales taurii îmblînziţi asupra cărora erau îndreptate miile de lornete aurite din biurourile băncilor, fabricilor şi ministerelor. Mîncau bine, mîncau binişor, mîncau mult. De multe mii de ani încoace oamenilor le-a plăcut să treacă pe tărîmul celalalt sătui şi bine îmbrăcaţi, şi dacă se putea, şi în sunet de trîmbiţă şi de fanfare.

Belşugul din tainiţele de măcel însemna foametea în mijlocul ţărilor. Pe cînd în tranşee mîncarea bună ameţea milioanele de luptători, cei din ţară se ameţeau mai cu greu din frazele cancelarilor, din articolele de ziar şi din spectacolele cezariene cu sclavi şi cu trofee.

Faţă de luptătorii de pe fronturi, al căror trup era cel mai scump, şi faţă de naţiile hrănite cu multă zgîrcenie, prizonierii erau norodul cel mai netrebuincios în războiu, atît pentru duşman cît şi pentru naţiunea proprie.

Războiul acesta a dat milioane de morţi, milioane de răniţi şi milioane de prizonieri. Milioane de oameni trebuiau să vegeteze prin lagăre între foame şi moarte până la ziua libertăţii, cine avea s'o mai apuce.

In mijlocul naţiilor în războiu se propovăduia ura, setea de răzbunare, moarte duşmanului. Mila, generozitatea, iubirea de oameni apăreau dacă nu vătămătoare, cel puţin semne de neghiobie. Cine le predica se expunea ridicolului şi chiar morţii.

In ţările neutrale lumea asista cu înfrigurare la cea mai formidabilă tragedie. Mila şi groaza erau sentimentele paşnicilor locuitori, neapucaţi încă de vîrtejul morţii furioase. Alături de cîţiva negustori pentru care huşumul războiului era un izvor de îmbogăţire, milioane de oameni tremurau la auzul grozăviilor cu care se desfăta cea mai civilizată omenire a Europei.



Mila ţărilor neutrale a fost cea dintâiu rază de nădejde în vremuri mai bune pentru biata omenire încleştată în luptă.

Din cînd în cînd ne veneau din ţările neutrale ajutoare de haine şi de hrană, din partea unor organizaţii de binefacere sau chiar din partea unor oameni miloşi. Ajutoarele acestea erau adunate desigur prin jertfe mari, căci şi asupra acestor ţări monstrul războiului arunca suflarea lui pustiitoare.

Pentru cele cinci sute de trupuri lihnite, ajutoarele acestea erau cu totul neîndestulătoare. Impărţirea lor era o muncă atît de grea şi riscantă, încît au trebuit să se institue comitete speciale dintre ofiţeri. Pentru alcătuirea comitetelor de împărţeală erau trei păreri: una ca ele să fie alese fără a ţinea samă de grad, a doua că trebuesc alese prin reprezentarea gradelor militare şi însfîrşit—ele trebuiau numite de prizonierul cel mai mare în grad—un general, unicul prizonier cu acest rang. Părerea din urmă a învins pentrucă era şi a generalului, om inteligent şi respectat de toţi ofiţerii. Dacă nu ar fi fost generalul, desigur izbîndea părerea întâia, fapt care ar fi dat o grea lovitură erarhiei (de altfel ea nu exista).

Comitetul, însărcinat astfel cu împărţeala ajutoarelor, avea un rol foarte ingrat, căci neavînd cu ce satisface nevoile fiecăruia, cu mult mai mari decît ofrandele primite, era răsplătit prin cele mai duşmănoase bănueli şi învinuiri. Oricine îşi poate închipui că în afară de Hrist nimeni n'ar fi putut hrăni cinci sute de oameni flămînzi cu cele cinci pîni şi doi peşti. Dar flămîndul îşi are logica lui specială şi e foarte meticulos la cîntar şi la calcule. Lucrurile de mîncare se divizau până la fracţii atît de mici, încît se ajungea la adevărate hapuri ori pastile. Aşa se făcea cu pesmeţii, cu alunele, cu orezul şi chiar cu ţigările (uneori acestea se rupeau în două şi în patru). Mai greu era cu lucrurile de îmbrăcăminte, care nu se puteau fracţiona. Greutatea consta în faptul că nu ajungeau pentru toţi, pecînd toţi vroiau să ia, chiar cînd n'aveau trebuinţă (cu îmbrăcămintea mulţi o duceau destul de bine). Prizonierul avea un singur răspuns cînd comitetul-l ruga să cedeze partea lui altuia, în mai mare nevoe: „De ce să nu iau şi eu?" Prizonierul socotea un drept sfînt, „dreptul lui", dreptul să ia. In asemenea cazuri comitetul trebuia, nu avea în cotro, să nemulţumească pe unii pentru a mulţumi pe alţii. Certuri nesfîrşite, comploturi, dosare scrise cu multă răbdare se alcătuiau prin ungherele bărăcilor pentru a a-

răta nedreptăţile strigătoare la cer ale comitetului. Pentru a putea vieţui în lagăr, în mijlocul mulţimii pururi revoltate, membrii comitetului nu aveau decît două căi: să demisioneze sau să renunţe sistematic dela pomeni, chiar cînd s'ar fi cuvenit să primească. Aşa şi făceau. Membrii noi erau aclamaţi ca nişte mari eroi triumfători... până la prima împărţeală.

Niciodată însă comitetul n'a fost pus în mai mare încurcătură decît atunci cînd cu cele treizeci de lulele.

Nişte copii de pescari dintr'un orăşel din Olanda au făcut prizonierilor din lagărul nostru un mic dar de Crăciun: treizeci de lulele, treizeci de pachete de tutun de pipă şi treizeci de basmale roşii.

Basmalele au fost distribuite destul de uşor. Erau nişte basmale mari roşii, cu puchiţei negri cam de felul acelora care se dau de pomană pe la praznice. Mulţi ofiţeri au renunţat la ele fără multă vorbă. Mai greu au vrut să renunţe cîţiva ofiţeri bătrîni, grade mari, care ca nişte adevăraţi Harpagoni în miniatură îşi ticsiau cuferele cu tot felul de fienduri şi beţe netrebuincioase. Pentru a face pace, s'au dat basmale popeşti şi la vre-o trei colonei, care, pentru a-şi dovedi seriozitatea pretenţiei lor, au umblat vre-o săptămînă legaţi cu ele la gît.

Deşi tutunul era pentru acei care trebuiau să primească şi lulele, totuşi s'a împărţit mai înainte fiindcă părea, în principiu, mai uşor de împărţit. In curs de o săptămînă comitetul, după îndelungate discuţii dela care nu au lipsit nici discursuri, nici manifestări violente şi zgomotoase, a convins însfîrşit pe o sută de ofiţeri să renunţe de bună voe, ca nefumători, iar pe o sută i-a şters de pe listă ex officio, „fiind în deobşte cunoscuţi ca nefumători". Restul de trei sute de ofiţeri au fost chemaţi în grupe decîte zece inşi, şi s'a dat fiecărui grup cîte un pachet de tutun. Cu chipul acesta, un măr de discordie a fost tăiat în felii. Dar cu lulelele a fost greu de tot.

Mai întâiu cît timp a durat împărţirea basmalelor şi a tutunului prin lagăr, se răspîndiseră fel de fel de zvonuri aţiţătoare cu privire la lulele. Unii erau încredinţaţi că lulelele erau dintr'un chihlimbar fin, adus de Olandezi tocmai din coloniile lor din Oceania şi erau lucrate cu o deosebită artă. Alţii spuneau că membrii comitetului au furat lulelele şi de aceia au tot amînat împărţeala lor. Dar mai era şi goana după poză.

Dacă individul în mijlocul societăţii îşi schimbă costumul şi



manierele subt influenţa mulţimii înconjurătoare, mulţimea asta pune în acelaşi timp şi limite libertăţii individului de a-şi schimba portul şi obiceiurile. In lagărul de prizonieri mulţimea aceasta era înlocuită prin gardurile de reţele de sîrmă ghimpată şi cîteva santinele mute prusace, care se confundau cu stîlpii gardului. De aceia în lagărul de prizonieri era posibilă orice transformare de costum şi de maniere, dacă ea nu atingea regulamentul nemţesc de disciplină interioară a lagărului.

Un ofiţer umbla o bucată de vreme cu capul ras şi cu barba mare, lucru care în societatea oamenilor liberi, de unde venise, i-ar fi adus însemnate neplăceri. E vorba mai ales de ofiţeri tineri de optsprezece până la douăzeci şi cinci de ani. După ce se sătura de această mutră, îşi rădea barba şi îşi lăsa numai favorite de lord englez. Nu uita bine înţeles, să-şi tipărească chipul la fotograf, căci curînd rădea şi barbă şi mustăţi şi uneori chiar şi sprîncenele, de părea o statue antică din palatul Vaticanului.

Fiind controlaţi cu asprime altădată de superiori şi de opinia publică în ce priveşte eleganţa costumului, nici unul nu scăpa prilejul potrivit de a încerca pe rînd cum îi stă în diferite costume civile: de Don-Juan, de vînător, de mahalagiu, de vechil de moşie şi chiar de apaş. Fiecare se credea interesant şi impozant în noul său costum şi cu noua sa mutră adusă proaspăt din bărbieria lagărului.

Cînd au venit tutunul şi lulelele din Olanda, toţi vroiau să încerce la oglindă costumul şi mutra cu noul apendice — luleaua în dinţi.

Două săptămîni au parlamentat cei zece membri din comitet cu cei două sute de petiţionari pentru lulele, iar în timpul discuţiilor, numărul petiţiilor mai crescu cu o sută. Comitetul era pus la grea încercare. Ispita lulelelor era atît de mare, încît vre-o opt sau nouă membri din comitet doreau să aibă şi ei cîte una, aşa că pentru trei sute de ofiţeri mai rămăseseră abia vre-o douăzeci de bucăţi.

Insfîrşit comitetul începu un şir de şedinţe agitate, iar afară, se întrecea cu valurile mării, corul mulţimii tulburate.

Un membru al comitetului, căpitan din cavalerie, făcu propunerea să se trimită lulelele înapoi în Olanda, însoţite de o scrisoare prin care să se arăte că ofiţerii noştri nu obişnuesc să tragă din lulea, dar sublocotenentul Peştişel îi aduse aminte că

se împărţise tutunul de pipă, aşa că ne expunem la o contrazicere ce putea să ofenseze pe Olandezi. Un locotenent foarte disciplinat propuse ca să se împartă lulelele începînd cu ofiţerul de gradul cel mai mare până unde s'a ajunge. Propunerea ar fi fost bună dacă numărul lulelelor ar fi corespuns exact cu acel al ofiţerilor de gradele cele mai mari. Erau treizeci de lulele iar ofiţeri erau: un general, vre-o zece colonei, vre-o patrusprezece maiori şi vre-o patruzeci de căpitani; restul până la cinci sute erau locotenenţi şi sublocotenenţi. Alt ofiţer din comitet propuse ca să se împartă lulelele după camere sau după bărăci. Fiecare cameră sau fiecare baracă să primească cîte o lulea, rămînînd apoi ca cei din baracă (sau cameră) să facă cum vor şti mai departe. Metoda nu era nouă. Aşa se făcea la cazarmă în vremurile bune. Cînd se împărţea ceva, se arunca cu multă nepăsare, luîndu-se cu grijă iscălitura fiecăruia. Dar la primirea îndărăt a lucrurilor, nepăsarea făcea loc celei mai aspre atenţii. Nici propunerea aceasta nu părea potrivită fiindcă erau şapte bărăci şi vre-o şaizeci de camere. Afară de aceasta maiorul Popescu-Striharet observă că propunerea e şi neserioasă: „Cum să fumeze, domnule, opt ofiţeri dintr'o cameră, cu o singură lulea? Dacă ar fi vorba de nişte narghilele turceşti ar mai merge, dar aşa? Fugi de-aci că eşti caraghios, mă!"—zicea el sublocotenentului care zîmbea şi el acum.

Însfîrşit colonelul Merescu făcu o propunere care fu acceptată şi pentrucă era făcută de cel mai mare în grad, şi pentrucă părea că ar satisface pe ofiţeri. Colonelul era de părere ca să se tragă sorţi.

Părerea fu comunicată imediat ofiţerilor care aşteptau îmbulziţi la uşa baracei. Hotărîrea n'a fost pe placul tuturor, fiindcă nu asigura posesiunea lulelii nici unui petiţionar. Totuşi, convingîndu-se că ori şi ce altă soluţie ar fi mai rea, ofiţerii se liniştiră.

S'au făcut biletele şi s'au tras sorţii în prezenţa unei delegaţii numeroase de control. Se ştie însă că norocul este foarte capricios şi glumeţ. Căci din cei treizeci de fericiţi cîştigători, peste douăzeci din ei nu fumaseră niciodată în viaţa lor (doi erau chiar propagandişti contra fumatului), iar restul aveau nevoe de lulele, ca chelul de tichie de mărgăritar.

Unul din cîştigători se nimerise că luase şi o basma roşie şi degetarul de poaşcă olandeză. Acesta era un învăţător în vrîstă





de cel mult douăzeci de ani, îmbrăcat într'un costum poznaş, încît semăna cu un potcovar serios. Primind luleaua, o umplu cu tutun, o aprinse şi începu să fumeze tacticos, desăvîrşind portretul de meşter bun. Era foarte fericit într'adevăr, măcar că această fericire o plăti cu o săptămînă întreagă de ameţeli şi dureri de cap.

După vre-o trei zile dela împărţire, lulelele nu mai aveau nici un preţ, întocmai ca o jucărie în mîna unor copilaşi. Oricine putea acum să le primească în dar pe toate fără multe rugăminţi. Erau nişte lulele proaste, de lut, dintr'acele cu care în ţara noastră fumează numai Ţiganii, la învălătucit pereţii, ori la bătut păpuşoi.

T. Hotnog

# Cronica externă

---

## Evenimentele din Franța

Franța s'a pronunțat pentru blocul partidelor de stinga. In fața alegătorilor se prezintau : *blocul național*, etichetă unică atribuită mai multor grupuri parlamentare, consolidate prin practica guvernării și unificate, subt inspirația lui Poincaré, împrejurul vechii devize „războiul nu s'a isprăvit, pacea se face continuu" și *blocul de stinga* format din alianța partidelor radical-socialist și socialist, pe baza unui program de pace actuală și în jurul unei metode de soluții internaționale.

Ce avea șubred blocul național era compensat de celace se găsea fragil la blocul de stinga. Primul era uzat de putere, fiindcă împrejurări aspre și în parte naturale îi impuseseră mijloace financiare de grea economie și de impozite considerabile.

Astfel se lovea deodată în spiritul de economie al Francezului și în sentimentul lui de libertate. Pe deoparte, viața se scumpise, iar pe dealta, sistemul de impozite sporite și multiplicate stimula nemulțumirea cetățenilor, dîndu-le impresia unui regim de apăsare. Istoria acestui popor arată, cu o stăruință tradițională, că sporirea dărilor a fost o cauză de revoltă nu numai prin ea insăși, dar mai ales, prin semnificația mult mai amplă că reprezintă într'un domeniu particular aplicarea unei metode de teroare.

Celălalt bloc suferea de caracterul hibrid al alianței dintre două partide, pe care le despărțea divergența adîncă dintre doctrine. Problema proprietății este deosebit tratată de radicalii-socialiști și de socialiști. Primii sînt un partid burghez prin excelență, care cer ameliorarea regimului actual prin mijloace liniștite ce vor duce la ridi-



carea situației lucrătorului și la stimularea lui prin sistemul unei vagi cointeresări la întreprindere ; cei din urmă se cheamă încă revoluționari și tind la realizarea unui autentic socialism de stat.

Aici, în Franța, mai mult ca oriunde o interpretare doctrinală poate avea o importanță însemnată în dezbaterile publice, fiindcă mentalitatea Francezului este de o logică imperioasă și dominată de un spirit de evidență. Explicațiile însă au venit prompte și, pe lîngă variațiile ocazionale primite după regiuni, au adus considerația unei legături de evoluție logică între cele două programe.

Dar lăsînd la o parte aceste elemente, lupta electorală s'a dat, mai ales, între două mentalități. Față în față ședeau cei doi șefi ai blocurilor : Poincaré și Herriot. Poincaré, cu autoritatea pe care i-o dădeau înaltele magistraturi avute în stat cași virtuțile lui de moralitate personală și de devotament patriotic, personifica epoca de glorioase suferințe și de forță și abnegație războinică. Era de origină Lorenă și fusese președintele războiului.

El a avut totdeauna mentalitatea locuitorilor de pe frontierele de sacrificiu și psihologia consternată a unei vieți periclitate. Lorena a fost paratonerul Franței și porțiunea de sacrificiu furiilor dușmane. S'a născut pe vremea veleităților imperialiste și și-a făcut copilăria în speranța melancolică a unei reparații. Om politic, a pregătit alianțele Franței și a consolidat ambiția de reintregire a țării sale. A palpitat în fața unui pericol cu figură tragică și a lăcrimat în ziua izbînzii. A prezidat destinele țării în momentul cînd o aspirație unanimă se realiza și a devenit eroul acelui moment. Aceasta este gloria lui Poincaré, dar aceasta este și infirmitatea lui. Toți oamenii de stat au avut aceiași soartă. Servitori ai unui ideal, ai unei metode au pus în slujba lor toată puterea și ultima lor ambiție. N'au cunoscut obstacol, nici altă bucurie. Cei care au avut norocul unui succes, au acceptat toată gloria lui și au personificat noblețea acelui moment. Sînt oameni în viață, care au prestigiul unui monument și sînt inconjurați de pietatea publică. Metternich a inaugurat în țara lui o nouă politică, în lume o altă diplomație. A fost un revoltat împotriva privilegiilor vechi pe care le acordase o organizare aristocratică și campion al curentelor tinere de continuă preschimbare. Prim ministru al Austriei, după ce îi dăduse hegemonie și speranțe, s'a anchilozat în poza majestoasă a învingătorului, a declarat „eu sînt o stîncă a ordinei" și a privit, netulburat și neînțelegător, cum curgea viața în valuri.

In fruntea blocului național, Poincaré a condus Franța la o politică de izolare. Cu psihologia sa și cu un spirit juridic auster, a crezut că puterea Franței este singura ei garanție și clauzele tratatului o suficientă justificare. A lăsat toată politica dominată de preocu-

pări externe și pe acestea le-a redus la chestia franco-germană. Astfel a vrut să dea Franței o poziție pe care nu o poate suporta și să lipsească Europa de un ideal.

Herriot poartă pe figura sa blajină și banală amintirea mișcătoare a unei copilării trudite. Are și acuma în ochi privirile nedecise și îndepărtate, pe care le arunca odinioară spre limanurile unui viitor fără bucurii. In politică, aduce ceva din însufletirea lui Jaurès și acel accent grav de umanitate cules din doctrina lui Michelet de un idealism ordonat. „Nous voulons la justice, la justice couronnée par la bonté“—zicea el decurînd. Și astfel aduce în viața publică un element de afecție, care îl leagă de vechile epoci de romantism, și curajul preschimbărilor care corespunde momentelor de nouă orientări. In ultima vreme, doctrinarii politici au compromis romantismul politic, atribuindu-i înțelesul vulgar care însemnează dezordine, improvizație. Vrînd să dea acestei întreprinderi prestigiul unei științe, au încadrat-o în marginile strîmte ale previziilor deductive. Practicată mai mult de avocați, ea a suferit deformația profesională și s'a văzut supusă la un gen de judecată statică dominat de regula de drept. S'a continuat astfel peste epoci profund deosebite conducerea după vechile metode și s'a ajuns, pe alocurea, la această diferență bizară și demoralizantă între condiția de fapt și sistemul politico-administrativ. S'a uitat că mai toate progresele sociale, naționale, le datorim unor efervescențe romantice, care s'au continuat în ritm grăbit peste epoci mai lungi. Sguduirea războiului mondial nu poate fi liniștită dintr'odată subt presiunea severă a vechilor tipare. Este nevoe acuma de o adiere de împăciuire generală, de o mlădiere a națiilor care să dea popoarelor încrederea în liniștea viitoare. A tinde să faci pacea cu mentalitatea de războiu, a vroi să organizezi democrații prin mijloacele celor mai infeudate oligarhii este periculos sau, cel puțin, inutil.

Pentru Franța, chestia păcii și a securității este obsedantă. Ea se poate așeza însă în termeni precisi ca o problemă de matematică. Franța, cu o populație descrescîndă de trezeci de milioane, dominată de un spirit neîndoios antimilitarist și preocupată de ambiții liberale poate rezista unei Germanii cu o populație dublă, disciplinată, militaristă și stimulată în ostilitate de aplicarea zilnică a unui tratat exagerat? Răspunsul este evident. Politica Franței trebue orientată spre fortificarea democrației republicane din Germania și spre soluții internaționale care să tindă la o adevărată colaborare pacifică. Maniera forte n'are cu ea permanența și sfîrșitul ei este adesea tragic, chiar cînd se sprijină pe o considerație perfect juridică.

Herriot nu cere Germaniei decît celace este necesar ca ea să dea Franței pentru pagubele făcute și în virtutea acelei justiții încoronate de bunătate. Franța a aderat la această politică și nu vrea, împreună cu Herriot, să aplice alte „sancțiuni“ decît acelea pe care le atrage reaua credință germană. Ea știe că forța împletită cu dreptul este cea mai legitimă ambiție, dar nu poate avea grandoarea zadarnică a unor utopii.



Apoi, Franța este țara libertății și a unor străbune veleități democratice. Peste tumultul luptelor electorale, misticismul doctrinelor socialiste fîlfîia o aripă seducătoare. Vechile pasiuni jacobine nu au pierdut încă orice ecou.

Concentrate subt forma unei loterii generale și a năzuinții umbrite de îmbunătățire, revendicările partidelor de stînga au înduioșat pe alegători. Cît despre sistemele de reorganizare socială pe baza unui nou regim al proprietății, cred că în succesul actual nu i se poate atribui o importanță oarecare. Francezul este poate cel mai burghez cetățean din Europa.

* * *

In majoritate în noul parlament, blocul de stînga a manifestat dela început enervarea succesului și nu și-a putut liniști ardoarea luptei. O lungă opoziție îl stimulase și încercarea de a orienta politica internă a Franței pe alte căi decît cele indicate de o conducere radicală de 18 ani îl îngrijora. Avea dorința să șteargă tot ce amintea blocul național și era stingherit de prezența în capul statului a făuritorului acelui bloc. Millerand, într'un discurs răsunător care a deschis perioada electorală, a luat poziție politică și și-a legat nădejdea de vechea majoritate. Astfel s'a deschis criza prezidențială.

Partizanii fostului președinte găseau în acest amestec al său în lupta dintre partide o garanție a continuității de guvernămînt, iar în iresponsabilitatea constituțională un refugiu; adversarii săi înțelegeau că acest gest depășește prerogativele funcției și amenință libertatea cetățenească, falsifică jocul liber al unor adevărate instituții democratice și compromite demnitatea însăși a președintelui. O discuție strict juridică nu interesează această cronică; sîntem însă înclinați să credem că iresponsabilitatea prezidențială nu este o facultate a președintelui, ci *o infirmitate* a lui. Ea este forma protocolară dată unor prohibiții legale eșite din reacțiunea democrației republicane împotriva abuzurilor monarhice. Președintele fiind iresponzabil nu poate face anume acte căci republica este fundată pe responsabilitatea magistraților ei. Altfel, la adăpostul acestui articol, instituțiile republicane ar fi la discreția celui mai înalt magistrat care, beneficiind de clemența și neprevederea lor, le-ar putea pregăti lovitura de grație. Cazul mai vechiu al mareșalului Mac-Mahon, ilustrează această teorie aplicată într'un moment mai îndepărtat de pe același ramură a ipo-

tezii, iar acel al lui Grévy dovedește cît de geloasă este republica de caracterul auster și dominant al funcției prezidențiale.

Este adevărat deasemenea că în această criză se puteau distinge injoncțiunile speciale ale socialiștilor, care se nutreau probabil din un spirit de răzbunare și din speranța de a-și apropia, prin un președinte înaintat, posibilitatea guvernului.

Herriot n'a primit puterea din mîna președintelui Millerand. Un guvern, făcut în grabă pentruca să citească celor două Camere mesagiul prezidențial, a fost pus în minoritate. Senatul a risipit orice speranță de dizolvare a Camerei și a dat astfel o înaltă lecție de moralitate republicană, acceptînd totuși să creeze un precedent care ascunde un pericol latent. Ce virtuți profunde și calme trebue să aibă o majoritate ca să-și domine ambiția de a purta în fruntea Republicii pe șeful său!

Alegerea noului președinte a fost pentru socialiști o lecție; iar pentru bloc, un avertisment. Candidatura d-lui Painlevé a fost o încercare de preschimbare radicală a cadrelor și orientării republicane. Spiritul înaintat al acestuia, cași rezistența minimă pe care ar fi opus-o ascensiunii socialiste ar fi contribuit desigur la slăbirea instituțiilor burgheze. D. Painlevé, al cărui nume glorios ilustrează știința mondială, face, în politică, impresia gingașă a unui prinț candid din țara crisantemelor.

Operația a fost patronată de d. Blum, șeful socialiștilor. El, suportînd cu dificultate gloria succesului, a perdut grija discreției și a periclitat izbînda.

Senatul a votat în imensă majoritate pentru președintele său, vechiu radical socialist.

D. Doumergue a fost astfel ales președinte al republicii pentruca să simbolizeze sentimentele Franței de liniște și libertate.

Reprezentanții ei au mărturisit încă odată că aspirațiile populare către o politică pașnică se sprijină pe tradiția burgheză a acestei țări. Bunul simț a triumfat, afirmînd demnitatea calmă a republicii. Blocul de stînga a aflat limitele pe care le îngădue senatul în reînoirea politică. Propriu zis, radicalii socialiști au cîștigat prin simpatia noului președinte și prin faptul că vor găsi totdeauna un adăpost contra revendicărilor socialiste. Ei vor forma axa actualei Camere și, cînd vor fi lipsiți de colaborarea socialistă, vor putea găsi în stînga blocului național o alianță de guvernare. Atunci va suna poate ora d-lui Briand.

Guvernul Herriot s'a constituit în baza unui program de colaborare cu socialiștii și a citit camerilor o declarație de guvernămînt. În politica internă, ea revine la vechea formulă de libertate religioasă și, desființînd ambasada dela Vatican, restabilește egalitatea credințelor.



Organizează sindicatele funcționarilor subt auspiciile statului, dînd astfel o justă încurajare instituțiilor corporative și asigurînd statului un înalt control. Nu e mare noutate în această dispoziție, dar este un exemplu de prevedere politică, care, înlocuind presiunea continuă și suspiciunea print'o discretă colaborare, sporește încrederea cetățenilor și puterea statului. Impozitul pe capital a fost amînat, iar sistemul monopolurilor de stat reabilitat, pentruca să se experimenteze dacă spiritul de întreprindere al statului într'o țară onestă și serioasă poate ameliora regimul capitalist în avantajul micilor contribuabili.

Se va reveni asupra recentei modificări a învățămîntului și decretul Bérard va fi suprimat pentru motive democratice a căror demonstrație mi s'a părut totdeauna dubioasă.

În chestia externă, politica guvernului d-lui Herriot va consta în aplicarea raportului experților cu ajutorul unei înțelegeri internaționale, care se va sprijini pe colaborarea Înțelegerii. Metoda conferințelor va reîncepe și încrederea reciprocă a guvernelor englez și francez poate îngădui legitime speranțe. Societatea Națiunilor va fi fortificată și nobilul său prestigiu va încerca să exercite un rol efectiv.

Este desigur în acest program ambiție și entuziasm. Spectatorul poate zîmbi amabil. Unii, reflectînd la majestatea tragică a istoriei, pot clipi șiret. Nu e însă nici-o naivitate să crezi că peste Europa adie o nouă nădejde și că în Herriot, continentul a găsit o adîncă și umană bunătate, iar Franța, un mare patriot.

**Const. I. Vișoianu**

---

# Cronica economică

## Scumpetea vieţii şi justul preţ.—Consumatori şi producători—Mercantilismul actual.—Protecţionismul

Printre grijile pe care vechea şcoală istorică le avea, era mai ales aceia de a găsi un criteriu suficient şi satisfăcător, care să cuprindă în el toate elementele explicative ale unui anumit laps de timp, să caracterizeze într'un cuvînt o anumită perioadă.

Până acum istoria îşi furniza jaloanele necesare care marchează trecerea dela o perioadă la alta mai mult din arsenalul politico-militar.

Declararea unui războiu, semnarea unui tratat, căderea unei cetăţi (vezi căderea Romei—Constantinopolului) erau mijloacele de predilecţie, de care se serveau istoricii pentru a compartimenta metodic şi prudent cursul tumultuos al evenimentelor istoriei umane.

Dela o bucată de vreme încoace, elementul economic, faptul economic, adesea subt forma deghizată a sociologiei—şi-a făcut apariţia în manuale şi tratate.

Istoricii sînt aplecaţi să ţină samă din ce în ce mai mult de masa impozantă a fenomenelor economice, a căror invazie a devenit atît de copleşitoare încît nu va fi de mirare, ca ele să se ridice până la onoarea de a servi de criteriu în clasarea perioadelor istorice.

Astfel nu mai departe decît însăşi perioada pe care o trăim dela războiu încoace, nu poate fi mai bine caracterizată decît prin anarhia universală în materie de preţuri şi deci o scumpete mai mult decît înfricoşătoare a vieţii.



In adevăr, un strigăt universal se înalţă de pretutindeni— şi mai cu deosebire din pătura funcţionarilor, salariaţilor de stat, pensionarilor şi rentierilor,—largă categorie de consumatori cu salarii modeste şi cu venituri în deobşte fixe, împotriva scumpetei ucigătoare.

Preţurile au atins înălţimi fantastice, pierzînd orice raport de solidaritate.

Ele înaintează în cea mai dezordonată măsură fără nici o grijă de echivalenţa lor cît de îndepărtată şi fără nici un respect de erarhia stabilită de scara valorilor înainte de războiu.

Viaţa scumpă aşa dar nu este numai caracteristica primară a perioadei contemporane, dar ea este din nefericire cauza generatorie a morbidităţii sociale, a nemulţumirii tuturor claselor împotriva organelor de stat, a acelei animozităţi mocnite şi duşmănoase ce desparte în două tabere vrăjmaşe pe producători şi consumatori, pe rurali şi orăşeni, pe salariaţi şi pe negustori.

Scumpetea a fost în totdeauna terenul pe care s'au născut germenii disoluţiei sociale, bulionul priincios în care s'au dezvoltat microbul revoluţiei şi generaţiile spontanee ale anarhiei.

Scumpetea poate fi de multe ori—şi istoria a verificat cu prisosinţă acest lucru—punctul de plecare al marelor cataclizme, care sfarmă aşezări vechi de secole şi reuşesc să compromită însăşi normala dezvoltare a statului.

E locul deci să ne întrebăm dacă există o problemă mai neliniştitoare, mai turburătoare, mai gravă şi mai urgentă în acelaşi timp decît chestia scumpetei.

In special în ţara noastră scumpetea s'a întins cu o repeziciune formidabilă în toate ramurile economiei naţionale, ameninţînd să dezorganizeze serviciile publice şi să compromită cele mai utile elemente ale activităţii de stat. Organismul economiei romîneşti este ros până la epuizare de cancerul scumpetei şi antidotul ce i se aplică cu atîta tenacitate de guvernarea actuală, nu numai că nu a adus nici una din ameliorările nădăjduite, dar a precipitat criza dincolo de orice închipuire.

Primejdia aceasta e din cele mai grave, ţinînd samă de momentul istoric în care se găseşte naţiunea noastră. Cu o proprietate ţărănească dăruită fără nici o garanţie de productivitate pentrucă nimeni nu a avut curajul să impună noilor proprietari obligaţiile culturale unui rendement mai ridicat, cu o poporaţie agricolă ignorantă de rolul fundamental ce-l joacă în noua organizaţie a statului şi mai ales cu lipsa oricăror mijloace moderne de transport, nu e de mirare că economia naţională se găseşte în cel mai greu impas şi din care nu vedem cum ar putea eşi pentru moment. Pe acest fond primitiv şi specific economiei romîneşti, s'a dezvoltat scumpetea actuală a vieţii, nimicind orice încercare de ameliorare.

Dar scumpetea vieţii e un fenomen de care n'au fost scutiţi nici înaintaşii.

Ea a existat uneori cu o intensitate şi de o durată aşa de importantă incit a silit pe economiştii vremii la cercetări mai mult decit suggestive în comparaţie cu scumpetea actuală.

Deja încă de pela mijlocul veacului XVI (1567) Jean Bodin analizează, în ale sale *Réponses aux Paradoxes de Mr. de Malestroit*, cu un lux de amănunte şi cu o dialectică din cele mai strălucite, cauzele scumpetei din vremea sa.

Mai întâiu descopere el printre aceste cauze aşa de complexe pe cele de ordin financiar şi în primul rînd, inflaţia fiduciară.

„La principale cause qui encherit toutes choses en quelque lieu que ce soit c'est l'abondance de ce qui *donne prix et estimation* aux choses", adică deprecierea instrumentului de schimb care e moneta.

Dar inceputul scumpetei actuale se datoreşte tocmai acestui fenomen monetar.

Cursul forţat instituit odată cu proclamarea războiului a separat brusc valoarea metalică a monetei de aur de valoarea nominală a biletului de bancă, ducînd procesul de dezagregare din domeniul naţional ale monetei în domeniul internaţional, creînd cu alte cuvinte instabilitatea şi deprecierea valutară.

La cauzele de ordin financiar ale scumpetei, trebue să adăugăm pe cele de *ordin economic* şi în special acele provenite din deficitul balanţei comerciale.

Romînia se găseşte astăzi în faţa unui sold formidabil provenit din diferenţa între preţul total al mărfurilor vîndute în afară şi costul global al articolelor importate. Lipsa unui echilibru între importul şi exportul ultimilor ani, împreună cu inflaţia monetară deja amintită sînt cauzele cele mai cunoscute ale scumpetei şi a insista prea mult însamnă a repeta lucruri arhicunoscute.

Mai puţin cunoscute de marele public sînt celelalte laturi ale scumpetei ce ne bîntue şi pe care noi le-am reuni într'o a III-a grupă, aceia de ordin etico-psihologic.

Dacă este în afară de orice discuţie că întreaga activitate a omului este determinată de anumite motive ori judecăţi, e deopotrivă de adevărat că resorturile acestei activităţi sînt exclusiv de ordin etico-psihologic.

Din acest punct de vedere, scumpetea actuală a vieţii e în funcţie de starea generală a dorinţilor, ce s'ar putea cataloga subt o singură etichetă, *moda*.

Montaigne spune undeva „l'homme est moult convoiteux" şi poate nicăeri ironica lui afirmaţie nu se adevereşte mai mult decît în aceste vremuri de haotică prefacere şi necontenită mobilitate.

E nota dominantă în nevroza ce stăpîneşte viaţa popoarelor de după războiu, şi care la noi tinde să înlănţuiască în vîrtejul ei, pănă şi pătura cea mai refractară, ţărănimea.



Constatări obiective făcute în cele mai îndepărtate colţuri ale ţării vin să întărească această afirmaţie şi anume că ţărănimea devine o largă consumatoare de lucruri superflue, atît în ce priveşte articolele de îmbrăcăminte, menaj, toaletă ori podoabă cît şi alimentaţie.

Faţă de structura actuală a economiei romîneşti, lucrul acesta e foarte primejdios pentrucă ţărănimea care se aprovizionează din ce în ce mai mult cu lucruri de importaţie străină contribue şi ea de astădată la dezechilibrul balanţei comerciale, fără ca să compenseze aceste pierderi printr'un larg export al produselor sale.

E notoriu că Romînia, cinci ani după încheerea păcii n'a fost capabilă, cu tot teritoriul ei mărit, să exporteze macar tonajul dinainte de războiu. Mai mult decît atît, anul acesta, cel puţin primul semestru—arată o scădere simţitoare a cantităţilor exportate faţă de anul trecut.

Ravagiile crizei sînt serioase şi e limpede că ameliorarea actualei stări de lucruri nu va veni atît de curînd cum se crede.

Un alt fenomen generator de scumpete, constatat şi aiurea, dar care la noi capătă proporţiile unei calamităţi publice, e scoborîrea nivelului etic în afaceri. Dorinţa de cîştig nepermis, în dispreţul oricărui preţ just şi rezonabil a ajuns moneta curentă celace e grav e că acest lucru nu mai ofensează pe nimeni.

Bunul renume al ţării, este el însuşi grav compromis de o practică comercială în care frauda se încetăţeneşte pe zi ce trece tot mai mult.

Astfel, un exemplu din numeroasele cazuri e acel al negustorilor angrosişti, care s'au aprovizionat în cursul anilor 1919—20—21 cu tot soiul de mărfuri şi cu al căror cost au fost creditaţi de către marile case exportatoare din Apus.

In loc ca datoriile astfel contractate în străinătate să fie plătite la vreme, negustorii noştri, nădăjduind într'o hipotetică urcare a leului, s'au grăbit să mai contracteze altele nouă, inundînd tîrgul romînesc cu tot felul de articole inutile şi solicitînd şi încurajînd spiritul de risipă şi de cheltuială al populaţiei.

Neplata datoriilor în străinătate constitue din partea negustorilor noştri nu numai un act de indelicateţă ce atinge bunul renume al ţării, dar şi o fraudă, pentrucă mărfurile vîndute populaţiei au fost plătite de dînsa negustorilor, cu o largă margine de cîştig ce acoperea cu mult riscul deprecierii valutare.

Dar frauda şi indelicateţa nu sînt în ultima analiză decît forme ale neprevederii, a căror consecinţe ne vor costa foarte scump.

Lipsa oricărui respect faţă de obligaţiile contractate, duce fatal la o nouă scumpire a produselor importate, pentrucă măreşte riscul de neplată pentru furnizorii noştri.

Ori se ştie, că cu cît riscurile unei operaţii comerciale se măresc, cu atît preţul se scumpeşte.

Iată, dar, unde trebue căutată origina valurilor de scumpete ce s'au abătut asupra noastră dela o bucată de vreme încoace.

Dar scumpetea e menţinută, în multe ţări e chiar amplificată de politica protecţionistă.

La adăpostul şi speculînd patriotismul, protecţionismul de după războiu se vădeşte a fi o politică de demagogie electorală şi supralicitaţie al cărui program economic se poate rezuma în ultimă analiză a da pe consumator legat de mîni şi de picioare pradă producătorului naţional.

Producătorul, dacă nu e niciodată satisfăcut de măsurile pe care le ia statul spre a proteja produsul naţional, e admirabil organizat spre a-şi valorifica pretenţiile sale excesive în faţa unor parlamente căzute în sclavie electorală.

La adăpostul reţelelor de sîrmă şi tranşeelor vamale cu care protecţionismul îndrăzneţ a înconjurat piaţa naţională, creşte o producţie leneşă, incapabilă de a-şi cuceri debuşee interne, lipsită de orice control excitator al concurenţei străine.—Această producţie consideră masa consumatorilor ca fiindu-i rezervată exclusiv exploatării sale.

Să luăm pe cel mai recent, care e în acelaşi timp şi cel mai puţin îndreptăţit.

Se ştie că fabricile de hîrtie din ţară, organizate în trust acaparator, sînt pe cale să smulgă guvernului o mărire atît de formidabilă a taxelor vamale asupra hîrtiei importate încît întreaga industrie a tiparului e pusă în situaţia ori de a se supune ori de a muri. Consecinţele pentru cultura naţională sînt uşor de prevăzut, fără îndoială că nu pe această cale analfabetismul va putea fi stîrpit.

La rîndul lor fabricile de cue, sîrmă şi industria metalurgică în genere, care deşi incapabile se furnizeze stocul necesar consumaţiei ţării, (aproape 800.000 tone anual) ridică totuşi cele mai exorbitante pretenţii, cerînd o protecţie cu mult mai eficace decît aceia pe care li-o asigură actualele taxe vamale, ajunse deja a fi prohibitive. Ele ameninţă se înceteze orice activitate, provocînd şomajul a mii şi zeci de mii de braţe din regiunea industrială a Banatului şi Ardealului.

Din nefericire aceste exemple abundă în numeroase ramuri ale industriei romîneşti şi se regăsesc în proporţii formidabile în Franţa, Anglia şi Italia.

Astfel se cunoaşte campania protecţionistă dusă prin marile organe de publicitate din Anglia, de către o serie de industrii britanice ce se pretindeau ameninţate de concurenţa produselor industriei germane.

In Franţa, una din cauzele care a împiedicat atîta vreme o înţelegere definitivă în soluţionarea chestiei reparaţiilor, a fost şi opoziţia industriei franceze, care a înţeles să furnizeze numai ea singură, materialele necesare reconstruirii provinciilor devastate de războiu.



Puternicul „Comité des Forges" caşi marile sindicate patronale au opus un „veto" răsunător oricărei încercări de plată în natură, ce ar fi fost şi rămîne unul din cele mai sigure şi mai comode moduri de plată.

Victoria industriei franceze s'a făcut în dauna bugetului şi a consumatorului francez, căci consecinţa acestei stări de lucruri a fost o nouă şi grozavă scumpire a vieţii.

Dacă evoluţia raporturilor dintre producător şi consumator merge spre o imoralitate crescîndă dela războiu încoace, din pricina pretenţiilor nejustificate ale producătorilor şi aviditătii intermediarilor, deveniţi excesiv de numeroşi mai ales la noi în ţară, e drept să adăugăm că acest lucru nu s'ar fi putut îndeplini fără complezenţa, slăbiciunea şi mai ales indolenţa consumatorului. Consumatorul romîn, trebue să o mărturisim, este un element activ al scumpetei, prin lipsa oricărui sentiment de disciplină şi control.

La spiritul de coaliţie şi de organizare al producătorilor şi negustorilor, consumatorul răspunde printr'o cerere dezordonată şi printr'o totală incapacitate de rezistenţă.

Practica comercială curentă e mai mult decît curioasă. Astfel, dacă sîntem într'o perioadă de ascensiune a preţurilor (provenită pentru articolele importate din cauza scăderii valutei) negustorul ce se aprovizionează cu un nou stock înţelege să vîndă rămăşiţa stocului anterior pe preţurile ridicate din stocul cel nou.

Invers, într'o perioadă de scădere a preţurilor cînd negustorul se aprovizionează pe un preţ mai redus, el va continua să vîndă stocul nou pe preţurile anterioare.

Consumatorul nu va putea astfel profita niciodată de conjonctura favorabilă, el va plăti în mod continuu preţul cel mai ridicat, suportînd singur toate riscurile urcării.

In asemenea condiţii e uşor de înţeles sursa atîtor averi postbelice şi mai ales repeziciunea cu care ele au fost agonisite.

Dar prin aceasta baza activităţii comerciale şi corolarul său profitul, beneficiul comercial, sînt cu desăvîrşire ruinate prin înlăturarea oricărui risc.

Fără risc, beneficiul comercial, cu toată utilitatea socială pe care o presupune, devine nelegitim, el se transformă într'un act de spoliaţiune a colectivităţii, act organizat cu toate garanţiile legale ale statului modern.

Şi aceasta cu atît mai mult cu cît mişcarea spre o concentrare a ofertei se vădeşte tot mai puternică, tot mai organizată, înlăturînd cu desăvîrşire concurenţa, singura care ar aduce o uşurare maselor pulverizate ale consumatorilor dezorganizaţi. Preţul curent e din ce în ce mai departe de preţul de cost şi nu e nici o nădejde să vedem în atare condiţii stabilirea justului preţ în raporturile economice. Şi atunci care ar fi soluţia? Prin ce mijloace s'ar putea introna echitatea în lumea tranzacţiilor, cum am putea scobori preţurile enorme de astăzi şi înlătura scumpetea ce sufocă o întreagă naţiune.

Rețete miraculoase, panacee universale desigur nu pot să existe în materie economică.

Rețetele de ordin economic sînt în funcție mai ales de vlaga, de sîrguința nației și de înțelegerea momentului istoric.

Inainte de orice e nevoe de libertate, singura garanție a progresului economic, căci oricît de binevoitoare și de informată ar fi o autoritate publică, ea nu se poate substitui fără pagubă uneia din părțile contractante.

Căci elementele constitutive ale valorii evoluează dela zi la zi, și conjonctura economică e prin definiție de o mobilitate permanentă. Cum s'ar putea în asemenea condiții stabili pe cale de autoritate prețuri fixe, valabile pentru toți? Rămîne ca tot consumatorul singur, încadrat de astădată în grup, cooperativa de consumație, liga de apărare, comitete cetățenești și comitete de gospodine să-și valorifice drepturile și să și le apere, rezistînd prin organizație și coalizare.

Aceasta e cu atît mai necesar, cu cît scumpetea va continua să crească, la noi mai mult decît aiurea,—căci prețurile multor articole de consumație n'au atins încă paritățile mondiale.

Ceasuri grele vin pentru economia națională, cu mult mai grele decît cele de astăzi și salvarea nu poate fi decît într'o orientare hotărîtă spre muncă aprigă, metodică, spre o economie cît mai severă și o organizare a forțelor consumatoare împotriva mercantilismului invadator.

*București, 1924, Iunie* **George Strat**

---

# Cronica școlară

## Problema selecției și a salariilor corpului didactic

După ce am studiat chestia pensiilor, nu putem trece fără să ne oprim asupra chestiei selecției și a salariilor corpului didactic, care este mai importantă pentru societate decît pentru profesor.

Trebue să se știe dela început, că un tînăr care aspiră să devie profesor este un idealist. El știe că, prin cariera lui, nu va face avere. Cu toate aceste muncește până aproape de bătrînețe ca să ajungă la această carieră. Muncește și luptă împins de forțele lui intelectuale, de vocația lui sacră, spre jertfa lui și binele societății. Se înalță sus pe el însuși și pe ai săi, plin de avînt... dar ce să mai vorbim de avînt, să profanăm noțiunea de ideal, cînd stăm de vorbă cu un stat—evit de a zice cu un guvern, ca să nu fiu acuzat că fac politică—zic cu un stat, care crede că-și poate asigura existența și progresul punînd Unguri profesori de limba romînă, agenți sanitari profesori de matematici și prostituate scoase din uz în loc de învățătoare. Aceasta pentru motive de economie, iar pe de altă parte crede că coloana vertebrală a statului (nu zic a guvernului) s'ar rupe dacă s'ar ataca printr'un impozit pe capital noii îmbogățiți.

Cu un asemenea stat (nu zic guvern) pentru a ne face înțelegi, nu putem vorbi în alt stil decît acela dela remizier la ban-

cher. Şi atunci privind chestia subt raportul bancar pur, cum am expus şi chestia pensiilor, îi putem spune: nu rentează să muncească cineva până la 35 ani ca să ajungă profesor universitar. Ba încă dacă ajunge, căci trebue să-şi pue la bataie toate calităţile lui, ca jucătorul care joacă pe o carte, pe viaţa lui. Nu numai că nu rentează, dar chiar aşa cum era plătit înainte de războiu cu o mie de lei aur lunar, numai cu preţul unor privaţii de alte lucruri necesare, îşi putea menţine un profesor existenţa lui ca personalitate intelectuală. El trebue să-şi aibă o bibliotecă, să se ţie în curent cu ştiinţa, să viziteze periodic laboratoriile din străinătate, să ia parte la congresele ştiinţifice de specialitate, să păstreze relaţiile cu savanţii şi cu societăţile ştiinţifice internaţionale al căror membru e şi unde-şi publică lucrările. Vroiţi să aveţi savanţi, vroiţi să aveţi profesori care să vă instruiască copiii, să le pregătească cariera, ba încă să se tortureze spre a le complecta şi educaţia, care de cele mai adesea ori le lipseşte in familie, apoi trebue să trăiască şi aceşti oameni, nu numai remizierii şi samsarii care se înmulţesc, cum înmulţiţi şi şcolile pe care le umpleţi apoi cu rataţii tuturor carierelor. Ce folos poate rezulta din aceste şcoli pentru pregătirea generaţiilor viitoare?

Am văzut profesori care şi-au retras copiii dela şcoală neavînd cu ce să-i ţie.

Ori salariaţi corpul didactic cum se cade, ori atunci faceţi o lege că numai oamenii suficient de bogaţi să poată concura pentru a intra în învăţămînt. Aceştia dispunînd, neavînd grija zilei de mîne, vor fi poate mai puţin practici, mai idealişti. Şi fără idealism nu se poate destina cineva acestei cariere, căci într'adevăr, chiar salarul de o mie de lei aur lunar nu amortizează capitalul şi anii de viaţă şi de muncă pe care îi cheltueşte omul până la 35 de ani ca să ajungă la o situaţie. Capitalul cheltuit pentru învăţătură în ţară şi în străinătate, metoda şi străduinţa pusă până aproape de bătrineţe, ca să ajungă cineva profesor de universitate, dacă ar fi fost utilizate într'o industrie oarecare, ar fi asigurat celui ce le utilizează altfel decît pentru cariera didactică, nu numai un venit mai mare decît salarul profesorului, dar fondul material care produce acest venit, fond care să-l transmită succesorilor. Ori, profesorul prin cheltuiala şi munca lui nu şi-a realizat acest fond material, ci un fond imaterial, care moare odată cu dînsul pentru familia lui; dar care este oricum nemuritor pentru generaţiile viitoare, atît prin lucrările sale, chiar modeste faţă cu vastitatea ştiinţei, însă rezultatul ştiintific al unei munci încordate efectuată de un crier pregătit şi care ca atare măreşte patrimoniul ştiinţei, cît şi prin opera sa didactică, prin şcoala care o creiază, pregătind pe alţii pentru lucrări mai perfecte.

Acest fond imaterial nu poate fi vorba să fie amortizat cu



mijloace materiale; dar contra-valoarea: capital, timp şi energie cheltuită pentru a-l dobîndi, această contra-valoare ar fi drept ca societatea să o restitue profesorului. Totuşi noi nu cerem aceasta. Am ţinut numai să arătăm că chiar dacă s'ar da savantului mijloacele necesare pentru o demnă existenţă lui şi familiei lui, încă societatea rămîne datoare. Dar statul e în profit nu numai cu fondul cheltuit de profesor pentru a ajunge la situaţia lui, ci şi cu fondul tuturor acelor care au cheltuit şi muncit în acest scop şi care au murit înainte de a-l atinge, cît şi al acelor care deşi trăesc, totuşi au fost înlăturaţi prin concurenţă. Suma tuturor acestor energii trebuia socotită pentru a vedea cît preţueşte un profesor universitar. Aceasta întocmai după cum sămînţa prinsă însumează toate cheltuelile de însămînţare şi de cultivare a ogorului. Este evident că nu numai individul (sau familia lui) cheltueşte pentru a se selecţiona un profesor, ci şi societatea prin şcolile ei. Însă în cele de mai sus noi am cerut să se ţie socoteală numai de capitalul cheltuit pentru existenţa profesorului până ce ajunge titular, de sacrificiile proprii făcute pentru studii şi de anii consumaţi până cînd e consacrat de selecţie.

Pentru a înlătura orice obiecţii, trebue să le prevenim. Vor zice unii: „dar mulţi profesori s'au format învăţînd în străinătate cu burse Adamaki, Simonide, etc.." Voiu răspunde: Şi aceste sînt dobîndite prin muncă, prin concurs. Donatori luminaţi şi patrioţi au adoptat copii din popor, cu preţul unei selecţii serioase pentru a îndeplini operă de progres. Pentru aceşti copii merituoşi a cheltuit Adamaki de ex., nu statul. Statul ştim noi ce a făcut: pe de o parte a redus la infinit mic aceste instituţii prin expropriere, iar pe de altă parte a plătit cîte 70 milioane pe an valută, adică burse fără concurs la studenţi pe care i-a ţinut în străinătate ca să ne batjocurească ţara, unii fiind cu diplome falşe şi făcînd învăţămîntul nostru secundar de rîs,—cei mai mulţi din ei nu sînt Romîni, făcînd chiar propagandă contra ţării noastre. Insistenţe puternice pe lîngă ministerul de instrucţie şi pe lîngă alte ministere, mai ales cel de finanţe, zemstve etc., menţin încă şi azi, cu mari sacrificii aceşti „bursieri fără concurs" spre trista glorie a ţării în străinătate.

Autorităţile noastre nu au găsit că e mult 70 milioane pe an pentru acest scop, pecînd cu a zecea parte din această sumă se putea îmbunătăţi situaţia universitarilor; iar cu restul se puteau ameliora şi laboratoriile noastre.

O altă obiecţie care s'ar putea face ar fi următoarea: sînt cazuri în care profesorii universitari au fost selecţionaţi după alte merite decît cele ştiinţifice. Dacă influenţe politice sau nepotism au determinat în unele cazuri selecţia unui profesor, trebue să se ştie că aşa ceva nu s'a întîmplat la facultăţile de ştiinţi şi litere; iar cazurile care s'au întîmplat la celelalte facultăţi sînt

extrem de rare și persoana aleasă în asemenea împrejurări a fost în orice caz un om de oarecare valoare. Publicul nu trebue să treacă dela cîteva cazuri particulare la generalizări. Publicul este dispus să acopere cu discredit cea mai înaltă instituție a țării, pentrucă tocmai aceste cazuri excepționale au devenit celebre prin zgomotul care l'a făcut presa. E bine că și prin opinia publică, atunci cînd e cinstit și dezinteresant informată, se face presiune pentru a se apăra universitatea de pătrunderea unor elemente care nu sînt suficient demne de dînsa; însă e bine și drept să se știe că pe profesorii acei care au pătruns prin merit și lucrează pe tăcute, opinia publică nici nu-i cunoaște. Intrucît privește facultatea de științi, sînt cazuri în care la catedre rămase vacante am făcut apel la savanți străini, deși aveam foști elevi de ai noștri doctori din țară și străinătate, cu lucrări originale, ajunși la vrîsta de 40 de ani, pe care însă totuși nu-i socoteam destul de complect pregătiți. Savanții străini, chiar docenți numai, n'au vroit să vie, nici măcar temporar chiar cînd li s'a oferit salarul în aur (așa cum îl are un profesor în țările Occidentului). Totuși am preferat să lăsăm catedrele vacante, cu toate că aveam la îndămînă tineri (și aceia de 40 de ani!) pe care îi iubeam și apreciam.

Cetitorul poate astfel să judece cît de serios se face selecția. Numai astfel universitatea s'a putut mîndri să numere în sinul ei profesori cu reputație științifică recunoscută,—unii din ei, atît la științi cît și la litere au avut chiar cinstea să fie chemați de către statul francez spre a face la Sorbona sau Collège de France cursuri de știință universală; dar de aceștia presa nu vorbește și nici nu i se cere.

Dar dacă până acum tot a fost posibilă o selecție, nu mai putem spera aceasta pentru viitor. Nu vorbesc numai de universitate, dar nici pentru liceu. Cînd sute de catedre sînt vacante, studenții nu vin la universitate pentru materiile de învățămînt nici măcar atîția ca să ocupe bursele vacante. Profesorii care s'au prins în laț n'au ce face, nu le rămîne decît să amenințe cu demisia; iar guvernul să-i amenințe cu pumnul.

Frumos tablou! Civilizație și progres! Dar pe cînd profesorii adevărați se pregătesc să caute o altă carieră și grija existenței înlocuește grija școlii, catedrele rămîn suplinite de picheri, de foști audienți la universitate, din care un specimen neputînd nici el bietul trăi cu salarul de profesor, s'a apucat să facă cu elevii o tovărășie de falșificat bancnote.

Din mîna unor asemenea domni profesori ne vin la universitate studenți din ce în ce mai slabi; și dintr'aceia încă trebue să prinzi cu arcanul și să-i rogi cu bursa în mînă să învețe pentru a deveni profesori. Incep cu științele și sfîrșesc cu dreptul. Mai ales că la drept nici n'ai nevoe să vii la cursuri, nu prea vin nici profesorii. Te înscrii prin procură la începutul anului; iar la sfîrșitul anului vii dela Severin la Iași, cetești



noaptea un caețel cu rezumate în tren și dimineața treci examenele. Tot așa și licența, și poți să devii om de stat. Ești băiat deștept. Ce-ți trebue să devii profesor? Sărăcie de catedră!

Am scris acest articol pentru oamenii serioși, care-și iubesc țara și simt răspunderea pentru ziua de mîne. Nu l-am scris pentru profesori, căci ei știu toate cele zise aci, ci l-am scris pentru părinți ca să se intereseze și ei cum trăesc oamenii care le cresc copiii, care le dau hrana sufletului și cine sînt acei oameni. L-am scris, pentru ca cei care au în mînă destinele țării să se gîndească că e ușor de a guverna și greu de a prevedea.

**C. Popovici**
*Profesor universitar*

# Miscellanea

## Concursul de roman al ziarului „Dimineaţa"

După cum se ştie, ziarul „Dimineaţa" a organizat un concurs pentru cel mai bun roman inedit al anului. Răsplata pentru romanul premiat e de 50.000 lei. Juriul compus din d-nii G. Ibrăileanu, M. Sadoveanu, Jean Bart, Iosif Nădejde, a indicat în unanimitate pe d-ra Lucia Mantu. Acest eveniment ne produce o specială mulţumire. Talentul deosebit al d-rei L. Mantu merită desigur această consacrare.

Să revenim însă la obiectivitate. In afară de alegerea d-rei Lucia Mantu, iniţiativa ziarului „Dimineaţa" trebue lăudată în sine. In vremurile prin care trecem, vitregi întru toate pentru scriitori, o asemenea faptă nu poate fi lăudată în deajuns. Iniţiativa particulară se adaugă statului ca să stimuleze mişcarea literară şi celace e mai interesant e că ea reuşeşte să aibă mîna fericită. Emulaţia printre candidaţi nu poate fi decît fecundă. Dacă anul acesta s'a premiat o scriitoare deja consacrată, poate în anii viitori vom asista la revelaţii nouă, la debuturi promiţătoare pentru evoluţia literaturii noastre.

Dorim numai ca iniţiativa ziarului „Dimineaţa" să inspire sentimente similare şi celorlalte cotidiane în măsură să o facă, publicaţii a căror bugete mai permit astăzi o recompensă serioasă muncii scriitorilor, căci revistele nu se mai pot gîndi astăzi la un asemenea rol social.



Cu această ocazie reproducem din ziarul „Dimineaţa", articolul d-lui G. Ibrăileanu despre romanul d-rei L. Mantu şi care motivează oarecum alegerea juriului:

„Cucoana Olimpia" este mai întâiu viaţa unei femei; este apoi viaţa femeilor dintr'o anumită clasă socială şi dintr'o anumită categorie sufletească; şi totuşi, s'ar putea spune, este viaţa *femeii* în genere, aşa cum s'a fixat dealungul evoluţiei omeneşti.

Cucoana Olimpia, eroina romanului de care ne ocupăm, este tipul prin excelenţă al acestei femei. Este fiinţa care trăeşte pentru alţii, — din cauza împrejurărilor şi mai ales din lipsă de egoism suficient pentru a reacţiona sau cel puţin pentru a protesta, fie şi *in petto*. Ea este sclava voluntară, prin definiţie. A se jertfi este pentru ea o funcţie aproape vitală. Deaceia jertfa ei nu-i conferă nici un merit în ochii cuiva, ba trece chiar cu totul neobservată: fapte mărunte şi uniforme de eroism umil, cotidian, care nu se însumează în mintea nimănui din jurul ei, ca să-i creeze măcar aparenţa unei naturi brave.

Cucoana Olimpia e inofensivă şi bună. Dar această însuşire este atît de necondiţionată şi de firească încît, până la sfîrşit, nimeni n'o bagă în samă. S'ar zice că fiinţa aceasta s'a îndatorat pe toată viaţa să servească altora şi să fie bună, de cînd, orfană, a fost adăpostită de o rudă, şi până dincolo de cadrul romanului, unde i se desemnează perspective şi mai nefavorabile.

Autoarea redă cu discreţie, în felul cel mai obiectiv şi totuşi parcă cu o ascunsă ironie, — nu la adresa eroinei sale, ci a vieţii, — această stare de suflet şi raporturile dintre cucoana Olimpia şi împrejurările în care trăeşte. „Filozofia" aceasta se degajează, numai, din paginile romanului şi constitue însăşi semnificaţia lui profundă.

Autoarea a ştiut să combine tot felul de scene, să pună în contact pe cucoana Olimpia cu tot felul de întîmplări şi de oameni sau, fără niciun contact, să evoce felurite realităţi sufleteşti pentru a ilustra caracterul şi înţelesul vieţii eroinei sale. Cuconu' Matei, domnul şi stăpînul cucoanei Olimpia, se ocupă cu moşia şi îşi face „tabieturile"; domnişoara Margareta ceteşte romane pasionate, face scrisori către amicele de pension, iar acolo se pregăteşte pentru viaţa mondenă; aristocraţimea satului îşi duce traiul de interese şi cancanuri; slugile se aranjează cum pot mai bine pe socoteala odihnei ei; toţi îşi poartă cu îndîrjire şi entuziasm steagul egoismului lor, — iar cucoana Olimpia, melodic şi cenuşiu, se jertfeşte.

Situaţia femeii, redată aici atît de condensat şi de impresionant,

nu o poate simţi şi nu o poate vedea bine decît numai o femee. Bărbatul, prin definiţie, e neatent la munca de ceas cu ceas a femeii gospodine, fără nici o strălucire şi fără efecte vădite şi apreciabile. Dar autorul acestui roman este o femee. Şi, cu aceste pagini, literatura noastră a încorporat încă o realitate.

Lumea din jurul cucoanei Olimpia,—în mijlocul căreia distincţia sufletească nativă a acestei femei umile e ca o oază într'un pustiu,—valorează în economia romanului şi prin ea însăşi. Această lume este pictura minunată a unei categorii sociale dela noi, foarte interesantă prin originalitatea ei specifică. O singură dată a mai fost zugrăvit bine mediul acesta, în „Crîşma lui Moş Precu". D. Sadoveanu trata materialul cu o vervă crudă şi cu obişnuita sa bogăţie de culoare; acelaşi material, autoarea noastră îl tratează distant şi ironic. Capitolul intitulat „Vizite" este un mic capodoperă şi poate concura cu orice pagină din literatura noastră.

Dar resursele Luciei Mantu sînt variate şi toate la acelaşi nivel. Viaţa din acest roman este încadrată într'o natură—peisagii şi vietăţi—aşa cum ştie s'o zugrăvească Lucia Mantu şi numai ea. Descrierile, uneori curat picturale, alteori pline de poezie, contribue şi mai mult la impresia de realitate şi dau un farmec rar şi subtil povestirii. Lucia Mantu se supune perfect la obiect. Ea este spirituală cînd obiectul, ca să fie zugrăvit solicită spirit—cînd aspectul caracteristic al lucrurilor în realitatea lor este comic (vietăţile domestice cu ticurile şi obiceiurile lor, oamenii de serviciu obtuzi şi disgraţiaţi, „mahalagiii" din sat, importanţi şi snobi); ea devine poet în faţa naturii; ea păstrează o delicată discreţie, ca un suprem omagiu, în faţa frumuseţii morale.

Dar sentimentul ultim şi dominant pe care îl lasă opera Luciei Mantu, este acela al unei rare perfecţii artistice. Stilul Luciei Mantu este supremul triumf al formei.

Lucia Mantu, dacă ar fi s'o definim pendant, este un scriitor realist care culege din viaţă esenţialul şi îl redă prin senzaţii fine şi sigure, în stilul cel mai *scurt*, mai transparent şi mai adecvat, caşi clasicii. La niciunul dintre prozatorii noştri (cred că ni se va recunoaşte aceasta, indiferent de aprecierea cetitorului în alte privinţe) nu se observă o atît de perfectă şi susţinută concordanţă între fond şi formă. Şi nici un atît de fin simţ de delicateţă în alegerea expresiei. Prin această din urmă însuşire, Lucia Mantu transfigurează în *frumos* tot ce atinge. Cetiţi descrierea scenei cu amorul ridicol dintre cele două slugi groteşti. Şi în *Miniaturi* Lucia Mantu are îndrăzneli pe care numai ea şi le poate permite fără niciun risc.



In literaturile mari, formate, scriitorul „debutează" deodată, dela început, întreg. La noi, ca în orice literatură nouă, în formaţie, scriitorul de obiceiu face ucenicie în faţa publicului. Lucia Mantu este o excepţie dela această regulă. De cum a apărut în literatură, toată lumea a simţit că are aface cu ceva matur, definitiv, perfect.

In *Cucoana Olimpia*, autoarea şi-a pus la contribuţie toate resursele din *Miniaturi*, observaţie ascuţită, inteligenţă lucidă, sensibilitate fină, ironie spirituală şi, peste toate, transparenţa stilului său minunat.

## Marginalia la fuziunea naţional-ţărănistă

Nu sîntem o revistă politică. Din tumultul evenimentelor cotidiane nu ne interesează decît ideile care se degajează deasupra acestora. Politica nu ne atrage decît atunci cînd se poate interpreta prin reflecţii sociologice.

Din acest punct de vedere vom privi şi turmentantele eforturi care s'au făcut în ultima lună în vederea fuziunii partidelor naţional şi ţărănesc, încercări care, se ştie, au dus la un lamentabil fiasco. A trecut o lună şi spiritele nu s'au domolit încă. Se svîrl încă invective reciproce. Pentru noi, trecerea unei luni înseamnă deja perspectivă istorică. Să o degajăm cu maximum de seninătate posibilă: sine ira et studio.

S'a dat ca motiv principal al neînţelegerii o chestie de persoane. Să ni se permită să fim mai filozofi decît politicianii de meserie şi să considerăm lucrurile mai de sus decît apar contigenţele de moment. Există doar un determinism social după care istoria are resorturi mai adînci decît acţiunea, fie şi a celor mai eminente personalităţi. Tolstoi se îndoia chiar de influenţa lui Napoleon asupra istoriei, iar Karl Marx sau Durkheim au arătat demult ce minimă e acţiunea indivizilor asupra mediului lor. Să ni se permită, luînd drept călăuză aceste onorabile personalităţi, să formulăm aici credinţa că chestia de persoane, indicată ca piedică a fuziunii, a fost un simplu pretext. Adică mai exact, utilizarea de către factori interesaţi ca unirea să nu se facă, a unor abjecte acuzaţii svîrlite de cîteva triste personaje, a căror lipsă de autoritate intelectuală sau morală, ar fi trebuit să le impună a lua cel din urmă cuvîntul. Chestia de persoane odată înlăturată, care sînt adevăratele cauze ale rupturii? Una psihologică şi alta socială.

Cea sufletească se reduce la o divergenţă de educaţie. Ţărănismul din regat, dar mai ales cel de peste Prut priveşte viitorul.

Ei își îndreaptă nădejdea către formele de societate viitoare, de perfectă democrație, pe care Occidentul le-a experimentat în mod fericit încă demult. Aspirațiile lor sincere nu sînt încărcate de nici-o prejudecată,—spiritul lor e liber, cum trebue să fie atunci cînd dorești o schimbare.

Dincolo în Ardeal educația e religioasă, de multe ori de un moralism formal, cu un cuvînt o educație conservatoare. E mentalitatea pe deplin justificată a unei minorități care s'a îndărătnicit în numele acestor idealuri, să trăiască cu orice preț un mileniu în ciuda celor mai teribile persecuții. Două idealuri diferite deci: peste Prut evoluția către mai bine, în Ardeal conservarea a celace a fost. Peste cîteva decenii, cînd Ardelenii vor fi perfect conștienți că sînt liberi acum, că procedeele îndreptate altădată contra Ungurilor dintr'o justificată mefiență nu mai au azi rațiunea de a fi, atunci vor fi și ei progresiști așa cum o cere spiritul timpului unui popor liber.

O a doua cauză de neînțelegere e de ordin social. Țărănismul din regat și Basarabia reprezintă o clasă și revendicările ei. Aceste revendicări nu pot fi altele decît democrația constituțională (cuvînt revoluționar pare-se, azi, după șasezeci de ani de pretenție constituțională) în ordinea politică, cooperatismul, ca formă de producție și repartiție în ordinea economică.

Partidul național ardelean, din contra, a adoptat, imediat după războiu din punct de vedere economic, o politică mai generală, nu rezumată în aspirațiile unei singure clase, dar totuși cu un pronunțat caracter burghez, adeseori de nuanță financiară.

Cooperatism și capitalism financiar nu merg însă împreună. Mai este, se va zice, și țărănimea ardeleană căreia nu poate să-i convie totdeauna politica partidului național. Aceasta însă nu e încă conștientă de nevoile și aspirațiile ei. Cînd va fi într'o zi luminată, interesele sale vor trebui să se îndrepte către țărănism. Se poate însă ca până atunci însuși partidul național, să se transforme de jos în sus, adică trecînd peste aportul neglijabil al unor intelectuali ardeleni ori al resturilor conservatoare din regat, să-și constitue centrul de gravitate în masele rurale ardelene. In ziua aceia, cu toate chestiunile de persoane, fuziunea va fi mult mai ușoară.— *A. D.*

## Evoluția teatrului modern

M'am întors la Iași după vre-o zece ani de absență. Orașul s'a schimbat în multe privinți. Raportul între clasele sociale e altul. Deplasarea avuțiilor s'a realizat după legile economiei post-belice.



S'au făcut și cîteva clădiri nouă. Animația străzilor e ceva mai mare și în grămădeala trotuarului se aude, dominant, accentul rusesc.

Numai teatrul național a rămas același ca pe vremea copilăriei noastre. Puțini actori au murit din veteranii de altădată, puține noutăți au debutat. Decorurile rigide, prăfuite, de o tristă grandomanie în pretenția lor întovărășită de mizerie, sînt aceleași. Lumina rampei și culisele clasice au aproape măreția documentelor arheologice. Și repertoriul se învîrte în jurul pieselor lui Hennequin, Sardou, cînd nu e vorba, pur și simplu, de „Ștrengarul din Paris" sau de „Doi sergenți". Iașul se fălește încă cu tradiția lui culturală. Și Iașul nu are încă un teatru frecventabil, după cum nu are un concert simfonic.

Atiția intelectuali cîți locuesc în Iași sînt lipsiți astfel, de celace constitue în alte părți, hrana artistică indispensabilă. Izolați în colțul acesta de țară, departe ce ce se plănuește și se creiază aiurea, ei n'au nici măcar cele cîteva agremente artistice, care servesc ca derivative plictiselii de provincie. Și totuși în alte părți—în special în Germania,—provincia a dat tonul inovațiilor artistice. Darmstadt a avut multă vreme cel mai bun teatru din Germania—după cum Florența l-a avut pe cel mai bun din Italia. In capitala Toscanei și-a experimentat Gordon Craig inovațiile sale teatrale. Iar Rusia, pe vremea cînd Moscova era încă provincie, avea acolo compania neîntrecută a lui Stanislawski. E drept că eforturile franceze în această direcție s'au făcut de către J. Copeau, Gemier sau Dullin la Paris.

Fapt e că astăzi din toate aceste sforțări izolate s'a degajat o tehnică, mai mult, o mentalitate teatrală nouă, pe care am dori s'o vedem și la noi.

Teatrul urmează de aproape, azi, evoluția celorlalte arte plastice. Și el tinde către expresionism. Decorul s'a simplificat complect ajungînd un *rezumat* condensat în cîteva trăsături expresive. Nu s'a ajuns încă la „écriteaux"-uri, ca pe vremea lui Shakespeare, dar se întrebuințează de obiceiu o simplă draperie sau pînză, care simplifică totul în cîteva linii robuste. Pe acest fond uniform, eclerajul din plafon poate picta infinite valori luminoase, creînd *atmosfera* specială piesei. Toată atenția e îndreptată către această ambianță, căci personajele sînt considerate secundare, determinate de influența cadrului, a mediului, de sufletul înconjurător. Astfel prezentat, decorul amintește de picturile lui Rembrandt: variațiile luminii se pot

deplasa către un punct culminant, lăsind periferiile intr'un clar-obscur plin de mister, de atmosferă.

Decorul nu mai face concurență jocului actorilor; din contra se alătură acțiunii acestora ca să dea maximum de efect expresiv.

Această simplificare expresivă nu se oprește numai la tehnică. Ea se întinde și asupra fondului. Piesa însăși conține numai personaje generice, simbolizind idei rezumative, condensind intr'o expresie simplă și generală trăsăturile cele mai caracteristice. H. Lenormand în Franța cași G. Kaiser în Germania au suprimat numele personajelor din distribuție prin tipuri quasi-abstracte: omul, servitorul, doctorul, prietinul. Prin această reducție expresionistă se evită și desenul prea geometric al unui caracter dat. Inchis intr'o formulă largă, un personaj poate permite toate posibilitățile. Se obține astfel o altă concepție despre personalitate. Prin teatrul italianului Pirandello învățăm că concepția despre unitatea persoanei e arbitrară. Plutesc în noi diferite euri slab închegate pe care, adesea, nu le leagă nimic solid între ele. Teatrul trebue să ne suggereze, după opinia criticului teatral italian Tilgher, această viață efemeră a eurilor noastre succesive.

Cit valorează toate aceste dibuiri dramatice e greu de știut încă. Experiențele făcute aiurea le indică deja fecunde. Ele ar putea inspira chiar de pe acum, măcar în linii generale, aspirația nouă și regizorilor noștri.— *M. R.*

**P. Nicanor & Co.**

---

# Recenzii

---

**C. Rădulescu Motru,** *Țărănismul. Un suflet și o politică.* Colecția actualității, „Cultura Națională". București, 1924.

Introducerea votului universal cași exproprierea, punind problema participării țărănimii ca factor activ în viața politică, au dat naștere unei bogate literaturi. Intre publicațiile, atît de diverse ca tendinți și valoare ce o alcătuesc, broșura d-lui C. Motru merită să fie remarcată.

Cunoscător al țăranului oltean, din rîndurile căruia își trage obîrșia și cu care a continuat să păstreze vechile legături, d-sa începe prin a face unele constatări asupra psihologiei acestuia, valabile însă, în celace privește țăranul romîn de pretutindeni.

Acest țăran nu are ca orășanul, aspirații democratice. Sentimentul distincției e dimpotrivă foarte puternic la el și diferențierele sufletești accentuate. Pe cînd sufletul orășanului e în mare parte determinat de circulația bunurilor, acel al țăranului e influențat de procesul producției naturale. Pătruns de sentimentul mistic al fecundității naturii, iubirea țăranului pentru ea nu e estetică, ci are, ca la Latini, o latură mai mult practică. Increzător în steaua norocului, natura e pentru dînsul dirijată de forțe conștiente sau de suflete, de aceia el consideră munca sistematică de prisos și lipsit de sentimentul responsabilității morale, controlul său în organizarea politică e slab. Cu toate aparențele, uneori contrare și în ciuda afirmațiilor interesate ale unor intelectuali, țăranul romîn e religios.

Ortodoxismul reprezintă, după d. Motru, creștinismul primitiv cu sufletul ce i l-a dat tradiția, și fiindcă, spre deosebire de catolicism și protestantism, biserica noastră a fost ferită de schisme, sentimentul religios al țăranului se confundă cu acel național.

Credința e pentru țăranul romîn tot una cu legea strămoșească și ea îl înclină în clipele grele spre misterul sacrificiului.

Din nefericire, spune d. Motru, școala, presa radicală formată mai ales din elemente străine, partidele politice personale cași întreaga noastră viață publică s'au coalizat parcă, pentru a face cu neputință continuitatea tradiției. Ele invită nu numai pe țăran să piardă respectul lui străvechiu pentru așăzăminte, dar celace e mai grav, dacă ținem samă de setea de pedeapsă a creștinismului primitiv împotriva acelor ce împiedică înfrățirea, propagă în sufletul lui, ura contra păturii stăpinitoare.

Bunul lui simț tradițional va birui însă și atunci cînd autonomia comunală va deveni un fapt, țărănimea, conservatoare prin sentimente și credințe, cu sau fără voia politicianilor țărăniști de azi, va face o politică conservatoare. „Cînd vor vorbi țăranii, scrie d. Motru, vor amuți demagogii".

Această politică, respectînd erarhia în stat și acceptînd neegalitățile naturale și istorice va tinde la ridicarea sufletului țărănesc prin morală, religie, cultură. In fața creșterii populației țărănești, împărțirea la nesfîrșit a pămînturilor e după d-sa o soluție demagogică. Improprietărirea recentă chiar, s'a făcut pentru mulțumirea sentimentelor, nu pentru sporirea producției. Nu am făcut nimic să avem o proprietate mijlocie, ci dimpotrivă am oprit-o prin lege. Inalienabilitatea loturilor e adevărat numai până la 1925, dar cine știe dacă acest termen nu va fi prelungit! Țăranii împroprietăriți, spune d. Motru, lîncezesc pe o palmă de pămînt, pe cînd la orașe străinii îmbogățiți se răsfață! Fă-

rămîiarea pecii se poate a proprietății rurale nu servește însă decît interesele demagogilor, căci țăranii uniformizați în sărăcie devin minunate elemente pentru lupta de clasă, prin mijloace revoluționare. Datoria intelectualilor însă e să combată aceste tendinți, căci interesul superior al neamului cere ca țărănimea să nu devină o clasă socială, care să se afirme prin conștiința sărăciei între membrii ei, ci să fie marele rezervor de energie naturală, de unde printr'o selecție a muncii calificate, se primenesc elementele celorlalte clase suprapuse.

Dacă broșura d-lui Motru redă în mod fidel unele aspecte ale sufletului țărănesc și cuprinde în această privință cîteva date prețioase sîntem departe de a împărtăși părerile sale asupra evoluției politice a țărănimii cași a problemei agrare.

Faptul pe care-l invoacă deopotrivă teoreticienii conservatori ca d-sa, alături de mulți gînditori socialiști, că în țările din Apusul Europei, țărănimea a sprijinit totdeauna, alături de meseriași și micii negustori, partidele conservatoare și curentele reacționare, clericale sau antisemite împotriva capitalismului bancar sau industrial, s'a întîmplat în țările unde predomina proprietatea mijlocie, ale cărei interese sînt adesea aproape identice cu alte proprietății mari sau acolo unde un regim politic absolutist împiedica cu totul dezvoltarea unui proletariat urban la orașe. Acolo unde aceste condiții nu și-au putut exercita îndeajuns influența, în Danemarca de pildă, țărănimea s'a manifestat altfel, pe terenul politic. Putem considera deasemeni partidele țărănești, cu pronunțate revendicări democratice, ce au apărut după războiu în toate țările din răsăritul Europei, ba chiar în Ungaria și Austria, partide ce prin măsuri legislative tind să conserve și să organizeze o nouă structură agrară bazată pe proprietatea de muncă și nu pe acea de exploatare, ca niște formații întîmplătoare, operă a unor demagogi ce exploatează sentimentele maselor, cum pare a crede d. Motru?

Socotim mai degrabă, că în aceste partide, conștiința de clasă a țărănimii, datorită în mare parte antagonismelor economice pe care le-a accentuat războiul, începe pentru întâia oară să se manifeste. Deși aspirațiile ce le frămîntă sînt încă, și lucrul e natural, chaotice, confuze și divergente, e ușor de văzut că acțiunea lor politică, fără a părăsi terenul legal, dacă nu va merge totdeauna alături cu acea a muncitorimii orașelor, nu va seconda, oricît de puternic ar fi tradiționalismul țăranului, interesele unor pături sociale care trăesc numai din romantismul trecutului.

Tot atît de contestabilă mi se pare deasemeni afirmația d-lui Motru, după care intensificarea și raționalizarea producției agricole nu pot fi decît opera proprietății mijlocii, cași acea în privința mișcării cooperative a cărei dezvoltare va duce în mod fatal la aservirea producției subt jugul capitalismului.

Cu toate obiecțiile ridicate, broșura d-lui Motru aduce fără îndoială asupra uneia din problemele capitale ale viitorului nostru o contribuție interesantă și mai ales semnificativă.

*O. B.*

* * *

**D. Bădărău**, *Essai sur la pensée*, Iassy, 1924.

Studiul de față reprezintă o teză de doctorat în Litere la Sorbona. Această ipostază e, prin ea însăși, o recomandație „a priori", dat fiind seriozitatea cu care se obține un astfel de titlu academic. Și trebue s'o spunem încă dela început că lectura lucrării d-lui D. Bădărău nu ne aduce nici o decepție. Doctoratele de stat din Paris pot păstra mai departe același glorie neștirbită.

Ne aflăm în fața unei lucrări serioase, fruct al unei gîndiri personale și ceiace e mai rar, a unui distins talent filozofic.

Aceste aprecieri prejudiciale sînt necesare ca să compenseze impresia înfricoșătoare pe care titlul dat de d. D. Bădărău studiului său, ar putea s'o facă asupra multora din cetitori.



„Incercare asupra gîndirii", iată o temă care închide în ea, cel puțin jumătate din toate problemele filozofice. Ne-am aștepta la un fel de enciclopedie rapidă și sumară ca toate enciclopediile, la un repertoriu lipsit de consistență tocmai fiindcă îmbrățișează orizonturi nelimitate. Ori condițiile unui studiu bine făcut stau tocmai în precizarea materiei de cercetat, a problemei de rezolvat.

De fapt studiul de față își corespunde titlului. E în același timp general, dar totuși se sprijină pe o serie de argumente luate dintr'o anumită zonă a psihologiei.

Intenția d-lui Bădărău e să definească natura gîndirii — în senz larg — luînd poziție între cele două curente dominante ale filozofiei contemporane: raționalismul și intuiționismul.

Ca să lămurească acest proces, autorul, într'o primă parte a studiului său, arată exagerările intelectualismului asociaționist care reduce gîndirea la o înlănțuire de imagini. Inspirat de experiențele lui Binet la Paris și de acelea ale lui Marbe, Bühler ori Messer la Würzburg, aducînd și o serie de exemple și analize nouă, d. Bădărău arată că imaginea e un factor auxiliar gîndirii, că aceasta din urmă are o natură specifică independentă de acompaniamentul imaginilor, simple puncte de reper ori de precizare, dar în nici un caz părți integrante din esența judecății. De fapt există două feluri de gîndire: una introspectivă, o gîndire care se analizează și se lămurește prin imagini, o alta care se desfășură spontan, care tinde către acțiune și care e lipsită de concursul imaginilor. E astăzi opinia tuturor psihologilor. Deleșată astfel de conținutul excesiv intelectualist, reprezentat prin teoria „pensée-image", gîndirea ar putea să cadă în cîmpul explicațiilor intuiționiste, mistice, care o prezintă puternic influențată de intuiție ori instinct, sau să fie redusă la rolul secundar de acompaniament al unei realități sufletești mai generale, mai profunde, consolidat în subconștient.

Atitudinea autorului e eclectică, conciliantă. El ține samă și de intuiționism și de raționalism, dînd până la un punct preponderanță celui din urmă, căci scopul său final e „nu de a introduce intuiția în rațiune, ci rațiunea în intuiție" (p. 299). Extenziunea intuiției la toată viața mentală aduce, pur și simplu, desființarea acesteia. Critica bergsoniană care atacă imaginea ca pe o „fixare încremenită", ca pe o fragmentare a unei realități de fapt curgătoare, apare ca nefundată. Gîndirea nu se confundă cu imaginea, desigur. Dar aceasta îi aduce însemnate servicii. „Această fixare care se cheamă imagine e o perversiune a gîndirii, dar o perversiune extrem de fecundă. Ea nu e, după cum se crede, o solidificare a realității, o diviziune artificială într'o succesiune de momente, din contra am încercat să arătăm că imaginile, aceste pietre care nu aderă la sol, lasă să curgă subt ele fluviul realității. Ceiace fixează, ceiace reprezintă e acțiunea noastră asupra lucrurilor, e gestul nostru care e limitat prin el insuși, fiindcă ocupă o parte din durata noastră și locul pe care-l deținem în univers" (p. 300).

Caracterele, pe care bergsonismul le impută ca defecte gîndirii, se găsesc și în natura intuiției: principiul identității, al rațiunii suficiente, al categoriilor. Un eterogen absolut, în care nu s'ar putea distinge nici o comparație, nici o asemănare, s'ar transforma într'o masă confuză, obscură, absurdă, care ar înceta de a mai avea vre-un interes pentru noi.

„Intuiția și rațiunea sînt în fond surori, aproape unul și același lucru" (p. 302).

Concluzii ușor raționaliste după cum se vede, căci rezultatul la care se ajunge astfel e raționalizarea intuiției. Animat de prudență filozofică, autorul nu vrea însă să fie trecut în rîndurile intelectualismului perimat. El arată defectele atomismului asociaționist. Viața mentală nu e o sumă chimică a imaginilor. Subt orice act psihic, inte-

gralitatea personalității noastre e veșnic prezentă. Aceasta e problema. Adevărul ei e desigur încă discutabil ca toate problemele mari de filozofie. Ceiace e important e că în această punere la punct filozofică, plină de bun simț, d. D. Bădărău aduce argumente luminoase și mai ales exemple ingenioase care dovedesc imaginație suplă și adesea simț literar, citeodată alterat de o ușoară prețiozitate.

Traducerea cărții în romînește ar îmbogăți literatura noastră filozofică, așa de săracă, cu o contribuție de valoare.

*M. Ralea.*

* * *

**Bertrand Russell,** *Principes de reconstruction sociale,* pag. 182, edit. Payot.

Cartea scriitorului englez conține un mănunchiu de principii, pe baza cărora societatea,—zdruncinată moralmente și materialmente de războiu—ar putea fi reînoită.

Principiile de refacere socială izvorăsc din cercetarea și cunoașterea adîncă a realității.

„Spre a șlefui viața umanității, să ne dăm sama că impulsiile au mai multă forță decît țelul conștient.

Cea mai mare parte a impulsiilor se pot împărți în două categorii: impulsii de posesie și impulsii de creație, după cum tind să dobîndească sau să păstreze „ceva", ce nu poate fi împărțit sau să introducă în lume un obiect de valoare, ca de pildă: cunoștința, arta, bunăvoința, acestea toate nealcătuind—totuși, bunuri private".

Și firește viața fundată pe impulsiile de creație este incomparabil superioară celei fundată pe impulsiile de posesie.

Logica faptelor ne impune—voind să transformăm societatea—să analizăm manifestarea impulsiilor omenești în cadrul instituțiilor existente—stat, proprietate, educație, căsătorie, religie, biserică, războiu (en tant qu'institution)—și spicuind neajunsurile să indicăm dezlegarea. Reforma socială nu poate veni decît prin micșorarea rostului preponderent, ce-l au impulsiile de posesie în organismul social de azi, și asigurarea întăietății impulsiilor de creație.

„Principiul suprem, în politică, cași în viața privată, ar trebui să fie, să dăm prilejul dezvoltării depline oricărei tendințe creatoare, micșorînd înrîurirea înclinațiilor și dorințelor de posesie.

Astăzi, statul este încarnarea impulsiilor de posesie; înlăuntrul său, el protegueste „bogăția" împotriva „săraciei"; în afară, statul își folosește forța spre a exploata rasele inferioare și a rivaliza cu celelalte state.

Intreg sistemul nostru economic e bazat pe posesie; cu toate acestea, producția mărfurilor este o formă de creație, și—cu excepția părții iremediabil mecanice și monotone—ea ar putea deveni un mijloc prielnic propagării impulsiilor creatoare".

Și în acest sens, țelul s'ar desăvîrși, organizînd producția anumitor articole într'o democrație autonomă, supusă controlului statului pentru prețul vînzării, lăsînd liber însă modul de producție.

„Educația, căsătoria și religia sînt—prin esența lor—creatoare; totuși au fost viciate prin intensitatea năzuințelor de posesie.

Educația este socotită, în deobște, ca mijloc apt să prelungească statu quo, strecurînd în sufletul tineretului anumite prejudecăți, în loc să făurească o gîndire liberă și o nobilă vigilență interioară, prin pilda sentimentelor generale și imboldul ideilor îndrăznețe".

In căsătorie, dragostea care este creatoare, este înlănțuită de gelozie, instincte de posesie.

Religia, menită să dea liber avînt forțelor creatoare ale sufletului, limpezindu-i viziunea creatoare,—este silită să nimicească viața instinctelor și spiritul critic.



Pretutindeni în aceste instituții, teama ce naște din posesia precară, a înlocuit spiritul inspirat de forța creatoare.

Impulsiile creatoare la orice individ sînt armonioase, întrucît creația unuia nu poate fi piedică pentru creația altuia.

Impulsia de posesie dă naștere conflictului și vrajbei.

Cu toate că în morală și politică, impulsiile creatoare și cele de posesie sînt opuse, cu toate acestea din punct de vedere psihologic, unele pot—cu ușurință—să înlocuiască pe celelalte—după jocul sorții și prilej.

Educația și instituțiile sociale ar trebui astfel îmbinate, încît să întărească impulsiile care se armonizează la deosebiți indivizi, slăbind deopotrivă pe cele prilejuitoare de conflict.

Cartea, scrisă cu mult entuziasm, e presărată cu observații suggestive; autorul prețuește faptele, ținînd samă de criteriul utilității sociale.

Russell are credința că reconstrucția socială—prin prefacerea instituțiilor existente—nu se poate înfăptui decît prin îndrumarea educației pe adevăratul făgaș.

Factorul determinant al reconstrucției sociale este—așa dar—de ordin spiritual.

Țelul final: înrădăcinarea convingerii în supremația spirituală.

*Petre I. Ghiață*

* * *

**Paul Colin,** *L'allemagne,* Paris, Rieder ed. 1923.

Majoritatea cărților franceze despre Germania, scrise în răstimpul 1919—1923 păstrau atitudinea militant naționalistă din timpul războiului. Se deformau toate evenimentele petrecute peste Rin după credința, devenită obsesie, că agresiunea Germaniei nu e terminată, că spiritul imperialist domnește încă dincolo peste hotare. In funcțiune de această atitudine politică se micșorau talentele, se scobora valoarea artei, a literaturii, a științei, chiar și a muzicii.

Ultimii ani au schimbat însă busola mentalității franceze, cel puțin la unii intelectuali. Volumul de față, scris de un spirit liber și pregătit e o minunată introducere în viața spirituală a Germaniei de după războiu. Se analizează și descrie toată sforțarea fecundă care a dus la crearea unei noi arte plastice încă confuză dar totuși promițătoare, la înfiriparea unei literaturi îndrăzneațe dar suggestive, dar mai ales la perfecționarea artei teatrale așa de înfloritoare în republica germană. Autorul a locuit și călătorit mult în Germania. Cunoaște de aproape mulți scriitori, poeți, regisori, cunoaște grupările artistice de provincie, eforturile cași rezultatele lor.

Un spirit larg comprehensiv, îndreptat numai la înțelegerea științei și a artei, departe de orice gînd politic, anima ancheta întreprinsă de autor. Un stil agreabil o face plăcut comunicabilă și cetitorului.

*M. R.*

# Revista Revistelor

**Convorbiri Literare.** Vechea revistă revine încetul cu încetul la preocupările ei de totdeauna: cele istorico-filologice. Numărăm printre acestea şi versurile d-lui E. Ciuchi: Jupiter.

Cronica artistică a d-lui Tzigara-Samurcaş merită să fie meditată prin observaţiile juste pe care le conţine. Interesant ca totdeauna „Dicţionarul Junimii".

**Revista romînă** No. 1. O nouă revistă care şi-a ales rău momentul apariţiei, înaintea vacanţiilor mari. E scoasă în condiţii tehnice excelente şi grupează colaboratori interesanţi. Literatura pare a fi lăsată pe planul al doilea. Celace preocupă noua publicaţie sînt curentele de idei sau de atitudine intelectuală, care frămîntă mentalitatea dezorientată de după războiu. T. Vianu, care, se pare e animatorul noii reviste, scrie rînduri interesante despre „Estetica cinematografului". St. Zeletin se ocupă de posibilităţile unei „Cooperări franco-germane" în cadrul structurii economice a celor două ţări.

Cîteva cifre şi fapte de reţinut în articolul „Marna francului şi învăţăturile ei" de St. Stănescu.

Revistele de eclectism intelectual cum e cea de faţă sînt desigur forma normală a publicaţiilor din Occident. La noi însă, unde totul trebue canalizat, ghidat, îndreptat, unde totul se reduce în ultimă instanţă la o problemă de pedagogie, e necesar în primul rînd un crez unitar şi mai ales militant. E celace dorim noului confrate, ca să poată avea o influenţă fecundă în haosul actual.

## Un roman muzical de Franz Werfel

De multă vreme s'a constituit în Germania un gen particular de literatură, romanul muzical, ramificaţie a romanului artist. Pe cînd în Franţa, acest gen de roman e consacrat, în general pictorilor, (L'Oeuvre sau Manette Salomon), romanul sau nuvela cu subiect muzical au luat dincolo de Rhin o importanţă ce se explică numai prin intensitatea vieţii muzicale germane, în secolul XVIII şi XIX. Filozoful Ziegler a arătat ce loc ocupă muzica în cugetarea germană. Pe cînd în Franţa, Montaigne o considera ca un joc iar Fénelon şi Rollin o înlăturau din educaţie, Luther o punea pe acelaşi plan cu matematicile şi pedagogi ca Ratich, Comenius, Basedow, Pestalozzi, l-au urmat pe această cale.

Romantismul a fost pătruns de intima alianţă dintre muzică şi poezie, iar Hoffmann a făcut o parte însemnată muzicei în romanele şi povestirile lui fantastice. Viaţa şi cugetarea marilor muzicanţi ca Bach, Haendel, Haydn, Gluck a dat naştere la numeroase nuvele. Mörike a zugrăvit cu un mare talent şi umor pe Mozart. Beethoven, Schubert, Schumann au găsit interpreţi mai puţin înzestraţi iar Wagner a fost eroul multor romane. Dacă unii scriitori au dovedit în aceste sforţări lăudabile mai multă voinţă decît bun gust, spirite distinse sau pătrunzătoare ca Schnitzler, Hermann Bahr, Max Brod sau Stefan Zweig lasă să se întrevadă celace arta lor datoreşte inspiraţiei muzicale. Marile probleme psihologice pe care le pune creaţia muzicală au făcut obiectul mai multor romane, în care a excelat Ricarda Huch, cu deosebire în „Enzio", iar Wassermann a produs de curînd în acest gen minunatul „Gäusemännchen".

Opera recentă a lui Franz Werfel *Verdi, Roman der Oper*, continuă, sintetizînd toate aceste tendinţi. Efortul era gigantic şi amploarea lui îi interzicea dela început un succes absolut. Totuşi Werfel nu a scris până acum poate nimic aşa de abundent ca materie şi bogăţie de rezonanţă. Istoria,



psihologia, estetica muzicală sînt amestecate cu lirismul poetic şi filozofia.

E un univers moral ce gravitează în jurul a două planete: Verdi şi Wagner. Alegînd pe Verdi ca erou al povestirii sale, Werfel nu a voit numai să aducă omagiu unei arte, căreia îi dă primul loc, ci să se înroleze în tînăra oştire ce face pe fiecare zi să se retragă puţin, trupele wagneriene.

Pe cînd pentru aliţia reprezentanţi ai generaţiei trecute: un Moore, Wolzogen sau Proust, elementul wagnerian a devenit o a doua natură, tinerii muzicanţi se îndepărtează tot mai mult de Wagner şi tinerii romancieri nu mai văd un erou în marele artist dela Bayreuth. Misticismul de odinioară a făcut loc ironiei sau urii. Generaţia tînără caută un idol nou, unii se reîntorc la Gounod, alţii la Verdi. In povestirea de şase sute pagini a lui Werfel, Verdi înfruntă pe Wagner şi dobîndeşte victoria, iar arta italiană întreagă sărbătoreşte triumful ei asupra celei germanice. Bach a şovăit, Beethowen a fost rănit de moarte, Goethe a luat calea exilului. „Germanii? Au creat oare ceva nou? Clasicii lor nu au fost totdeauna servii formei italiene? Ce ştiu ei să facă, decît să distrugă. Idealismul acestor Goţi se confundă cu furia lor de distrugere".

Deşi critica germană l-a combătut cu furie atît pe terenul literar, cît şi pe cel muzical şi cu toate că cuprinde mult material indigest, la locul lui, mai degrabă, într'o teză de doctorat, romanul muzical al lui Werfel e una din cele mai bogate şi umane confesii spirituale ale vigurosului poet şi dramaturg german.

(André Coeuroy, *Nouvelles Littéraires*, Iunie).

## După expertiză

Guvernul de stînga, instalat de curînd la putere, vroeşte să dea problemei reparaţiilor o soluţie internaţională. La dreptul vorbind, d. Poincaré pregătise deja această politică. Noul guvern a găsit în moştenirea celui anterior, raportul experţilor, o foarte utilă corespondenţă cu d. Ramsay Mac Donald precum şi ocupaţia Ruhr-ului. Or această politică de garanţii, cum a recunoscut şi generalul Dawes, a făcut posibile şi constatările şi savanta construcţie prezentată prin raportul experţilor; tot ea va da şi mijloacele de presiune asupra voinţii şovăitoare a Germaniei.

Raportul experţilor, oricîtă superioritate are asupra lucrărilor antecedente similare, nu e totuşi decît un punct de plecare pentru negocierile viitoare.

Să vedem prin urmare ce posibilităţi reale ne deschide acest raport, care este interesul Germaniei şi Franţei ca să exploateze aceste posibilităţi şi în fine care este direcţia mai probabilă în care acest interes are şansa de a fi satisfăcut.

Problema Reparaţiilor este o problemă de ordin tehnic, deoarece capacitatea de plată a Germaniei, cum au evaluat-o experţii, este neîndoioasă; dificultatea consistă în transferul din Germania în Franţa şi ţările aliate a datoriei reparaţiilor. Această greutate, dacă nu e rezolvată printr'o colaborare de interese, va ruina planul lui Dawes cum a ruinat şi pe cele precedente. Căci un transfert important de bogăţie dintr'o ţară în alta nu se poate face uşor decît în mărfuri sau servicii, nu în devize; altfel prăbuşeşte moneda ţării debitoare.

Comitetul Dawes a fixat, precum se ştie, plăţile germane la o cifră care variază între un miliard şi 1750 milioane de mărci aur pentru primii patru ani, iar dela al cincilea înainte la 2500 milioane, sumă ce poate fi urcată după un indice de prosperitate ce se va calcula ulterior. Sumele sînt modeste şi este evident pentru oricine că starea actuală a economiei germane permite a le plăti. Comitetul Dawes a prevăzut şi elementele constitutive a vărsămintelor ce va avea de efectuat Germania: guvernul va trebui să verse toate sumele adunate pentru a fi remise aliaţilor, subt formă de depozite în mărci la o bancă de emisiune ce este de creat. Un comitet special, numit comitetul Transferelor, va avea

sarcina să dispună de ele după una sau alta din următoarele formule:

1) Să întrebuinţeze aceste sume la plata furniturilor făcute exclusiv ţărilor creditoare ale Germaniei, fără ca mărfurile aceste să poată fi însă reexportate.

2) Va putea converti mărcile primite dela guvernul german în devize străine, pe care să le remită aliaţilor; cu condiţie însă ca această conversiune să nu aibă efecte asupra schimbului german.

3) Va putea în fine, la cererea statelor creditoare şi în debitul contului lor, să remită naţionalilor mărcile destinate pentru a fi întrebuinţate în Germania la investiri cu termen lung în afaceri germane.

Prima formulă s'a practicat deja şi a provocat în Anglia protestările industriaşilor englezi, cum ar fi provocat şi în Franţa dacă Germania ar fi executat-o leal. Azi executarea ar avea urmări şi mai grave: Franţa ar fi inundată de produsele industriei străine. A doua formulă, plata în devize străine, presupune o Germanie cu o puternică expansiune comercială pe pieţele externe, căci numai astfel schimbul german poate rezista unei cumpărări de 2500 milioane devize pe an. Dar unii din aliaţii noştri vor considera desigur ca foarte primejdios pentru ei un asemenea fapt. Şi până acum, de câteori ceream plata în devize, Londra ne acuza că distrugem puterea de cumpărare a Germaniei; încasările vor fi deci extrem de reduse pe această cale. Rămîne a treia formulă: investirile particularilor străini în Germania. Comitetul Transfertelor, în unire cu guvernul german, va alcătui un tablou de categoriile de drepturi de proprietate transferabile, cu titlu de investiri prevăzute mai sus, străinilor. Stabilirea unui astfel de tablou va produce discuţii aprige şi va oferi Germaniei un vast cîmp de manevre: în primul rînd urcarea artificială a drepturilor de proprietate transferabile, ceiace va provoca pierderi cumpărătorilor străini.

Deci niciuna din aceste formule nu poate da rezultate satisfăcătoare. Este însă indicată la pag. 22 a raportului experţilor o soluţie bogată în consecinţe. „Comitetul, cetim acolo, este convins că e drept să se ceară industriei germane, cu titlul de participare la plata reparaţiilor, o sumă de cinci miliarde mărci aur, reprezentată prin obligaţii ipotecare de primul rang, cu dobîndă de 5 la sută şi 1 la sută amortizare". Această sumă este mai mică decît datoria totală a industriei germane înainte de războiu, care mulţămită căderii mărcii a fost uşor plătită. „Comitetul este convins că suma impusă industriei germane, cu o dobîndă mică şi plătibilă într'un timp îndelungat, nu constitue o sarcină superioară acelei care ar fi existat dacă n'ar fi avut loc deprecierea monetei". Dobînda acestei sume va fi pusă la dispoziţia comitetului de transferte. Prin întreprinderi industriale se înţeleg atît manufacturile cît şi întreprinderile de navigaţie, mine şi oricare pe care le va indica comitetul organizator. Acest comitet a început lucrările sale la 2 Iunie şi se compune dintr'un reprezentant al guvernului german, unul al industriei, doi membri numiţi de comisia Reparaţiilor şi un membru neutru. Misiunea lui prezintă serioase dificultăţi. Guvernul german mai întâiu poate urmări scopuri personale favorizînd unele industrii în paguba altora, pe care le va scuti de ipoteci, aliaţii vor vroi şi dînşii să apese asupra acelor industrii germane care-i jenează; repartiţia sarcinei ipotecare apoi între debitori şi între creditori va fi extrem de laborioasă. Raportul experţilor prevede că obligaţiile, odată emise, vor fi încredinţate unui trust care va fi comptabil faţă de Comisia de Reparaţii; pe lîngă asta va încasa cupoanele şi va plăti produsul comitetului de transferte. Debitorii vor putea face propuneri de răscumparare imediată sau gradată. De nu se vor face atari propuneri, trustul va avea facultatea de a dispune după voia sa, salvînd însă interesele debitorilor de aceste obligaţii, în modul şi condiţiile autorizate de Comisia de Reparaţii; aliaţii vor putea deci stăpîni aceste obligaţii pe care le vor negocia, contra avantaje cu oricine şi în special cu Germanii.



Care va fi în cazul acesta situaţia? Mai întâiu fiecare aliat va căuta, în raport cu economia sa industrială, cu situaţia materială şi geografică a diverselor industrii germane ipotecate, care sînt acele la soarta cărora are mai mult interes să se asocieze, sau a cărei activitate are interes să o controleze prin deţinerea obligaţiilor. Va fi deci prilejul pentru o primă negociere interaliată, unde e nevoe de o bună chibzuială, fiind vorba de o chestie ce angajează toată politica economică viitoare.

In asemenea situaţie Franţa trebue să fie atentă la faptul că, potrivit tratatului de Versailles, Germania redevine stăpînă pe libertatea sa economică dela 10 Ianuar 1925; că de nu se va încheia cu dînsa un aranjament comercial, va vedea închise graniţele germane nu numai pentru importul dar şi pentru transitul mărfurilor sale; că există deci o strînsă conexie între aplicarea planului experţilor şi regimul comercial franco-german.

Ea trebue să ştie că Germania, stăpînă pe mişcările sale, va încheia imediat convenţii comerciale cu Anglia, Italia şi Belgia şi că deci Europa se poate reorganiza economiceşte în afară de ea. Mai mult, din acel moment pretenţiile franceze, şi până atunci jenante, vor fi privite de aliaţi cu mai multă nemulţămire.

De aceia, pe baza raportului Dawes, trebue să se înceapă negocieri şi cu Germania şi cu aliaţii plecînd dela acest punct de un interes primordial: obligaţiile industriale. Intâiu pentrucă obligaţiile atribuite nouă ne vor servi ca punct de plecare şi de contraparte la negocierea comercială; al doilea este în aceste obligaţii pentru toţi creditorii Germaniei o formulă de plată, care valoroasă prin ea însăşi, poate înviora şi pe celelalte. Căci nu trebue uitat că Germania nu-şi va achita datoriile sale decît dacă va fi în interesul său economic. Or deţinerea de obligaţii ipotecare poate ajuta nu numai la negocierea pur comercială ci şi la stabilirea unui acord cu anumite industrii complimentare din ţara creditoare; poate ajuta deci la lichidarea Reparaţiilor. Astfel ar fi, de pildă, un acord între industriile noastre metalurgice şi între întreprinderile carbonifere germane.

La această rodnică colaborare între industria germană şi cea franceză, Germania, dat fiind criza monetară ce o bîntue, nu se poate serios opune; din contra e în interesul său. Opunere puternică va veni însă dela Londra, care totdeauna s'a temut de o asemenea înţelegere. Trebue convinşi însă prietenii noştri că atare înţelegere este necesară, în natura lucrurilor şi că se va face chiar peste capul guvernanţilor; că prin urmare este mai bine să se facă în cadrul unui regulament mai întins.

De altfel şi în Franţa asemenea înţelegere, care pune pe primul plan grupurile industriale ale celor două ţări, cadrează rău cu acea demagogie economică, exaltată de ultimele lupte politice, demagogie incapabilă de a vedea realităţile economice şi a înţelege regimul complicat al producţiei moderne.

Totuşi această politică rămîne singura de încercat în urma falimentului formulelor diplomatice; alături cu obligaţiile drumurilor de fier, în valoare de 11 miliarde mărci aur, obligaţiile industriale vor da un beneficiu considerabil prin gestiunea în comun a elementelor economice menite a fi reunite, cum şi erau înainte de războiu.

(C. J. Gignoux, *Mercure de France*, Iulie 1924)

# Mişcarea intelectuală în străinătate

## LITERATURĂ

**Ferdinand Duchêne,** *Le roman du Meddah,* Albin Michel. Paris.

Autorul cunoaşte bine poporul arab. Romanul e scris în onoarea unuia din acei poeţi rătăcitori care parcurg nordul Africei, din sat în sat, alcătuind versuri şi cîntîndu-le întru slăvirea celor atot puternici şi drepţi.

Allal, eroul romanului, samănă cu un trubadur din evul mediu. Bătut, alungat, închis, sărbătorit, el îşi urmează calea lui din Maroc înspre Algerie, compunînd cîntece triste ori vesele, după cum clipa era posomorîtă ori senină. După multe necazuri, Allal găseşte la Tlemcen — în sînul unui cămin, pacea armonioasă şi fecundă. Această nouă viaţă îi va inspira versuri de fericire, în vreme ce soţia lui frumoasa Nedjma va fi curtezana răsfăţată a celor bogaţi din oraş. Ici şi colo autorul traduce poeme arabe ca: „Ertare" şi „Cîntecul Leilei". Arată şi celace coranul permite oamenilor însuraţi în ţara în care adulterul aduce moartea, unde căsătoria este pentru reproducere şi perpetuarea rasei, iar legăturile adesea homosexuale pentru voluptate.

**Ferdinand Ossendowscki,** *Bêtes, hommes et dieux,* tradus din englezeşte de Robert Renard, Plon. Paris.

Un roman pasionant şi un studiu documentat în acelaşi timp asupra Mongoliei din zilele noastre şi asupra luptelor armatelor ruse „albe" şi „roşii" din 1920 - 921. Autorul, polonez, a parcurs călare ţara hanilor mongoli. A cunoscut deaproape cele mai ciudate sanctuare budiste şi anumite personagii moderne devenite istorice cum e de pildă baronul Ungern von Sternberg supranumit „cel sîngeros". Cartea nefiind tradusă direct din ediţia poloneză, conţine detalii caracteristice care nu pot fi aşa de bine înţelese de cetitorul francez.

**Henriette Celarié,** *L'étrange aventure.* Plon, Paris.

Pe vremea regelui soare, o fată franceză, Marianne Fouquier, în cursul călătoriei sale spre Guadelupa, a fost capturată de nişte piraţi marocani. În ţara barbară răpitorul o vinde unui neguţător de sclavi, care procura femei pentru haremul majestăţii sale Moulay Ismail, împăratul Marocului. În palatul din Meknès, pe care împaratul vrea să-l transforme într'un Versailles mai minunat decît al lui Ludovic al XIV-lea — biata fată chinuită de posibilitatea de a intra în graţiile stăpînului, sufere îngrozitor. O sultană favorită şi un gentilom francez—tovarăşul ei de robie, îi mai îndulcesc clipele prin simpatia ce i-o arată.

Într'o vreme, încearcă să evadeze, dar este prinsă şi tocmai cînd pare că totul e perdut, atunci Regele Franţei răscumpără printre alţi creştini şi pe Marianne cu cavalerul ei.

COMPILATOR

# Bibliografie

**Aristofan,** *Norii,* Traducere de St. Bezdechi, Ed. „Cultura Naţională", Bucureşti, Preţul 40 lei.

**Aristotel,** *Politica,* Traducere de Şt. Bezdechi, Ed. „Cultura Naţională", Bucureşti, Preţul 50 lei.

**Immanuel Kant,** *Prolegomene,* Traducere de Mihail Antoniade, Ed. „Cultura Naţională", Bucureşti, Preţul 50 lei.

**Iuliu Maniu,** *Problema minorităţilor,* Ed. „Cultura Naţională", Bucureşti, Preţul 15 lei.

**Gr. Antipa,** *Chestia Dunării,* Ed. „Cultura Naţională", Preţul 15 lei.

**Tudor Pamfile,** *Pămîntul* (Mitologie românească), Ed. „Cultura Naţională", Bucureşti, Preţul 20 lei.

**C. Marinescu,** *Înfiinţarea mitropoliilor în ţara romînească şi în Moldova,* Ed. „Cultura Naţională", Bucureşti, Preţul 6 lei.

**Dr. G. Popovici,** *Asistenţa copiilor la sîn,* Ed. „Cultura Naţională", Bucureşti, Preţul 6 lei.

**Victor Rakosi,** *Satul meu,* Ed. „Cartea Romînească", Bibl. Minerva, Preţul 6 lei.

**L. Tolstoi,** *Amintiri din Sevastopol,* Ed. „Cartea Romînească" Bibl. Minerva, Preţul 6 lei.

**P. Dulfu,** *Păcală argat,* Ed. „Cartea Romînească", Preţul 20 lei.

*Povestiri din 1001 de nopţi,* Ed. „Cartea Romînească", Preţu. 35 lei.

**I. Slavici,** *Poveşti,* vol. I (retipărită), Ed. „Cartea Romînească" Preţul 48 lei.

**I. Slavici,** *Nuvele,* vol. II, (retipărită), Ed. „Cartea Romînească", Preţul 50 lei.

**Prof. I. Simionescu,** *Viaţa omului primitiv,* Ed. „Cartea Romînească", Preţul 3 lei.

**Prof. I. Simionescu,** *Gazurile naturale,* Ed. „Cartea Romînească", Preţul 3 lei.

**Zamfir Arbore,** *In puşcăria Petro-Pavlovsc,* Ed. „Cartea Romînească". Preţul 2.50 lei.

**I. Al. Brătescu-Voineşti,** *Călătorului îi şade bine cu drumul,* Ed. „Cartea Romînească", Preţul 2.50 lei.

**Ion Pop-Cîmpeanu,** *Cîmpia Transilvaniei,* Ed. „Cartea Romînească", Preţul 3 lei.

**Gh. I. Nastase,** *Lituania,* Ed. „Cartea Romînească", Preţul 3 lei.

**Al. Odobescu,** *Din Vechime,* Pagini alese No. 153, Ed. „Cartea Romînească", Preţul lei 2.50.

**P. Dulfu,** *Din Gruia lui Novac,* Pagini alese, Ed. „Cartea Romînească", 1924, Bucureşti, Preţul 2 lei.

**Teodor Balan,** *Fraţii Gheorghe şi Alexandru Hurmuzachi şi ziarul Bucovina,* Tip. Bucovineană, Cernăuţi.

**Mircea Gheorghiu,** *Cîntecele clipei,* Tip. „Convorbiri Literare".

**Horia Petra-Petrescu,** *Călcîiul lui Ahile,* Sibiu, Preţul 10 lei.

**Barbu Lăzăreanu,** *Cîţiva povestitori,* Ed. „Adevărul", Preţul 25 lei.

**Ion Brătianu,** *Cugetări asupra reformei învăţămîntului,* Cernăuţi, Preţul 15 lei.

**N. D. Cocea,** *Ignoranţă,* Atelierele „Adevărul", Preţul 30 lei.

**Dr. G. Antipa,** *Bulletin de la section scientifique de l'academie Roumaine,* No. 10.

---

*La Revue Mondiale,* No. 14, Paris; *Mercure de France,* 15 Iulie 1924; *Ţara Noastră,* No. 16—29; *Sic Cogito,* No. 5; *Lamura,* No. 9; *Noua revista bisericească,* No. 3—4; *Cuvîntul nostru,* No. 3—4; *Arhiva C. F. R.,* No. 23—24; *Foaia Plugarilor,* No. 6; *Myriobiblos,* No. 2—4; *Creştinul,* No. 12—13; *Revista ştiinţelor veterinare,* No. 2; *Biserica ortodoxă romînă,* No. 6; *Revista arhivelor,* Anul I, No. 1; *Viaţa agricolă,* No. 12; *Ţara de jos,* No. 4—6; *Roma,* No. 6—7; *Revista infanteriei,* No. 273.

---

1924 ANUL XVI. AUGUST. No. 8

# Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICĂ

## SUMAR:



---


IAŞI

**Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri No. 3**

1924

* VIAŢA ROMINEASCA apare lunar cu cel puţin 160 pagini —Abonamentul în ţară un an 300 lei.—jumătate an 150 lei. Numărul 30 lei.—Pentru străinătate: un an 500 lei; jumătate de an 250 lei. Numărul 50 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

# VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARĂ

Iași, Strada Alecsandri No. 10—12.

ANUL XVI


## CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimițînd suma *prin mandat poștal*

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1924 este:

**IN ȚARĂ:**

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 400 lei

*Pentru particulari:*

| | |
|---|---|
| Pe un an . . . . . . . . . . . . . . . | 300 lei |
| Pe jumătate an . . . . . . . . . . . . | 150 „ |
| Un număr . . . . . . . . . . . . . . . | 30 „ |

**IN STRĂINĂTATE:**

| | |
|---|---|
| Pe un an . . . . . . . . . . . . . . . | 500 lei |
| Pe jumătate an . . . . . . . . . . . . | 250 „ |
| Un număr . . . . . . . . . . . . . . . | 50 „ |

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

**Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 24 lei anual costul recomandării pentru țară și 93 lei pentru străinătate.**

Colecții complecte pe anii 1920, 1921, 1922 și 1923 se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de 200 lei colecția.

*Administrația.*

# Curtea cu juri *

La reședința județului se începuse de patru zile sesiunea Curții cu Juri. In ziua a cincea era sorocită afacerea lui Vasile Brebu, și sosiseră cu trenul dela Buciumeni cei cîțiva martori, împreună cu Androne și cu domnu' Ghiorghieș Coman, advocatul. Androne Brebu băgase de samă că venise cu același tren, într'un vagon cu boierii, și Iacobache Alexandrescu, însă coconu' Gheorghieș, rîzînd, îl făcuse să înțăleagă că-l chemau pe primar la reședință afaceri cu mult mai grele și mai încurcate decît procesul lui Vasile. In sala tribunalului, către ora 11, Androne găsi între doi dorobanți cu spăngi la puști, pe Vasile. Era liniștit și întunecat, ca totdeauna. Părea însă mai mare și mai gras, cu obrajii umflați. Avea pe el cămașă curată de cînepă și purta cojocel între umeri.

Androne se opri lîngă el.

„Buna dimineață, măi Vasile.

— Mulțămesc dumitale, bădiță. Ai venit la proces?

— Am venit".

Androne îl cercetă c'o privire repede, dela opinci până la căciulă. Vasile urma să se uite într'un punct nedeslușit.

„Ce spune advocatul? începu iar Androne. Acum cred că nu s'a mai amîna.

— El zice că nu se mai amînă.

— Apoi acuma am adus toți martorii. Ș'o venit de eri și coconu' Filip. Are alte treburi, da' zicea c'are să vorbească și el

* Fragment din romanul *Venea o moară pe Siret...*

cu domnu' procuror. Spunea şi el că nu-i nici-o pretenţie din partea boierească. Numai nu înţelegea ce să fie cu tâlhăria la drumu' mare şi cu Dobrea Bulgaru.

— Ştiu eu, bădiţă? Or fi nişte încurcături de-a lor. Tot aşa au încurcat ş'au tărăgănit, de mă ţine aicea de doi ani. Dumnezeu să le plătească".

Androne îşi privi beţişorul.

„Dă, măi Vasile, eu am făcut ce-am putut şi ce m'am priceput. Am scos ş'am dat parale avocatului ş'acu şi altădată. El spune c'o cetit toate hîrtiile şi că să n'avem nici-o grijă. Bucuroşi să fim că n'o putut feciorul dascălului să mă vîre şi pe mine'n belea, ca să aibă cine umbla şi purta de grijă.

— Pe deoparte aşa-i... încuviinţă Vasile oftînd. Acu' om vedea ce-a fi".

Cei doi dorobanţi ascultau, răzimaţi în puşti. Erau nişte flăcăi bălani, cu mustaţa abia înfierînd, tunşi chilug, cu capele prea largi în cap şi încinşi cu centuron peste îmbrăcămintea de-acasă.

„Dumneavoastră sînteţi fraţi? întrebă unul.

— Da, răspunse Androne.

— Iaca, şi noi sîntem dintr'un sat, veri drepţi,—şi nu ne era rîndu' să intrăm în schimb. Ne-o chemat aşa, pe nedrept, în puterea iernii. Ce era să facem? Am venit.

— Dac'ar fi o lege ş'o dreptate... mormăi Vasile, privind aiurea.

— Acu' la cine să ne plîngem noi? urmă flăcăul. Eu chitesc că să ne ducem la domnu' căpitan.

— Dă, e bine ş'aşa..." vorbi Androne, clătinînd cu îndoială din cap.

Cellalt dorobanţ crezu trebuitor să intre şi el în vorbă:

„Iaca, zise el, şi la noi în sat este un om, unu Iorgu Tudose, care o avut tot aşa proces la juraţi. Şi l-o achitat.

— Ce făcuse? întrebă Androne.

— O înjunghiet la crîşmă pe un cumătru al lui.

— Eu nici n'am înjunghiet, nici n'am furat, grăi Vasile, şi iaca, stau de doi ani închis în *privinţă*..."

Cei doi flăcăi îl priviră ca pe un lucru minunat şi clătiră din cap, uitîndu-se unul la altul.

„Am vorbit şi la gară... zise Androne, după un răstimp. Slujbă se găseşte, numai să fie vrednic omu' să muncească.

— Numai să scap de-aici..." mormăi Vasile. Vocea-i eşea stăpînită, ca dintr'un întuneric de hrubă. Androne îşi încreţi fruntea şi-l privi cu grijă.

„Despre altele om vorbi noi după asta, grăi el încet.

— Bine, bădiţă."

Rămaseră tăcuţi. Sala era pustie. Din cînd în cînd treceau oameni îmbrăcaţi în strae de tîrgoveţi. Fără să-i privească, intrau în sala de şedinţă.



„Aiştia-s juraţi..." lămuri unul dintre dorobanţi.

Eşi pe una din uşi cuconu' Gheorghieş Coman, fără palton, cu capul gol, şi veni cătră ei.

„Se judecă..." le zise el vesel.

Vasile îl privi fără să clipească.

„Am văzut iar dosarul... urmă avocatul, cu însufleţire; ş'am să le trag o răfuială număru' unu. Dacă vine Iacobache, are să-i placă şi lui. Dar nu cred să vie. Are năcaz cu prefectul ist nou. Alt prefect. Aici se schimbă domniile ca pe vremea fanarioţilor. Mi-a spus cuconu' Filip că vra să-i strîngă'n chingi pe cei dela primărie. Las' să-i strîngă, să iasă adevărul la lumină..." şi privi c'un zîmbet de înţelegere la Androne.

„Cucoane... începu cu greutate Vasile. Da' cu hoţia ceia şi cu bulgaru'? Tot cum ai spus dumneata?

— Se'nţelege, ce poate să fie? Mie mi se pare că v'am explicat. Fără o asemenea acuzaţie, nu veneai la curtea cu juri. În orice caz, lor le-a fost teamă că scăpi dela instrucţie; ş'au născocit şi istoria asta.

— Da dece, cucoane? întrebă Vasile privindu-l cu ochi răi.

— Pe mine mă'ntrebi? se veseli cuconu' Gheorghieş. Întreabă-l pe domnu' primar şi pe scriitorii lui.

— Da dece, cucoane, că eu n'am avut nimica cu nimeni!"

Cuconu' Gheorghieş înălţă din umeri şi-şi privi cu grijă ceasornicul de aur.

Un aprod trecu repede: „Se'ncepe, cucoane.

— Bine, bine," zise cu nepăsare advocatul.

Dorobanţii îl priveau cu respect.

Dela intrarea principală, venea încet şi greoiu, într'o blană mare, Filip Nacovici.

„Salutare, cucoane Filipe, îi strigă vesel advocatul. Androne se feri încetişor din cale.

— Noroc... răspunse cu vocea-i moale vechilul; şi-şi întoarse privirea-i tulbure înspre Vasile Brebu, apoi însre Androne. Merge greu, cucoane Gheorghieş, cu părintele comunei. Primejdie mare!

— Cum se poate! auzi dumneata! se miră tot vesel, advocatul. Apoi păru a reflecta. Să fie vorba între noi, cucoane Filipe,—eu ţi-oiu spune dumitale una: fiecare cu răspunderea faptelor lui. De unde nu-i foc, nu ese fum. Domnu' Iacobache Alexandrescu dă a înţelege că ar fi denunţat cutare şi cutare. Ce denunţ? Care invidie? Mai mare denunţ decît faptele tale se poate? Eu, cucoane, sînt un om cinstit şi dac'aşi fi primar, n'ar avea să-mi reproşeze nimeni nimic.

— Eh! să lăsăm asta... vorbi moale şi împăciuitor cuconu' Filip. Eu n'am vreme să stau c'am primit telegramă dela boier: vine azi la Buciumeni; pe urmă mergem la moşiile din Botoşani, mi se pare. Face o inspecţie... lămuri el rîzînd. Şapsa crede că cu ocazia asta vra să vîndă Iazu-Crucii. M'ai rugat de ceva ş'am venit să-ţi spun c'am vorbit.

— Da? se bucură cuconu' Gheorghieş. Cred că-i bine.

— Se'nţelege. Rîdea şi procurorul. Mai ales cînd i-am spus că noi dela început ne dezinteresăm complect de această afacere..."

Cuconu' Gheorghieş Coman păru foarte mulţămit. Scoase ceasul,—apoi il cufundă repede în buzunaraşul jiletcei, ca să strîngă mîna lui cuconu' Filip, care nu mai putea s'aştepte.

Vechilul lui Filoti se duse legănîndu-se în blana lui mare. Advocatul îşi frecă de cîteva ori mînile, privind pe subt sprîncene întăiu la Vasile, apoi la Androne. Săteanul înţelese foarte bine că această privire era în legătură cu chestia banilor, dar nu dădu nici-un semn. In aceiaşi clipă, uşa sălii celei mari se deschise, ş'un aprod începu a face c'o mînă îndemnuri de trecere dorobanţilor, rostind c'un fel de voce răguşită şi şoptită:

„Să se introducă acuzatul! Introduceţi acuzatul!"

Flăcăii îl împinseră dela spate şi Vasile intră în sala judecăţii. Aprodul cu voce şoptită şi răguşită îi arăta pe unde să treacă şi-l împingea şi el de umăr. Insfîrşit se opri lîng'un părete, c'un dorobanţ în dreapta şi cu altu'n stînga. Işi ţinea căciula cu amîndouă mînile, frămîntînd-o încet şi privea ca pe ceva străin şi departe pe magistraţii îmbrăcaţi în negru. Văzu apoi în sală pe Androne, care se strecura printre tîrgoveţi, căutîndu-şi un loc mai la fund. Advocatul, cuconu' Gheorghieş Coman, sta zîmbind cu mîna'nfiptă în buzunăraşul cu ceasornic, răzămat de-un fel de strană...

„Cum te cheamă?" îl întrebă un glas.—Işi întoarse privirile şi răspunse:

— Vasile.

— Şi mai cum?

— A lui Ion Brebu".

Il întreba dintre judecători, un boer bătrîn cu barba căruntă şi cu privirea blajină.

„Unde domiciliezi?"

Vasile îşi mîngîie mustăţile cu căciula şi-şi săltă cojocul pe umeri, fără să răspundă. Intoarse numai o privire furişă spre cuconu' Gheorghieş Coman.

„Unde stai... îl întrebă iar magistratul, zîmbind. De unde eşti.

— Apoi acu stau la *gros*... răspunse cu îndoială şi cu oarecare mirare Vasile. Apoi îşi aminti că mai fusese întrebat de asta şi altădată. Is de loc din Buciumeni... lămuri el. Ş'am fost pîndar pe Halm".

In sală se stîrni puţină mişcare şi veselie.

„Ascultă, Vasile, vorbi iar boerul; fii atent. Am să trag la sorţi pe domnii juraţi care au să te judece. Ai dreptul să recuzi şase..."

Omul păru a nu auzi; însă băgă de samă că ceilalţi doi boeri, mai tineri, care stăteau în dreapta şi'n stînga judecătorului celui bătrîn, nu spuneau nimica; numai cît se uitau încoace, către



dînsul şi-l spionau. Formalităţile urmară în linişte şi monoton. Juraţii se aşezau la rînd, în jilţuri. Vasile însfîrşit îşi aduse aminte de ce-i mai spusese advocatul şi înţelese că tîrgoveţii aceia aveau să hotărască dacă-i vinovat ori nu. Nu păreau oameni răi. Să fie profesori? să fie negustori? Erau vre-o cîţiva graşi cumplit şi cam somnoroşi. Intre ei cunoscu pe Ghiţă Samson, orîndarul din Valea Mărului. Numai cel care se aşezase întăiu şi'ntăiu era un om spîn, ciolănos şi nalt, ş'avea ochi verzi şi răi. S'au sculat unul după altul, au ridicat mîna dreaptă ş'au zis că jură. De-aceia le zice juraţi.

Grefierul începu să cetească din hîrtie. „Aşa-s formele lor... se gîndea Vasile. Dece nu mă'ntreabă şi nu mă judecă?"

Aprodul cel răguşit deschise deodată o uşă şi dădu drumul unui răcnet cumplit:

„Dobrea Atanasof!" Vra să zică nu-i răguşit.

Iar il văzu răpezindu-şi capul prin deschizătura uşii şi strigînd alt nume—Nechifor Caprafoi. Aista-i moşneagul dela coşere. Judecătorul vrea să vadă, pesemne, dacă au venit martorii. Tresări şi se'ntoarse. Boerul cel bătrîn îi vorbea iar.

„Ascultă, Vasile Brebu... bagă de samă. Vină în faţa domnilor juraţi şi spune drept cum a fost întîmplarea cu Bulgarul... cu prădăciunea dela Purceleşti...

— Nu ştiu, că eu n'am fost acolo... răspunse Vasile dînd din umeri. Eu îs cel cu coşerele.

— Lasă coşerele, aceia-i alta. Faci rău că nu mărturiseşti. La primele cercetări ai spus c'ai eşit înaintea zarzavagiului Dobre Atanasof, în vale la Purceleşti, l-ai lovit cu ciomagul şi i-ai luat punga cu 380 de lei. Aşa scrie în hîrtii.

— Apoi a fi scris domnu' *grafier*, dar eu nu ştiu".

Juraţii cei graşi părură veseli de vorba asta; numai cel uscat şi spîn se uita tot rău şi nemulţămit.

„Da de afacerea cealaltă cu coşerele, ce ştii? Spune domnilor juraţi cum a fost afacerea cu coşerele. Eşti învinuit că ai vrut să prăzi pe maşinist, şi să-l omori.

— Nu ştiu nimic despre afacerea asta... se hotărî Vasile, cu sprîncenele încruntate.

— Cum, Brebu? iarăşi tăgăduieşti? N'ai fost prins la coşerele moşiei Buciumeni, cărora le zice şi *standoale*?

— Da, dar nu m'am dus să prăd şi să omor. Să mă ferească Dumnezeu..."

Din băncile din fund, Androne se sculase în picioare şi asculta cu mare luare-aminte.

„Atunci ce-ai căutat la coşere? Povesteşte domnilor juraţi întîmplarea.

— N'a fost nici-o întîmplare. M'am dus la coşere, ş'atita-i.

— Cum aşa, fără pricină, la vreme de noapte...

— M'am dus ca omu'; aveam şi eu o treabă. Au năvălit la mine şi m'au prins.

— Dar ai sărit, pe furiș, gardul.
— L-am sărit.
— Ei?
— Atîta-i.
— N'aveai nici-o intenție?
— N'aveam, răspunse cu îndoială Vasile. Lasasem cuțitul și baltagul la colibă. Eram cu mîinile goale.
— Și ce căutai așa, cu mînile goale, în puterea nopții, la coșerele boerești?
— Căutam și eu pe cineva... ca un barbat ce mă aflu.." răspunse încet Vasile. Era însă tot încruntat și îndărătnic. In sală se stîrni iarăși puțină veselie.
„Bine, să vie Dobre Atanasof..." zise magistratul, cercînd să pară nepăsător.
Dobre era om sprîncenat și domol. Purta pantaloni largi și cojocel scurt.
„Eu n'avem pretenție... răspunse el la întrebarea judecătorului. Dacă trebue, putem să jurăm... adăogi el la altă întrebare. Nu cunoștem. Dacă nu cunoștem dece să spunem?
— Cum nu cunoști, Dobre? Uită-te bine la dînsul. Acesta-i Vasile Brebu, care te-a lovit cu ciomagul în vale la Purcelești și ți-a luat punga cu 380 lei. N'ai declarat dumneata asta?
— Nu-i declarat... grăi îndesat Dobre, și se'ntoarse către Vasile, care-l privea cu mare uimire. Eu pe acesta om nu cunoștem... Este alta om. Este Bîrzu. Acela cunoștem. Este rău și hoț; fugit cu parale mele. Dar pe dumnealui nu cunoștem, dacă nu cunoștem, dece să spunem că cunoștem?
— Atunci, cînd ai fost întrebat dacă te-a prădat Brebu, de ce-ai răspuns afirmativ?
— Noi nu știm. Poate greșit și spus Brebu, dar gîndit Bîrzu. Cînd prinde pe acela venim și spunem și cerem parale îndărăt..."
Dobre Atanasof privea încruntat în juru-i, cu tulburare, cașicum ar fi fost el făptașul. Avea în juru-i judecători străini și țară străină.
Președintele se întoarse către tovarășul său din dreapta și-i șopti un cuvînt. Se alătură apoi de cel din stînga. Își alungă ochii spre procuror, care sta răsturnat în jilț și privea în plafon.
„Bine, Dobre, poți să te retragi... zise el cu bunătate.
— Dacă nu cunoștem... răspunse încurajat Bulgarul, ce putem să facem?
— Avem un suflet ș'o lege... mormăi Vasile, întorcîndu-și fața către părete.
— Să vie martorul Nechifor Caprafoi," urmă a vorbi președintele.
Intră moșneagul gîrbov, cu ochii aproape astupați de sprîncene. Avea în picioare opinci umplute cu paie și era învălit într'un cojoc lung, vechiu și unsuros. Pletele albe și sărace îi atîrnau crețe pe umeri. Se opri lîngă pupitrul advocatului.



„Dă-te mai înainte, moșule," îi șopti răgușit aprodul.
Moșneagul mai făcu doi pași și se opri iar.
„Vină'ncoace, moșule, îi zise boerul cel bătrîn. Dă-te colea.
— Iaca mă dau... răspunse moșneagul cu supunere.
— Bun. Intoarce-te către omul acesta. Il cunoști?
— Cum să nu-l cunosc? Aista-i Vasile.
— Ești rudă cu dînsul?
— Is rudă.
— Ce fel de rudă?
— Apoi am avut un cumnat care-a ținut pe mama de-al doilea a omului istuia. Adică pe maștihă-sa. Așa-i zicem noi.
— Atunci pune mîna pe sfînta cruce și jură.
— Jur, măria-voastră..." se supuse iar moș Nechifor.
După ce rosti formula jurămîntului, moșneagul se închină și sărută crucea.
„Caută și spune adevărul, moșule, urmă magistratul. Ce știi despre întîmplarea cu Vasile Brebu, la coșere? Intoarce-te către domnii jurați și spune.
— Apoi să trăiți, măria voastră, ce pot să știu eu? Eu nu știu nimica.
— Cum nu știi? n'ai fost acolo?
— Ba da, că-s slujbaș boeresc.
— Ei, și n'ai fost de față cînd l-au prins pe Vasile Brebu?
— Ba da, l-au prins Lascar țiganu' și cu Gheuca.
— Atuncea spune ce știi. Intoarce-te la domnii jurați..."
Moș-Nechifor se întoarse o clipă la domnii jurați și-i privi. Ca după o datorie împlinită, se întoarse iar către președinte.
„Asta a fost, măria-voastră. Vasile o sărit gardu, și străjerii l-o prins.
— Ei, dar de ce-a sărit Vasile gardul? Zice, moșule, că voia să omoare pe mașinist și să-l prăde.
— Ferească Dumnezeu, cucoane! Unde se află una ca asta!
— Atunci ce căuta acolo?
— Apoi dă, eu știu?...
— Domnii jurați au de făcut vreo întrebare?"
Primul jurat, omul cel uscat, cu privirea neprietinoasă, care nu-i plăcea lui Vasile, avea de făcut o întrebare. Se mișcă în scaun.
„Ce întrebare aveți de pus? îl întrebă cu politețe magistratul.
— Vreau să știu, domnule președinte, dacă asta e altă pricină... cea cu bulgarul a fost mi se pare alta...
— Da, e altă pricină..." afirmă magistratul privindu-l lung.
Juratul cel nalt și uscat se declară mulțămit și se așeză iar comod în jilț.
„Moșule, treci colo, la o parte... grăi iar președintele. Să vie alt martor..."

Martorul al doilea era doamna Iosefina Madolci.

Nu era rudă cu acuzatul. Jură şi ea că va spune adevărul, şi nimic alt decît adevărul, apoi aşteptă emoţionată desfăşurarea unor întîmplări necunoscute.

Doamna Iosefina Madolci era o persoană groasă, cu obraji înbujoraţi. Purta capelă, palton pe talie şi turnură. Nu înţelese bine chestia.

„Poftesc? întrebă ea cu respect.

— Ce ştii dumneata despre afacerea dela coşere?

— Eu nu ştiu nimic, răspunse suspinînd doamna Iosefina Madolci. Eu şi cu Ludvig dormeam. Ludvig e bărbatu-meu. Ne-au deşteptat din somn strigăte. Ş'au spus oamenii c'au prins pe Vasile Brebu.

— N'au înţeles ei că voia cumva să vă prade?

— Nu. Voia să intre în căsuţa cealaltă. Poate căuta pe cineva. Ziceau oamenii c'au auzit un ţipăt, de aceia au sărit.

— Vrasăzică a ţipat cineva. Era cineva în căsuţa aceia?

— Nu, se grăbi să răspundă madama Iosefina. A venit dela primărie anchetă şi cercetare. Nu era nimeni. Aceia-i o căsuţă goală, a noastră. Adică-i a boerului, dar ne folosim noi de dînsa.

— Atuncea cine a ţipat? Poate-ai ţipat dumneata?

— Nu, răspunse cu hotărîre martora. Eu dormeam cu Ludvig..."

Cercetarea martorilor se prelungi un ceas. Nimeni nu putu să lămurească taina ţipetului. Domnul Ludvig Madolci, întorcînd nasu-i roş cînd spre domnii juraţi, cînd spre magistraţi, afirmă cu tărie că chestia ţipetului trebuie să fie numai o fantasmagorie. In ceiace priveşte intenţiile acuzatului, era şi el încredinţat că nu era vorba nici de hoţie, nici de omor.

După socoteala pe care şi-o făcea, Androne era încredinţat că martorii au vorbit bine şi n'au năpăstuit pe Vasile. Insă juraţii, i se părea lui, nu prea băgau de samă la asta. Mai ales cel uscat şi cu ochii verzi se uita supărat. Cînd începu a vorbi procurorul, Androne se sculă iar în picioare, tulburat. „Aista îl încurcă şi-l înfundă, se gîndi el; pe urmă advocaţii îl descurcă..." Procurorul era un bărbat nalt, c'o barbă întreagă castanie, în care-şi juca degetele vorbind. Lui Androne i se păru că are ochi şagalnici. Chiar şi cuvîntul îi era uşor, parcă-l alinta. Cu mirare înţelese dela o vreme că procurorul acela de care era spăriat n'avea nimic cu Vasile; vorbea despre altceva. Judecătorii îl ascultau zîmbind, numai juratul cel dintăiu nu voia să se însenineze. „Poate asta-i numai o formă a lor ş'un sfat..." se gîndi săteanul. Vasile sta pe jumătate întors de către magistraţi, cu faţa către părete, într'o neclintire îndărătnică.

Procurorul tăcu deodată, se uită în juru-i, la toată lumea, cu plăcere, şi se aşeză încet în scaun. De lîngă cuconu' Gheorghieş Coman se sculă un tinerel advocat, cu obrazul bucălat împodobit c'o blăniţă uşoară de puf bălan. „Acela ce vra să spuie?" se întrebă cu nelinişte Androne. Advocatul tinerel mărturisi că el socoate pe Vasile Brebu cu totul nevinovat şi mai ales un om cum se cade şi de treabă, care a căzut la o năpastă şi-l jelesc acasă, în sat la el, fraţii şi surorile. „Nu spune rău, cugetă Androne; poate l-a mai domoli pe cel încruntat."



După ce isprăvi advocatul cel tînăr, se sculă încet cuconu Gheorghieş Coman. Mai întăiu făcu un pas înainte şi începu c'o vorbă blîndă şi moale. Dar încet-încet începu să se întărte. Şi-şi ascuţi glasul înspre procuror, şi'ncepu să strige către domnii juraţi,—nu numai cu supărare, dar şi cu mare durere. „Aşa înţeleg şi eu..." îl cumpăni în sine Androne. Ii plăcu mai ales lui Androne, cînd cuconu' Gheorghieş începu să-i mustre pe toţi şi să-i facă de ruşine că au ţinut pe-un biet om închis doi ani numai pentru vorbe şi prepusuri. Mai ales primarelui i-a tras un ibrişin pela nas. Vasile se întorsese de către părete şi se uita cu ochi mari şi cu oarecare frică la advocat. „Poate nu s'or supăra judecătorii şi boerii", îşi făcea şi el socoteală.

După ce cuconu' Gheorghieş s'a aşezat la locul lui şi s'a uitat la ceas, preşedintele a pus două întrebări juraţilor.

I-a pus să răspundă dacă Vasile Brebu a prădat în vale la Purceleşti pe Dobrea Bulgarul şi dacă s'a dus la coşerele boereşti, zise şi standoale, să prăde şi să omoare. Juraţii au eşit să se sfătuiască. „Ce-or fi spunînd ei, şi cît au să se sfătuiască?" se gîndea Androne. Dar cum se gîndea, juraţii intrară înapoi. Androne pîndi cu grijă pe cel încruntat. Ce folos că Ghiţă Samson dela Valea Mărului rîdea cu ceilalţi crîşmari, dacă istalalt era tot supărat? Să vedem ce-are să spue? Mai întăiu au scos pe Vasile afară. Oare de ce l-or fi scos afară? După aceia cel încruntat s'a sculat în picioare, c'o hîrtie în mîna stîngă. A pus mîna dreaptă pe inimă, şi amestecînd şi alte vorbe, a hotărît că nu, adicătelea Vasile nu-i vinovat. Hm, tot îi om de treabă, săracul!

Boerul cel blajin chiar a şi chemat înapoi pe Vasile. I-a spus zîmbind:

„Eşti liber, du-te acasă...

— Să trăiţi, domnilor judecători.. a mormăit Vasile uitindu-se în dreapta şi'n stînga, da' ce fac eu c'am stat doi ani închis aşa, fără nici o vină?..."

Mai bine nu spunea vorba asta, gîndi Androne; văd că boierul cel blajin s'a supărat,—ş'or mai fi avînd şi alte legi şi socoteli.

„Măi Vasile, îi zise el încet, după ce eşiră în sală, trebuia să-i laşi şi să nu le mai spui nimica.

— Da' dece m'au bătut şi m'au năpăstuit şi m'au ţinut închis? bombăni Vasile neguros, neîmpăcat şi fără să-l privească.

— Taci, bre Vasile, bine c'a dat Dumnezeu şi s'a sfîrşit cu bine. Putea să fie şi mai rău. Cîteodată era inima'n mine numai cît un purice. Mult m'am temut eu de unul.

— Dă, bădiță, poate să ai și dumneata dreptate.

— Acu' măi Vasile, eu mă duc să grăiesc ceva cu coconu' Gheorghieș. Vine într'acoace—și numai după căutătură îl văd ce dorește. Apoi după aceia mergem să vedem ce face Todiriță la gazda lui în Mahalaua Veche și cum se poartă la gimnaz. Pe urmă mergem la gazda noastră să îmbucăm ceva.

— Mi-i dor de-o garafă de rachiu și de-o bucată de scrumbie..." grăi mai înviorat Vasile. Apoi iar rămase încruntat și gînditor.

**Mihail Sadoveanu.**



# Din registrul ideilor gingașe

## VI.— Geniul organizator

Normal, lucrătorul invidiază pe contramaistru, contramaistrul pe inginer, inginerul pe directorul general. Și la popoarele cu temperament viu, cu sociabilitate viguroasă și cu instituții liberale, cîți cetățeni nu jinduiesc, în ceasuri de visare fierbinte, la rangul de secretar general—ori, însfîrșit, la cel de ministru, suprema ademenire a vieții democratice!

Care este sensul și valoarea invidiei ierarhice?

De cind neîndurata ironie istorică l-a adus pe Nietzsche, cel îmbătat de mîndră izolare, până în gurile tuturor automaților literari, ideia că rivna și emulația, ca atare, sînt eminent creatoare a ajuns o floare de foileton din cele mai pompoase. Pe filologul poet îl fermecase rodnicia intelectuală și artistică în cetățile antice; el atribuia bogăția aceia rivalității sistematice iritate prin jocurile și concursurile publice. Mi se pare că explicația nu-i decît entuziastă și naivă. Cred că nici în grupări umane așa de mici ca cetățile grecești, oricît de solicitată ar fi fost acolo dorința naivă de a trece înaintea altuia, calitatea, și nici chiar cantitatea produselor intelectuale, nu puteau fi influențate direct și exclusiv de premii și coroane. De dragul cununelor de stejar și a medaliilor de onoare nu se nasc capod'opere, cum nu s'ar naște nici copii reușiți. Ca să adaog un exemplu celebru: n'a fost poate om pe care să-l fi mîncat mai rău rîia

emulaţiei decît pe Voltaire. Cu deosebire tragediile lui au fost, în mare parte, stoarse din spasmele unei pofte neînfrînate de a se lua la întrecere cu un confrate celebru, viu sau demult răposat. Totuşi pentru literatura ţării lui, cu atît mai mult pentru aceia a lumii întregi, aceste roade pripite şi fade au fost în scurt şi irevocabil anulate, fără consideraţie pentru ambiţiile furioase ale neastîmpăratului grafoman.

In gîndirea convulsivă a lui Nietzsche, lupta şi întrecerea subt orice formă ajunsese un tiranic fetiş. Şi cum lumea este infectată azi de un imperialism cu deosebire virulent, fetişul acesta a devenit vulgar. Sînt însă, negreşit, feluri de activitate, unde întrecerea, setea de „înaintare", au prioritate esenţială. Pentru a lămuri această funcţie deosebită a emulaţiei, am început vorba cu invidia ierarhică, şi am pus în frunte pe lucrător. Silinţa înverşunată care stăpîneşte pe omul prins într'un asemene sistem social este tocmai pofta elementară de a scăpa de munca propriu zis productivă şi a lua în mînă comanda... ...Nu ştiu dece maliţiozitatea populară a dat exclusiv în spinarea Ţiganului dorul de a ajunge împărat. Acest dor stăpîneşte masa omenească toată. Cei liberi de această pornire sînt exemplare cu totul rare, ciudate şi, cum cred, deosebit de preţioase ale speciei noastre. Şi nici nu poate fi altfel: dragostea autentică de muncă productivă nu se poate întîlni decît în acel tip uman care-i natural înzestrat cu o putere de invenţie viu afirmată. Acest tip este, fără îndoială, o nimereală cu totul rară a naturii. In schimb societatea, prin formaţiile sale ierarhice a trebuit, dela origini, să stîrnească şi să cultive pornirea elementară de a stăpîni şi voluptatea, arogantă şi leneşă, de a porunci. Neapărat, viaţa civilizată cere administrare organizată, şi administrarea implică ierarhie. Dar activitatea administrativă este pur formală şi prin ea însăşi sterilă; de aceia în ea se poate deschide loc pentru un uriaş parazitism, ascuns subt masca prestigioasă a puterii. Cu cît producţia—aceia care-şi merită numele—scade, cu atît activităţile formale cresc excesiv. Cu cît mai nebună era distrugerea războinică şi sărăcirea izvoarelor de producere, cu atît mai grav şi misterios vorbeau capii treburilor europene despre organizaţie—un cuvînt care, prin caraghios abuz, va ajunge curînd, din magic, ridicul.

Umflarea formalismului social este semnul vremii noastre, vreme de exces politic şi negustoresc. Politica şi negoţul sînt



formele cele mai evidente de activitate neproductivă, fiindcă amîndouă consistă tocmai în manoperarea formală a valorilor rezultate din fapta creatoare a producătorilor propriu zişi. Cînd administrarea întîmpină greutăţi tot mai mari, viaţa politică se face tot mai intensă, şi cu cît se împuţinează marfa, cu atît se înmulţesc negustorii. Politica este un efect al dezechilibrului care se naşte constant şi fatal în organizaţiile sociale. Acest dezechilibru este un fenomen normal al vieţii istorice. La un grad oarecare dezechilibrul acesta absoarbe prea mult din energia societăţii: atunci politica e în culmea înfloririi—e revoluţie: raiul politicianului pur se deschide pe pămînt. Producţia pozitivă cade la minimum, şi inevitabil, plouă cu „idei organizatoare". Acum cîţiva ani, cînd Ruşii piereau, propriu zis, de foame, ziarele, discursurile şi trenurile de propagandă ale sovietelor duceau peste tot, cu delicioasă seninătate, vestea că se va începe imediat electrificarea totală a ţării. A fost probabil cea mai ilustră şi umoristică „idee" eşită din capul politicianilor, decînd există politică. Drept vorbind, în starea de atunci a ţării ruseşti, doar electricitatea putea să-i fie de lipsă şi de ajutor... Dar să nu rîdem indiscret şi farizaic. Mecanismul întregii vieţi europene se hodorogeşte ca o moară fără grăunţe.

Cu cît valorile reale scad, calitativ şi cantitativ, cu atît se înmulţesc biurourile, directorii, subsecretarii, inspectorii, misiunile şi comisiunile. Bunurile se împuţinează, dar expresele, avioanele, limuzinile gonesc pline de cîrmuitori şi intermediari, plini ei înşişi de idei organizatoare. In viaţa publică europeană creşte un vaudeville monstru: bărbaţii de stat şi oamenii de afaceri se agită şi şoptesc, cu încruntări de sibile, despre organizaţie şi numai despre organizaţie, iar bunurile care urmează doar să fie organizate dispar văzînd cu ochii. Contrazicerea e complectă şi complect comică.

Desigur activităţile formale—politică, afaceri, administraţie—au o grozavă putere de seducţie. Ele sînt cîmpuri pentru un diletantism cu deosebire îndrăzneţ, profitabil şi glorios. Pe treapta cea mai înaltă, se poate desfăta incompetenţa cu cea mai deplină autocraţie. Lipsa efectivă de răspundere creşte cu rangul. Şi de zece ani spiritul dictatorial pătrunde în toate capetele: cu cît sînt ele mai de duzină, cu atît mai oarbă, fireşte, şi mai dîrză e setea de autoritate. Sufletul european este militarizat, şi nicăiri ca în militărie nu triumfă atît de

complect încrederea că totul e realizabil, toate merg bine, dacă poruncești tare. Cu optimismul acesta cazon, specific şi indispensabil ofiţerului de rechiziţie, a intrat lumea în cheful războiului; acum se trudeşte, mahmură, să se consoleze cu speranţa în—organizare.

In prospectul entuziast al Enciclopediei, Diderot apăra şi lăuda cu aprindere meseriile împotriva vechii prejudecăţi care le socotea irevocabil josnice. Fapta lui a rămas celebră: el a fost primul intelectual ilustru care a vrut să reabiliteze meşteşugurile. Succesul încercării îmi pare, astăzi încă, destul de îndoelnic. Nu pentrucă n'ar fi oameni care să preţuiască inteligent şi drept munca material producătoare, ci pentrucă există un vechiu ciocoism, radical şi universal uman, de care lumea nu se va curăţi uşor. Acest fel de ciocoism este miezul industriei ierarhice de care am vorbit la început şi care împinge pe individ cu atîta putere spre activităţi formale, este pofta de a sări dela munca productivă la beţia comandei fără răspundere. Fiindcă, pentru masa umană, problema intimă este una: cum aşi face ca totdeauna celalt să asude, eu—să organizez, şi altminteri toate să fie bine?

Anton Gherman

---

# *Chin...*

Sisif, eu sînt şi-am să devin nebun:

Oricît de mult mă risipesc în soare,
Oricît de mult, oricît de tare,
Eu tot în noaptea mea m'adun...

...Imi amintesc de fluturi albi ce zbor în crîng;
Mă simt copil, mă simt voios, mă simt uşor,—
Dar tot nu pot să zbor,—
Şi nici nu pot să plîng!...

Mă văd cu obrazu 'nfierbîntat, cu păru 'n vînt;
Şi în Sahara-mi caldă, pe nisip,—
Pe moalele nisip,—
De mine însumi fugărit,
Alerg şi cad şi mă ridic,
Şi iar alerg, şi iarăşi pic,—
Cînd eu de mine ca de-o fiară-s urmărit,—
Cînd eu sînt singur pe pămînt...

De năbuşala Amintirii vreau să scap;
Vorbesc, asud şi iar vorbesc...
Vorbesc... dar prea-i departe păn' la largul cer;
Vorbesc... dar vorbele sînt grele ca de fier,
Şi-mi cad în cap;—
Vorbesc... dar tot nimic nu pot să povestesc
Din tot ce-mi amintesc,
Din tot ce-aşi vrea să spun...

Oricît de mult mă risipesc în soare,
Oricît de mult, oricît de tare,
Eu tot în noaptea mea m'adun...

Eu simt că azi voiu deveni nebun...

Alexandru N. Nanu

---

# Multe şi mărunte despre Eminescu

## II.—Eminescu în Bihor?

Intr'un singur loc, numai odată, d. Ion Slavici a pomenit că Eminescu ar fi fost şi în *Beiuş*. De atunci nimeni nu a mai spus nimic despre aceasta.

De cercetat ar fi, pentru calculare de posibilităţi: *Cine* dintre... Bucovineni, printre care, sufleteşte este de socotit şi şcolarul Eminescu, şi *cînd* au mai fost la Beiuş? Cam de cînd datează amiciţia lui cu Bihorenii M. Pompiliu, I. Scipione—Bădescu, Bihoreni întrucît studiaseră la Beiuş?

Până acum eu pot *dovedi* numai o legătură *sufletească* cu Beiuşul. Dar ea este interesantă.

Anume, în *Amintiri despre Eminescu* de Teodor V. Stefanelli (Bucureşti, 1914, p. 101), vorbindu-se despre *Eminescu cîntăreţ*, se zice: „Cîntecul al patrulea îl impresiona deosebit de mult; parcă-l văd, cînd l-a cîntat întâiaşi-dată în prezenţa mea: cu capul ridicat, cu ochii scînteetori, în atitudine dramatică şi cuprins de un adînc sentiment, el intonă cîntecul:

Mai turnaţi-mi în pahare,
Voiu să beau, căci sînt setos,
Dară nu-mi umpleţi paharul
Decît dela miez în jos.
Ca să-l împlu înc'odată
Cu apă rece dela rîu,
Dela rîu ce izvoreşte
Din adînc, din peptul meu;

Și să-l beau, să sfirliască
Păn' ce-a fi din vin, venin,
C'așa să-l beau mai cu dulce,
Să-mi alin durerea 'n sin.
Și de n'a pieri durerea,
Piară simțul, pier și eu,
C'a trăi, jălind poporul,
Nu-mi ajute Dumnezeu!

„Era un fel de extaz cînd îl ținea; vedeai ce adînc îl impresiona acest cîntec și din toată atitudinea sa, te încredințai despre nemărginita iubire ce avea el pentru poporul său. Odată l-am întrebat cine e autorul acestui cîntec și mi-a răspuns: «la un biet tînăr transilvănean, care avea durere de inimă pentru nenorocitul său popor; *am auzit* că l-a compus, l-a cîntat și a murit după ce-l cîntase"!»

Eminescu *auzise* ceva despre autor, care deci murise înainte de-a auzi el despre soarta-i tristă.

Autorul nu este însă un necunoscut, ca la Stefanelli. El nu este nici Transilvănean—în Bihor nu i s'ar fi putut afirma aceasta!—, ci un „Bihorean", a cărui viață a povestit-o pe scurt un scriitor ungur, Marki Sandor în opera sa *Bihori román irók* (Scriitori romîni-bihoreni), Oradea Mare, 1880, p. 116.

Numele autorului este Dumitru *Sfura*. Se născuse (1835) în Vezendiu, în Satmar (sat mic, către Careii mari). Bacalaureatul îl luase în Oradea mare, unde apoi studiase teologia. In 1857 Sfura deveni inspector școlar greco-catolic. In acest timp publică poezii în *Zorile Bihorului* și în *Gazeta Transilvaniei*. Sfura a murit în anul 1858, în vîrstă de 23 de ani.

Din toate acestea, firește, nu urmează că Eminescu a fost la Beiuș. Cîntecul lui D. Sfura l-a putut învăța dela Bihorenii citați mai sus, cu care era prieten, din București, dinainte de a pleca la Viena, unde-l cînta mai departe, să-l învețe și Stefanelli.

Autorul care i-a plăcut lui Eminescu făcea parte dintr'o mișcare ale cărei amănunte interesante nimeni nu le-a cercetat încă. Și totuși ele, produse ale presei și ale societăților literare studențești, constitue capitolul important despre întinderea literaturii romîne moderne peste munții vestici, spre Tisa. Cineva ar trebui să dezgroape acest fenomen cultural uitat în gazete și în procese verbale netipărite,—cași cum n'ar fi fost. Eminescu îl simțise!

### III.—„In Nirvana" lui I. L. Caragiale

Cred folositor să comentez cîteva părți din schița lui I. L. Caragiale, așa cum se află în *Diverse* (colecția Șaraga) și să trag cîteva concluzii.

I. L. Caragiale își datează schița din: 1889, Iunie 18; și începe cu: „Sînt *peste* douăzeci de ani de-atunci", de-atunci ar fi fost,



așadar, dincolo de Iunie 1869, în Mai 1869, Mart 1869, Februar, Ianuar 1869; ori Decembre, Octombre 1868; cam de pe atunci.

„Era toamnă", mai adaogă I. L. Caragiale, deci trebue să fi fost prin Octombre, Septembre 1868

Eminescu era în trupa unui actor („vara director de teatru în provincie"), și scria cuplete pe sama trupei. Actorul îl găsise în Giurgiu.

Eminescu și I. L. Caragiale discutară: filozofie, literatură germană. Eminescu cetì o poezie, în care era vorba despre „bogățiile unui rege asirian"—era deci, poezia *Amorul unei marmure* apărut în *Familia* din 19 Sept. (1 Oct.) 1868; era—evident—*poezia cea din urmă ce-o publicase* Eminescu, deoarece poezia următoare apăru iarna, în 1869, 31 Ian. (7 Febr.), *după* „toamna" întîlnirii celor doi poeți.

Dacă I. L. Caragiale adaogă, că a doua zi, seara, Eminescu era nemulțămit, deoarece „peste zi o nemulțămire intimă intervenise; *actrița* fusese foarte puțin mișcată de mîhnirea regelui asirian", este iarăși evident că *Amorul unei marmure* cîntase pe-o actriță din trupa Pascaly, în care Eminescu se afla.

Cine va fi fost actrița?

Mai important decît persoana actriței este, însă, altă mărturisire a lui I. L. Caragiale. După un somn bun, Eminescu se trezi iarăși vesel și,—zice I. L. Caragiale: „Am petrecut toată ziua rîzînd, *mi-a vorbit despre India antică*, despre Daci, despre Ștefan cel Mare, și mi-a cîntat doina".

India!

In Septembre-Octombre 1868 Eminescu cunoștea India antică! Era atunci tînăr de 19 ani și cîteva luni. Și cunoștea India antică, despre care-i vorbi lui Caragiale! Așadar la India antică el ajunsese *înainte* de a cunoaște pe Schopenhauer, în care, cetindu-l, a regăsit o Indie cunoscută.

Textul lui I. L. Caragiale este singura dovadă despre vechimea cunoștinței cu India; și de aceia trebuia subliniat bine ca fapt foarte caracteristic pentru cronologizarea evoluției lui Eminescu.

Și se poate că nu greșesc nici dacă afirm că pesimismul din *Amicului F. I.* poezie apărută în 30 Mart (11 April 1869) se resimte de cunoașterea budismului:

Sau ca un nour gonit de vînt
Alerg pe calea vieții mele...
Mă usc ca crucea pusă 'n cîmpii
Mintea mi-e seacă, gîndul nebun,
Pustiul arde'n inima-mi beată...

In poesia aceasta se află și un vers enigmatic, încă neexplicat, vorbitor despre moartea poetului:

Voiu, cînd mi-or duce îngerii sei,*
Palida-mi umbră în *albul munte*,
Să-mi pui cununa pe a mea frunte
Și să-mi pui lira la căpătăi.

* Ai lui D-zeu!

Ce să fie *albul munte* în care se va duce sufletul său, după moarte ?

*Alb* este, în primele poezii ale lui Eminescu, o nălucire de predilecție: *Alb ca neaua; crinii albi ai sinului; razele din alba lună*, etc.. Totuși, eu cred că în *albul munte* avem ceva mai mult decît o simplă atribuire de predilecție a *albului*;—și cred tocmai pentrucă atributul se găsește pe lîngă *muntele* care nu-i alb.

Dacă este dovedit că în Septembre 1868 Eminescu cunoștea India, muntele său *poate* să fie de origine indică! La Inzi exista un astfel de fantastic munte, împodobit de religiozitatea lor, cu mult *alb* strălucitor. (Ori erau chiar mai mulți munți de aceștia!) Astfel era muntele Kailisas, despre care mitologiile din tinerețele lui Eminescu se socoteau obligate a vorbi. (Vezi de ex. Dr. A. E. Wollheim de Fonseca, *Mythologie des alten Indien*, Berlin, 1856, p. 75—77).

Apoi veni „primăvara", primăvara „următoare", cînd Eminescu a plecat cu o „trupă ambulantă" prin Moldova. După I. L. Caragiale, acea primăvară ar fi 1869, Mart, April...

„Toamna" (1869) I. L. Caragiale l-a așteptat în zadar; Eminescu nu se întoarse; tatăl său îl oprise acasă, pentruca să-l trimeată la studii, la Viena.

Trupa aceia a fost trupa lui Pascaly.

Pascaly se afla în Iași în Iunie 1869, unde, la 22, jucă *Supliciul unei femei* (T. T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, vol. II, p. 261). Dela Iași Pascaly plecă la Cernăuți, unde jucă dela 3 | 17 Iulie—20 Iulie (1 August), cum arată G. Tofan în *Viața Romînească*, vol. II, p. 110. Deci *Familia* din 6 | 18 Iulie (No. 27, p. 322) era bine informată cînd, vorbind despre Pascaly în Iași, adăogea: „Cînd scrim aceste șire, (trupa) e pe cale către Cernăuți". Pe cale era, deci, și Eminescu. Dela Cernăuți trupa se întoarse la Botoșani. Aici îl regăsi, pe poet, familia!

Il regăsi, spune un izvor, după „vre-o doi ani și jumătate" dela plecarea (fără urmă) de acasă; aceasta ar da o plecare prin Ianuar 1867, ceiace nu este chiar exact, dar nici departe de adevăr nu este, deoarece în 1866 (vara) Eminescu sosise în Blaj, ca să dea niște examene, care nu i-au reușit.

Rămîne deci constatat:

1) *Prietinia lui Caragiale cu Eminescu începe în toamna anului 1868.*

2) *In toamna anului 1868 Eminescu cunoștea budismul.*

3) *Drumul teatral din 1869 i-a fost: București—Iași—Cernăuți—Botoșani, ca 15 Iunie—30 Iulie.*

**G. Bogdan-Duică**

---

# Oblomov

## VI

Oblomov, în timpul tolănelei în poze lenevoase, în somnolența lui tîmpitoare, dar cu avînturi inspirate, pe întîiul plan s'a gîndit întotdeauna la femee—ca soață și uneori ca amantă.

In visurile lui plutea chipul unei femei înalte, cu trup bine făcut, cu brațele liniștit încrucișate, cu o privire calmă, dar mîndră, stînd indolentă subt edera unui boschet, pășind ușor pe covoare, pe nisipul aleii, cu talia legănată—ca un ideal, ca o întrupare a întregii vieți, pline de moliciune lenevoasă și liniște solemnă, ca liniștea însăși.

O visa la început numai în flori lîngă altar, cu un văl lung, apoi la căpătîiul patului conjugal, cu ochii sfioși, lăsați în jos, însfîrșit ca mamă în mijlocul copiilor.

I se năzărea zîmbetu-i pe buze, dar un zîmbet nu pătimaș, niște ochi nu umezi de dorinți,—un zîmbet care-l simpatizează numai pe el, bărbatul, și indulgent față de alții.

Niciodată nu vroia s'o vadă tremurînd de patimă, să audă visare aprinsă, lacrămi neașteptate, toropeală, apoi pornire turbată spre bucurie. Nu-i trebue lui nici lună, nici tristeță. Femeia lui nu trebue să se îngălbenească deodată, să cadă leșinată, să încerce izbucniri zguduitoare...

— Asemenea femei au amanți,—zicea el;—apoi și bucluc: doctori, băi și o mulțime de fantezii. Nu-i chip să adormi liniștit!

Pe cînd lîngă o tovarășă mîndră, castă și potolită, omul doarme fără grijă. Adoarme cu siguranța că la trezire va întîlni aceiași privire dulce și simpatică. Și peste douăzeci de ani, pri-

virea lui caldă va intîmpina în ochii ei aceiaşi scinteere de simpatie. Şi tot aşa până la scîndura mormîntului!

Parcă nu ăsta e scopul tainic al fiecăruia şi al fiecăreia—de a găsi în tovarăşul vieţii icoana neschimbată a liniştii, veşnicul şi egalul mers al dragostei? Doar asta e norma iubirii, şi deîndată ce iubirea se îndepărtează ceva-ceva de ea, deîndată ce se schimbă, răceşte—suferim: deci idealul meu e idealul comun?—se gîndea el. Nu-i ăsta idealul armoniei în raporturile reciproce ale celor două sexe?

A da patimii o eşire firească, a-i arăta mersul, ca unei ape, pentru binele unei regiuni întregi—e o problemă obşteşte omenească, e culmea progresului, spre care năzuesc toate aceste Georges-Sand, dar rătăcesc din cărare. După rezolvirea ei nu mai e nici trădare, nici răceală, ci o bătae veşnică şi egală a unei inimi liniştite şi fericite, prin urmare o viaţă veşnic plină, o neschimbată sevă a vieţii, o neclintită sănătate morală.

Sînt pilde de asemenea fericiri: sînt arătate ca fenomene. Se zice că trebue să te naşti pentru aşa ceva. Dumnezeu ştie, dacă n'ar trebui să te educi, să tinzi conştient spre asemenea lucruri...

Pasiunea? Toate astea sînt bune în versuri, pe scenă, unde actorii păşesc în mantii, cu cuţite, apoi merg ca să cineze împreună, şi cei omorîţi şi omorîtorii...

Bine ar fi să se sfîrşească şi pasiunile tot aşa, dar în urma lor rămîn: fum, infecţie, putreziciune; iar fericirea—nicăeri! Amintirile? Numai ruşine şi zmulgerea părului...

Insfîrşit, chiar dacă te-a atins asemenea patimă nenorocită,—e tot una cum ai da de un drum muntos, nesuferit, unde cade şi calul, se istoveşte şi călăreţul, iar satul natal—ici aproape: nu trebue să-l scapi din vedere, şi să eşi mai degrabă din locul primejdios.

Da, pasiunea trebue s'o mărgineşti, s'o înăbuşi şi s'o îneci în căsătorie...

Oblomov ar fi fugit cu groază de o femee, care l-ar fi străpuns deodată cu o privire aprinsă, sau ar fi scos ea singură un gemăt, i-ar fi căzut pe umăr cu ochii închişi, s'ar fi trezit apoi şi i-ar fi strîns grumazul până la înăbuşire. Asta-i—rachetă, explozia unui butoiu cu iarbă de puşcă. Iar apoi? Uluire, orbire şi păr pîrlit!

Dar să vedem ce fel de femee e Olga!

Mult timp, după ce-i scăpă declaraţia, nu se văzură împreună. Oblomov, cum zărea pe Olga, se ascundea ca un şcolar. Olga se schimbă şi ea faţă de Oblomov, dar nu fugea, nu era rece, ci deveni mai îngîndurată. Atîta.

Parcă i-ar fi părut rău că s'a întîmplat ceva, ce-o împiedica de a-l chinui cu privirea curioasă, de a glumi şi a-l necăji cu tolăneala lui, cu lenea, cu stîngăcia...

Simţea un fel de comism, dar un comism de mamă, care nu se poate stăpîni să nu zîmbească, privind găteala caraghioasă a fiului. Stolz plecase, şi-i era urît că n'are cui cînta; pianul sta închis—într'un cuvînt peste amîndoi căzu ca o jenă de lanţuri,—se simţeau stingheriţi amîndoi.



Şi ce bine începuse! Cît de simplu se făcuse cunoştinţa! Cît de liber se împrietiniseră! Oblomov era mai simplu şi mai blajin decît Stolz, deşi n'o făcea să rîdă aşa, sau o făcea să rîdă pe socoteala lui; şi-i erta glumele aşa de uşor!

Afară de astea, Stolz, la plecare, i l-a dat pe seamă pe Oblomov, a rugat-o să vadă de el, să-l împiedece de a sta acasă. In mintea ei, în cumintele şi frumosul ei căpuşor, se desfăşurase chiar un plan amănunţit, cum să-l dezveţe pe Oblomov de a dormi după masă; şi nu numai să nu doarmă: ziua n'are să-l lese să se lungească o clipă pe divan: are să-i ceară cuvîntul...

Se gîndea cum are să-i poruncească ea, să ceteasă cărţile lăsate de Stolz, apoi să ceteasă zilnic gazetele şi să-i povestească noutăţi, să scrie scrisori la ţară, să sfîrşească cu planul privitor la moşie, să se pregătească pentru plecarea în străinătate,—într'un cuvînt cu ea Oblomov n'adoarme! Are să-i arăte ea un scop, are să-l facă să-i placă din nou tot ce părăsise, şi Stolz la întoarcere nici n'are să-l recunoască!

Şi întreagă această minune are s'o facă ea,—aşa de sfioasă, aşa de tăcută, pe care până acuma nimeni n'o ascultase, care încă nu începuse să trăiască! Ea—autoarea unei asemenea schimbări!

Schimbarea începuse chiar: cum începea ea să cînte, Oblomov nu mai era Oblomov...

Oblomov are să trăiască, să muncească, să binecuvînteze viaţa şi pe ea! Să întorci un om la viaţă: cîtă glorie pentru doctorul care a scăpat pe un bolnav pierdut! Dar să salvezi o minte care se stinge, să salvezi un suflet!

Tresărea chiar de un tremur de mîndrie, de un cutremur de fericire; le socotea toate drept o lecţie hotărîtă de sus! In gînd îl făcuse secretarul, bibliotecarul ei!

Şi deodată trebui totul să se sfîrşească! Nu ştia ce să facă acuma: de aceia tăcea cînd se întîlnea cu Oblomov.

Oblomov era chinuit de gîndul că a speriat-o, a jignit-o, a insultat-o, şi se aştepta la priviri fulgerătoare, o severitate rece, şi tremura de cîteori o vedea, cîrnea din drum în altă parte.

Apucase să se mute la ţară şi de vre-o trei zile umbla tot singur prin baltă, în pădure; sau se ducea în sat şi stătea fără treabă pe lîngă porţile oamenilor, privind cum aleargă copiii, viţeii, cum se bălăcesc raţele în iaz.

Lîngă vilă era un lac, un parc enorm: se temea să se ducă pe acolo, ca să nu întîlnească pe Olga singură.

„M'a împins naiba să scap“!—se gîndea el, şi nici măcar nu se întreba, dacă de bună seamă i-a scăpat un adevăr, sau a fost numai efectul muzicii asupra nervilor.

Simţul stingheririi, ruşinii sau „ticăloşiei", pe care a comis-o, cum se exprima el, îl împiedeca de a-şi da seamă ce fel de pornire a fost; şi în general, ce-i pentru el Olga? Nu se mai gîndea că în inimă-i şi-a făcut loc ceva nou, un fel de nod, care mai înainte nu era. La el toate sentimentele se adunară în acest singur nod—ruşinea.

Iar cînd pentru o clipă îi răsărea în închipuire *ea*,—răsărea şi acel chip, acel ideal al liniştii întrupate, al fericirii: acest ideal era punct cu punct—Olga. Amîndouă chipurile se împreunau şi se contopeau într'unul.

— Ah, ce-am făcut!—îşi zicea Oblomov.—Totul s'a pierdut! Slavă Domnului că a plecat Stolz: n'a avut cînd să-i spună, căci m'aşi prăbuşi subt pămînt! Dragoste, lacrămi—se potrivesc astea cu mine? Şi nici mătuşa Olgăi nu mai trimite după mine, nu mă cheamă la ea: se vede că i-a spus... Dumnezeule!..

Aşa se gîndea Oblomov, înfundîndu-se în parc cît mai departe, într'o alee lăturalnică.

Olga era stînjenită numai de întrebarea, cum are să se întîlnească cu el, cum are să treacă întîmplarea asta: în tăcere, caşicum n'ar fi fost nimic, sau trebuie să zică ceva?

Dar ce să zică? Să ia o mină aspră, să-l privească cu trufie? Sau nici să nu-l bage în seamă, ci să-i spună mîndru şi rece, că deloc nu s'a aşteptat dela el la o asemenea faptă: „drept cine o ia, de şi-a permis asemenea îndrăzneală?" Aşa a răspuns Sonicica la mazurcă, nu ştiu cărui cavalarist, deşi tot ea a căutat din răsputeri să-i învîrtească minţile.

„Dar unde-i aci îndrăzneala?"—se întreba Olga. „Dar dacă simte de bună seamă: dece să nu spue?... Totuşi, cum aşa, deodată, de abia a făcut cunoştinţă... Nimeni altul n'o făcea: niciodată, văzînd pentru a doua, a treia oară o femee; şi apoi nici n'ar fi simţit dragoste aşa de iute. Numai Oblomov a fost în stare"...

Dar îşi aduse aminte că a auzit şi a cetit, cum dragostea vine uneori deodată.

„A avut o pornire, a fost atras; acuma nu mai dă ochi: i-i ruşine; atunci n'a fost nici o obrăznicie. Atunci cine-i de vină?... Andrei Ivanovici, se înţelege, fiindcă el a stăruit să le cînt".

Oblomov la început nu vroia să asculte—şi ei îi era necaz, ea... a căutat... Olga roşi grozav... da, a căutat din răsputeri să-l trezească...

Stolz a spus că Oblomov e apatic, că nu-l interesează nimic, că s'a stins în el totul... Şi Olga a vrut să afle dacă totul s'a stins, şi a cîntat...

„Dumnezeule, d'apoi eu sînt vinovată: am să-i cer ertare... Dar pentru ce?"—se întreba ea. „Ce-am să-i spun: Monsieur Oblomov, eu sînt vinovată, eu te-am făcut să... Ce ruşine! Nu-i adevărat!"—îşi zise Olga, aprinzîndu-se la faţă şi bătînd din picior: cine îndrăzneşte s'o creadă? Parcă eu ştiam ce are să iasă?... Dar dacă nu s'ar fi întîmplat nimic, dacă nu i-ar fi scăpat... atunci?... Nu ştiu"...—se gîndi ea.



Din acea zi se simte ciudat... se simte, se vede, foarte jignită... o apucă chiar fierbinţeli, pe obraz îi ard două pete roz...

— Iritaţie... o mică febră,—a zis doctorul.

„Ce bucluc a făcut Oblomov ăsta! O, îi trebue o lecţie, ca să nu se mai întîmple de astea! Am să rog pe *ma tante* să-i închidă casa; nu trebue să-şi permită. Cum a îndrăznit?"—se gîndea, plimbîndu-se prin parc; ochii îi ardeau...

Dar iată că vine cineva...

„Vine cineva"!...—se gîndi Oblomov.

Şi se întîlniră faţă în faţă.

— Olga Sergheevna!—zise Oblomov, tremurînd ca o foae de plop.

— Ilia Ilici!—răspunse Olga timid, şi se opriră amîndoi.

— Bună ziua,—zise Oblomov.

— Bună ziua,—zise Olga.

— Dumneata încotro mergi?—întrebă Oblomov.

— Aşa...—zise Olga, fără să ridice ochii.

— Te deranjez?

— O, cîtuşi de puţin,—răspunse ea, aruncînd spre el o privire repede şi plină de curiozitate!

— Pot să merg cu dumneata?—întrebă Oblomov deodată, aruncîndu-i o privire ispititoare.

Merseră amîndoi pe alee. Nici linia profesorului, nici sprincenele directorului, nimic în viaţă nu l-au făcut să-i bocănească inima, ca acuma. Vroia să zică ceva, se sforţa, dar cuvintele depe limbă nu eşeau; numai inima i se bătea îngrozitor, ca în faţa unei nenorociri.

— N'ai primit vre-o scrisoare dela Andrei Ivanovici?—întrebă Olga

— Am primit,—răspunse Oblomov.

— Ce scrie?

— Mă cheamă la Paris.

— Şi?..

— Plec.

— Cînd?

— Apoi acuma... nu, mîne... dacă mă pregătesc.

— Dece aşa de degrabă?

Oblomov tăcu.

— Nu-ţi place casa, ori... spune dece vrei să pleci?

„Obraznicul, încă vrea să plece!"—se gîndi ea.

— Mă doare parcă ceva, mă jenează, mă arde,—îngînă Oblomov în şoaptă, fără să se uite la ea.

Olga tăcea, rupse o ramură de liliac şi o mirosea, acoperindu-şi faţa şi nasul.

— Încearcă, ce frumos miroasă!—şi-i acoperi nasul şi lui.

— Iată clopoţei! Stăi, adun eu,—zise Oblomov, plecîndu-se

deasupra ierbii :—aştia mirosă mai frumos ; a cimpie, a cring ; natură mai multă. Liliacul creşte tot pe lingă casă, ramurile se bagă prin toate ferestrele, un miros sălciu. Iaca roua depe clopoţei încă nu s'a uscat.

Ii aduse cîţiva clopoţei.

— Dar rezeda îţi place ?—întrebă ea.

— Nu, mirosă prea tare ; nu-mi place nici rezeda, nici trandafirii. Şi, în general, nu-mi plac florile ; în cimp mai merge, dar în odae—cît bucluc cu ele... gunoiu...

— Şi dumitale îţi place să fie curat prin odăi ?—întrebă ea, privindu-l ironic.—Nu suferi gunoiul !

— Da, dar am un om care...—îngînă Oblomov. „Ce fiinţă răutăcioasă !"—se gîndi.

— Mergi drept la Paris ?—întrebă ea.

— Da ; Stolz mă aşteaptă demult.

— Să-i duci o scrisoare ; am să-i scriu.

— Atunci dă-mi-o chiar azi ; mîne mă mut în oraş.

— Mîne ? Dece cu atita grabă ? Parcă te-ar goni cineva.

— Mă şi goneşte...

— Cine ?

— Ruşinea...—şopti Oblomov.

— Ruşinea !—repetă Olga maşinal.—Iaca îi spun acuma : „Monsieur Oblomov, eu nu m'am aşteptat de fel"...

— Da, Olga Sergheevna,—se birui el însfirşit ;—dumneata cred că te miri... te superi...

„Tocmai timpul... iată momentul potrivit",—se gîndi Olga. Inima i se bătea din răsputeri. „Nu pot, Doamne".

Oblomov căuta să-i vadă faţa, să afle ce zice ; dar ea mirosea clopoţeii şi liliacul, şi nu ştia singură ce-i cu ea, ce să zică, ce să facă.

„A, Sonicica ar fi născocit îndată ceva ; eu sint aşa de proastă ; nu mă pricep la nimic... e un chin !..."

— Am uitat cu totul...—zise ea.

— Crede-mă, a fost fără voe-mi... nu m'am putut stăpîni,—zise Oblomov, înarmîndu-se cu mai multă îndrăzneală.—Dacă ar fi tunat din cer, dacă ar fi căzut o piatră... şi tot o spuneam. Nu m'aşi fi putut stăpîni.. Pentru Dumnezeu, să nu crezi că aşi fi vrut... Peste o clipă şi singur aşi fi dat, Dumnezeu ştie ce, ca să întorc o vorbă nesocotită...

Olga mergea, cu capul lăsat în jos şi mirosind florile.

— Uită totul,—urmă Oblomov ;—uită, mai ales că nici nu e adevărat...

— Nu e adevărat ?—repetă ea deodată, ridicind capul şi scăpînd florile.

Ochii i se deschiseră deodată largi şi strălucitori, în nedumerire...

— Cum nu-i adevărat ?—repetă Olga.

— Da, nu te supăra, pentru Dumnezeu, şi uită totul. Te asigur, a fost numai o pornire... din pricina muzicii.



— Numai din pricina muzicii !..

Faţa i se schimbă : cele două pete trandafirii pieriră şi ochii i se stinseră.

„Iată că nu-i nimic. Iată, şi-a retras cuvîntul nesocotit, şi nu-i nevoe de supărare ! Iată că acuma-i bine... acuma-i linişte... Se poate vorbi, glumi, caşi mai înainte..."—se gîndea ea, şi zmulse cu putere o ramură, rupse cu dinţii o foae, apoi aruncă îndată, şi ramură şi foae, în cărare.

— Nu te mai superi ? Ai uitat ?—zicea Oblomov, aplecîndu-se spre ea.

— Dar ce s'a întîmplat : de ce te rogi dumneata ?—răspunse ea turburată, aproape cu necaz, uitîndu-se în altă parte.—Am uitat totul... sînt aşa de uitucă !

Oblomov tăcu şi nu ştia ce să zică. Vedea numai supărarea neaşteptată şi nu-i vedea pricina.

„Dumnezeul meu" !—se gîndea ea. „Iată, totul e în regulă : scena aceia parcă nici n'a fost, slavă Domnului ! Ei... Ah, Dumnezeule ! Dar ce este asta ? Ah, Sonicica, Sonicica ! Cît eşti tu de fericită !"

— Mă duc acasă,—zise ea deodată, grăbind paşii şi luînd-o pe alee.

Simţea în gît lacrămi. Se temea să nu înceapă a plînge.

— Nu într'acolo, pe aici e mai aproape,—observă Oblomov.—„Dobitoc !"—îşi zise el, abătut.—„Mai era nevoe de explicaţii ! Acuma am jignit-o şi mai rău. Nu trebuia să-i amintesc : ar fi trecut totul, s'ar fi uitat dela sine. Acuma n'ai ce-i face, trebue cerut ertare".

„Mi-i necaz, probabil",—se gîndea ea,—„fiindcă n'am apucat să-i spun : „Monsieur Oblomov, nu m'am aşteptat să-ţi permiţi dumneata"... M'a prevenit. „Nu-i adevărat !" Auzi, mă rog ? A şi minţit ! Dar cum a îndrăznit" ?...

— Adevărat că ai uitat totul ?—întrebă el.

— Am uitat, am uitat totul !—rosti ea, grăbindu-se spre casă.

— Dă mîna, în semn că nu te superi.

Fără să-l privească, îi dădu vîrful degetelor şi, deabia le atinse Oblomov, retrase mîna îndărăt.

— Nu, dumneata te superi !—zise Oblomov, oftînd.—Cum să te asigur eu că a fost o pornire inconştientă, că nu mi-aşi fi permis uitarea de a... Nu, se înţelege, n'am să mai ascult cîntecul dumitale...

— Nu mă mai asigura : n'am nevoe de asigurările dumitale...—zise ea îndată.—Nici nu mai cînt !

— Bine, tac ; numai, pentru Dumnezeu, nu pleca aşa, căci pe inimă mă apasă o piatră, care...

Olga încetini pasul şi începu să asculte cu încordare.

— Dacă-i adevărat că ai fi plîns, neauzind cum am tresărit eu la cîntecul dumitale, apoi acuma, dacă fugi aşa, dacă nu zîmbeşti, dacă nu dai mîna, eu... ai milă, Olga Sergheevna ! Am să fiu bolnav, îmi tremură genunchii, deabea stau în picioare...

— Dece ? — il intrebă ea deodată, — privindu-l.

— Nu ştiu nici eu; ruşinea acuma mi-a trecut; nu mi-i ruşine de cuvintul meu... mi se pare că în acest cuvint...

Pe Oblomov îl furnică din nou prin inimă; din nou simţi acolo ceva străin; privirea ei caldă şi plină de curiozitate începu din nou să-l ardă, Olga se întoarse spre el aşa de graţios, şi aştepta răspunsul cu atita nelinişte...

— Ce-i în acest cuvint ?—întrebă ea nerăbdător.

— Nu, mi-i frică să spun: iar ai să te superi.

— Vorbeşte ! — rosti ea poruncitor.

Oblomov tăcea.

— A ?

— Imi vine din nou să pling, cind mă uit la dumneata... Vezi, eu n'am ambiţie, nu mă ruşinez de inimă...

— Dar dece să plingi ?—întrebă ea, şi pe obraji ii apărură din nou două pete trandafirii.

— Imi răsună din nou vocea dumitale... simt din nou...

— Ce ? Şi lacrămile din piept i se retraseră. Aştepta cu încordare.

Se apropiaseră de peron.

— Simt...—se grăbea Oblomov, şi se opri.

Ea urca treptele parcă anevoe.

— Aceiaşi muzică... aceiaşi... emoţie... aceiaşi... sent...—iartă-mă,—zău, nu sint stăpîn pe mine...

— Monsieur Oblomov,—începu ea sever, apoi faţa i se lumină deodată de un zimbet:—nu mă supăr, te ert,—adăugă ea cu blindeţă :—dar de aci incolo...

Fără să se intoarcă spre el, îi intinse mîna; el o prinse, îi sărută palma; ea îşi strinse încet buzele şi zbură intr'o clipă in uşa cu geamuri, iar el rămase înfipt locului.

## VII

Oblomov se uită un răstimp după ea, cu ochi mari, cu gura căscată, se uită la tufele din juru-i cu aceiaşi privire...

Trecură nişte străini, zbură o pasere. O femee intrebă în trecere, dacă boerul nu pofteşte fructe—Oblomov stătea înfipt.

Plecă încet pe aceiaşi alee, merse încet până la jumătatea ei, dădu peste clopoţeii pe care-i scăpase Olga, peste ramura de liliac pe care o rupsese ea şi o aruncase cu necaz.

„Oare dece le-a"...—începu el să se gîndească, să-şi aducă aminte.

— Ce dobitoc, ce dobitoc !—rosti Oblomov în auz, inhăţind clopoţeii, ramura, şi o luă pe alee aproape în fugă.—Eu îi ceream ertare, şi ea... ah, oare ?... Ce idee...

Fericit, radiind, parcă ar fi avut „o lună în frunte",—cum zicea dădaca,—sosi acasă, se aşeză într'un colţ al divanului şi scrise pe praful de pe masă, cu litere mari : „Olga".



— O, ce praf !—observă, trezindu-se din extaz.—Zachar, Zachar !—strigă el mult timp, căci Zachar era cu vizitiii la poarta întoarsă spre hudiţă.

— Du-te !—îi şopti Anisia inspăimintată, zmulgîndu-l de minecă.—Decind te cheamă boerul !

— Priveşte, Zachar, ce-i asta ?—zise Ilia Ilici, dar îngăduitor, cu bunătate; nu era în stare să se supere în clipa asta.—Vrei să introduci şi aici aceiaşi dezordine : praf, paianjeni ? Nu, să mă erţi, nu permit. Olga Sergheevna şi aşa nu mă slăbeşte : „dumitale îţi place,—zice,—gunoiul".

— Da, dumnealor le dă mina să vorbească; au cinci oameni,—observă Zachar, întorcîndu-se spre uşă.

— Incotro ? Ia şi mătură : aici nu-i chip nici să stai, nici să rezemi cotul.. E o scirbă, o... *oblomovşcina!*

Zachar se îmbufnă şi se uită la boer dintr'o parte

„Iaca,—se gîndi el.—A mai născocit o vorbă jalnică. Dar parcă aşi cunoaşte-o" !

— Hai, mătură, ce stai ! .

— Ce să mătur ? Am mai măturat azi !—răspunse Zachar îndărătnic.

— Dece-i praf, dacă ai măturat ? Uite, iaca, uite ! Să nu văd ! Indată să fie măturat !

— Am măturat. N'o să mătur de zece ori !... Praful... se adună din stradă. Aici e cîmp, vilă : destul praf pe stradă...

— D'apoi tu, Zachar Trofimovici,—începu Anisia, arătindu-se deodată din altă odae :—degeaba ştergi praful depe mese, apoi mături podelele... praful din nou se aşează... Ar trebui mai întâiu...

— Ce ? Tu să mă inveţi ?...—hirîi Zachar.—Pleacă la locul tău !

— D'apoi unde s'a văzut : întâiu să ştergi mesele, apoi să mături podelele ?... Deaceia se supără boerul..

— Hai ! hai !—strigă Zachar, împingînd-o cu cotul în piept.

Anisia rise şi dispăru. Oblomov îi făcu şi lui semn cu mina să iasă afară ; lăsă capul pe perna brodată, puse mina la inimă şi începu să asculte cum bocăneşte.

„Aşa e vătămător,—îşi zise Ilia Ilici.—„Ce-i de făcut ? Dacă intrebi doctorul, te trimite, te pomeneşti, in Abisinia" !

Cît timp Zachar şi Anisia nu erau căsătoriţi, fiecare se ocupa cu partea lui, şi nu se amesteca unul în trebile altuia. Anisia ştia de piaţă şi de bucătărie, iar la diriticarea odăilor lua parte numai odată pe an, cind spăla podelele.

Dar după nuntă, Anisia avea mai liberă intrarea în odăile boereşti. Ea îl ajuta pe Zachar, şi în odăi începu să fie mai curat ; şi in general unele îndatoriri a'e bărbatului, Anisia le luă asupra-şi, parte de bună voe, parte fiindcă Zachar i le impunea in chip despotic.

— Hai, ia de scutură covorul ăsta !—poruncea cu vocea

lui răguşită, sau:—Să fi strîns ce s'a ingrămădit, colo, in colț; să fi scos la bucătărie ce-i de prisos.

Aşa o duse el fericit vre-o lună: in odăi—curat, boerul nu mai bombăneşte, „vorbe jalnice" nu mai zice, şi Zachar nu face nimic. Dar fericirea trecu, şi iată din ce pricină.

Cum se apucau ei cu Anisia de gospodărit in odăile boerului,—tot ce făcea Zachar era numai prostie. Fiecare pas al lui Zachar—rău şi rău. Cincizeci şi cinci de ani a trăit el pe lumea asta, cu credința că tot ce face nu se poate face, nici altfel, nici mai bine.

Şi iată că deodată, in două săptămini, Anisia îi dovedi că mai bine să se lese; şi o face muerea cu o ingăduință aşa de jignitoare, aşa de blînd, cum se face numai cu copiii, sau cu nişte adevărați proşti; ba încă rîde, cînd se uită la el.

— Tu, Zachar Trofimovici,—zicea ea cu blîndeță,—rău faci că închizi intâiu coşul, apoi deschizi fereastra: iar ai să răceşti odăile.

— Dar cum crezi tu?—întreba el cu grosolănie de bărbat;—cînd să deschid?

— După ce încălzeşti sobele: aerul trage totul, apoi iar se încălzeşte,—răspundea Anisia încet.

— Ce proastă! De douăzeci de ani fac aşa; am să schimb pentru tine...

La el, pe raftul unui dulap erau la un loc, şi ceaiul, şi zaharul, lămiia, bani, tot aci vax, periile, săpunul.

Vine odată Zachar şi vede că săpunul stă pe mesuța de spălat, periile şi vaxul—la bucătărie pe fereastră; iar ceaiul şi zaharul într'un saltar deosebit al dulapului.

— Ce mi le tot încurci după capul tău—ha?—întrebă el răstit. Intr'adins le aşezasem pe toate intr'un colț,—să fie la îndămînă; le-ai împrăştiat în toate părțile!

— Ca să nu mirose ceaiul a săpun,—zise Anisia cu ton supus.

Altădată Anisia îi arătă vre-o două-trei găuri pe haina boerului, din pricina moliilor, şi zise că odată pe săptămînă hainele trebue numaidecît scuturate şi periate.

— Dă-le să le bat cu măturicea,—închee ea cu blîndeță.

Zachar îi zmulse măturicea şi fracul din mîni şi-l puse la locul lui.

Odată, cînd începu să se plîngă de boer, după obiceiu, că-l ocărăşte degeaba din pricina şvabilor, şi că nu el i-a „născocit", Anisia, fără să zică o vorbă, ridică depe poliță bucățile şi firimiturile de pîne neagră, lăsate acolo cine ştie de cînd, mătură şi spălă dulapurile, vasele—şi şvabii dispărură aproape cu totul.

Zachar tot nu înțelegea bine, la ce toate astea, şi atribuia totul neastîmpărului femeesc. Dar cînd, ducînd odată tablaua cu ceştile şi paharele, sparse două pahare, începu să înjure



după obiceiu şi vroia să arunce jos toată tablaua, Anisia îi luă din mîni tablaua, puse alte pahare, încă o cutie cu zahar, pîne, şi aşeză totul aşa, că nu se mişca o singură farfurioară, apoi îi arătă cum să ia tablaua cu o singură mînă, cum trebue s'o sprijine cu cealaltă, apoi trecu de două ori prin odae, învîrtind tablaua în dreapta şi in stînga, şi nu se clinti o singură linguriță,—Zachar înțelese deodată că Anisia e mai deşteaptă decît el.

Ii zmunci tablaua, scăpă jos toate paharele, şi de atunci n'o mai putea erta.

— Iaca, vezi cum trebue!—mai adăugă ea încet.

Zachar se uită la ea cu o rătăcire trufaşă, iar femeia—rîde...

— Muere proastă, femee de soldat! Tu să mă înveți minte? D'apoi aşa casă aveam noi la Oblomovca? Pe mine unul se sprijinea totul: numai lacheii cu băeții—cincisprezece oameni! Muerile ca voi—nici nu le mai ştiai pe nume... Şi tu... Auzi!...

— Eu vreu să fie bine,—începu ea.

— Hai—hai—hai!—zbieră Zachar răguşit, împingînd-o cu cotul in piept.

— Şterge-o de aici, din odăile boereşti, la bucătărie... vezi de treaba ta muerească!

Femeia zîmbi şi plecă, iar Zachar se uită după ea întunecat, dintr'o parte...

Mîndria lui Zachar suferea, Zachar se purta cu ea morocănos. Cînd se intîmpla însă, că Ilia Iliici întreba de vre-un lucru, şi lucrul nu se găsea, sau se dovedea stricat, şi in general, cînd se intîmpla vre-o dezordine în casă, şi deasupra lui Zachar se aduna vre-o furtună, însoțită de vorbe „jalnice", Zachar făcea Anisiei semn din ochi şi din cap, spre biuroul boerului şi, arătîndu-i într'acolo cu degetul cel gros, zicea cu ton poruncitor:

— Du-te de vezi, ce-i trebue boerului!

Anisia intra, şi furtuna se sfîrşea întotdeauna cu o simplă lămurire. Şi chiar Zachar, deîndată ce Oblomov începea cu vorbe „jalnice", îi propunea să cheme pe Anisia.

In chipul acesta, in odăile lui Oblomov ar fi rămas totul în părăsire şi de astă dată, dacă nu era Anisia: aceasta se socotea acuma din casa lui Oblomov, împărțea dela sine legătura bărbatului cu viața, casa şi persoana lui Ilia Iliici, şi ochiul ei femeesc, mîna ei îngrijită vegheau în odăile părăsite.

Deîndată ce eşea Zachar undeva, Anisia ştergea praful depe mese, depe divanuri, deschidea geamul, îndrepta storurile, punea la locul lor ghetele împrăştiate prin odae, pantalonii atîrnați de fotoliile de paradă, aduna toate hainele, chiar hîrtiile, creioanele, briceag, penițe—toate le aşeza la locul lor, ridica aşternutul mototolit, îndrepta pernele—şi totul din trei mişcări; apoi arunca o privire grăbită asupra întregii odăi, mişca un scaun, închidea un saltar pe jumătate deschis, ridica un şervet uitat pe masă şi, auzind ghetele cu scîrț ale lui Zachar, dispărea iute la bucătărie.

Era o femee vioae, îndemînatecă, de vre-o patruzeci şi

şapte de ani, cu zîmbet îngrijat, cu ochii în toate părţile, un gît şi un piept zdravăn şi mîini roşii, tari ca nişte cângi, neobosite.

Faţă n'avea aproape deloc: nu se vedea decît nasul; acesta, deşi nu era mare, dar parcă era desfăcut de obraz, sau era aşezat rău; afară de asta, partea-i de jos era ridicată în sus, de aceia faţa din dosul lui nu se mai vedea; nasul acesta se întinsese, se îmbujorase până la atîta, încît îţi rămînea bine în minte, dar faţa tot n'o băgai de seamă.

Sînt mulţi bărbaţi pe lume ca Zachar. Uneori diplomatul ascultă abia cu o ureche, sfatul nevestei, dă din umeri, dar pe tăcute scrie după sfatul ei.

Uneori politicianul răspunde şuerînd, cu o grimasă de milă, la flecăriile nevestei despre o afacere importantă, iar mîne raportează cu gravitate aceleaşi flecării ministrului.

Se poartă aceşti domni cu nevestele lor tot aşa de morocănos, sau tot aşa de uşor, abia le îngădue să vorbească, socotindu-le,—dacă nu chiar drept „mueri", ca Zachar,—drept floricele, aşa, drept distracţie în viaţa activă, în viaţa serioasă...

Deamiaza ardea demult aleele parcului. Toţi stăteau la adăpost, subt umbrare de pînză; numai dădacele cu copiii, cu semeţie se plimbau în grupuri, sau şedeau pe iarbă, subt razele amiezei.

Oblomov stătea tot lungit pe divan, crezînd şi neviindu-i să creadă în înţelesul convorbirii de dimineaţă cu Olga.

— Mă iubeşte, în ea se deşteaptă un sentiment pentru mine. Cu putinţă? Visează despre mine; pentru mine a cîntat cu atîta patimă, şi muzica ne-a contagiat de simpatie pe amîndoi.

Se trezi mîndria în Ilia Ilici, străluci viaţa, depărtările ei fermecătoare, toate culorile şi razele care încă adineaoari lipseau. Se vede acuma cu ea în străinătate, în Elveţia pe lacuri, în Italia, umblă prin ruinile Romei, se plimbă cu gondola, apoi se pierd în mulţimea Parisului, Londrei, apoi... în raiul pămîntesc, la Oblomovca...

Ea e o divinitate, cu acest drăguţ ciripit, cu acest frumos, bălaiu obrăjel, cu subţirelul, delicatu-i gît...

Ţăranii n'au văzut încă niciodată aşa ceva, cad cu faţa la pămînt în faţa acestui înger, Olga păşeşte încet pe iarbă, merge cu dînsul în umbra mestecănişului, îi cîntă...

Iar el simte viaţa, simte liniştita ei curgere, dulcele ei mers, plescăitul... după dorinţele împlinite, după culmea fericirii cade pe gînduri...

Dar faţa i se întunecă deodată.

— Nu, cu neputinţă!—rosti Oblomov în auz, sculîndu-se depe divan şi umblînd prin odae.—Să iubească ea pe unul ca mine, un caraghios cu privirea somnoroasă, cu obrajii veştejiţi... Işi bate joc de mine...

Se opri în faţa oglinzii şi se examină mult timp, la început cu asprime, apoi privirea i se însenină; zîmbi chiar.



— Parcă aşi fi mai bine, mai vioiu, decît eram la oraş,—îşi zise,—ochii nu mi-s şterşi... Se arătase un ulcior la un ochiu, dar a dispărut... Din pricina aerului de aici, se vede; umblu mult, vin nu beau deloc, nu stau culcat... Nu-i nevoe de mers nici în Egipt.

Veni un om dela Maria Michailovna, mătuşa Olgăi, ca să-l poftească la masă.

— Viu, viu!—zise Oblomov.

Omul plecă.

— Stăi, ia.

Ii dădu un bacşiş.

Se simţi vesel, uşor. In natură e aşa de senin. Oameni tot buni; toţi simt plăcere; la toţi se vede fericirea pe faţă. Numai Zachar e întunecat, se uită la boer tot dintr'o parte; în schimb Anisia zîmbeşte aşa de blajin.

„Am să-mi iau un cine,"—hotărî Oblomov:—„sau un motan"... „mai bine un motan: motanii sînt blînzi, torc"...

Alergă la Olga.

„Şi cu toate astea... Olga mă iubeşte",—se gîndea pe drum. „Această tînără, această vioae fiinţă! Inchipuirii ei s'a deschis sfera cea mai poetică a vieţii: ar trebui să viseze tineri cu părul buclat, svelţi, înalţi, cu îngîndurate şi tainice forţe, cu semeţie în trăsături, cu zîmbet mîndru, cu acea scînteere în ochi, care se scufundă şi tremură în priviri, şi ajunge aşa de uşor până la inimă; cu vocea delicată şi proaspătă, care sună ca o coardă de metal... Insfîrşit, plac nu numai cei tineri, nu numai îndrăzneala în trăsături, nu numai îndemînăticia la mazurcă, zborul pe cal... E drept, Olga nu-i o fată de rînd, căreia să-i poţi gîdili inima cu mustăţile, să-i mişti auzul cu zîngănitul săbiei; dar atunci trebue altceva... puterea minţii, de pildă,—ca să se domolească femeia şi să se închine în faţa acestei minţi aşa fel, ca şi lumea să i se închine... Sau un artist slăvit... Dar eu ce sînt? Un Oblomov, şi atîta! Iaca, Stolz—da: Stolz e o minte, o putere, Stolz ştie să se conducă pe sine, pe alţii, soarta. Oriunde o veni, cu cine s'o întîlni—te uiţi, l-a şi cucerit, se joacă cu el, ca cu un instrument... Şi eu? Nu-i pot stăpîni nici pe Zachar... pe mine deasemenea... eu sînt un Oblomov!... Stolz! Dumnezeule! Dar ea îl iubeşte" !—se gîndi Oblomov cu groază: „singură a spus: ca pe un prieten,—zice; dar e o minciună, poate inconştientă. Prietinie între bărbat şi femee nu s'a pomenit"...

Merse mai încet, mai încet, mai încet, învins de îndoeli. „Dar dacă cochetează cu mine?... Dacă numai"...

Se opri cu totul, pentru o clipă înţepeni.

„Dar dacă-i o viclenie, un complot la mijloc... Şi de unde am luat eu că mă iubeşte? Parcă n'a spus-o: e şoapta tainică a ambiţiei!... Andrei! Cu putinţă? Nu se poate: ea e aşa, aşa... Iat-o cum e!—îşi zise deodată cu bucurie, zărind pe Olga, care venea în cale-i.

Olga îi întinse mîna cu un zîmbet vesel.

„Nu, ea nu-i aşa, nu-i o mincinoasă", — hotărî Oblomov :— „şarlatancele nu se uită cu o privire atît de drăgălaşă ; n'au un rîs atît de sincer... toate numai ţipă... Totuşi, n'a spus că mă iubeşte" !—se gîndi din nou cu spaimă : aşa a tălmăcit-o el... Dar necazul din ce pricină ?... Doamne! In ce beznă am nemerit eu" !

— Ce-i asta?—întrebă Olga.

— O ramură.

— Ce ramură ?

— Cum vezi: de liliac.

— De unde ai luat-o? Aici nu-s lilieci. Pe unde ai umblat ?

— Dumneata ai rupt-o adineaoari şi ai aruncat-o.

— Şi de ce ai ridicat-o ?

— Aşa, îmi place că dumneata... ai aruncat-o cu necaz.

— Iţi place necazul—ceva nou ! Dece ?

— Nu spun.

— Spune, te rog ; te rog mult...

— Pentru nimic în lume !

— Te implor.

Oblomov clătină din cap negativ.

— Dar dacă-ţi cînt?

— Atunci... poate...

— Atunci numai muzica are efect asupra dumitale ?—zise Olga, increţind o sprînceană.—Adevărat ?

— Da, muzica făcută de dumneata.

— Bine, am să cînt... Casta diva... Casta diva...—începu ea apelul Normei, şi se opri.

— Hai, acuma spune!

Oblomov se luptă un timp cu sine.

— Nu, nu !—închee el şi mai hotărît.—Pentru nimic... niciodată! Dacă nu-i adevărat, dacă mi s'a părut ?... Niciodată, niciodată !

— Ce ? Ceva grozav ?—zise ea, cu gîndul la această întrebare, cu o privire ispititoare spre Oblomov.

Apoi faţa i se lumină treptat de un început de conştiinţă ; şi în fiecare trăsătură pătrundea raza unui gînd, unei presupuneri, toată faţa i se lumină deodată de o siguranţă... Aşa soarele uneori, eşind dintr'un nour, luminează cu încetul o singură tufă, alta, un acoperiş, şi deodată scaldă în lumină o întreagă privelişte.

— Nu, nu, mi se împleticeşte limba...—repeta Oblomov : — nici nu întreba.

— Nici nu te întreb !—răspunse ea cu sînge rece.

— Dar cum aşa ? Adineaori...

— Hai acasă,—zise ea serios, fără să-l mai asculte :—*ma tante* ne aşteaptă.

Plecă înainte, îl lăsă cu mătuşa şi trecu drept în odaia sa.

*(Traducere din ruseşte de A. Frunză)* (Va urma)

**I. Gonciarov**

---

# Personalitatea şi activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir*

Tocmai din aceste motive stabilirea vremii, cînd a fost scrisă, este de o foarte mare importanţă. Povestirea este aşa de vioae, că-ţi face impresia gureşiii unuia, căruia nu demult i s'a întîmplat ceiace povesteşte—orice parte a istorisirii avînd un necontestat fond real, fiindcă inexactităţile apar numai atunci cînd autorul are materialul povestirii dela altcineva. Căci nu se vădeşte niciodată vre-o tendinţă de a schimba forma realităţii întîmplate şi a o oferi cetitorilor altfel. Nu putem cere autorului să fie mai bine informat d. e. pentru începuturile povestirii sale.

Se poate însă surprinde distanţa dela vremea zămislirii faptelor povestite până la timpul cînd Dimitrie Cantemir îşi aşternea pe hîrtie memoriile scrise în formă alegorică. Pe cînd în primele părţi se opreşte de atîtea ori şi se pierde în consideraţii filozofice, or ne dă capitole de zoologie, care sînt, pentru cetitorul de azi, umpluturi, dar care puteau fi considerate de autor ca necesare,—doar se adresa publicului vremii sale, cînd cunoştinţele zoologice nu erau generale, cînd trebuia să explici camilopardalul, căprioara de Aravia, hameleonul, precum şi alte lighione şi paseri, de numele cărora s'a servit pentru a desemna pe diferiţii boeri, părtaşi ai dramei istorice fără unitate de loc, care s'a desfăşurat în Ţara-Romînească, în Moldova, în Adrianopol şi 'n Ţarigrad. Culorile povestirii devin tot mai vii, cu cît ne apropiem de vremea cînd opera s'a scris şi opririle—tot atîtea monoloage—mai rari. Pentru faptele mai vechi vioiciunea, spontaneitatea povestirii este în strînsă legătură cu rolul personal al autorului. Povestind întîmplări mai vechi, insistă asupra personagiilor lui dragi sau lîngă duşmanii, care meritau să fie cît mai înegriţi. De aceia pen-

* Vezi „Viaţa Romînească", No. 7 din Iulie 1924.

tru cumnatul său Lupul Bogdan are multe pagini duioase. Lupul „nu proastă între toate jiganiile se numia". I se acordă un foarte mare rol, cît nu l-a putut avea. In legătură cu argumentele filozofice — i se zic — ale lupului ni se prezintă nişte istorioare, care puţin localizate ar putea să figureze în cărţile noastre de cetire pentru şcoilile primare şi anume păţania ghiganului, povestea omului sărac, care pe lîngă colibiţa lui, avea doar 10 găini, 2 cocoşi şi un dulău, care păzea mica avere.[1] Instructivă este povestea cu armăsarul, care păzea herghelia boerului,[2] ori mai tîrziu povestea cu guziul, furnica etc., aşa cum atribue, că a spus-o la masa triumfătorilor asupra neamului cantemiresc din toamna anului 1703 brehnace, subt care nume povestea întruchipează pe Constantin Cantacuzino stolnicul, care după autor are faţă de Brîncoveanu şi cei de o părere cu acesta cuvinte şi sfaturi „ca mărgăritarul curat la aurul nespurcat şi pietrele scumpe frumos cu aur alcătuite era"; [3] altădată despre acelaşi brehnace bătrînă ne spune, că „în multe ştiinţe şi meşteşuguri era deprinsă", [4] pe cînd frate-său Mihai spătarul, *cucunosul* povestirii: „este din fire cu socoteala înaltă; cuvîntul vreodată gios să-i rămie nu primeşte, însă multe greşeşte, dară puţine isprăveşte". [5] Rîsul, animal cunoscut, este caracterizat adevărat lucru de rîs (=Mihalachi Ruset). [6] Povestirea are o adevărată staţie de oprire la fostul cumnat al autorului, la struţocămila (=Mihai Racoviţă). Locul Saftei Cantemir, care a fost prima soţie a lui Mihai Racoviţă, l-a luat frumoasa Aniţa, fiica Dediului. In povestirea cantemirească Dediul este guziul orb, un om slut, ne spune Dimitrie, dar avea o fată foarte frumoasă: helge a povestirii. Era Aniţa aşa de frumoasă, că prin ea tatăl său avea pretutindenea căutare. „Fietecarile ce-l tîmpina, cu toată lumina privelii il îndemăna şi deşi feria mîna de sărutat, la picioare-i cădea şi i se închina [Că cine iubeşte din suflet pre cel din cămară, mare fericire simple a-i zdvori afară la scară]". [7] Cu toate acestea helge va ajunge soţia văduvului Mihai Racoviţă, a *struţocamilii*. Căsătoria s'a făcut în vremea primei domnii a lui Antioh Cantemir. Neculce povesteşte la prima domnie a lui Antioh Cantemir: „In scurtă vreme (deci la începutul domniei) se tîmplă de muri sora lui Antioh Vodă, ce o ţinea Mihalachi Racoviţă spătar, anume domniţa Safta; şi avu mare jeale şi părere de rău Antioh Vodă după dînsa; şi pe Mihalachi spătarul după aceia nu l-au mazilit din boierie, tot în boierie au fost, şi la cinste, cît au fost domn Antioh Vodă, şi încă i-au dat voie, de s'au şi însurat în zilele lui, de au luat

1 Ed. Acad. Rom., pag. 71 şi urm şi 298 şi urm..
2 Ibidem, pag. 75 şi urm..
3 Ibidem, pag. 191 şi urm., 199.
4 Ibidem, pag. 85.
5 Ibidem, pag. 54.
6 Ibidem, pag. 105.
7 Ibidem, pag. 106.



altă fată de boier, anume a medelnicerului Dediul, de la Galaţi". [1] Dimitrie Cantemir intercalează în povestirea sa nunta lui Mihai Racoviţă cu fata Dediului, probabil pentru ca să arăte şi mai mult ridicolul din personalitatea fostului său cumnat. Povestirea degenerează în caricatură de pamflet: „O doamne şi toţi cereşti, lucru ca acesta, cum şi în ce chip a-l suferi ai putut! Unde este cumpăna cerului, cu care trageţi şi aşezaţi fundul pămîntului? O dreptate sfîntă, puneţi îndreptariul şi vezi strîmbe şi cîrjobe lucrurile norocului. Ghibul, gîtul, flocos peptul, boţoase genunchele, catalige picioarele, dinţoase fălcile, ciute urechile, puchinoşi ochii, suciţi muşchii, întinse vinele, lăboase copitele cămilei (=Mihai Spătarul), cu suleagec trupul, cu alba peliţă, cu negri şi mîngăioşi ochii, cu subţiri degeaţelele, cu roşioare unghişoarele, cu moiceluşe vinişoarele, cu iscusit mijlocelul şi cu rotungior grumagiurul helgii, ce potrivire! ce asemănare şi ce alăturare are! O noroc orb şi surd, o tiran nemilostiv şi păgîn fără leage! O giudeţ strîmb şi făţarnic, pravilă strîmbă şi fără canoane!

. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . .

Norocul dară într'acesta chip pre helge după cămilă aşezînd, ţînţarii cu fluere, grierii cu surle, albinele cu cinpoi, cîntec de nuntă cîntînd, muşiţile în aer şi furnicile pre pămînt, mari şi lungi danţuri ridicară". Cu acelaşi prilej autorul compune un cîntec de nuntă, care în povestirea lui cu nume de animale, îl spun în cor broaştele cu „broatecii", pentru

. . . . . . . . . . . . . .
Helge ficioară, frumoasa nevastă
Nevasta ficioară, ficioare nevastă

. . . . . . . . . . . . . .
Fulgerul, fierul, focul mistuiască,
Patul nevăpsit, nu se mai slăvească.
. . . . . . . . . . . . . .

Astfel în ieroglifele sale toarnă svonuri, a căror tălmăcire o putea da numai în „scara tîlcuitoare". [2]

Considerind tehnica lucrării, numai cu anevoinţă introduce aceste cuvinte de ură în contra fostului său cumnat. Vor mai fi opriri în cursul povestirii mai departe, cu priveliştí mai mult ori mai puţin poetice, dar unele chinuesc pe cetitorul nerăbdător ca descrierile celor mai naturaliste romane. Acum materialul se îngrămădeşte tot mai mult subt condeiu. Invenţia e mai puţin necesară. Autorul istoriseşte evenimente foarte recente, peripeţiile

1 Letopiseţe, ed. II, vol. II, pag. 257. Părinţii doamnei Ana, Dediul spătar şi soţia sa Ruxanda au făcut în a 3-a domnie a lui Mihai Racoviţă biserica domnească din Tîrgu-Ocna. In 1692 soţia lui Dediul era Trofana. Era aceasta mama doamnei Ana? Vezi N. Iorga, Inscripţii din bisericile Rominiei, I, Bucureşti, 1905, pag. 28—29.
2 Vezi Istoria ieroglifică, p. 394.

luptelor de intrigi, cum se țeseau in contra celor doi fii ai lui Cantemir, dar mai ales in contra lui Dimitrie. Povestirea devine tot mai mult un capitol de autobiografie travestită: așa este după instalarea în domnia moldovenească a lui Mihai Racoviță, cînd se hotărăște prigonirea lui Dimitrie, a cărui răpunere se considera ca cea mai deplină chezășie a trăiniciei planurilor politice, pe care în toamna anului 1703 le dusese la izbîndă Constantin Brincoveanu. In cascada de vorbe scrise la inceputurile fiecărei faze nouă de prigoană se reoglindește intreg zbuciumul sufletesc al autorului: acesta uneori se găsea așa de descoperit față de vrăjmașii săi! Prin aceasta poezia povestirii cîștigă. Aceste diversiuni critice sau patetice sint cu atît mai interesante, cu cît sint mai lirice, de un lirism descriptiv. Astfel în partea a 4-a, cind dușmanii, au zădărnicit reeditarea unei noui domnii cantemirești, autorul subliniază goana turbată împotriva sa cu următoarele cuvinte: „Ce ei încă acestea orînduind și fel de fel de lațuri, curse, mreji și alte maestrii în toate poticile și căile întinzînd, strimbătate ca aceasta, în multă vreme, cerul a privi, pănîntul a suferi neputînd, de năprasna din toate părțile și marginile pămîntului holburi, vivore, tremuri, cutremuri, tunete, sunete, trăsnete, plesnete scorniră atita, cît tot muntele înalt cu temeliele în sus și vervul în gios răsturnară și tot copaciul gros, inalt și frunzos din rădăcină il dezrădăcinară, și așiea toată calea și cărarea, pre pămînt și prin aer, cu grele neguri și cu intunecoși nuori, ca cu un veșmînt negru căptușind, astupară, și tot drumul de pre fața pămîntului, cu stinci pohirnite, cu dealuri și holmuri răsipite și cu păduri săciuite pretiutinderelea, închiseră și incuiară. Din ceriu fulgere, din nuori smidă și piatră, din pămînt aburi, fumuri și holburi, unele suindu-se, iară altele coborindu-se, in aer focul cu apa se amesteca, și stihiile intre sine cu nespus chip se lupta, carile atita de strașnică și groaznică metamorfosin în toată fapta făcură, cît ceriul cu pămînt și apa cu focul, războiu cumplit să fie ridicat, se părea, cu a cărora clătire toată zidirea se scutura și se cutremura și spre cea de săvîrșit a tot duhul peire se pleca". [1]

Cînd primejdia va fi cea mai mare, vorbele vor fi tot atitea urlete apocaliptice de blăstăm în contra zavistnicilor și întocmai ca în poezia populară, pe care el o cunoștea,—știa proberbe, zicături etc.—întreagă natura trebue să ia parte la durerea lui. Sbuciumul sufletesc al celui căzut în mînile crocodilului (=Hasechi, pristavul bostangiilor), cind și răspunsul fratelui fu, că o mie de ani, dacă ar fi ținut la opreală, nu s'ar găsi de loc bani pentru răscumpărare, se exprimă în cuvinte de patetism dramatic în „eleghii caiainice și traghicești"; urlă revolta în el, cind scria: „Lăcașele inorogului (=Dimitrie Cantemir), pășiunile, grădinile cerniască-se, păliască-se, vesteziască-se, nu înflorească, nu înverziască, nici să odrăsliască și pre domnul lor cu jeale, pe stăpînul lor negreale

1 Ibidem, p. 169–170.



suspinînd, tînguind neincetat să pomenească. Ochiuri de cucoară, voi limpezi izvoară, a izvorî vă părăsiți și'n amar vă primeniți! Gliganul sălbatec viiariu, și 'n livezile lui ursul ușieriu să se facă. In grădini tîrvealește, în pomet batealiște să se prefacă. Clătiască-se cerul, tremure pămîntul, aerul trăznez', nuorii plesnez'; potop de holbură, întunerec de negură vîntul să aducă. Soarele zimții să-și răteze, luna silindu-se să se rușineze, stelele nu scînteiaze, nici Galattea să lumineze, tot dobitocul ceresc glasul să-și sloboază, faptă nevăzută plecîndu-se vază. Cloșca puii răsipască, lebeda lira să-și zdrobască, leul răcnească, taurul mugească, aretele fruntea să-și slăbască, racul în coajă neagră să se primeniască, capricornul coarnele să-și plece, peștii fără apă să se innece, gemenii să se desfrățească, fecioara frumsețea să-și grozăvească, cosița galbenă în negru văpsască, scorpia ascuțit acul să-și timpască, streletul arcul fringînd ținta nu lovască, cumpăna dreptate nu mai arete, apariul topască-se 'n sete; Mars virtutea în slăbiciune să-și primeniască, Mercurie între planete nu mai crainiciască, Zef monarchiia în veci să-și robască, Vinerea floarea frumseții să-și veștezască, Cronos scaunul din sus în gios să-și coboară; finicul în foc de aromate moară; oltariul jirtfe nu primască, paharul băutura să nu mai mestească; chitul crepe în apa Aridanului, epurile cază 'n gura Syrianului, musculița cu jale să vîzîiască, amîndoi urșii greu să mormăiască; pletele Verenicăi să se pleșuvască, corona frumoasă nu le 'npodobască; Pigasos de Andromeda să se departeze, Perseos de Casiopa să se 'nstrieneze; zmeul capul cu coada să-și împleticiască; chivotul lui Noe în liman să primejduiască; porumbul frunza maslinului cercînd, rătăciască, în drept [1] a se 'ntoarce nu mai nemeriască". [2]

Scade primejdia, scade, dispare și tonul de revoltă al povestirii, care acum se așterne pe hîrtie într'o vreme foarte apropiată de faptul însuși. Autorul nu desbracă nici mai departe haina ridicolului de pe dușmanii săi, forma istorisirii continuă să-l ispitească a făuri fraza poetic, a arunca publicului fărime din multa sa învățătură, povestirea e chiar grăbită, Brincoveanu însuși se grăbește să facă pace cu Cantemireștii: domnia lui Antioh este asigurată.

Avem o prețioasă dată, post quem s'a scris *Istoria ieroglifică*. Cînd autorul scria sfîrșitul părții a doua din lucrarea sa, vulpea (Ilie Țifescu) murise de ftisie. In Mai 1704 simțindu-și sfîrșitul aproape, Ilie Țifescul, zis și Frige-Vacă își făcea testamentul. [3] Un document din Decembre al aceluiași an îl zice răposat. [4] Așadară după Mai 1704 și înainte de 26 Octombre 1705

1 Așa e în textul publicat. De bună seamă e cetire greșită în loc de „îndărăpi".
2 Ibidem pag. 307–8.
3 I. Tanoviceanu, Marele spătar Ilie Țifescu și omorirea lui Miron și Velișco Costin (An. Acad. Rom., Seria II. Tom. XXXII, 1910), pag. 26.
4 Ibidem, pag. 27.

scria Dimitrie Cantemir Istoria ieroglifică, celace se confirmă şi prin tonalitatea povestirii. Dimitrie avusese tot răgazul să afle, cum s'au pus la cale lucruri şi fapte, în Bucureşti şi Iaşi: căderea lui Constantin Duca şi împrejurările ridicării la domnie a lui Mihai Racoviţă. Prin aceasta povestirea capătă iarăşi caracterul unor memorii interesante din atîtea puncte de vedere, care explică evoluţia personalităţii şi activităţii literare a autorului lor.

Cu *Istoria ieroglifică* Dimitrie Cantemir era în plină tranziţie. Opera anunţă celace autorul va deveni nu peste mult timp: un istoriograf. Tot aici ni se arată că beizadeaua moldovenească îşi desăvîrşise studiile şi personalitatea. Este adevărat că în această operă se revelează încă oarecare note juvenile. Am arătat mai sus că mediul cultural, din care se desface şi purcede activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir, mediul academiei din Constantinopol, nu reprezenta o cultură originală, ci era remanierea culturii bizantine sau formei acesteia prin noi descoperiri ştiinţifice ale vremilor din urmă. Lipsa de originalitate şi timiditatea de a înainta pe un teren de formă cu totul nouă, se observă şi la *Istoria ieroglifică*. Dimitrie Cantemir, căruia i s'ar putea zice omul cel mai cetit al vremii sale, nu se poate lipsi de un model străin. Căci cele 760 de sentinţe, cu care este „frumos împodobită" istoria „în doăsprăzăce părţi împărţită" vădesc experienţa zelosului său cetit. Chiar şi tendinţa de a expune în vitrina cărţii sale atîta ostentaţie de învăţătură, atîtea reminiscenţe de şcoală, de a repeta localizînd fraze frumoase cetite aiurea,[1] este o dovadă mai mult în sensul că autorul crede indispensabil pentru opera sa adaosul multei sale învăţături şi că nu se simte destul de tare pentru a bătători un drum al său propriu. Astfel îşi alege un model: Istoria etiopică de Heliodor. Ne comunică aceasta el însuşi în prefaţă: „Ca moimiţa omului, aşa cu urmele lui Iliodor scriitorului Istorii Ethiopiceşti călcînd mijlocul istoriei la început şi începutul la mijloc, iară sfîrşitul scaunului său păzindu-şi precit slăbiciunea mea, au putut pre picioare mijlocul şi capul să stea am făcut".[2] Ca model Dimitrie Cantemir va avea totdeauna această istorie

1 Iată o reminiscenţă homerică: „Iară cînd mîna cea de aur, *cu degetele de trandafir*, din vervurile munţilor flori culege şi mănunchele negre din cele albe alege..." (pag. 257).

2 Ed. Academiei, pag. 5. Această operă a lui Heliodor se va generaliza în Moldova în jumătatea a II-a a sec. XVIII. Toma vel logofăt a făcut o traducere care era gata în April 1772. La Academie se păstrează, cuprinzînd numai partea întîia a traducerii, manuscrisul terminat în Mart 1773 de Gligorie Ilievici, pisarul sfintei mitropolii moldoveneşti. O copie a acestui manuscris se găseşte în biblioteca episcopiei catolice din Oradea Mare (I. Radu, Manuscriptele bibliotecii episcopiei greco-catolice din Oradea Mare, Bucureşti, 1923, An. Acad. Romîne, S. I., pag. 31). Partea a II a a acestei opere (cărţile VI–X) se va copia de Constantin Burghele la episcopia Romanului tocmai în 1781. Mai sînt şi alte copii. Vezi G. Pascu, op. cit., pag. 45 nota.



de moravuri, cînd va redacta aceste memorii, îmbrăcînd cu haină alegorică, zbuciumările politice, la care a luat parte, în curs de 17 ani (1688—1705), adică dela începutul domniei lui Brîncoveanu până la a doua domnie a lui Antioh Cantemir. Nu se poate numi roman social sau istoric[1] această povestire alegorică a întrecerilor dintre partidele boereşti pentru tronul Moldovei şi Ţării-Romîneşti, nici nu putem admite că Dimitrie Cantemir nu avea curajul să scrie cu adevăratul lor nume despre persoanele, care se frămîntau între şi în decursul scurtelor domnii. Cronicarii vremii, N. Costin, cronicarul racoviţean, Ion Neculce, Radu Greceanu etc., au dat în general aproape aceiaşi povestire, prezentînd persoanele boereşti cît de simandicoase subt propriul lor nume şi nu s'au sfiit a le prezenta dimpreună cu faptele lor, pe care nu odată le judecă sever. Povestirea nu trece însă niciodată în satiră: persoanele se prezintă înaintea noastră cu faptele lor, aşa cum le cunoştea cronicarul, sufletul se desprinde din felul în care se înşiruesc faptele lor, scriitorul îşi stăpîneşte emoţia personală: povestirea este o simplă expoziţie de fapte după care trebue ca noi să judecăm interiorul sufletelor. Putem oare cere însă atitudine impersonală, necolorată lui Dimitrie Canpemir, cînd ne comunică cu graba şi groaza sufletului, scădiat din primejdii, reminiscenţele sale, tot atîtea bucăţi rupte căn sufletul său? Dimitrie Cantemir ne vorbeşte în prefaţă că s'a nevoit scriind această lucrare „spre deprindere ritoriceasti". Cu mintea prea împovorată de atîtea amintiri ale cetitului, e credea că drumul acesta este mai artistic şi mai recomandabil. Dacă ar fi vrut într'adevăr să-şi ascundă timiditatea recurgînd la *nume* de paseri şi lighioane pentru a nu jigni pe anumiţi contimporani, ne întrebăm, de ce dă atunci la sfîrşitul lucrării „scara numerelor şi cuvintelor ieroglificeşti tîlcuitoare", cu ajutorul căreia putem—este adevărat, cu oarecare anevoinţă—pătrunde în tainiţa adevăratului înţeles? Fără această scară, lucrarea ar fi fost de necetit. Ori, autorul niciodată n'a vrut ca opera lui să nu poată fi cetită şi înţeleasă. Cele două prefeţe scrise către cetitori, pe care nu l-a putut avea decît tocmai în 1883, cînd Academia romînă publică cartea, ne arată că se insista chiar a eşi cu ea în public. Este adevărat, pe de altă parte, că tînărul autor are oarecare rezerve pentru a apărea în public ca un îndreptător al vremurilor. Iată ce ne spune: „Apoi judecătoriu asuprealelor mele şi drept sămăluitor să fii te poftesc că—este vorba de cetitor—cîteva şi nu uşoare pricine sînt, carile spre ieroglifica aceasta istorie condeiul a-mi slobozi tare m'au asuprit, întâiu că cu pomenirea istoriei nu mai mult a streinilor decît a hireşilor case fapte se desvălesc. Alor noastre de proaste a le huli (adevărul să mărturisim) frageda fire nu-mi primeaşte; de

1 Vezi însă N. Iorga, Istoria literaturii romîne în secolul al XVIII-lea, I, pag. 337; Sextil Puşcariu, op. cit., pag. 150, unde se afirmă, că „D. Cantemir ne-a dat şi întâiul roman istoric-social"; calificarea de roman a fost adoptată şi la G. Pascu, op. cit., pag. 34.

bune a le lăuda și după pofta adevărului, precum sînt, lumii a le obști ascunsul inimii și stidirea ne pedepsește. Ale străinilor (care mai cu toții încă între vii sînt) ceale de laudă vreadnice vrednicii măcar că cu dînsele condeiul a-mi împodobi foarte primitor așî fi fost; însă alalte carele din calea laudei abătute sînt numere, nevoințe și fapte așa de tot desvelite în mijlocul teatrului cetitorilor a le scoate, și faptele într'ascuns lucrate fără nici o siială în față a le lovi nici cinsteși, nici de folos a fi am putut judeca". Și în altă parte ne spune că s'a aciuat subt scutul umilinței de ochiul zavistiei. Cîtă distanță dela această modestie de autor tînăr până la expunerea pasionată din *Istoria Imperiului otoman*, din *Memoriul asupra lui Brîncoveanu și Cantacuzinilor!* Aceasta ne îndreptățește a stărui în părerea exprimată mai sus.

*Istoria ieroglifică* poate servi ca izvor istoric; nu a fost însă scrisă de autor cu un astfel de scop. Pasiune este în lucrare, oricîtă vrei, și de orice calitate,—pentru operă de istorie un defect, o calitate însă pentru opera de literatură frumoasă, cum și-a conceput autorul lucrarea. Cele 12 părți ale operii sînt tot atîtea filme, în care autorul a prins generațiunea boerească contimporană.

După prezentarea scuzelor obișnuite autorilor timizi față de publicul, căruia se prezintă și pe care public Dimitrie Cantemir îl va avea în număr foarte restrîns, abia tocmai după 1883—cînd Academia Romînă publică această operă—oferă mai întâiu „scara a numerelor și cuvintelor străine tălcuitoare", unde se lămuresc cuvintele străine adoptate de autor în povestirea sa. În această privință Dimitrie Cantemir este un inovator: are termeni împrumutați dela lecturile lui greco-romane și un înainte-mergător al intrării în limba curentă a cuvintelor grecești din lumea fanarului [1] și iarăși ne mai dovedește, ce cuvinte turcești erau curente în limbagiul comun al aristocrației moldovenești.

Urmează apoi cele douăsprezece părți, în cîte este împărțită povestirea alegorică a întrecerii diferitelor coterii boeești pentru răsturnarea sau așezarea domniilor din cele două principate în curs de 17 ani (1688—1705).

Autorul ne introduce întâiu în adunarea de lighioane și pa-

1 Ni se dă la fiecare cuvînt și originea lui. Cele mai multe sînt luate din grecește, apoi din latinește, unele din turcește, slavonește etc.. „Alhimisia" după el ar fi arab. Specifică și expresii moldovenești, care i se vor fi părut lui negenerale, precum: vase priimitoare în loc de stomac etc., duhul vinului în loc de vinars, deși în altă carte (Hronicul, ed. Tocilescu, pag. 150) va vorbi despre horilcar. Nu totdeauna nimerește însă originea cuvintelor. Reprezintă el graiul din Fălciu?

Mai este de observat că cuvintele străine, a căror încetățenire în limbă se încearcă acum pentru prima dată, sînt supuse unor transformări fonetice, proprii autorului.



seri, care sînt tot atîția boeri moldoveni și munteni: e o adunare comună a unor boeri și altor tagme din țara leului *(Moldova)* și țara vulturului *(Muntenia)*. Ca Moldovean ce era, autorul, anunță cu fală, că leul ca cel „mai tare și mai vrăjmașiu decît toate jiganiile, cîte pre fața pămîntului se află, a fi tuturor știut este". Cei adunați reprezintă după importanță trei clase sau cum li se zice în lucrare: *orîndueli*. Orînduiala întâiu o compun din partea leului *(Moldovei)*: pardosul *(Iordachi vornicul)*, ursul *(Vasile vornicul)*, lupul *(Bogdan hatmanul)*, hulpea *(Ilie stolnicul)*, ciacalul *(Macsut serdarul)* și mîța sălbatică *(Ilie Cantacuzino)*, iar din partea vulturului: șoimul *(Toma postelnicul)*, uleul *(Ștefan paharnicul)*, cucunozul *(Mihai spătarul)*, coruiul *(Răducanul)*, hîrețiul *(Radu Golescu)*, balabanul *(Șerban Cantacuzino)*, blendăul *(Șerban logofătul)*. În orînduiala a 2-a intrau dela Moldova: cînii *(capuchehaiele)*, ogăreii *(călărașii)*, coteii *(iscoadele)*, mîțele de casă, bursucul *(Lupul vornic)*, nevăstuica *(fata Dediului)*, guziul *(Dediul)*, șoarecele *(Ursăchel)*, iar dela Munteni: corbul *(Constantin Brîncoveanu)*, cioara, pelicanul, coțofana *(gramaticul muntenesc)*, puhacea, cucuvaia, caia.

Orînduelile apar după importanța rolurilor jucate în adunare. De aceia din tagma a 3-a „cele mai de gios praguri" fac parte: boul *(Donici logofătul)*, calul, capra, rîmătorul, epurele, cerbul, căprioara *(Caragieștii)*, lebăda *(Cornescul banul)*, dropia, gînsca, rața, curca, porumbul, găina, turtureaua. Mai tîrziu vine la adunare și liliacul *(Marco pseudobeizadea)* și se așează subt protecția vulturului *(Țării-Romînești)*. Căci pasările și lighioanele *(Muntenii și Moldovenii)* erau fiecare aparte și era vorba să se ajungă la o hotărîre comună. Vidra *(Constantin Vodă Duca)* trebuia scos din domnie, sau cum zice povestirea alegorică, izgonit din ambele monarhii și se discută, cine să-i fie succesor. Vidra încearcă să se apere, dar nu poate rezista acuzărilor aduse de botlan *(Dimachi capuchehaia)* și breb *(Burnaz postelnicul)*, care-i înșiră răutățile. Numai căprioara de Aravia *(Dimitrașcu Caragea)* luă în apărare pe Constantin Duca, care atacase în vorbele sale pe struțocămila *(Mihai Racoviță)*, candidatul lui Constantin Brîncoveanu la domnia moldovenească. Așa voia corbul *(Brîncoveanu)*. Ciacalul *(Macsut serdarul)* în zadar ațîță pe vulpe *(Ilie stolnicul)* în contra planului corbului. Vulpea se va supune, însă de frică. La discuție la parte și lupul *(Bogdan hatmanul)*. Vidrii i se impută, că nu e nici pasăre, nici jiganie, cum s'a imputat și liliacului. Atunci se puse chestiunea: ce e struțocămila: jiganie sau pasăre și dacă cei doi au fost înlăturați, să se înlăture și struțocămila. Lupul nu avu acum curaj să propună de domn al Moldovei pe unul din fiii lui Cantemir.

Subt blăni și pene se ascundeau astfel rivalitățile boerilor moldoveni dela începutul sec. XVIII cu toate nuanțele de frică, resemnare sau îndrăzneală.

Dezorientarea produsă prin diversele intervenţii ale Moldovenilor, o curmează cucunozul *(Mihai spătarul)*, care declară ritos că nimic nu poate împiedeca voinţa corbului *(Brîncoveanu)*, care „aşea va, aşea porunceşte, aşea să se facă". Astfel se stabileşte, că struţocămila *(Mihai Racoviţă)* este candidatul, care trebueşte sprijinit. Singură *brehnace* bătrîna *(Constantin stolnicul)* „care în multe ştiinţe şi meşterşuguri era deprinsă" vrea anume să ştie părerea lupului *(Bogdan hatmanul)* despre această candidatură. Vorbele lui Bogdan hatmanul conving pe Constantin stolnicul, că Brîncoveanu nu face bine, ce face. Dar bătrînul sfetnic muntean nu poate înlătura voinţa lui Brîncoveanu. Cînd a intervenit la acesta, i s'a răspuns că pardosul *(Iordachi Ruset)*, vulpea *(Ilie Ţifescu stolnicul)*, ursul *(Vasile vornicul)* şi rîsul *(Mihalachi Ruset)* vor sprijini noua domnie. Macsut serdarul nu contează, iar lupul *(Bogdan hatmanul)* va fi bucuros să aibă pace în bîrlogul *(moşia)* lui, că Iordachi Ruset îi va găsi altfel ac de cojoc. Brehnacea răspunde atunci, că Ruseteştii nu merită încredere, inima le e vărgată de vicleşuguri. Cucunozul atribue însă aceste păreri bătrîneţii fratelui său. Nu e permis ca Moldovenii să triumfeze, fu răspunsul, care nu admitea replică, al cucunozului *(Mihai spătar)*.

De fapt sfătuirea pentru viitorul candidat fu între pardos *(Iordachi vornicul)*, ursul *(Vasile vornicul)*, lupul *(Bogdan hatmanul)*, vulpea *(Ilie Ţifescu stolnicul)*, cămila *(Mihalachi Racoviţă)*, apoi corbul *(Brîncoveanu)*, cucunozul *(Mihai spătarul)*, brehnace *(Constantin stolnicul)* şi uleul *(Ştefan paharnicul)*. Lui Vasile vornicul îi era indiferent, cine va fi domn, numai el să aibă pace. Ilie Ţifescu dela început fu de partea Muntenilor, dar nu voia, ca Bogdan hatmanul să ştie ce atitudine ia, căci îi era frică de el. Macsut serdarul nu putea fi nici ajutor, nici piedică. Pe lîngă acesta singur Bogdan nu fu clătinat din părerile sale. Bogdan spera că, îndată ce se vor face cunoscute intenţiile muntene, Iordachi vornicul cu fraţii săi, rîsul *(Mihalachi Ruset)*, hameleonul *(Scarlatachi Ruset)* şi veveriţa *(Manolachi Ruset)*, vor sprijini adevărul. Vornicul Iordachi fusese însă cîştigat de către Brîncoveanu prin scrisori, în care-i promitea a-i face pe Nicolae fiu-său coraco-pardalis (pardos făcut corb), adică să-i facă ginere; rîsului *(Mihalachi Ruset)* i-a promis a-i restitui jumătate din cele 53 căpuşi pline de sînge *(pungi de bani)*, ce i le luase Constantin Duca în domnie, şi adică în fiecare an cîte 5 căpuşi, şi tot el va cheltui banii, ce-i va strînge Mihai Vodă pentru datornicii din Ţarigrad; veveriţa *(Manolachi Ruset)* va primi fală deşartă, cămărăşia de ocne şi boeria din vremea lui Constantin Vodă Duca; hameleonului *(Scarlatachi Ruset)* i se va da voe să înoade orice intrigi: e bun de capuchehaie.

Prin căsătoria lui Mihai Racoviţă cu helge, fiica guziului orb *(Dediul medelnicerul)* şi Dediul a fost cîştigat.

Astfel papagaia *(Papi Comneno)* poate face bilanţul consfătuirii şi propune ca domn moldovean pe struţocămila *(Mihai Racoviţă)*. Toţi aprobară. Bogdan hatmanul tăcu. Constantin Cantacuzino stolnicul avu cuvinte de îngrijorare. Iordachi Ruset sublinie în cîteva cuvinte cuminţenia propunerii, asemenea Vasile vornicul şi Ilie Ţifescu. Dar Vasile vornicul nu va supraveţui mult timp acestui fapt: bolnav de dropică va muri. Ilie Ţifescu va cădea în „melanholia ipohondriacă"; zadarnic va încerca să tragă în cursă pe Lupul Bogdan; ftisia îi va lipi pielea de oase şi se va stinge.

Chestia domniei moldoveneşti trebuia însă aranjată şi la Turci. Pornesc prin urmare la Adrianopol cu pardosul, cu rîsul. Mihalachi Ruset se duce la camilopardal *(Alexandru Mavrocordat)* şi-i promite „tot anul cinci piei de jder cu ţărnă albă împletite" *(blane de sobol şi pungi cu lei)*. Se face înscris, plătesc pe mai marii turci. Intr'aceia răzmiriţa din Ţarigrad îi zăboveşte. Tot acum se aranjează şi chestia liliacului *(Marco pseudobeizadea)*, care era asistat de moimiţă. Ilie Ţifescu scrie celor dela Adrianopol să se grăbească ca nu cumva Lupul Bogdan să provoace turburări. Acelaşi se duce la Bogdan, care sta la moşie şi-i propune să scrie împreună o scrisoare filului *(Antioh Cantemir)* şi inorogului *(Dimitrie Cantemir)* arătîndu-le gîndurile lor că sînt gata să-i ajute. Astfel voia să piardă pe Bogdan („capul în sînge a-i văpsi se nevoia"). Bogdan refuză şi declară că nu-l interesează nici muştele, ce vor să viziiască, nici tăunii, ce vor să sbîrnească, adică îl lasă indiferent nemulţumirea şi neliniştea ciocoimii şi curtenilor, care protestează în contra domnului impus dela Munteni. Tocmai atunci soseşte şi „ciacalul" *(Macsut serdarul)* şi comunică că a observat vizitală printre albine *(ţăranii birnici)*, care sînt nemulţămiţi, că n'au fost invitaţi la adunare, că se mişcă şi vespii *(seimenii, darabanii şi alţi lefegii)*, ca şi muştele *(ciocoimea)*, trîntorii *(scutelnicii)*, tăunii şi gărgăunii. Bogdan era certat cu Iordachi Ruset de cînd cu pribegirea lor în Polonia subt Constantin Duca Vodă.

La Adrianopol Muntenii şi Moldovenii, partizanii lui Mihai Racoviţă hotărăsc nimicirea Cantemireştilor şi a lui Bogdan, cumnatul lor. Antioh, căruia mai înainte Dimitrie îi dăruise domnia, [1] chemat în ascuns de rîs *(Mihalachi Ruset)* venise şi el la Adrianopol. De ce? Nici el nu ştia. Cu toţii sînt de părere că Antioh este inofensiv. Inorogul trebueşte răpus, de oarece nu e chip a-l domoli. Trebue vînat şi închis „într'o ogradă încongiurată cu apă lată" *(ostrov)*. Manolachi Ruset se angajează a-l răpune. Molia din blană *(Atanasie Papazulu)* avizează pe inorog despre toate acestea.

Liliacul este înlăturat uşor, întărindu-i-se privilegiile. Rămîne celor interesaţi vînătoarea inorogului. Insuşi filul *(Antioh Cantemir)* mersese la Adrianopol putînd să aibă gînd rău asupra fratelui său

1 Pag. 167.

Dimitrie, ceiace căindu-se, recunoscu la întoarcere, cînd l-a întîlnit. Cei doi fraţi în această situaţie hotărăsc să lupte: Antioh va lupta pentru răsturnarea lui Mihai Racoviţă, iar Dimitrie va căuta să doboare pe Brîncoveanu. Dimitrie găsi un doftor bun, care să-i dea reţeta pentru succesul luptei. Se schimbă însă vizirul. Nici Constantin Duca nu poate înlătura împrejurările create de Brîncoveanu.

Mihai Racoviţă se instalează domn; cu călăraşi, iscoade rămîn capuchehaiele la Constantinopol, rîsul (*Mihalachi Ruset*) şi hameleonul (*Scarlatachi Ruset*).

De acum înainte Muntenia şi Moldova se vor conduce de o voinţă: porunca lui Constantin Brîncoveanu. Cei doi domni şi boerii lor fac hîrtie de legătură. Actul e semnat de lebăda (*banul Cornescul*) vellogofăt, boul (*Donici*), vellogofăt, uricar fiind coţofana (*gramaticul muntenesc*).

Legătura prevede aceiaşi prieteni şi aceiaşi duşmani pentru cele două ţări. Se amintesc cei trei neprieteni de moarte: inorogul (*Dimitrie Cantemir*), filul (*Antioh*) şi vidra (*Constantin Duca*). Domnii vor avea stăpînirile pe viaţă, iar după moartea lor odraslele, ce ar lăsa ei moştenitori. Dintre cele 10 puncte ale tratatului, cum şi-l închipuia Dimitrie Cantemir, mai trebue amintit că se prevedea ca Bogdan să nu se poată mişca dela moşie şi să nu poată avea întîlniri cu Macsut serdarul, că Moldovenii şi Muntenii nu au numai voe, ci trebue chiar să se nevoiască a se încuscri, la cheltuielile pentru răpunerea duşmanilor; Moldova contribue cu o parte din trei, două dîndu-le Muntenia etc..

Tratatul e sărbătorit printr'un ospăţ aranjat cu mult belşug. Deodată vin însă la masă nepoftite şi muştele (*ciocoimea, slugile boereşti*), apoi albinele (*ţăranii birnici*), vespii (*seimenii*) etc.. Comesenii se scoală cu războiu contra lor, dar nu-i putură alunga ca să nu revie la masă. Atunci brehnacea (*Constantin Cantacuzino stolnicul*) propune pace pentru toţi. Constantin Brîncoveanu şi ai săi îşi menţin însă răsboinicia în contra Cantemireştilor, de care părere fu şi Iordachi şi Mihalachi Ruset.

Aflînd toate acestea Dimitrie Cantemir caută adăpost la curtea unui om mare. Reprezentantul extraordinar al lui Constantin Brîncoveanu la Poartă, şoimul (*Toma Cantacuzino postelnicul*) da zadarnice tîrcoale în jurul locuinţei inorogului, cum nu putură face nimic nici capuchehaiele cu oamenii lor. Dar domnul muntenesc cu mari ameninţări le cerea să prindă pe Dimitrie Cantemir. Se adună deci toţi, se sfătuesc, hotărăsc să cheme subt jurămînt pe Dimitrie la o conversaţie prietinească. Hameleonul se angajează a duce invitaţia şi a-l indupleca. Scarlatachi Ruset capuchehaia (hameleonul) fusese prins odată de pristavul bostangiilor şi n'a fost liberat, decît promiţînd un vinat mai gras de răscumpărătoare. Acum hameleonul avea ocazie să se achite faţă de acest pristav; dacă călăraşii Bogdan Seraiului nu vor prinde pe Dimitrie, el va cădea în mîna bostangiilor, deşi acest Dimitrie îl scăpase pe Scarlatachi odată din gura dinatorcilor şi făcuse servicii şi pristavului bostangiilor.



Misiunea lui Scarlatachi Ruset reuşeşte. Dimitrie promite că vine, dar vrea să vorbească numai cu Toma Cantacuzino singur. În acelaşi timp şeful bostangiilor e avizat că poate prinde un bun vînat.

Convorbirea avu loc într'un timp, care nu-l ştiu hameleonul şi fu foarte cordială. Dimitrie făcu o impresie excelentă asupra lui Toma Cantacuzino. Acesta aduse vorba despre vrajba Cantemireştilor cu Brîncoveanu şi afirmă că, după cît ştie el, ura lui Brîncoveanu datează din vremea, cînd vidra (*Constantin Duca*) fiind în domnia moldovenească trăia foarte bine cu domnul muntean, căruia îi comunicase, că dintre Moldoveni nu i se supun: Dimitrie Cantemir, Antioh Cantemir, Lupul Bogdan, Iordachi Ruset, Mihalachi Ruset, Manolachi Ruset şi alţi cîţiva mai mici căutînd să-i turbure domnia. Dimitrie replică la aceasta, că vrajba e mult mai veche şi porneşte tocmai dela Brîncoveanu, din vremea cînd domnea Constantin Cantemir. Cu acest prilej Dimitrie face genealogia Cantemireştilor dîndu-ne o versiune deosebită, de ce va prezinta în operele sale de mai tîrziu. Originea Cantemireştilor şi cariera lui Constantin Cantemir după *Istoria ieroglifică*, ar fi aceasta:

„Vii şti dară că odane-oară monocheroleopardalis (*Cantemir Vodă*) [1] dintre toţi boerii cel mai vestit şi mai ales era . . . . a căruia vrednicie, măcarcă lumii ştiută este, însă într'acesta chip, numele, slava şi puterea adăogind până într'atita au crescut.

Acesta din oameni buni, proşti zămislit şi născut era, [2] deci întîi şi la chip şi la fire mieluşel, iară după ce mai la mare vîrstă cresc şi între toţi în fruntea a tuturor vitejilor eşi, împotriva a căruia a sta . . . . nimenea nu se putea afla . . . .

Aşe . . . . un Tătar vrăjmaş şi lacom din fire, dară de foame încă mai vrăjmaş şi mai cumplit făcut, cu mare repegiune . . . . tot de odată pre Cantemir să-l farime . . . . vinia. Cantemir văzind pre Tătar aşe de cu mare repegiune asupra viindu-i şi acum vreamea în de sară, cînd ziua cu noaptea se îngina . . . . în tîmpinari-i fără nici o spaimă eşind, ca pre un viteaz aşe de chibzuit şi de tare în frunte îl lovi, cît poftorire a mai face nu mai trebui . . . . Tătarul într'acesta chip vîrtos lovit şi rănit, fără de a doa resuflare viaţa pre moarte îşi schimba.

---

1 Dăm în paranteză însemnarea numelor, iar alte expresii „ieroglifice" le înlocuim fără a da „ieroglifa" corespunzătoare, aşa ca lectura să nu întîmpine nici cea mai mică greutate. Cine e curios a cunoaşte originalul, poate ceti ediţia Acad. Rom., pag. 232 şi urm..

2 Şi Neculce spune în cronica sa: „Acest domn Cantemir Vodă au fost de oameni proşti, de la ţinutul Fălciului" (ed. II. Kogălniceanu, Cronicele Romaniei, II, Bucuresci, 1872, pag. 250), iar N. Costin zice, că era „om de ţară, Moldovan drept . . . . de la Tobac . . . (ibidem, pag. 35).

Viteazul cel bun mai tîrziu vitejia, ce făcuse, cunoscînd, carea măcarcă din tîmplare fusese, însă îndată . . . . se schimba și . . . . în Tătar se muta [Că tîmplările fericirii, la cei mai mulți, obiceaile firii a muta pururea s'au văzut"].

Așe Cantemir, preobrajenie ca aciasta luind, îndată din neamul sau rezlețindu-se 1 . . . . multă vreame a vieții sale—în streinătate îmblind și petrecind, odane-oară la loc ca acela a nemeri i se tîmpla, unde de cît toate jigăniile mai mulți pardoși (=Suedezi) se afla; acolo . . . . cu dînșii de luptă a se ispiti începu, [„Că pofta biruinții toate ispitească, și nevoia toate în-

1 „Scara" (pag. 401) ne spune că răzleț prin munți înseamnă capuchehaie la Țarigrad. După expunerea *Istoriei ieroglifice* deci Constantin Cantemir a fost capuchehaie înainte de trecerea lui în oastea polonă, cînd a luptat în contra Suedezilor. *Vita Constantini Cantemyrii*, ed. Acad. Rom., p. 16 și urm., ne comunică că George Duca în a treia domnie moldovenească (Noembre, 1678—4 Ianuar, 1684) a trimis pe Constantin Cantemir capuchehaie la Constantinopol și adică înainte de 1683, prin urmare într'o vreme, cînd cariera militară din Polonia a lui Constantin Cantemir aparținea unui trecut destul de îndepărtat. Cum vom vedea mai departe, nepotriviri de acest fel se întîlnesc multe în operele lui Dimitrie Cantemir, care în *Istoria ieroglifică* ține mai mult la ieroglife, decît la a scrie istorie.

Faptul cel mai însemnat consemnat aici este că în 1705 Dimitrie Cantemir nu se gîndea a făuri familiei sale o genealogie cu începuturi tătărăști, cum o va face în operele sale scrise în vremea surghiunului din Rusia, deci după 1711. In biografia sumară a tatălui său, cită o dă în Istoria ieroglifică, ne arată, că numai tatăl său și-a zis Cantemir după numele Tătarului vestit, pe care l-a răpus într'o luptă din vremea tinereții. *Cantemir* ar fi deci după această povestire a lui Dimitrie, „numele de războiu—cum potrivit caracterizează d. *N. Iorga* în Istoria literaturii romîne în secolul XVIII, I, pag. 367-8—căruia el (Constantin) și urmașii săi îi dădură o faimă nouă". In atît de rară, dar așa de trebuincioasă sa carte, d. Iorga cel dintăiu a atras atențiunea asupra neasemănării expunerii din *Istoria ieroglifică* și celelalte opere ale lui Cantemir.

După *Descriptio Moldaviae*, trad. G. Pascu, pag. 131, strămoșul lui Dimitrie era creștin și se numea Teodor Cantemir și înainte de a primi dela Ștefan cel Mare satul Silișteni, fusese pârcalab de Chilia și de Smil (sic!), iar din Istoria imperiului otoman, trad. Hodosiu, pag. 508 nota 73 știm că bunicul lui Dimitrie se numea Teodor Cantemir. In altă parte din *Descriptio Moldaviae*, trad. cit., p. 139, admitea că și străini au înmulțit rîndurile nobilimii moldovenești și specifică: „Tot așa unii Tătari de familii mai nobile, fie că căzuse în captivitate din pricina războaelor aproape necontenite dintre Tătari și Moldoveni, fie că se dăduse domnilor de bună voe din cauza certurilor din lăuntru, se făcuse creștini și fusese admiși în serviciile civile și militare ale țării". Dar în *Hronicul vechimii a Romano-Moldo-Vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, pag. 26, specifică că „de la domnii, sau cum își zic ei Mirzii Crimeștii, Cantemireștii" se trag așa cum va lămuri și 'n *Vita Constantini Cantemyrii*, ed. cit., pag. 3. Pentru originea Cantemireștilor vezi mai nou, *Sever Zotta*, Despre neamul Cantemireștilor (Revista Arhivelor, I, 1924, pag. 61—72), studiu cu o informație bogată și concluzii interesante. Nu se poate admite însă că Constantin este un nume adaos cu domnia de Cantemir bătrînul. Este adevă-



vață, ales în primejdia vieții lipsa sosind"]; deci așași din ispita dintăiu lucrul cu fericire și după voe a vini i se tîmplă, de vreame ce întîiaș dată cu cel mai mare și groznic pardos (Suedez) de luptă se apuca, pre carile, după multe nevoi și nu cu puține a vieții cumpene și primejdii, îl birui și-l omorî. .

. . . . și așea de ispită spre a dobîndi domnia Moldovei se apuca; [că toate în lume de se și cuprind în hotarăle sale, iară pofta a cinstei mai mari și a biruinții mai tari, nici în lat cîmpul a tot pămîntul, nici în înalt muntele a tot locul a se opri, sau a se destuli poate"]; ce domnia Moldovei prea vîrtoasă și puternică jiganie fiind (precum poți cunoaște), nu pre lesne îi fu duhurile a-i lua . . . .

Așea el în toate zilele la luptă, ca la o școală, se ispitea și se desprindea, până cînd pardosul (*Constantin Cantemir*) pricepu că nu altă ceva dela cea deplin biruință îl împiadecă, fără numai iuțimea picioarelor și sprintinia . . . .

Pardosul (=Constantin Cantemir) într'acesta chip pricina neizbîndii sale bine cunoscînd cătră vîrtoase duhurile pardosului grea greuimea filului (=Antioh Cantemir) și sprintina iuțimea inorogului (=Dimitrie Cantemir) adaose 1 și . . . . într'o luptă numai toată biruința asupra leului (=domniei moldovenești) dobîndi, în carile îndată și fără nici o împiedecare se și mută; [„că precum nuorii după vînturi aleargă, așea duhurile după biruință se pleacă"].

. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . .

Deci jiganiile toate (=toată boerimea moldovenească) de atîtea vrednicii încungiurat și împregiurat văzîndu-l, cu un duh și cu o inimă îl rugară, ca oblăduitoriu, purtătoriu și despre tot împotrivnicul păzitoriu să le fie.

*Monocheroleopardalis* (*Constantin Cantemir*) prin cîtăva vreme, a tuturor viață în mînă, să se primească ferindu-se, aciasta rugăminte a lor să o priimească se tăgăduia, însă până mai pre urmă, pre cel ce luptele a atîtea vrăjmașe jiganii a-i birui nu putuse, moale rugămintele înfrîngîndu-l și umilite cu-

rat, că documentele, care vorbesc despre Constantin Cantemir înainte de a fi domn aproape fără excepție îi zic numai Cantemir. Dar astfel de cazuri sînt foarte obișnuite, mai ales cînd cineva ca cel dintăiu din neamul său ocupă o boerie. Deși N. Costin scrie despre „Cantemir Clucerul, ce-i zic Constantin Vodă" sau „de domnia lui Cantemir Bey, ce-i zic Constantin Vodă bătrînul". Neculce explică că „la tituluşul lui nu scria Cantemir Voevoda, ce numai Constantin voevoda", iar în altă parte—celace omite a cita d. Zotta—la domnia lui Dumitrașco Vodă Cantacuzino după Alexandru Buhuș hatmanul, amintește și pe „Constantin Cantemir, sardarul, carele au fost pre urmă și domn" între boerii moldoveni, care merg cu oaste să întîmpine obuzul leșesc al hatmanului Sinawski. Cf. și Letopisețe, II, ed. 2-a, pag. 216, unde se vorbește despre ridicarea la domnie a lui Constantin Cantemir clucerul.

1 N'avem nici o știre despre felul cum fiii Antioh și Dimitrie au ajutat pe tatăl lor la cîștigarea domniei.

vintele induplecindu-l, după pofta lor îl aduseră; [ca precum răspunderea moale frînge mîniia, așea rugămintea cu umilință porneaște cruțare"]; carile a tuturor chivernisire în palmă și a tuturor otcîrmuire în samă luînd, prin cităva vreame cinsteș frumos, drept și cu înțelepciune, cum se cade, pre toate jiganiile (*boerii*) și dobitoacele (=Moldoveni) giudeca, îndrepta, ocrotiia, păziia și stăpîniia; [„Ca atuncea publica înfloreaște și odrăsleaște, cînd stăpînii miluesc și ciartă în dreptate, și supușii ascultă și slujesc din dragoste"]; așea cît în vreamea stăpînirii lui nici ochiul nepriiatinului s'au veselit, nici buzele vrăjmașului s'au zimbit, nici inima împotrivnicului s'au învoeșeat; ce precum cereștii (ah!) de multe ori pămînteștilor a zavistui s'au văzut, așea și Monocheroleopardalis (=Constantin Cantemir) de sigeata lutului, mai de nainte de vreame, nerănit și de tîmplările țernii neprăvuit a rămînea n'au putut; de vreame ce încă în puterile firii sale fiind, în carile a multora nedeajde și viață se răzima, cu mare a tuturor pagubă și nesuferită jeale, cătră ceale de sus lăcașuri s'au mutat .... în urma sa doi numelui său moștenitori, pre fii (=Antioh) adecă și pre inorog lăsind.

Deci la sevîrșitul lui a fi și la începutul lui a nu fi, fiiul [=*Antioh*] (carile și de stat și de vrîstă mai mare era), pentru une pricini departe în munții dela Grumazii Boului [= *Casa bogazului dela Constantinopol*] trimes era, a carii trimeatiri pricini, de poveastea noastră abătută fiind, a le povesti părăsim [„că voroava nu în vreamea și la locul său, ca rafturile de aur în capul măgarului se prind"].

Iară inorogul (*Dimitrie Cantemir*) acolea de față aflîndu-se, toate supusele și nesupusele jiganii (=boeri) lor chivernisitoriu și stăpînirii părintelui moștenitoriu a fi, îl aliaseră, și cu toții într'o inimă și într'un glas în scaunul oblăduirii îl ridicară, ce precum se zice cuvîntul [„Că fericirea grabnică curînd oboseaște"] de vreame ce pe aceaia vreame vidra (*Constantin Duca*) într'o casă de pe marginea Boazului din afară de cetatea Constantinopolului, prin locul, unde acum noi sîntem, a locui se tîmplase, care, cu multe chipuri de lingușituri și cu a corbului (*Constantin Brîncoveanu*) mijlocii, în dragostea Muntenilor intrînd, corbului (*Constantin Brîncoveanu*) prin scrisori într'acesta chip înștiința: că de vreame ce monocheroleopardalis (*Constantin Cantemir*) dintre vii au lipsit și toată împiedecarea poftii noastre din mijloc s'au ridicat, să silești și să te nevoești, te rog, ca stăpînirea asupra dobitoacelor (*Moldovei*) mie să mi se dea"...

Corbul (*Constantin Brîncoveanu*) întăiu pentru cea din fire lăcomie, ce avea, apoi pentru căci nu puțină pizmă și zavistie asupra dobitoacelor (=Moldovenilor) purta .... cătră aceast și altă pricina se adaoge, că fata corbului (*Constantin Brîncoveanu*), mreana (*Maria*), la vrîsta căsătorii agiungînd pre talhariu chelariu corbul (*Constantin Brîncoveanu*) socoti să facă și vidrii (*Constantin Duca*) femeae să o dea, alease..."



Așa povestea Dimitrie lui Toma Cantacuzino cariera politică a bătrînului Constantin Cantemir și scurtu-i vis de domnie din primăvara anului 1693, spulberat prin graba intrigii și interesului lui Constantin Brîncoveanu. Istorisind acestea arăta începutul vrajbii dintre Cantemirești și Brîncoveanu. Instalarea lui Constantin Duca în domnia moldovenească era prima lovitură care reușea lui Brîncoveanu în contra Cantemireștilor, fiindcă, cum spune Dimitrie „trăind monocheroleopardalis, precum despre munți, așea despre cîmpi toate străjuite și păzite era."

Brîncoveanu strică prima domnie a lui Dimitrie Cantemir. Vidra (*Constantin Duca*) ia de soție pe mreana (*Maria*), fiica domnului muntean și cu aceasta domnia moldovenească. Boerii moldoveni se împrăștie la început în pribegie, apoi unii vin și-și pleacă capul înaintea noului domn, căci „coliba în țarina sa și bordeiul în pămîntul său, decît palaturile în străinătate mai desfătate și mai frumoase a fi socotiră". Singuri Lupul Bogdan și Iordachi Ruset rămîn în Polonia până la prima domnie a lui Antioh Constantin Vodă. In timpul primei domnii a lui Constantin Duca, Dimitrie a fost în Adrianopol, apoi cu frate-său în Constantinopol. Constantin Duca de atîtea ori a cerut lui Brîncoveanu să răpue pe fiii lui Constantin Cantemir, dar a lucrat și în contra lui Brîncoveanu, care însă atunci îi trecu aceasta cu vederea. Dimitrie și Antioh Cantemir strîng pribegii moldoveni, merg la Turcii puternici și oferind 50 pungi, Duca este mazilit. Domnul mazil vine la Țarigrad, unde Dimitrie ca capuchehaie străjuia domnia fratelui său. Insă Brîncoveanu pune totul în mișcare și Constantin Ducă, care avea legături și cu Turci puternici, este reașezat în domnie. Antioh Constantin Vodă avizase din vreme despre aceasta pe Lupul Bogdan și pe Iordachi Ruset, care iarăși pribegesc în Polonia.

Vidra trimite capuchehaie pe botlan (*Dimachi*), care descopere și comunică uneltirile lui Constantin Duca în contra lui Brîncoveanu. Pe aceiași vreme se refugiază în Țara-Romînească: Lupul Bogdan, Vasile Costachi, Ilie Țifescu, Macsut serdarul, Mihai Racoviță spătarul și se plîng lui Brîncoveanu de asupreliile, ce le face Constantin Duca țării, care se risipește, boerilor, țăranilor. Brîncoveanu le promite că-i va scăpa de domnul urgisit. Cînd prin uneltirile domnului moldovean Brîncoveanu este chemat la Adrianopol, la sultan, merge cu frică, dar banii îl scapă din cursa, ce i-o pregătise Constantin Duca, răușește chiar a obține dela Poartă mazilirea tînărului său vrăjmaș din Moldova.

Boerii moldoveni refugiați la curtea munteană întîmpină refuzul categoric al lui Brîncoveanu, cînd cer pe unul din Cantemirești ca domn. Pe de altă parte, Brîncoveanu cheamă la sine pe Bogdan hatmanul și-l roagă să-i facă pace cu Cantemireștii. Lupul se bucură, declară că Cantemireștii totdeauna au fost pentru prietesug și pace. In același timp însă Brîncoveanu stăruia la Poartă pentru pupăză (*Verga din Ceatalgea*). Candidatura a-

ceasta nu găsi nici cea mai mică bunăvoinţă la Turci şi atunci Brîncoveanu se hotărî pentru struţocămilă (*Mihai Racoviţă*) La adunarea din Adrianopol fusese şi fil l (*Antioh Cantemir*) şi a avut atunci o convorbire cu Toma Cantacuzino.

In felul acesta tot Brîncoveanu a stricat pacea şi a continuat goana în contra Cantemireştilor.

Relatările lui Dimitrie avură tot efectul bun asupra lui Toma Cantacuzino. Trimisul extraordinar al lui Brîncoveanu se legă, că va lupta pentru repararea nedreptăţii. Dimitrie nu cerea mult: domnia Moldovei să se restitue lui Antioh şi să curmeze uneltirile în contra lui Dimitrie. Aceasta ar fi începutul prietiniei. Necunoscuţi de eri se despart prietini, Dimitrie ajunge cu bine la adăpostul său, căci Toma Cantacuzino nu avizase pe Scarlatachi Ruset, cînd va veni cel mai tînăr dintre Cantemireşti. Viclenia hameleonului s'a lovit de cinstea lui Toma Cantacuzino. Toma făgăduise lui Dimitrie, că va comunica la Bucureşti conversaţia avută şi'n scurt timp îi va da răspunsul.

Scarlatachi Ruset nu se lasă. Pe deoparte merge la şoim (*Toma Cantacuzino*) şi constatîndu-l încîntat de Dimitrie, îşi retrage tot răul ce-i spusese despre tînărul beizadea, începe chiar să-l laude, pe de altă parte faţă de oamenii capuchehaialîcului îşi varsă tot amarul în contra lui Toma Cantacuzino, învinuindu-l că a scăpat vînatul din cauza acestuia, care nu-şi serveşte cu credinţă stăpînul şi susţine că şi şoimul şi inorogul trebue să moară, pentru ca să poată trăi Brîncoveanu. Toţi aceştia vor comunica la Bucureşti în culori vrăjmaşe umbletele şoimului. Eri i-a spus lui Scarlatachi molia, că şoimul va ridica pe inorog şi va cobori pe vrăjmaşii acestuia. Acelaşi Scarlatachi mai comunică tovarăşilor săi de intrigi, că şi botlanul (*Dimachi*), capuchehaiaua lui Brîncoveanu împărtăşeşte părerile şoimului. Şi împotriva acestuia trebue scris la Bucureşti.

Mai întâiu soseşte la Bucureşti scrisoarea lui Toma Cantacuzino, prin care comunică că Dimitrie Cantemir vrea pace, că plîngerile şi protestele acestuia sînt îndreptăţite, că amestecătorii de răutăţi şi neprietinii păcii l-au zugrăvit în culori false, că Cantemireştii merită prietinie. Cere instrucţii, ce să-i răspundă. Scrisorile celorlalţi au fost însă mai convingătoare pentru Brîncoveanu. Din Bucureşti porneşte aşa dară ordinul să nu se facă pace şi că orice mijloc trebue utilizat, pentru ca Dimitraşcu beizadea să cadă în cursă şi să fie omorit, ca planurile politice muntene să nu poată fi turburate. Toma Cantacuzino şi Dimachi sînt revocaţi. Pentru a corespunde rigorii noului ordin, se trimise la Constantinopol uleul (*Ştefan Cantacuzino paharnicul*).

O nouă convorbire are loc între Toma şi beizadeaua cantemirească, cînd i se comunică răutatea lui Brîncoveanu. Cursa întinsă acum de Scarlatachi îl prinde pe Dimitrie, bostangiii îl bag în caichana, închisoarea lor. Cum să se răscumpere? Cumnatul credincios era departe; Antioh declară că, dacă ar fi ţinut o mie de ani la



opreală, nu poate da nici-un ban pentru răscumpărare. Norocul bun îl va scăpa. Dimitrie nu va pieri, cum ar fi dorit atît de mult duşmanii săi. Ambasadorul francez Fériole rugat printr'o scrisoare, îi va oferi azil, unde nu va pătrunde nici puterea lui Brîncoveanu, nici chiar a Turcilor. Toma face aspre imputări lui Scarlatachi Ruset pentru purtarea lui necorectă: duşmănia dintre reprezentanţii celor doi domni se înveninează şi mai mult. Noi scrisori pline de ură şi acuze în contra lui Toma şi Dimachi pornesc spre Bucureşti din Bogdan-Serai. Plecarea lui Ştefan paharnicul este grăbită. Toma avizat de fraţii săi, că nu i se va face niciun rău, la drumul spre Bucureşti.

Uleul (*Ştefan Cantacuzino paharnicul*) ajuns la Constantinopol, se sfătueşte cu ceilalţi, cum s'ar putea executa mai prompt ordinul lui Brîncoveanu. Neajutoraţi singuri, reprezentanţii ţarigrădeni ai celor doi domni romîni vor recurge la Mehmed Celebi („jiganie din altă monarhie"). Acest mare capitalist turc— se ştia—făcea astfel de servicii. Pentru Antioh Constantin Vodă prinsese odată pe Constantin Duca, iar mai tîrziu, cînd Constantin Vodă Duca putea plăti, pe Antioh. Lui i se adresează acum noul reprezentant al lui Constantin Brîncoveanu, să-i prindă pe Dimitrie şi se aştepta că va servi pe Brîncoveanu, considerînd că acelaşi Turc sprijinise ajungerea la domnie a lui Mihai Racoviţă. Mergînd la Mehmed Celebi se află, că nu demult şoimul (*Toma Cantacuzino*) şi botlanul (*Dimachi*) îi ceruseră să lucreze pentru mazilirea lui Brîncoveanu, adeverindu-se astfel, ce-i spusese lui Scarlatachi Ruset molia. Turcul e gata să servească pe noii săi solicitatori, e dispus să lucreze pentru răpunerea lui Dimitraşcu beizadea, dar le ceru să-i plătească şi cele două slujbe de mai înainte, neachitate de Antioh Cantemir şi de Constantin Duca. Grăbiţii în a executa ordinile stăpînului din Bucureşti, promit.

Dimitrie nu va cădea în noua cursă. Inainte de a pleca, Toma Cantacuzino l-a avizat de primejdia ce i se pregătea. [1] Lăcaşurile cucoşului Europei (ambasadorului francez Fériole), unde se duse, îl apără iarăşi de orice surpriză neplăcută a duşmanilor.

Intr'aceia o jiganie străină (meghistan turc) merge la fil (Antioh); îi comunică că cunoaşte o vrăjitoare (=Turc puternic), care poate face orice. Antioh se duce la ea şi-i cere să-l ajute a obţine mazilirea lui Mihai Vodă. I se promite, cu condiţia să se lepede de fratesău, Dimitrie. Mai tîrziu îi ceru să se împrietinească cu Brîncoveanu şi să rupă de tot cu Dimitrie. In egoismul său Antioh se arată dispus pentru orişice. Declară că demult n'a văzut pe Dimitrie şi îndată ce va afla unde se găseşte, îl va da în mîna duşmanilor şi recunoaşte că pricina şi începutul vrajbei cu Brîncoveanu porneşte dela Dimitrie. Socotelile rele şi urîte ale lui

1 Şi defterdarul Firari Hassan paşa l-a încunoştiinţat pe Dimitrie de noul plan duşman pus la cale (Vezi Istoria imperiului oit. pag. 734 nota).

Antioh, cași bucuria prea timpurie a dușmanilor familiei Cantemir este întreruptă brusc de țigania „din părțile ostroavelor mediterane (*Calaill Ahmed pașa*), care ajungînd mare vizir, schimbă situația. Dimitrie poate părăsi azilul oferit de ambasadorul francez. Cei doi Rusetești din Constantinopol și oamenii lor ajung în mare îngrijorare. Dulăul cel bătrîn (*Caramanli postelnicul*) propune cercurilor muntene să se reîntoarcă la politica de împăciuire a lui Toma Cantacuzino. Reprezentanții urii, ai vechii politici se desbină. Muntenii se despart de oamenii țărigrădeni ai lui Mihai Vodă. Scarlatachi și Mihalachi scriu lui Iordachi și Manolachi în Moldova, că oamenii lui Brîncoveanu sînt pentru împăcarea cu Cantemireștii, că tratativele au început. Scarlatachi se grăbește a trata personal cu Brîncoveanu, înaintea căruia acuză drumul politic al lui Toma Cantacuzino, drum sprijinit, aprobat de Constantin stolnicul și acum și de Mihai spătarul, care nu se înțelegeau cu seminția de vrajbă a Ruseteștilor. Dar Brîncoveanu se dovedește a fi tot cel vechiu; ordonă la Constantinopol, ca subt masca tratativelor de împăcare cu Cantemireștii, să se încerce iarăși răpunerea, prăpădirea lui Dimitrie, Antioh singur fiind inofensiv. Ajuns în Moldova, Scarlatachi putu povesti fraților săi, cum a reușit să abată gîndurile lui Brîncoveanu.

Același Scarlatachi insinuase la Brîncoveanu, că boilanul (Dimachi) este înțeles cu Cantemireștii în contra lui Brîncoveanu. Acesta cere informații dela Toma Cantacuzino. Toma respinge cu indignare acuzațiile lui Scarlatachi, îi propune lui Brîncoveanu să cheme pe Dimachi la sine. Dimachi va veni desigur, fiindcă se știe nevinovat. Toma îi mai spune domnului său, că ar fi bine să mai înceteze vrăjbile, că Cupăreștii (pardosul, rîsul, hameleonul și veverița) sînt niște intriganți care, întocmai cași capuchehaielele din Constantinopol, își urmăresc propriile interese, fiind gata oricînd să scornească orice cred că le e folositor. Brîncoveanu să-și șteargă ochii de praful zavistiei și să ridice pa-inginea pizmei de pe față. Toma îi mai explică, cum l-a văzut pe Antioh la Adrianopol și-i detaliază convorbirile avute cu Dimitrașcu beizadea în Constantinopol. Dimitrie Cantemir—este adevărat—are vină față de Brîncoveanu pentru hirograful dat lui Daltaban, prietinul răposatului Constantin Cantemir. Hirograful acesta a ajuns apoi în mînile lui Brîncoveanu. Dimitrie i-a arătat însă lui Toma, că vrajba e mai veche.

Doar Dimitrașcu Vodă, tînăr domn după moartea tatălui său, i-a făcut lui Brîncoveanu în scris propuneri de pace [1] zicîndu-i că „de ar fi fost cu părintele său nescare-va de răcială pricini să le uite și să le iarte", doar „prieteșugul a moșteni a înțelepților, iară vrajba părintească în fii a cerca, a nebunilor lucru este". Brîncoveanu s'a grăbit atunci totuși să așeze în scaunul Moldovei pe Constantin Duca. Dimitrie răstoarnă dela Constantinopol, unde dimpreună cu frate-său fusese tot timpul prigonit, pe Constantin Duca și Antioh e trimis domn în Moldova. Brîncoveanu reușește însă a provoca mazilirea lui Antioh Vodă și iarăși și cu sprijin muntean Constantin Duca ajunge pentru a doua oară domn al Moldovei. Domnia aceasta este și mai rea ca cea dintâiu. Țara se bejenește. Boerii moldoveni pribegesc unii în Țara-Romînească. Intr'aceia Dimachi capuchehaia și Burnaz postelnicul avizează pe Brîncoveanu, că Constantin Duca unelteşte la Constantinopol în contra domniei muntene—doamna Maria murise în timpul primei mazilii a soțului său. Cînd boerii moldoveni văd că terenul este favorabil pentru o așa propunere, propun lui Brîncoveanu să ajute pe unul din Cantemirești la tronul Moldovei. Lupul chezășuia la Brîncoveanu, că Cantemireștii vor ținea pace. Acesta scrie mai marelui ogarilor (*Ianachi capuchehaia*) să pue la cale împăcarea. La 104 Noembre 72940 (=14 Noembre 1702) se face la Constantinopol subt jurămînt legătura de pace. Dar o scrisoare din 23 Octombre același an trimisă din Adrianopol de Ianachi Porphirita lui Menec Seli spunea, că în timp ce se conduceau tratativele de pace dela Constantinopol, Brîncoveanu la marele vizir prin serascherul de Babadag ceruse domnia Moldovei pentru Verga din Ceatalgea. Același Ianachi s'a străduit cu greu să abată pe marele vizir dela acest plan. După dorința lui Brîncoveanu tot pe acea vreme aspida de Palestina (*Hrisant*) era trimis la Constantin Duca în Moldova să-l asigure de prietinie. Vicleșugurile din acel timp ale lui Brîncoveanu le-a aflat Dimitrie dintr'o scrisoare trimisă la Constantinopol de Constantin Cantacuzino stolnicul, care anunța că domnul muntean așteaptă prăpădenia fiilor Cantemirești. Scrisoarea a căzut în mînile lui Dimitrie.

Din aceste motive Dimitrie și Antioh merg la Daltaban (din părțile Mesopotamiei, un vrăjitor prea mare), ajuns mare vizir și-l roagă să mazilească pe Constantin Duca. De Brîncoveanu nici nu pomeniră. Daltaban făgădui, că ajuns la Adrianopol, unde era sultanul, le va împlini dorința. Acolo se duc și Cantemireștii; Brîncoveanu pune însă pe boerii moldoveni pribegi să iscălească un arz. Boerii nu știau ce iscălesc turcește. Arzul înegrea mai mult pe Antioh decît pe Constantin Duca și cerea domnia pentru unul dintre pribegi; la aceasta se adaoseră pungile de bani date de Brîncoveanu. Dimitrie află, cetește chiar arzul și-i comunică lui Antioh. [1] Acesta se adresează altui vrăjitor (*Casab bași*), care-i comunică că Brîncoveanu cu bani a obținut, ca a doua zi Dimitrie sau să fie trimis în surghiun „sau și alta ceva mai rău îi vor face". Înfuriat de această purtare a

[1] Ibidem, pag. 344 și urm.; aici se întregesc evenimentele povestite cu ocazia întrevederilor, pag. 232 și urm..

[1] Mare vizir nu mai era Daltaban, cum lasă să se creadă istorisirea lui Dim. Cantemir, Istoria ierogl., pag. 349 350. Vezi *N. Iorga*, —Istoria literaturii romîne în secolul XVIII, vol. I, pag. 376. Cf și pag. 376 nota 1. Este posibil însă și ca scena de explicații cum o aranjează Dimitrie cu marele vizir, să fie o încercare de a atenua memoriul prezentat de Dimitrie marelui vizir în contra lui Brîncoveanu. Memoriul a putut fi înmînat lui Daltaban atunci cînd pornea spre Adrianopol.

domnului muntean, Dimitrie se hotărăşte a lupta pentru clătinarea din domnie a lui Brîncoveanu, celace nu făcuse până acum —spunea fratelui său—„pentru ca nu cumva vre-o pricină de împiedicare lucrului tău să dau".

Antioh nerăbdător, văzînd că din nou îi scapă domnia, crezu că o va putea obţine trădînd pe frate-său. Prin căprioara de Aravia *(Dimitraşcu Carage)* înştiinţă pe oamenii lui Brîncoveanu de tot ce face Dimitrie „ce acestea atuncea ascunse şi neştiute cătră Inorog fiind, iară mai pre urmă, cu mare ruşinea filului, la ivală a toată lumea au eşit". Dimitrie ajuns la aşa strîmtoare, se duce la marele vizir şi-i expune, cum din îndemnul acestuia a venit la Adrianopol, cum a vrut numai mazilirea lui Constantin Duca, că totuşi Brîncoveanu a umblat pela toţi şi cu orice mijloc să-l piardă şi că deci acum viaţa şi moartea îi este în mîna marelui vizir. Vizirul nu voia răul lui Dimitrie şi-l asigură că nefiind altul mai mare în imperiu şi mai puternic decît el, n'are de ce să se teamă, ba îi făgăduește că oferindu-i-se o situaţie prielnică va mazili pe Brîncoveanu. Atunci Dimitrie dădu vizirului hirograful pomenit, care pe urmă a ajuns în posesiunea domnului muntean.

Dimitrie arătă lui Toma cu ocazia întrevederii a doua scrisoarea lui Constantin Cantacuzino postelnicul şi apoi pe a lui Ianachi Porphyrita. Dar atunci Dimitrie a fost prins de bostangii. Oare pentru toate aceste răutăţi, ce i s'au făcut, nu avea Dimitrie îndreptăţire să scrie hirograful? Nu ni se spune ce a răspuns Brîncoveanu. Dar cînd şi Dimachi chemat confirmă atitudinea împăciuelnică a lui Dimitraşcu beizadea, Brîncoveanu hotărî să-şi schimbe tactica şi să apuce drumul păcii. El scrie reprezentanţilor săi din Constantinopol că, dacă vor vedea că în niciun chip Dimitrie nu le cade în cursă, să înceapă imediat tratative şi să facă pace.

Unul din dulăi *(banul Cornescul)* se duce la Casab-başi şi-l roagă să pue la cale pentru pace o întrevedere cu Dimitrie Cantemir. Dimitrie ştia că influenţa lui Casab-başi e în declin la Poartă, totuşi trimite la el pe Hurmuz gelepul, ca să-i ceară prieteşugul; atunci nu ştia nimic de intervenţia munteană. Fără să indice un soroc anume, Dimitrie nu mai voia să repete ce pătise, merge la Casab-başi, declară că tot pentru împăcare este, întîlneşte pe oamenii lui Brîncoveanu, se tratează de pace. Reprezentanţii munteni amînă apoi tratativele, până ce le va sosi avizul specificat al lui Brîncoveanu.

Schimbările foarte dese la marele vezirat zăbovesc iarăşi clarificarea deplină şi mai grabnică a situaţiei. [1]

Brîncoveanu trimite acum la Constantinopol pe Ştefan Cantacuzino paharnicul, ca să spioneze mai activ acţiunea lui Dimitrie şi să continue tratativele de pace. Fraţii Cantemireşti aveau acum mare trecere la Turci. S'au gîndit uneori la mazilirea ambilor

1 Vezi N. Iorga, op. cit., pag. 177 şi nota 2: în 1703 Nisangi Ahmed, apoi Damad, Calaili şi în 1704 Baltagi Mehmed.



domni romîni. Începuse Dimitrie să aibă şanse cu încercările de a mazili pe Brîncoveanu. Cu mazilirea lui Mihai Vodă Racoviţă merse mai uşor; în 10 zile Antioh va fi iar domn al Moldovei şi capuchehaia moldovenească nimic nu ştia. Ştefan paharnicul află, comunică lui Brîncoveanu, care aviză pe fraţii Ruset din Moldova, pe Dediul şi pe alţii cu două zile înainte de a ajunge ştirea mazilirei la Iaşi şi duşmanii Cantemireştilor sau cei compromişi până acum se împrăştiară în pribegie. Scarlatachi, care din Ţara-Romînească trecuse în Moldova, atribuia situaţia nouă vechei vrăjmăşii a Muntenilor şi-aţîţa pe Iordachi împotriva vicleşugului brîncovenesc. O scrisoare în acest sens şi plină de duşmănie în contra lui Brîncoveanu, trimise lui Mihalachi, care scrisoare, declarîndu-se mazilirea lui Mihai şi nemai fiind capuchehaie, căzu în mîna lui Dimitrie. Era vorba în această scrisoare de Ştefan paharnicul „comoara minciunilor". Mihalachi era avizat, că Brîncoveanu nu-i vrea binele cînd îl invită la sine şi-l asigura, că are el ac de cojocul lui Ştefan paharnicul şi Brîncoveanu. Taine interesante politice mai cuprindeau şi alte scrisori ajunse acum în posesia lui Dimitrie.

Brîncoveanu strîns de noua situaţie se adresă lui Ştefan paharnicul, lui Alexandru Mavrocordat să-l împace cu Cantemireştii. Antioh era bucuros să primească pacea; faţă de Hrisant declarase, că chiar dacă Dimitrie ar fi în contra împăcării, el e gata să se despartă de frăţia inorogului. Dar i se spuse, că fără Dimitrie nu poate fi pace. Astfel Dimitrie este asaltat pentru pace de frate-său, de Alexandru Mavrocordat, de Ştefan paharnicul. Va mai fi însă nevoe de ceva timp. Mazilul Mihai Vodă soseşte la Constantinopol. Bogdan hatmanul, Macsut serdarul şi alţii chivernisesc Moldova până la venirea lui Antioh Constantin Vodă. Caimacanii cheamă şi asigură pe boerii pribegi că nu li se întîmplă nimic, să se reîntoarcă. Dediul şi Scarlatachi Ruset n'au curaj să vină cu toată invitaţia lui Bogdan. Pardosul revine de frica scrisorilor [1] pline de duşmănie în contra lui Brîncoveanu şi Constantin Cantacuzino, căci ştia, că le are Dimitrie. Antioh s'ar fi grăbit să trimită scrisoarea lui Brîncoveanu: atît de mult voia linişte desăvîrşită. Dimitrie voi să fie rugat. Prin molla *(Zaharia)* i se şopteşte lui Ştefan paharnicul, că Dimitrie are o scrisoare, care ar interesa foarte mult pe Cantacuzineşti. Uleul se grăbi să o aibă, se rugă, o ceti, „o slovă cetia şi de necaz odată pe nări pufnea, un rînd săvîrşia şi de mare rău la pămînt piuind se trîntia", îşi aduse aminte de prorocia lui Toma şi după ce cu multe rugăminte obţinu această scrisoare o trimise brehnacii *(Constantin stolnicul)* „care—după scrisoare—samănă celui cu ochi negri mascară".

Scarlatachi Ruset „sămînţa vicleşugului, rădăcina răutăţii, odrasla spurcăciunii, cranga scîrnăviei, iasca sicofandii, izvodul epiorchii, pilda obrăzniciei şi văpsala polipichiii „se refugiă în Ar-

1) Scrisoarea este reprodusă cu înlăturarea ieroglifelor, op. N. Iorga, op. cit., pag. 378.

deal, apoi prin Muntenia îndrăzni să vie la Constantinopol, prin plotun (*Scarlat Carage*) ruga în toate chipurile pe Dimitrie să-l ierte, să-l apere contra lui Hasechi, pristavul bostangiilor. Dimitrie, ca pe toți, așa și pe acesta îl iertă.

Liniștea politică nu era definitiv asigurată numai cu plecarea lui Antioh la domnie și cu Dimitrașcu Carage capuchehaie la Constantinopol. Brincoveanu căuta să se adapteze nouei situații și insistă pentru o legătură de pace cu Cantemireștii. Dimitrie triumfător va ști să fie moderat. 1

Ștefan paharnicul din ordinul lui Brincoveanu se duce la Alexandru Mavrocordat, care totdeauna avea trecere și-l roagă să depue și el inzistențe pentru pace. Cu această ocazie, Dimitrie dă pentru întăia oară genealogia Mavrocordaților, de care Carra se va bucura atît de mult, că o poate adopta în cartea sa—el lua firește știrile din Istoria imperiului otoman, 1 unde este dată mai pe larg această genealogie—„Histoire de la Moldavie et de la Valachie". 2

Originea lui Alexandru Mavrocordat după *Istoria ieroglifică* ar fi următoarea:

„Despre toată neamul dintr'un ostrov se trage, unde niște copaci se nasc, care într'alt loc în toată lumea undeva nu se mai află; poama copaciului aceluia nu din flori se leagă, ce din coajă cură; mai toate jiganiile o mănîncă, însă nu o înghit, ce o amestecă; sămînță n'are, coaja ca alalte poame, n'are, ce miezul, simburile și pelița lui tot într'o formă îi sînt. Aceasta așea hirișia dintr'acest ostrov fiind cu rușine ostrovan, iară cu cinste muntean a se numi și a se ținea, primea;

. . . . . . . . . . . . . . .

Iară despre maică zice că din neamul păsărilor (*muntenesc*) este, ce lucrul într'adevăr nu așea se avea; că odane oară unul din corbi (*domni munteni*) vrînd pre maica-sa să ia, numai cu împreunarea unei nopți, iarăși la părinții săi o înturnase, pentru lipsa vederilor vinuind-o; care semn de hereghie între simenția lui și până astăzi trăiaște, că precum camilopardalul (*Alexandru Mavrocordat*), așea fiii lui așeași în tinerețe puterea vederilor slabă le este"... 3

Mai mult nu ne dă Dimitrie, care se grăbește să ajungă la sfirșit.

Alexandru Mavrocordat stabilește o zi, în care Dimitrie se va întîlni cu oamenii lui Brincoveanu. În ziua sorocită Alexandru Mavrocordat cere reprezentanților lui Brincoveanu propunerile și obligația în scris a acestui din urmă, că va respecta pacea. Dimitrie se declară gata a da ultimul răspuns pentru pace. Muntenii neavînd ce înscris da, cerură termin să-l aducă.

1 Ed. Acad. Rom., pag. 591 și urm., nota 13.
2 Ed. a 2-a Neuchatel, 1781, pag. 102 și urm..
3 Ed. cit., pag. 370.



Ei scriu lui Brincoveanu. Autorul închipuește și această scrisoare, ca și răspunsul aceluia, care vrea acum pace cu Cantemireștii. Brincoveanu nu dă înscris, ci își avizează reprezentanții că trimite cu depline puteri pe bilholul de Cina (*patriarhul Ierusalimului*), ca să trateze alăturea de Alexandru Mavrocordat.

Se ține o nouă adunare la Alexandru Mavrocordat. Dar nici patriarhul Ierusalimului, noul sol pentru pace al lui Brincoveanu, nu are pozvolenie, ca ceiace se leagă să fie legat, și ce dezleagă, deslegat să fie, ci numai împreună să se sfătuiască, ce este bine de făcut. Mavrocordat se supără și pleacă dintre dînșii. Dimitrie observă că patriarhul are toată puterea dela cel ce l-a trimis, dar cunoscîndu-i firea nestătătoare, nu vrea să se lege. Capuchehaia munteană se năzuia la împăcare, cum piatra se silește la deal, Ștefan paharnicul devenise mai rece și indiferent, fiindcă ar fi voit, ca subt numele lui să ajungă fapt pacea, Mavrocordat găsea mai multe greutăți, de cîte într'adevăr erau. Dimitrie singur avea toată răbdarea. Propunînd să i se mulțumească lui Mavrocordat pentru ostenelile sale, fu de părere, că se pot întîlni într'alt loc, unde Mavrocordat după săvîrșirea lucrului poate fi invitat ca martor. A doua zi se adună din nou într'altă parte și aici Dimitrie este întrebat ce condiții pune pentru a se ajunge la o pace statornică. Dimitrie cere numai repararea strîmbătăților și colaborarea la înfăptuirea dreptății. Dacă Brincoveanu vrea să aibă prieteșug și dragoste adevărată, el cere următoarele:

1. Vrăjmășia înlocuind-o cu adevărată dragoste, nici să se mai pomenească.

2. Să se prevadă și așa să se chibzuiască, ca în viitor orice lovituri, orice răniri reciproce să fie imposibile.

3. Vrăjmășia să se părăsească nu numai din gură, ci și din fapte, motivele răutății să se lepede din mîni, unde sînt.

4. Să se facă dreptate desăvîrșită, să se constate pagubele avute, pricinuite și să se dea fiecăruia, ce este al lui.

După enunțarea acestor principii, formulă pretențiile reale: 1) Constantin Brincoveanu să nu se mai amestece la domnia Moldovei, care este moștenire cantemirească; 2) Muntenii să nu se mai amestece în treburile interne ale Moldovei; 3) Să se restitue adevăraților moștenitori toate satele răposatului Șerban Cantacuzino; 4) să se restitue și cealaltă avere, bani etc. rămasă după Șerban Cantacuzino.

La acestea patriarhul replică, că-și aduce aminte că Brincoveanu subt jurămînt greu i-a declarat că nu e la el nici un ban dela Șerban. Patriarhul vorbind în continuare zice, că Brincoveanu de fapt nu spunea adevărul, dar fiindcă e vorba că se nevoesc să facă pace, ca niciunul să nu se simtă micșorat, roagă pe Dimitrie să mai îngădue cîtăva vreme, ca această chestie să se aranjeze. Patriarhul și toți ceilalți scriu lui Brincoveanu rugîndu-l, ca sau din banii rămași după Șerban sau din averea sa

personală să se oblige a da lui Dimitrie tot la trei luni cîte 1000 lei în fiecare an şi să se mai restitue lui Dimitrie a treia parte din satele foste ale lui Şerban şi-i mai recomandă să declare, că nu se mai amestecă în afacerile moldoveneşti. Brîncoveanu răspunse că dă suma de bani convenită, dar ca dar, iar relativ la moşii cere să nu se facă nicio hîrtie, ca să nu rămie dovadă, că vreodată au fost în stăpînirea sa. Tot atunci Brîncoveanu scria şi lui Mavrocordat, ca să facă totul şi mai departe pentru realizarea împăcării.

Rugat de Alexandru Mavrocordat, de Ştefan Cantacuzino, după atîtea insistenţe ale patriarhului Dimitrie, primeşte condiţiile ratificate de Brîncoveanu. Cu toţii se duc la locuinţa patriarhului şi fac în scris legătura de pace, care închee vrajba veche de 17 ani.

Autorul ne dă un rezumat al faptelor şi situaţiilor povestite în această operă, drept încheere, care o prezentăm şi aci cu ieroglifele sale: „Vulturul şi leul de puternici împăraţi vrînd să se slăvească, muştele îi batjocoriră; vidra cu neştiinţă în fericire petrecînd, cu sfatul fără vreme, cine să fie o pricepură şi dintr'amîndoao monarhiile o izgoniră; pre jiganiile şi pasările viclene liliacul le batgiocori; cămila coarne cercînd ş'au pierdut şi urechile; corbul, în doăă monarhii să stăpîniască vrînd, supt cea pre an dare mai micului său s'au legat; şi precum toate sfîrşitul său au, aşea şi dreptatea vremea, locul, puterea şi biruinţa sa îşi află". 1

Triumful politic al lui Dimitrie Cantemir era înt'adevăr un popas de oprire, de unde se putea reprivi lupta dusă, care a fost cu atît mai grea, cu cît duşmanul întrebuinţa orice armă şi era gata de orice nelealitate. Din cauza aceasta poate şi povestirea e aşa de greoaie, fără simetrie în proporţii: consideraţii filozofice, amănunte de zoologie şi geografie, ori torente de epitete izvorînd dintr'o fantazie bogată opresc povestirea. La început sînt multe, foarte multe, apoi cu cît ne apropiem de luminişul care deschide priveliştea rezultatului, consideraţiile dispar, epitetomania revine rar, hieroglifele se răresc: autorul a făcut de atîtea ori şi mai înainte sforţări—îl surprindem —pentru ca nu cumva să termine boabele şirului său de ieroglife.

Povestirea de atîtea ori are caracterul unei spovedanii. Parcă simţi, că sufletul scriitorului atît de sensibil ajunge uneori supraîncărcat, Dimitrie Cantemir este constrîns să scrie, avea ne-

1. Ed. cit., pag 387.– Am dat în corpul povestirii „ieroglifele", de cîte ori am crezut că e necesar, pentruca să se vadă haina în care autorul şi-a îmbrăcat memoriile. În paranteză şi subliniind mai totdeauna, am dat numele persoanelor şi lucrurilor corespunzătoare după însăşi „scara" autorului. Pentru explicarea Istoriei ieroglifice vezi şi O. Constantinescu, Vrajba dintre Cantacuzineşti, Cantemireşti şi Brîncoveanu, 1688 – 1705, Bîrlad, 1889.



voie de o intimitate, mai interesată decît a propriei sale familii —sufletele expansive ca al lui Dimitrie Cantemir simt nevoia unui cerc cît mai mare, cu care să comunice—şi fiindcă era un izolat în Constantinopol, s'a spovedit posterităţii. Mai este încă ceva. Momentele prin care trecea, atitudinea lui trebuia justificată: în această privinţă *Istoria ieroglifică* este un *monument de cinste* al lui Dimitrie Cantemir. Periculoşi i-au fost duşmanii, dar mai periculos apare el acum pentru ei, fiindcă triumfător a lăsat fixare pe filmul cărţii sale figurile lor livide, încruntate sau rînjitoare exprimînd egoismul, insuccesul, răutatea şi lipsa oricărui scrupul şi peste tot a oricărei conştiinţe omeneşti... Sînt nişte biete animale, nu sînt oameni...

Aşezată între istorie şi literatură, istoria ieroglifică la început te îngrozeşte, dar cu cît mai mult te cobori în vulcanul de intrigi şi asişti la sbuciumările sufleteşti ale autorului, nu mai arunci din mînă cartea, ci rămîi obsedat de ea: opera trebue cetită până la sfîrşit, oricît de mult ai nevoe să fii cu indicatorul la „scară" tîlcuitoare dela sfîrşitul cărţii. Sufletul autorului, varietatea de psichologie politică a duşmanilor săi, ca şi a puţinilor prietini ce-i avea, te atrage tot mai mult, chiar mijloacele de stil a par ca tot atîtea îndemnuri pentru a continua lectura. S'a zis că stilul şi basmul intercalat în *Pseudokynigetikos* al lui Odobescu este preţul deosebit ce se oferă cetitorului acestei opere, de altfel puţin cuprinzătoare. În *Istoria ieroglifică* este şi ceva mai mult. *Istoria ieroglifică* este operă beletristică: *memorii*, cărora însă li s'a rezervat pentru noi şi preţul de *izvor* al istoriei noastre naţionale, fiindcă adaugă informaţiunea, lărgeşte cadrul aproape exclusiv politic al cronicilor vremii, dîndu-ne informaţii de istorie socială.

Din *Istoria ieroglifică* ştim, că *scutelnicii* şi *ciocoimea* (slugile boereşti) era o categorie socială, care nu o întîlnim în *Descriptio Moldaviae;* 1 ni se arată în parte tensiunea dintre Cantacuzineşti şi Brîncoveanu, ne dă un capitol din istoria intrigilor pentru domnie, cum suflete de fier le urzau, executau la Constantinopol, arată rolul odios jucat de Ruseteşti, mîncători de domnii, duşmănia acestora cu Cantacuzineştii, cum nu se lămureşte în alte izvoare.

Cu expunerea cronicarilor vremii putem întări sau corecta ce ne spune Dimitrie Cantemir în Istoria ieroglifică. Neculce vorbeşte la fel de pribegirea în Polonia a lui Bogdan hatmanul şi Iordachi Ruset în vremea primei domnii a lui Constantin Duca

1 Despre *scutelnici* vezi pentru acest timp şi cronica atribuită lui N. Costin, ed. Kogălniceanu, Let. II, pag. 51; Neculce, ibidem, pag. 281. *Ciocoii* în vremea primei domnii a lui Mihai Racoviţă, ibidem. 281, „vîndut-au toate ţinuturile la cochi-vechi, *ciocoilor*".

şi despre mazilirea lui Dumitraşcu Vodă Cantemir prin intervenţia lui Brîncoveanu, iar cînd Constantin Duca pleacă pentru prima oară mazil la Constantinopol, atribue aceste cuvinte doamnei Maria a lui Constantin Vodă: „Aolio! Aolio! că va pune taica pungă de pungă din Bucureşti până în Ţarigrad, şi zău nu ne va lasa aşa şi iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt". Lupta se va da la Ţarigrad între Cupăreşti şi Dumitraşcu beizadea de o parte şi Brîncoveanu şi Muntenii de altă parte. Neculce adăoga şi incidentul cu Davidel ca şi venirea în grabă la Iaşi a lui Dumitraşcu din drumul care-l făcea cu sultanul spre Zenta. Drumul acesta ar fi produs oarecare îngrijorări în cercurile brîncoveneşti. Un alt letopiseţ [1] ne dă amănuntul preţios, pe care nu-l găsim în *Istoria ieroglifică:* Boerii munteni bănuind că Dimitrie Cantemir cu acest drum la Iaşi umblă pentru domnia Ţării-Romîneşti l-au întrebat pe Brîncoveanu. Acesta le-a răspuns boerilor pribegi, „că-i jurat lui Antiohie Vodă să nu se atingă unul de altul nici cu un fel de faptă rea. Iar dacă nu ne lasă el în pace cu frate-său, iată că nici eu nu-mi voiu ţinea jurămîntul". De atunci a început domnul muntean să cheltuiască pentru mazilirea lui Antioh Vodă. Dar nu mai era agreat nici Constantin Duca cerut de boerii pribegi la Munteni. Neculce ne spune, că Brîncovea nu ar fi vrut ca domn pe Toderaşco dela Galaţi, [2] amănunt care lipseşte din *Istoria ieroglifică.*

La mazilirea lui Antioh Vodă fuge în Ţara leşească, după acelaşi Neculce, cu hatmanul Bogdan, Iordachi Ruset şi Ilie Cantacuzino. Şi aici Antioh Vodă este prins, cînd ajunge mazil la Ţarigrad. Constantin Duca trimite pe vlădica de Roman la Bogdan şi Iordachi să vină în ţară.

Constantin Duca Vodă scoase „grele nevoi şi mari pe ţară". La nunta, care lega neamul lui Iordachi Ruset de familia lui Vasile Costachi vornicul se hotărî pribegirea în Ţara Romînească, unde Duca Vodă era urît. Vor pribegi Vasile vornicul cu fraţii săi, Lupul, Solomon şi cu alţii ca vre-o 50 şi mai bine de boeri, care iau cu ei şi pe Bogdan hatmanul.

Iordachi însă nu pribegeşte, cum pare a arăta *Istoria ieroglifică.* Reîntoarcerea unor boeri după jurămîntul de amnestie dela Focşani, unde asistă mitropolitul Misail nu este şi aici. Ca şi'n *Istoria ieroglifică* Bogdan hatmanul, Mihalachi Racoviţă spătarul, Ilie stolnicul Frige-Vacă, Macsut postelnicul rămîn pribegi. Duca pîrăşte la Poartă pe Brîncoveanu. Atunci Iordachi îndeamnă altă serie de pribegi în Ţara Ungurească şi'n Polonia, dintre care amintim ca figurînd în *Istoria ieroglifică* pe Ilie Cantacacuzino, Ursachi. Neculce povesteşte şi despre încercarea lui Duca Vodă de a asasina pe Bogdan hatmanul prin Buhuş. Brîn-

1 Letopiseţul Ţării Moldovei dela Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705, ed. C. Giurescu, Bucureşti, 1913, pag. 91.

2 Neculce, l. c., pag. 267.



coveanu se îngriji, ca acest fapt să strice la Turci şi mai mult domnia lui Constantin Duca. Ţine adunare cu pribegii, ferindu-se însă de Bogdan, fiindcă nu voia, ca unul din Cantemireşti să ajungă domn. Domnul muntean trimite la Constantin Duca pe Hrisant să-l asigure de prietinie, dar în taină să trateze cu Iordachi Ruset vistiernicul, căruia cu jurămînt i se promitea uitarea pizmei vechi, îi făgăduea ca noră o fiică pentru fiul, Nicolae Ruset, dar îi cerea să se lepede de Cantemireşti. Iordachi a primit cu bucurie propunerile lui Brîncoveanu. Cu acest prilej acelaşi cronicar adaogă că, căsătoria între Antioh Vodă şi o fiică a lui Brîncoveanu nu se făcuse, fiindcă Antioh a refuzat să se lepede de Cupăreşti.

Tot Iordachi propune lui Brîncoveanu pe Mihai Racoviţă spătarul ca domn al Moldovei — Mihalachi spătarul era rudă cu Iordachi. Duca neştiind nimic îl face pe Iordachi vornic mare de ţara de jos şi ca vornic apare şi'n *Istoria ieroglifică.*

Ni se mai dă amănuntul că chemat şi mergînd Brîncoveanu apoi la Poartă, nu numai că n'a fost mazilit, cum ar fi dorit şi pusese la cale Duca, ci i se oferi chiar şi domnia Moldovei. Întrebînd pe unchii săi, Cantacuzineştii, Brîncoveanu refuză, dar propuse vizirului să ordone ţării să-şi aleagă alt domn. Neculce nu ştie nimic de Verga dela Ceatalgea. Cu ocazia mazilirii lui Duca, boerii rămaşi în Moldova după lungi peripeţii, în care îi încurcase şiretenia lui Duca, se împreună cu pribegii din Ţara Romînească. Bogdan hatmanul este oprit la Bucureşti şi nu poate merge la Adrianopol cu ceilalţi, ca să propue şi obţină o domnie nouă. Şi Neculce ştie de răzmeriţa, care a urmat în imperiul otoman şi care a zăbovit planurile lui Brîncoveanu. Şi Antioh era la Adrianopol. Boerii îl amăgeau să nu cheltuiască mult, să stea mulcom, că-l vor alege domn: aşa îl sfătuia mai ales Iordachi Ruset şi-l înştiinţase şi cumnatu-său Bogdan hatmanul. Deci protocolul şedinţei boerilor, cu care se introduce Istoria ieroglifică, trebue schimbat în acest sens.

Pentru planul lui Brîncoveanu sînt cîştigaţi şi boerii duculeşti şi deci avizul dat la Poartă va învinui mai mult pe Antioh, decît pe Constantin Duca.

Mihalachi spătarul îmbrăcase caftan, cînd s'a dezmeticit Antioh, că a fost înşelat. Atunci el promise mulţi bani agăi ienicerilor, dar aga găsi pe Mihalachi spătarul făcut domn, cînd interveni.

Şi după Neculce doi Cupăreşti, Mihalachi şi Scarlatachi vor fi capuchehaielele lui Mihai Vodă în Ţarigrad.

Domnia lui Mihai Vodă va fi stăpînirea Ruseteştilor. „Mai ales şi mai de cinste era Iordachi Ruset vornicul; ce vrea el şi ce poruncea el, acela se făcea". [1] Dar ne spune, ce nu ştim din *Istoria ieroglifică,* că Bogdan Lupul fu velvornic de ţara de sus. Se confirmă ştirea *Istoriei ieroglifice* că Mihai Vodă a primit

1 L. c., pag. 280.

din Țara Romînească știre despre mazilirea sa, înainte de a ajunge la Iași capegi-bașa cu fermanul sultanului. Scarlatachi Ruset era atunci în Iași. In Istoria ieroglifică nu este nimic despre otrăvirea lui Bogdan Lupul de către Mihai Racoviță, înainte de a i se risipi domnia. Auzind Mihai Vodă de mazilire,—scrie Neculce—chemă la sine pe Bogdan și-l întrebă ce știe. Bogdan, care nu știa nimic, i-a răspuns să nu-și facă spaimă fără nici un motiv, „pre urmă n'a fi nimică și este lucru cu rușine". Atunci Mihai Vodă să-i fi turnat otravă în cafea. Bogdan muri peste cinci-șase luni. De ce nu înregistrează acest svon și *Istoria ieroglifică*, or *poate a fost terminată înainte de moartea lui Lupu Bogdan?*

Neculce știe și despre legătura de pace dintre Brîncoveanu și Antioh Vodă, încheiată prin vărul domnesc Ștefăniță paharnicul Cantacuzino. După Neculce, legătura s'a făcut înaintea patriarhului—*Istoria ieroglifică* specifică care—și prevedea, că cei doi domni nu se vor mai pîrî unul pe altul la Poartă, că se vor ajuta reciproc, că Brîncoveanu va da în fiecare an lui Dumitrașcu beizadea cîte 10 pungi de bani [1] „pentru chiverniseala lui, ca să se odihnească în Țarigrad la casa lui, cu pace și să nu mai îmbie mestecînd pe Brîncovanul Vodă și făcînd cheltuială". Tot atunci, ni se spune aci, Brîncoveanu a împăcat pe Antioh Vodă și cu Iordachi Ruset, care a făgăduit, că va servi cu dreptate. „Și așa au ținut de bine această pace, precum țin cinii vinerile"— [2] scria Neculce despre vremurile de care însă *Istoria ieroglifică* nu se mai ocupă.

Cronica atribuită lui N. Costin, mai concisă și mai săracă în amănunte, decît expunerea lui Neculce, ne arată și pe Dediul medelnicerul între boerii pribegi și rămași în Țara-Romînească, care vor cere de domn pe Mihalachi Racoviță spătarul, [3] cum găsim și'n *Istoria ieroglifică.*

O variantă a cronicei racovițene ne spune că la stricarea domniei lui Dumitrașcu Vodă Cantemir, Bogdan și Iordachi au fugit la comandantul polon dela Cetatea Neamțului. [4] Și aici se știe despre legătura de pace făcută între Brîncoveanu și Antioh Vodă pentru prima domnie a acestuia din urmă, iar în 1700 se zice, că Brîncoveanu umbla să facă domn al Moldovei pre cine ar putea în locul lui Antiohie Vodă". Tot de aici știm, că Duca făcu să fie chemat la Poartă pe Brîncoveanu pentru a fi mazilit, celace nu se putu; Brîncoveanu a avut mijloace să se aranjeze și ar fi zis: „Eu am mers la Poartă și am venit, iară voi să fac să meargă și acela la Poartă și nu se va mai întoarce". [5] Brîncoveanu putu să-și execute amenințarea. Se știe și în această cronică de neșansa lui Antioh la Adrianopol: Claic, aga ienicerilor, a sosit prea tîrziu, ca să-l poată face domn.

[1] In *Istoria ieroglifică* se vorbește de 4000 lei și de a treia parte din moșiile foste ale lui Șerban Cantacuzino.
[2] L. c., pag. 283.
[3] L. c., pag. 50.
[4] Letopisețe, ed. II. Kogălniceanu, vol. III, pag. 89.
[5] Ibidem, pag. 93. *Cf.* și Letopisețul țării Moldovei, ed. Giurescu, pag. 96.



In felul acesta cronicele mai mult ori mai puțin contimporane confirmă expunerea *Istoriei ieroglifice*, care cu oarecare lacune de informație la început, este apoi mult mai bogată. Fără *Istoria ieroglifică,* de unde am cunoaște deosebita politică moldovenească, ce o făceau Cantacuzineștii, la început fără Mihai spătarul, apoi cu toții ca opoziție lui Brîncoveanu, rolul lui Toma Cantacuzino, amănuntele interesante din viața lui Alexandru Mavrocordat, repercusiunea așa de directă a schimbării marilor viziri asupra domniilor romîne la începutul secolului XVIII, de unde amănuntele așa de interesante din viața boerimii moldovenești, din care cîțiva inși fără considerație la ce ajutor și expediente recurg, coboară prestigiul domniei moldovenești, gata oricînd de ori ce intrigi, care să le folosească loruși. Binele țării? Era o întrebare, ce nu și-o puneau. *Istoria ieroglifică* însă prin atitudinea lui Dimitrie Cantemir ne arată, că totuși la cîțiva existau și scrupule morale. De atîtea ori vedem pe Dimitrie Cantemir avînd scrupule de conștiință, pe Bogdan hatmanul, Macsut serdarul? Din același *Istorie ieroglifică* înțelegem atitudinea lui Dimitrie Cantemir în 1711. Așa de greu sau de loc nu îngăduia boerilor săi să vază în planurile sale politice. In ajunul intrării în războiu cu Turcii, el nu spunea nimic boerilor săi; „el să spue adevărul, că este ajuns cu Muscalii, nu spunea" [1] —scrie hatmanul său Neculce. Neîncrederea se încuibase adînc în sufletul lui Cantemir.

Memoriile lui Dimitrie Cantemir luminează așa dar părți din istoria vremii, despre care informația cronicărească este nedumerită, atît cea moldovenească, cît și cea muntenească: cronica lui Greceanu, cronica bălăceanească, [2] sau memoriile lui Radu Popescu.

Firește, nu trebue să cerem *Istoriei ieroglifice* mai mult de cît unor memorii. Pentru a reconstrui epoca, trebue să recurgem și la celalalt material informativ.

Brîncoveanu lua în vremea lui Constantin Vodă Bătrînul și alte măsuri pentru a împiedeca triumful Cupăreștilor în politica ambelor principate. Stanca, fiica lui Brîncoveanu era căsătorită în Noembre 1692 cu Radu, fiul lui Iliaș Vodă. [3] Și la nuntă azista Alexandru Mavrocordat, care se va încuscri cu Brîncoveanu: Ilinca va fi soția lui Scarlatachi Mavrocordat, fiul Exaporitului. Matei, fiul lui Grigore Ghica, se va căsători cu Raxandra Mavrocordat și astfel competițiunile la tronul moldovenesc și muntenesc se adaogă.

Dimitrie și-a scris în grabă opera, fiindcă altfel ar fi putut să ne dee informațiuni mai precise și mai multe despre prima domnie a lui Antioh, or poate nu le-a dat, fiindcă centrul memoriilor și preocuparea principală sînt evenimentele anului 1702—1705. De aceia nu ne spune nimic despre lupta lui Dimitrie la Constantinopol cu Brîncoveanu în vremea primei domnii a lui

[1] Neculce, l. c., pag. 305.
[2] N. Iorga, op. cit., pag. 332 nota și passim.
[3] N. Iorga, ibidem.

Antioh, cum Cerchez Mehemed, protectorul, îl ajută să paralizeze orice intrigă. Nu ne spune de intenţiunea lui Antioh de a lua de soţie pe o fiică a lui Brîncoveanu: Antioh şi-ar fi asigurat astfel domnia. N'a consimţit însă să se lepede de Cupăreşti şi atunci Brîncoveanu îi refuză. Dacă este adevărat ce spune o cronică, că în 1696 era între Brîncoveanu şi Antioh o convenţie, ca să nu se pîrască unul pe altul la Poartă, să nu-şi facă unul altuia rău, [1] de ce nu o spune Dimitrie lui Toma Cantacuzino, cînd înşira peripeţiile vrăjbii, care pricinuia atîtea necazuri ambelor principate şi aducea atîtea schimbări de domn în Moldova? [2] Aceiaşi cronică, care vorbeşte despre convenţiunea dintre domnii romîni pentru prima domnie a lui Antioh, nu ştie nimic despre împăcarea dintre Brîncoveanu şi Cantemireşti, cînd se făcea în 1705. Nu găsim nici în *Istoria Ieroglifică* spaima, îngrijorarea neîntemeiată a Muntenilor în 1697, cînd Dimitrie din drumul spre Zenta se abătu pentru „patru-cinci zile" la Iaşi, ca să ia toate măsurile pentru înlăturarea acelui Davidel, care se iscălea Alexandru David şi-şi cîştigase printre Turci oarecare simpatii şi încredere pentru a-l face domn. Pe Davidel îl sprijinea mai ales hanul, despre care o informaţie veneţiană spune că mijlocise să obţină domnia Moldovei Antioh Constantin Vodă. [2]

Intre amintirile sale Dimitrie ar fi putut sublinia lui Toma Cantacuzino şi împrejurarea, că petrecerea sa în Iaşi în legătură cu căsătoria a fost fatală domniei lui Antioh: lipsea, cine să opună aceleaşi arme intrigilor lui Brîncoveanu la Constantinopol.

Evenimentele anilor 1700—1701 nu sînt complect povestite! Trebue să ne punem însă şi întrebarea: e vorba de materialul de conversaţie a două întrevederi şi de lămuririle absolut necesare şi se mai adaogă faptul că orice eveniment istoric ni se pare explicat neîndestulător, dacă nu ni se dă toată informaţia pe care însă o puteau avea în chestia aceasta numai unii din contemporanii autorului *Istoriei ieroglifice*.

Doamna Maria a lui Constantin Duca Vodă murise în 1697. Domnia a doua a ginerelui deci va fi mai fără menajamente pentru socru. Brîncoveanu nici nu sprijinise la început revenirea lui Constantin Duca în domnie: el ar fi dorit pe Todiraşco de la Galaţi, dar întîmpină refuzul categoric al Turcilor. Lupta de intrigi din vremea domniei a doua a lui Constantin Duca preocupă mai ales pe Dimitrie Cantemir şi ne oferă material necunoscut aiurea. Dar nu ştie nimic despre aceia, că Turcii îi oferă lui Brîncoveanu şi domnia Moldovei. Brîncoveanu sfătuit de unchii săi Cantacuzineşti însă se îngrozeşte de greutăţile, ce ar întîmpina şi refuză. [3] Dimitrie Cantemir nu aflase nimic nici despre fapte absolut necesare pentru

1 Letopiseţul ţării Moldovei, ed. G. Giurescu, pag. 90–9. Bogdan hatmanul trimis de Antioh încheiase convenţie cu Brîncoveanu.

2 Hurmuzaki, Documente, $V_{2}$, pag. 277. Despre intervenţia hanului aminteşte şi Radu Popescu. Cf. N. Iorga, op. cit., pag. 336 şi nota 3.

3 Ibidem, pag. 94–95 şi Neculce, ed. cit., pag. 275–76.



a înţelege evenimentele anului 1700. [1] Cronica oficială a lui Brîncoveanu vorbeşte despre „Grecii vrăjmaşi pămîntului acestuia". Se formase adică un partid boeresc în Ţara-Romînească, care întreţinea legături strînse cu Alexandru Mavrocordat. Scarlatachi, ginerele mavrocordătesc al lui Brîncoveanu murise la 28 Iulie 1699, dar Alexandru, pe care Brîncoveanu continua să-l cultive, se gîndea să procure fiului său Nicolae o domnie. Alexandru Mavrocordat se putea gîndi să i facă rost de o domnie şi ginerelui său Matei, fiul lui Grigore Ghica. [2] Astfel Brîncoveanu vrînd-nevrînd oferi sprijinul său lui Constantin Duca, pe care-l mai ajuta şi chiriaşul palatului său din Constantinopol care nu-i plătea chiria: ambasadorul german. Antioh Constantin Vodă fu mazilit în Septembre 1700 şi nimeri în închisoare la Constantinopol, de unde-l va scoate protectorul Cantemireştilor, Daltaban, cînd va ajunge mare vizir.

*(Va urma)*

I. Minea

1 N. Iorga, op. cit., pag. 342 şi urm.

2 Cf. N. Iorga, op. cit., pag. 156 şi 332.

# Roş, galben şi albastru

— Roman —

## XII. Herostrat la Coţofeneşti

Arde spitalul dela Coţofeneşti!...

La Cartier, nu se ştie decît că i-a dat foc azi noapte un nebun. Asta înseamnă că până să primim noi ştirea la Iaşi, spitalul trebue să fi fost distrus complect.

Dispariţia acestei podoabe a „Crucii roşii" mă face să exclam şi eu ca Bossuet la moartea Ducesei de Orleans: „*Madame se meurt... Madame est morte...*"

Toate nenorocirile de pe lume, s'au abătut parcă asupra noastră. Fatalitatea ne urmăreşte cu încăpăţînarea ei de catîr, împrospătată în fiecare zi, nu mai ştiu din ce izvor, cu „apă vie".

Eu care nu mă apropiasem de front nici măcar până la Coţofeneşti, nu puteam aprecia importanţa acestui dezastru. Cîtiva ofiţeri în concediu de convalescenţă, îl socoteau chiar, ca o nouă înfrîngere a armatei romîne. Credinţa mea era însă, că după victoria dela Mărăşeşti, armata noastră nu mai putea suferi înfrîngeri ca cele de pe Jiu, Olt şi Argeş. Pentru mine, adevărul acesta plutea în atmosferă ca un zbor de berze primăvara. Pentru prima oară dela începutul războiului, aveam impresia fermă că ultimele noastre necazuri nu sînt decît preludiul unei soarte mai bune. Nu eram profet şi nici nu voiam să fiu, fiindcă profeţii de până atunci, îşi făceau penitenţa pe treptele castelului dela Canossa. Dar pentru mine, dispariţia spitalului dela Coţofeneşti era un indiciu divin că armata romînă nu mai avea nevoe de el.

Intîmplarea de altfel, mă făcu să constat chiar a doua zi, că pe mine presimţirile nu mă înşelaseră niciodată.

Toto, care până atunci fusese veşnic îngrijorat caşi cum



răspunderea războiului ar fi dus-o el singur în spinare, mă întîmpină de data asta mai vesel de cum ar fi avut să-mi anunţe o victorie:

— Uf!... Bine că s'a sfîrşit şi cu porcăria asta!...

— Eram sigur că are să sfîrşească... De altfel, în afacerea asta, să ştii că am lucrat şi eu... Nu ţi-a spus şeful siguranţei?... De-acum încolo, răspund eu de ei...

— De cine vorbeşti?

— Cum, de cine?... De Ruşi!...

— Ce-are a face Ruşii cu Coţofeneştii?...

— Cu spitalul care a ars?...

— Bine înţeles! Ăla era spital?...

Şi şeful de cabinet al ministrului de interne, odată cu dispreţul lui pentru gazetarul prost informat, îmi ţipă în urechi un cuvînt internaţional, cu care transformă insigna „crucii roşii" într'un felinar de aceiaşi coloare.

— Nu ştii c'am prins-o şi pe Jenny acolo?... Făcea pe dama de caritate!...

— Ce, eşti nebun? Vorbeşti serios?...

— Dar tu pe ce lume trăeşti?... Cum?... Tu nu ştiai ce era la Coţofeneşti?...

Mărturisesc că până atunci nu ştiam nimic. Discreţia adorabilei mele laşităţi mă împiedica să peregrinez dincolo de barierele Iaşilor. Nesiguranţa zilei de mîne îmi suprimase avîntul oricărei curiozităţi. Mă resemnasem ca un sîmbure de fistic într'o bucată de rahat Hagi-Bekir, veritabil. Tatiana era o adevărată enciclopedie sentimentală, din care puteam să mă instruesc la infinit, fără să mai simt nevoia bibliotecilor străine din dosul frontului. Ba ceva mai mult chiar, trebue să adaog că până atunci nici nu aflasem de fosta existenţă a spitalului dela Coţofeneşti.

Sînt sigur dar, că Toto exagerează ca de obiceiu. Deşi pretinde a cunoaşte sufletul femeii în diferitele lui ipostaze, prietinul meu confundă totuşi, caritatea creştină cu dragostea personală şi spiritul de sacrificiu cu darurile benevole. Supărarea lui este pricinuită probabil, numai de prezenţa amantei sale la Coţofeneşti şi nu de scopul propriu zis al atîtor alte prezenţe cu mult mai ilustre decît a doamnei Jenny Colonel Vasilescu. Toto este însă un egoist şi raţionamentul lui este tot atît de meschin caşi a celorlalţi favorizaţi de soartă, care nu cunoscuseră nici greutăţile frontului, nici binefacerile spitalelor din dosul frontului.

Nu ştiam ce-ar fi putut însemna pentru Toto un spital în timp de războiu. Eu însă, găseam că între un spital şi o femee, există o mare asemănare. Amîndouă te pot vindeca, după cum amîndouă te pot omorî. În atmosfera unui spital palpită sufletul colectiv al femeii, cu toate capriciile lui de o clipă, brodate pe canvaua eternului feminin. Un spital fără femei, nu poate fi un

spital adevărat. Femeia singură poate încălzi albul rece şi unanim al sălilor de spital. Un medic fără o soră de caritate, este un medicament cu dozajul greşit. Primul descoperă şi vindecă; a doua inventează şi însufleţeşte...

Era natural dar ca in spitalul din dosul frontului să se găsească în permanenţă cît mai multe femei, fiindcă în timp de războiu, sora de caritate singură, îţi poate fi mamă, soră sau înger de pază. Intr'un spital, femeia este pînea de toate zilele a răniţilor de pe front. Şi în timp ce medicul iţi vindecă numai rănile, femeia iţi întregeşte sufletul fărîmiţat de durerea rănilor...

Desigur că nebunul care dăduse foc spitalului dela Coţofeneşti, nu fusese niciodată rănit pe front, sau poate că—rănit şi vindecat de medic—înebunise de dragul femeii care îi veghiase la căpătâiu.

Cînd o să se afle oare, adevăratul motiv pentru care nebunul de la Coţofeneşti năzuise să reînvieze în Moldova numele lui Herostrat, pe care cele douăsprezece cetăţi ioniene îl opriseră subt pedeapsă de moarte, să fie transmis generaţiilor viitoare?...

Şi iată cum, actualitatea unui simplu fapt divers, poate servi de trambulină unui ziarist mediocru, pentru a-l arunca în plină antichitate.

Dar istoria se repetă. Incendiul spitalului de la Coţofeneşti reeditează incendiul templului dela Ephez. Acelaşi mister le învăluie pe amîndouă fiindcă şi într'unul şi într'altul, se oficia cultul aceleiaşi zeiţe cu nume diferite. „Crucea roşie" modernă şi Diana antică, nu sînt decît paravanul Afroditei hetaire, pe care vulgul nu trebue s'o cunoască niciodată subt adevăratul ei aspect...

In templul dela Ephez se păstra manuscrisul lui Heraclit care proclamase domnia focului. In spitalul dela Coţofeneşti se vindecau rănile celor atinşi de focul războiului. Fatalitatea voise dar, ca tot focul să le purifice şi umanitatea păcatului pentru care erau divinizate.

Herostrat dăduse foc templului dela Ephez, fiindcă probabil, lumina candelilor cu ulei de nard, îi desvăluise misterul pe care el—copilul virgin de pe malul Caystrului—nu-l bănuise încă. In Artemision, preoţii zeiţei cu o sută de mamele adorar, după tradiţia egipţiană şi ritul persan, pe zeiţa cu o sută de mii de buze. Şi din toate podoabele templului blestemat, Herostrat nu voise să păstreze neatinse de foc, decît foile de papyrus cu versurile lui Heraclit.

Nu ştiu dacă nebunul dela Coţofeneşti a putut salva şi el ceva din spitalul distrus de foc. Dar ce putuse oare să vadă el, pe gaura cheii, la lumina electrică pe care medicii şi surorile de caritate ale spitalului uitaseră s'o stingă, în timpul oficiului?...

Istoria se repetă însă, iar cei care o scriu ca să fie cetită, o înfrumuseţează ca să fie crezută. Herostrat a fost probabil un nebun, fiindcă un om cuminte s'ar fi angajat ca simplu servitor al templului, iar nebunul dela Coţofeneşti a fost un Herostrat, fiindcă un Romîn adevărat, s'ar fi făcut şi el medic altt.



Epilogul celor două mistere este iarăşi, acelaşi. In noaptea cînd a ars templul dela Ephez, s'a născut Alexandru Macedon. In noaptea cînd a ars spitalul dela Coţofeneşti, s'a hotărît încheerea armistiţiului pe front...

*

Nu mă înşelasem nici de data asta. Incendiul spitalului dela Coţofeneşti era începutul unei ere noui. Situaţia noastră urma să se schimbe şi pe front şi la Iaşi. Toată lumea era de altfel convinsă că războiul pe frontul de răsărit nu mai putea continua. După refuzul armatei democratice a Rusiei revoluţionare, de a mai lupta contra imperialismului puterilor centrale, armatei romîne nu-i mai rămînea decît două soluţii: să-şi ardă drapelele şi să se sinucidă în bloc, sau să se facă... soră cu dracul până va trece puntea...

Şi puntea ce ni se arunca de către duşman, era... Basarabia!

Victoria finală trebuia să se decidă pe alte fronturi. Frontul nostru nu mai conta decît ca o filă albă la sfîrşitul unui volum. Acţiunea războiului propriu zis, se desfăşura în textul filelor precedente. Trebuia să umplem şi noi însă cu ceva, această filă albă.

La drept vorbind, Basarabia era tot a noastră, o puteam deci incorpora şi pe ea în strofa cîntecului nostru războinic: *„Să cucerim ce-avem de cucerit!..."*

N'aveam decît să rezervăm cucerirea Ardealului pentru vremuri mai bune. Deocamdată, visul lui Mihai Viteazu trebuia să-l îndeplinim începînd cu Basarabia lui Ştefan cel Mare şi sfînt!

Romînii de peste Prut ne aşteptau. Oligarhia dela Iaşi îi neliniştea mai puţin ca democraţia dela Moscova. Vocea sîngelui începuse să capete anume rezonanţe şi în Basarabia. Şi dacă se vărsase zădarnic atîta sînge romînesc în Carpaţi, de ce nu s'ar fi vărsat cu folos şi două-trei picături, pe Nistru?...

Aliaţii noştri din răsărit ne deschideau singuri perspectiva celei mai nebănuite mărturii de dragoste. Incepusem chiar să binecuvîntăm revoluţia rusă, iar eu personal, începusem să iubesc pe Nicolaşa ca pe un adevărat frate basarabean...

Evenimentele se precipitau ca desfăşurarea unei serbări naţionale, după programul oficial. Guvernele se schimbară, unul după altul. Toto nu mai era şef de cabinet. In schimb însă, ofiţerii de rezervă nu mai aveau nici-un motiv să-şi înlocuiască uniforma militară cu hainele civile. Marele Cartier fusese desfiinţat şi animatorii victoriei finale dela ziarul „Romînia" obţinuseră favoarea să fie trimişi la vatră, ca orice demobilizaţi anonimi. Frontul de luptă dispăruse caşi meridianul geografic pe

care desenatorul uitase să-l tragă şi pe noua hartă. Solemn şi glacial, războiul intrase subt formă de amintire, în arhiva documentelor naţionale.

După armistiţiu, urmă pacea dela Bucureşti şi după pace, primele operaţiuni de comptabilitate dublă. Profitul şi pierderea începură să fie apreciate după putinţa sufletească a fiecăruia. Nu se putea însă cădea de acord, fiindcă de data asta, diplomele Academiei de înalte studii comerciale trebuiau liberate de Panteonul patrimoniului nostru naţional.

Pierduserăm Carpaţii şi jumătate din Dobrogea şi cîştigasem Basarabia.

Harta ţării se schimbase. Se umflase pe o latură şi se subţiase pe cealaltă. Din forma unei ghete, luase forma unui cimpoiu...

Gheata veche, e drept că fusese purtată cu folos de atîţia inşi!... Cine s'ar fi încumetat însă, să cînte cu acelaşi succes din cimpoiul cel nou?... Naţionalul nostru instrument muzical, era ameninţat să nu-şi găsească cimpoier. Cine avea să cînte dar „hora unirii" cu fraţii de peste Prut, cînd fraţii de peste Carpaţi boceau încă la căpătăiul gropilor proaspete?...

Vorbeşti însă de lup şi lupul la poartă!...

Laurenţiu Blebea a sosit la Iaşi. A fugit din Bucureşti fiindcă nu mai putea suporta atmosfera înăbuşitoare a pumnului prusac. Fuga lui Blebea este o întreagă odisee. Dar aci la Iaşi, cel puţin, se poate respira în libertate. Revoluţia rusă nu putuse fi decît o floare la ureche pe lingă ocupaţia germană. Ruşii sînt oameni generoşi. Au suflet... şi—vorba domnului Aivazian—dacă ştii cum să te porţi cu ei, îi bagi în cofă numaidecît. Pe cîtă vreme, Neamţul e altceva. Parcă are plumb în cap şi asfalt în suflet...

Ca să poată scăpa nespînzurat, Blebea fusese nevoit să joace o mare carte: se prefăcuse că se dă de partea lor, ba ceva mai mult chiar, scrisese cîteva articole şi la „Gazeta Bucureştilor". Cum s'a încheiat însă pacea, a şters-o pe furiş. Până ce n'o pleca ultimul soldat neamţ din Bucureşti, nu se mai întoarce înapoi.

Sîntem nevoiţi să primim explicaţiile lui Blebea fără nici un comentariu. Prezenţa misiunii militare germane la Iaşi, (care înlocuise misiunea franceză) ne impunea cea mai strictă rezervă de ordin sentimental, chiar faţă de anume compatrioţi ai noştri. Il primim dar din nou în cercul nostru şi după cîteva zile, cercul nostru dela Iaşi, se transformă parcă în vechea „gardă a demnităţii naţionale" dela Bucureşti, din timpul neutralităţii.

Părerea tutulor este că Nemţii au să fie învinşi. Dela Salonic continuă să vină ştiri tot mai bune, din zi în zi. Se pare că Bulgarii nu mai vor să lupte. Nemţii sînt nevoiţi să-i ţină pe front cu mitralierele din spate... Ce invenţie lipsită de imaginaţie mai e şi istoria asta!... Nu-i decît o veşnică repeţire. În



Macedonia se petrecea exact acelaşi lucru caşi în Moldova. La fel procedasem şi noi cu Ruşii la Mărăşeşti...

Tot aşa de îmbucurătoare sînt şi ştirile depe marele front din Apus. Noua ofensivă germană asupra Parisului a dat greş. Diviziile Kaizerului s'au împotmolit iar în mlaştinile Marnei. Dela Aeţiu şi până la Foch, cîmpiile Catalaunice acordă cu aceiaşi tradiţională generozitate latină, locuri pentru odihnă veşnică, tutulor turbaţilor de peste Rin.

Încep să mă stimez mai mult decît eram obişnuit să mă cred. Simptomele unei ipertrofii timide, îmi gidelă discret şi plăcut subconştientul meu de animal raţionabil. Deşi nu mărturisisem încă nimănui lucrul acesta, eram convins că îndreptarea situaţiei noastre, se datora nebunului care dăduse foc spitalului dela Coţofeneşti. Herostratul nostru naţional, fusese un inspirat al zeilor. Minunea începuse să se vadă cu ochii. Regretam chiar că nu fusesem eu nebunul incendiator. Mi-aşi fi legat cel puţin numele de un act eroic. Nebunia şi eroismul trăesc frăţeşte în acelaşi compartiment al creerului.

Laşitatea noastră comună, începe să ne pîrguiască sufletul ca pe nişte struguri. Toată lumea aşteaptă cu nerăbdare începutul culesului. O să fie oare în toamna asta, sau poate...

Blebea nu crede în victoria aliaţilor. O aşteaptă şi el cu nerăbdare, bine înţeles; dar Nemţii sînt încă tari. Diviziile retrase de pe frontul răsăritean au să strice echilibrul balanţei de pe frontul apusean.

Laurenţiu Blebea locueşte într'o odae din curtea Bisericei Banului, peste drum de Legaţia franceză, instalată în localul Conservatorului. Aci venim zilnic să cetim comunicatele dela Turnul Eifel şi să luăm note după fluctuaţiile frontului. Cîţiva dintre noi am făcut cerere la comandatura germană să ni se permită întoarcerea la Bucureşti. Nici unul însă din prietenii lui Blebea, n'am putut obţine cuvenitul „ausweis".

Nicolaşa, care nu mai face parte din nici un soviet, s'a înregimentat cercului nostru. De cînd s'a proclamat unirea Basarabiei cu Patria-mumă, Nicolae Damianovici Gorski s'a făcut romîn basarabean. Pentru Blebea mai ales, Nicolaşa are o deosebită stimă. Îi plac argumentările lui spontane şi volubilitatea cu care peripateticianizează asupra diferitelor chestii la ordinea zilei. Cînd îl cauţi, Nicolaşa e la Blebea acasă. Pe la mine, nu mai vine aproape de loc. Rezerva lui, de altfel, mi-o explic foarte uşor. Odată cu plecarea ultimilor soldaţi ruşi din Romînia, spitalul dela antrepozitele gării s'a desfiinţat şi Tatiana s'a mutat la mine. Îi apreciez discreţia dar, cu atît mai mult, cu cît Tatiana este hotărîtă să plece cu mine la Bucureşti. Porumbiţa mea de porţelan a început chiar să ciripească „Doina Oltului" şi „Ce te legeni codrule?"

În ultimul timp, bodega la „Cocostîrcul de aur" se transformase într'un restaurant de clasa I. Domnul Aivazian avusese

dreptate: „Războiul este o afacere ca oricare alta. Depinde cum ştii s'o învîrteşti". Şi domnul Aivazian o învîrtise mai bine ca noi. Ba ceva mai mult chiar, scăpase şi de puşcărie..

Un client cu care se certase la un pahar de vin, îl denunţase că serveşte la masă, carne de pisică în loc de carne de epure. Autorităţile ordonară o anchetă imediat, se făcuse o descindere la faţa locului şi cum judecata subt starea de asediu se face altfel de cum stă scris la lege, domnul Aivazian stătuse închis aproape o lună. L-am scăpat însă noi.—prietinii şi clienţii săi statornici. Şi „Cocostîrcul de aur" şi-a întins aripile din nou şi a început să zboare odată cu apariţia la Iaşi, a celorlalţi tovarăşi sosiţi în unghi ascuţit din Constantinopol.

De data asta însă, urgia cea mare trecuse şi localul născut din nevoile războiului trebuia să corespundă cerinţelor vieţii normale. Domnul Aivazian a mai închiriat dar şi prăvălia vecină, a spart zidul şi a schimbat odată cu mobilierul şi vechiul „menu" din timpul războiului. Acum se serveşte de toate şi la fel pentru toată lumea. Pentru cîţiva clienţi mai vechi însă, domnul Aivazian tot mai păstrează cîte o surpriză, din cînd în cînd.

Intr'o seară, proprietarul meu îmi şopteşte discret la ureche:

— Ştii că mi-am asigurat localul pentru o jumătate de milion?

Precauţia asta, mi-ar fi părut foarte naturală, dacă domnul Aivazian, nu m'ar fi impresionat cu aerul său misterios.

— Se vede că nu mai ai ce face cu banii!... Ai început să-i arunci pe gîrlă.

— Aşa crezi dumneata?... Va să zică omul trebue să-şi lase avutul aşa, în voia soartei...

— Dar cine îţi ameninţă avutul, nene?

— Cum cine?... Doamne fereşte de ceasul rău!.. Parcă ştie omul ce se poate întîmpla mine?... Ia gîndeşte-te bunioară... Un foc... N'ai văzut cum a ars spitalul dela Coţofeneşti?...

— Aluia i-a dat foc un nebun.

— Ei, şi?.. Dumneata crezi că la Iaşi nu sînt nebuni?... Slavă Domnului!... Iaşul e mai mare ca Socola!...

— Atunci, foarte bine ai făcut... Brava dumitale... In caz de incendiu, pui mîna pe o jumătate de milion.

— De o camdată, o jumătate... Mă bate însă gîndul să-i ridic asigurarea la un milion...

— Şi ce-ai să faci nene cu atîţia bani?...

Domnul Aivazian oftează adînc şi mă priveşte cu mila unui părinte pentru un copil tîmpit din naştere.

— E, he!... Ce înseamnă un milion, cucoane, în zilele noastre?... Dar dacă o da Dumnezeu să se întîmple şi minunea asta, să ştii că plec din Iaşi. Mă duc la Constantinopol. Acolo trebue să fie rost de cîştigat parale multe acum... Mie nu-mi prea miroase a bine, cu Nemţii din Balcani... Să ştii că la Constantinopol o să vină tot Englezii... Şi ăia vin cu aur mult, nu glumă!.. Ce crezi dumneata c'a fost rubla rusească? Nimica toată... Să poţi lucra însă, numai cu lire sterline şi pe urmă, să nu mai superi pe Dumnezeu cu nimic!...



Domnul Aivazian îmi face impresia că nu aşteaptă decît ocazia binevenită, să poată face pe Herostratul propriului său restaurant. De altfel, cum sîntem intraţi în toamnă, cocostîrcii trebue să fi început să plece spre Constantinopol.

### XIII.—Hg C² Az + H Cl = Hg Cl + C² Az H

De cîteva zile, Dumnezeu ne surîde binevoitor din pervazul ferestrei de cer albastru, pe care toamna ne-a lăsat-o deschisă parcă anume, în orizontul fumuriu dinspre miazăzi. Pentru prima dată, dela începutul războiului, briza caldă a Mediteranei ajunge până la Iaşi. In Moldova se fac pregătiri pentru iernat. In Macedonia însă, a început să se imprimăvăreze. Comunicatele oficiale transcriu parcă textul cap. XI din Evanghelia sfîntului Ion, cu învierea lui Lazăr...

Defecţiunea armatei bulgare a deschis drumul aliaţilor noştri spre Dunăre. Trupele germane nu mai opun nici ele rezistenţă. Se retrag în grabă spre nord şi e foarte probabil că n'au să se oprească decît la ele acasă. Monarhia Austro-Ungară este în plină descompunere. Ungurii au fugit şi ei de pe Piave şi trupele italiene, împănate cu cele cîteva divizii franceze, au depăşit vechea frontieră. Situaţia desperată de pe cele două fronturi de luptă secundare, a demoralizat întreaga armată germană. Frontul apusean a fost străpuns în mai multe locuri şi divinul Wothan a părăsit pămîntul Franţei şi al Belgiei, pentru a-şi putea apăra măcar scena teatrului din Bayreuth...

Dela Bucureşti, ne vine ştirea că Nemţii au început să-şi facă bagajele.

Regret că nu sînt şi eu acolo. Spectacolul trebue să fie acelaşi ca acum doi ani, cînd începusem să ne facem noi bagajele pentru Iaşi.

Bucuria noastră patinează pe ghiaţa inconştiinţei eroice, pe care bunul Dumnezeu ne-o procură în fiecare iarnă, pe lacul din Cişmigiu. Toată lumea patinează la fel. Parcă toţi s'ar fi născut cu cîte o pereche de patine în picioare!...

Blebea singur stă pe mal şi priveşte încruntat spectacolul de pe lac. Ii clănţăne dinţii de ger şi nu ştie unde ar putea găsi o vatră caldă şi prietinoasă. Dragostea noastră nu-l mai mulţumeşte. Ar vrea să plece din Iaşi cu primul tren. Dar trenul acesta întîrzie parcă anume, să poată pleca cu alţii, nu cu Blebea...

Dezastrul puterilor centrale deşteaptă în sufletul nostru, ecoul suferinţelor aproape uitate... Blebea însă declară că nu vrea să le lase nerăzbunate. Dacă ar putea pleca la Bucureşti

cu un aeroplan, n'ar sta la gînduri un singur moment. Vrea să asiste la ultimele momente ale agoniei germane în teritorul ocupat şi din inima Ardealului romînesc, să smulgă el singur insignele Coroanei Sfîntului Ştefan, cu crucea ei strîmbă caşi judecata anilor de robie.

De data asta însă, e prea tîrziu. Blebea trebue să se resemneze. Guvernul care semnase pacea dela Bucureşti a fost schimbat peste zi şi armata romînă a fost pusă din nou pe picior de războiu. Primele detaşamente au şi trecut culmile Carpaţilor moldoveni şi pe pămîntul Ardealului, fluturau din nou şi pentru totdeauna, colorile sfîşiate acum doi ani de-alungul străzii Carol: roş, galben şi albastru!...

*

In restaurantul la „Cocostîrcul de aur" se bea în cinstea primelor noastre victorii în Ardeal.

Foştii mobilizaţi la cenzură au cerut cu toţii să fie trimişi pe front. Intîlnirea lor cu armatele aliate care au trecut Dunărea, îi obsedează ca vitrina unui magazin cu decoraţii şi alte insigne de nobleţe seculară. Sufletul rezerviştilor romîni îmbrăcaţi în ştofă de Buhuşi s'a înfrăţit cu sufletul cruciaţilor de altă dată, învestmîntaţi în fier. Eroismul însă, cere suflet nu haină. Şi suflet, slavă Domnului, avem cît motorul unui automobil de 120 Hp. putere!... Dacă ar fi să ni se acorde, ca pe vremea cruciadelor, cîte un titlu de nobleţe fiecărui candidat la eroism, pomelnicul nostru ar umple trei almanahuri Gotha. Am putea bate chiar recordul democraţiei ruseşti...

In veselia noastră unanimă însă *„quelqu'un, troubla la fête"* Toto apare ca un bolid şi din pragul uşii strigă cît îi ţine gura:

— Aţi aflat noutatea cea mare?... Blebea a fost găsit azi dimineaţă mort, în odaia lui...

Sgomotul încetează ca un cîntec de fonograf oprit brusc. O singură voce se ridică stridentă şi totuşi gravă, ca o rachetă luminoasă pe cerul unei nopţi fără lună şi fără stele. E vocea lui Nicolaşa

— Ha, Ha, Ha!... Ce proastă inspiraţie!... Tocmai acum şi-a ales momentul să moară?... Dobitocul!...

Ştirea adusă de Toto şi replica lui Nicolaşa, se încrucişaseră ca două rapiere pe teren. Impresia primului moment, fusese profanată de inconştienţa unui alcoolic în ultimul grad...

Oricine ar fi putut fi mortul—un spion nedovedit sau o victimă a gurilor rele—noi nu puteam uita că Laurenţiu Blebea, fusese prietinul nostru şi că odată cu moartea lui, murea parcă în fiecare din noi, cîte o părticică din visul propriei noastre tinereţi: Intregirea neamului romînesc!...



Visul acesta îl trăiserăm împreună. Unde, cum şi cînd, nu avea nici o importanţă. Elocvenţa noastră încălzise bronzul statuei lui Mihai Viteazu şi cadelniţa animatorilor dela ziarul Marelui Cartier, tămăiase cu prisosinţă şi pioasă recunoştinţă, mormintele anonimilor de pe front. Amintirile comune măreau cortegiul funebru al celui plecat din mijlocul nostru, cu fiecare din cei care îl cunoscusem, îl iubisem sau îl urîsem. Moartea lui Blebea ne aduna parcă din nou la un loc şi fiindcă atîţia ani de-arîndul trăiserăm nedespărţiţi, datoria celor care sărbătoream înfăptuirea visului comun, era să-l urmăm în mormînt sau să-l păstrăm veşnic viu, în sufletele noastre...

Sărbătorirea primelor noastre succese în Ardeal, se schimbase într'un parastas pentru odihna sufletului zbuciumat al primului romîn ardelean dispărut din mijlocul nostru...

*

Tatiana mă întreabă de ce sînt trist.

— A murit Blebea. L-au găsit azi dimineaţă mort în odaia lui.

— Ştiam de-aseară... Imi spusese Nicolaşa.

Calmul Tatianei, mă împietreşte locului. Numele lui Nicolaşa, îmi pare de data asta, un leitmotiv funebru în intimitatea unei destăinuiri pe care n'o putea anticipa decît criminalul adevărat. Incep să bănuesc că moartea lui Blebea nu este lucru curat.

— Dar Nicolaşa de unde ştia?

— Nu ştia c'a murit. Ştia numai că are să moară...

— Şi cine l-a omorît?... Haide, Tatiana, spune-mi adevărat... Tu trebue să ştii tot ce s'a petrecut...

Tatiana tace. Işi mişcă buzele numai şi parcă vorbeşte cu ea singură.

— Spune-mi, Tatiana... Aşa e că Blebea a fost asasinat?

— A fost pedepsit numai.

— Şi pentru care vină?

— Servise la doi stăpîni deodată şi pe amîndoi îi înşelase deopotrivă.

— Era spionul Nemţilor?

— Şi al Nemţilor şi al Ohraniei ruseşti.

— De unde ştii lucrurile astea?

— Mi le-a spus Nicolaşa. Vă trăda şi pe voi, şi pe noi, şi pe Nemţi. Inaintea intrării noastre în războiu, era în legătură cu amiralul Visolkin dela Reni... Ce afla dela agenţii ţarişti, raporta la Legaţia germană. In ultimul timp, trimitea la Bucureşti note zilnice de ce se petrece la Iaşi. Fotografia dela fereastră, pe toţi care se duceau la Legaţia franceză... Ştii de ce nu ţi-au dat Nemţii „ausweis" ca să te întorci acasă?... Erai pus şi tu pe lista lui Blebea...

Destăinuirile Tatianei mă transformaseră într'o stalactită. De-alungul spinării, simţeam curgînd parcă un fluviu care îşi schimba tocmai cursul apelor. Bănuelile mele nu merseseră niciodată până acolo. Tatiana însă, vorbea cu limpezimea unei lecturi în limba ei maternă.

— Nicolaşa îl descoperise din prima zi. Pîndea numai momentul să-l poată pedepsi...

— Va să zică Nicolaşa l-a omorît?...

— L-a pedepsit, nu l-a omorît...

— Dar dacă se află? Dacă se dovedeşte că a fost asasinat?...

— N'ai nici o teamă... Noi nu omorîm cu dovezi... De-aceia a şi întîrziat aşa de mult. Dacă nu se stingea aseară lumina electrică, putea să mai trăiască încă...

Perseverenţa Tatianei de a-mi da amănuntele cu linguriţa ca un medicament, mă făcuse să uit aproape numele mortului. De data asta nu mă mai interesa decît felul morţii lui.

— Ascultă, Tatiana. Tu îţi baţi joc de mine... Ce are a face lumina electrică, cu moartea lui Blebea?...

Tatiana zîmbeşte cu buzele împreunate, ca cicatricea unei răni vindecate demult.

— Crezi c'ai să pricepi dacă am să-ţi spun?

— Spune-mi mai întâiu care a fost rolul tău în această crimă.

— Nici unul.

— De unde ştii atunci aşa de bine, ce s'a petrecut?

— Fiindcă Nicolaşa îmi spune tot ce face... Credeam că ştii lucrul ăsta.

— Ce-i atunci cu lumina electrică?

— Cînd li s'a stins lumina, Blebea a început să înjure că a rămas pe întuneric. Nicolaşa însă, poartă cu el totdeauna o lumînare sistem Pilau. I-a oferit-o imediat şi s'a grăbit să plece după ce i-a aprins-o. O lumînare sistem Pilau, omoară pe nesimţite şi fără nici o urmă... Un sfert de ceas, ţi-e de-ajuns...

— Cum, cum?... Ce fel de lumînare?...

— Pilau... Pi-la-u... N'ai cetit pe Edgard Poë?... Noi cunoaştem reţeta lumînării lui Pilau de-acum cinci ani... Stearină 30 de grame, cyanură de mercur 4 grame şi acid clorhydric 3 grame... Ce-ai holbat aşa ochii la mine?... Să nu afle Nicolaşa că ştii şi tu lucrurile astea, că nu-i bine... Mai are preparate încă vre-o două duzini...

— Nu, nu... Fii pe pace...

Nicolaşa însă, putea să mă ameninţe şi cu două sute de duzini, că eu tot nu pricepeam nimic din ce-mi spunea Tatiana. Şi cu toate acestea, ştiam că Blebea fusese găsit mort în patul lui, că uzina electrică nu funcţionase din cauza unui accident de motor şi că azi noapte, Iaşii fusese luminat numai cu lumînări... Cu ce fel de lumînare dar, fusese asasinat Blebea?



Tatiana se aşează la masă şi începe să-mi explice, negru pe alb:

— Vino încoa să înveţi şi tu. Poate ai să ai nevoe vre-o-dată... Acidul clorhydric se găseşte într'o capilară de stearină curată, care străbate lumînarea paralel cu fitilul. Pe măsură ce lumînarea arde, acidul clorhydric, venind în contact cu cianura de mercur, o transformă în clorură de mercur, iar acidul cyanhidric care se degajează, otrăveşte aerul şi omoară fără deosebire, orice fel de vietate s'ar găsi în odae: om, cine, pisică, muscă şi chiar păduche de lemn. Dacă vrei să cunoşti şi formula chimică, iat-o: $Hg C^3 Az + Cl = Hg Cl + C^3 Az H$. Ai înţeles?... Operaţia e foarte simplă... Nu lasă nici o urmă şi nu deşteaptă nici o bănuială. Exact la fel poţi muri de apoplexie sau de ruptura unui anevrism...

*

Pe Laurenţiu Blebea l-am îngropat în „Cimitirul eroilor" unde statul acordă pămîntul gratuit. La „Eternitatea" locul costa prea scump şi din cotizaţiile prietinilor nu s'ar fi putut niciodată strînge suma necesară. Nu s'a ţinut nici un discurs şi în tot Iaşii n'am putut găsi o singură floare să-i punem pe mormînt. În schimb însă, i-am făcut o cruce de stejar mai mare şi în prima lui noapte subterană, o candelă cel puţin, ştim bine că i-a ars la căpătâi De celelalte nopţi nu mai putem răspunde noi, fiindcă mormintele eroilor sînt date în păstrarea unei „societăţi" formată din elementele militare, care nu mai sînt apte pentru front.

Nicolaşa l-a condus împreună cu noi până la groapă. Îi era teamă parcă să nu-i scape din mînă. Eu m'am ferit să-i fac vre-o aluzie. Deocamdată nu era potrivit nici locul, nici timpul. Şi afară de asta, îmi lipsea poate dinamica eroismului, de a-mi afirma măcar patriotismul contemplativ. Cu alte cuvinte, îmi lipsea cel mai principal obiect din echipamentul meu sufletesc.

La început, Tatiana trebue să fi avut o încredere oarbă în mine ca să-mi destăinuiască secretul morţii lui Blebea. Mai tîrziu însă, cînd îşi dăduse samă de uşurinţa cu care vorbise, avusese grija să mă prevină că Nicolaşa mai are încă două duzini de lumînări sistem Pilau. Nicolaşa dar va continua să fie prietinul meu atîta timp cît dragostea Tatianei pentru mine nu-i va devia sufletul şi mai ales pumnul cu care mă ameninţase acum doi ani...

La întoarcerea noastră spre casă, Toto care a intrat în graţiile noului ministru de interne, îmi comunică un mare secret. Peste trei zile, pleacă primul tren direct la Bucureşti, cu persoane oficiale şi particulari cu trecere la guvern.

Dacă Toto ar avea inteligenţa mea, iar eu relaţiile lui cu lumea oficială, amîndoi am ajunge oameni deopotrivă de mari în

Romînia de mine. Probabil însă că Toto îmi va lua înainte de data asta, fiindcă relaţiile cu puternicii zilei menţin apele totdeauna turburi, ca să nu poată pluti la suprafaţă decît gunoaele.

Mă folosesc totuşi de cele aflate şi încep să mi pregătesc putinţa plecării la Bucureşti cu primul tren direct. E trenul cu care acum cîteva zile, visase să piece bietul Blebea!... Regret din suflet schimbarea rolurilor. Martor mi-e bunul Dumnezeu că n'aşi fi în stare niciodată să doresc moartea unui prietin, chiar cînd prietinul meu ar fi duşmanul ţării mele. Laşitatea are marele avantaj de a ne umaniza mai repede şi mai complect. In privinţa aceasta, sînt de perfect acord cu Nicolaşa şi cu idealul democraţiei ruseşti. Ne desparte numai o simplă nuanţă de interpretare. Nicolaşa omorîse; eu ertasem...

La drept vorbind însă, inversarea rolurilor venise la timp. Doi ani, stătusem destul la Iaşi. Puteam să-mi consider stagiul exilului sfîrşit. De-acum încolo, începea exilul lui Blebea. Fiecare la rîndul lui...

Bucureştii mă chemau înapoi. Nu ştiam dacă mă ertase de toate criticile nedrepte făcute la plecare. Dar ştiam că atîta timp cît o să existe parabola „Fiului risipitor", Bucureştii vor sacrifica totdeauna cu bucurie un miel gras şi un butoiaş cu vin vechiu pentru sărbătorirea pocăitului.

Ştiam că după doi ani de zile, nu voiu găsi nimic schimbat, afară poate, de sufletul cîtorva romantici întîrziaţi. Urmele ocupaţiunii duşmane nu putuseră schimba poteca bătătorită, pe care iarna n'o astupă decît până în primele zile ale primăverii. Pictura cubistă din ziua cînd cetisem ocuparea Bucureştilor de armata mareşalului Makensen începea să-şi precizeze intenţiile, liniile, planurile şi colorile caşi o Madona de Rafael. De data asta începusem să văd Bucureştii, exact ca intr'o carte postală ilustrată...

Iată iar Ateneul cu statuele lui meschine şi pretenţioase ca morala din fabula „Broasca şi boul". Iată Calea Victoriei demonstrînd cu impertinenţa ei savantă, erezia formulei geometrice că drumul cel mai scurt dela un punct la altul, ar fi linia dreaptă. Iată apoi strada Carol cu viziunea ei funebră din ziua în care servise de mauzoleu drapelului nostru naţional şi în fine, iată-mi odaia cu biblioteca şi icoana sfintei Paraschiva, iată pe Lotty, iată pe Viki, iată-mi sufletul reîntregit ca soarele după o eclipsă totală.

Perspectiva regăsirii Bucureştilor, mă înalţă pe soclul laşităţii mele conştiente, aşa de sus, că aproape încep să-mi pierd noţiunile de adevăr şi frumos. Da, da... Bucureştii sînt cel mai minunat oraş din lume, fiindcă de azi înainte, Bucureştii sînt iarăşi ai mei!... Bucureştii sînt şi au să rămînă veşnic, amanta necredincioasă care te înşeală cu primul venit, dar de care nu te poţi hotărî să te desparţi, fiindcă ţi-a intrat ca o otravă în sînge...



Mă întorc la Bucureşti... Permisul l-am obţinut mai repede decît m'aşi fi aşteptat. Se pare însă că Dumnezeu ne-a identificat—pe toţi animatorii victoriei finale—cu pasările cerului: ne poartă de grijă şi unora şi altora.

Tot cu ajutorul lui, am reuşit să conving pe Tatiana, că deocamdată trebue să rămîie încă la Iaşi. Va veni la Bucureşti însă, de îndată ce o voiu anunţa. Nicolaşa va veni şi el. Ar putea găsi loc la un ziar independent, unde ideile democraţiei de peste Nistru puteau fi îmbrăţişate mai repede chiar ca în ziarele ruseşti.

Sînt mai fericit ca un elev scăpat de examen. N'am luat nici un premiu, fiindcă părerea mea asupra premiaţilor continuă să se bată cap în cap cu a profesorilor şi a Ministerului Instrucţiunii publice. Un elev conştient, care învaţă carte pentru el şi nu pentru bucuria părinţilor, poate ajunge om mare, chiar cînd trece clasa cu media la limită. In şcoală, creerul trebue menajat. Efortul cel mare se cere după ce intri în viaţă. Şcoala este un simplu cîmp de antrenament. Pe hipodrom însă, dacă nu ştii cum se face o cursă de aşteptare, la potou îţi ia altul înainte. Acelaşi lucru era să se întîmple cu armata romînă, dacă nu încheiam la timp pacea dela Bucureşti. Jockeii din capul plutonului au rămas de data asta în coadă. Eroismul de a fi fost totdeauna în frunte, le-a metamorfozat coroana de lauri într'una de spini!... Până astăzi—mulţumescu-Ţi Ţie Doamne—n'am luat nici un premiu: nici în şcoală, nici în literatură. Asta înseamnă că morţii n'au ajuns încă să mă priceapă şi ca atare, continui să fiu viu. Cînd cei care nu mai sînt încep să priceapă pe cei care par a mai fi încă, diferenţa dintre unii şi alţii se reduce la spaţiul de timp ce-i trebue mortului să fie coborît de pe catafalc, în groapă...

E povestea tragică a tuturor fabricanţilor noştri de marmeladă naţională, politică, socială, economică şi artistică.

Consolidarea ruinilor ne preocupă mai mult decît creaţia edificiilor nouă. Ne este teamă să ne atingem de morţi, fiindcă ne dăm seama că nu-i putem înlocui. Ingăduinţa colectivă, dovedeşte neputinţa individuală. Greutatea trecutului ne sufocă, contemplarea mizeriei prezente ne mîngîie şi dispariţia noastră fatală ne scapă de ruşinea unei existenţe pe care nu ne-am putut-o afirma cu nimic.

De azi înainte, întregirea noastră pe harta geografică este sigură. Să dea Dumnezeu ca ea să se poată face şi în viaţa de toate zilele!...

Mi-e teamă însă că vom rămîne mereu aceiaşi paracliseri ai formulei „Doamne miluește-ne!..." Vom deveni poate cu timpul chiar preoţi şi după un stagiu de milogeală evanghelică, vom ajunge Arhierei şi poate chiar Apostoli... Vom aştepta zadarnic însă pe Prometeul neamului nostru care să ne dăruiască focul propriei noastre existenţe fără prealabila învoire a Divului Tra-

jan sau a lui Mihai Viteazu!... Mi-e teamă că nu vom ajunge niciodată să înţelegem optimismul unei existenţe naţionale şi vom continua să ne proslăvim strămoşii cu respectul slugii faţă de stăpînul bătăios...

Din tot trecutul nostru, nu vom putea agonisi în suflet decît un maldăr de ruine. Dar ceiace este mai trist, nu le vom putea păstra nici pe acestea intacte; fiindcă—spre marea noastră ruşine—nu vom fi în stare să clădim pentru ele, nici măcar un Muzeu naţional. Le vom specula însă în discursuri, în promisii şi în planuri pentru viitor şi le vom preamări atita timp cît ipocrizia, egoismul şi rapacitatea celor puternici ni le va flutura prin faţa ochilor, învăluite în colorile drapelului naţional: roş, galben şi albastru...

Virtutea pasivă a propriei noastre admiraţii, va ucide în noi orice emoţie creatoare. Vom clădi atîtea mauzoleuri, că nu vom mai putea găsi loc pentru un singur Panteon... Şi aşa mai departe, vom continua să rămînem în viaţă, aceiaşi elevi premiaţi în şcoala Romîniei de eri, până ce vom îmbătrîni pe băncile neamului întregit, fără să putem pricepe tinereţea trecutului învăţat pe derost. Vom papagaliza şi noi ce vom auzi dela alţii şi în mijlocul generaţiei de mîne, vom trăi suspendaţi în colivia noastră spaţioasă, ca o podoabă exotică în casa unui îmbogăţit de războiu. Dar optimismul şi entuziasmul pentru viaţa adevărată, al celor cîţiva, sînt sigur că vor fi apreciate caşi până mai eri, tot cu nota „trei la conduită".

Ce voiu găsi dar la Bucureşti, după doi ani de umilinţă naţională şi complectă dezagregare moleculară?...

Să se fi născut oare din el insuşi, un al doilea Empedocle şi în ţara mea?... Intregirea neamului romînesc să fi întregit oare şi sfera dragostei solare, la care ar trebui să ne încălzim cu toţii ca la sînul acestui zeu globular?... Sau poate, pontifii discordiei vor continua să-i denatureze cultul şi pe viitor?... Vom culege şi noi, ceva nou cu adevărat, din realizarea visului nostru de eri?... Sau ne vom mulţumi numai cu sandala de aramă a magului de odinioară, scorojită de focul vulcanului Etna?...

In cazul de faţă, vulcanul Etna poate fi înlocuit cu războiul pentru întregirea neamului romînesc.

Imi dau seama însă că supoziţiile mele mă îndepărtează şi mai mult de optimismul existenţei pentru care trebue să pledez de azi înainte.

E timpul dar să proclamăm, cu aroganţa omului care vrea să trăiască, nu temerile, ci aspiraţiile noastre de mîne.

E timpul să ne controlăm viaţa cu proprii noştri ochi, cu propriile noastre simţuri, cu propriile noastre braţe!... Să ne admirăm strămoşii dar, numai cu intenţia hotărîtă de a face şi noi ca ei... Din admiraţia noastră pentru trecut, să ne rezervăm numai decît, o cotă parte şi pentru viitor... Cei care trăesc admirînd numai trecutul, dispar fără să poată lăsa după ei ceva demn de admirat... Şi să nu uită încă datoria noastră, înainte de toate, este să devenim strămoşii urmaşilor noştri de mîne...



E singurul eroism postum al laşităţii noastre creatoare, conservatoare şi perpetuante.

Altminteri, riscăm şi noi caşi Laurenţiu Blebea, să fim puşi în formula chimică: $Hg C^2 Az + H Cl = Hg Cl + C^2 Az H$...

Tatiana mi-a destăinuit că Nicolaşa, mai are încă două duzini de luminări sistem Pilau—exact cît i-ar trebui la nevoe, Romîniei de mîne, să scape de ploşniţile Romîniei de eri.

## XIV.—Trăiască Romînia Mare

Locomotiva noastră urlă ca un cîne la luna plină. Primele macaze ne zgîlţie ca nişte sughiţuri nervoase şi pe peronul gării de Nord, un grup de prizonieri germani, urează: *„Willkommen in der Heimat"* primilor bucureşteni sosiţi dela Iaşi fără *auswais*.

Cobor din tren caşi cum m'aşi fi întors din vilegiatură. In cele două nopţi şi două zile de drum, mi-am recapitulat zadarnic episoadele faimoasei „Expediţii a celor zece mii" şi împreună cu tovarăşii de vagon, mi-am pregătit vocea să salut oraşul natal: *Talassa!... Talassa!...* Scontasem însă o emoţie la care probabil, nu aveam nici un drept. Momentul liric mă trădase ca un aliat de ocazie, de care nu mă lega nici-o afinitate sufletească. Imi dau seama încă odată mai mult, că eroismul este un fel de articol de lux, pe care nu mi-l pot introduce în suflet, nici măcar prin contrabandă.

Privirile binevoitoare ale curioşilor încep chiar să mă enerveze. Şi nu sînt măcar îmbrăcat în uniformă militară!... Cel puţin, i-aşi putea minţi că vin de pe front... Dar aşa—civil, cu ghete dela misiunea americană, palton cu blană dela Odessa, pălărie dela Herbert James şi cravată dela Charvet, nu pot avea altă scuză, decît aceia poate că n'aşi fi romîn...

Noroc însă că nu mă cunoaşte nimeni şi dela gară până în strada Carol, mă strecor ca chiurasatul „Goeben" printre vasele flotei engleze din Marea Mediterană.

In drum, spre casă, admir arcurile de triumf pe care inscripţia „Trăiască Romînia Mare" se repetă ca galoanele de aur ale unui general, ajuns pe culmea erarhiei militare. Noul calificativ al ţării, nu-mi pare de loc exagerat. Dacă nu mă înşel, pe vremea lui Mihai Viteazu, Romînia fusese chiar ceva mai mare!...

In schimb, constat cu bucurie că aspectul oraşului nu s'a schimbat deloc şi că, mai ales toamna, Bucureştii oftează la fel, fie că plecăm noi şi vin Nemţii, fie că pleacă Nemţii şi venim noi...

In poarta casei, mă opresc o clipă. Sînt mai mult plictisit, decît emoționat. Mi-am adus aminte că la plecare, Viki îmi dăduse o cruce gamată, pe care îi promisesem c'am s'o păstrez. In clipa aceia însă, cruciulița se găsea la gîtul Tatianei... Și Viki e capabilă să-și aducă aminte de angajamentul meu solemn...

Ah!.. Dacă ar fi fost o șuviță de păr, așa cum se obișnuește în asemenea cazuri, i-ași fi cîntat poate și eu ca Marcel Legay, la *„Noctambules"*.

„...et toujours ma cocarde unique
„Fut cette mêche de cheveux
„Que je serrais d'un poigne nerveux
„Contre mon coeur, sous ma tunique".

Dar în tot timpul războiului, nu purtasem niciodată o tunică militară și în locul tradiționalei șuvițe de păr autentic, Viki își legase amintirea de un lucru cu totul străin ființei sale.

Ciudată împerechiare de lucruri sfinte. Lotty îmi ceruse la plecarea mea, icoana Sfintei Paraschiva, iar Viki îmi dăduse o cruce...

Atîta prozelitism, nu cred să fi putut face în strada Carol, nici chiar apostolul Pavel.

Abia acum, încep să mă neliniștească surprizele reîntoarcerii mele la București. Simt cum emoția revederii celor două femei, începe să fie copleșită de răspunderea vinovatei mele atitudini...

Treptele scării parcă nu se mai sfîrșesc... „Mai lungă'mi pare *scara*, acum la'ntors acasă".

In fața ușii mă opresc să răsuflu. Nu sînt obosit. Dar o ușă în care n'ai mai bătut doi ani de zile, e ca un prietin bolnav de tifos exantematic. Nu știi dacă trebue să-i dai mîna sau să-i vorbești numai dela distanță.

N'am fost niciodată așa de emoționat. Nu mi-am anunțat sosirea nimănui. Cei care ar fi putut să m'aștepte, poate nici nu vor să mai știe că exist... Cartea mea de vizită a dispărut de pe ușă. Probabil că în lipsa mea, în dosul geamului cu perdeluțe de matase verde, se perindaseră alte nume. Dar cel puțin amintirea numelui meu o fi rămas undeva, în această cutie a Pandorei pe care mi-e teamă parcă s'o deschid?...

Lotty și Viki mă cred poate plecat pentru totdeauna. In doi ani de zile, la Iași a murit atîta lume, că cei care se întorc, par mai repede fantoma celor care au plecat.

Dar nu cumva mă înșel?... Aceasta să fie oare ușa pe care altădată intram ca ecoul unui acord de violoncel, pe care Mauriciu Pollak îl trimite doamnei Grümberg de pe lumea cealaltă?... Nu știu în care din noi doi, s'a schimbat ceva... Ușa



nu mai are clanța de aramă galbenă pe care i-am lăsat-o la plecare. Probabil că Nemții o transformaseră în cămăși pentru gloanțele cu care credeau să ne poată goni și dela Iași. Alama asta însă, ne-a atras cu puterea unui magnet și ne-a adus din nou la București.

Iată-mă dar din nou în fața ușii mele. De data asta o recunosc. Butonul soneriei electrice, îmi sărută degetul arătător ca o buză rece de convalescent...

Din cadrul ușii, o servitoare pe care n'o cunosc, mă măsoară din tălpi până în creștet.

— E cineva acasă?
— Nu e nimeni...
— Unde e cucoana?
— A plecat cu domnul...
— Care domn?
— Domnul doctor...
— Care doctor?
— Bărbatul cucoanei...

Presimțirile nu mă înșelaseră dar. Lotty se mutase în altă parte. Din odaia mea, plecasem cu adevărat pentru totdeauna... Fatalitatea îmi suprimase una din primele revederi pe care le scontasem neîntrerupt timp de doi ani de zile.

— Nu știi unde s'a mutat chiriașa cea veche?
— Care chiriașe?
— Doamna Grümberg.
— Păi tot doamna Grümberg stă și acum, dar nu-i mai zice așa... s'a măritat cu domnul doctor Hirsch și au plecat amîndoi în Germania.

După nedumerirea cu care mă privește servitoarea, pricep care trebue să fi fost propria mea nedumerire. Incerc să mă reculeg, să mă regăsesc, să mă recunosc. Revederea la care trebuia să renunț, îmi fusese poate cu mult mai scumpă decît a camerei mele, pe care o bănuisem în primul moment.

Servitoarea mă întrebă cu oarecare temere:

— Dar dumneavoastră cine sînteți?

A, da!... Uitasem aproape că trebuiam să fiu și eu cineva!... Mi-era teamă însă că cel care se întorcea, nu mai putea fi cel care plecase.

— Eu sînt chiriașul cucoanei... Am fost până acum la Iași... Mircea Băleanu.

Servitoarea tresare și îmi țipă în ureche, ca o trompetă militară:

— A!.. dumneavoastră sînteți conașul Mircea?... Bine ați venit!... Poftiți vă rog... Decînd v'așteaptă domnișoara!... Toată ziua vorbește de dumneavoastră... Domnișoara Viki n'a plecat... Nu știați? Așa a lăsat vorbă conița... Să v'aștepte mai întâiu pe dumneavoastră și pe urmă să plece și dumneaei...

Viki însă, nu este nici ea acasă.

Apartamentul este aproape gol. Lotty şi-a vîndut la plecare toate mobilele. N'a mai rămas decît strictul necesar cu care Viki trebuia să-mi aştepte întoarcerea. Restul are să-l vîndă probabil ea, după ce n'am să mai fiu pentru ele decît simpla amintire a unui fost chiriaş...

In odaia mea deocamdată, nu s'a schimbat nimic. Icoana sfintei Paraschiva mă aşteaptă în păretele unde o lăsasem. Surîsul ei însă, are parcă ceva din senzualitatea buzelor cu care Lotty îi destăinuise la plecare, pentru ce nu mă mai poate aştepta. Şi Lotty îi lăsase parcă anume secretul clipei cînd sufletul trecutului profan, palpitase pentru prima dată în lumina sfinţită a unei candele.

Servitoarea îmi explică, grăbită şi guralivă:

— In odaia dumneavoastră a dormit până acum domnişoara Viki. Nu vă lipseşte nimic. Lucrurile sînt toate la locul lor, aşa după cum le-aţi lăsat dumneavoastră. Domnul doctor a stat la început în odaia domnişoarei, până ce şi-a făcut vorba cu coniţa şi s'au luat. Seamănă cu dumneavoastră—bătu-v'ar norocul—ca două picături de apă... Parcă aţi fi fraţi... Imi spunea mie coniţa, dar tot nu credeam... Şi ce-a mai plîns cînd a plecat!... Il iubeşte dumneaei pe domnul doctor, nu-i vorbă... dar oricum... Ii vine greu omului să se despartă de ţara lui... Dacă nu-i băteau ai noştri pe Nemţi, rămîneau cu toţii la Bucureşti, că şi domnului doctor, mult îi mai plăcea la noi... Se vede însă, că aşa i-a fost scris coniţei... N'a avut parte de ţara noastră... Dacă au plecat Nemţii, a trebuit să plece şi dumneaei după bărbat. Nu se putea altfel...

*

Viki s'a întors din oraş. Aproape n'o mai recunosc. A crescut mare. S'a rotunjit la faţă şi la şolduri. Pulpele i s'au împlinit ca un desen corectat de profesor şi sînii au început să-i puncteze bluza ca două cornițe de miel care suge încă la oaie. I-au dispărut şi pistruile de pe obraz şi privirile bănuitoare de pe subt gene. Ochii i s'au limpezit ca două mărgele albastre de Murrano iar cîrlionţii părului, par nişte mătănii de chihlibar de Buzău.

Viki are şeaptesprezece ani şi trei luni!..

Exact aşa trebue să fi fost şi Lotty pe vremea cînd era iubită de Mauriciu Pollak.

Vreu s'o sărut. In lipsa mamă-sei, pe cine oare aşi fi putut săruta în casa asta, în care trei ani de-arîndul, nu-mi precupeţise nimeni sărutarea?...

Viki însă, mă opreşte revoltată.

— O, o, o!... Ce înseamnă îndrăzneala asta? Ai înebunit?... Pe toţi v'a zăpăcit, aşa, victoria?...



Nu vedeam nici-o legătură între victoria armatei noastre, de data asta asigurată, şi o eventuală înfrîngere a mea personală. Refuzul neaşteptat al fetei însă, aduce aminte de îngăduinţa mamei sale.

Incerc să-mi stăpînesc enervarea.

— Nu vrei să te sărut, Viki?

— Să mă săruţi?... Pentru ce să mă săruţi?...

Ingîn ruşinat ca un elev prins cu lecţia neînvăţată.

— Fiindcă simt nevoia să sărut pe cineva... Vreau să-mi sărut trecutul... amintirea fericirii mele în casa voastră... Tu nu înţelegi că în clipa asta, trecutul meu eşti tu... tu singură!... Afară de tine, ce-a mai rămas din tot trecutul meu în casa asta?...

Viki îşi pleacă ochii şi nu răspunde.

Eu continui:

— Haide Viki... Vino să te sărut ca un frate mai mare ce-ţi sînt... Tu eşti sora mea cea mai mică şi cuminte, care nu m'ai dat uitării. Tu singură m'ai aşteptat... Tu singură m'ai iubit cu adevărat!...

Viki mă priveşte încruntată:

— Nu este adevărat... Cine ţi-a spus că te-am iubit?...

— Tu singură... Adu-ţi aminte... Ce mi-ai spus şi ce mi-ai dat în noaptea plecării mele la Iaşi?...

— Eu?... Nu-mi aduc aminte...

Incep să înţeleg. Viki încearcă să nu-şi mai aducă aminte nimic din ce s'a hotărît să uite pentru totdeauna. Probabil că Viki a rămas acelaşi copil încăpăţînat, care mă ura la fel caşi pe vremea cînd mă spiona prin gaura uşii. Şi Viki are poate dreptate. Domnişoara Grümberg nu mai este copila de cincisprezece ani, pe care o lăsasem la plecarea mea. Acum e fată mare.. In primul moment, îmi fusese teamă de amintirea copilei de acum doi ani. Ironia fetelor mari însă, este mai periculoasă decît otrava cuţitelor ruginite. Şi otrava a început chiar să-şi facă efectul...

E răzbunarea talismanului care îmi purtase noroc în pribegie!...

Din mulţimea învingătorilor ce se întorceau dela Iaşi, eu eram deocamdată primul învins. Şi Viki nu-mi dă nici măcar timpul să mă desmeticesc.

— Ţi-a spus servitoarea că trebue să te muţi numaidecît? La 15, predau apartamentul proprietarului...

Eram dat afară ca un lucru de prisos. Odaia în care, trei ani de-arîndul, mirosise a levănţică, începuse acum să pută a acid foenic. Caricatura trecutului îmi schimonosea parcă imagina prezentului, pe care crezusem că-l voi putea înoda la infinit de firul solid al Parcei, care până atunci îmi fusese mereu binevoitoare...

Turburarea mea nu făcea nici un efect asupra micului meu călău. Viki continua să-mi cetească sentinţa de moarte:

— Trebue să-ţi cauţi numaidecit altă odae în oraş... Grăbeşte-te însă până ce nu se întorc toţi refugiaţii... Să ştii că odăile s'au scumpit grozav decînd cu victoria Românilor... Cu preţul ăsta, nu mai poţi găsi odae nici la mahala!...

Imi dau seama că nu mai am ce căuta în casa asta. De data asta, în odaia mea mă simt mai străin ca în prima noapte petrecută în odaia domnului Aivazian...

Lotty a plecat...

Pe Viki am perdut-o...

Jenny n'a existat niciodată pentru mine...

Tatiana este încă la Iaşi...

Şi zorii zilei de mîine întîrzie parcă, să se arate la orizont...

Eram sigur că dintre învingătorii întorşi la Bucureşti, foarte mulţi n'aveau să se aleagă cu nici un trofeu. Mă indurera însă faptul, că tocmai infringerea mea personală trebuia să servească de preludiu deziluziei naţionale de mai tîrziu.

Mă ridic solemn şi plin de mărinimia unui decret regal de graţiare:

— Bine... Plec... Dar să ştii că nu plec până ce nu te sărut, mai întâiu... Lasă-mă să te sărut Viki...

— Fii serios, Mircea...

— Lasă-mă să te sărut, scorpie mică...

— Astîmpără-te că ţip... A!... A!... Bestie!... Be... be... Bî... bî...

. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . .

. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . .

— Iartă-mă Viki. Nu fii supărată pe mine... Dar... *„noblesse oblige"*... Tu uiţi că eu sînt unul din animatorii victoriei finale?... Atita lucru măcar, merit şi eu dela tine...

Viki şi-a ascuns capul în pernele patului şi plînge cu hohote ca apa fierbinte dintr'un samovar. Mă apropii de ea şi îi mîngăi părul resfirat pe trupul subţire şi delicat, ca un arc în clipa cînd se îndoae ca să azvîrle săgeata.

Bestia a fost atinsă drept în inimă. Şi bestia rănită, încep să-mi dau sama că sînt eu.

De ce plînge Viki?... Dece plîng femeile cînd nu-şi pot spune tot ce vor?...

Aventura mamă-sei o dezgustă. Din clipa în care mintea a început să-i lămurească nedumeririle copilăriei, i-a ertat trecutul, dar şi-a rezervat dreptul să-şi hotărască singură viitorul. Probabil că Viki este cea mai tînără adeptă a principiilor lui Wilson... Dacă ar fi să n'o mai vadă pe mamă-sa niciodată şi tot n'ar pleca din ţară. Deocamdată are de gînd să se ducă la Galaţi, la un unchiu al ei. Ştie bine că acolo are să moară de urît. Dar nici la Bucureşti nu mai poate rămîne. De cînd a plecat mamă-sa, nu mai are pe nimeni aci. Pentru ea, mamă-sa este caşi moartă. Şi din moştenirea părintească, nu vrea să păstreze nimic, nici chiar amintirea fostului chiriaş, care ar putea-o face să roşească...



Ce repede a crescut Viki!... Parcă ar fi România mare.

Şi eu, ce repede am îmbătrînit!... Parcă aşi fi...

Dar nu. Nu, nu... Pune strajă, Doamne, gurii mele!...

*

M'am mutat provizoriu la hotel.

Dela fereastră, privesc în piaţa Teatrului Naţional şi în lungul căei Victoriei, ultimele pregătiri pentru primirea Suveranilor, generalului Berthelot, guvernului, armatei romîne, detaşamentelor aliate şi a primilor eroi sosiţi dela Iaşi cu trenurile speciale.

In clipa asta, Bucureştii parcă sînt cei mai frumos oraş din lume. Mi-e teamă însă că în capitala Romîniei mari, podoaba zilelor de mîine, o vor face aceiaşi oameni mici.

Am rămas singur...

Mă mîngîi cu iluzia Ceahlăului că ar fi mai mare decît Negoiul sau Caraimanul!...

Ce mic păream la Iaşi alături de Nicolaşa!... Până şi Tatiana părea mai mare alături de mine. Şi domnul Aivazian, ce sus trebue să se fi înălţat!... „Cocostîrcul de aur" pluteşte pe de-asupra banalului triunghi de cocostîrci *tout simplement!...* Laurenţiu Blebea doarme în cimitirul eroilor dela Iaşi, iar Toto Radian şi-a asigurat un scaun de deputat în Ardeal. Şi Ardealul e plin de mine de cărbuni, de fier şi de aur!... Din desişul brazilor seculari, surîsul Chanaanului incendiază cu simplul lui miros de rişină, venerabilul suflet al Patriarhilor romîni!...

De data asta însă, Istoria n'are să se mai repete, fiindcă Istoria adevărată nu-i decît legenda unei realităţi inexistente. Moise nu va mai muri pe muntele Sinai şi pustiul Arabiei nu va mai albi decît oasele eroilor necesari pentru morala fabulei... Fabula este pînea de toate zilele a omenirii!... Adevărul displace, dezgustă, deprimă, distruge. Adevărul cade totdeauna la fund, greu ca plumbul... Minciuna însă, vrăjeşte, orbeşte, însufleţeşte, înalţă. Minciuna zboară totdeauna pe deasupra ca gunoaele în vînt... Nu ne place adevărul fiindcă prea ne temem de el. Adorăm în schimb minciuna, fiindcă ea nu ne contrazice niciodată...

Şi totuşi, în Romînia mare, ce mic îmi pare că sînt decînd am rămas singur...

Viki a plecat la Galaţi, iar Tatiana îmi scrie că nu mai vine la Bucureşti. Se întoarce în Rusia cu Nicolaşa pe care s'a hotărît să-l ia de bărbat. Şi-a dat sama că n'are să poată trăi în Romînia, că dragostea ei dela Iaşi, n'a fost decît pasiunea unui copil pentru o păpuşe nouă şi că viaţa adevărată nu sînt liniile paralele, ci secantele care ciopîrţesc sfera...

I-am răspuns: „Facă-se voia ta" şi atîta tot.

Pumnul lui Nicolaşa nu va mai ameninţa decît fantoma

unei amintiri neplăcute şi amintirea trecerii lor prin Romînia, nu va fi decît mirosul greoiu al gunoaelor aprinse în ziua celor patruzeci de mii de sfinţi-mucenici...

Sînt singur.

Lotty parcă îmi bate iar în uşe şi îmi deschide fereastra ca să văd ce se petrece în stradă.

Peste tot, nu-i decît: roşu, galben şi albastru!...

Sgomotul mulţimii se ridică în văzduh ca fumul sacrificiului biblic pe care Dumnezeu îl primeşte în fine, şi din partea poporului romîn.

Clopotele bisericilor încep să bată cu gravitatea unor sentinţe definitive... Ţignalele gardiştilor le acompaniază cu graţia stridentă a unor intervenţii inutile... Şi bubuitul tunurilor le răspunde la fel ca în ziua cînd în strada Carol, se sărbătorea falşa noastră victorie depe Argeş...

De data asta însă, mulţimea nu mai fuge înspăimîntată. Balcoanele nu se mai golesc şi ferestrele nu se mai închid. Aeroplanele duşmane nu mai vin să bombardeze Bucureştii.

De data asta, sosesc învingătorii, stăpînii, Romînii!...

Dintre cei sosiţi cu o clipă mai nainte, fac parte şi EU.

Dar eu, ce-am făcut mai mult decît alţii, ca să-mi pot încadra chipul în aureola de roşu, galben şi albastru ce-mi flutură prin faţa ochilor?...

Mulţimea din stradă, m'a exilat parcă în pervazul ferestrei ca pe o cucuvae singuratică, în crăpătura unui zid de biserică incendiată de războiu...

Simt cum încep să mă dizolv în propria mea singurătate ca un drapel naţional într'un cazan cu smoală fierbinte. Din mine n'a mai rămas parcă, decît flacăra mincinoasă dela rădăcina nucului bătrîn, subt care a fost îngropată pe vremuri, o comoară...

Inchid fereastra şi în patul hotelului în care n'am dormit încă nici-o noapte, mă întind rigid şi drept ca o linie geometrică.

Ciudată coincidenţă!... Abia acum îmi dau seama că patul acesta e prea scurt pentru mine. Parcă m'am culcat în patul lui Procust...

Şi în timp ce aclamaţiile mulţimii din stradă pătrund prin fereastra închisă până în odaia mea, chipul legendarului bandit din vechea Attică se desprinde parcă din penumbra perdelelor şi păşeşte hotărît spre mine.

— Ce vrei ilustre cetăţean al Romîniei mari?

— Vreau să te ajustez cu patul în care ai să dormi de azi înainte... Am venit să-ţi retez picioarele şi capul!...

*(Sfîrşit)*

Ion Minulescu

# Note pe marginea cărţilor

## COUSINE BETTE

Economistul german W. Sombart scrie undeva despre Karl Marx „că avea o stranie înţelegere pentru partea rea a caracterului omenesc". Observaţia e dreaptă. Fundatorul socialismului ştiinţific era înainte de toate un pesimist. Gargariselile trandafirii, caşi entuziasmul simplist asupra „bunătăţii înăscute" a „menirii supreme a omului" pe această planetă, sau asupra altor vesele butade „ejusdem farinae" nu l-au ademenit niciodată. „Homo economicus" al său e gorila primitivă, înzestrată cu conştiinţă, exact atît cît îi trebue ca să alieze la brutalitate, ipocrizia sau şiretenia. Societăţile pe care le alcătuesc aceşti oameni sînt şi ele tot forme de egoisme colective, întunecate turme omeneşti crispate cu dezesperare asupra unui pumn de aur.

Inzestrat cu această mentalitate, nu e de mirare că a fost atras de literatura lui Balzac, frescă realistă în care mişună aprig instinctele de conservare în neîncetata lor ciocnire. Se ştie că Karl Marx a voit să închine un studiu lui Balzac. Şi din toată opera acestuia, celace l-a atras mai mult e „Cousine Bette". Cu adevărat, nicăeri bestia omenească nu e mai hidă, mai sumbră, mai înfiorătoare în goliciunea ei, îndepărtată de orice mască, ca în acest roman care ar fi suportat de minune iscălitura lui Schopenhauer.

Crevel sau M-me Marneffe depăşesc media banală a cruzimii omeneşti. Răutatea lor nu e banală şi figurile lor sînt plăs-

muiri de apocalips. Exemplificări de acestea îi trebuiau lui K. Marx ca să condamne genul omenesc ori cel puțin alterarea lui prin faza capitalistă. Afinitate în morală: iată o primă apropiere între Marx și Balzac.

Mai există și o a doua. Titlul pe care și-l acorda Balzac cu maximum de plăcere era acela de „doctor în științele sociale". Ambiția sa supremă a fost să picteze toate aspectele societății timpului său, să arate forțele care o compun, tendințele care o animă, deformarea sufletească pe care un asemenea grup o aruncă asupra indivizilor ce-l compun. Se întîmplă însă că această societate e tocmai aceia capitalistă și încă la începuturile ei eroice. Lucrurile se petrec după 1830, subt regalitatea ipocrită și mediocră a lui Louis Philippe, pe vremea cînd o aparență de libertate politică, de quasi-constituționalism, cu alte cuvinte de falșă democrație, permiteau forțelor economice să se acumuleze în mîna cîtorva, la umbra articolelor de lege și a poliției vigilente să le asigure liniștea. Guizot sau un altul lansaseră faimoasa formulă „enrichissez vous". (Există o întreagă literatură istorică, care pretinde că Guizot nu a spus celebra invitație. Lucrul e indiferent, fiindcă vorba e perfect caracteristică și chiar dacă nu a fost spusă, trebuia inventată). Cu o economie de formă agricolă, fără mine puternice de cărbuni și fără tradiție tehnică Franța nu cunoscuse încă capitalismul industrial. Proletariatul aproape nu exista, iar epavele omenești care se chemau lucrători, sînt prezentate de suflete caritabile ca Villermé ori Buret, întreprinzători de anchete sociale, în același rînd cu animalele. Lucrau 16 ore pe zi pentru un salariu de 0,40 bani, locuiau în pivnițî, erau acoperiți cu zdrențe și abia știau să vorbească. Din asemenea turmă abrutizată nu putea eși conștiința de clasă. Revoltele ca cea dela Lyon în 1832 ori ca insurecția din 1839 ne apar cel mult ca reacții fiziologice contra foamei. Dar dacă Franța nu cunoștea capitalismul industrial, ea începuse să cunoască pe cel financiar, bancar. Atunci apar speculațiile temerare de bursă, marile împrumuturi de stat, uzura neînduplecată, atunci se împletesc averile imense care înlocuesc prin importanța în stat vechea aristocrație tradițională. Parvenitismul devine forma socială normală. Recența lui se vede în lipsa de eleganță și pudoare care-l împinge să se desfete peste tot. În locul aristocrației vechi, cu moravuri cînd bățoase, cînd idilice, care își consolidase manierele în patru sute de ani de putere și civilizație, apare o clasă barbară și puternică, avidă și dezorientată, cinică și ridicolă. Începuturile capitalismului sînt mai nefaste din punct de vedere social și mai urîte din punct de vedere estetic, decît apogeurile sau apusurile acestuia. Atunci revoluțiile care deplasează averile sînt mai brutale, ardoarea de luptă, de victorie mai aprigă, contrastele mai bruște, efectele pentru spectator mai triste ori mai vizibile, după cum e temperamentul celui care privește.



Cînd toate acestea se întîmplă la un popor serios, plin de vitalitate, ciocnirile iau aspectul tragic. La noi, începuturile capitalismului au fost mai degrabă vesele. Revoluția economică burgheză a produs lumea lui Caragiale, meschină desigur, dar mediocră și în răutate, deci mai degrabă comică. În Franța aceleași transformări au produs lumea lui Balzac. La cauze analoage efecte literare deosebite. Caragiale și Balzac reprezintă măsura și calitatea reacției produsă de egale transformări sociale la două popoare deosebite, iar literatura lor un fel de termometru etnic. Ferocitatea eroilor balzacieni are însă și o altă explicație economică. Între mentalitatea produsă de capitalismul industrial în sec. XIX—de pildă cel englez—și cea produsă de capitalismul bancar, e o mare diferență.

Proprietarul unei fabrici are o misiune socială creatoare: e un productor.

Între el și lucrătorii săi se stabilește, pănăla un punct, o solidaritate morală: aceia de colaborare la o operă dată. Sufletul său se inobilează prin gîndul acestei activități constructive, tendința sa ultimă nu e exclusiv gustul salbatic de cîștig. Situația industriașului e asemănătoare, într'o măsură, cu aceia a omului de știință.

Bancherul are însă cu totul alt rol. Viața sa e concentrată într'un singur scop: acumularea bogățiilor. Dar această acumulare e sterilă, căci se face alături de orice activitate productivă, numai printr'o speculație pură. Atitudinea sa în viață e aceia a egoismului perfect. Dacă industriașul se mai gîndește cîteodată și la colectivitate, financiarul nu se gîndește decît la el.

Franța anilor 1830—1848 nu cunoaște decît capitalismul bancar. Cînd K. Marx ajunge în exil la Paris către 1846, peisajul social care i se înfățișează, e acela pe care îl contemplase și Balzac cîțiva ani mai înainte. Astfel un realist sincer pănăla perversitate și un pesimist materialist amărît de societate se întîlnesc în același obiect de studiu. Reacțiunea e și ea aceiași.

Crevel e ilustrarea concretă a omului-tip la care ar fi visat Marx dacă, în loc de un tratat de economie politică, ar fi scris un roman. E „capitalul" făcut om. Lacom, avar, grandoman, înfatuat, grosier, dar mai ales mercantil. La el totul: arta, dragostea, știința,—e în funcție de ban. Totul se cumpără ori se vinde: raporturile dintre oameni devin exclusiv economice. În „Manifestul comunist", K. Marx și F. Engels au scris o pagină emoționantă despre mercantilizarea sentimentelor prin civilizația capitalistă. Felul de viață feudal era mai degrabă idilic. Legăturile dintre oameni aveau la bază afecția ori ura, rareori interesul. Poezia nu se cumpăra cu bani iar viața era familiară, patriarhală, cîteodată eroică. Niciodată însă sentimentele omenești nu erau pătate de calcule meschine, de interese venale, de neînfrînata pornire către spoliație: De aici eleganța morală a feudalului și a lumii care-l înconjura și imita și trivialitatea ridicolă

a burghezului. Încă din sec. XVI însă, capitalismul începe să se formeze încet, încet în toată Europa occidentală. Norma burgheză de viaţă înlocueşte pe cealaltă şi către 1830 învinge definitiv. Mai rămîn însă şi pănăla această dată incorigibile resturi omeneşti din civilizaţia dispărută. Balzac ni le prezintă în membrii familiei baronului Hulot. Tatăl, bun, generos, inofensiv, „courreur" pănăla manie însă. Mama şi fiica, idealizate intradins, reprezintă virtutea nepătată, naivitatea desăvîrşită a unor figuri rătăcite într'un mediu care nu li se mai potrivea în nimic. Cum e firesc, ei cad victime şi dacă simţul moral al lui Balzac n'ar face să intervină comod şi eficace providenţa, sacrificiul celor buni ar fi fost desăvîrşit. Crevel e cetăţeanul secolului său. Baronul Hulot şi familia sa sînt demodaţi: asupra lor apasă fatalitatea istoriei.

O civilizaţie bazată pe exploatare, pe rapt, pe mercantilizare îşi întinde mrejele peste tot, corupînd chiar persoanele care rămîn, prin felul lor de viaţă, izolate de pulsul activităţii capitaliste. Selecţia tuturor caracterelor din întreaga educaţie morală se face după optica specială a clasei dominante. Atunci apar căpitanii de industrie de tot felul, aventurierii, excrocii. Pănă şi caracterul femeilor, sau natura dragostei e schimbată. Vechiul regim cunoscuse două tipuri de femei: pe imaculata Heloïse sau pe senzuala desfrînată din nevoe de distracţie sau din perversiunea fantaziei care era M-me de Merteuil din minunatele „Liaisons dangereuses" ale lui Laclos. Civilizaţia bursei şi a băncii produce pe M-me Marneffe din „Cousine Bette". Ipocrită fără artă, mincinoasă fără imaginaţie, crudă fără rafinare, cinică fără diabolism, ea e ilustrarea platitudinei capitaliste, a egoismului gloduros servit de mijloace josnice şi mediocre. Imensa sa răutate e trivială fiindcă nu e niciodată inutilă, deci artistică, fiindcă, din contra, e veşnic interesată, servind lucid, în orice clipă ancestralele instincte biologice.

Şi Balzac şi Marx sînt astăzi documente din istoria capitalismului. De atunci lucrurile s'au mai îmblînzit. Subt impulziunea atîtor factori, ferocitatea burgheză s'a mai îndulcit. Au apărut legile de protecţia uvrieră, cooperatismul, radicalismul democratic. „La belle époque" a „exploatării omului de către om" şi-a anunţat declinul, cel puţin formal. Capitaliştii au azi fonduri de asistenţă şi unii, ca Rathenau sau Ford, se gîndesc chiar la binele societăţii.

Cînd se va face însă istoria moravurilor capitaliste la aurora lor, Crevel al lui Balzac va trebui considerat ca cea mai autentică figură literară a timpului. Şi pentru înţelegerea ei complectă va trebui citat, ca cel mai indicat comentariu, ca *critica literară* cea mai adequată, „Capitalul" lui K. Marx.

* * *



Critica franceză actuală, subt influenţa lui André Gide şi Marcel Proust, formulează grave obiecţiuni contra operei lui Balzac. E zguduită azi, mai ales, psihologia balzaciană. I se reproşează o concepţie prea geometrică, excesiv desinată, a caracterului omenesc. Literatura de astăzi din contra încearcă să evidenţieze o altă concepţie despre individ şi personalitate. Caracterul nostru nu e aşa de unitar, de consolidat cum se crede. Se zbat în noi, în permanenţă, tendinţe contradictorii, aspiraţii opuse. Determinismul nostru sufletesc nu e previzibil după ipoteza faimoasei „qualité maîtresse" cu care se fălea Taine. E în noi mai multă anarhie, mai multă inconherenţă, vreau să zic, mai multă libertate în alegere ori în posibilităţi.

Bergson a contribuit la demonstrarea filozofică a acestei credinţe. Pe de altă parte, tot după critica celebrului filozof, sîntem înclinaţi astăzi către concepţia dinamică a sufletului. Stările noastre sufleteşti, facultăţile cum se zicea odinioară, nu sînt nici fixe, nici măcar stabile. In fiecare moment ne schimbăm atitudinile, pornirile, credinţele. Schimbări de „eu" de la zi la zi. Diferenţele între o stare sufletească şi alta sînt mai ales calitative. Am iubit eri, urîm azi, vom fi indiferenţi poate, mine. Reacţiunile noastre sufleteşti n'au curba regulată. Eroziuni imperceptibile le macină şi le transformă zi cu zi. Sufletul omenesc e imens, schimbător, enigmatic. Conduitele sale sînt variate şi misterioase. Nici o formulă precisă nu-i poate exprima bogăţia şi variaţia. Surprizele pot interveni oricînd, pe neaşteptate.

Nimeni nu prezintă psihologia umană mai apropiată de această concepţie ca Dostoewski. El e maestrul venerat al criticei actuale. In eroii săi se poate găsi exclusiv şi autentic exemplul bergsonismului psihologic.

In schimb, nimic din toate acestea la Balzac. Maniera sa e francă, clară. Cînd pleacă dela o definiţie a unui caracter îl îngrădeşte frumos cu un zid solid, ca să fie perfect delimitat de tot ce nu e el. Incepe apoi să grămădească în el toate amănuntele care-i convin, care converg către maximum de caracteristic final într'o singură direcţie. Dacă e vorba, de pildă, de un hoţ, atunci individul descris de Balzac va fi un capod'operă de hoţ Nu se va desminţi măcar o singură dată cu o faptă cinstită. Din contra, el va trebui să fure chiar din leagăn. Toate acţiunile de mai tîrziu se vor grupa ascendent în senzul hoţiei crescînde. După aceia un apogeu, o catastrofă şi finalul lamentabil prea cunoscut.

Parti-pris stereotyp, reţetă mecanică în care viaţa e aranjată pe compartimente, în rafturi de importanţă ierarhică: iată la ce se reduc, cu adevărat, multe din romanele lui Balzac. Eroii săi au simplismul viţiului ori al virtuţii: una din două. Intermediar pentru acest colos mărginit, pentru acest plebeu genial dar primitiv nu există. Oamenii săi nu sînt amestecaţi ca aceia ai lui Dostoewski.

Fundată în bună parte, e totuşi, oare, infailibilă această critică a psihologiei balzaciene ?

Să revenim la „Cousine Bette" şi anume chiar la personajul „Cousine Bette". Deşi romanul îi poartă titlul, eroina aceasta apare veşnic într'un clar-obscur umbrit. Acţiunea ei e imperceptibilă, se desfăşoară veşnic în culise. Crevel, Baronul Hulot, M-me Marneffe sînt personage cu mult mai importante din punct de vedere al acţiunii. Şi Balzac îi prezintă pe planul întâiu, în timp ce pe „Cousine Bette" o lasă în umbră. Totuşi cînd îşi intitulează romanul, îi dă ca titlu numele ei. Nu e semnificativ aceasta ? Un personaj epizodic, a cărui acţiune apare estompată şi modestă, umilă şi cotidiană, dar mai ales mediocră ca însuşi viaţa care e şi ea o medie, are pentru Balzac o importanţă mult mai mare decît masivele şi impetuoasele desenuri de personalităţi ale lui Crevel ori M-me Marneffe. E în aceasta o concepţie geometrică de caractere ?

Dar să reflectăm la însuşi caracterul lui Cousine Bette. E vorba de o fată bătrînă, rudă săracă, deci fatal umilită, într'o casă bogată. Sufletul său nu e bun, dar nu e nici rău. O însufleţeşte invidia şi inima sa se usucă în fiecare zi. Intr'o zi însă întîlneşte un artist polonez de care se amorezează şi pe care acest suflet uscat reuşeşte totuşi să-l iubească cu frenezie şi cu dezinteresare. Cînd o înşeală, îl mai iubeşte încă. Cînd îşi propune să se răzbune pe familia verişoarei sale, intriga sa e palidă în răutate faţă de aceia a lui M-me Marneffe. Intre timp ea ajunge să fie utilă chiar faţă de cei contra cărora îşi propusese să se răzbune. Şi toată viaţa ei, nu se desparte o clipă de oamenii cărora îşi promitea să le facă rău şi cărora le şi face. Dar nu se poate despărţi de ei fiindcă, în definitiv, poate că-i iubeşte.

In afară de Ruşii Cehow şi Dostoewski, e greu de găsit în literatura universală o figură mai aproape de psihologia modernă a individului, ca această Cousine Bette. M-me Bovary ori Julien Sorel sînt de o factură mai sumară, mai puţin omenească, de o logică mai sistematică în acţiunea de simplificare pe care o îndeplineşte cîteodată literatura. Cousine Bette e în acelaşi timp complexă şi banală, aşa cum e însăşi viaţa. Singura ei caracteristică e tocmai lipsa de caracteristică, această specificitate a mediocrităţii, aşa de greu de copiat după opera perfectă a naturii.

In aceasta Balzac e aproape de Dostoewski. De marele romancier rus îl mai apropie şi forţa de a înfăţişa diabolicul caracterelor, dar mai ales *diabolicul decăzuţilor*. Există în „Cousine Bette" o figură mizerabilă, care e construită după reţeta obişnuită a lui Balzac : e M-me Marneffe. Alături de ea însă, trăeşte o altă figură, lăsată caşi Cousine Bette pe al doilea plan. E M-r Marneffe. Figura sa e mai puţin inzistată, mai vag schiţată. Dar cu ce putere se impune ! Personajul e lugubru : bolnav descompus, imoral, cinic. Fantoma lui ne urmăreşte ca o viziune din Edgar Poë. In unele trăsături el aminteşte de tatăl fraţilor Karamazov. Cousine Bette şi M-r Marneffe : iată personagele dostoewskiene ale marelui roman balzacian. Numai că critica modernă trebue să ştie unde să le caute. Eroii în adevăr complecşi ai marelui romancier francez se găsesc printre figurile prezentate de el în al doilea plan, printre personajele episodice.



Aşezat prin sociologia sa alături de Marx, iar prin psihologia sa alături de Dostoewski, Balzac nu mai are de invidiat nici o glorie. Aceste două atribute ale operei sale compensează celelalte defecte : teoriile sale banale şi pretenţioase, etalajul ridicol de cultură eftină, imperfecţiunea stilului său. Astfel chiar din punctul de vedere al criticei moderne, Balzac trebue privit ca un precursor al psihologiei contemporane.

**Mihai D. Ralea**

---

# Cronica externă

## Dela Keynes la Dawes: cu prilejul conferinţei dela Londra

Politica d-lui Poincaré era, prin natura ei şi prin puterea faptelor, provizorie. Ea nu putea acorda Franţei decît avantagiile trecătoare ale unei dominaţii de forţă. Pîndită de adversitatea intereselor anglo-americane, minată de organizarea sistematică a spiritului de răzbunare din Germania, această politică umbrea prestigiul Franţei în conştiinţa mondială. Consecinţele sale cîntărite cu o grijă gravă, diminuau beneficiile Franţei şi îi sporeau dificultăţile. Creditul său financiar se clătina adînc şi opinia publică înregistra cu teamă simptomele sigure ale unui viitor întunecat. Se poate crede însă în virtutea ei educativă. Germanii simţeau că voinţa Franţei, stimulată de greutăţile ei financiare şi de nevoia securităţii, se aplică inflexibilă şi unitară, la respectarea tratatului. Englezii îşi vedeau periclitate interesele comerciale şi şomajul din industrie, solicitînd o soluţie actuală, îndruma diplomaţia anglosaxonă pe calea unei colaborări rapide. D. Poincaré se mişca însă într'o contradicţie: vrînd să convingă lumea de aspiraţiile pacifice ale ţării sale, întrebuinţa argumente războinice. Renumele de dezinteresare era subjugat de aspectul de acaparare al acţiunii sale în Ruhr.

Opinia publică din Franţa nu l-ar mai fi susţinut. Atunci, ideia unui comitet de experţi, care să studieze posibilităţile reale de plată



ale Germaniei şi modalităţile utile, s'a afirmat. El trebuia să fie constituit din reprezentanţii competenţi ai ţărilor „cu interese nelimitate" şi să cuprindă delegaţi americani. Ultima condiţie avea un dublu folos: colaborarea Americii, mlădiind izolarea puternicului continent, asigura executarea unui plan pe care l-ar fi subscris; şi apoi, prezenţa ei într'un comitet care studia adînc situaţia europeană, da Franţei speranţa să lege datoriile ei de războiu de plata reparaţiilor.

Astfel apărea fără înconjur noua directivă pe care o lua politica franceză în executarea tratatului din Versailles. În concepţia lui iniţială, tratatul fusese dominat de elementul politic. Atmosfera de violenţă care a prezidat la efectuarea sa, temperamentul robust al lui Clemenceau caşi termenii înşăşi ai problemei au determinat această soluţie. Clauzele economice erau mai ales, un mijloc eficace şi inepuizabil pentru asigurarea dominaţiei politice. În momentul armistiţiului, beţia victoriei alimentată de iluzia că alianţa „cordială" a învingătorilor va fi fără sfîrşit, pedeoparte, şi caracterul superficial şi neobişnuit al crizei economice, pe de alta, au îngăduit şefilor de guverne să stărue mai puţin asupra elementului economic. Iată de ce, tratatul nu conţine amănuntele unui sistem de plată, nici sancţiunile particulare ce trebuiau să intervie în cazul unor neexecutări parţiale. E prevedea numai mijlocul unei constrîngeri generale prin ocupaţia progresivă a bazinelor renane. Pe această cale, plenipotenţiarii Franţei recîştigau dreptul pe care nu-l obţinuse direct şi care se realiza fatal, fiindcă datoriile impuse Germaniei depăşeau puterile ei de plată.

Mai tîrziu, alianţa s'a fragmentat, norii din atmosferă s'au tivit cu argint, iar situaţia economică a Franţei s'a arătat în dezastroasa ei realitate. Reparaţiile nu erau numai datorii morale, ele trebuiau să garanteze însăşi buna stare a Franţei şi se ridicau astfel dela rangul de instrument, la planul preponderent de scop principal.

Idealul Franţei ar fi să combine cele două posibilităţi şi, obţinînd plata efectivă a despăgubirilor, să nu piardă controlul politic asupra dezvoltării Germaniei.

În această nouă accepţie, politica poate fi mai uşor şi mai adevărat condusă de Herriot şi Mac Donald. Ei se întrunesc astăzi la Londra ca să stabilească aplicarea planului Dawes şi pun alături, se pare, două bunăvoinţe inegale ca să slujească scopurile cele mai diferite.

După refuzurile succesive ale unor condiţii mai avantajoase, Franţa este obligată să accepte planul Dawes, care are inconvenientul unor anuităţi mai reduse, al ştirbirii prestigiului şi puterii ei în comisia de reparaţii şi al supunerii dreptului, pe care îl posedă, la prioritatea plăţii cuponului unui împrumut internaţional.

Cartea lui Keynes, celebră, e deja veche. Ea punea depeatunci

problema reparaţiilor pe baza economică şi, restringînd creanţa prevedea totuşi un serviciu de plată.

Substanţa ei este fundamentul planului Dawes.

Şovăeli numeroase şi aproape inutile i-au întîrziat aplicarea. Noua politică mondială îi redă actualitatea şi forţa, iar guvernele interesate pot găsi acolo un reproş şi o nădejde. Keynes indica patru remedii contra situaţiei grave de care suferă Europa din cauza tratatului din Versailles:

1) Revizuirea tratatului;

2) Reglementarea datoriilor interaliate;

3) Imprumutul internaţional şi reforma monedei;

4) Relaţiile Europei centrale cu Rusia.

Primul punct şi-a început demult realizarea discretă. Cel de al doilea formează un deziderat continuu al statelor debitoare, iar puterile creditoare pierd zilnic credinţa în eventualitatea plăţii. Imprumutul extern este adoptat de experţi 1; iar relaţiunile cu Rusia sovietică, reluate de statele cele mai prevăzătoare, sînt pe cale să devină unanime.

Planul Dawes, avînd să se ocupe exclusiv de chestia reparaţiilor a adoptat, în această materie, concluziile lui Keynes. Remediile acestuia sînt desigur ameliorate şi complectate, ele rămîn însă un îndreptar.

Declaraţiile formale ale şefilor de guverne, în ceiace priveşte respectarea integrală şi permanentă a tratatului din Versailles, nu au decît o valoare electorală şi influenţa gingaşă, a unor rezerve de procedură juridică asupra unor realităţi schimbătoare şi rebele.

Planul Dawes, prin schimbarea sumelor şi chiar a obiectului clauzelor tratatului din Versailles, operează în fapt o novaţiune. Măsurile de garanţie pe care le prevede în chestia împrumutului extern alterează compoziţia comisiei de reparaţii, dînd o satisfacţie lui Keynes, fără să jignească însă direct pretenţiile Franţei.

In adevăr, raportul experţilor institue un agent al plăţilor, care trebuind să vegheze la salvarea drepturilor creditorilor internaţionali, va avea un rol precumpănitor în noul sistem al reparaţiilor.

Planul Dawes este sprijinit pe două consideraţii fundamentale: a) Germania poate plăti, într'o măsură limitată, despăgubirile, dar pentru aceasta are nevoe de ajutorul internaţional şi de întreaga sa unitate economică. b) Franţa are nevoe imperioasă de aceste despăgubiri, fiindcă altfel situaţia ei financiară-economică ar fi cu mult inferioară aceiei a duşmanei sale de eri.

1 Este evident că aplicaţia lui este restrînsă la domeniul de care se ocupă experţii.



Apoi, constatînd toate manevrele frauduloase ale Germaniei făcute în scopul de a se sustrage obligaţiilor ei, indică mijloace de control.

Experţii stabilesc următoarele izvoare de venit:

a) Budgetul (care va trebui echilibrat);

b) Obligaţiile de drum de fier şi transporturi;

c) Obligaţiile eşite din înfiinţarea unei ipoteci generale pe industria germană.

Pentruca fiecare din aceste surse să devină o realitate productivă, planul prevede echilibrarea şi ameliorarea lor respectivă, precum şi scutirea momentană de sarcini exagerate, prin acordarea unui moratoriu parţial.

Dar îmbunătăţirea situaţiei financiare a Germaniei, stabilizarea definitivă a monedei ei, caşi nevoia de a face plăţi fragmentare, în natură sau în spese, Franţei, creiază necesitatea unui împrumut, pe care experţii îl fixează la suma de 800 milioane mărci aur.

Anuitatea definitivă pe care va trebui să o plătească Germania va fi de 2 miliarde 500 milioane şi va începe să curgă dela 1928, fiind astfel repartizată: a) 1250 milioane, venituri budgetare, b) 660 milioane produse de căile ferate, c) 290 milioane, furnizate de transporturi, d) 300 milioane eşite din sarcina ipotecară asupra industriei germane.

Până la acea dată, Germania va trebui să plătească: 1 miliard pentru anul 1924—25; 1250 milioane, pe exerciţiul 1925—26 şi următorul şi 1750 milioane pentru 1927—28.

Experţii au prevăzut deasemenea eventualitatea unei îmbunătăţiri a situaţiei germane, datorită expansiunii industriale şi ameliorării mijloacelor de producţie. In acest caz, anuitatea germană poate fi adăugită în proporţia acestui *indice de proprietate*. El se calculează în raport cu o mulţime de factori, care fiind strîns legaţi între ei, au relaţii nu numai de creşterea directă, dar şi de anihilare reciprocă.

In cronica viitoare, vom studia în parte capitolele mai interesante din planul Dawes, fiindcă atunci le vom considera în forma definitivă dată de conferinţă. Deocamdată, ne mulţumim să indicăm dificultatea gravă de a efectua transportul de capitaluri, înfăţişată vag de raport şi extrem de dificilă prin însăşi natura ei.

Conferinţa dela Londra se întruneşte pentruca să stabilească forma şi întinderea aplicaţiei planului Dawes. Ea se va mişca între cei doi poli formaţi pe deoparte de interesele bancherilor anglo-americani şi de criza industriei englezeşti, iar pe de alta, de nevoia Franţei de a obţine reparaţii, rezervîndu-şi posibilitatea unui con-

trol efectiv asupra producţiei şi organizării germane, şi de grija acesteia de a-i fi garantată securitatea împotriva unei noui agresiuni.

Situaţia parlamentară a celor doi şefi de guverne limitează de asemenea sfera conferinţei. D. Herriot trebue să-şi înconjure programul de opoziţie cu rezervele naţionaliste ale unui Senat, care a votat odinioară unanim politica d-lui Poincaré. Maturul corp nu se mulţumeşte numai cu garanţiile formale ale unor vagi declaraţii de principii, el pretinde respectarea reală a priorităţii Franţei în problema reparaţiilor şi asigurarea dreptului de acţiune izolată, cînd reaua voinţă a Germaniei va periclita creanţa franceză. Opinia publică din Franţa are toate cochetăriile unei femei inteligente. Cedînd tuturor capriciilor liberale, vrea să se reazime pe o ultimă utilitate.

Guvernul englez este solicitat de politica partidului pe care îl reprezintă şi care consistă în liberarea Germaniei de cea mai grea parte a tratatului şi de injoncţiunile liberalilor, care tind la continuarea vechii tradiţii de izolare. Anglia are astăzi cea mai bună ocazie să-şi asigure în politica continentală rolul de arbitru, dominînd, printr'o infiltraţie profundă, viaţa economică a Europei.

De curînd, d. Mac Donald, în care democraţii pacifici din toată lumea îşi puseseră o stăruitoare nădejde, a refuzat să subscrie la pactul de neagresiune şi garanţie prezentat de Societatea Naţiunilor. Facultatea d-sale de asimilare e prodigioasă. Limbajul şi argumentarea vechilor conducători politici din Marea Britanie şi-a găsit rar o realizare mai fidelă decît în ultimul mesagiu al ministrului socialist. Dintr'odată, d. Mac Donald a întunecat speranţele europene şi a zdruncinat prestigiul Societăţii Naţiunilor.

Conferinţa dela Londra va întîmpina deasemenea pânăla sfirşit o nouă dificultate. Delegaţii bancherilor vor reclama reprezentarea lor autoritară în toate comisiile aliate, pentruca să-şi menţină prioritatea la plata cuponului şi respectarea gajurilor. Ei vor lua toate măsurile împotriva unei intervenţii izolate a Franţei şi, diminuînd puterea Comisiei de Reparaţii, vor cere instituirea unui nou organism, care să controleze aplicarea planului Dawes.

Iată, în linii largi, programul şi dificultăţile Conferinţei. Dacă vom mai adăuga şi faptul că industria engleză, neliniştită de şomaj, vede în furniturile în natură, efectuate de Germania în contul reparaţiilor, o nouă ameninţare, am complectat aproape lista. Însăşi aceastâ chestie e complicată de teama pe care o au, în mod legitim, Francezii, în cazul cînd Germanii, vrînd să facă discriminaţii în totalul furniturilor, şi-ar dezvolta miraculos anume genuri de industrie.

Nu este nici o îndoială că d. Herriot doreşte să meargă, pe calea concesiunilor, până la marginea suportată de Senat. Nevoile actuale ale Franţei o comandă. Dragostea de pace şi viul său patriotism o garantează.



Securitatea Franţei însă, caşi liniştea lumii, sacrificiile războiului închinate unei reale Societăţi a Naţiunilor, caşi onoarea şefilor de guverne cer o justă şi umană compensaţie: Franţa trebue garantată printr'un pact generos de defensivă. Un pact scris, în care Franţa să găsească consimţimîntul solemn şi grandios al marilor naţiuni. Tradiţia şi educaţia acestui popor îi fac să-şi lege credinţa de un instrument palpabil.

Altfel, oricine se poate gîndi cu melancolie că Germania, ajutată de planul experţilor, fără ruini în hotarele sale şi în plină expansiune, va tulbura în cîţiva ani existenţa pacifică şi liberală a vecinei sale.

*Paris, Iulie 1924.*

**Constantin Vişoianu**

---

# Cronica economică

## In jurul experienţei monetare din Ceho-Slovacia. Circulaţie—preţuri—valută

Dezordinea monetară adusă pe de o parte de regimul inflaţiei de hîrtie-monedă, pe de alta de perturbările produse în situaţia economică şi financiară a statelor, însfîrşit caracterul de maladie generală pe care îl prezintă chestia monetară, au permis aproape tuturor teoriilor şi doctrinelor a circula fără posibilitatea unui control formal. Faptul că toate influenţele care ar putea exercita o acţiune asupra monedei funcţionau în acelaşi timp, nu au permis o izolare aşa fel ca să facă posibilă o apreciere a felului de funcţionare a fiecărei influenţe în parte. In plus, aceste influenţe sînt dublate de coeficienţi a căror valoare e variabilă, adeseori aceste influenţe se contractează între ele pentru a da naştere la noi forţe de acţionare, foarte dese ori aceste influenţe au un suport pur psihologic a cărui apreciere e aproape imposibilă. Insfîrşit, greutatea de a da o explicaţie justă fenomenelor monetare de după războiu rezidă în faptul că problema monetară se prezintă ca un tot viu, în care influenţele acţionează deodată, dublate de coeficienţi diverşi, cu amplitudini diferite. Dificultatea de a descifra acţiunea influenţelor, în plină mişcare, la un moment dat şi deodată, în ansamblul lor, cu coeficienţii lor, cu rolurile şi repercursiile lor, ne apare excesivă.

Astfel se explică de ce raportul dintre volumul circulaţiei monetare şi cele două aspecte ale monedei, preţurile (aspect în interior



limitat între frontierele unui stat) şi valuta (aspect în exterior), au dat posibilitatea doctrinelor care circulau, să-şi găsească o confirmare aparentă în faptele pe care susţinătorii acestor doctrine de multe ori contradictorii, le prezintau pentru verificarea teoriilor lor. Şi nu rare ori, aceleaşi circumstanţe serveau drept bază construcţiilor doctrinare celor mai opuse.

Dar iată că cîteva măsuri economice ce luau cîte odată amploarea unor adevărate reforme sau experienţe monetare, interveniră spre a lumina sau a întuneca, parte din teoriile monetare ce până atunci circulau fără posibilitatea unui real control. Timpul, element preţios în aprecierea evoluţiilor şi a controlului, ne distanţează de aceste reforme astfel ca în perspectiva timpului, reliefurile problemelor monetare să se releveze mai puternic. Şi totuşi această perspectivă nu e încă suficientă pentru o clară apreciere; zorile deabia s'au arătat aşa că concluziile la care se poate deocamdată ajunge, împrumută ceva din nebulozitatea revărsatului luminii.

E de semnalat totuşi posibilitatea unor aprecieri, graţie izolării influenţelor ce au acţionat asupra problemelor monetare. Faptul că volumul circulaţiei monetare a variat adese ori în mod divergent în raport cu mişcarea preţurilor sau a valutei, faptul că aceste două aspecte ale monedei (preţurile şi valuta) au prezentat oarecare simultaneităţi de variaţie, însfîrşit faptul că volumul circulaţiei prezenta o stare de repaos pe cînd preţurile marcau o mişcare, au permis posibilitatea unor izolări a influenţelor ce acţionează asupra monedei.

De aci posibilitatea unei „experienţe monetare", al cărui fundament e redat tocmai de această izolare a fenomenelor. Dar în materie economică, facultatea de a acţiona asupra unor influenţe pentru a cerceta variaţiile celorlalte e redusă şi evoluţia mult mai lentă, întrucît se reazimă pe elemente caracterizate prin o mare fluiditate ce scapă uşor observărilor celor mai sagace. In plus, fenomenele economice prezintă un puternic caracter de „reversibilitate", caracter după care aceleaşi fenomene pot fi reciproc cauze şi efecte.

Se observă deci şi în materie de „experienţe economice", dificultatea unei izolări perfecte şi în consecinţă, posibilitatea unei soluţionări sigure. Totuşi erorile prezentate de concepţiile pur aprioristice sînt reduse la minimum, cînd teoriile doctrinare sînt fundate pe experienţe economice.

Statul, care până acum prezenta cel mai vast cîmp de experienţă monetară, pare a fi Ceho-Slovacia. De aceia reforma acestei ţări

suscitează vii discuții prin care, distinși economiști caută să confirme sau să infirme diverse teorii monetare.

In adevăr, Ceho-Slovacia prezintă aspectul unei reduceri a volumului circulației, fără ca această contracție să influențeze prețurile și valuta țării. Nu numai că valoarea monedei (in interior cît și in exterior) nu s'a mărit, dar din contra, prețurile și valuta națională prezintă o mișcare cu totul divergentă: prețurile sînt în urcare, valuta națională în scădere. Mai tîrziu, fără ca volumul circulației să fie din nou comprimat (circulația prezintă chiar o mare creștere) prețurile încep o mișcare descendentă iar valuta o mișcare ascendentă; aprecierea monedei devine favorabilă atît în interior cît și în exterior. Finanțele publice, privite mai ales subt aspectul budgetar, prezintă un echilibru. Evoluția situației economice deasemeni nu relevează acorduri perfecte cu circulația, ci variații concordante cu prețurile și valuta.

In această complexitate de evenimente, e legitimă dorința de a da o explicație, care să acorde evoluția acestor fenomene. Dar soluțiile emise și teoriile construite nu converg întotdeauna către aceiași explicație. Nuanțe importante separă adesea pe acei ce au căutat descifrarea și racordarea acestor fenomene. A semnala numai discuțiile angajate între susținătorii și detractorii teoriei cantitative a monedei sau ai teoriei parității puterii de cumpărare, însfîrșit, a remarca controversele asupra raporturilor dintre circulație, preț, valută, și vom înțelege cît interes prezintă aceste discuții în lumina experienței monetare Ceho-Slovace.

Dar înainte de a trece la analiza acestor diverse teorii, credem necesar a schița în linii mari reforma monetară expusă cu atîta convingere de autorul ei, dr. Rasin, fostul ministru de finanțe al Republicei ceho-slovace.

In virtutea legii din 25 Februar 1919 a Adunării Naționale, guvernul ceho-slovac procedă între 3 și 9 Mart 1919, la ștampilarea biletelor băncii austro-ungare aflate în circulație pe teritoriul Republicei. Ștampilarea se făcea prin punerea unui timbru reprezentînd 1% din valoarea nominală a biletului. In același timp, 5% din valoarea biletelor prezentate erau reținute cu titlu de împrumut public purtînd un interes de 1% și rambursabil la o dată ce o va fixa Tezaurul. Titlurile acestui împrumut serveau ca acoperire și ca mijloc de liberație pentru viitorul impozit asupra capitalului pe care guvernul ceho-slovac avea să-l instituiască un an mai tîrziu (8 August 1920). In același mod fu reținut 50% din compturile curente publice și particulare aflate la sucursalele băncii austro-ungare din Ceho-Slovacia, precum și 50% din Bonurile de Casă emise de aceste sucursale.



Bilete astfel stampilate și rămase în circulație, fură mai tîrziu preschimbate contra bilete libelate în coroane ceho-slovace.

Astfel cele 10 miliarde de bilete și conturi curente servind ca mijloace de plată, fură înlocuite prin 7 miliarde coroane ceho-slovace (5.562 milioane în locul biletelor băncii Austro-Ungare + 789 milioane reprezentînd soldurile compturilor curente publice după prelevarea de 50%+647 milioane reprezentînd soldurile compturilor curente particulare și Bonurile de Casă după prelevarea de 50%). Reducerea mijloacelor de plată fu deci de aproape 30%.

E de semnalat că intenția ministrului Rasin era de a reduce hîrtia monedă cu 80% pentru a nu rămîne în circulație decît 2 miliarde coroane. Proporția a fost fixată apoi la 50%, iar din cauza cîtorva exempțiuni (sumele subt 300 coroane, un sfert din salarii etc..) rezultatul practic fu amputarea circulației numai cu 30%.

Această reducere însă nu era suficientă, întru cît circulația trebuia ferită de o nouă inflație. De aceia art. 10 al legii din 10 April 1919, stipulează în mod categoric interdicția măririi circulației garantată prin creditul statului; orice emisie suplimentară necesită intervenția unei legi speciale. Guvernul ceho-slovac a făcut însă diferența între inflația etatistă și inflația comercială, întrucît, deși a limitat cuantumul biletelor emise pe contul Tezaurului, a permis emisiile de bilete garantate prin creditul particularilor (scont sau lombard). Și astfel vedem în bilanțurile *oficiului bancar* (instituția de stat alăturată pe lîngă Ministerul de Finanțe și însărcinată a îndeplini funcțiile băncii de emisie încă necreată) circulația biletelor atingînd: (la 31 Decembre al fiecărui an) 11.289 milioane în 1920, 12.130 în 1921, 10.064 în 1922 și 9599 în 1923. Circulația a fost deci brusc redusă pentru a-și mări apoi volumul; calitatea însă a creșterii circulației a fost diferită de acea dinaintea efectuării operației stampilării, întrucît se răzima pe creditul particular. S'ar putea deci spune că inflația etatistă a fost înlocuită cu inflația comercială. Această înlocuire s'a făcut în mod destul de lent. Trebue semnalat, că oficiul bancar și-a constituit un important portofoliu de efecte asupra străinătății, prin alipirea vechii „Centrale de devize" austro-ungare (creată în 1916) căreia trebuiau remise toate devizele străine; în plus, printr'un împrumut public interior în aur, se colectară 58 milioane franci-aur.

La sfîrşitul anului 1923, oficiul bancar conta peste 3.500 milioane de coroane în aur, argint şi desponibilităţi asupra străinătăţi

Aceasta fiind în linii mari reforma monetară din Çeho-Slovaci[a] e interesant a urmări efectele ei asupra preţurilor şi asupra valute[i]

Intr'o concepţie pur simetrică, urcarea preţurilor fiind rezultatul inflaţiei, (în afară de alte cauze care pot influenţa „haussa preţurilor) reducerea circulaţiei, deci operaţia inversă inflaţie[i] ar trebui să aibă ca rezultat scoborîrea preţurilor. Or experienţa Ceho-Slovaciei ne arată, că cu toată diminuarea volumului circulaţiei preţurile au continuat o curbă continuu ascendentă până la sfîrşitu[l] anului 1920. In Ianuar 1921 curba devine descendentă, şi atinge minimul ei în Iulie 1921, deşi circulaţia e în continuă creştere. Din Iulie-Noembre asistăm la o nouă ascensiune rapidă al cărei maxim depăşeşte pe cel din Decembre 1920, pentruca apoi, curba preţurilo[r] să ia o mişcare continuă de descreştere.

Valuta ceho-slovacă prezintă, subt o formă destul de neregulată, o variaţie solidară cu aceia a preţurilor. Dela 33,50 centim[e] elveţiene, care reprezintă cursul maxim al celui de al 2-lea trimestru din 1919, coroana ceho-slovacă atinge în primul trimestru al anului 1920 cursul minim de 5,30. O urcare destul de rapidă până la 12,80 centime în Iulie 1920, pentruca apoi, cu mici variaţii, curba valutei să prezinte o mişcare descendentă până în Octombre-Noembre cînd coroana ceho-slovacă cotează 5,50. E de remarcat că acest curs minim al valutei corespunde cu punctul maxim al curbei preţurilor. Insfîrşit, din Noembre 1920, coroana ceho-slovacă are o mişcare ferm ascendentă atingînd maximul ei în August 1922 (18.75 centime).

Valuta Ceho-Slovaciei prezintă în acelaşi timp un interes a fi studiată şi în raport cu coroana austriacă şi marca germană.

Incă din Mart 1919 coroana ceho-slovacă reuşise să se detaşeze de coroana austriacă, bucurîndu-se de o cotaţie diferită (cor. cehă aproape 30 centime; cor. austr. aproape 26) pentruca în Mai 1919, coroana ceho-slovacă să se urce la 33.50 iar coroana austriacă să scadă la 21 centime, rămînînd apoi continuu superioară cotaţiei coroanei austriace.

In raport cu marca germană, coroana ceho-slovacă păstra o dependenţă mult mai lungă, variaţiile acestor monede marcînd curbe aproape paralele, în care coroana ceho-slovacă rămîne inferioară mărcii germane. Astfel se observă o scădere aproape solidară



a celor două monede din Iulie 1919 până în Februar 1920 pentruca apoi coroana ceho-slovacă să urmeze ascensiunea mărcii până în Iulie 1920, şi să fie antrenată apoi de această din urmă monedă, în curba ei descendentă. In Octombre 1921 coroana ceho-slovacă reuşeşte a se detaşa şi de marca germană, care-şi continuă curba către anihilarea complectă a valorii ei, pe cînd coroana ceho-slovacă începe ascensiunea ei fermă.

Să analizăm acum discuţiile pe care le relevă evoluţia circulaţiei, preţurilor şi valutei.

Aceste discuţii se pot privi subt aspectul a trei raporturi:

I. Raportul dintre circulaţia monetară şi preţuri;

II. Raportul dintre circulaţia monetară şi valută;

III. Raportul dintre valută şi preţuri.

I. Prima observaţie care se ridică, e independenţa dintre variaţia circulaţiei pe de o parte, şi a preţurilor pe de alta.

După teoria cantitativă a monedei, există o dependenţă între circulaţie şi preţuri, în sensul că orice mărire a volumului ei are drept rezultat o urcare a preţurilor şi în consecinţă, unei reduceri a circulaţiei îi corespunde o scoborîre a preţurilor.

Or, observăm că cu toată diminuarea volumului circulaţiei din 1919, preţurile continuă se crească până la începutul anului 1921, cînd cu toată mărirea circulaţiei, preţurile iau o mişcare contrarie. Trebue să notăm însă că aci e vorba de o mărire de circulaţie gajată pe creditul public, deci că ne găsim în ipoteza unei *inflaţii comerciale* a cărei efecte sînt distincte de acelea ale *inflaţiei etatiste*.

Care e concluzia ce se poate trage din aceste mişcări?

Adversarii teoriei cantitative a monedei, după care volumul circulaţiei nu exercită nici o influenţă asupra preţurilor, se grăbesc a invoca experienţa ceho-slovacă pentru infirmarea teoriei cantitative. D. Nogaro, profesor la Facultatea de Drept din Paris, e foarte categoric într'unul din articolele publicate de curînd de d-sa în „Revue Economique Internationale".

Partizanii teoriei cantitative sînt obligaţi să constate o oarecare independenţă între circulaţie şi preţuri, fără a subscri însă la infirmarea teoriilor lor. „Prea multe experienţe au verificat exactitatea esenţială a teoriei cantitative—spune d. Rist, eminentul profesor al Facultăţii de Drept din Paris, în remarcabila d-sale lucrare: *La deflation en pratique*—pentru a o putea arunca cu uşurinţă. După d.

Rist, trebue făcută distincția între efectele creșterii și a reducerii circulației asupra prețurilor, mărirea volumului circulației exercitînd o acțiune rapidă asupra prețurilor, iar diminuarea avînd efecte mult mai lente.

Contradicția între circulație și prețuri în Ceho-Slovacia e numai aparentă după d. Rist, întrucît dacă în adevăr circulația biletelor prezintă o reducere în 1919, această reducere e compensată prin mărirea creditelor în bănci și prin acelea consimțite de oficiul bancar (582 milioane la 31 Decembre 1919 și 4339 milioane la 31 Decembre 1920); în plus prețurile artificial menținute în timpul războiului la un nivel inferior aceluia ce-l indică circulația, și-au continuat probabil evoluția lor fatală.

In mărirea operației mijloacelor de credit și a virimentelor ce o invoacă d. Rist, d. Nogaro găsește tocmai afirmația contrarie, că într'un stat organizat cu un sistem bancar și cu mijloace de compensație moderne, această mărire a mijloacelor de credit se dezvoltă în mod natural cu urcarea prețurilor.

Tot d. Rist afirmă, că scoborîrea prețurilor din 1921 nu poate fi atribuită diminuării puterii de cumpărare efectuată în 1919, întrucît ar fi greu de conceput ca acest efect al reducerii circulației să apară abia după doi ani. Și atunci d. Rist înclină să explice scoborîrea prețurilor din 1922, prin urcarea valutei ce intervine la aceiaș epocă.

Iată deci că aceiaș fenomen pledează pentru d. Nogaro la infirmarea teoriei cantitative, pe cînd pentru d. Rist nu e decît o contradicție aparentă. Cît despre schimbarea de sens în mișcarea prețurilor din 1922, atît d. Nogaro cît și d. Rist sînt de acord că e datorită ridicării valutei naționale.

D. Aftalion, noul profesor al Facultății de Drept din Paris, aduce și d-sa, într'un articol publicat în „Revue Economique Internationale", concluziile pe care i le-au relevat analiza experiențelor furnizate de exemplul a 9 state în 1922—1923. D-sa degajează, în mod foarte suggestiv, concluzia negativă că prețurile nu au fost subordonate mișcărilor circulației și concluzia pozitivă că prețurile au urmat variațiile valutei.

E greu ca în conflictul acestor discuții susținute de economiști atît de avertizați, să nu abordăm chestia fără oarecare sfială. Totuși credem că experiența ceho-slovaciei, cît și experiențele invocate de d. Aftalion, nu sînt absolut concludente. In primul rînd, experiența ce ne-o furnizează Republica ceho-slovacă nu e suficientă pentru a infirma teoria cantitativă de atîtea ori confirmată; în plus, observațiile d-lui Aftalion se întind pe o perioadă relativ scurtă, pentru a lua un caracter generalizator. Celace trebue să convenim e că teoria cantitativă în forma ei extremistă, rigidă, a suferit o infirmație, iar în concepția ei largă se întîlnește cu nuanțele moderate ale teoriilor anti-cantitative. Teoria cantitativă—după care volumul circulației acționează asupra prețurilor în senzul că unei măriri a circulației vii corespunde o scoborîre a prețurilor—nu trebue transpusă într'o formulă rigid matematică în care o anumită cantitate de hîrtie-monedă în plus, are o influență anumită, e măsurabilă, asupra prețurilor. In fenomenele economice nu poate fi vorba de precizia științelor matematice. Prea sînt numeroase influențele care exercită o acțiune asupra unui fenomen economic, prea mult elastice, prea fluide și cîteodată imponderabile pentru a face să intervină rigurozitatea matematică.



In funcționarea teoriei cantitative a monedei trebuesc însă distinse două „momente": momentul măririi și momentul micșorării volumului circulației.

Intr'o concepție extensivă a teoriei cantitative, ea și-a găsit aproape întotdeauna o confirmare în prima ipoteză, după care, la o mărire a volumului circulației a corespuns o urcare variabilă a prețurilor.

Mentalitatea schematică, simplistă și paralelă a concepțiilor noastre a căutat însă să găsească și în a doua ipoteză, a reducerii circulației, efectul invers și paralel al efectelor măririi circulației. In efectele deflației, s'a căutat a se vedea consecințele egale și de sens contrariu ale inflației. Or, experiențele au arătat, că această funcționare schematică și paralelă de sens invers, nu a avut loc. Și dacă teoria cantitativă nu și-a găsit o confirmare exactă și în această a doua ipoteză a reducerii volumului circulației, nu trebue să vedem imediat o infirmare a întregii teorii. Celace putem degaja pentru un moment, e că nu funcționează în mod riguros. Să putem contesta deci orice influență a reducerii circulației? Nu credem. Influența reducerii circulației e probabil mult mai lentă, mai puțin vizibilă, învăluită în alte influențe de un efect mai puțin sensibil. Totuși influența ei nu credem că s'ar putea contesta în mod absolut. Experiența monetară a Ceho-Slovaciei nu e decisivă în infirmarea absolută a teoriei cantitative, luată în senzul ei *larg*. Celace ne arată până acum e că în concepția ei *rigidă* a obținut o dezavuare.

II. Să privim acum suggestiile relevate de experiența monetară ceho-slovacă subt al doilea aspect, subt raportul dintre circulație și valută.

Teoria cantitativă a căutat și aci să-și găsească o aplicație, prin derivarea ei în teoria parității puterii de cumpărare. După această concepție, volumul circulației exercită o influență asupra valutei prin intermedilul prețurilor. Mărirea volumului circulației ar exercita o presiune de urcare a prețurilor interne, care ar rămîne în dezacord cu prețurile externe; asupra circulației naționale nu ar putea avea nici o acțiune. Paritatea puterii de cumpărare în exterior și în interior ar fi astfel deplasată, iar echilibrul nu poate fi restabilit decît prin scăderea valutei naționale. Așa dar variațiile valutei, ar traduce denivelarea dintre prețurile interne și externe, pentru a restabili echilibrul parității puterii de cumpărare. Variațiile valutei, care ar preceda pe acelea ale prețurilor, nu ar face decît să anticipeze, după partizanii acestei teorii, variațiile circulației.

Intr'o concepție mai largă, teoria parității puterii de cumpărare ia forma după care, regula fiind starea de echilibru, acest echilibru tinde a fi restabilit atît prin *variațiile prețurilor cît și a valutei.*

Exemplul experienței monetare ceho-slovace ne arată, ca și în cazul precedent, o independență între variațiile volumului circulației și acela al valutei. Deși circulația e redusă în 1919, valuta scade dela 33.50 centime elvețiene pănăla 5.30, iar în Noembre 1920, cînd circulația e în plină creștere, valuta națională ia o mișcare ascendentă.

D. Nogaro, adversar al teoriei cantitative, se declară cu atît mai mult, adversar al teoriei parității puterii de cumpărare. Intr'un studiu al său: „*Reparation, dettes interalliées et restauration monetaire*", se opunea ferm teoriei parității de cumpărare prezentată în special de d. Cassel.

Pentru d. Rist, teoria parității puterii de cumpărare își găsește explicația la *origină,* cînd scăderea valutei se manifestă ca un rezultat al urcării interioare a prețurilor, care la rîndul ei, e consecința inflației.

Intr'o a doua perioadă, *mai tîrziu,* cînd scăderea valutelor a devenit o maladie cronică și cînd mecanismul valutar a luat aspectul unui fenomen excesiv de complicat și de hipersenzibilizat, cursul valutei suferă influențe directe, și atunci valuta e acea care exercită o presiune asupra prețurilor.



Credem că confirmarea sau infirmarea teoriei parității puterii de cumpărare trebue privită prin confirmarea aplicației teoriei cantitative aplicată la prețuri. Cum teoria parității de cumpărare, se exercită prin ajutorul prețurilor, și cum teoria cantitativă aplicată la prețuri nu și-a găsit o confirmare decît în prima ipoteză, adică în cazul cînd unei măriri a volumului circulației i-a corespuns o urcare variabilă a prețurilor, teoria parității puterii de cumpărare nu și-ar putea găsi o aplicare, decît în această primă ipoteză. In cazul al doilea, al reducerii circulației, căreia ar trebui să-i corespundă o scădere a prețurilor și în consecință o ridicare a valutei naționale, teoria parității puterii de cumpărare nu-și poate găsi confirmarea, întrucît teoria cantitativă a monedei aplicată la prețuri a suferit mai mult o infirmare.

Dar chiar în ipoteza primă a măririi circulației și a scăderii prețurilor, teoria parității puterii de cumpărare trebue privită subt un aspect larg, subt aspectul de tendință, și aceasta destul de slabă, întrucît repercusia circulației sufere deja o deformație prin intermediarul ei—prețurile,—pentru a suferi însfîrșit o a doua deformație, cînd ajunge la valută.

Teoria parității puterii de cumpărare își găsește o aplicație în primul „moment" al scăderilor valutare, pentruca într'un al doilea „moment" mai tîrziu, influența ei să devină mai palidă din cauza generalizării maladiei valutare și hipersensibilizării mecanismului valutar care începe a avea mișcări proprii. Teoria parității puterii de cumpărare nu trebue privită subt aspectul ei rigid de motor exclusiv al variațiilor valutei, ci în sensul de *tendință* către echilibrul parității de cumpărare. Dacă într'un prim „moment", la origină, această tendință se manifestă prin variația schimbului după preț, deci după variația circulației, în al doilea „moment", mai tîrziu, această tendință către echilibrul parității de cumpărare se manifestă prin urcarea prețurilor interioare.

In acest sens, se poate spune că teoria parității puterii de cumpărare își găsește o confirmare și că în cazul unei stabilizări a volumului de circulație, puterea de cumpărare interioară și exterioară a monedei manifestă o *tendință* vizibilă și fermă, către echilibrul parității puterii de cumpărare.

III. Să considerăm însfîrșit, al treilea aspect ce-i relevează experiența monetară ceho-slovacă: raportul dintre prețuri și valută.

Curba descrisă de valută este aproape perfect solidară cu aceia

indicată de variaţiile preţurilor. In adevăr, atunci cînd coroana ceho-slovacă scade dela 33.50 centime (17 Mai 1919) la 5.65 (Februar 1920), preţurile urmează variaţiile valutei. Solidaritatea dintre valută şi preţuri apare şi mai evidentă începînd din 1921, cînd statisticile valutei şi a preţurilor ne dau variaţiile lor pe fiecare lună. Cursul minim de 5.50 centime pe care coroana ceho-slovacă îl atinge în Octombre—Noembre 1921, corespunde cu indexul cel mai ridicat al nivelului preţurilor, iar ridicarea fermă a valutei ceho-slovace care a urmat acestei epoci, corespunde cu scăderea fermă a nivelului preţurilor. Trebue semnalat însă că variaţiile valutei, *precedează* pe acelea ale preţurilor, ceiace ne face să constatăm, că preţurile sînt acelea care urmează oscilaţiile valutei. Şi această adaptare a preţurilor după valută e destul de explicabilă. In adevăr, ameliorarea schimbului atinge în primul rînd produsele importate, care exercită o concurenţă şi o tendinţă de „baissă" asupra preţurilor naţionale similare. In plus, produsele naţionale exportabile trebuesc să scadă deasemeni pentru a-şi putea conserva debuşeurile, care cumpără, după nivelul preţurilor mondiale tradus în lumina valutei. Scăderea preţurilor exercită evident, o acţiune similară asupra salariilor, care în faţa şomajului trebuesc să se resemneze şi să cedeze.

In rezumat deci, valuta, se redresează înaintea preţurilor care sînt obligate să urmeze oscilaţiile valutei, din cauza pierderii importatorilor şi cîştigul exportatorilor traduse în ecuaţia valutei; aceste două tendinţe, (pierderea importatorilor şi cîştigul exportatorilor) tind la ajustarea preţurilor după valută.

Şi dacă asupra celorlalte două aspecte ale experienţei monetare ceho-slovace (circulaţie-preţuri şi circulaţie-valută) discuţiile erau divergente, asupra raportului dintre valută şi preţuri, aproape unanimitatea opiniilor converg spre a arăta dependenţa şi solidaritatea dintre variaţiile valutei şi oscilaţiile nivelului preţurilor. In special studiul d-lui Aftalion pune într'un relief convingător ajustarea preţurilor după variaţiile valutei.

Dar această dependenţă şi variaţie solidară suscitează o nouă problemă asupra căreia discuţiile, cîteodată divergente, îşi reiau locul: care sînt factorii care influenţează valuta? Problema depăşeşte cadrul acestui articol, formînd o chestie separată, aceia a valutei, chestie excesiv de delicată, de spinoasă şi de fragilă. Valuta, după părerea noastră, hipersensibilizată după războiu pentru a fi influenţată până chiar de efecte oratorice (discursurile unui Prezident de Consiliu) sau de cele mai mărunte ştiri interesînd faptele politice sau militare



ale unui stat, valuta, o considerăm ca un reflect al situaţiei economice, financiare, politice şi sociale ce intervin cu coeficienţi variabili. Variaţiile valutei, odată echilibrul rupt, iau amplitudini pe care în afară de influenţe economice, financiare, politice şi sociale, numai factori psihologici şi capriciul opiniei publice internaţionale, o pot mai mult sau mai puţin explica.

Ne vom mărgini deci numai la exemplul experienţei monetare a Ceho-Slovaciei, şi aceasta numai în linii mari.

D. Nogaro, consecvent teoriilor sale, susţine că redresarea valutei ceho-slovace se reazimă pe acţiunea regulativă a oficiului bancar care şi-a adunat un stoc de devize şi graţie căruia a putut acţiona asupra pieţei schimbului. E o metodă de convertibilitate derivată aceleia pe care o susţinea d-sa prin „Casele de conversiune" al căror principiu de convertibilitate e identic, dar a căror supleţă e mai rigidă. Se subînţelege că această politică a devizelor s'a răzimat în Ceho-Slovacia ca şi în alte ţări unde a fost aplicată, pe un ansamblu de circumstanţe favorabile de ordin politic (succesul mobilizării cu ocazia tentativei de a reintrona pe eximparatul Carol al Ungariei, constatarea ordinei financiare şi în special a ordinei sociale grav ameninţate în 1919) cît şi pe circumstanţe de ordin economic (în special excedentul exportaţiilor graţie căruia oficiul bancar şi-a putut aduna un important stoc de devize).

D. Nogaro explică lunga dependenţă dintre coroana ceho-slovacă şi marca germană, prin lipsa unui stoc suficient de devize la oficiul bancar, cît şi printr'un ansamblu de circumstanţe economice şi tehnice. Faptul că după împrumutul acordat de către America în 1919, Ceho-Slovacia ajunsese într'o situaţie socială susceptibilă de a fi interpretată ca tinzînd spre bolşevism, a ridicat posibilitatea unui nou credit din partea Americei. Faptul că Germania care acceptă să-i deschidă credit în mărci şi să fie plătite în coroane ceho-slovace, precum şi faptul că Republica ceho-slovacă acceptă de a fi la rîndul ei plătită în mărci germane, legă soarta coroanei de acea a mărcii. Detaşarea între cele două monede nu se făcu decît după ce Ceho-Slovacia şi-a constituit un important portofoliu, şi după intervenţia eficace a oficiului bancar.

Pentru d. Rist, fundamentul explicaţiei e aproape acelaşi; oarecare nuanţe totuşi, dau mai mult relief unor influenţe. Astfel după d. Rist, balanţa favorabilă de plăţi şi situaţia finanţelor publice, sînt factorii ce au contribuit la ameliorarea valutei ceho-slovace Trebue însă bine accentuat că e vorba de balanţa de conturi (balanţa de plăţi) şi nu de balanţa comercială (balanţa comerţului exterior, e

un element al celei dintăiu) care fiind tot timpul creditoare nu ar putea explica ameliorarea valutei abia in 1922. Elementul balanței de conturi, care pare a fi jucat rolul decisiv in oscilațiile valutei, pare a fi fost *plasamentele de capitaluri*, pe scurt și lung termen, plasament determinat de circumstanțe speciale Ceho-Slovaciei. In adevăr, industria acestei țări fiind finanțată in mare parte de piața Vienei, balanța de plăți se găsea grevată in folosul capitaliștilor austriaci subt formă de plăți de cupoane. In plus, Germania și Austria erau principalii furnizori și clienți ai Ceho-Slovaciei. Or, la sfirșitul anului 1921, creditorii austriaci și germani, in fața deprecierii ruinătoare a monedei lor, au preferat a-și lăsa soldurile creditoare in Ceho-Slovacia decit să le repatrieze in mărci sau coroane austriace. Polonia și Ungaria imitind acest exemplu, Ceho-Slovacia care prezenta o situație economică și financiară serioasă, ajunse a fi o adevărată „Casă de economie" a Europei centrale. Astfel coroana ceho-slovacă ajunge a fi căutată pe piețele străine, iar cererea de devize străine la Praga accentuă o descreștere. Aceste circumstanțe au permis oficiului bancar a-și constitui un important stoc de devize grație căruia și-a putut susține cursul coroanei ceho-slovace in străinătate, și in plus, a întărit creditul național, care a acționat in sensul procurării de noi devize.

Cauza eficientă însă, care după d. Rist a permis această balanță de plăți favorabilă, e echilibrul budgetar care a permis excluderea temerii unei noi inflații cu tot cortegiul ei de consecințe. Și d. Rist remarcă iarăși coincidența frapantă dintre stabilizarea deficitului bugetar, (budgetul Republicii ceho-slovace prezintă încă un mic deficit: 559 milioane in evaluările pe anul 1923) și ridicarea valutei.

Diferența între opinia d-lui Nogaro și a d-lui Rist nu pare a fi gravă. D. Nogaro privește subt un unghiu mai îngust, pe cind d. Rist, ca întotdeauna, prezintă problema într'un ansamblu mai larg. Variațiile valutei ceho-slovace, își găsesc explicația in balanța de conturi favorabilă, grație căreia oficiul bancar și-a putut exercita politica sa de devize; balanța aceasta favorabilă își găsește cauza subsecventă in echilibrul budgetar (in sensul larg al cuvintului).

A arăta influența ce a avut-o urcarea valutei naționale in Ceho-Slovacia, ar însemna să depășim cadrul ce ni l-am propus. Vom semnala numai că in Ceho-Slovacia cași in altă parte, ridicarea bruscă a coroanei ceho-slovace, a antrenat *„criza"* ce acompaniază întotdeauna „haussa" valutei naționale, prin procesul ce l-am arătat mai sus. Criza industrială a avut ca consecință la rindul ei, reducerea volumului circulației (11 miliarde in iunie 1921, 9 miliarde in Mart 1923). Restringerea numărului biletelor intervine ca o consecință, și nu ca o cauză a urcării valutei.



Concluziile la care am ajuns studiind cele trei aspecte pe care ne-am propus să le privim prin experiența monetară ceho-slovacă, ar putea părea contradictorii la prima vedere. In adevăr, in lumina acestei experiențe s'ar părea că observațiile ce le-am degajat, s'ar opune a acorda teoria cantitativă a monedei cu aceia a parității puterii de cumpărare și cu concluzia după care prețurile variază in funcție de valută. Intr'o concepție rigidă a acestor diverse teorii, acordul in adevăr ar putea fi greu de stabilit. Amendind însă aceste teorii și remarcind oarecare nuanțe de funcționare, acordul apare clar.

In adevăr, am văzut că teoria cantitativă a monedei își găsește aplicație in prima ipoteză, in acea a măririi volumului circulației căreia îi corespunde o urcare a prețurilor. In a doua ipoteză a reducerii volumului circulației, funcționarea ei e defectuoasă și cite odată chiar infirmată. Teoria cantitativă aplicată la valută se transformă in teoria parității puterii de cumpărare, care-și găsește o aplicație numai într'un prim „moment" din prima ipoteză, in aceia al măririi volumului circulației, al declanșării inflației. Intr'un al doilea moment, in aceia al reducerii circulației nu mai funcționează, cași teoria cantitativă din care a derivat. Dar chiar subt aspectul primei ipoteze, atit teoria cantitativă cit și teoria parității puterii de cumpărare, nu funcționează in mod matematic, variațiile dependente fiind foarte elastice și efectul depășind de multe ori amplitudinea cauzei. Insfirșit, faptul că valuta e aceia care imprimă sensul variației nivelului prețurilor nu exclude posibilitatea unui prim „moment", la declanșarea inflației, cind valuta e acționată de variațiile prețurilor.

Aceste trei aspecte pe care le-am privit nu sint singurele observații pe care le relevează lumina experienței monetare din Ceho-Slovacia. Am căutat a observa pe cele mai importante și cele ce au suscitat mai multe discuții. Aceste discuții nu au un scop pur speculativ, întrucit măsurile practice ce trebuesc să intervină pentru reorganizarea vieții economice, se reazimă pe concluziile acestor discuții. Ne vom mărgini a semnala aci, eroarea ce s'a făcut căutindu-se a se obține ridicarea valutei prin comprimarea artificială a prețurilor, care in concepția teoriei parității puterii de cumpărare, trebuia să acționeze asupra valutei in sensul unei mișcări ascendente. Or, fiind dat că prețurile variază după valută, instituirea unei „Centrale de

Devize" a cărei bună funcționare depinde de o complexitate de circumstanțe, pare a fi mai eficace. Tehnica, supleța și funcționarea acestui sistem de intervenție, suscitează încă multe discuții.

Observațiile ce le-am relevat cu ocazia experienței monetare ceho-slovace sînt supuse încă discuției timpului, care nu ne depărtează suficient pentru a avea relieful unor concluzii definitive, pe care numai o adevărată perspectivă ni le poate furniza. In plus experiențele altor state ne sînt necesare pentru a da acestor concluzii, caracterul generalizator al unei adevărate teorii. Celace se poate însă afirma e că fundamentul teoriilor furnizate de doctrinele economiei politice rămîn în picioare, cu toate furtunile pe care le-au ridicat circumstanțele anormale ale războiului. Aceste epoci anormale nu fac decît să corecteze sau să aducă noi nuanțe, pe care epocile anterioare nu permisese a le releva. Discuțiile nu fac decît să le adapteze și să le țină în pasul vremii.

*Mai, 1924*

Savel Rădulescu

# Cronica medicală

## Condamnările medicilor pentru nedeclarare de bolnavi contagioși

Și astăzi încă în unele orașe se mai dau în judecată medici practicieni, doctori în medicină, fie funcționari, dar mai ales nefuncționari, pentru nedeclarări de bolnavi contagioși.

Articolele 48, 59 și 65 din pripita lege sanitară din 1910, modificată de foarte multe ori, se aplică și azi, deși am crezut că în urma lucrărilor mele 1 prin care dovedisem cu prisosință neconstituționalitatea, nejuridicitatea și lipsa de temeiu științific medical și de jurisprudență a acestor legi, se vor lăsa în părăsire.

Am aflat dintr'un tablou oficial, liberat de către contenciosul serviciului sanitar central, că până azi, dela 1921, sînt cîțiva medici condamnați *definitiv* pentru asemenea contravenții și că mai sînt în curs de judecată alte asemenea procese, mai ales în provinciile alipite.

Sînt o pată rușinoasă pe obrazul autorității sanitare asemenea judecăți, și condamnații victime ale invidiei, urii răutății, și ignoranței sanitarilor, trebuesc reabilitați.

Autoritatea sanitară, în numeroase cazuri de achitări de medici pentru asemenea contravenții, n'a făcut până acum recurs la Inalta Curte de Casație și nici un medic condamnat nu a căutat să-și găsească dreptatea la această înaltă instanță și totuși este nevoe să se pue odată capăt acestor procese. Cea mai indicată cale este aceia a recursului. Astfel se va sfărîma definitiv art. 65 din legea modifi-

1 I. Știința medicală, umanitatea și serviciul nostru sanitar, Huși, 1911. II. Noi cercetări critice asupra legii sanitare din 19 0, Huși, 1922.

cată in 1921, după cum voiu arăta mai jos, căci este o necesitate inexorabilă, dacă de bunăvoe nu se renunţă la procese de asemenea fel.

Vina acestor condamnări apasă greu pe conştiinţa directorilor generali ai serviciului sanitar, care s'au perindat până azi, directori care n'au făcut studii juridice, de jurisprudenţă şi in special de procedură. Vina acestor condamnări definitive cade şi asupra celor ce nu s'au apărat cu ultima energie, n'au studiat serios şi temeinic legea sanitară, spre a putea lămuri pe avocaţii, care n'au pregătire profesională pentru a cuprinde deodată inţelesul articolelor 59 şi 65, concepute in termeni medicali propriu zişi, necunoscuţi curent la tribunale până in 1921.

Ce fapte josnice se dezvălue cu acest prilej: doctori in medicină dau in judecată pe doctori in medicină că ingrijesc bolnavi: ţelul esenţial al profesiei medicale; alţi doctori in medicină îi condamnă pentru acelaşi nobilă muncă, insă aceiaşi doctori in medicină, care dau in judecată şi condamnă pe colegii lor, nu dau in judecată şi nu condamnă pe cei mulţi ce practică ilegal şi clandestin medicina, precum sînt: bărbierii, moaşele, babele şi moşnegii, farmaciştii, agenţii sanitari şi subchirurgii de spitale, ba chiar le inlesnesc acestora practica medicinei! — Din aceste pricini nu se poate să nu rezulte, ceiace a rezultat; farmaciştii vînd azi, mai mult ca inainte de 1921—argint viu, salcie şi nesfîrşitele feluri de specialităţi farmaceutice, străine şi indigene, inşălînd populaţia suferindă, care se depărtează de adevăratul şi competentul ei sfătuitor pentru vindecare: medicul.

Morbiditatea şi mortalitatea cresc pe măsură ce descreşte increderea in medic şi prestigiul lui.

Legea sanitară din 1910, in articolul 48, inşiră un număr de boli molipsitoare şi obligă pe medicii care ingrijesc bolnavi atinşi de aceste boale să-i comunice sanitarilor cu scopul de a se putea amesteca deghizat şi in tratarea bolnavilor şi pentru a lua măsuri de a opri molipsirea. Aceste măsuri sînt atribuite de lege exclusiv numai medicilor sanitari, oprind pe medicii practicieni să se amestece in aceste măsuri subt ameninţări de pedepse. Legea greşeşte adînc şi foarte grav, căci loveşte in prestigiul şi demnitatea doctorilor in medicină şi provoacă conflicte duşmănoase intre sanitari şi practicieni. Era foarte echitabil şi natural ca legiuitorii să respecte pe practician şi numai in cazul cînd acesta se dezistă de sarcina de a supraveghea profilaxia, să oblige pe medicul sanitar să se insărcineze cu aceasta.—Ideia că medicul practician nu cunoaşte sau nu ar fi capabil să ia măsuri profilatice eficace, sau ar avea interesul ca boala, ivită in familia clientului său, să se intindă la alţi membri, este prea jignitoare pentru practician şi pentru ştiinţa medicală intreagă. Tot ce s'a clădit pe această idee este profund fals şi vătămător populaţiei şi civilizaţiei progresiste. Ideia aceasta pune pe practician in lumina cea mai neagră şi la bănuiala cea mai grozavă faţă de populaţie şi distruge orice sentiment de umanitate al profesiei medicale.



Art. 59 al acelei legi pedepseşte prin alin. 10 pe medicii care nu declară asemenea bolnavi, dar numai pe medicii curanţi şi in caz de diagnoză confirmată şi zice textual: „in caz de diagnoză confirmată, medicii curanţi se vor pedepsi". Legea e categorică.—Am arătat in lucrările mele anterioare că legea nu explică ce inţelege prin „diagnoză confirmată" şi prin „medic curant" şi că, dela 1910 până azi, autoritatea sanitară nu a inţăles că e de datoria ei să explice publicului printr'un regulament aceste inţelesuri, ca judecătorii să poată aplica legea in deplina lumină a cunoştinţei termenilor.

Medicii sanitari care dresează procesele verbale de dare in judecată pentru contravenţie la art. 48 din legea sanitară sînt obligaţi să aducă dovezi prin cercetări judiciare, că au constatat că medicul practician a cărui pedepsire o cer, este cu adevărat medic curant şi mai mult, că a confirmat diagnoza. Această din urmă dovadă nu poate să o producă fără audierea inculpatului, şi chiar astfel este greu de dovedit, fiindcă trebue să stabilească, că medicul curant avea toate indiciile şi simptomele boalei contagioase in momentul cînd trata pe bolnav şi era in perfectă măsură să confirme diagnoza.

Altfel aplicarea art. 59 alin. 10 ar atrage consecinţi grave; fiindcă art. 59 alin. XII din lege dă putere introductivă şi doveditoare procesului-verbal al medicului sanitar inaintea instanţelor administrative şi inaintea justiţiei, pîrîtul neavînd dreptul să atace procesul verbal al medicului sanitar şi să aducă dovada contrarie decît inscriindu-se in fals la tribunal. Inaintea instanţei administrative, nici nu e citat la o asemenea judecată, ca să se inscrie in fals inaintea ei. Ori asemenea cercetări juridice nu se pot face de către medicul sanitar şi chiar de s'ar face, nu pot avea o putere egală, necum superioară cercetărilor, de pildă, a parchetului.

In asemenea afaceri trebue să se considere. *Intâi:* că pîra poate fi pătimaşă, adagiul vechiu latin spune: „invidia medicilor este cea mai rea". *Al doilea:* că sanitarii n'au pregătire judiciară ca să facă asemenea cercetări. *Al treilea:* că nici o lege nu conferă medicilor sanitari atribuţii şi drepturi de agent al poliţiei judiciare spre a putea cita inaintea lor pe cineva şi mai ales pe presupusul contravenient şi pe martori.—*Al patrulea:* că procesul-verbal de contravenţie, care trebue să cuprindă dovezi juridice că diagnoza a fost confirmată de către medicul curant insuşi—nu poate cuprinde aceste dovezi fără interogatorul medicului practician vizat, iar pe acesta, medicul sanitar nu are dreptul să-l citeze şi audieze.

Ca să dau o dovadă evidentă, oficială şi categorică la ce abuzuri şi excese de putere pot da loc asemenea acţiuni sanitare pe baza actualei legi, este cu prisosinţă suficient să citez citeva fapte precise

I. Procesul-verbal al medicului oraşului Huşi No. 127 din 27 Mart 1923, prin care cere pedepsirea femeii Ioana Dascalu din Huşi, pentrucă a azistat la facere pe femeia Steriana Dascalu. Direcţia sanitară o pedepseşte pentru aceasta la o amendă de două mii lei. Dar femeia Ioana Dascalu e chiar mama legitimă a Sterianei Dascalu ambele femei sărace, lucrătoare cu palmele. 1

Pe temeiul unei astfel de jurisdicţii, justiţia sanitară condamnă pe mamă că azistă la facere pe fiica ei!

Se poate dovadă mai strălucită de monstruozitatea juridică la care poate duce legea sanitară?

In loc să dea tot felul de ajutoare femeilor sărace la facere, medicii condamnă pe mame că azistă pe propriile lor fiice la asemenea împrejurări grele.

II. Prin alt proces-verbal al medicului oraşului Huşi, un medic practician a fost dat în judecată şi condamnat de Direcţia sanitară, că n'a declarat pe un copil *sugar*; ori, la tribunal, prezentîndu-se scrisoarea părintelui, că medicul nu văzuse niciodată pe pacient şi nici nu ştia de existenţa lui, s'a admis proba cu martori şi mama a *jurat* că în adevăr medicul practician nu văzuse pe copil, şi mai mult încă, că copilul nici nu fusese de loc bolnav, necum încă de scarlatină. (Vezi hotărîrea No. 293 din 27 Februar 1922 a Tribunalului Fălciu).

III. Prin alt proces-verbal al medicului oraşului Huşi, un medic practician a fost dat în judecată că n'a declarat trei copii constataţi de medicul oficial că ar fi bolnavi de scarlatină. Direcţia sanitară, pe temeiul acestui proces-verbal, condamnă pe pirit. Iar la judecată se aduc certificatele medicale ale tuturor celorlalţi medici din Huşi, că acei copii nu au fost bolnavi de scarlatină în timpul cind s'a pornit judecata (vezi hotărîrea Tribunalului Fălciu No. 1254 din 13 Decembre, 1921).

Judecăţile la Direcţia sanitară se fac fără ca piritul—doctor în medicină—să fie citat la dresarea procesului-verbal de contravenţie şi fără să fie citat în faţa instanţei administrative judecătoreşti; dealtmintrelea nici legea nu dă putere instanţei acesteia să citeze pe pirit, pe martori, pe experţi.

O lipsă desăvîrşită de cunoştinţi asupra jurisprudenţei şi a jurisdicţiei au avut legiuitorii care au înscris în lege că procesul-verbal al medicului să aibă putere introductivă şi doveditoare înaintea justiţiei (Art. 59 modificat în 1921).

1 Vezi broşura mea, Neomenia şi nedreptăţile actualei legi sanitare. Huşi, 1924.



Diagnoza boalelor infecţioase se face cu greutate mare şi numai după studiarea simptomelor şi a evoluţiei bolnavului, adesea după citeva zile şi uneori, cum se admite de autorii cei mai autorizaţi, este cu neputinţă a se preciza cert şi în afară de orice îndoială diagnoza unor boli contagioase (tratatele noi franceze).

Tocmai în asemenea cazuri foarte delicate se dă putere aşa de mare unor medici, fără pregătire juridică, de a da în judecată şi a condamna, nu oameni de rînd, ci pe cei mai de samă şi mai muncitori intelectuali, pe colegii lor care sînt reprezentanţii cei mai de vază ai lumii medicale şi tocmai pentru asemenea contravenţii, extrem de delicate, nu se dă drept piriţilor—şi piriţii sînt doară doctori în medicină—nici să se apere ca şi cei acuzaţi de contravenţii ordinare, ci li se suprimă:

1) Dreptul de opoziţie;

2) virtual, chiar şi dreptul de recurs la Casaţie;

3) dreptul de a ataca procesul-verbal prin mijloacele obişnuite în procedura penală — neadmiţîndu-le decît înscrierea în fals, de care înscriere medicii se feresc ca oricine, ca de ceva necunoscut.

Care să fie cauza acestor măsuri atît de aspre, riguroase şi excepţionale împotriva medicilor, cînd pentru alte contravenţii mai grave, toţi contravenienţii se bucură de toate căile bine stabilite şi juridice ale dreptului comun?

Eu cred că este numai ura şi dispreţul legiuitorilor faţă de colegii lor practicieni.

In teorie aceste măsuri nedrepte şi nejuridice au fost luate de legiuitori cu scopul de a combate izbucnirea şi lăţirea epidemiilor.

Ori, aceste trei măsuri: declararea bolnavului molipsitor, izolarea lui, dezinfectarea lui şi a efectelor dimprejurul lui, s'au dovedit cu prisosinţă fără nici un folos practic—iar teoretic sînt greşite.

Dela 1910 şi până azi epidemiile bîntue ţara romînească ca şi înainte de 1910 şi dacă nu sînt epidemii de variolă în ţară, nu-s fiindcă nu ar exista în atmosfera ţării germenii variolei, dar fiindcă lumea se vaccinează preventiv şi prin acest mijloc simplu este ferită de asemenea îmbolnăviri.

Tot astfel, ca să dau o pildă edificatoare: nu mai avem epidemii de difterie, fiindcă avem două mijloace de combatere: întâiu avem serul antidifteric, care vindecă în citeva ore pe bolnav, făcîndu-l steril, adică în neputinţă de a transmite boala la cei din jurul său şi al doilea: avem serul preventiv, care inoculat la contacţi şi suspecţi îi fereşte de îmbolnăvire. Se mai ştie că starea bună culturală, prosperă economică şi deci higienică face ca îmbolnăvirile sporadice să

fie cît mai rari, iar contagiunea să nu se răspîndească cu atita violenţă. Apoi, până la descoperirea serurilor şi vaccinurilor pentru toate boalele infecto-contagioase—ţinta şi idealul spre care luptă ştiinţa medicală—medicina internă a făcut progrese destul de mari şi a descoperit noi mijloace de tratament prin care mortalitatea bolnavilor s'a redus mult, foarte mult în comparaţie cu trecutul.

Dar aceste mijloace moderne de tratament nu le pot avea spitalele actuale; tratamentul se execută mai degrabă şi mai bine la domiciliul bolnavilor; dovadă că mortalitatea în spitale e mai mare ca aceia a bolnavilor trataţi la domiciliul lor, de asemenea şi izolările se fac azi la domiciliu foarte bine, fără a cauza pagube materiale şi morale familiei bolnavului.

Oficial este recunoscut prin practica de toate zilele că izolarea în infirmeriile şi spitalele din ţară este mai rea astăzi şi mai iluzorie decît acea făcută la domiciliul bolnavului.

Deasemenea este dovedit că dezinfectările, cum se execută azi, sînt condamnate de ştiinţă şi sînt funeste în rezultatele lor, căci contribue la mărirea mortalităţii bolnavilor prin intoxicaţiile ce le produc, complicînd boala pacienţilor şi că în realitate, dezinfectările nu distrug nici un germen producător de boale infecţioase.

N'a putut ştiinţa omenească să distrugă până azi şobolanii, şoarecii şi insectele microscopice vătămătoare sănătăţii, apoi cum să distrugă germenii microscopici şi încă necunoscuţi şi nedescoperiţi! Etuvele de dezinfectare, pentru achiziţia cărora s'au aruncat şi se aruncă banii contribuabililor fără nici un scrupul şi socoteală, de asemenea nu au distrus nici un germen provocător de boală, ba nici nu pot să-i distrugă, căci nu se cunosc şi încă nu se ştie unde se ascund; nici cauzele şi împrejurările care îi fac să provoace epidemii.

Dacă din cele expuse mai sus rezultă limpede că declarările de către medici a bolnavilor atinşi de cele cîteva boale cuprinse în art. 48 al legii sanitare din 1910, nu au un folos efectiv şi real neputînd opri ivirea şi răspîndirea boalelor;

dacă rezultă din cunoştinţele ştiinţei epidemiologiei că prevenirea şi dispariţia boalelor epidemice nu se poate realiza cu folos şi efectiv, decît prin seruri şi vaccinuri specifice;

dacă am dovedit că celelalte două măsuri: izolarea şi dezinfectarea, preconizate de aceiaşi lege au un efect contrar celui urmărit de lege şi provoacă mortalitate mai mare, sau agravare între bolnavi iar întinderea epidemiilor, în orice caz nu o pot opri în starea actuală a ştiinţei şi organizaţiei noastre sanitare;

dacă am dovedit că legea sanitară actuală este izvor de greşeli şi nedreptăţi, condamnate de ştiinţa medicală şi de cea a dreptului;



dacă am dovedit că această lege dă prilej sanitarilor să facă abuzuri şi excese de putere, condamnînd oameni nevinovaţi;

dacă am dovedit că actuala lege sanitară scade prestigiul ştiinţei medicale şi împiedică progresul profesiei medicale şi scade chiar încrederea populaţiei în medic—în mod firesc se naşte încheerea că este nevoe să se sfărme legea, iar până ce se va schimba, să se lese în părăsire.

Guvernul intenţionează a prezenta o nouă lege sanitară şi a alcătuit un ante-proect al acestei legi—dar nu este pus la ordinea zilei şi nu s'a răspîndit prin publicitate. Se pare că este vorba numai de schimbări mai mult de ordin administrativ, fără să intereseze greşelile fundamentale de ştiinţă şi drept ale actualei legi.

Este datoria cetăţeanului, şi a celui profan şi a celui specialist şi competent, ca să lupte pentru legiferări bune şi serioase.

**Dr. Radu Chernbach**

# Miscellanea

## Ipocrizia clasicismului

Cu talentul său obişnuit, d. Anton Gherman a făcut in numărul trecut al „Vieţii Romîneşti" procesul clasicismului. Mărturisesc că impărtăşiam încă din copilărie, întru totul o-piniile d-sale. Fac parte din cetitorii care înţeleg prin literatură o voluptate: în copilărie preferam aventurile haiduceşti ori romanele senzaţionale cu mult cărţilor instructive ori povestiri-lor morale. Mai tirziu am cules din clasicism numai ce mi s'a potrivit: infirmitate mărturisită, care pare aproape cinică. M'a încurajat însă d. A. Gherman: „cine nu-i pedagog, guvernantă ori ministru de instrucţie etc."... Şi, slavă domnului, pot vorbi liber.

Clasicismul e desigur o invenţie didactică. El are o sem-nificaţie morală care se leagă strîns de conservatorismul social. Face parte din acele prejudecăţi conformiste cu care o turmă organizată poate trăi mai departe. La alţii e o chestie de antrenament, de suggestie a autorităţii. In fine la cei mai mulţi e o ipocrizie inconştientă. Işi zice omul că ce e vechiu, ex-perimentat trebue să aibă o valoare. Cu atît mai mult cu cît o susţin profesorii şi toţi gardienii oficiali ai grupului. Pe urmă, din dificultatea transpunerii istorice, iniţierea la clasicism e grea. Şi ceiace se face cu greutate e deobiceiu preţios. Dacă după o plicticoasă sforţare ajungem să ne placă „clasicii", efortul mo-ral făcut ne valorifică în faţa noastră, ne dă nu ştiu ce mică aureolă de martiri. Pe urmă, e vorba şi de capitalul de ener-gie închis într'o asemenea lectură. Oricărui om îi place să-şi ridice puţin obiectul pentru care a cheltuit. Intr'o vară, la o plajă din Bretagne o mulţime de burghezi francezi veniseră să facă băi de mare. Dar timpul era de nesuferit: frig şi vînt. Cei mai sgirciţi dintre vizitatori, cu riscul de a căpăta pneumo-nie, au făcut bae şi pe frig numai ca să-şi scoată cheltuiala. E şi în plictiseala cu care se ingurgitează clasicismul un proces psihic analog.

De fapt orice evaluare estetică e o problemă de cunoaş-tere, compusă din percepţii, memorie, judecată. Nu putem pri-



cepe decît ceiace cunoaştem deja, ceiace ne e familiar, ceiace e actual. Pe de altă parte numai actualul ne e familiar, fiindcă, datoria supremă a practicii, ne impune să-l cunoaştem pe el întâiu. Există un apriorism al prezentului, care face din actual o categorie proectată peste toate judecăţile noastre. Inţelegem trecutul prin prisma prezentului dar aceasta nu înseamnă a-l înţelege. Iniţierea, precauţia şi metoda istorică înseamnă o a-propiere foarte aproximativă de trecut. Inseamnă în orice caz sforţarea maximă de a ajunge acolo, ceiace trebue să recunoaştem, că nu înseamnă încă mare lucru.

Părinţii şi copiii nu se înţeleg de obiceiu: şi-i desparte numai o generaţie. Dar cînd e vorba să pătrundem în natura lor specifică, lucruri petrecute cu sute şi mii de ani înainte? Dacă am avea tot materialul la îndămînă ar mai lipsi princi-palul: înţelegerea spiritului, a mentalităţii de atunci.

Ceiace facem în istorie mai puţin, în literatură mai mult, e o deplasare în senzul prezentului. Anatole France spune că operele clasice nu trăesc decît printr'un perpetuu *proces de falş-senz.* Iar Renan povesteşte undeva despre glosatorii me-dievali că, obligaţi să copie exact textele antice, cu toată a-tenţia şi bunăvoinţa, ei le *traduceau* inconştient în accepţia timpului, măcar prin schimbarea unor virgule! Aşa facem şi noi cu literatura clasică. Comentatorii şi criticii ne ajută la a-ceasta. Ce aridă şi sarbădă ar părea „Iliada", dacă n'am cons-trui imaginativ, fără voia noastră, din Elena o eroină modernă, comparabilă cutărei eroine de roman la modă, a cărui singur model îl cunoaştem şi care, fatal, ne serveşte de *unic* criteriu! Shakespeare a avut în fiecare epocă o altă valoare şi o altă accepţie. Ar trebui scrisă odată istoria vicisitudinilor, a defor-mărilor, a broderiilor în marginea textului, pe care le-a suferit acest scriitor. S'ar vedea atunci că fiecare generaţie s'a sprijinit pe marele tragedian ca să selecţioneze ce-i convine, interpretînd opera sa după aspiraţiile ori nevoile ce-o însufleţeau. O operă veche de artă nu trăeşte decît cu condiţie să fie *modernizată* veşnic de imaginaţia lectorului. Şi atunci? Urmează că singur prezentul importă, în artă ca în toate.

Nu ne putem deplasa prea mult în timp, după cum nu ne putem deplasa prea mult în spaţiu, fiindcă criteriul de înţele-

gere nu poate fi decît prezent și local. Ne vine greu să pricepem—cu toată moda actuală—pe Rabindranath Tagore, fiindcă e asiatic, ne vine greu să înțelegem sălbatecii din tribul Waramunga al Australiei centrale, după cum ne vine greu să ne transpunem în epoca lui Dante și a lui Homer.

Are dreptate d. Anton Gherman: „cetățenii dintr'un anume timp și loc au cam aceleași trebuințe estetice și același gust.

Depărtarea în timp și deosebirea de dezvoltare istorică sînt obstacole mari în calea înțelegerii. Este dar puțin probabil ca Eshil să vorbească unui parizian de astăzi așa de clar ca Bataille ori Capus (fără să ținem samă de deosebirea de limbă) nici Knut Hamsun să impresioneze pe un bucureștean, cît de deștept și senzibil în chip așa de adequat ca d. Radu Cosmin. Toată problema clasicilor se rezumă în aceste potriviri sau înstrăinări intelectuale hotărite de timp și de treapta istorică... Și în scurt, celebritățile artistice de care ne despart sute ori mii de ani ne sînt, obișnuit, iremediabil străine într'un grad oarecare".

Și e natural să fie așa. Chiar fără să ne-o spue Bergson, ne schimbăm în fiecare ceas, în fiecare minut. Și poate e legitim să credem că această perpetuă transformare se face în senzul complexității crescînde. Pe timpul lui Homer—ne-o atestă Iliada—se cunoșteau numai două culori. Organele vizuale, bastonașele cromatice erau fiziologic limitate. Astăzi cunoaștem sute de culori și poate mii de nuanțe. Comparați apoi rudimentara gamă acustică a unui primitiv, sărăcia de tonuri a unei melodii populare cu bogăția luxuriantă a unei simfonii de Richard Strauss, masa simplă a unui erou homeric compusă din veșnicul vițel ori bou fript în proțap, cu complicația unui „menu" servit de un mare restaurant parizian.

Acestea pentru senzații.

Să mai vorbim de complexitatea sentimentelor și de infinitele „cazuri de conștiință" moderne?

Sincer vorbind, poate oare suporta comparație din punct de vedere al bogăției o pictură grecească sau una prerafaelită, cu o pînză de Claude Monet ori Renoir?

Sau un roman de Tolstoi cu „Daphnis și Chloe"? Ceiace apreciem în operele vechi e simplismul, grația primitivității cel mult. Dar să nu ni se vorbească atunci de superioritatea lor Ne trebue, pentru înțelegerea trecutului calitativ și cantitativ, alte senzații, alte sentimente, alte judecăți. Trebue să facem un salt peste noi înșine și în afară de *gravitația momentului istoric*, ceiace e aproape imposibil, în orice caz puținor oameni dat. Trebue o lungă educație ca să prindem ceva din esența trecutului.



Opera de artă însă e cu atît mai frumoasă cu cît e mai ușor comprehensibilă. Oamenii din popor, care nu sînt nici grandomani, nici ipocriți, declară urît tot ce nu înțeleg. Așa și trebue să fie: elementul intelectual al cunoașterii artistice nu poate fi eliminat. Se poate spune atunci, fără paradox că, la talent egal o operă de artă e cu atît mai frumoasă cu cît e mai aproape de noi, cu cît e mai în strînsă legătură cu actualitatea. Aceasta nu înseamnă desigur, că o bucată modernă trebue să fie și bună.

In definitiv, există două feluri de opere: moderne și modernizate. Dece să nu preferăm pe cele dintăiu? Acestea ne scutesc cel puțin de efortul transpunerii. Se amestecă însă prestigiul gratuit al clasicismului didactic, se amestecă acea ipocrizie a istorismului care ne face muți de admirație în fața lucrurilor pe care nu le pricepem, pe care nu le putem pricepe fiindcă se opune teoria cunoașterii. Și e așa de înrădăcinată în fiecare această prejudecată, încît puțini scapă de filistinismul clasicist. Nietzche, căruia îi plăcea să denunțe toate ipocriziile inconștiente ale civilizației contemporane, denunțase și pe aceasta din urmă atunci cînd a rupt-o cu filologia ca să devie filozof și artist. Fără această salutară revoltă, geniul său subtil și eroic s'ar fi împotmolit poate în cercetările pedante și sistematice care întrețin cultul ardorii clasiciste.— *M. R.*

## Mișcarea națională indiană. Gandhismul

In legătură, desigur, cu criza morală și dezechilibrul grav pe care războiul l-a adus în milioane de suflete, lumea occidentală și cu deosebire acea germană și anglo-saxonă se simte atrasă de străvechea înțelepciune asiatică, căutînd în această direcție dacă nu soluții, cel puțin îndrumări la marile probleme ce o frămîntă.

„Școala de înțelepciune dela Darmstadt" a contelui Keyserling, succesul universal al lui Tagore, „La connaissance de l'Est" al lui Claudel sînt simptomele unei stări de spirit...

Se vorbeşte tot mai mult de „deşteptarea Asiei" sau de „idealurile Orientului" iar mişcarea naţională indiană caşi progresele gandhismului, sînt în multe părţi urmărite cu atenţie şi curiozitate.

Războiul ruso-japonez din 1904—1905 a avut un profund răsunet în India, deşteptind mîndria asiatică, în momentul în care provocările lordului Curzon jigneau patrioţii indieni. In sînul congresului naţional, care, fondat cu treizeci de ani înainte, avea un caracter loialist, căutind să concilieze interesele Indiei cu suveranitatea engleză, s'a format atunci un curent extremist cu tendinţi agresive. Vechiul partid constituţional a rămas totuşi subt influenţa profesorului I. K. Gokhale, fidel Angliei. Sentimentul naţional ce stăpînea această adunare a reprezentanţilor Indiei, mergea însă până la revendicarea unui Home Rule (Swarâj), asupra senzului căruia nu toate spiritele erau de acord. Pe cînd unii, acomodîndu-se cu cooperaţia engleză, aveau ca model Canada şi Africa de Sud, alţii urmăreau alungarea Europenilor din India, avînd ca ideal Japonia.

India întreagă a fost însă sedusă la 1914 de idealismul ipocrit al războiului pentru drepturile popoarelor şi solicitîndu-i ajutorul, Anglia a făcut să licărească în faţa ochilor ei, cele mai mari speranţe. Home Rulul mult dorit era promis ca o recompensă a războiului. In August 1917, secretarul de stat pentru Indii, Montagu, făgăduia un guvern responsabil, iar în primele luni din 1918, cînd situaţia era critică pentru armatele aliate, Lloyd George adresa la 2 April un apel poporului indian şi conferinţa de războiu reunită la Delhi, aceiaşi lună, lăsa să se înţeleagă că independenţa Indiei e apropiată.

India răspunse în masă, procurînd imperiului britanic aproape un milion de soldaţi şi făcînd pentru triumful cauzei, imense sacrificii. Ea aştepta în acelaşi timp cu încredere, preţul fidelităţii sale. Deşteptarea a fost însă teribilă. La sfîrşitul aceluiaşi an, primejdia odată trecută, guvernul englez uitase serviciile aduse. După încheerea armistiţiului, el nu numai că nu acordă Indiei libertăţile promise, dar suspendă şi pe acele ce existau. Faimoasele billuri Rowlatt, prezentate consiliului superior legislativ din Delhi în Februar 1919, arătau o injurioasă neîncredere, faţă de o ţară ce-şi dovedise loialismul şi, perpetuînd dispoziţiile actului de apărare a Indiei în timpul războiului, restabileau poliţia secretă, cenzura şi starea de asediu.

O profundă indignare a străbătut atunci întreaga Indie şi revolta împotriva Angliei a început, organizată de un mare şef Tilak. Gînditor şi savant, inteligenţă vastă şi în acelaşi timp bărbat de o rară energie, Tilak era un democrat înăscut, pătruns de credinţa numărului şi a majorităţii. Temperament politic, el nu ţinea samă de exigenţele religioase şi declara că e gata să sacrifice chiar adevărul, cînd e vorba de libertatea poporului indian.

Unele raporturi de gîndire şi chiar de colaborare între o personalitate ca aceasta şi dictatura din Moscova, apăreau posibile. Bolşevismul era însă net repudiat de acel care la moartea prematură a lui Tilak în 1920, devenea conducătorul curentului, Mahatma Gandhi.

Omul considerat de poporul lui ca un sfînt, şeful de care ascultă azi sute de milioane de suflete şi care a inaugurat în politică, una din cele mai grandioase mişcări pe care le cunoaşte istoria, s'a născut în 1869 la Porbandar, în Nord-Westul Indiei, într'un mic stat independent, în care tatăl caşi bunicul lui fuseseră prim-miniştri. Mediul din care îşi trage originea era bogat, inteligent, cultivat dar nu aparţinea castei superioare. Părinţii săi erau din şcoala Jain a Hinduismului



ce are ca unul din principii acea negare a violenţei, pe care Gandhi mai tîrziu, era să o afirme în faţa lumii. Prima lui educaţie a fost încredinţată unui brahman, apoi la nouăsprezece ani s'a dus la Londra, unde a urmat dreptul. Intors în India la 1891, el e cîtva timp avocat la înalta curte din Bombay. Renunţă însă repede la această profesie, pe care o considera imorală. Dela Dadabhai, adevăratul fundator al naţionalismului indian, după părerea lui, la atunci prima lecţie practică în viaţa publică, învăţînd ce înseamnă pasivitatea eroică, elanul pasionat al sufletului ce rezistă răului, prin iubire. Acţiunea lui începe la 1893, cînd Gandhi îmbrăţişează cauza celor 150000 indieni din Africa de Sud, care în Natal sufereau xenofobia şi persecuţiile sistematice ale populaţiei albe. Venit la Pretoria unde fusese chemat ca să pledeze într'un proces important, Gandhi se instalează aici, organizîndu-şi compatrioţii pentru o luptă, pe care cu drept cuvînt o putem numi epică. Luînd parte la viaţa comună a indienilor mizerabili şi persecutaţi, el sanctifică crudele lor încercări prin legea nerezistenţei. Timp de cîţiva ani, acest popor tăcut se retrage din oraşe, paralizînd viaţa industrială a ţării. E o grevă religioasă, faţă de care orice violenţă rămîne fără putere caşi acea a Romei imperiale, faţă de primii creştini. Condamnat de mai multe ori la închisoare, încarcerat, bătut uneori de populaţia furioasă, Gandhi cunoaşte toate suferinţile şi umilinţile, fără ca credinţa lui să poată fi clintită. Mica şi renumita lui carte scrisă în acest timp „Hind Swaraj" e un răspuns la şcoala violenţii, practicată de Europeni în Africa de Sud şi o evanghelie a iubirii eroice. Cu toate persecuţiile ce sporesc, miile de oameni ce zac în temniţi sau în mine, numeroşi morţi şi martiri, mişcarea creşte, surexcitînd întreaga opinie în Africa şi Asia. Tenacitatea şi tainica magie a spiritului operează, însă în cele din urmă, forţa îşi pleacă genunchii în faţa blîndeţii şi cel mai înverşunat adversar al cauzei indiene, generalul Smuths suprimă în 1914 măsurile vexatorii şi injurioase împotriva Indienilor. După douăzeci de ani de sacrificii, nerezistenţa era învingătoare.

Gandhi se reîntoarce în India cu prestigiul unui şef. El ia parte la războiul mondial, conducînd în Europa un corp de ambulanţă şi până la evenimentele din 1919, rămîne un sincer partizan al cooperaţiei cu Anglia. Cînd după actul Rowlath şi moartea lui Tilak, el primeşte conducerea mişcării naţionale, e numai „pentru a înlătura din ea violenţa".

Spirit profund religios, Gandhi a fost silit să facă politică numai datorită necesităţii şi acţiunea lui nu poate fi înţăleasă, dacă nu cercetăm doctrina şi credinţa ce o inspiră. Izvorul ei trebue căutat în vechea religie hinduistă, liber interpretată, în predica pe munte a Noului Testament caşi în unele idei ale lui Tolstoi sau Ruskin. Convins de natura satanică a civilizaţiei europene, pe care războiul a scos-o mai ales la iveală, el face împotriva ei un teribil rechizitoriu, acuzînd-o că adoră pe Mammon şi făcînd din bunurile materiale scopul unic al vieţii, nesocoteşte drepturile sufletului. „Ea şi nu Englezii, consideraţi individual sînt adevăratul duşman al Indiei". Maşinismul e după Gandhi, marele pacat ce aserveşte popoarele şi argintul o otravă caşi viciul sexual. Nefastele produse ale civilizaţiei occidentale trebue cu orice preţ alungate. „India care a ştiut să cucerească în mii de ani stăpînirea de sine şi ştiinţa fericirii, nu are de învăţat dela nimeni".

Decît o sclavă înlănţuită puterii dominatorilor, Gandhi ar prefera o Indie liberă, fie chiar prin violenţă, dar el e convins că nu vio-

lenţa poate fi adevăratul mijloc al eliberării. „Forţa sufletului numai, împreună cu acea a iubirii sint arma proprie a Indiei".

Departe de a avea un caracter pasiv cum socot unii europeni, nerezistenţa recomandată de Gandhi e în realitate activă, izvorind din energia aprinsă a iubirii, a credinţii şi a sacrificiului. Violenţa chiar, afirmă el, e preferabilă laşităţii. „Demnitatea omului cere însă o lege mai înaltă ca ea. Am prezentat Indiei, antica lege a sacrificiului de sine şi a suferinţii".

Şi în faţa legilor injuste ale stăpinirii engleze, Gandhi predică nesupunerea, ce poate merge până la înlăturarea oricărei cooperaţii cu statul. Ea cere însă dela cei ce o adoptă abţinerea dela orice violenţă. Adversarul trebue convins, spune Gandhi, numai prin tăria credinţii, prin iubirea, abnegaţia, suferinţa liber acceptată ce emană din ea.

In urma odiosului masacru dela Amritsar din 13 April 1919, ordonat de Generalul Dyer împotriva unei mulţimi nevinovate, în care erau femei şi copii, şi a mişcării de protestare a populaţiei musulmane contra păcii impusă de Anglia Turciei, după ce face cauză comună cu ea, realizind pentru întâia oară unitatea indiană, Gandhi începe organizarea non cooperaţiei, proclamind greva tribunalelor şi a oamenilor de legi, boicotul şcoalelor guvernului, refuzul oricărui post civil şi militar. Non cooperaţia e însă numai primul pas spre neascultarea civilă, care nu e un simplu refuz de îndeplinire, ci o călcare a legilor. Gandhi, ce are oroare de violenţa anarhică a populaţiei şi consideră mobocraţia ca cea mai mare primejdie, nu crede însă că a sosit momentul de a aplica această gravă măsură şi combate chiar pe nerăbdătorii partizani care o predică. „India, repetă el, trebue să fie pregătită a opune, doctrinei săbiei, numai bravura morală".

Incepe în acelaşi timp organizarea Indiei nouă, în stare să-şi creeze singură, o activitate proprie. Primul pas e independenţa economică. Pentru înfăptuirea ei, Gandhi predică reintoarcerea la vechea industrie domestică a ţăsătoriei, recomandind boicotul stofelor engleze şi arderea lor, ca o emblemă a sclăviei. Iar pentru liberarea spiritului de subt jugul culturii europene, el fundează universitatea din Ahmedabad, punind bazele unei adevărate educaţii indiene. Obijduiţii paria, călcaţi atita vreme în picioare, din cauza spiritului de castă, găsesc deasemeni, în Gandhi, un apărător pasionat, ce revendică dreptul lor omenesc, de a face parte din marea comunitate indiană. Deşi intervenind cu imensa lui autoritate morală, Gandhi, impresionat de unele acte de violenţă a maselor, a aminat de mai multe ori neascultarea civilă şi a împiedecat astfel dezlănţuirea revoluţiei politice, guvernul englez socotind, nu poate fără de temeiu, non violenţa predicată de dinsul, ca mai revoluţionară decit toate violenţele, ordonă arestarea lui în Mart 1922. Inculpat de a fi excitat prin două articole publicate, poporul la ură şi dispreţ împotriva Majestăţii sale, recunoscute de legi, Gandhi e condamnat caşi Tilak odinioară, la şase ani închisoare. Cuvintarea pronunţată de dinsul, în marele proces din Ahmedabad, în care judecătorul englez s'a remarcat printr'o nobilă curtoazie, consultind pe acuzat în privinţa pedepsei, e o pagină de antologie. „Avocatul general are dreptate, spunea Gandhi. Ca om cu bună educaţie şi experienţă trebuia desigur să-mi dau samă de consecinţa actelor mele. Ştiam că mă joc cu focul. M'am jucat totuşi şi dacă azi aşi fi liber, aşi reîncepe-o. Ceiace după lege e o crimă deliberată îmi pare însă mie, prima datorie a unui cetăţean. Judecători, nu vă rămine altă alegere, demisionaţi sau condamnaţi-mă".



De atunci până în ziua eliberării lui, odată cu venirea la cîrmă a guvernului laburist Mac Donald, marea voce a apostolului a tăcut.

Sufletul lui invizibil, cum spune entuziastul său biograf Romain Rolland, a continuat însă să anime corpul imens al Indiei.

Treizeci de mii de Indieni zac astăzi în închisoare. Dar veniturile interioare ale Indiei cit şi boicotul ţăsăturilor europene au adus Angliei pierderi însemnate. Mecanismul administrativ al guvernului e în cea mai mare parte detracat. Martori ce nu pot fi suspectaţi de parţialitate, nu-şi ascund neliniştea crescindă şi situaţia Angliei în India, li se pare cu deosebire gravă.

„Spiritul non cooperaţiei, dacă nu purul gandhism scria în Februar 1923 Manchester Guardian, stăpineşte clasele cultivate şi oraşele. Ţăranul indian deşi nu e atins încă decit superficial, simpatizează totuşi cu mişcarea şi odată organizat, zece ani vor fi de ajuns, ca ei să refuze plata impozitelor şi să se revolte. Teama închisorii nu există pentru Indieni şi măsurile coercitive cele mai aspre, nu vor face decit să sporească ura. O singură soluţie pacifică e încă posibilă, dacă mai e una. Anglia trebue să ia iniţiativa, reunind o convenţie naţională indiană, în care toate interesele şi nuanţele de gindire a Indiei să fie reprezentate. Ea să prezinte în acelaşi timp o constituţie pentru India, o constituţie autonomă în interiorul Imperiului, fixind etapele de executare ale acestui Home Rule. Numai astfel, desmembrarea imperiului, va putea fi conjurată".

Dacă prezenţa lui Gandhi, alături cu capitaliştii europeni sau indieni în acelaşi adunare e greu de conceput, înfăptuirea Home Rului indian apare totuşi inevitabilă.

Se remarcă în acelaşi timp, că odată cu acţiunea lui Gandhi, dispreţul obişnuit al Angliei, faţă de Indieni, ce indigna pe un Wells a început să dispară. Se vorbeşte de ei cu stimă şi violenţele îndreptate împotriva lor, ce erau odinioară primul şi supremul recurs al puterii, sint azi veştejite. Din punct de vedere moral, India a învins. Doctrina lui Gandhi caşi succesul ei nu pot fi fără îndoială înţelese, decit în legătură cu locul lor de origine, cu tradiţiile milenare şi sufletul mistic al Indiei. Unele din ideile lui apar desigur bizare, altele medievale sau retrograde, multor mentalităţi europene. Excesele şoviniste ale unor discipoli sint deasemeni reprobabile şi Tagore însuşi, cu tot respectul lui pentru nobila persoană a lui Gandhi, a fost nevoit să ridice împotriva lor vocea.

Intr'o epocă însă, în care violenţa subt toate formele ei, bolşevice sau fasciste, stăpineşte atitea spirite şi sfaturile bisericii rămin în această privinţă fără de ecou, experienţa indiană ce ne oferă înaltul exemplu al forţii morale, învingind numai prin propriile ei arme, nu poate rămînea ignorată.

Şi vorbele marelui poet şi pelerin, ce aducea anii trecuţi unei Europe îmbătate încă de violenţă, albul mesaj al păcii: „Golanii în zdrenţe ai Orientului cuceresc libertatea pentru întreaga omenire" e demnă, poate, de meditaţia noastră.—*O. B.*.

**P. Nicanor & Co.**

# Recenzii

**M. Sadoveanu și D. D. Pătrășcanu,** *Viețile sfinților,* Ed. „Cartea Romînească", București, 1924.

Un străin liber cugetător, educat în spiritul materialismului istoric, îmi spunea odată, că multe din dificultățile morale prin care trece societatea romînească de azi sînt datorite insuficienței sentimentului religios la poporul nostru. Astfel, un ateu materialist se alarmase de această lacună a sufletului nostru etnic. Și alarma străinului e, din nenorocire, întemeiată. Studiile etnografice și sociologice au arătat demult că prima fază a evoluției unui popor e cea religioasă. Primitivii nu pot trăi fără religie. Aceasta e valoarea universală care le sintetizează aspirațiile, desnădejdile, concepțiile. Ea le servește de morală, dar mai ales de metafizică, de interpretare universalistă a ideilor lor despre lume și viață. Fără această formă de condensare colectivă a vieții sufletești, un trib, o națiune chiar, rămîne în veșnică sălbătăcie. Mai tîrziu, formele superioare de religie la popoarele înaintate,—e cazul catolicismului sau al protestantismului,—*creiază* chiar cultura. Arta, filozofia, moravurile sînt canalizate și conduse de gîndirea religioasă. Catolicismul a creiat în bună parte arhitectura gotică, a consolidat ierarhia și corolarul sau feudalitatea ca principiu social, a transformat și întărit dialectica aristotelică. Protestantismul a inventat individualismul moral, spiritul democratic, difuziunea instrucției în popor și dacă trebue să credem pe Max Weber ori W. Sombart, a făcut posibilă apariția capitalismului în viața economică a Europei medievale. Atîtea bunuri care constituesc însăși esența civilizației noastre. Dacă întăriți cu aceste observații, ne întoarcem privirile la poporul nostru, constatările care ni se impun sînt mai puțin îmbucurătoare. Am fost înainte de toate supuși unei biserici,—cea ortodoxă,—care nu a creiat nici-o formă de civilizație prin forțele ei proprii, nici la noi, nici în Balcani, nici în Rusia. Clerul din această parte a continentului a fost mult inferior celui din apus. I-a lipsit tradiția culturală și poate puterea economică și politică care dă sentimentul demnității și al datoriei.

Lipsit de această asistență morală, poporul nostru a rămas secoli de-a rîndul în afară de civilizația religioasă, sufletul său nu s'a muiat în sentimentul acela de venerație cosmică, de respect al valorilor absolute, care prin intermediul religiei duce, apoi, la orice convingere morală. Țăranul nostru e *superstițios,* dar *ateu.* Superstiția ține de magie sau, în cel mai bun caz, de religia primitivă fetișistă ori totemică. A nu pleca Marțea la drum ori a nu sta treisprezece la masă nu înseamnă a avea sufletul religios. Religia superioară e altceva: ea e înainte de toate o problemă de viață interioară, ea învederează formația unei conștiințe cu lumea ei de scrupule, de întrebări, de înfricoșare, de iertare și de bunătate.

Criza adîncă prin care trece azi societatea noastră e o criză morală și dacă vreți, religioasă. Cum se zice, Romînul n'are nimic sfînt, ceiace se poate traduce că nu respectă nici-o valoare spirituală în fața instinctelor ori intereselor sale biologice. Ar fi extrem de instructiv pentru lămurirea psihologiei naționale un studiu al înjurăturilor noastre. Credem că e greu de găsit un alt popor care să profaneze, parcă cu voluptate, ceiace trebue considerat ca sacru, cum o fac unele pături ale societății noastre. Cum vreți atunci ca cetățeanul nostru să respecte legile, administrația, să se respecte pe dînsul în ce are mai înalt sufletește, să respecte principii abstracte, ca onoare, cuvînt dat, fraternitate pe care le poate considera așa de ușor ca simple mofturi?

Absența oricărei educații religioase a dat neamului acestuia o structură sufletească *pesimistă.* Lipsit de idealismul naiv care face măreția și puterea popoarelor, Romînul e prea lucid, prea deștept, prea abil. Ochiul său neîncrezător e prea deschis în lupta pentru viață, din



detaliile ori artificiile căreia nu scapă nimic niciodată. Romînul, vorbesc de orășan,—țăranul formează o altă lume,—nu e niciodată înșelat, nici de el însuși, nici de alții. Încredințat că viața nu e altceva decît o colecție de bunuri materiale ori un suprem confort, crede rareori în dezinteresarea unui gest. Mîndria supremă a tîrgovețului, încă dela cincisprezece ani, e să dejoace șiretenia altuia, ținînd-o pe a sa cît mai nepătrunsă. Și acest sentiment tinde să devie o lege morală. Nu ne facem credit moral unii altora, trăim într'o atmosferă de suspiciune reciprocă și generală, în care fiecare trage cît poate mai mult la el, din nevoe de securitate, din lăcomie, dar mai ales din profund pesimism moral. Toate aceste reflecții sînt ușor sugerate de tălmăcirea în romînește de către d-nii M. Sadoveanu și D. D. Pătrășcanu a unei cărți religioase pentru uzul popular. Dintre toate sursele literaturii religioase pentru popor alături de Biblie, „Viețile sfinților", ni se pare cea mai nimerită pentru sporirea educației poporului. Ea se insinuiază în suflete, pe nesimțite prin farmecul narației, prin suflul epic care o animă. Cetitorul cîștigat de povestire, intră fără să vrea în inima gîndirii religioase.

Poporul nostru are nevoe de religie și ateismul său nu trebue privit ca structural. El nu e sădit în caracterul său. Ateismul e suportat fără voe, e un rezultat al neglijenței educative seculare. Dovada e succesul actual al adventismului și a altor secte în lumea rurală. Orice traducere ori adaptare religioasă nu poate fi, deci, decît binevenită. Cu atît mai mult cînd e vorba ca narațiunea „Vieții sfinților" să fie făcută de cel mai mare poet epic, de Victor Hugo-ul nostru național care e d. M. Sadoveanu și de un alt minuitor consacrat al limbii și povestirii romînești care e d. D. Pătrașcanu. Cu această ocazie și în același ordine de idei, nu putem decît regreta că inițiativa privată așa de bine intenționată la început, a zădărnicit mai tîrziu, tălmăcirea Bibliei în romînește de către d. G. Galaction.

*M. Ralea*

* * *

**Radu Rosetti,** *Cu paloșul,* Poveste vitejească din vremea descălecatului Moldovei, 3 volume, București, Editura „Viața Romînească".

D. Rosetti e desigur în publicistica noastră o figură, cu deosebire originală. În spiritul bogat și larg al acestui mare boier moldovan, nepot de domn și descendent al unei străvechi familii, pasiunea de adevăr și inteligența critică a omului de știință sînt fericit îmbinate cu acel dar al imaginației, ce dă viață unor chipuri și scene de altă dată. Istoricul erudit și profund, ale cărui studii au adus o lumină nouă, într'una din problemele fundamentale ale trecutului nostru e în ceasurile libere, cînd ochii lui nu rămîn plecați asupra hrisoavelor, un povestitor plin de farmec. Prin portretele de un puternic relief, descrierea suggestivă a moravurilor, umorul lor viotu, amintirile lui asupra Moldovei din prima jumătate a secolului trecut, rivalizează aproape, cu acele pe care Ion Ghica ni le-a lăsat asupra Munteniei din același vreme și valoarea lor documentară mi se pare neprețuită.

De o lectură nu mai puțin plăcută sînt povestirile moldovenești, variat repertoriu de întîmplări culese, cele mai multe din memoria bătrînilor, unele tragice, altele hazlii sau picante.

Romanul „Cu Paloșul", operă în care imaginația are o parte, neasemanat mai vastă, reeditată acum în trei volume a apărut sînt vre-o douăzeci de ani, cînd originalitatea ei a fost, dacă mi-aduc bine aminte, remarcată de agerul spirit al lui George Panu.

Roman istoric sau mai degrabă „poveste vitejască", cum o intitulează autorul, „Cu Paloșul", nu poate fi apreciat numai după pure și stricte criterii estetice. E mai nimerit să-l privim dimpotrivă, cu indulgența și simpatia recunoscătoare, pe care o arătăm față de unele opere ale lui Dumas père sau Walter Scott, ce au încîntat adolescența noastră și care cu toate atacurile îndreptate împotriva lor de atîtea spirite grave, corespunzînd poate, în ceiace privește unii din noi unor

veșnice nevoi afective, se îndărăpnicesc să trăiască. In jurul descălecatului Moldovei, săvîrșit în anul 1348 și a figurii voevodului Bogdan din Maramureș, d. Rosetti a țesut un complex de situații de un real dramatism, încercînd să reconstitue în același timp culoarea locală și fizionomia caracteristică a unei epoci.

Strămoși de ai noștri din toate clasele sociale în ființă pe atunci, cnezi, neguștori bîrlădeni și țerani, ba chiar soltuzi și pîrgari sași și ostași nemți sau unguri cu felul lor de traiu, costumul, moravurile, petrecerile, prînzurile sau gospodăria lor, se perindează înaintea noastră la rateșul Ciorîolomului dintre Borzești și Racăciuni, la curtea lui Baloș din Poiana, la cetatea Neamțului, în codrii Bacăului, pe țărmul Sire-tului sau a Nistrului, se agită, sufăr sau iubesc, cînd nu se ridică împotriva unei domnii nevrednice și înving sau mor, în luptă cu dînsa. Cum era natural, față de condițiile genului și epoca evocată, acțiunea mai mult exterioară e bogată în complicații și peripeții, în care elementul material și pitoresc primează asupra celui psihic. Rîpiri, travestiri, recunoașteri după mulți ani, între logodnici sau între fiu și tată, bătălii și năvăliri năprasnice, se succed alternînd în tablouri și scene mișcătoare, duioase sau amuzante, în care domină neprevăzu-tul și aventura.

Alături de unele figuri imaginare ca Ștefan Stroici, cavalerescul cneaz, nobilul cruciat Albrecht de Wolkenstein ce împreună cu icoanele ideale ale Mariei sau Ileanei Baloș aduc aminte de unele personaje din faimosul roman al lui Scott, Ivanhoe, de părintele Isaia din care d. Rosetti a făcut un profet al romînismului și un precursor al apostolilor ardeleni de mai tîrziu, d-sa a avut fericita idee de a se inspira (altă analogie cu Scott), din epica populară.

Eroii iubiți ai legendei, Mihu Copilul, „Păunașul Codrilor" răz-bunător al poporului împilat împotriva stăpînirii apăsătoare și lacome, pătimașa și violenta Vidră, bărbătoasa Saigă respingînd hordele tătă-rești venite să-i prade avutul în fruntea viteților Codreni, Toma Alimoș vajnicul și neînvinsul voevod al Bîrladului, ocupă primul plan al povestirii. Personajele odioase ale legendei nu au fost nici ele uitate. Ianoș Ungureanul, lotrul crud își primește pedeapsa, vicleanul Stoian popa e ucis de Mihu cînd cu ajutorul unui misit evreu voia să vîndă Turcilor mireasa rîpită a acestuia, iar pe Manea Fîrtatul, ucigașul lui Alimoș, d. Rosetti în ireductibilul lui moldovenism, îl zugrăvește ca un muntean fălos ce aduce o notă hazlie și din dorința de a părea, se dă drept solul lui Basarab, înșălînd buna credință a Moldovenilor.

Aceste personaje au, cum e firesc, ceva mai mult tipic decît individual. Pornirile și patimile primitive și elementare de care sînt stăpînite izvorăsc însă din eternul nostru fond etnic. Iubirea moșiei și a pămîntului moldovenesc împreună cu setea dreptății la cei mici, același sentiment reunit cu cultul onoarei și idealismul cavalerului medieval la boeri, formează atmosfera morală a acestei vaste narații epice.

Un optimism robust și inalterabil, o încredere profundă și neclintită în viitorul și forțele vii ale neamului, ce nu se manifestă însă niciodată prin declamații sau fraze de comandă, se degajează în același timp dintr'însa.

Prin felul de a privi viața, prin sănătatea și ecilibrul moral al firii cași prin stilul lui simplu, natural și limpede, cu totul lipsit de preocupări estetice, dar și de prețiozitatea și artificiul altor scriitori de azi, d. Rosetti e ultimul din falanga vechilor prozatori moldoveni, Negruzzi, Alecsandri, Gane, Moruzi și aparține unei generații care dispare. Dorim acestei epice povestiri, ce prin naivitatea și parfumul ei tradițional, patriarhal și arhaic poate fi pentru tineretul școlar o lectură de o deosebită valoare educativă, o răspîndire largă. Așteptăm în același timp dela d. Rosetti continuarea delicioaselor lui amintiri și acel roman din epoca lui Moruzi, la care știm că lucrează. Studioasa și senina lui bătrînețe le datorește neamului.

*O. B.*



* * *

**C. Marinescu,** *Infiinţarea mitropoliilor în Țara Romînească și în Moldova*, Analele Acad. Rom., Seria III, T. II, memoriul 6, București, 1924.

Chestia tratată în această lucrare a fost foarte mult dezbătută în literatura noastră istorică și lămurită până la o nouă informație. O contribuție nouă cu o informație inedită a dat Stoica Nicolaescu în lucrarea sa: Domnia lui Alexandru Aldea... etc., (Buc., 1922); prin urmare o nouă reluare a chestiei ar însemna să ai date nouă sau o interpretare personală. D. C. Marinescu nu are nici una, nici alta, ci pornind dela faptele care au fost preocupările altora, prezintă în întregime interpretările stabilite de aceștia. Cînd dă o nouă interpretare, sau amplifică părerile altora, de exemplu înființarea celui de al doilea episcopat în Țara Romînească (pg. 4–5), sau greșește, sau nu consideră toată bibliografia chestiei.

Nu știu de ce-i zice mitropolitului Iachint „unul anume". Tendința de autonomie religioasă, cum o vede d. Marinescu, mi se pare exagerată.

In expunerea sa, d. Marinescu ignorează lucrările d-lui I. Minea, care aduce multe lămuriri asupra chestiei tratate și ne mirăm că nu s'a găsit cineva să-i atragă atenția și asupra acestor lucrări, așa cum i-a atras asupra acelora a lui St. Nicolaescu. Ar fi fost astfel scutit de unele greșeli pe care le face și ar fi căpătat lămuriri prețioase în ceiace privește noima episcopatului de Severin, stăpînirea munteană asupra Severinului și Țării Făgărașului, cași asupra relațiilor dintre Vlaicu și Ludovic I al Ungariei. Tot dela d. Minea ar fi aflat că expediția regelui Ungariei în contra lui Vlaicu a avut loc în toamna anului 1368 și nu 1369 cum ia d. Marinescu din alte prelucrări istorice.

Nu este sigur că Antim a avut reședința în Severin și nu se poate vorbi de acest episcopat fără a se face legătură cu cel catolic înființat în această localitate; astfel au făcut, de altfel, și alți istorici care s'au ocupat cu această chestie. Asupra mitropolitului Hariton ar fi găsit prețioase relații în Minea (Urmașii lui Vladislav, Buc., 1916, nota dela pag. 14–15–16), pe care însă nu le-a utilizat. Tot din nota d-lui Minea aflăm că actul în care apare ca mitropolit al Severinului, Atanasie, e din 1392 și nu din 1394 cum arată, după alții, d. Marinescu.

In ce privește întemeerea mitropoliei din Moldova, ni se spune că Lațcu (și nu Laico) este cîștigat de catolicism prin propaganda celor doi franciscani, iar cîteva rînduri mai încolo aflăm că gestul lui Lațcu era un gest de oportunitate. Care este așa dar lămurirea nouă și părerea definitivă a d-lui Marinescu? Dece apoi la pg. 11, nota 3, se trimite la pg. 9 pentru lucruri pe care nu le găsim? De ce revine asupra înființării mitropoliei subt Iurg Koriatovici cînd această părere este înlăturată din cercetările istoricilor noștri? Afirmația cu Teodosie, trimisul Patriarhiei este problematică, după cum nu dovedește nici dependența bisericii moldovene de mitropolia din Halici înainte de 1393; nici Maramureșul n'a ținut de această mitropolie; cazul stavropighiei din Peri e foarte concludent în această privință. De altfel pentru mitropolia Haliciului putea găsi lămuriri prețioase în articolul lui Sestacos, publicat în Chronica byzantina din Petrograd.

Chestia episcopiei de Cetatea Albă ar fi meritat o discuție mai largă, s'ar fi putut consulta și viața sf. Ioan cel Nou. Cetatea Albă aparținea Moldovei încă pe timpul lui Petru I, care este al Mușatei sau Mușatin, cum spune cronica, nu Mușat cum spune d. Marinescu. *Servoepiscopos* ar fi trebuit discutat în legătură cu tradiția care s'a păstrat la Neamț. Moaștele sf. Ioan cel Nou se aduc la Suceava nu „pentru a consacra și mai mult caracterul de reședință mitropolitană" a capitalei Moldovei. Mitropolitul Moldovei era numai ctitor al mănăstirilor Neamț și Bistrița, ele nu-i aparțineau, cum afirmă d. Marinescu.

Cum se poate ca d. Dobrescu, în lucrările sale apărute în 1906 și 1912, să admită interpretarea lucrării d-lui Marinescu care apare în 1924 (vezi nota 3, pg. 21). Și cine sînt oare „frații catolici" din erată?

In ceiace privește tehnica citațiilor, avem de observat că s'ar cere ca fiecare lucrare, cînd se citează întâia oară de autor într'o carte, să aibă titlul complect cu data și locul apariției, pentrucă altfel noii autori ne pun uneori în impasul să nu știm despre ce anume volum este vorba. Așa este de pildă cu acel volum din Hurmuzaki, editat de d. Iorga, în care se cuprind documente grecești relative la sec. 14 și 15; așa că nu e suficient să citezi Hurmuzaki - Iorga, p. 10, n-rile 9-11, ci Hurmuzaki - Iorga, Documente, vol..., partea..., pag...

*Dr. Emil Diaconescu*

* * *

**Emmanuel Leroux,** *Le pragmatisme américain et anglais*, Bibliothèque de philosophie contemporaine, F. Alcan, Paris, pg. 429.

William James remarcă undeva ciudatele fluctuații de atitudine ale spiritului public față de pragmatism. Formulele frapante care, negînd posibilitatea aflării *adevărului absolut*, afirmau că adevărul e în ordinea gîndirii, ceiace prin cios e în ordine biologică", sau, cerînd să se renunțe la postulatul nerodnic al unei „realități fixe, complecte și independente de gîndirea omenească", spuneau că realitatea nu ne este dată, ci treptat-treptat construită de noi, au creat o atmosferă ostilă pragmatismului. Dar deodată, o răsucire bruscă și opinia publică părăsește atitudinea dușmănoasă, iar paradoxele și absurditățile pragmatice par să fie bunuri publice, banale și vechi de cînd lumea.

Larquier des Bancels și însuși Leroux merg mai departe și constată că rapida banalizare a pragmatismului, a fost o piedecă pentru cercetarea serioasă a operelor protagoniștilor principali, subplantate de interpretări inexacte. „Pragmatismul e o doctrină mai mult celebră, decît cunoscută."

Dacă sec. XIX în a doua a sa jumătate este, subt influența pozitivismului, dominat de *scientism*, vremea noastră înseamnă o furioasă năvală a idealismului anti-intelectualist. Plecînd toi dela „veșnic-tînărul" Kant, cultivat de Schopenhauer, Renouvier, anti-intelectualismul a cotropit întreaga gîndire contemporană. In Germania, Nietzsche tună împotriva căutării idealului moral și a adevărului în afară de viață; în Franța, înțeleptul Boutroux, care determină acea pleiadă de cugetători ca Poincaré, Duhem, Milhaud să înțeleagă filozofia ca o „réflexion sur la science", apoi iraționalistul mistic Bergson și austriacul E. Mach, toți năpădesc cu lovituri vrăjmașe asupra intelectualismului.

Cartea lui Leroux urmează brațul anglo-american al acestui puternic curent de gîndire.

Cele trei mari capitole ale cărții par actele unei drame.

In primul se studiază formarea pragmatismului, conceput ca o reacțiune împotriva celor două curente de gîndire, care-și disputau publicul filozofic anglo-american în ultima treime a secolului trecut:

a) naturalismul (Tyndall, Huxley) pentru care conștiința era epifenomen, spiritul un „automat conștient", iar înlănțuirea cauzală era considerată așa de strictă, încît pentru Clifford orice credință nejustificată era o crimă;

b) anglo-hegelianismul, adică neo-kantismul unui Green, Royce sau Bradley.

Se trece apoi la studiul reacționarilor pragmatiști:

1. *W. James*, al cărui sistem e judecat în raport cu personalitatea sa înclinată spre concret, cu influențele suferite dela un Ch. Peirce, Emerson, Carlyle și mai ales dela pluralistul francez Ch. Renouvier. Apoi e urmărită pas cu pas închegarea gîndirii lui James, dela timida distincție a cunoștinței prin senzații sau prin concept, la psihologia inteligenții „care operează selecții", pânăla metafizică, care trebue să determine atitudinea noastră în fața universului, atitudine de contemplație sau activitate, de timiditate sau îndrăzneală, de energie sau indiferență".



2. *Ferdinand C. S. Schiller*, acest cugetător îndrăzneț și polemist viciu, care cu inspirații din Aristotel, Ravaisson și din concepțiile metaglometrice discutate de-un Calinon sau Poincaré, clădește, pe temelia psihologiei jamesiene, pragmatismul său humanist, antropomorfic, sculptîndu-i pe frontispiciu maxima lui Protagoras din Abdera: πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος (omul e măsura tuturor lucrurilor).

3. *John Dewey*, a căruia activitate este urmărită în domeniul moralei, unde Dewey a conceput „interesanta noțiune a unui ideal mobil"; în pedagogie, unde a descoperit „că orice gîndire fecundă se formează în vederea unei acțiuni concrete". Paginile în care e expusă critica adusă de Dewey și seminariul său din Chicago împotriva concepției epistemologice în logică și este schițată concepția sa instrumentalistă, sînt dintre cele mai minunate.

A doua parte a cărții înfățișează cristalizarea pragmatismului, fundat pe o critică prealabilă a tuturor doctrinelor anterioare și pe o concepție epistemologică proprie.

Asistăm la indignarea lui Ch. Peirce, care văzîndu-și doctrina schimonosită și-o îngrădește mai precis, botezînd-o *pragmaticism*, numele cel vechiu rămînînd pradă „răpitorilor de copii", cum îi numește pe pragmatiști.

In ultima parte autorul întreprinde opera de critică propriu zisă, continuînd critica inerentă părții expozitive.

In discuția, dacă este admisibilă sau nu identificarea între adevăr și verificare, apar și cunoscuții pragmatiști italieni: Vailati și Mario Calderoni.

Concluzia lui Leroux că pretinsul nou criteriu pragmatic al adevărului, revine în realitate tot la definiția tradițională a adevărului=acord cu realitatea, singurul aport original fiind viguroasa analiză a inteligenții și a rolului ei, ni se pare justă.

Obiectivitatea, claritatea și preocuparea statornică de a sesiza legătura dintre personalitatea unui filozof și sistemul său, urmărirea stăruitoare a filiației ideilor și modul de închegare într'un sistem coherent, fac din marea monografie a lui Leroux un minunat ghid în literatura acestui bogat capitol din istoria filozofiei contemporane.

O singură rezervă: Leroux face prea puțin loc determinismului social.

Pragmatismul a răsărit pe pămînt american și acolo s'a produs efflorescența cea mai bogată, oricît s'ar vorbi de un pragmatism italian (Papini), sau chiar german (Vaihinger).

Poate ar fi trebuit să fie relevată legătura între religiozitatea anglo-americană și justificarea pragmatică a credinței, între cerbicia și pornirea cătră acțiune a iankeului și accentuarea importanței experienții de cătră pragmatism, acest „tonic al acțiunii".

*Sorin Pavel*

# Revista Revistelor

## Georges Duhamel

Cînd războiul s'a început, Duhamel publicase patru volume de versuri, două de critică și trei piese de teatru. Două opere de imaginație, care nu au apărut decît mai tîrziu (Confession de Minuit" și „Les hommes abandonnés") erau începute. S'a spus totuși că războiul a revelat pe acest scriitor. El a fost în adevăr pentru dînsul, o teribilă și neuitată învățătură. Duhamel însuși, s'a explicat într'o conferință ținută în 192), asupra acestui punct. Războiul, spune el nu poate modifica arta, nici crea artiști. Teoria războiului generator e o injurie adusă genului omenesc sau o impostură. E drept însă că el „a multiplicat și agravat experiența noastră asupra vieții, a suferinții și a morții". Datorită lui, omul se cunoaște mai profund și întrevede pe ceilalți cu o luciditate mai crudă.

Pe cînd literatura convențională a „comercianților oficiali ai gloriei" reducea „noțiunile complexe la dimensiunile unei cocarde", lucrind cîte douăsprezece ore în atmosfera grea a sălilor de operație, judecător secret a imensei crime mereu reînoite, Duhamel a știut să se gîndească la viitor, depunînd la dosarul războiului două teribile piese: „La vie des Martyrs" și „Civilisation". In cea dintâiu, Duhamel a reușit să noteze mille aspecte ale durerii, variate și multiple ca și indivizii. Descripțiile lui sînt interioare. S'ar putea spune că scrie cu scalpelul și meseria lui de medic, i-a ajutat să perceapă durerea secretă, acea a sufletului mortificat și umilit, adesea mai mare decît cea fizică. Dacă Duhamel a implorat mila noastră pentru martirii războiului, el nu a uitat nici pe călăii lor sau pe acei, ce prin incompetență sau indiferență au rămas insensibili, în fața suferinței. „Civilisation" e un violent rechizitoriu în care nu găsim cuvinte de ură împotriva acestor ființe fără suflet, ci o ironie feroce, un rîs amar, nervos și răzbunător! Duhamel nu conchide niciodată, ci lasă aceasta în grija cetitorului. El expune numai faptele în nuditatea lor, ilustrînd definiția pe care a dat-o literaturii de mărturii: „E aceia care face orice concluzie de prisos".

Ceiace interesează pe Duhamel în „Confession de Minuit" e cași în operele lui anterioare, tot sufletul, dar nu în aceiace are conștient ci subconștient sau chiar inconștient, în partea lui cea mai tulbure și mai intimă. Nu e desigur istorie mai tristă ca acea a gîndurilor secrete ale lui Salavin. Duhamel analizează gînduri ce nu le putem stăpîni și care ne conduc uneori pînă la acte, zugrăvește în chip nemilos stări de suflet, ce nu le mărturisim nimănui, nici chiar nouă înșine. Cu toții semănăm puțin lui Salavin, dar rezistăm ceva mai bine la impulsiile profunde și adesea bizare, ce se agită în profunzimile sufletului.

„La Possession du Monde" e un antidot împotriva acestor cărți dureroase. E o biblie a vieții interioare și a cultului sufletului. Creștinismul de care e impregnată e însă despoiat de dogme, pur terestru și uman. Ceiace alții numesc Dumnezeu sau viață eternă, Duhamel numește posesiune, dar prin aceasta el nu înțelege acea a bunurilor materiale, un cîmp, o casă sau un automobil, ci conștiința profundă a sufletului, descoperirea lui cași a universului pe care-l reflectează. „Civilizația științifică, scrie el, trebue să fie o servitoare și nu o zeiță. Să-i substituim civilizația morală, domnia sufletului, singur capabil de a salva rasa omenească, în desesperanta mizerie contemporană".

Judecățile pasionale asupra acestui scriitor sînt un omagiu aduse puterii sale. Opera lui, tradusă în mai multe limbi, cuprinde



cîteva adevăruri eterne și contribue la binele oamenilor, învățîndu-i să evite tragice experiențe.

(Cézar Santelli, *Mercure de France*, August).

## Sportul și literatura

Cuvîntul sport cași romantismul sau sindicalismul e unul din acele cuvinte paravan, ce pot adăposti orice voim. Am căuta în zadar în el o ideologie specifică și intrinsecă. E de ajuns pentru a ne da samă de aceasta, să cercetăm unele romane sau esseuri sportive, ce au apărut de curînd în Franța.

Pentru Henri de Montherlant, sportul e un antidot contra doctrinelor femele: humanitarism, egalitate, fraternitate, democrație. Sportul exaltă individul, fortificînd în acelaș timp în el, simțul social și respectul ierarhiei. El dezvoltă spiritul național. „Ludus pro patria și pro religione" e formula lui Montherlant. Idealul sportiv așa cum îl întîlnim în „Le paradis à l'ombre des épées" sau „Les onze devant la porte dorée", are un caracter tradiționalist, catolic, naționalist și războinic.

Marcel Berger, în „Histoire de quinze hommes", cași Dominique Braga în „Cinq mille" mobilizează sportul în serviciul unui ideal exact contrar. Achiziția adevăratului spirit sportiv de către indivizi și popoare e menită să aducă dimpotrivă o eră de pacifism.

Sportul va învinge după ei vanitățile naționale și va nivela frontierele și deprinzînd pe om să recunoască fără rancună superioritatea altuia, va crea o fecundă emulație. Cu toate deosebirile dintre Montherlant, Berger sau Braga, el au cu toții cultul echipei, în care fiecare ocupă locul cuvenit cași noțiunea unei autonomii a corpului omenesc, ideia unei inteligenți și a unui stil corporal.

Pentru Jean Bernier, în romanul lui „Tête de Mêlée" sportul e dimpotrivă un joc, întrebuințarea conștientă a excesului de vitalitate a adolescenții. Și valoarea lui morală e acea a unei eliberări de prejudecăți, de legături familiale cași sociale. Un suflet liber, într'un corp liber. Servitudinea războiului așa cum o înțelege Montherlant nu poate coincide cu libertatea sportivă.

Iată trei ideologii sportive diferite și chiar opuse. Și desigur se mai pot găsi și altele. Trebue să conchidem oare cu Bernier la imposibilitatea de a cere sportului o morală și o regulă de viață? E poate începutul înțelepciunii, căci sportul se pretează deopotrivă la o doctrină de pace cași la una de războiu, la una conservatoare cași la una revoluționară.

Interesul pe care-l deșteaptă în ultimul timp în Franța ideologia sportivă (Anglia și America nu posedă, cu toată practica sporturilor, asemenea literatură), provine probabil din nevoia unei reîntoarceri la natură, ca o reacțiune împotriva mecanicelor moderne. Ideologia sportivă e una din formele franceze ale naturismului post războinic, care se numește în Germania adamism sau școala de înțelepciune din Darmstadt, în India gandhism și care se traduce aproape pretutindeni, prin curile de nuditate și de soare. Totdeauna, după marile cataclisme, cînd civilizațiile sînt amenințate cu ruina în urma unei tensiuni excesive, apar doctrinele naturiste. Considerate supt un unghiu anumit: creștinismul în vremea lui August, monahismul în evul mediu cași rousseauismul în secolul XVIII sînt naturiste.

La rădăcina ideologiilor sportive de azi, e desigur un fenomen de acelaș ordin, o renunțare la toate minciunile civilizației, nevoia unei băi de sentimente pure și autentice.

(Benjamin Crémieux, *Nouvelles littéraires*, August).

## Acționariatul uvrier și legislația franceză recentă

Dezbaterile recente ale Consiliului superior al muncii au scos în relief și într'un mod regretabil, opoziția fonciară între punctul de vedere al patronatului și acel al clasei muncitoare, asupra problemei participării personalului, la beneficii și la gestiune. In zadar

unii arbitri dezinteresați, ca actualul ministru al muncii Justin Godart, au suggerat un teren de înțălegere; consiliul s'a separat fără ca o apropiere să se poată efectua între părțile adverse. Și totuși, găsirea unei formule de conciliare apare ca o nevoe urgentă. De aici sforțările confuze, dar interesante ale legislației contemporane, mai ales în Franța, de a lărgi concepția modernă a salarului, subtituindu-i o formulă mai dreaptă și mai umană, bazată pe ideia asociației capitalului cu munca. Sarcină zadarnică vor spune pesimiștii și aproape totdeauna sterilă, atît din cauza nerăbdării necugetate a maselor uvriere cît și din conservatismul strîmt al unei părți a patronatului. Sarcină necesară totuși, cum spune Gide, dacă societatea contemporană e decisă „să facă economia unei revoluții".

La prima vedere, cooperativa de producție, care suprimă salariatul, transformînd pe salariat în asociat, pare soluția cea mai elegantă a problemei. Din nenorocire, practica dezminte prea des speranțele teoreticienilor și cei mai aprinși cooperatori recunosc că delicatul mecanism al cooperației, implicînd educația socială complectă a clasei uvriere, nu poate fi încă generalizat. Mulți ani, salariatul va rămînea se pare, forma normală a producției. Dacă vrea să facă operă utilă și imediat realizabilă, legislatorul, secundat de inițiativa privată, trebue să aibă în vedere abuzurile și injustițiile salariatului, mai degrabă decît principiul lui.

In această ordine de idei, participarea la beneficii, trecea până acum cîțiva ani în ochii multor economiști, ca un mijloc ce suprimă inconvenientele salarului, stabilind între patron și salariat, o asociație virtuală și înlăturînd lupta de clasă. Puternic stimulent la lucru, participarea la beneficii prezenta deasemeni, muncitorului, acea securitate, pe care el nu o putea găsi în cooperativa de producție. Totuși, participarea la beneficii, în formele ei variate de repartiție, nu s'a dezvoltat cum sperau promotorii ei și azi nu funcționează în Franța, decît în 75 de stabilimente de importanță mijlocie. Instituția s'a lovit de un dublu obstacol: neîncrederea muncitorilor și dificultatea practică de a organiza controlul bilanțurilor, de cătră participanți, fără a paraliza acțiunea patronală. Multe întreprinderi, care încercase în mod loial participarea, au fost nevoite să renunțe la ea. Constatarea acestui eșec relativ a unei instituții bune și fecunde în sine, a împins pe legislatorul francez să propună industriașilor un tip de participare, ce permite o strînsă asociare a personalului la gestiune și profit, lăsînd în acelaș timp capitalului, o parte importantă în direcție. In acest spirit a fost votată, în plin războiu, legea din 26 April 1917, asupra societăților anonime cu participare uvrieră. Trei idei esențiale caracterizează această lege: 1) muncitorii vor avea drept la o parte din beneficiile realizate de întreprinderea de care sînt legați; 2) ei vor participa la gestiune, fiind reprezentați în adunările generale și avînd loc în consiliul de administrație; 3) ei vor avea un drept de creanță eventuală asupra activului social.

Inspiratorii legii aveau mai puțin în vedere dividentul, ce-l va încasa muncitorul, cît participarea lui la direcția întreprinderii. „Aici spunea raportorul legii, Deschamps, vedem o inovație fericită și posibilitatea de a împiedica nașterea multor conflicte".

Aceste speranțe însă nu s'au realizat. In șapte ani, nu s'au format decît douăsprezece societăți după tipul nou, din care unele au dispărut. Gide, cu toată predilecția lui pentru forma cooperativă, semnalase obstacolele. E de temut spunea el, că avantajele oferite de lege, nu vor fi suficiente pentru a decide societățile să aleagă această formă nouă de asociație, căci ele nu pot fi puse în balanță, cu sarcina ce reprezintă pentru dînsele împărțirea beneficiilor și riscul pe care-l implică pentru orice întreprindere, abdicarea parțială a autorității patronale, în mînile elementului uvrier. Deși acțiunile capitalului conservă majoritatea în consiliul de administrație, simpla prezență în consiliu a unui element uvrier important, ar face pe capitaliști să se teamă de o opoziție energică, la toate măsurile luate de ei în interesul întreprinderii, ce ar avea ca rezultat reducerea dividentelor imediate. In unele cazuri, opoziția fiind ireductibilă, consiliul s'ar transforma iar, într'un cîmp de luptă, între capital și muncă.

Iată dece, legea din 1917 nu s'a aclimatizat în mediurile industriale, iar camerele de comerț din Paris și Lyon au scos în fața ei un strigăt de alarmă. Care trebue să fie în aceste condiții, atitudinea legislatorului? Societățile noi îndărăptnicindu-se să conserve forma veche pur capitalistă, va trebui el să vie cu obligația legală? Chestia pusă astfel nu poate fi rezolvită, decît printr'o distincție esențială între întreprinderile concesionare și industria liberă. In ceiace privește cele dintăiu, trei legi asupra minelor, huilei albe și căilor ferate, admit principiul obligației. In industriile private însă, deși se găsesc numeroși partizani ai acestei păreri, măsura ar fi imprudentă. Căci dacă regimul acționariatului uvrier ar fi impus legal, multe întreprinderi s'ar găsi fără îndoială, nu atît prin faptul micșorării beneficiilor, cît prin acel al ingerinții delegaților personalului în administrație, într'o poziție de inferioritate, față de concurenții lor străini.

Deși problema participării directe sau indirecte a personalului la gestiune e de o extremă complexitate, rămîne totuși de cercetat, dacă nu e posibil să se dea satisfacție, în oarecare măsură, deziderațelor clasei muncitoare, fără a anihila însă, autoritatea patronală și a compromite avîntul economic al industriei naționale.

(Paul Pic. *Revue internationale du travail*, Iulie).

---

# Bibliografie

**Dr. Iosef Klausner,** *Istoria Evreilor,* trad. de Efraim Weiner și Fridrich Ștern, Tip. Viața Romînească", Prețul 45 lei.

**Alfred Moșoiu,** *Toader Nebunul,* Ed. „Cartea Romînească", București, Prețul 25 lei.

**C. Sandu-Aldea,** *Pe d-umul Bărăganului,* Ed. „Cartea Romînească", Prețul 40 lei.

**Th. Speranția,** *Călătoriile lui Enache Cocoloș,* ediția III-a, Ed. „Cartea Romînească", Prețul 30 lei.

**A. Dumas-Fils,** *Diana de Lys,* trad. de A. Șerban, Ed. „Cartea Romînească", București.

**Il. I. Iliescu,** *Procedura penală practică pentru ofițerii de poliție judiciară,* Ed. „Cartea Romînească", 1924 București, Prețul 50 lei.

**Il. Chendi,** *Impresii,* Ed. „Cartea Romînească", București, Prețul 40 lei.

**Vasile Alecsandri,** *Inșiră-te mărgărite,* Ed. „Cartea Romînească", București, Prețul 2.50 lei.

**Traian Demetrescu,** *Nuvele și îndemnări,* Ed. „Cartea Romînească", București, Prețul 2.50 lei.

**Dr. Andrei Iliescu-Lespezi,** *Căsătoria față de știință,* Bibl. „Minerva", Ed. „Cartea Romînească", Prețul 6 lei.

**I. N. Potapenko,** *In slujba adevărată,* vol. II, Bibl. „Minerva", Ed. „Cartea Romînească", Prețul 6 lei.

**Ion Ciocîrlan,** *Vis de Primăvară,* Bibl. „Minerva", Ed. „Cartea Romînească", Prețul 4 lei.

**Ion Pop-Cîmpeanu,** *Cîmpia Transilvaniei,* Cunoștințe Folositoare, Ed. „Cartea Romînească" Prețul 3 lei.

**Al. Cazaban,** *Bodoreanca,* Pagini Alese, Ed. „Cartea Romînească", Prețul 2.50 lei.

**G. Dem. Teodorescu,** *Poezii populare,* Pagini Alese, Ed. „Cartea Romînească", Prețul 2.50 lei.

**Iacob Negruzzi,** *Coconul Pantazachi,* Pagini Alese, Ed. „Cartea Romînească", Prețul 2.50 lei.

**M. Eminescu,** *Poezii populare,* Pagini Alese, Ed. „Cartea Romînească", Prețul 2.50 lei.

**Gr. Alexandrescu,** *Fabule,* Pagini Alese, Ed. „Cartea Romînească", Prețul 2.50 lei.

**Ioan Ghica,** *Egalitatea,* Pagini Alese, Ed. „Cartea Romînească", Prețul 2.50 lei.

**Ioan Creangă,** *Opere complecte,* Librăria „Ostașul Romîn", Cernăuți, 1924, Prețul 80 lei.

**P. N. Panaitescu,** *Studii asupra învățămîntului economic industrial,* București, 1924.

**O. Tăslăuanu,** *Producția* (un program economic), Cluj, 1924.

**M. Moldovan,** *Dr. Freud și problema inconștientului,* București, 1924.

---

*Nouvelle Revue Française,* 1 August 1924.
*Revue Mondiale,* 15 Iunie, 1 August 1924.
*Mercure de France,* 15 Iunie, 1 August și 15 August 1924.
*Revue internationale du travail,* Iunie și Iulie 1924.
*Țara Noastră,* No. 2—33.
*Klingsor,* No. 5, August.
*Transilvania,* No. 6, Iunie.
*Societatea de mine,* No. 14, 15, 16, 17 și 18.
*Arhivele Olteniei,* No. 14.
*Revista romînă,* No. 1.
*Țara de jos,* No. 3.
*Noua revistă bisericească,* No. 1—2.
*Ideia europeană,* No. 147 și 150.
*Gîndul nostru,* No. 4—5, Iunie—Iulie.

---

1924 ANUL XVI. SEPTEMBRE. No. 9

# Viața Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

## SUMAR:




IAȘI

**Redacția și Administrația: Strada Alecsandri No. 3**
**1924**

VIAȚA ROMINEASCA apare lunar cu cel puțin 160 pagini.—Abonamentul în țară un an 300 lei.—Jumătate an 150 lei. Numărul 30 lei.—Pentru străinătate: un an 350 lei; jumătate de an 250 lei. Numărul 50 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

# Voica

I

— Voică, ce ai? De ce plîngi?

Ca să răspundă, țăranca ridică buimăcită capul din poal și-și șterse ochii turburi de lacrimi, cu dosul palmei. Ii rămase fața murdară.

— Ce să fie, domnișoară, vai de zilele mele!... Uite: mă gonește! Mă gonește Dumitru!

— Cum așa? Nu înțeleg. De ce te gonește?

— De!... Uite așa!...—și reîncepu să plîngă resemnată.

— Voică, ridică-ți capul și răspunde-mi: de ce te gonește? Spune-mi drept: ce i-ai făcut?

— Nimic, domnișoară.

— Atunci de ce te gonește?

— Da' știe-l Domnul. S'a săturat și pace...

Plîngea, plîngea.

— Nu mai plînge, Voică. O fi fost supărat și ți-a zis numai așa, dar nu te poate goni. Lasă-l că o să-i treacă.

— Că nu mă gonește să-mi zică: „pleacă" și eu să plec, da' vezi: m'a bătut și astă noapte și mi-a zis: „Na și mai na până ai să te saturi și o să pleci". Și eu: „Dă, cine, dă! Că nu dai în mine, dai în vită, că vită să fi fost și nu munceam atîta pentru tine!" Și a zis: „Vită, ne-vită, tu să pleci la mă-ta acasă". Și eu: „Nu plec mă! Nu plec nici moartă"... Ce să mai zic: i s'a urcat mînia la cap și a dat turbatu' în mine, a dat ca în cîni.

Și Voica, nenorocită, ghemuită jos, bocea a jale cu glas slab, cadențat: „Aoleu, măiculița mea, ce ți-am făcut?"

Jeluirea Voichii dăinui mult, din ce în ce mai slabă, mai resemnată, duioasă, contopindu-se cu înserarea ce se așternea. Și, ca viața ce se zbuciumase în tot lungul zilei, se stinse, obosită, tîrziu, în întuneric.

* * *

Cînd am deschis ușa odăii mele, lumina mare a flăcărilor din vatră îmi umplu dureros ochii, o clipă, și apoi o zării pe Voica stînd lîngă vatră. Nu mai plîngea. Nu mi-a spus nimica. Mi-a întins numai un scăunel mic și scund să șed lîngă foc ca în fiecare seară.

Voica fierbea mămăliga. Coceni uscați ardeau cu lumină vioae, dar se și potoleau repede; iar odată cu flăcările ce ațipeau, se auzea cum încetinea și bolboroseala ceaunului. Repede ea potrivea din nou pe foc un mănunchiu de frunze de porumb uscat. Un timp, acopereau de tot focul și-l întunecau. Nu mai vedeam nici pe Voica, nici lucrurile de prinprejur, nimic decît ochii pisicii. Apoi, deodată, în convulsii dureroase, frunzele se aprindeau vioiu împrăștiind din nou nebunia luminoasă a flăcărilor.

Cînd Voica amesteca mămăliga, rămîneam uimită: sta jos, lua ceaunul de pe pirostrie și, așa fierbinte, fără a-i simți arsura, îl prindea cu tălpile picioarelor, îl ținea strîns, și, cu făcălețul, învîrtea iute. Se auzea ritmic zgomotul metalic al brățărilor ei. Cînd fierbințeala o pătrundea, Voica fîșîind scurt din buze—ca zgomotul apei ce dă în foc—sucea vasul. Și toate făcute cu graba ce o ai cînd te încumeți să ridici cu mîna un tăciune aprins, căzut pe podea.

Se auzi poarta scîrțîind și apoi și carul tras de boii îngreunați subt povara oboselii și a întunericului. Sosea dela muncă Dumitru, bărbatul Voichii.

Intră în casă, cu pași rari, înăbușiți în opinci. Îmi dete buna seara, și întrebă răstit pe Voica:

— Gata mămăliga?

— Gata.

Se duse apoi să închidă poarta dela drum.

În vatră se făcuse prea cald. Eșii. A lene mi-am rătăcit pașii în lungul bătăturii. Era liniște. Cerul limpede se înălțase sus, sus de tot, stropit de stele.

Boii, două pete albe, rumegau culcați. Carul gol avea oiștea căzută cu capul la pămînt. Pe o buturugă, mai în fund, sta Dumitru, alb și el, pătruns de aceiași oboseală ca a boilor.

Îmi reamintii spusele Voichii și nu puteam crede ca liniștea lui să ascundă atita răutate.

— Ce faci aici, Dumitre?



— Ce să fac, domnișoară? Uite... stau.

— Ai obosit?

— Păi... obosit.

— Mai aveți mult de lucru?

— Este, domnișoară, este destul.

Copleșit de viață, o indura cu nepăsare, fără să o blesteme, fără s'o iubească. Părea că trăește din obișnuință.

— N'ar trebui ploae?

— Ba ar trebui, că dacă nu dă, se strică sămănătura.

— Cum, Dumitre, și nu faceți nimic?

— Păi, ce să-i faci... Și apoi, lasă, domnișoară, că mai rabdă cîmpul. Poate o da ploaia...

Scoase din brîu tabachera, o lovi scurt, o deschise și-și răsuci o țigară.

Din casă se auzi glasul Voichii ce-l chema la masă. Sculîndu-se, răspunse înfundat:

— Hai că viu.

În treacăt, cu piciorul, mai împinse o grămadă de fin în fața boilor. Intră în casă, cu pașii legănați. De cîte ori treceam prin fața ușii deschise, îi vedeam mîncînd. Stăteau jos, așezați lîngă o masă joasă, rotundă. Mîncau, cu linguri de lemn, din aceiași strachină.

Păreau obosiți, îngîndurați. Focul ce încă pîlpîia, aruncînd umbre curioase și lumini roșietice, le deforma necontenit fața.

Tîrziu, la mine în odae, pe cînd sfîrșeam și eu masa, Maria, servitoarea cu care venisem dela oraș, îmi spuse:

— Domnișoară, să vedeți cum a bătut-o pe Voica nenea Dumitru astă noapte!

— De unde știi?

— Da, zău. Am auzit-o cum se văita.

— Și de ce a bătut-o?

— Voica a zis că nu vrea să ia copilul și el a zis că atunci o gonește.

— Ce copil?!—întrebai, cu totul nedumerită.

— Copilul lui Dumitru.

— Care copil?

— Ăla de l-a făcut în Moldova.

— Ce copil, Mario?

— Știu și eu, domnișoară? Așa zice ea.

— Cine, Voica?

— Da.

— Și cu cine l-a avut? Nu cu Voica?

— Aș! Da' de unde! Cu o țigancă, în timpul războiului.

— Cu o țigancă? Și unde e copilul?

— La mă-sa. Și zice că-l aruncă în curte de-l face pe nenea Dumitru de rîs în tot satul și că o bagă pe Voica în groapă cu farmece. Ferească Dumnezeu de Țigani!

Lămuream acum în lacrimile Voichii un înţeles.

— Şi biata Voica ce zice?

— Mi se pare că i-a cerut lui nenea Dumitru ale două pogoane de pămînt de lîngă grădină pe numele ei, şi el zice că nu vrea să i le dea.

— Aşa? Dar dacă i le dă, atunci vrea Voica să ia copilul?

— Da.

Risei.

— Păi, să-i dea Dumitru pămîntul şi să ia copilul la el, şi gata.

— Sigur.

— Şi nu-i dă?

— Nu.

Aveam impresia că mă căznesc să răspund unei ghicitori stupide care, cu cît te sileşti s'o deslegi, cu atît e mai fără de înţeles.

Un ciocănit discret, şi Voica intră binişor, închise uşa şi, surizînd uşor, se opri în mijlocul odăii.

— Ce-i, Voică?

— Ce să fie, nimic. Am venit la mata.

La început crezusem că avea nevoe de mine, însă răspunsul ei nepăsător mă miră. Părea şi ea, caşi Dumitru, atît de liniştită! Totuşi în liniştea lor parcă se pîndeau, gata să dea o luptă duşmănoasă.

Aşezată jos, lîngă mine, Voica mînca nişte pesmeţi de ceai. Zise:

— Iarăşi mi-a furat două puici afurisita de Floarea! Am să-i fac una într'o zi... să mă pomenească!

— Care Floarea?

— Cumnata. A lui Stoian.

Dar Maria izbucni:

— Şi ea a zis de matale la fel: că i-ai furat o găină care oua!

Fără s'o mişte cituşi de puţin învinuirea, Voica mai spuse odată, tărăgănind cuvintele ca o melodie:

— Las' că-i fac eu una!

Şi apoi, cu acelaşi glas domol care poate lăsa gîndul într'altă parte:

— Domnişoară, să vii Duminică la horă... Te îmbraci cu hainele cele ţărăneşti, pe care le ai. Se 'ndrăgostesc de matale toţi feciorii. Mîndră ai fi!... Ţi-aşi da şi salba mea!... Seara îţi pui praf alb pe obraz? Pudră d'aia?

Maria, în picioare, cu un surîs dispreţuitor pe buze, privea ţăranca aceia care nu fusese ca ea la oraş.

Intrebai:

— Voică, dar unde e Dumitru? Nu te aşteaptă?

Cu capul făcu semn că nu. Simţeam că are ceva să-mi povestească, dar că Maria o stinghereşte. Zise:



— Domnişoară, azi stau cu dumneata până te culci! Mă laşi?

— Stai. Mario, tu poţi pleca, îmi ajută Voica să mă culc.

Rămasă cu mine, Voica, stîngace, nu ştia cum să-şi înceapă destăinuirea. Işi frămînta mînile. O întrebai:

— Nu mai plîngi, Voică?

— Nu mai plîng, domnişoară.

— Te-ai împăcat cu Dumitru?

— Aşi!

Tăcu o clipă, şi, hotărîndu-se brusc, îmi şopti grăbită:

— Domnişoară, eu am să plec.

— Te duci să te culci?

— Nu, plec dela el, dela Dumitru.

— Cum pleci? Unde?

— Uite aşa, la mama.

— Cînd?

— La noapte.

— Şi el ce zice?

— Nu ştie... Şi cînd oiu pleca, atunci o să vadă el cine-i sînt la casă! Să-l vedem singur!

O întrebai fără înconjur:

— Dar tu ce te faci dacă dă el divorţ? Ştii: despărţanie, —îndreptai în faţa ochilor ei miraţi— şi o aduce pe aia cu copilul?

Voica, fără să se mire că ştiu şi eu de copil—se vede că de aceia îi spusese Mariei, ca să aflu eu—nu răspunse o clipă, ca vrînd să-şi adune gîndurile, şi apoi începu încet şi rar:

— Uite, el nu ştie, dar i-am ascuns nişte ţoale şi cînd plec le iau cu mine. Atunci el, întâiu, o să zică: „Bine că a plecat", dar cînd o vedea că-i lipsesc hainele, o să vie fuga să mi le ceară înapoi. Eu îi zic: „nu ţi le dau până nu mergem la dreptate. Aşa mi-ai fost, aşa îţi sînt". El o să se întoarcă acasă şi o să se pregătească să plece peste cîteva zile în Bucureşti la ţigancă să iee copilul şi să facă scris la judecată, cum ziseşi, că am plecat; dar în casa pustie n'o să-şi găsească nici singurel rostul dar mite cu copil mic...

Voica povestea mereu fără să i se urce nici cea mai mică emoţie pe faţă, iar eu, încremenită, ascultam înşiruirea ei. Spusei:

— Aduce ţiganca în locul tău.

Voica dete scurt din cap dispreţuitoare:

— Să-l vedem: o face-o şi pe asta?... Domnişoară, aia e ţigancă d'alea turbatele, căţea de se întinde cu toţii şi-şi leapădă copiii, căci mi-a fost destul blestem de nu mi-a dat şi mie Domnul Sfînt colo, un copil măcar, că tot asta mi-o spune cînd îi zic ceva de ăla din Moldova şi de femeia cu care s'a încurcat, arz-o focul: Fa, în loc să zici bodaproste că ţi-am adus unul, puturoaso—să mă ertaţi, domnişoară, că aşa îmi zice...

— Dar tu de ce n'ai avut?

— Știu și eu? Așa și sora mea. Are și ea destule zile amare, dar nu ca mine. Și zic: pe țigancă n'o aduce, că știe cine e; atunci mai stă cîteva zile singurel de n'are nici cine să-i facă fiertura și apoi mai vine odată la mine... de-mi cere hainele; eu nu i le dau nici dacă mă bate căci aci, la el, mă bate, așa ca să zic într'o zi, sătulă: da' adu-l odată și pace, să isprăvim,— și așa să nu-mi mai dea pămînt; da' acolo...

— Voică, dar fără pămînt de ce nu iei copilul?

— Fără pămînt nu, căci dacă se prăpădește el, Doamne ferește, ia corcitura aia de copil, făcut cu alta, tot ce am muncit eu, că e lege, și rămîn pe drumuri la pomana lui... Și zic că acolo nu m'o bate atît ca să nu pot răbda și atunci spune el: „Na, fă, pămînt, eu aduc copilul, și... vină".

Aci Voica începu să plîngă, cași cum desnodămîntul s'ar fi și împlinit, cu toată reala lui tristețe și mizerie.

Eu tăceam. „Că nu m'o bate atît încît să nu pot răbda!"...

Voica se sculă de jos, își șterse ochii, îmi dete seara bună și eși binișor din odae.

## II

Soarele răsărise de mult, cînd m'am deșteptat căci, seara, de grija Voichii, adormisem greu și tîrziu. Acum, primul gînd fu tot pentru ea: plecase într'adevăr?

Am eșit în curte. Afară era cald, lumină și liniște multă și prinprejurul casei nimeni. Trebuia să fi fost aproape de prînz. Găinile însetate, cu ciocurile deschise, se adunară și-mi dădură tîrcoale. Porcii, pleoștiți în noroiul din fața cocinei lor, se ridicară cu grohăiri grele. În vasul în care de obiceiu beau, era abia pe fund puțină apă verzue, iar toate lucrurile de prin ogradă stau triste în pustietatea lor. Înțelesei că Voica fugise. Tristețea casei părăsite mă copleși. Eșii în drum să văd de nu e Maria. Copii mici se jucau așezați în praful moale și cald. Strigai pe unul din ei:

— Mă, tu nu știi unde e Maria?

— Care?

— Maria mea.

— Băețașul legănă capul într'un gest de negație și urmă să frămînte praful cu mînile. Acum, în picioare, îl punea cu pumnul în poala-i ridicată cu inocență, apoi, de sus, îi dădea drumul prefăcîndu-l în nor des. Părea foarte atent la jocul acesta și pe mine mă uitase cu totul.

— Măi Gheorghiță, lasă praful și du-te la mă-ta bună de-i spune să vină până la mine.

Își mai umplu și goli odată poala fără să răspundă, apoi, fugind, intră la ei în curte.



Mă întorsei spre casă. Cînd să intru, se ivi în prag Floarea, cumnata Voichii, o femee slăbuță și sarbădă, un fel de blondă spălăcită și arsă de soare. Venise prin dosul casei, prin grădină. Despre femeia asta, dela Voica auzisem că are obiceiul să fure. O întrebai:

— Ce vrei?

— Pe de alde nenea Dumitru.

— Păi tu nu știi că e la cîmp?

— Ba da, că e chiar cu frate-său, cu bărbatu-meu. Dar am crezut că s'au întors să cine.

— Și tu ce vrei cu el?

— Iacă... numai așa...

Căutam să văd de nu ascunde ceva de furat în sîn sau subt șorț, dar nu se lăsă bănuit nimic. Plecă.

Maria, care fusese după lapte la o vecină, se întoarse:

— Domnișoară!... A fugit Voica astă noapte și l-a furat cu haine pe nenea Dumitru și acum el o blestemă și o înjură. Spune că se duce cu jandarmul după ea.

Maria intră în casă. Am rămas singură. Era cald, secetă, pustiu. Simțeam că se pregătesc întîmplări triste.

Pe Voica o cunoscusem cu cîțiva ani în urmă în vremurile grele de bejanie ale războiului celui mare. Fugise, speriată de luptele ce s'au dat prin preajma satului ei, un sat mic, arunca pe o șosea lăturalnică pe lîngă Comana din Vlașca. Fugise cu carul tras de boi, încărcat cu griu, mălai, haine,—căutînd un loc de adăpost. Trase la noi.

Era o țărancă de vre-o treizeci de ani, cu ochi frumoși, mari, căprii. Cînd intră în casă, uită o clipă toate necazurile ei, oboselile și, mirată, se uită la oglinzi, dulapuri, mese, apoi, fără să se poată opri, puse mîna jos pe parchet să simtă ce-i văd și nu-i cred ochii, și întrebă: „Asta ce-i?"

Nu ascultă răspunsul, se întunecă din nou și cu privirea speriată părea că vrea să caute încotro să fugă, spuse fără preget, ca într'un suflet:

— Cade focul chiar în ogrăzi, uite așa, în fața casei, de sare pămîntul cît îl vezi cu ochii de sus... Au să intre chiar la noapte la noi...

— Cu cine ai lăsat casa?

— Goală, cu ușile deschise. Barem să nu le spargă de vor s'o cotrocească...

— Dar în sat n'a mai rămas nimeni?

— Ba au rămas, vai de zilele lor.

Și Voica sta obosită, nenorocită, în picioare în mijlocul odăii, cu ochii ei speriați în care parcă vedeam casa pustie, grădina cu pămîntul răscolit de explozii, pomi doborîți la pămînt, drumuri necunoscute, griji...

A douazi, dis de dimineață, veni servitoarea la mine și-mi spuse:

— Țăranca aia de eri, domnișoară, vrea să plece și plînge că n'o las. Să scol pe cucoana? Ce să fac?

— Ad'o aci mai bine.

Veni. Se opri în fața mea. Ii erau ochii umflați, roșii de plîns și nesomn. Lîngă ea sta servitoarea ca o santinelă lîngă prizonieri.

Intrebai:

— Unde vrei să pleci?

— Plec, domnișoară, plec că-mi fură blestemații tot ce am.

Și apoi, deodată iute și hotărîtă:

— Las ce am adus aci. Las și boii că au fineț. Ii găsesc eu cînd mă întorc și mă duc pe jos. La amiezi sînt acolo, rotesc odată ochii pe lucrușoarele mele și până deseară, pe întunecatele—tîrziu să fie—mă întorc.

Fața îi era trasă, murdară, nedormită. O întrebai cu milă, cum întrebi pe un copil bolnav:

— De ce te duci, că uite, ești obosită și e departe?

Și văzînd că se încăpățînează, urmai:

— Și apoi, tot nu poți să faci nimic acolo. Te prind Bulgarii pe drum.

Ea zise simplu:

— In plata Domnului, da' să nu mă duc nu pot.

— Atunci de ce ai plecat?

— Păi boii și lucrurile din car le-am scăpat. Acum să vedem ce fac și cu cele rămase acasă. Și uite, domnișoară, să-ți spun drept. Am îngropat grîu și boabe în curte. Vaca și porcii așteaptă lihniți. Și sînt și cumnatele mele, lua-le-ar zilele Domnul cel drept, că alea sînt mai hoațe ca hoții de neam și fură ce am și zic că nu ele, că Nemții. Atunci eu ce fac? Dacă tot sufăr și mă muncesc, barem să știu de ce. Cînd s'o întoarce românul meu și o vedea bătătura goală, ce inimă mai are el de casă, de muncă?

— Dar unde e el?

— In Moldova.

— Du-te atunci. Vii până deseară? Ia și ceva mîncare de drum.

— Nu iau, mai găsesc acolo ouă prin cuibare. Rămîneți sănătoși.

— Du-te Voică.

Intîrziată, mult după ce se întunecase, cînd eram de tot îngrijorați de soarta ei, sună Voica.

Avea hainele rupte, iar ochii ei lucioși se uitau ca necunoscînd pe nimeni. Sărirăm la ea:

— Ce ai?

Zise scurt: „Nimic", și rămase locului tăcută. Ținea în brațe, inconștient parcă, cîteva găini. Aveau penele murdare, fulgii atîrnînd. Obosite căscau din cînd în cînd ochii.



Servitoarea ce i deschisese ușa îi zise:

— Vino să te culci!

Voica clipi din ochi ca deșteptîndu-se din somn și, întinzînd găinile servitoarei, dar uitîndu-se la mama, zise:

— Poftiți și dumneavoastră.

* * *

Povestea Voichii, a douazi, fu mai tristă decît mi o închipuiam. Cu vorba ei țărănească, simplă și suggestivă, ne spuse cum umblase până aproape de prînz ca să ajungă în sat, ascunzîndu-se prin tufișuri; cum a găsit casa pustie, găinile, porcii, vaca, fugiți din curte, risipiți, speriați de exploziile bombelor; cum, ascunsă la ea în casă, a pîndit să vadă cine o fură din sat ca să știe apoi învinui pe drept; cum i s'a sfîșiat sufletul zădarnic văzînd cu ochi-i cum vin oameni, — vecinii ei, de-i iau lucrurile: sapele, hârdaele, funiile, dar că nu îndrăznea să zică ceva de frica bătăii; cum n'a găsit nimic de mîncat decît, într'un coș, mămăligă rece, veche; cum pe seară a plecat, umblînd cu cînele lor ce se luase după ea, prin întunericul care se făcea tot mai des. Cînd a dat să treacă bariera orașului, de frică s'a ascuns mai bine de o jumătate de ceas într'un șanț, ținînd cînele de bot ca să nu latre. Focurile de pușcă nu încetau. Un om mort, jefuit, sta întins pe jos... Cum, furișîndu-se a pornit din nou; cum a ajuns în oraș și nu mai cunoștea străzile, drumul casei noastre; cum o patrulă era s'o împuște; cum îi amorțise brațul purtînd găinile și alte lucruri pe care apoi, nemai putîndu-le duce, le-a părăsit în drum; găinile nu, căci le crescuse ea și apoi nu putea veni așa cu mîna goală la casa creștinului...

Și toate acestea povestite fără înfiorare, căci, după ce isprăvi de povestit, spuse:

— Azi nu, dar mîne iar trebue să mă duc.

— Cum?! Dar nu se poate! Ai scăpat odată... au să te prindă și te împușcă.

Nu răspunse, însă a douazi plecă din nou... și peste două zile iar, și iar, cărînd înapoi lucrurile cu care fugise. Invățase meșteșugul. Simțeam în țăranca asta o îndemînare de a se ascunde pe ea și averea ei ce nu o învățase dela nimeni, dar care parcă zăcea în ea moștenită din bătrîni din vremuri grele de bejanie și șerbie.

După o săptămînă ne spuse:

— Acum s'au așezat Nemții, nu mai e bătae. Mă duc și rămîn acolo să-mi păzesc vitele și casa.

Mulțumi și mai zise: „Și nu ne dați uitării, domnișoară; cînd s'o face pace să veniți și dumneavoastră pe la noi. Vă primim cu inima curată".

Și a plecat vioae, bucuroasă, urcată în carul tras de boii ce umblau a lene, domol, ca deobiceiu.

III

Acum, odată pacea încheiată și Dumitru întors acasă, Voica în loc de liniște, în loc de mulțumire, nu găsise decît sbucium.

Mi-o închipuiam acum din nou pe drumuri, grăbită, tăind prin ogoare și semănături, umblînd cu picioarele goale, cu legătura la spate.

Era cald, o căldură fără cruțare. Nici un nor și nici o adiere nu potoleau arșița soarelui.

Mă dusei în grădină, grădina lor de țară prost îngrijită cu pomi pitici, cu umbra joasă și liniștită, cu frunza groasă și poame sărace. Stam pe un trunchiu răsturnat. Aici grădina se deschidea de-adreptul, fără piedică, spre cîmpul larg, luminos până în zare. Din loc în loc doi-trei salcîmi, plictisiți parcă în singurătatea lor, stau strajă însemnînd hotarele sătenilor. Mai departe, aruncate în dreapta și în stînga, sate mici, albe, jucării frumoase, pe covorul peticit al lanurilor.

Mă miră în atîta bogăție și liniște suflete chinuite pentru o bucată de pămînt ori o sumă ridicolă de bani,—bani pe care îi cheltuește un altul într'o clipă cu nepăsare și nefolos — și o văzui parcă iar pe Voica zorind prin cîmp, apoi, însetată, înfierbîntată, oprindu-se și bînd apă din tigva ce se încălzise și ea. O vedeam cu picioarele crăpate la călcăie, o vedeam uitîndu-se cu ochii ei frumoși înapoi, unde lăsase tot ce-i era mai drag, tot ce muncise, tot ce o lega prin amintiri de tinerețea ei —bucurii și lacrimi.

Încet mă întorsei spre casă. În curte sta carul gol și boii desjugați. Venise Dumitru. Era în casă.

În picioare, cu capul plecat pe piept, în fața vetrei întunecate și pustii, se gîndea.

— Bună ziua, Dumitre.

După ce-mi răspunse, întrebă cu glas înăbușit:

— Domnișoară, de ce-ai lăsat-o pe Voica să plece?

— Cum, Dumitre, eu am lăsat-o?

— Trebuia să-mi fi dat de veste, domnișoară. M'a furat!

Îmi năvăli sîngele în față:

— Cum? Vrei să aduci copil străin în casă și ea să nu se apere cu nimic?

Dumitru plecă din nou capul și zise încet:

— Domnișoară, să nu vă supărați, da' nu e copil străin; e al meu.

— Dar nu e al ei.

— Păi de ce n'a făcut!

— Pentru asta să n'ai milă de ea? Că doar nu e vina ei.

— Dar nici vina mea n'o fi.

— Ascultă, așa vorbim până mîine. De ce nu-i dai femeii pămînt, cum îți cere? Nu sînteți cîini să vă mîncați.

— Domnișoară, iacă: oiu fi știind eu de ce nu-l dau.



— Nu înțeleg. De ce?

El ridică încet ochii, mă măsură căutînd parcă să-și dea seama de face ori nu să-mi spue ce gîndește; apoi se hotărî și zise:

— Femeia e femee și dacă nu-i copilul ei, vai de zilele copilului. Vezi, dacă-i dau bani și nu mai are grijă de ziua de mîine, că poate trăi și fără mine, atunci o să-l bată, o să-l lase nespălat, și dacă am s'o sudui, o să-mi zică ușurel: dacă-ți place, dacă nu... treabă bună. Și eu asta n'o vreau. Că vezi, m'am învățat cu ea, nu vreau să-mi plece din casă, dar nici să-mi bată copilul. Și apoi... poate s'o întoarce și fără pămînt. De! S'o sătura singură.

Nu mai puteam răspunde nimic. Avea și el dreptate.

Dumitru mai stete o clipă în fața mea. Mă cercetă din nou și, văzînd că am înțeles, se depărtă încet.

Intrai la mine. Maria sta pe un cufăr și-și lucra o rochie de culoare vioae. Era bucuria ei să mire țărancile Duminica la horă cu îmbrăcămintea ei de orășancă, cu ciorapi subțiri, pantofi cu tocuri înalte.

Maria, eșind din casă, lăsă o clipă ușa deschisă. Văzui pe Dumitru așezat jos lîngă masă. Avea în fața lui mămăligă rece rămasă de eri. O mînca cu ceapă verde muiată în oțet și sare. Îmi fu milă de el. I-ași fi trimis ceva de mîncare. Mă gîndii însă că-i fac rău Voichii ajutîndu-l și l-am lăsat.

Îmbuca încet, gînditor, mestecînd a lene. Parcă rumega.

IV

Intrară pe poartă în curte două fetițe. Se țineau de mînă, iar în mînile libere aveau cîte un buchețel de flori. Intrau sfioase, uitîndu-se la cînele ce sta adormit la umbră. Se opriră nemișcate în mijlocul curții.

Maria îmi spuse:

— E fata ceia de i-ați dat bomboane eri și cu soră-sa. Au venit să le mai dați.

Cînd Maria le strigă din prag să aștepte, cînele se deșteptă și începu să latre. Eși Dumitru și se răsti la ele:

— Ce vreți, fa? V'a trimis tat-tu?

Fetițele tăceau încremenite.

— Lasă-le, Dumitre, că au venit la mine de mi-au adus flori.

Luai cîteva bomboane și eșii. Cum mă văzură, îmi întinseră florile ofilite de căldură. Apoi fără mirare, fără să-mi mulțumească, luară bomboanele și le vîrîră toate în gură.

Plecînd, se uitau înfricoșate cu coada ochiului după cînele ce lătra furios.

— El știe.
— Și ea unde e?
— Păi nu știe nimeni, că de cînd în noaptea aia de a vrut Ion s'o omoare cu toporul, i-e frică și s'ascunde cu Vasile!
— A vrut s'o omoare cu toporul?
— Păi, ce crezi, dacă i-a prins.

Mă uitam mirată la Anca cum stătea alături de mine liniștită, cu vrabia în mînă, cu copilul în brațul cellalt vorbind de dragoste cu atita simplitate și nevinovăție. Din cînd în cînd vîra vrabia în nasul frățiorului care, gîdilat, rîdea. Rîdea și Anca, desmierdîndu-l, îngînîndu-i cuvinte dulci. Avea față de el mișcări de mamă iubitoare, cum au fetițele dela oraș pentru păpuși.

O clipă îmi păru de o tristețe nemărginită soarta ei de a căra mereu acel pachet viu de care trebuia să aibă grijă.

Imi amintii însă cu plăcere cum am văzut-o într'o zi pe Anca jucîndu-se și ea cu alți copii de seama ei. Era roșie la față, striga tare, se trăgea de mîni cu alte fetițe. Pe frățiorul el îl pusese în mijlocul drumu'ui, în praf, și el murdar, mulțumit, adormise în soare. A fost deșteptat de un cîne ce-l lingea pe obraz de mămăliga și laptele cu care era mînjit. Copilul a început să țipe, Anca a sărit la el, l-a luat în brațe, l-a sărutat, l-a adormit din nou și din nou s'a jucat. Părea deplin fericită.

Anca mă trezi deodată din gînduri, spunîndu-mi:
— Mă duc să-i dau de mîncare băiatului și apoi mă duc să pui și vrabia în cuib... Ian spune: să-i îndes și lui mîncare cu un bețișor?
— Nu, fetițo, că-l omori. Du-l mai bine la cuib.
— Las' că-l duc.

Și Anca plecă cu copilul în brațe, fără să dea bunăziua.

Am intrat în casă și am citit mai bine de un ceas într'o liniște deplină. Deodată mă făcură să tresar niște țipete îndepărtate. Nu erau țipete de durere, ci dimpotrivă de bucurie, țipete de joc, glasuri de copii voioși. Am eșit la drum: se întorcea de la scaldă ceata întreagă, iar Anca, în mijlocul lor, vorbea tare, gesticula înfierbîntată, arătînd spre un cîne ce sta de o parte.

Intrebai ce s'a întîmplat? Cu toții, de-avalma, răspunseră:
— L-a mîncat cînele. A scăpat în drum și l-a mîncat cînele!
— Pe cine?
— Pe vrăbiețe, de!

Și copiii, fericiți, trecură nepăsători pe lîngă mine.

## V

Praful ce se ridicase peste tot satul, cînd s'au întors carele încărcate cu fineț și cireada dela păscut, se lăsa acum din nou așternîndu-se încet, odată cu înserarea.



Cîte o vită întîrziată sosea agale profilîndu se neagră pe apusul roș din fundul drumului. Părăsită, mugea trist, prelung. Țărani stau de vorbă pela porți, copii se jucau în drum.

Sosi și Dumitru. Intră în casa pustie cu mișcări atît de liniștite, încît zădarnic încercai să deslușesc de e nepăsător sau obosit.

Veni la mine stîngaciu și-mi spuse:
— Domnișoară, v'am ruga ceva de nu-i cu supărare... Plecăm la noapte într'un sat vecin. Rămînem acolo pe locuri, la niște mazăre de cules... De nu v'ați supăra, v'am ruga ceva...
— Bine. Ce e?
— Să stați mai tîrziu cu lumina aprinsă astă noapte. Poate că citiți ca până după miez de noapte, că v'am mai văzut noi că stați și altădată.. Ne gîndim și noi că e curtea plină de unelte... de unde să mai știi cine ți le ia dacă lipsesc...
— Bine, stau dacă crezi că e de folos.
— Este, zău. Apoi Stoian doarme aci alături, pe prispă. De auzi că se mișcă ceva prin curte numai ce-l scoli...
— Bine, Dumitre.
— Să stai, zău.

Dumitru tăcu, se gîndi, apoi începu din nou să-mi vorbească cu greu:
— Pe urmă... poimine... aduc și... copilul.
— Și cine o să vază de el?
— Mai eu, mai Dumnezeu... și apoi o să trebuiască să vie și Voica...

Pe cînd vorbea, deslușeam că liniștea lui nu e făcută din nepăsare ori oboseală, ci din răbdare. O răbdare vicleană, încăpățînată, însădită cu greu și chin, răbdarea omului îndelung batjocorit și asuprit.

Il întrebai:
— Și copilul unde e acum?
— In București, la mă-sa.
— Și ea ce zice? Vrea să-l dea?
— Ce să nu vrea!!
— Bine, Dumitre, adu-l atunci.
— De vă trebue ceva din oraș pot să vă cumpăr eu.
— Ți-oiu scrie pe un petec de hîrtie tot ce-mi trebue și unde să le cumperi, ca să nu uiți.

Și am rămas de pază în noaptea aceia...

Dumitru a plecat tîrziu. Roțile carului, scîrțîind subt povară, s'au auzit până departe.

Stam afară. Luna, ce pîndise până acum cu o privire roșie de după marginea cîmpului, se ridică încet, sfioasă, cerce-

tătoare. Satul dormea. Atunci luna se înălță mai sus și-și desfășură lumina-i curată.

Pe prispă dormea Stoian, fratele lui Dumitru. Dormea adinc, cu respirația regulată. Prin curte, strecurîndu-se, trecea umbra cînelui. In liniște, arare se auzea tușind cîte un om ce dormea afară. Pe sus, fîșiind cu un zgomot surd, treceau des cucuvelele; iar țipătul lor jalnic înjunghea liniștea.

Am eșit spre cîmp. Departe, subt lumina lunii, lanurile de grîu se făcuse mai galbene ca niciodată. Păreau zale lucioase, de aur, acoperind pămîntul, ori poate lacuri de apă aurie pe care treceau fiorii ușori ai valurilor ce se perdeau departe, din ce în ce mai mici. Și zgomotul metalic al spicelor frămîntate de vînt, ajungea până la noi ca un susur de izvor necunoscut.

Se lăsase răcoarea nopții. Satul dormea. Stînd de veghe, clipele ușoare treceau repezi, neturburate.

Cu răbdare luna își urma drumul alunecînd liniștită pe cer. Se urcase, se urcase și acum încet cobora în partea cealaltă, tîrînd după ea vălurile luminoase ale razelor ei. Cuprins ca de un vis, satul dormea subt paza ei.

Pe cer, stelele, speriate de atîta lumină, se stingeau și numai cîteva, îndepărtate, palide, tremurau înfrigurate în răcoarea nopții.

Dar pe încetul, negrul nopții se spălăci. Ultimele stele îmbolnăvite de lumina zilei ce năștea, se ofileau. O răcoare curată adia și frămînta frunzele pomilor. Zgomotul lor părea făcut de mii de fluturi ce ar bate din aripi să-și ia avîntul.

Cîntecul cocoșilor, ce se înălța pentru a treia oară, se prelungi victorios în lumina zorilor, ce izbîndea din nou în viață, spre muncă.

## VI

Azi Dumitru l-a adus pe băiat din București.

Mă deșteptă un plîns monoton, de copil somnoros, plîns ce nu mai lua sfîrșit.

Glasul Mariei zicea:

— Să-i dăm de mîncare.

Iar Dumitru:

— Să-i dăm papă? Uititi papă! Vei tu papă?

Și apoi: „Strugurel, pepenașul tatei, oiță-oae, cireșel, cireșel".

Dar plînsul copilului nu curma. Avea ceva obosit, nenorocit.

Strigai: „Ce e, Mario?"

Maria intră buzna și spuse:



— L-a adus nenea pe copil și plînge.

— L-a adus?... De ce plînge? E bolnav?

— Nu știu.

— O fi obosit. Stai să viu și eu.

In tindă, „strugurel" sta jos pe o țoală, lîngă o strachină de mămăligă cu lapte. Avea vre-o trei ani. Era murdar, fața-i era mînjită de nu i se mai zăreau decît ochii, din care lunecau două șiruri de lacrimi. Dumitru, în picioare, îl privea nedumerit, stîngaciu, iar Maria părea că petrece de minune.

— Cum îl cheamă?

— Victor, că e al războiului și așa se cheamă că am învins. Dar noi o să-i zicem Ion, că-i nume mai curat.

Victor, zis și Ion, picura de somn, clătinîndu-se încet, plîngînd amar.

— Așterne-i, Dumitre, și stai lîngă el până o adormi, zisei, că de mîncat n'o să mănînce. Prea e obosit.

Cînd l-au luat să-l culce, țipă desnădăjduit. Se zbătea frîngîndu-se din mijloc. Invinețise. Dumitru mormăi înfundat:

— Uite, așa îmi zice de azi dimineață... Am să-i dau cîteva...

— Nu, Dumitre, se poate? Culcă-l că adoarme el.

Odată culcat, „pepenaș" se liniști. Moțăind, prelungea acum incontinuu o notă văitîndu-se: „iiiii..." Din cînd în cînd îl mai zguduia un suspin ce-i ridica pieptul și-l făcea să tresară tot. Pe fața lui murdară rămăseseră două dîre lungi, curate spălate de lacrimi. Adormise cu mîna lui mică pierdută în mîna mare și aspră a lui tată-său.

Dumitru se sculă cît mai binișor, îl înveli cu mișcări neîndemînatice, se uită încăodată la el și plecă să îngrijească de vite și porci. Apoi intră în casă și-și pregăti de mîncare. Din cînd în cînd se uita spre mine. Vedeam că avea de vorbit și nu prea îndrăznea să înceapă. Zise:

— Domnișoară, nu luați scăunașul să stați lîngă foc, că nu e viitoarea mare?

— Stau, Dumitre.

— Iar s'a scumpit, bată-l focu' de tren... V'am adus și ce mi-ați scris să cumpăr.

— Bine, o să ne socotim. Om vedea și pentru tren.

Il simțeam pe țăran bucuros că l-am înțeles atît de lesne.

— E zăduf mare la oraș?

— E spaimă! Aici barem are loc unde să bată vîntul, dar acolo se încing zidurile de parcă ești în cuptor. Nu-i vorbă, unele mai bune la oraș, altele la țară. La tot lucru' și rău' lui... I-am cumpărat și lui Ion niscai stambă. Poate că-i arătați Mariei să i le coase.

— I-oiu arăta.

— Să-i arăți, că tot șade ea cam mult fără rost și de... nu-i cucoană!

Din primele zile simțisem gelozia surdă ce trăia în sufletul lor de țărani rămași la greul pămîntului pentru Maria, țăranca trăită la oraș.

Văzînd de foc, Dumitru continuă:

— Apoi, am să iau și o slugă să vadă de boi și de Ion. Oiu găsi eu o fetișcană sărmană, d'astea rămase fără tată din războiu, că multe păcate au mai căzut pe capul unora! De ăi ce au mai avut ceva, parcă toate bunele se lipesc, și pămînt mai mult și casă rămasă întreagă... De cei săraci și mai multă sărăcie.. Uite: mie pămînt, mie despăgubire și frati-meu, după ce că era sărac, l-au lăsat lipit. Vine și muncește cu ziua la mine. Și mulți așa! Eu, ce să-i fac? Nu pot să-i zic: „na și ție!" așa de pomană; că de, am copil, nevastă... Ii plătesc cînd îmi muncește, îl mai ajut și asta-i treaba. Nu?

Vorbea întretăiat, ca pentru el, uitîndu-se la mămăliga ce o amesteca cu făcălețul.

— ...Au să fete și purcelele în vre-o două săptămîni de zile. Cine o să mai vadă și de ele!..

— Vine Voica până atunci.

Prudent, nevoind să se avînte în socoteli riscate, nu răspunse. Dete numai din cap.

— ...Acum e de îngrijit și de lighioana asta mică de am adus-o astăzi.

— Dumitre, dar știi sigur că e copilul dumitale?

— Eu așa zic... Da' copil îmi trebuia. Ne facem bătrîni și neputincioși. Pe a cui mînă lași averea?

— Ai pămînt mult?

— Păi, trebue să iau și oameni la muncă.

— Cît ai?

— Știu și eu? Să vedem cît ne-o mai da.

Isprăvise de făcut mămăliga. Mai fiersese și o oală cu vișine în care pusese o mînă de mălaiu. Se făcuse un fel de ciorbă roșie ca sîngele. Așeză masa și acoperi focul cu cenușă. Se uită la masa cu mîncare, se duse la copil, îl privi cum doarme și se întoarse iar la mine întrebîndu-mă:

— Să-l scol să mănînce?

— Lasă-l să doarmă căci, speriat cum e, te poți aștepta la cîteva zile de plîns.

Dumitru se mai duse odată la căpătâiul copilului, îl privi tăcut, îi așeză țoala de pe el, îi ridică mai sus capul și văzînd că din greșeală nu-l scoală, îl lăsă. Veni la masă, se închină larg și se așeză să mănînce.

VII

Cînd Ion se deșteptă, după o noapte de somn neclintit, și nu văzu decît lucruri și fețe străine, i se umplură ochii de



spaimă. Se ridică puțin, se uită buimac împrejuru-i, începu să-i tremure bărbia, se trînti din nou și plînse amarnic, înfundat, resemnat, parcă gata să primească dela viață numai rău.

Mă apropiai de el binișor, îi ștersei capul înnădușit, fața umedă de lacrimi. Plîngea moleșit, culcat pe spate, fără să se miște. Lacrimile-i curgeau în urechi, gidilîndu-l. Scărpinîndu-se și le zgîrie. Il ridicai,—se lăsă ca o cîrpă. L-am rezemat de părete, punîndu-i plapoma înghemuită la spate. Nu mîncase de două nopți și o zi. Cînd îi apropiai de gură o ceașcă cu lapte, îmi dete una peste mînă de sări laptele în sus. Cu de-a sila, ca o doctorie, îi turnai pe gît cîteva înghițituri. Se înecă, scuipă laptele afară, începu să tușească și să urle. Nu știam ce să-i mai fac. Nici zahăr n'a vrut să mănînce. Atunci am pus cana cu lapte lîngă el și am plecat. Din odae mă uitam la el.

Un pui de pisică, cu pași ușori, atras de lapte, veni și se frecă de Ion. El deschise ochii, conteni plînsul, și apucînd pisoiul de spate, îl ridică. Pisoiul se zbîrli, văitîndu-se. Ion îi dete drumul. Atunci pisica, văzînd că nu-i de glumă, grăbi: se duse la lapte și începu să bea cu capul vîrît în cană. Ion, supărat, îi trase o palmă, luă cana și, neîndemînatic, și-o duse lui la gură. Laptele îi curgea pela colțurile gurii umplîndu-i cămășuța. Isprăvi toată cana cu un oftat adînc, cu răsuflarea tăiată. Pisica îl privea cu jind și, odată cana pusă jos, se apropiă și îi linse fundul. Ion o apucă de coadă și o smunci ridicînd-o. Miorlăind îl zgîrîă și fugi. O privi o clipă buimăcit, apoi, rămas singur, și-aduse aminte că e nenorocit și începu să plîngă încet, frecîndu-și mîna zgîriată.

Maria îl dete jos cu de-a sila, și, aproape tîrîndu-l, îl duse în grădină. Il auzii glasul țipînd până departe, de parcă-l ducea la tăiat.

După vre-o două ceasuri, cînd s'au întors, se împrietiniseră, Ion se liniștise, o ținea de rochie. Cînd mă văzu, își ascunse rușinos capul în poala Mariei. Il învăță să-mi zică „Domnișoară" și Ion reuși să spune „Misoaa".

Dumitru, seara, cînd ne văzu împrietiniți, ne surîse la toți părintește și întrebă pe un ton împăciuitor, așteptînd o dezmințire:

— Ei, v'a supărat mult?

Se uita la copil cu mîndrie. Ii spusei:

— E voinic, Dumitre, pentru anii lui.

Dumitru răspunse cuprinzător:

— E, cum să nu fie!

Luă apoi pe Ion de mînă și se duse spre grădină. Copilul întâiu se uită speriat spre noi, dar văzînd că vine și Maria, se depărtă cu pași mărunți, alergînd aproape ca să poată merge alături de tată-su, care pășea rar și larg.

Cîtva timp după ce intrasem în odae, auzii un zgomot în

tindă. Am eşit să văd cine e. Rămăsei uimită: jos, aşezată la vatră, sta o femee. Făcuse focul, pusese ceaunul de mămăligă şi acum cernea cu mişcări mari o sită de mălaiu. Cînd mă auzi, ridică faţa. Era Floarea, cumnata Voichii.

— Ce faci aci?

— Ia, lui nenea mămăligă.

— Cine ţi-a spus?

— Că nu l-oiu lăsa flămînd.

— Te-a chemat Dumitru?

— Trebuia să mă cheme?

— De te-o prinde Voica, n'ai să mai vorbeşti aşa.

Dete din umeri şi cernu mai departe.

Făţiş nu puteam să-i spuiu să plece. M'am întors la mine în odae.

Veni Dumitru. Il auzeam glasul răguşit, vorbind mai mult ca de obiceiu, ca tot omul mulţumit.

— Aşa... uite şi papa gata. Venişi de mult, Floareo? Da' Stoian ce face?... Să punem masa pe prispă, Mario. Nişte apă rece de-ar fi... Ei, ce zici Mario? Ia-l şi pe Ion. Vezi închide poarta să nu iasă porcii... Şi nişte ştir le-ar trebui, Floareo, că sînt flămînzi.

Maria se depărtă cîntînd şi lovind una de alta găleţile. Paşii mărunţi ai lui Ion sunară surd şi repezi pe pămîntul gol: alerga.

Maria strigă către porci: „na, na! uite măgarii!... Aoleu scapă porcii! Na. Inchide poarta, Ioane, că scapă!...

Apoi cumpăna puţului se auzi scîrţîind prelung, dureros, de parcă gemea căsnindu-se să ridice greutatea găleţii.

In vatră se făcuse tăcere. Il vedeam parcă: Floarea învîrtind mămăliga... Dumitru, obosit, căzut pe gînduri...

Dar glasul Mariei şi al lui Ion speriară liniştea. Soseau rîzînd, ţipînd, stropindu-se cu apă rece.

Se putea trăi şi fără Voica în casa făcută şi adunată cu munca ei...

## VIII

— „Dreg, dreg tigăi, dreg! Spoi ceaunuri, spoi!"

Doi Ţigani trec pe drum. Unul bătrîn, cu părul şi barba albă ce-i lasă faţa şi mai neagră, altul tînăr, vioiu, umblînd repede, cu mult înaintea bătrînului şi aşteptîndu-l din cînd în cînd, să nu-l piardă parcă. In drum cînii, asmuţiţi asupra lor, le fac reclamă, căci de atîta hărmălae, ies femeile în poartă să vadă cine trece.

Floarea cheamă Ţiganii. După o tocmeală de un ceas, se învoiesc să dreagă şi să spoiască toate tigăile lui Dumitru.



Fac Ţiganii o gaură în pămînt, aşează lemnele pentru foc cu o adevărată artă, cum numai Ţiganii ştiu să facă.

Ion, în picioare, lîngă ei, îi priveşte foarte atent.

Scot toate uneltele cu care au să lucreze dintr'un sac care poate că o fi de pînză, însă e aşa de murdar, scorţos şi unsuros, încît pare de piele.

Ţiganul cel tînăr vine la Floarea şi-i zice:

— Fa! Ai tingire multe şi n'avem cositor de-ajuns. Ma duc eu până la Bucureşti şi ţi le facem mine. Să laşi, fa, pe tată-miu să stea acişilea că la noapte dormim locului şi mine în zori lucrăm.

— Bine, da' să mănînce dela el, că eu n'am ce-i da.

— Şi dacă hai să-i dai n'oi muri!

— Da' păi vezi, Ţigane!

— Hă!

A plecat cel tînăr şi a rămas bătrînul.

Cu multă încetineală, aproape cu o voluptate misterioasă, şi-a aprins luleaua, s'a întins pe pămîntul gol, lîngă gard, ca o potae, la lumina bălae a soarelui. Puse subt căpătăiu sacul cu uneltele şi căscă prelung, zgomotos. Acum pufăia din lulea, rar, a lene, cu ochii la cer. Luleaua s'a stins.—A adormit. Se auzea până departe respiraţia lui puternică, ca de foale.

Ion se uita la el mirat, fără să îndrăznească să se apropie prea mult. Insfîrşit, după multă chibzuială, se hotărî. Il văzui cum, cu paşi înceţi, tiptil, cu un băţ în mînă se apropie de Ţigan şi-l atinse uşurel, cercetîndu-l. Ţiganul sforăia horcăind. Ion ridică cu amîndouă mînile băţul şi-l pocni odată din toate puterile pe mijlocul trupului... Ţiganul sări, cu braţele în vînt, înjurînd. Ion, înspăimîntat, ţipă, scăpă băţul şi fugi.

— Haoliu, afurisenia! Fa copile! Te-ai smintit?

Se sculă Ţiganul de jos şi se întinse să crezi că vrea să-şi desprindă braţele, căscă lung de cîteva ori cu un „hăăă hăăăit" de cine flămînd, bău apoi o cană de apă şi, cu toată căldura soarelui la amiezi, se întinse mai la soare, aprinse luleaua şi începu să fumeze cu privirea pierdută, stupidă, spre infinit. Căsca lung, lung de avea timp Ion, care se întorsese, să se uite până în fundul gurii lui. Arare scuipa printre dinţi până departe. Ion, lîngă el, cu mînile la spate, îl privea cu admiraţie. Sfîrşi luleaua, căscă odată mai tare, scuipă mai departe şi se lungi din nou în plin soare şi într'o clipă adormi.

In căldura mare a soarelui sudoarea îi curgea şiroae pe obraz. Rar, cîte un cîne venea şi-l mirosea. Unul s'a culcat cola: lipit de Ţigan, adormind. Până seara, s'a mai sculat de vre-o trei-patru ori: ca să bea apă şi să se mute iar la soare.

De mîncat n'a mîncat nimic şi nici n'a vorbit cu nimeni până seara, cînd i s'a întors băiatul dela Bucureşti. Atunci au aprins un foc, au făcut mămăligă într'un ceaun ce trebuia să-l

dreagă, au cerşit ţigăneşte dela Floarea lapte şi ouă, şi au mincat.

In noapte, lîngă focul ce-şi trăgea sufletul, îi vedeam pe amîndoi culcaţi aşa, pe pămîntul gol şi neacoperiţi

In întuneric bătrînul încă pufăia. Atunci i se lumina luleaua ca o stea somnoroasă căzută jos.

## IX

Au trecut astfel cîteva zile. Dumitru era liniştit, copilul sănătos, voios. Maria se juca mai toată ziua cu el, Floarea vedea de gospodărie.

Nu greşise oare Voica părăsindu-şi casa?

Intr'o dimineaţă, mă sperie din somn o mînă aspră trecută pe braţul meu. Sării în sus. Era Voica.

— Te-ai speriat? Deşteaptă eşti la somn, că numai ce am pus mîna pe matale!

— Voică,—te-ai întors?

— Nu... plec iar. Să văd numai ce mai e pe aici... Şi să-mi spui „cine" de nu i-oi rupe oasele!

— Cui?

— Blestematei, na! Floarei! O sfărîm, uite-aşa în mîini, de-i pîrîie oasele. Că nu mi-o fi frică de slăbănoaga! Şi cînd o umbla şchioapă, o ride tot satu', că-i fac vorbă că am prins-o cu Dumitru. Auzi afurisita! Să intre în casa omului!... De!... nu mai ştie că a gonit-o Vasile de acasă de era cu burta mare... De! nu mai ştie cînd se ruga: „dadă Voică, nu mă lăsa; fă-mi vorbă să mă primească, spune-i că m'asvîrl în fîntînă"! De! nu mai ştie!... Venea Vasile flămînd şi,—pe cruce, domnişoară,—că nu i-am dat nici-o bucată de mămăligă rece şi umbla săptămînile neprimenit. A trebuit s'o aducă iar la el. Aaah blestemata! Las' că-i dreg eu casa! O dreg eu şi pe ea! N'o las din mîini până n'o gheboşesc!

— Stai, Voică, liniştită. N'o fi tocmai cum zici. O fi rugat-o Dumitru. Ce vrei, sînt şi ei săraci, au nevoe de Dumitru.

— Domnişoară, cînd femeia vrea, nici încornoratu' n'o opreşte. Putea să facă aşa să nu'şi bată joc nici de el, dar nici de mine. Ce! Se vede c'am plecat? Omul meu şi cămaşă curată, şi fiertură la timp de parcă ar avea mireasă nouă. Il păzeşte ca oul subt cloşcă.. Să nu spui c'am venit. Uite: mă duc pân'la o vecină. O aştept acolo. O prind eu. Numai două vorbe să-i spun de-i seacă laptele din ţîţe!...

— Voică, Voică, nu fi aşa de rea. Las-o, săraca. E femee slabă, cu copil mic. O fi ascultat de Vasile. N'o fi fost voia ei să te supere.



— Aoleu şi amar de zilele mele, că nu sînt rea, dar mi se usucă inima singurică la mama. Uite aşa îmi stă cuţitul în inimă şi numai ce se suceşte în mine şi mă junghie cînd mi-aduc aminte de casa mea. Aoleu, domnişoara mea, cu ce oi fi păcătuit?

Plecată pe mîna mea, mi-o săruta cu tresăltări puternice subt svîcniturile plînsului

— Vino înnapoi, Voică, şi lasă încolo pămîntul.

— Nu se poate! Nu se poate! Dumneata nu ştii ce e pămîntul! Dar nu se poate, nu se poate fără pămînt.

Rămăsese încovoiată pe mîna mea, cu buzele lipite de ea, şi repeta înfundat, dureros, ca un blestem: „Nu se poate, nu se poate fără pămînt"!

## X

La prînz, pe cînd Floarea venise să aşeze de mămăligă, Voica intră. Se opri în pragul uşii, se uită lung la Floarea încremenită ca în faţa unei arătări, şi apoi o întrebă scurt:

— Ce cauţi la mine în casă, fă?!

Dar n'avu' timp Floarea să răspundă ori să se scoale de jos, şi Voica o şi apucase cu o mînă de mînile ei ridicate în apărare şi o lovi în cap, pe spate...

Smuncindu-se, Floarea începu să strige prelung:

— Săriţi că mă omoară! Săriţi, oameni buni!

Inmărmurită, îmi dădeam seama că nu pot face nimica spre a le linişti. Incercai să domolesc pe Voica, apucînd-o de haină, dar ea, smuncindu-se, zise scurt:

— Lasă-mă!... Las' să-i arăt turbatii!...

Lovea cu putere în spatele Floarei care, răcnind, sta îndoită, cu capul ferit subt braţe şi căuta neputincioasă să-şi facă loc să fugă.

Strigai: „Voică, de nu te astîmperi, chem vecinii!"

— Stai... stai, să-i arăt!

Şi îi mai dete pumni pe nerăsuflate, mai cu putere, mai repezi, ca pentru un sfîrşit. O îmbrînci cu piciorul. Apoi, răsuflînd greu, aprinsă la faţă, se uită la Floarea care sta ghemuită, căzută jos în cenuşă, bocind cu glas tare. O scuipă.

— Taci, căţea, taci că n'ai murit! Taci că iar' dau!

Apoi se întoarse către mine şi, aşezîndu'şi legătura din cap, potrivindu-şi rochia, zise:

— Acum plec.

Apoi şopti: „Nu ştii unde e viermele de-i aduse Dumitru? Samănă cu el"?

— E dus cu Maria.

— Plec, domnişoară. Şi nu fi, zău, supărată, că nu moare. I s'au muiat numai oasele. Plec.

Plecind, o mai scuipă odată.

Cînd fu afară, o văzui cum rotea prin curte ochii ei mari, de credeai că nu rămîne colţ nerăscolit. Apoi, merse încet pănăla gardul ce ne despărţea de pămîntul rîvnit, şi, cu mîna la ochi, ca să-i apere de orbirea soarelui, îl privi lung. Oftă greu, apăsat, desnădăjduit. Se întoarse spre prispă, bău o cană de apă, îşi şterse gura cu dosul palmei şi se depărtă cu un pas cadenţat şi hotărît.

Floarea, ca o pisică la pîndă, cum văzu că se linişti casa, se sculă de jos, se scutură de cenuşa în care o rostogolise Voica, îmi aruncă o privire duşmănoasă şi eşi fără să zică un cuvînt. Cînd ajunse la poartă, începu să ţipe: „Aoleu şi vai! Aoleu, măiculiţa mea"!

Cîteva femei eşiră fuga în drum şi se strinseră împrejurul ei. Floarea se depărtă cu ele bocind şi povestind. O femee mai bătrînă se crucea. In drum rămase un băeţaş ce se tăvălea în praf cu un cîne. Copilul luă o piatră, lovi în cîne şi-l privi rîzînd cum se depărtează chelălăind. Glasul ascuţit al Floarei se amestecă cu chelălăitul cînelui. Apoi totul se linişti.

* * *

Cînd a venit Dumitru acasă, intră la mine în odae şi-mi spuse:

— A venit nebuna! Tot satul l-a deşteptat. Da' ştie ea că pun jandarmii de o prind şi o bat?

— Las' Dumitre, că nu te cred. Nu te-ar crede nici ea. Rîse:

— Poate jandarmii nu, dar oiu bate-o eu!

— Fă cum crezi! Dar mai bine ai împăca femeia, i-ai da pămîntul şi ai chema-o înapoi la casa ei, că doar e şi a ei casa. Nu? Ce zici, n'a muncit-o şi ea?

Dumitru, încăpăţînat, tăcea. Părea că mă ascultă din cuviinţă, dar că ce aude sînt fleacuri pe lîngă ce ştie el.

Mă întrebă:

— Pe băiat l-a văzut?

— Nu.

Gînditor, Dumitru îşi potrivi pe cap căciula şi eşi. Il auzeam cum forfoteşte în vatră, cum aprinde focul, cum toarnă apă în căldare, cum înjură cînele ce căuta să intre în casă, cum eşi în curte şi strigă: „Marie, Marie! hei Marie"! şi după o clipă:

— Venişi?... Da' păi unde'ţi stă gîndul? E de prînz şi n'ai văzut de domnişoara şi moare de foame.

— Că veneam.



— Veneai... dacă te chem! Că şi Ion ar avea mai multă grijă ca tine de domnişoara.

— Lasă-mă, nene, că ştiu eu ce fac şi cînd să-i dau de mîncare. Că n'om mînca şi noi la zece ca dumneavoastră!

Il lovise rău pe Dumitru. Ii aducea aminte că ea mănîncă mai tîrziu, ca boierii, nu ca ei, ţăranii.

Dumitru zise supărat: „Hai, hai"! şi intră din nou în casă.

Ascultam mirată. De ce avea Dumitru atîta grijă de mine tocmai astăzi? La ce voia să mă facă părtaşă? Desigur ascundea un gînd ce nu putea fi tocmai curat.

A douazi, după prînz, cu toată munca ce era în toiu, Dumitru se îmbrăcă cu hainele cele bune şi ne spuse că are treabă la Comana pentru tîrgueli. Bănuiam că se duce la Voica. S'o bată? Să se împace?

## XI

Pas cu pas Ion, cu mînuţile la spate, burta înainte, se plimbă în lungul bătăturii alături de mine. Se uită în jos, la pantofii mei albi, încălţăminte cum nu mai vede la altcineva. Cînd mă opresc, se apleacă pănăla ei atent.

— Ce-i, Ioane?

Aducînd piciorul lui mic, gol, lîngă al meu, spuse:

— Uiti-ti.

— Ce să văd Ioane?

— Nimica.

— Vrei şi tu pantofi?

— Vau.

— Am să'ţi cumpăr.

— Hai.

— Păi nu acu', cînd am să merg la Bucureşti.

Se uită nedumerit în sus la ochii mei.

Acum umblă din nou lîngă mine, cu mînile la spate, atent la jocul picioarelor albe, ce se plimbă în lungul bătăturii.

* * *

Ion sta pe jos, în mijlocul odăii mele.

Luase cutia cu pudră, turnase în ea apă de colonie şi mesteca cu peria de dinţi.

Supărată, mă răstii:

— Ce-ai făcut?!

Zise simplu, privindu-mă stîngaciu:

— Mimiligă pentru cuţu...

Se sculă ruşinat, privind ca un vinovat în jos la picioarele lui şi căutînd să şi le ascundă. Intîmplător, le privii şi eu. Le

vâpsise în alb, frecîndu-le cu cretă şi apă, aşa cum văzuse că se curăţă pantofii...

Cînd văzu că rîd, mi le arătă mîndru:

— Uiti-ti!

Şi erau într'adevăr albe acum picioarele lui „Pepenaş", de obiceiu atît de murdare, scorojite. Creta, pe asprimea lor, se prinsese de minune.

Acum, liniştit că nu-l voiu certa, ridică ochii spre mine şi-l văzui schimonosit, schimbat şi la faţă: Se vâpsise!...

Cu buze roşii pânăla urechi, minjit din stingăcie până pe nas, un strat de pudră pe hăinuţă, pe sprincene, gene, albit ca un morar, mă privea rîzînd, înecîndu-se în hohote şi repetînd mereu:

— Ca tine! Uiti-ti, ca tine!

## XII

Un singur drum drept, fără uliţi lăturalnice, străbate satul în tot lungul lui. Casele sînt aşezate cu laturea la drum, cu faţa la răsărit. Cînd intri în sat, din şoseaua cea mare îţi întorc, toate, spatele. Sînt mici, clădite din nuele tencuite cu pămînt galben, acoperite cu stuf. Iţi pare că intri într'un trib african. La capul satului, spre cîmp, cîteva poteci duc la nişte dărăpănături. Acolo fusese aşezat la început satul, însă revărsările Neajlovului l-au silit să se mute mai la deal şi n'au rămas pe locuri decît Ţiganii,—pescari ori ferari de meserie—şi săracii, cerşătorii. Cînd vii înapoi însă pe acelaşi drum, toată înfăţişarea satului e schimbată: vezi casele din faţă, albe, văruite curat, cu ferestrele înflorite, cu prispa primitoare, cu bătătura netedă.

Şi e o minunată asemănare între sufletul ţăranilor şi aşezarea satului: aceiaşi îndoită înfăţişare—de sălbătăcie, primitivitate şi de linişte, curăţenie sufletească—şi ca să-i înţelegi trebue să pătrunzi în viaţa lor.

De cînd munca cîmpului e în toiu cu seceratul, satul e pustiu, căci ţăranii rămîn pe locuri pentru prînz, ca să nu mai peardă din timp cu drumurile.

Pleacă disdedimineaţă, cu legătura de mîncare şi secerea pe umeri, iar ţăranca ce-şi alăptează copilul, cu el în braţe. Casele rămîn în paza bătrînilor şi a cînilor. Copiii care nu pot munci, stau ziua toată la scaldă.

Căldura umple cuprinsul şi soarele neînduplecat se întoarce în fiecare zi tot mai îndelung pe cerul fără sfîrşit.

Azi dimineaţă am fost cu copiii la rîu. Se vede din depărtare cum abureşte subt soare, ca vitele înăduşite de căldură. Singure sălciile însetate, aplecate peste unde, adăposteau răcoarea.

Pe tot lungul apei, cît vezi cu ochii, pe amîndouă malurile, din toate satele, pîlcuri, pîlcuri de copii vin la scaldă. Glasurile, rîsetele şi murmurul apei bălăcite te ameţesc. Nervos, nechezatul unui cal ce intră în apă, răsună. Mirosul amar al sălciilor umple văzduhul.



Căldura acum, cînd ne întoarcem, e şi mai mare. Copleşiţi, tăcem cu toţii. Nu se aud decît paşii goi bătătorind praful drumului. Prin curţile oamenilor fumul coşurilor aprinse pentru mîncare se topeşte şi nu-ţi dă o clipă iluzia unui nor. Bătrînele torc aşezate jos pe pragul casei, la umbra prispei. Copiii mici rămaşi cu ele, dorm. Cîţiva, goi, se rostogolesc în praful catifelat al drumului, iar cînii obosiţi nu-i mai latră.

Maria m'aştepta în poartă la umbra salcîmilor prăfuiţi. Ion dormea. Dumitru nu se întorsese încă dela Comana. Era o linişte deplină. Cînii, porcii, toate vietăţile, se ascunsese la umbră şi moţăiau. Nu se auzea decît arare cîntecul îngîmfat al unei găini ce ouase.

Şi rămînea satul aşa mort până seara cînd, odată cu apusul soarelui, sosea cireada dela păscut şi apoi oamenii dela cîmp. Ţăranii, de oboseala muncii şi a căldurii, veneau încet, încărcaţi cu buruieni pentru porci, legănîndu-se ritmic la fiece pas, cu umbletul omului ce s'a învăţat să' poarte povară în spate.

Intr'un tîrziu sosi şi Dumitru. Avea într'adevăr cîteva lucruri cumpărate din comună, însă asta nu-l împiedicase să fi trecut şi prin satul Voichii. Numai să nu fi bătut-o rău! Faţa lui stingherită căuta să ascundă ce simte şi mişcările lui aveau ceva exagerat, făţarnic.

— Dumitre, dumneata ai fost la Voica.

Surprins, rîse stupid, căutînd să-mi răspundă, neizbutind însă decît să mişte mînile stîngaciu şi să bolborosească fără înţeles.

— Ai bătut-o? Spune!

Işi veni în fire. Răspunse cam tîrziu:

— Cine a zis că am fost?

— Aşa? Acum ne jucăm?... Vezi numai să nu păţeşti cu femeia şi să nu-ţi mai vie în casă.

— Las'!... asta-i plată la altă socoteală. O ştie ea. Vezi cît e cîmpul de mare şi grîul bun de secerat? Ce face ea? Şade!... Atunci eu ce fac? Să-mi plece din casă, bine; dar să nu plece tocmai în toiu!... Las' că-i socoteala bună. De se întoarce, bine; de nu... tot bine.

— Cum bine?

— Iată. Bine.

Se schimbase Dumitru. Ce i s'o fi întîmplat şi ce gîndea? Il priveam şi mă trudeam să-l ghicesc, ca să pot afla de soarta Voichii şi poate s'o ajut. Să se fi împăcat cu Voica, mi-ar fi spus...

Imi dădeam seama acum cît mă legasem de aceşti oameni, căci în turburările necontenite ce se frămîntau pe lîngă mine şi

nu-mi dădeau odihna căutată, aşi fi vrut de multe ori să plec, însă o remuşcare, pe care la început o numisem curiozitate, mă oprea locului. Ştiam acum că n'oiu pleca de lingă ei până nu se vor linişti lucrurile, cum nu pleci de lingă un bolnav, pe care ai început să-l ingrijeşti, până nu-l vezi pe calea însănătoşirii. Şi nu puteam să-l intreb pe Dumitru mai desluşit ce se intîmplase, nici să-l sfătuesc, căci pentru nimic n'aşi fi vrut să bănuiască că m'aşi amesteca în viaţa lor. Aceasta ar fi însemnat să devin pentru ei duşmanca cu gînduri ascunse şi ar fi tăinuit de mine şi cele mai neînsemnate mişcări, cu viclenia ţăranului, a omului simplu şi deci cu mijloace puţine de apărare.

Dumitru cu surîsul pe buze, aştepta tăcut în faţa mea, de parcă ar fi zis:

— Ei! Ce hotărăşti?

Cînd îi spusei: „Bine, Dumitre, fă cum vrei!" găsi că a vorbit destul şi-şi văzu de treabă, mulţumit de dînsul.

## XIII

Azi, cu toată lipsa Voichii—pentrucă ar fi fost rîndul ei să încingă cuptorul pentru făcut pînea—vecinele au cerut voe lui Dumitru să aprindă cuptorul din ograda lui.

E seară. Focul înroşeşte un colţ din întunericul ce umple curtea. Scăldate în lumina lui, păzind pînea ce se coace înfundată în cuptor, femeile stau împrejuru-i. Zgomotoşi, copiii se joacă, cînii dau tîrcoale. Până departe miroase a pîne caldă. Vîntul, adiind, fîlfie focul; ţărancile stau de vorbă.

— Ia te uită, zău, sărmana Stoiana! Iar a aprins lampa! Toată noaptea nu doarme de durere.

— Care Stoiana? A lui Iordache? întrebai;—dar ce are?

— Păi, a spălat rufe lăuză. Nici lapte n'are, să dea copilului.

Una dintre femei m'a dus s'o văd. Credea că aşi putea-o vindeca.

M'a primit bucuroasă şi ridicîndu-se în coate de pe ţoalele pe care zăcea, mă rugă:

— Dă-mi, domnişoară, zău, ceva. Dă-mi că ce mă mai doare! Ai mai dat şi la altele prafuri de alea cînd te dor oasele, şi apă de aia care închide rănile dă-mi şi mie, zău, ceva!

Zăcea aşa de luni de zile, fără să se gîndească la altă scăpare decît la plîns şi gemete.

La naştere nu chemase moaşa, dar o îngrijise o femee pricepută, care acum însă nu mai ştia ce să-i facă.

— Ar trebui să chemi doctorul. E păcat de tine. Eu nu mă pricep ce să-ţi fac şi-ţi sînt copiii pe drumuri.

— Să cheltuim parale?



— Da. Aşa bolnavă nu poţi munci şi e mai rău, e paguba şi mai mare.

Socoteala îi păru bună. Îşi chemă bărbatul, care rămăsese afară nevrînd să se amestece în d'al de astea muiereşti.

Veni greoiu, cu căciula în mînă. Neîncrezător în ale doctorilor, ascultîndu-mă dădea din cap parcă dezgustat de viaţă. Femeia îl privea cu ochi rugători şi cu o licărire de speranţă. La urmă, zise aşa, într'o doară, cu gura pe jumătate:

— Om vedea.

Cînd am plecat, Stoiana îmi şopti:

— Mai vino, zău, fă-ţi pomană!

Fără să se mai uite la femeia lui, ţăranul eşi după mine din casă. Plictisit, părea că-l îngăduee destul ţinînd-o aşa, bolnavă, nefolositoare. In poartă zise:

— Mai bine i-ai da dumneata niscai prafuri.

— Dumneata, ar trebui să înţelegi mai uşor ca ea femee ce e de făcut şi să cauţi s'o pui pe picioare, să poată munci. Ce zici?

Părea măgulit. Am ajuns la învoială că se duce în comună şi aduce doctorul de plasă. Cînd?... om vedea.

Au mai trecut două zile. Intr'o noapte Stoiana avu dureri atît de grozave, încît sperie vecinii cu ţipetele ei. La ziuă bărbatul ei înhămă calul la o căruţă şi porni după medic.

Disdedimineaţă, Maria năvăli la mine şi-mi spuse:

— A venit doctorul la Stoiana. A venit cu căruţa şi cu nevasta.

— Ce nevastă?

— A lui.

— Păi de ce a adus-o? E moaşă?

— Nu... da' ca s'o plimbe.

După un sfert de ceas căruţa cu domnul doctor şi cu nevastă-sa pleca. Trecură prin faţa casei noastre.

El era un om îmbrăcat jumătate milităreşte, jumătate civil. Se vedeau haine rămase din războiu, pe care căuta să le întrebuinţeze. Ea, o femee slabă, cu capul gol, cu o rochie demodată, pretenţioasă, îmi aruncă, trecînd, o privire dispreţuitoare şi rea, ca o profesoară urîtă în faţa unei eleve frumoase la un examen particular de liceu.

Intrebai pe bărbatul Stoianei:

— Asta-i doctorul?

— Păi.

— Şi ce a zis?

— Ce să zică?

— Da, ce a zis?

— Păi a venit.

— Bine, a venit, dar a căutat-o pe Stoiana?

— S'a dus şi la ea.

— Şi ce i-a dat?

— Niscai prafuri.

— Ce prafuri! Ce să facă cu ele?

— Să le bea. Îs bune, că de alea a mai luat şi băiatu' meu, astă-iarnă, cînd tuşea... şi i-a trecut...

— Ce prafuri, omule, ce prafuri, de tuse? Că ea doar e bolnavă de pe urma naşterii!

— Păi ştim şi noi, domnişoară?

— Du-mă în casă la femee.

Intrai repede în odae şi găsii pe Stoiana obosită de chinul nopţii.

— Stoiano, ce ţi-a dat doctorul?

— Uite, domnişoară.

— Şi-mi arătă nişte prafuri albe, fără gust, cu un miros slab de eucalipt.

— Te-a căutat?

— Ce să mă caute! Că mă lăsam? Om fi avînd şi noi ruşine, domnişoară!

Stam inmărmurită. O întrebai, intr'o doară:

— Ţi-a mai spus ceva?

— N'a spus, domnişoară, n'a spus nimica.

Răspunsul le era plictisit, amestecat cu o nuanţă de batjocură. Intrebai:

— Aţi plătit ceva?

— Nu, că nu se plăteşte; dar până a stat dumnealui aci, nevastă-sa a adunat ouă din cuibare şi i-am mai dat şi noi alte merinde. Le-a luat cu coşul.

Şi ţăranul mai spuse într'un tîrziu, văzîndu-mă tăcută:

— Aşa e la noi la ţară, domnişoară. Dacă are omul zile, trăeşte, dacă nu... pace bună. Poţi chema şi toţi doctorii din lume.

Tăceam. N'aveau ei oare dreptate?

Se uitau la mine aproape mulţumiţi de cele întîmplate. Mai întrebai:

— Dar cînd naşte o femee greu, cine vine la ea?

— Iacă moaşa din comună.

— E bună moaşa?

— Bună, că e femee şi se înţelege în ale femeilor.

— Să o fi chemat poate pe ea. De te mai doare, să trimitem după moaşă.

— Pierdem timpu' de pomană.

— Eu cred că acum nu mai pierdem.

Stoiana zise:

— Măi creştine, o fi cum zice domnişoara. Ce să ştie ăla? N'ai văzut? Militar! Dar cucoana moaşă cum a pus pe picioare pe dada Maria atunci de credeai că moare? Şi pe leica Stanca?

Bărbatul ei da din cap afirmativ. Eu,—bucuroasă, spusei:

— Hai, că dacă o aduci, fac o hăinuţă lui ăsta micu. Cum îl cheamă?



— Gheorghe, şi-l mîngîiă cu mîna pe creştet.

— Bine, lui Gheorghe.

Mă apropiai de copil să-l mîngîiu, dar Gheorghe, speriat, începu să ţipe. Tat-su îi trase una de-l tăvăli, şi apoi:

— Taci, prostule! n'auzi? Vrea să-ţi facă haină!

Gheorghe pe jos plîngea de se topea.

## XIV

Azi a plouat.

S'a ridicat deodată vîntul puternic şi cald. In goana lui apleca trupul copacilor înspăimîntaţi şi ridica pe cer, din capătul celălalt al cîmpului, ca din pămînt, nori negri şi grei. Apoi, cînd a fost cerul cuprins de ei, picături mari şi rare de apă căzură cu zgomot. Departe, tunetul, din ce în ce mai puternic, se rostogolea în norii sfîşiaţi de şerpi de foc.

Ţăranii, cu feţele la cer, se închinau: „Dă Doamne, dă!"

Şi apoi, deodată, ca dintr'un ciur enorm, scuturat cu nebunie, căzu apa cu furie.

Intr'o clipă toată culoarea naturii se schimbă. Albul spălăcit al drumului se făcu pămînt negru, frunzele prăfuite se spălară răsărind verzi şi vioaie şi apa curgea, curgea tot mai deasă.

Cu bucurie nespusă copiii, eşiţi afară în drum, învîrteau o horă zburdalnică cu ţipete ascuţite: „Plouă! plouă! plouă!"

* * *

Acum de două zile plouă mărunt şi regulat, dintr'un cer cenuşiu, încruntat. Cîmpul şi oamenii se odihnesc. In sat femeile, pe prispă, cu copiii şi cînii în juru-le, dreg haine şi rufe, iar ţăranii îşi văd de unelte. Şi ploaia, cu înţelepciune, fără grabă, cade, cade mereu...

Satul pare un cuib de oameni în cîmpul cel larg unde, în zare, alte sate sînt presărate. Intr'unul din ele se frămîntă Voica...

...Sîntem mici, mici de tot, subt cerul plumburiu ce ne acopere. Imi pare atît de jos, atît de greu, încît cu sufletul înfricoşat ridic ochii spre el, văzînd că nu cade pe noi înăbuşindu-ne.

Miroase a pămînt ud, e linişte, e bine.

Cu răbdare, ploaia cade mărunt.

## XV

Dumitru a tocmit slugă lui Ion. Ştie tot satul: „O fi vrînd să-l inveţe ca pe boeri", spun sătenii.

Sluga lui Ion e o fetiţă de nouă ani, o copilă orfană. O cheamă Stanca. E slabă, blondă, cu pistrui pe faţă, cu ochi mari albaştri, spălăciţi, cu gene lungi încovoiate. E sălbatecă cum n'am mai văzut încă copil. Cînd o chemi, fuge, iar cînd te apropii de ea, brusc îşi apără faţa cu cotul: mişcarea copiilor nenorociţi, învăţaţi cu bătaia. Cînd îi dai de mîncare, pleacă cu ea în grădină ca un cine care a furat un os. Aşezată jos, înghite grăbită; apoi se întoarce cu strachina şi o pune la loc, tot fără să vorbească. Nu vrea să se spele nici să se pieptene. La două-trei zile numai îşi trece pe obraz cu mînile apă din băltoaca murdară de lîngă puţ. Se şterge cu haina-i zdrenţeroasă, îşi despleteşte cozile mici şi subţiri, se scarpină, apoi trece degetele răsfirate în formă de pieptene prin păr şi se împleteşte din nou. Şade ore întregi în curte, ghemuită într'un colţ, urmărind cu ochii mişcările fiecăruia. Ion n'o poate suferi. Chiar din ziua întâia l-am surprins cu un lemn în mînă lovind în fetiţa care răbda, cu spinarea încovoiată, neîndrăznind să se mişte. Cînd mă văzu, Ion se opri o clipă ruşinat, apoi ridică din nou băţul şi mai dete una. Se întoarse către mine şi spuse: „hi cail" şi rîse mulţumit.

A trebuit să-l ameninţ că-l bat şi eu pe el, ca să nu mai dea, căci la toate celelalte ameninţări—aşa mic cum era—se uita la mine nepăsător, aşteptînd să plec ca să înceapă din nou.

Fetiţa, sgribulită jos, aproape de picioarele mele, mă privea mirată şi cu teamă. Nu înţelegea bine ce se întîmplase şi cine era vinovat. Citeam în ochii ei frica bătăii. Îi spusei blînd:

— Să nu-l mai laşi să dea în tine! Auzi, Stanco?

Stanca tăcea, cu ochii în pămînt, apoi, încet-încet, întinse mîna până la pantofii mei şi îi pipăi, trase iute mîna înapoi şi rămasă nemişcată, mută, cu pleoapele plecate, de parcă ar fi adormit locului.

Stanca s'a mai învăţat cu noi. De vorbit însă tot nu vorbeşte decît cu boii şi cu cinele. Nouă ne răspunde la întrebări prin mişcări repezi ale capului. Dumitru şi Maria o înţeleg uşor, eu însă nu, căci încă nu pricep felul curios de a răspunde cu capul al ţăranilor: La ei mişcarea capului pentru a nega ori afirma e inversă de cea a tîrgoveţilor: de vor să răspundă „da" mişcă de cîteva ori capul dela dreapta la stînga, iar pentru a nega, îl ridică în sus şi-l lasă apoi în piept.

De cîteva zile Stanca duce boii la păscut. Merge singură, căci Ion nu vrea s'o urmeze, cu toate că-l ceartă tată-su zicîndu-i: „D'aia îţi plătesc eu ţie slugă? Ticălosule!"

La prînz Stanca se întoarce ca să mănînce şi să ducă boii la adăpat. Pleacă apoi iar şi vine tocmai seara, să se culce.



Ieri, ca de obicei, a plecat cu boii la păscut. La prînz s'a întors, seara însă nu. Au venit boii singuri încet, mîncînd buruieni de pe marginea şanţului, şi, cuminţi, au intrat în şopron.

Dumitru zise:

— Să ştii că a fugit la Ţigani, că altfel n'are unde să tragă.

Şi, eşind la poartă, întrebă de ea pe copiii care treceau pe drum cu boii:

— Bă! N'aţi văzut-o pe Stanca?

— Ba da.

— Unde?

— Păzea boii.

— După amiezi?

— Iaca zău: a plecat cu ei spre casă, acum, cu noi, seara. Şi apoi nu mai ştim unde e.

Dumitru se scărpina gînditor în cap: Măi, unde să fie?

Dintre copii, unul mic, mic de-o şchioapă, care tăcuse până acum, zise încet, cu mîndrie, sisîind: „Eu stiu unde e!"

— Unde-i mă?—întrebă Dumitru, răstindu-se la băeţaş, caşi cînd ar fi fost el de vină de cele întîmplate.

Speriat, copilul răspunse cu glasul pe jumătate:

— E în corcodusul ăla mae.

— Care corcoduş?

— Ăla mae, bade, că a zis: vino cu mine că-s dau si sie.

— Şi nu te-ai dus, blestematule?"—îl luă de scurt Dumitru, apropiindu-se de el.

— Nu.

Şi copilul se dete un pas înapoi, ferindu-se.

— De ce?

— Iacă. Şi a mai zis: „să nu-i spui!"—şi arătă pe Dumitru cu degetul—„că te bat cu o vargă de te fac sindze". Da' eu spun, că e fată şi mie nu mi-e frică.

Şi încurajat de spusele lui, ridică ochii căutînd privirea lui Dumitru.

— În care corcoduş măi, n'auzi? Că acum te reped!—răcni Dumitru.

— Ăla mae, bade, cu galbene, coapte, stii acolo în livadă, la biseică.

Şi copilul, înspăimîntat, roti ochii căutînd să fugă.

Dumitru înjură de toate cele sfinte, apoi se duse în casă ameninţînd: „Las' că-i arăt eu ei corcoduşe! Îi rup oasele. Eu îi plătesc şi ea lasă boii?! Să vie numai!

Îi spusei:

— Dumitre, să n'o baţi că mă supăr.

— Iacă vorbă, să n'o bat! Da' de ce să n'o bat?

— E copil orfan. Cine s'o fi învăţat la bine? Dacă rămînea Ion al dumitale în străini, ştia el ce e bine? Ce ziceai de-l băteau oamenii?

Dumitru se uită speriat la mine, cu ochii ațintiți, se roşi puțin, necăjit de mila ce i se născuse deodată în suflet. Îmi întoarse spatele şi plecă. Se aşeză pe buturuga dela poartă, îşi trînti căciula de pămînt, înjurînd din nou.

Se înoptase aproape de tot, cînd a sosit Stanca. Dumitru o pîndea.

A venit pe furiş, pe lîngă uluci, uşoară ca un pui de pisică, cu ochii strălucind de frică. Cînd trecu pe lîngă Dumitru, se lipi de gard. El se sculă, Stanca ridică cotul să-şi apere fața.

— Cățea! Acu' vii?... Uite, vezi—şi m'arătă pe mine care stam să n'o bată — de nu se ruga de mine... te omoram... cățea!!

Vorbea printre dinții încleştați, cu pumnii închişi, furios, stăpînindu-se să n'o lovească. Stanca, înspăimîntată, o rupse la fugă, intră în curte şi, ca o săgeată, se vîrî în staul. Acolo a dormit în noaptea aceia, chircită, pe vine lîngă paele din care mîncau boii, subt răsuflarea lor caldă şi a douazi, disdedimineață, fără s'o vadă nimeni, a plecat cu ei la cîmp.

S'a întors la prînz. Era cald, din căldurile acelea copleşitoare, înăbuşitoare ale cîmpului. Boii veneau agale. Stanca în urma lor, păşea încet. Deschise larg poarta. Intrară în curte. Cînd ajunse în fața mea, ea se opri sfioasă, apoi, hotărîndu-se deodată, îmi întinse un mănunchiu mic de flori ce le ținea ascunse după rochie, îşi ridică pleoapele cu gene lungi descoperind albastrul dulce al ochilor şi zise scurt: „na ție!"... şi fugi.

*(Sfîrşitul în No. viitor).*

**Henriette Yvonne Stahl**

---

# Carmen Saeculare

Eu cîntecul acesta de izvor
L-am mai cîntat odată,
Pe cînd eram un fluviu călător
Spre marea zbuciumată...

Şi cîntecul, luat de vînt, s'a dus
Pe spumă de ecouri,
S'a dus spre vîrful cel de munte 'n sus
Şi s'a topit în nouri;

Iar nourii plouară pe pămînt
În picuri roditoare
Şi-atunci sămînța vechiului meu cînt
A răsărit în floare.

În toamnă, floarea cînd s'a veştezit
Pe vremea scuturării,
S'a 'mprăştiat în vînt şi s'a topit
În frămîntarea mării;

Iar marea 'n nouri s'a reinălțat
Pe spumă de ecouri
Și primăvara iarăși a plouat
Cu rod de flori, din nouri.

Eu cîntecul acesta monoton
Cu rime repetate,
Îl cînt mereu trezindu-i vechiul svon
Pe căi de mult umblate;

Îl cînt mereu cînd vin ca să-mi ridic
Prin vremi, din leagăn, dricul, –
Precum nimicul vine din nimic
Spre-a repeta nimicul.

E cîntecul cel pururi călător
Prin flori și prin izvoare,
Căci el e floare 'n ori și ce izvor,
Izvor în orice floare...

Și toți îl cîntă fără de cuvînt,
În cor cu toți poeții,
Precum în cer așa și pe pămînt:

E cîntecul vieții.



# *Apologie*

Prostie, drogă binefăcătoare,
Generatoare-a lumii, te salut:
Tu faci iluzia să crească 'n lut,
Iar lutului dai fierberi creatoare.

Inteligența ta strălucitoare
Tronează 'n nepătrunsul Absolut...
Și din cenușa clipei ce-a trecut,
Renaști în spuma clipei viitoare.

Ingenuă naivă, peste tot
Insinuîndu-ți zîmbetul despot,
Sărbătorești cu brio poezia.

De-aceia înțeleptul cetitor,
Din versuri isgonind filosofia,
Vrea să-l adormi cu ritmul tău ușor.

**Mihai Codreanu**

# Un apărător moldovean al ortodoxiei la curtea țarului Alexandru I

Rémy de Gourmont vorbește undeva de tragica soartă a unora dintre operele antichității, despre care nu ne-a ajuns vestea decît prin mijlocirea celor care le combăteau, aceștia de multe ori poate de o valoare mult inferioară, dar care au rămas, atunci cînd împrejurările și destinul care cîrmuește viața cărților—habent sua fata libelli—au învăluit în uitare sau au nimicit cu totul amintirea a celace o clipă păruse veacului începutul și sfîrșitul înțelepciunii sau al perdițiunii.

Și cita, ca ilustrare a gîndului său, pe păgînul Celsiu de care nu ne amintesc decît atacurile înverșunate ale lui Origeniu, părinte al bisericii, din secolul al treilea după Christos.

Fără a compara cu aceste ilustre personagii pe modestul Moldovean de care am a mă ocupa, nu m'am putut împiedeca de a mă gîndi la Celsiu, despre care atît știm cît ne transmite dușmanul său și al credințelor sale, Origeniu, atunci cînd pentru prima oară avui prilejul să întîlnesc numele lui Alexandru Sturdza, pomenit într'un pasagiu din „Operele Complecte" ale lui Joseph de Maistre, vigurosul stîlp al bisericii catolice dela începutul veacului trecut.

Desigur, analogia nu merge de loc departe: Alexandru Sturdza e departe de a avea o valoare temeinică, în măsură a face ca opera sa să rămînă; nu întîlnim la el nici vigoarea unei gîndiri originale, nici exaltarea unui temperament pasionat, care să amintească de contimporanii săi J. de Maistre sau Lamennais; n'avea nici amploarea gîndirii celui dintăiu, nici entuziasmul neînfrînat al celui de-al doilea. Era un gînditor politic impregnat de misticismul acela profund care se revărsase asupra Europei, deabia liberate de coșmarul napoleonian și care înfiorise puternic sufletul apusean, dînd o înfățișare atît de interesantă acelui început de veac care pare o întoarcere la firul rupt de către scepticismul și frivolitatea veacului al XVIII-lea. Dacă ar fi să comparăm pe Alexandru Sturdza cu vreunul din cei care, în Franța, luptau pentru aceleași credințe și idealuri, cel mai indicat ar fi poate De Bonald; celace spune Faguet despre gînditorul francez i s'ar po-



trivi și lui: „Placer ou replacer Dieu à l'origine de toute institution humaine et de toute faculté de l'homme, voilà ce qu'il poursuit de toutes les forces de sa logique". 1

Pe de altă parte, nu este în gîndul meu de a atribui o valoare excesivă încercărilor religioase sau politice ale acestui boer cultivat, stăpîn pe cunoștințele care se predau atunci în Apusul unde și-a făcut studiile și pe care îi plăcu a le îmbogăți printr'o sîrguință de toate zilele, puțin cam disonantă poate în mediul aristocratic care era acela al familiei sale, dar care nu era neobișnuită într'o vreme cînd tînăra soție a generalului Swecin studia, cu atenție concentrată, cele 24 volume din „Histoire Ecclésiastique" a lui Fleury.

Dar mi s'a părut interesant a reda în cîteva pagini viața și opera acelui care, într'o vreme cînd sufletul european își căuta o cale nouă, a fost sbuciumat de aceleași gînduri, temeri și speranțe cași Lacordaire, Montalembert și atîția alții, cu care avea atîtea puncte de asemănare și de care a fost atît de aproape, deși poate ignorat de ei. E ca o datorie pioasă față de un om care își trage rădăcinele din țara Moldovei, care a păstrat în țara sa de origine legături sufletești și de rudenie și care oarecum a participat la viața ei sufletească prin sfaturile ce fu chemat a da fiilor lui Mihail Sturdza, domnul Moldovei și vărul său; și dacă atunci cînd Mihail Kogălniceanu publica la Iași (1842) cele 22 de „études" care formaseră prelegerile de religie și morală ținute odraslelor domnești pe vremea studiilor lor la Berlin (1837), reunite subt titlul: „Etudes religieuses, historiques et morales", nu era nevoe de o prezentare a lui către publicul cetitor („La plume et le talent de Mr. de Sturdza étant connus et appreciés *en Europe*, par tout ce qu'il y a de plus distingué dans les lettres et les sciences, mes éloges en cette occasion ne seraient que superflus" 2) astăzi cînd de numele lui prea puțini își amintesc (e pomenit în treacăt de d. Theodorian-Carada, în broșura sa „Sofia Swetșin", Ed. Poporul) nu e poate inutil a ne opri puțin asupra personalității sale.

## I

Tatăl său, Scarlat Sturdza, fiul marelui logofăt Dumitru Sturdza, venise în Rusia în anul 1792, probabil odată cu armatele rusești ce părăseau Moldova în urma păcii de la Iași (Ianuar, 1792) care punea capăt războiului dintre Ruși și Turci și tot odată ocupației rusești. Nu cunosc mobilul acestei băjeniri pe care mi-o închipui voluntară, căci nu cred să fi fost teama persecuțiilor care-l îndemna, cu atît mai mult cu cît cel ce urca tronul, pus de Turci, era Alexandru Moruzzi, rudă deci cu soția lui Sturdza, născută Moruzzi. Nu-i exclus însă ca tocmai această rudenie să fi fost îndemnul hotărîtor, într'o vreme cînd sentimentele de familie nu erau un frîu prea puternic. Nimic nu-l putea opri pe marele boer dela părăsirea țării: conștiința națională era cu mult subordonată celei religioase, încît Sturdza nici nu va fi avut sentimentul că pleacă în țară străină, atunci cînd părăsea Iașii pentru Sft. Petersburg; se mai adăoga probabil credința—comună multor boeri moldoveni care alcătuiau partidul rusofil—că anexarea Mol-

1 Faguet, Politiques et Moralistes du XIX-ème siècle, I, p. 91.
2 Prefața lui Kogălniceanu, p. VII.

dovei de către Ruşi nu avea să mai întîrzie multă vreme. Era deci prudent a-şi lua măsuri din vreme, a nu aştepta ultima clipă pentru a se închina înaintea faptului împlinit. Vor fi fost, fără îndoială şi îndemnuri ruseşti, făgădueli serioase şi astfel se făcu ca în anul 1792 îl găsim în Rusia, purtînd gradul de general şi onorificul titlu de consilier de Stat—cîştigate probabil nu atît prin meritul său, cît prin calculele Caterinei a II-a, care vedea departe şi care nu dispreţuia perspectiva anexării ţărilor romîneşti ; deaceia se îngrijia de un sprijin indigen, căutînd a-l găsi în boerimea aceia, avînd interes în păstrarea privilegiilor sale şi care vedea în „maica Rosia" braţul său apărător.

Fapt este că Scarlat Sturdza, care era căsătorit cu o moldoveancă, Sultana Moruzzi, şi al cărui fiu, Alexandru, se născuse deasemeni în Moldova, la Iaşi (1791), nu întîrzie să ocupe în societatea rusă un loc important. Dovadă despre aceasta e că fiica sa, Ruxandra, devine domnişoară de onoare a împărătesei Elisabeta, soţia ţarului Alexandru I, iar fiul său Alexandru, acela de care ne ocupăm în aceste pagini, ajunge la înaltul rang de şambelan al ţarului, precum reiese dintr'un pasagiu din J. de Maistre. 1

Copilăria şi-o va fi petrecut Alexandru în acelaşi chip caşi ceilalţi fii de nobili din timpul său. La vrista însă cînd tovarăşii săi de jocuri intrau prin Academiile militare, în garda imperială, sau la şcoala de cadeţi, tînărul Sturdza fu trimis în străinătate pentru a studia. Il întîlnim astfel în Germania, Germania aceia zbuciumată de idealurile renaşterii ei filozofice şi politice a începutului sec. al XIX-lea.

De bună seamă studiile sale fură strălucite şi pline de făgădueli, căci ele îndrituiră pe ţarul Alexandru, însufleţit de un ideal religios vag şi neprecis, să-l îndemne—şi nu numai cu sfatul, ci cu important sprijin material—la publicarea primei sale lucrări: „Considérations sur la doctrine et l'Esprit de l'Eglise orthodoxe", care apare la Stuttgard şi Tübingen, în 1816.

Pentru a putea situa în cadrul său firesc opera aceasta care—independent de valoarea sa intrinsecă—avea să stîrnească atîta discuţie şi patimă, atîtea admiraţii şi atîtea atacuri—şi care dacă n'ar merita să ne reţină atenţia prin alte însuşiri, ar fi mai mult decît interesantă numai prin aceia că a determinat în mare măsură pe J. de Maistre să o combată prin celebra sa operă „Du Pape", scrisă aproape numai cu gîndul acesta 2—pentru a putea, zic, situa lucrarea tînărului Moldovean, e nevoe să ne oprim o clipă asupra împrejurărilor care i-au determinat apariţia şi interesul pe care-l purta pentru contimporanii săi. Dovada de acest interes e vilva care îi preceda publicarea 3, nerăbdarea cu care era aşteptată şi, odată tipărită, graba cu care e tradusă în limba germană: în anul următor, 1817, apare la Lipsca o traducere datorită lui Kotzebue, atît de legat de chestiile ce priveau Rusia.

Care erau aceste împrejurări ?

Cînd în 1764, Franţa, urmată curînd (1767) de Spania şi de diferite state italiene (1768), isgoni pe Iesuiţi, pentru „ireligiositatea şi

1 Oeuvres Complètes, XIV, p. 58.
2 V. Georges Goyau, La pensée religieuse de J. de Maistre, Revue des Deux Mondes, 1 Avril 1921.
3 Ibidem.



impietatea institutului lor", după cum suna hotărîrea Parlamentului parisian, pentru spiritul lor „sediţios şi duşman al ordinei", 1 aceştia găsiră refugiu în Prusia protestantă a lui Frederic II şi în Rusia ortodoxă a Caterinei, unde curînd ei stăpînesc aproape întreaga viaţă culturală. Pentru meritele acestea, ordinul lor, desfiinţat *(aboli)* în 1773 de către Papa Clement al XV-lea, în urma cererii Curţilor catolice şi a consimţămîntului chiar al Mariei-Tereza, care avea totuşi datorii de recunoştinţă faţă de ei pentru activitatea lor religioasă „parmi les protestants et les Grecs schismatiques (Romînii) de Hongrie et de Transylvanie" 2 fu restabilit mai întîiu tocmai în Rusia, de către Papa Piu al VII-lea (7 Mart 1801). Influenţa lor, crescută şi prin stima ce le-o purtau emigraţii francezi, atît de preţuiţi de societatea rusească ce le îmbrăţişase nenorocirea, ideile şi gusturile—deveni preponderentă subt Paul I, a cărui înclinare către biserica papală fu retezată odată cu uciderea sa. Educaţia tinerelor generaţii aristocratice fiindu-le încredinţată cu totul, ei se pricepură a insufla—cu marele lor talent de fineţe şi subtilitate—o nevoe mistică de atmosferă spirituală, pe care biserica ortodoxă, atît de săracă în spiritualitate, nu putea de loc s'o satisfacă. Curînd, prozelitismul şi acea „force convertissante" a catolicismului, de care vorbeşte undeva De Maistre, 3 începură să neliniştească pe cei care până atunci vedeau în activitatea Iesuiţilor un remediu la inerţia şi inactivitatea preoţilor ortodoxi, cărora le-a lipsit întotdeauna pomenita forţă convertitoare: o serie de convertiri la catolicism ale unor persoane din înalta societate, tot mai numeroase, sfîrşiră prin a impresiona în mod cu totul neplăcut pe ţarul Alexandru I, care era şi şeful pravoslavnicei biserici ruseşti. Stăpînitorii popoarelor—fie ei cît de religioşi—niciodată n'au văzut cu ochi buni o prea mare îndepărtare de lucrurile acestei lumi a acelora ce le stau mai aproape : ura de care Richelieu fu cuprins împotriva lui Saint-Cyrau, atunci cînd învăţăturile acestuia goliră de cei mai cuminţi tineri curtea sa, pentru a umplea Port-Royalul solitarilor, 4 nu-i un sentiment izolat : este în ea poate un grăunte de jignire a amorului lor propriu, atunci cînd mărirea lor nu poate întuneca pe acela a celuia care „toate le-a făcut şi prin care totul dăinueşte".

E drept că acest împărat generos, însufleţit de un misticism blînd şi foarte vag, era un spirit adevărat creştinesc. Cele mai nobile sentimente religioase îl călăuzeau şi dorinţa lui fierbinte era ca domnia sa să fie începutul unei ere noui, a domniei lui Christos, mai cu seamă că în Apus domnea Anticrist, personificat în Napoleon I. „Je ne voudrais pas régner sur un peuple qui n'aurait pas de religion", zice el la începutul domniei sale. 5 Şi în altă împrejurare se exprima: „Je ne pourrais me passer du christianisme et je serais misérable si je ne le connaissais pas, si je ne l'avais pas". 6

1 V. Louis Veuillot, De quelques Erreurs sur la papauté, Paris, 1859, p. 228 şi 275.
2 Ibidem, p. 262.
3 Un rabbin de Mantoue disait à un prêtre catholique de ma connaissance, dans l'intimité d'un tête-à-tête : „Il faut l'avouer ; il y a réellement dans votre religion une *force convertissante*", De Maistre, „Du Pape", Paris, 1851, p. 301, în notă.
4 Sainte-Beuve, Port Royal, vol. I.
5 Schnitzler, Histoire intime de la Russie, Bruxelles, 1847, vol. II, p. 245.
6 Ibidem.

Decît, creștinismul așa cum îl înțelegea Alexandru, nu era și acela al Iesuiților, și desigur la aceasta contribuia mai ales puternica influență a doamnei de Krüdener, care nu era „comme une sainte du moyen âge... qui nous apparaît, une sainte du Nord, du XIII-ème siècle...," cum îi plăcea lui Sainte Beuve s'o vadă 1, ci o biată femee cu gîndirea șubredă, neștiind hotărît ce vroia, însuflețită doar de o nevoe irezistibilă, ca lumea să se ocupe de dînsa. 2

Iluminismul doamnei de Krüdener era cu totul opus catolicismului și conducea la un fel de „creștinism universal" care nu era de loc ortodox.

Deaceia, la primul prilej, — atunci cînd o nouă convertire—acela a tînărului Galitzin—întări acuzările care vedeau cauza convertirii în influența Iesuiților, țarul isgoni pe aceștia din Petersburg (1815), urmînd ca mai tîrziu (1819) să-i gonească din cuprinsul întregului Imperiu.

Nemulțumirea țarului, înainte de a se manifesta vădit prin stăruințele depuse pentru rechemarea lui J. de Maistre, ministrul regelui Sardiniei,—în care el vedea pe directorul sufletesc al celor ce îmbrățișau catolicismul, 3 se arătă mai întâiu prin îndemnul ce-l dete lui Alexandru Sturdza, ca unul ce era printre cei mai culți dintre nobilii ce nu părăsiseră religia strămoșilor lor, de a scrie și publica acele „Considerații asupra doctrinei și spiritului bisericii ortodxe", care în speranța drept credincioșilor trebuia să demonstreze superioritatea credinței ortodoxe asupra celei catolice.

Incurajarea imperială pare să nu fi fost pur platonică: după cum reese dintr'un pasagiu dintr'o scrisoare a lui de Maistre către abatele Rey 4 și dintr'unul din cartea lui Falloux „M-me Swietchine" 5 pare că tînărul scriitor primise ca răsplată frumoasa sumă de 20 mii ruble, din caseta particulară a Impăratului. E drept că afirmația este a unor adversari, ea însă este un indiciu al importanței ce se dădea acestei apologii a ortodoxiei, într'o vreme cînd dușmanii ei reușiseră s'o întunece.

Care erau ideile pe care le vîntura Alexandru Sturdza în această avidă operă de debut? O cercetare puțin amănunțită a celor cuprinse în această lucrare, ne va lămuri.

In dorința sa de a proslăvi credința pe care o vedea amenințată de propaganda măestrită a Iesuiților, prima virtute a religiei sale pe care o invoca, era caracterul pur creștin, apropiat de acela al bisericii primitive, pe care a știut să-i păstreze biserica ortodoxă dealungul veacurilor. In fața catolicismului care, mai ales subt inspirația

1 Sainte-Beuve, „Portraits de femme", p. 383; e drept că această apreciere, datată din 1837, cînd romanticul Sainte Beuve plutea în lumea sfinților și a sfintelor pe care îi desgropase din uitare pentru publicul din Lausanne căruia îi dădea conferințele sale despre „Port Royal", a fost modificată mai tîrziu de marele critic, atunci cînd izvoarele nouă puneau într'o lumină mai completă pe celebra mistică.

2 V. Sainte-Beuve, „Portraits Littéraires", vol. 3, studiul ce i-l consacră.

3 In scrisoarea către ambasadorul său la Turin, țarul se plîngea amarnic „contre le zèle de prosélytisme du comte, son langage au sujet des Jésuites...", G. Goyau, loc. cit., p. 615.

4 V. J. de Maistre, Lettres et opuscules, Paris, 1853, vol. II, o scrisoare datată din Turin, 26 Ianuar, 1820.

5 Falloux, M-me Swetchine, vol. I, p. 199.



Iesuită, se depărtase așa de mult de vechea credință, Sturdza punea ortodoxia, rămasă mereu credincioasă acelui spirit profund care însuflețea biserica din primele veacuri, întocmai după cum Bossuet opunea ereziei protestante continuitatea bisericii al cărui stîlp era. 1 Și e interesant cum astăzi, după peste 100 ani, cei care se ocupă de aceiași problemă, recurg la acelaș argument. Ideia pe care o întîlnim în opusculul doctrinarului moldovean, în 1816, o găsim exprimată aproape în aceiași termeni într'un studiu apărut anul trecut într'o revistă italiană, din care voiu extrage un pasagiu semnificativ: „E pure vero che noi Russi amiamo e veneriamo nel nostro culto la sua antichita, *L'affinita sua con il rito della chiesa cristiana primitiva*". 2

Și cu toate că atît de apropiată de vechiul spirit creștin, continuă Sturdza, biserica ortodoxă nu-i mai puțin apropiată de spiritul modern în ceiace el are mai profund adevărat, ceiace nu-i fără o violentă contradicție care a scăpat poate entuziastului apologist, dar mai ales constitue o inexactitate, întrucît biserica ortodoxă a rămas totdeauna refractară oricărui curent de reînoire și ca mărturie îmi permit a cita iar din interesantul studiu pomenit mai sus: „Siamo diffidenti di fronte ad ogni innovamento; non amiamo iconi moderne, canti di chiesa composti di ricente, vedremo mel volentieri la lingua russa, che pure è piu comprensibile, sostituire l'antica slavo nella liturgia". 3 Și cu atît mai vădită e inexactitatea afirmației sale, cu cît Sturdza încearcă a opune această putere de adaptare a bisericii ortodoxe la rosturile moderne, rigidității tradiționale a bisericii catolice, cînd e cunoscut modernismul bisericii romane. E drept însă că Sturdza, n'a putut cunoaște frumoasa, dar zădarnica încercare a Papei Leon al XIII-lea, care avea să închee veacul pe care el îl începea.

O altă mare virtute a bisericii pe care o glorifica, o găsea Sturdza în toleranța pe care întotdeauna a arătat-o față de celelalte credințe, într'o vreme cînd această „virtute creștină, politică și socială" după cum se exprimă G. Goyau, era ignorată și disprețuită de biserica apuseană.

Nu voiu relua paradoxul lui Lamennais după care religia creștină ar fi intolerantă, fiindcă „toute croyance exclut les croyances opposées". 4

Dacă însă admitem, cu Sturdza, că toleranța e o virtute creștină, socotim că biserica ortodoxă s'a ținut aproape tot atît de departe de ea ca și cea apuseană, cu deosebirea însă că intoleranța acesteia din urmă e mai celebră, dată fiind vigoarea celor care au a-

1 In „Traité des variations de la religion protestante".

2 L. Karsavin, La cristianita ortodoxa et la rivoluzione russe, in L'Europa orientale, 1923, No. 8, p. 488.

3 Karsavin, loc. cit..

4 Lamennais, Oeuvres Complètes, Bruxelles, 1839, De la Tolerance, vol. II, p. 194. Compară cu de Bonald, care nu se sprijină, ca Lamennais pe textele scripturii (Lamennais invocă, între altele, Evanghelia: „Cine va fi crezut și va fi fost botezat se va mîntui, iar cine nu va fi crezut va fi osîndit, Marcu, XVI, 16) ci pe rațiune: „L'homme le plus éclairé sera l'homme le moins indifférent ou le moins tolérant; et l'Etre souverainement intelligent doit être, par une nécessité de sa nature, souverainement intolérant des opinions." (De Bonald, Mélanges Littér. polit. et philos., Paris, 1819, p. 258).

tit de vie simpatie din partea unui om al cărui nume a rămas în cugetarea veacului său, convins că prin aceasta nu ne depărtăm prea mult de obiectul studiului nostru, ştiută fiind dragostea pe care o purta Alexandru Sturdza surorii sale, dragoste atît de profundă încît îi inspiră, la moartea ei, o broşură de pomenire a virtuţilor ei, cum avea să scrie şi Renan—mai tîrziu—pentru lauda surorei sale Henriette.

II

„Il y a des femmes qui traversent la vie comme ces souffles du printemps qui vivifient tout sur leur passage" spune undeva d-na de Krüdener.

Poate că se gîndea în clipa aceia la tînăra ei prietină, căreia i se potriveşte atît de minunat cugetarea celebrei mistice; căci Roxandra Sturdza, devenită contesă d'Edling, 1 a rămas în amintirea celor care au cunoscut-o, prin farmecul fiinţei sale serioase, de o inteligenţă pe care studiile reculese o îmbogăţiră şi care făcea din ea o ascultătoare simpatică şi pricepută în a da riposta care înviorează conversaţia.

Rolul pe care l-a jucat ea în viaţa sufletească a epocii, dacă nu prezintă caracterul aceia de intensitate pe care—o clipă—l-a îmbrăcat apariţia trecătoare a misticismului d-nei de Krüdener, dacă nu la proporţiile majestoase ale înrîuririi bunei sale prietine, d-na Swecin, care timp de 20 ani domnî asupra sufletelor contimporanilor săi 2 nu e totuşi lipsit de însemnătate.

Ar fi interesant de studiat—dacă ar fi posibil—prietiniile oamenilor mari.

De multe ori, în preajma celora care şi-au săpat numele în amintirea pioasă a oamenilor, în cercul lor intim, întîlnim personagii uitate care însă—odată ce ne-am apropiat de ei—radiază de o simpatie infinită, care de multe ori aproape întunecă gloria copleşitoare a semeţului lor vecin. Sînt fiinţe care, în viaţă, au inspirat dragoste, stimă şi de multe ori admiraţie acelora care—datorită cărui ferment al creerului lor?—au cucerit atenţia veacurilor; a veacurilor care au şters pentru totdeauna amintirea celorlalţi care, de multe ori, au apărut oamenilor pe care noi îi admirăm, cu mult mai vrednici de admiraţie decît propria lor persoană. Pe cînd însă aceştia s'au impus vremii prin ceiace rămîne: redarea atît de săracă!—a gîndurilor care au frămîntat sufletul şi veacul lor, aceştialalţi—copleşiţi poate de bogăţia ideilor care sbuciumau biata lor făptură—au rămas muţi, neputînd spune totul; şi pulberea în care s'a fărămiţat timpul lor le-a acoperit amintirea.

Nu trebue însă să-i plîngem; poate partea lor a fost cea mai bună, căci nu-i tristeţe mai mare decît aceia de a nu putea exprima întocmai ceiace gîndeşti; şi tăcerea desăvîrşită e poate preferabilă unui avînt căruia i se zdrobesc aripele.

Roxandra Sturdza a fost din fiinţele acele alese care rămîn în

1 Se mărită în 1816, la vîrsta de 28 ani; v. Ernest Seillière, Le coeur et la raison de M-me Swetchine, Perrin, Paris, 1924, p. 39.

2 Seillière, op. cit., v. cartea II-a intitulată: „Vingt ans de règne sur les âmes".



amintirea celor ce vin după ele, prin pomenirea prietiniilor ce au inspirat şi a dragostei de care au fost îmbrăţişate.

Domnişoara de onoare a împărătesei Elisabeta, pe care o însoţea la Baden în 1812, inspiră destulă simpatie d-nei de Krüdener pentruca aceasta să încerce a o atrage în cercul ei exaltat de admiratori. O scrisoare pe care o adresează tinerei moldovence—şi care e poate aceiaşi despre care pomeneşte o scrisoare a d-nei Swecin 1 inspiră ţarului Alexandru I dorinţa de a cunoaşte pe autoare. 2 Şi iată cum, prin intermediul Roxandrei Sturdza se născu marea prietinie şi admiraţie care-l legă o vreme pe ţar de celebra d-nă de Krüdener.

O altă prietinie, care n'a slăbit o singură clipă în tot lungul vieţii sale, a smuls uitării numele Roxandrei: aceia care o lega—din tinereţe—de d-na Swecin, care avea să devină mai tîrziu o personalitate ilustră a Parisului primei jumătăţi a veacului trecut.

Prietinia aceasta, în care cele două nobile femei puneau ce aveau mai ales în sufletele lor generoase, îşi are romanul în scrisorile pe care şi le scriau într'o exaltare comună. „Ce qu'échangeaient les deux amies de sentiments élevés, exquis et mystérieux est inimaginable" zice Sainte-Beuve vorbind despre această corespondenţă. 3 Şi vorbind despre aceiaşi corespondenţă, Sainte-Beuve adaugă că în ea „tous ses besoins (ale d-nei Swecin) de aimer, ses ambitions d'intelligence, ses jalousies tendres se ressemblaient et s'accumulaient sur une tête chérie" care era aceia a Roxandrei. 4

Deşi mai tînără decît ilustra sa prietină, 5 totuşi Roxandra exercită asupra ei—mai ales la început—o puternică influenţă, despre care ne mărturisesc aproape toate paginile acestei corespondenţe.

E. Seillière, care, în frumoasa sa carte citată mai sus, intitulează capitolul, în care vorbeşte de această „première amitié passionnée de M-me Swetchine"—„Amitié exaltée pour Roxandre Stourdza" 6, o analizează în amănunt. Sofia Swecin, spune el, „parut tout d'abord se soumettre, avec une entière humilité, à l'influence de sa cadette, ou même se donner à celle-ci, dans un élan passionnée de l'âme" 7.

Pasagii, culese aproape la întîmplare, din scrisorile acelea pasionate, pe care o despărţire prelungită le înmulţea, dîndu-le un accent ce de multe ori atinge culmi puţin obişnuite în acest gen şi care face ca paginile acestea să fie cele mai frumoase dintr'o corespondenţă pe care unii o compară cu aceia a d-nei de Sévigné, pentru a o prefera poate, ne vădesc mai lămurit decît orice comentarii, intensitatea unui sentiment ce covîrşea sufletul însetat de dragoste al celebrei femei.

„Mon amie, scrie într'un loc d-na Swecin prietinei sale, je sens trop bien le bonheur d'être aimée de vous pour que vous ne m'aimiez

1 „Frăţiele d-tale mi-a cetit scrisoarea d-nei de Krüdener pe care i-ai trimis-o în copie. Mi s'a părut minunată şi lui toi aşa". D-na Swecin către d-ra Sturdza, 10 August 1815, citat de d. Marius Theodorian-Carada, p. 10.

2 V. Schnitzler, op. cit..

3 Sainte-Beuve, „Nouveaux Lundis", vol. I, p. 219.

4 Ibidem, pag. 252.

5 D-na Swecin era născută în 1782.

6 Ernest Seillière, op. cit., pag. 20 ss..

7 Ibidem, pag. 21.

pas toujours; *vous ne pourrez jamais vouloir détruire un bien-être qui est votre ouvrage...*"

In altă scrisoare, un strigăt desnădăjduit, izbucnit din frămîntarea unui suflet ce avea nevoe de călăuza unui spirit liniştit şi serios ca acela al Roxandrei: „Reprenez-moi; guidez-moi."

Acela care putea să exercite o influenţă atît de puternică asupra unei femei de elită ca celebra Rusoaică, o influenţă care să o întărească în criza ei sufletească (d-na Swecin pregătea atunci, în studii şi meditări, convertirea ei la catolicism) şi să-i uşureze sbuciumul („La tonique influence de cette affection partagée allait lui alléger le poids d'un fardeau qui menaçait d'accabler ses forces") 1 nu putea fi decît un suflet ales. „En bonté, comme en tout ce qui est bien, vous allez toujours au-delà de ce qu'on imagine. *Rien n'est petit, rien n'est restreint dans vos idées ou dans vos sentiments*" îi scria d-na Swecin.

Şi la aceste mărturii venite dela persoane atît de deosebite ca suflet şi cugetare, vom adăoga simpatia profundă pe care ştiu s'o inspire lui Sainte-Beuve, qui s'y connaissait—atunci cînd, puţin înaintea morţii, ea vizită Parisul (1842) pentru a-şi revedea prietina din tinereţe. 2

Nici o clipă, chiar cînd noile preocupări şi noua viaţă a d-nei Swecin o îndepărtară de aceia care rămăsese, cum spune nota citată din „Lettres et Opuscules", „attachée à l'église grecque", prietinia lor nu avu de suferit şi atunci cînd îşi simţi sfîrşitul aproape, Roxandra d'Edling întreprinse, din îndepărtata ei Basarabie, unde se stabilise, după căsătoria sa, pe moşia dăruită tinerilor soţi de Ţarul Alexandru, 3 greaua călătorie spre Parisul prietinei sale. Ce va fi simţit cugetarea Moldoveancă, legată de religia tradiţiei ei ortodoxe, în salonul acela „d'un caractère particulier, sérieux, ingénieux, extrêmement artificiel d'aspect et qui se distinguait par une teinte théologique prononcée?" 4

Desigur, o milă infinită pentru fiinţa aceia zbuciumată care căutase într'o exaltare chinuită mîntuirea sufletului ei şi care jertfise totul pentru celace credea că este suprema sa datorie.

Puţină vreme după această călătorie, Roxandra se stingea în Basarabia (1844), nu departe de ţara părinţilor săi, edificînd prin blîndeţea ultimelor ei clipe pe toţi cei care cunoscuseră viaţa sa demnă de pildă.

## III

Dacă acuzîndu-l pe Alexandru Sturdza de ignoranţă şi tratîndu-l drept copil în ale ştiinţei, J. de Maistre exagera, atunci cînd vedea la el „rea credinţă", fără îndoială că era nedrept. Celace susţinuse tînărul scriitor, în opera sa de debut, izvora din adîncul conştiinţei sale sincere şi profund religioase. Pasiunea lui apologetică nu izvora dintr'o atitudine ce şi-o impunea din anumite motive—mai mult sau mai puţin interesate—ci era izbucnirea înflăcărată a unui om care o viaţă întreagă avea să rămînă fidel credinţelor tinereţii sale.

1 Ibidem pag. 23.
2 V. Seillière, op. cit., pag. 20.
3 Ibidem, op. cit., pag. 39.
4 Sainte-Beuve, Nouveaux Lundis, vol. I, p. 211.



Dovadă despre această sinceritate a sa vom găsi în împrejurările de mai tîrziu ale vieţii sale.

Concepţia politică a lui Sturdza era acela care se lega în mod firesc de credinţele sale religioase. Revoluţia franceză, revărsînd asupra Europei o flacără care părea gata să mistue vechile instituţii, zguduise profund sufletele acelora pentru care moştenirea veacurilor trecute nu era o povară care să le sdrobească umerii, ci o comoară care le impunea sarcina de a o păstra şi a o transmite intactă generaţiilor viitoare. Aceia care erau legaţi de vechile instituţii printr'o fibră intimă a sufletului lor, vedeau, cu o groază asemănătoare aceleia a creştinilor din preajma anului 1000, apropiindu-se adeverirea prezicerilor Apocalipsului: pentru ei Napoleon era Anti-Christ.

S'a observat de mult, Bacon deja ne vorbeşte despre aceasta, că întotdeauna timpurile turburi, cînd viaţa omenească atîrnă mai mult decît oricînd de hazardul unei clipe, cînd nesiguranţa ameninţătoare ne învălue şi ne zdrobeşte, sînt cele mai prielnice marilor curente religioase; în dezastrul însîngerat al bucuriilor vieţii noastre, genunchii nu mai pot ţinea povara trupului nostru, iar sufletul copleşit ne încovoae în umbra bisericilor.

Niciodată bietul suflet omenesc nu fu zbuciumat de mai grozave frămîntări decît în clipele acelea aureolate de cununa de flăcări a Revoluţiei, cînd hoardele, însufleţite de o pasiune supraomenească parcă, făceau să se zgudue din temelii întocmirile ce păreau eterne, fiindcă erau vechi; misticismului acela iacobin, exaltat şi căruia nimic nu-i putea zdrobi avîntul, în tabăra duşmană îi răspundea acela bolnăvicios, vag, al unui Alexandru I, care nu era decît unul din nenumăraţii pelerini porniţi în căutarea lui D-zeu şi a mîntuirii.

In atmosfera aceia care pecetluia sufletele pentru vecie, îşi frămîntă adolescenţa Alexandru Sturdza; şi nu era cu putinţă ca ecoul marilor zbuciumări să nu-l urmărească toată viaţa, după cum o boală avută în copilărie lasă cîteodată urme pentru totdeauna.

Iată dece crezul politic al lui Alexandru Sturdza avea să fie acela plămădit în vremea cînd „sanschiloţii" duceau dealungul Europei, în vîrful baionetei lor, torţile menite nimicirii a tot celace amintea de lumea cea veche pe care spiritul lor himeric o credeau distrusă, în flăcările aprinse de entuziasmul lor, după cum mulţimile medievale credeau că izgonesc diavolul în flăcările rugului ce purta trupul vreunui vrăjitor.

Procesul lui sufletesc nu putea fi decît acelaşi prin care trecea un emigrat sau aristocrat pe care condiţia sa socială, spiritul mediului în care trăia, formaţia seculară a sufletului său, îl determinau în mod fatal să ia o anumită atitudine care nu putea fi alta decît o ură neiertătoare pentru tot celace părea că-şi trage rădăcinile din rătăcirea aceia cumplită a revoluţiei franceze care însîngerase cîmpiile Europei, o ruinase şi o dusese aproape de peire.

Deaceia, Alexandru Sturdza va socoti, caşi De Bonald, „qu'il n'y a qu'une, *une seule* Constitution de société politique et une, *une seule* Constitution de société religieuse, la réunion et l'accord de l'une et de l'autre composant la vraie société civile. Cette unique Constitution de société politique est la Constitution royale pure (înlocuiţi prin «absolutismul ţarist») : cette unique Constitution de société religieuse est la religion catholique (înlocuiţi prin «religia ortodoxă») : hors de là point de salut, même ici-bas et nulle stabilité". 1

1 Sainte-Beuve, „Causeries du Lundi", vol. 4, p. 431.

Iată pentru ce el socoti ca o datorie a sa de conştiinţă să lupte, în marginile puterilor sale, în contra spiritului, pe care-l considera otrăvitor, al Revoluţiei, chiar după ce acesta fusese înfrînt în cîmpiile dela Waterloo şi chiar mai înainte încă, în 1804, în Catedrala în care se desfăşura pompa încoronării lui Napoleon.

Prilejul de a şi îndeplini această datorie nu avea să întîrzie, şi el îl găsi pe Sturdza la postul său.

In anul 1818, cinstea de a adăposti lucrările Congresului anual al Sfintei Alianţe—legată tocmai cu scopul de a stîrpi orice sămînţă revoluţionară, îi reveni oraşului Aix-la-Chapelle (Aachen). Ceiace avea să se dezbată în acest congres, cît şi în cele ce-l precedaseră sau aveau să-i urmeze, era tocmai ceiace forma obiectul preocupărilor lui Sturdza : Prigonirea înverşunată a tot ceiace putea să amintească de catolicismul acela grozav al revoluţiei, care poate nu murise în sîngele grenadierilor gardei imperiale. Fie din proprie iniţiativă, fie din îndemnul ţarului Alexandru care aprecia talentul său, tînărul scriitor, cunoscător atent al împrejurărilor din Germania, pe care n'o părăsise încă, compuse un memoriu asupra situaţiei de acolo, documentat cu tot ceiace propriile sale informaţii sau cancelariile ruseşti îi putură oferi. 1

Memoriul acesta, menit—în intenţia celor ce aveau să se folosească de el—să rămînă secret, fu scos numai în 50 exemplare, trimise diferitelor curţi europene, interesate în menţinerea păcii pe care Sfînta Alianţă îşi luase sarcina s'o înfăptuiască în Europa atît de greu de potolit.

Spiritul în care era conceput memoriul, dacă astăzi ni s'ar părea ciudat şi poate neserios, nu avea prin ce să surprindă într'o vreme cînd amintirea ororilor atît de recente era încă vie şi sîngerîndă, e drept că un suflu mistic, pe alocuri nebulos şi incoherent, transformă de multe ori acest text politic într'o pagină de o puternică coloratură religioasă.

Alexandru Sturdza vedea în Napoleon un trimis al Providenţei divine, 2 al cărui rol era ca, prin Campania din Rusia, să permită duşmanului său, ţarul Alexandru I, să distrugă această operă a Diavolului care era Revoluţia, readucînd omenirea la o adevărată religie şi la binefăcătoarea linişte.

Opera aceasta de purificare, continua Sturdza, ameninţa să fie turburată ; spiritul revoluţiei părea că nu murise cu totul ; el ameninţa să reînvie, turburînd liniştea atît de greu obţinută. De data aceasta, scînteia pornea—nu din Franţa, congresul acesta tocmai avea să-i acorde evacuarea teritoriului de către armatele aliate venite în 1815,—ci din Germania, focarul din care avea să izbucnească o primejdie, mai mare încă poate decît aceia ce fusese înlăturată.

---

1 „Als dann in September 1818 ein Kongres der Mächte zu Aachen zusammentrat, ward demselben ein von einem russischen „Staatsrat, dem walachischen Bojaren Stourdza, verfasstes Memoire „Über den gegenwärtigen zustand Deutschlands" vorgelegt, in welchem der revoluzionäre Geist, der auf den deutschen Universitäten herrsche, zur Unterdrückung empfohlen war. O. Jäger, Geschichte der neusten zeit (1815 1830), vol. I, p. 45.

2 Joseph de Maistre spunea la fel : „Bonaparte vient directement du ciel... comme la foudre" (Scrisoare către Marchizul de Avaray, Iulie 1807).



Dovezile nu-i lipseau lui Sturdza ; n'avea decît să invoace starea de spirit a opiniei publice germane şi mai ales a studenţimii, al cărei rol a fost atît de covîrşitor în acel „risorgimento" naţional. Exaltarea care ridicase pe Germani contra Franţei şi-i condusese la Lipsca (1813) şi Waterloo (1815) nu-i părăsise : de data aceasta o îndreptau contra Sfintei Alianţe, în care vedeau duşmanul cel nou al naţiei germane.

Spiritul generos al Revoluţiei nu trecuse zădarnic deasupra sufletului german care, ca şi „la Belle au»Bois dormant", avea să fie trezit din somnu-i secular de acel „Prince Charmant" care avea să fie soldatul francez : dacă mîndria naţională îl îndîrjise în lupta contra străinului, contra Francezilor, sentimentul acela nou al puterii lor avea să-i ameţească, ca un vin prea puternic, şi-l mîna acum contra vechiului regim care—subt auspiciile Sfintei Alianţe—voia să se reîntroneze în micile curţi germane, *caşi cum nimic nu se întîmplase* dela gonirea şi până la întoarcerea pudraţilor prinţişori. Nu acesta era sentimentul popular care se trezise la o viaţă nouă, pe care voia să şi-o făurească în afară de tutela Sfintei Alianţe : şi e simbolic focul aprins în Wartburg, în 1817, de către studenţii germani, foc în care aruncară pentru a le nimici pentru totdeauna—„cîteva cărţi reacţionare, un baston de caporal şi o perucă",—pentru speranţele şi idealurile lor.

Sturdza îşi putuse da seama de ceiace clocotea în sufletul poporului în mijlocul căruia trăia şi deaceia îl cuprinse teama pe care se grăbi s'o împărtăşească acelora care erau mai interesaţi în înăbuşirea unor frămîntări care puteau reînvia primejdia.

Deaceia, în memoriul acesta, Sturdza denunţa Împăratului Austriei şi Cancelarului Metternich, ţarului Alexandru şi ministrului său Nesselrode, pericolul ; le atrăgea atenţia asupra stării de spirit a poporului şi mai ales a studenţimii.

In contra Universităţilor îşi îndrepta el atacurile cele mai aprinse ; pătrunderea sa îi arăta că primejdia cea mare venea din sînul studenţimii aceleia pasionate, înflăcărată de îndemnurile patriotice ale dascălilor săi. Leacul îl vedea el într'o reformă fundamentală a învăţămîntului, de o necesitate care nu îngăduia întîrziere, şi care ar fi constat în îndepărtarea de pe catedră a profesorilor şi înlocuirea lor cu aceia care erau chemaţi la o asemenea misiune, adică clericii, deţinătorii singuri ai adevăratei înţelepciuni.

Sfaturile lui nu aveau să rămînă zădarnice : curînd după ce congresul dela Aachen avusese să se ocupe de ele, se luară măsuri care—dacă nu atingeau severitatea celor preconizate de Sturdza—nu erau departe de ea. Congresul dela Karlsbad (1819) avea să stabilească o supraveghere riguroasă a Universităţilor, a profesorilor şi a studenţilor, numindu-se în acest scop, pe lîngă fiecare din ele, cîte un comisar al guvernului ; profesori şi studenţi fură eliminaţi din Universităţi, pentru a-şi ispăşi ideile, instituindu-se în chipul acesta o adevărată teroare care, bine înţeles, nu avea alt rezultat decît a exaspera pasiunile.

In gîndul celor interesaţi, memoriul acesta era să rămînă secret. Printr'o indiscreţie în care apare mîna presei—care îşi face astfel o apariţie de efect în lumea diplomatică—paginile acelea primejdioase şi grele de ameninţări apar în ziarul „Times", de unde, în acelaşi an, sînt copiate în traducere franceză, pentru ca în anul următor (1819) să apară în traducere germană, în „Politische Annallen".

Furia pe care o deslănțui memoriul atît de acuzator al lui Sturdza într'o epocă ce trăise, sau avea să trăiască, uciderea lui Kotzebue (23 Mart 1819), vinovat tocmai de informațiile pe care le dădea țarului despre situația din Germania, e lesne de închipuit. „Man kann sich denken, wie die Thatsache, dass diese Schrift [1] der Verhandlung über die deutschen Angelgenheiten auf dem Kongresse zu Grunde gelegt wurde, die Gärnung unter der Jugend steigern musste, die in der That hier mehr vaterländisches Ehrgefühl zeigte, als die deutschen Kongressmitglieder, die sich von einem *russischen Spion* über die zustände Deutschlands belehren liessen". [2]

Fu o avalanșă de protestări ale profesorilor—care răspunseră prin contra-memorii, prin apărări ale Universităților,—ale studenților care răspunseră prin amenințări. Cum viața îi devenise primejduită, Sturdza se refugie la Dresda, unde curînd se căsători cu fiica lui Christian—Wilhelm Hufeland, medic și om de știință, a cărui viață, mai tîrziu (1837, Berlin) avea s'o descrie într'o operă ce era mai mult o apologie a creștinului decît a savantului.

Nici aci însă nu scăpă de urmărirea dușmanilor săi și—provocat la duel de un student, a cărui nume nu s'a păstrat: tînărul conte von Buchholz—Sturdza părăsi Germania, pentru a se întoarce în Rusia.

III

Politica însă, cu vicisitudinile ei, nu putea înăbuși ceiace stăpînea întreaga sa ființă: profundul său sentiment religios și atunci cînd împrejurările făcură ca între credința sa și atitudinea sa politică de supus al țarului să izbucnească un conflict, tragic pentru o conștiință scrupuloasă, Sturdza nu șovăi să se îndepărteze de stăpînul său, pentru a nu renega credința sa ortodoxă.

Ceiace prilejui acest conflict sufletesc fu răscoala Grecilor, din anul 1821. Se cunoaște rolul echivoc pe care l-a jucat guvernămîntul rus și prepararea și încurajarea acestei răscoale, făcută în scop de a libera pe Greci, creștini ortodoxi, de subt stăpînirea turcească. Comunitatea de religie forma, pentru Ruși, o legătură destul de puternică pentru a-i îndemna la un sprijin, dacă nu fățiș, totuși destul de eficace și țarul Alexandru nu-și ascunse simpatia pentru cauza grecească. Atitudinea sa nu era determinată numai de motive religioase, ci și de dorința de a îndeplini ceiace fusese dorința Caterinei a II-a: nimicirea imperiului turçesc și restatornicirea imperiului bizantin.

Deaceia, cînd la congresul din Laybach (1821) sosi vestea răscoalei Grecilor de subt conducerea lui Alexandru Ipsilanti, care trecuse Prutul, țarul nu se putu reține de a exclama: „Le brave garçon!". Fu însă de ajuns ca Metternich să intervină, dovedind țarului primejdia ce amenința Sfînta Alianță dacă unul din stîlpii ei ar încuraja tendințele revoluționare, ori de unde ar veni ele, pentru ca împăratul Rusiei să-și înăbușe sentimentele și dorințile. De aceia, într'o ședință solemnă a Congresului, țarul protestă în contra zvonurilor care acuza Rusia de dușmănie în contra Porții și sprijinire a insurecției grecești, iar într'o scrisoare către Ipsilanti el proclamă că „ar fi nedemn de împărat de a mina temeliile Turciei prin acțiunea rușinoasă a unei societăți secrete".

1 Memoriul lui Sturdza.
2 O. Iäger, op. cit..



Alexandru Sturdza nu era de aceiași părere: în răscoala grecească care—pentru motive diferite, e drept—stîrnise entuziasmul Europei, el nu vedea „acțiunea rușinoasă a unei societăți secrete" ca țarul, nici o aventură romantică și glorioasă ca Apusul, ci încercarea disperată a unui popor creștin de a scutura jugul secular al necredincioșilor: nu era cu putință ca sufletul lui, animat de o credință statornică și profundă să rămînă nepăsător sau să se încline înaintea contingențelor politice. Deaceia, profund îndurerat—atît de renegarea țarului care echivala cu o asasinare a celor ce crezuseră în el, cît și de pasul la care era împins tocmai prin atitudinea aceluia care era stăpînul său—autorul „Greciei în 1821" preferi să se retragă din viața politică care nu-i adusese decît amenințări și amărăciuni și părăsi Rusia, odată cu serviciul său de pe lîngă țar. Retras în Germania, în mijlocul studiilor și reculegerii sale, el va fi avut încă durerea de a vedea consecințele abținerii rusești: masacrele din Chios (1822), care avură cel puțin rezultatul de a cutremura de groază pe țar. Frămîntat de dorința de a interveni în favoarea Grecilor, reținut de calculele politice ale lui Metternich, țarul Alexandru, nemulțumit de sine și neștiind ce se facă [1] muri în 1825, sau se retrase la o mănăstire umilă, după cum vrea legenda. [2]

În Germania, Alexandru Sturdza se dădu exclusiv studiilor și meditațiilor sale din care nu-l turbură decît o nouă rechemare în funcție subt Nicolai I, care se folosi de experiența sa politică la Ministerul Afacerilor Străine, slujbă pe care o părăsi pentru totdeauna în 1840, pentru a-și împărți timpul între grijele sale de moșier bogat, preocupările sale de filantrop și creștin pios și meditațiile sale de om de studii.

În anul 1837, pe cînd se afla la Berlin, îi fu dat să contribue la educația sufletească a rudelor sale, principii Dumitru și Grigore Sturdza, fiii domnului de atunci al Moldovei, Mihail Sturdza.

Prelegerile sale de morală și religie ne-au fost păstrate și tipărite de către Mihail Kogălniceanu, care poate asista și el la lecțiile prietinilor săi și iată cum activitatea gînditoare a Moldoveanului care trăise separat, departe de țara din care își trăgea obîrșia, se leagă o clipă—prin intermediul elevilor săi—de viața sufletească a poporului pe care el nu avusese de unde să-l cunoască și al cărui fiu totuși era, prin părinții săi Scarlat Sturdza și Sultana Moruzzi.

Reunirea acestor prelegeri, tipărite la Iași, în 1842 subt titlul „Etudes religieuses, historiques et morales", subt îngrijirea lui Mihail Kogălniceanu, se bucura de un succes remarcabil, căci puțină vreme mai tîrziu întîlnim o a doua ediție, urmată poate de altele. [3]

Nu voiu rezuma lucrarea, care începe subt nobilele auspicii ale unei cugetări pe care nimeni n'ar putea-o desavua: „L'usage le plus noble que l'homme puisse faire de ses facultés intelectuelles, c'est de les consacrer à la recherche de la vérité". [4]

1 Metternich, în „Memoriile" sale, îl definea cu cruzime, dar nu fără dreptate: „La el, o idee are nevoe de doi ani pentru a se dezvolta, devine sistem în anul 3-lea, e alterată în timpul celui de-al 4-lea an și nimicită în al 5-lea".

2 V. Leon Tolstoi, „Jurnalul postum al bătrînului Fedor Cuzmici".

3 În Biblioteca Academiei Romîne se găsesc numai 2 exemplare, cîte unul din fiecare ediție.

4 Pag. 1. cf. cu teosoful Saint-Martin: „La vie nous a été donnée pour que chacune des minutes dont elle se compose soit échangée contre une parcelle de la vérité".

Mă voiu mulţumi să indic doar spiritul de o pioasă înălţare sufletească în care erau concepute acele discursuri „ad usum del. hinorum", care îndemnau la înfăptuirea binelui—într'o exaltare care-i este obişnuită Sturdza exclamă: „Tu n'avanceras dans la connaissance de la vérité, o homme!, qu'autant que tu avanceras dans la pratique du bien";[1] —la o preocupare de toate zilele de fiinţa acelui Dumnezeu care este „un tout-puissant, créateur et conservateur de ses oeuvres", care este „le souverain bien-*summum bonum*", din care „le mal apparent dans l'univers ne saurait émaner directement, ni de son essence parfaite, ni de sa volonté sainte";[2] la o cufundare reculeasă a sufletului nostru în rugăciune, care este „l'élévation de notre esprit et de notre âme vers Dieu, pour lui rendre grâce, le glorifier et lui demander tout ce qui est utile à notre salut".[3]

Din paginele acestea care îmbrăţişează viaţa sufletească a omenirii, în trăsături repezi şi lapidare, se desprinde o filozofie a istoriei care, dacă nu atinge majestatea aceleia a lui Bossuet din „Discours sur l'Histoire universelle", e izvorîtă din acelaşi inspiraţie profund creştină şi religioasă care vede în toate împrejurările vieţii popoarelor degetul Providenţii, pe care Sturdza o defineşte: „l'action non interrompue de Dieu sur les oeuvres", care emană „de la sagesseet de la bonté divine et pourvoit sans cesse à ce que toutes les créatures se conservent dans leurs sphères respectives et remplissent le but final de leur création".[4]

Ceiace mai ţin să relev e cultura vastă—pentru vremile acelea—pe care o stăpînea Sturdza; atunci cînd vorbeşte despre existenţa lui Dumnezeu, ne citează operele lui Clarke şi Abbadie asupra acestui subiect, altă dată ne va cita pe Cicero, Bacon, Châteaubriand (din „Génie du Christianisme") şi mai ales „les deux admirables ouvrages de Bernardin de Saint-Pierre, intitulés „Etudes de la Nature" et „Harmonies de la Nature"; într'un loc ne vorbeşte despre „Le traité sur les sacrifices" de Contele de Maistre—pe care-l recomandă fără nicio reticenţă—„Le monde primitif" par Court et Gébelin (?) şi „la Symbolique" de Kreutzer.

Mai întîlnim numele şi pasagii din: Sft. Augustin, pentru a nu cita decît pe cel mai celebru dintre Părinţii bisericii, Newton şi alţii care fraternizează aci într'o apropiere care ne serveşte drept mărturie a preocupărilor care i-au stăpînit sufletul şi mintea în decursul unei vieţi consacrate studiului şi virtuţii.

Ultimii ani ai vieţii sale ei îi împărţi între lucrări evlavioase ca traduceri din ruseşte în franţuzeşte a „Homeliilor" arhiepiscopului Inocenţiu al Charkowului (Paris, 1846), a predicelor şi sfaturilor mitropolitului Filaret al Moscovei, opere originale în ruseşte şi franţuzeşte, precum şi în înfiinţarea de opere de binefacere şi caritate, punînd astfel în practică sfaturile date altădată, la Berlin, tinerilor principi moldoveni.

Moartea îl găsi în mijlocul acestor îndeletniciri atunci cînd (în 1854) puse capăt unei vieţi care contribuise, în marginile puterilor sale, la „împlinirea voei lui Dumnezeu, care vrea ordine şi adevăr în omenire" după cum se exprimase altădată sora sa, Contesa Roxandra d'Edling.[5]

1 Pag. 2.
2 Pag. 21.
3 Pag. 82.
4 Pag. 19.
5 M. Theodorian-Carada, op. cit., pag. 41.



## IV

Rolul pe care a avut să-l joace în istoria politică şi religioasă a timpului său Alexandru Sturdza n'a fost din cele mai însemnate; i-a lipsit timidului consilier al ţarului Alexandru I însuşirea acela misterioasă care statorniceşte celebrităţile şi nu lasă să piară amintirea frămîntărilor lor.

Totuşi, numele lui a fost legat de evenimente politice şi religioase ale vremii sale, viaţa sa fiind împărtăşită între cele două mari preocupări ale unui suflet mare, căci „la religion et le gouvernement politique sont les deux points sur lesquels roulent les choses humaines", cum spune Bossuet. Şi dacă nu ne-ar aminti de el decît opera lui J. de Maistre „Du Pape" pe care acesta a scris-o ca răspuns atacurilor cuprinse în „Considérations sur la doctrine et l'esprit de l'Eglise orthodoxe", pornit dela principiul său că cea mai bună „refutare a unei cărţi proaste era o carte bună asupra aceluiaşi subiect"—şi pentru a da astfel spectacolul „de deux athlètes laïques, l'un ministre et l'autre chambellan, l'un Moldave et l'autre Allobroge, luttant à la face de l'Europe, en français",[1] socotesc că numele lui încă n'ar merita să rămînă pierdut în pulberea uitării.

Iată dece am socotit că e o pioasă datorie, faţă de un om care a gîndit şi a suferit din cauza credinţelor sale, care a trăit pentru a căuta adevărul şi a crezut că l-a găsit în ceiace forma credinţa strămoşilor săi, ca la galeria strălucită în care se desprind luminos figurile unui De Maistre, De Bonald, Lamennais, Lacordaire, Montalembert şi atîţia alţii, să adaug medalionul—care pentru noi e mai preţios fiindcă e acela al unui fiu al acestui popor—al aceluia care a fost atît de apropiat sufleteşte de obiectul preocupărilor lor.

Rămîne ca cetitorul acestor pagini să judece dacă ele mă scuză şi mă îndreptăţesc.

**Manuel Menicovici**

1 J. de Maistre, Oeuvres, XIV, p. 58–59, citat de G. Goyau, op. cit., pag. 617.

# *Un drum*

**(Poveste)**

Demult, de cind nici basmul nu mai ştie,
La inceputul vremii lui dintăiu,
Un drum ursit la lungă pribegie
S'a deşteptat pe fundul unei văi.

Din leagănu-i de mintă şi de nalbă,
El asculta poveşti pe lingă mal,
Cum le'ngina pirăul val cu val
Inviorind singurătatea albă.

Cind drumul sprinten a crescut mai mare
Şi s'a urcat prin iarbă spre pădure,
Il sărutau copiii prin ponoare,
In treacăt după fragi şi după mure,
Şi toată ziua se uita la soare...



Minaţi de anotimpuri şi de vint
Treceau în tihnă anii pe pămint;
Dar lumea totdeauna, dimineaţa,
Mai vie-şi arăta luminii, faţa,
Căci tot privind cărarea ei senină,
Se'ndrăgostise drumul, de lumină...

*

In revărsatul unei primăveri,
Cind cer albastru ride 'n orice floare
Şi încălzeşte fluturii stingheri,
Pornise drumul singur după soare...

Şi zile 'ntregi şi ani întregi de-a rindul,
Cu vinturi şi cu ţărnă grea pe frunte,
Călătorea să-şi împlinească gindul
Prin vălmăşagul clipelor mărunte...

Zădarnic primăverile-i şopteau
Cu graiurile limpezi de izvoare
Că viaţa-i buruiană trecătoare
Şi vreme lungă nu-i de pribegie;

Pădurile 'n zădar i se rugau
Cu crengile copacilor, să vie
In codru ca 'ntr'o casă părintească;

Privighetorile să mi l adoarmă sara,
Şi nopţile cu lună plină să-l gătească,
In horbote de umbră şi lumină...

Că drumul, călător cu pas grăbit,
Mergea mereu tăcut spre răsărit
Cu flori de romăniţă 'mpodobit.

Şi verile cînd îl vedeau că vine,
Cu valuri lungi de griu l'ademeneau
Şi cu văpăi trimese de la soare,
Impărăţia lor să i-o închine,
Amurgul să-l învălue 'n răcoare
Şi greerii fineţelor să-i cînte... dar,
Zădarnic valurile se plecau
Şi-l răcorea amurgul în zădar...

Că'n straiu de colb, uscat şi peticit,
De sămăna c'un cerşetor la port,
Mergea spre soare drumul nesfîrşit,
Posmorît şi orb, cum trece-un mort.

*

Din cît a mers drumeţul an cu an
Spre zarea fără margini, străvezie,
Să-şi împlinească visul năzdrăvan,
Pe urma lui, atita basmul ştie:



In preajma unei zile moi de toamnă
Cînd palidă-i lumina, parcă moare,
Şi nouri grei pe cer s'au năpustit,
Pribeagul drum îndrăgostit de soare
Pe uliţile unui tirg s'a rătăcit,
Şi-aşteaptă veşnic altă zi senină,
Se plece singur iarăşi,—spre lumină...

G. Bărgăuanu

# Oblomov

## Partea II

### VIII

Intreagă această zi fu pentru Oblomov o zi de treptată dezamăgire. O petrecu cu mătuşa Olgăi, femee foarte cuminte, cu o figură impunătoare, îmbrăcată totdeauna minunat, totdeauna într'o rochie nouă de mătasă, care i se potrivea de minune, totdeauna cu nişte guleraşe aşa de elegante de dantelă; boneta —făcută deasemenea cu gust, iar panglicile sînt potrivite cu grijă pentru faţa ei de femee de cincizeci de ani, dar încă fragedă. Lorneta de aur atîrnă de un lănţuşor.

Pozele, gesturile—pline de demnitate; se drapează cu multă iscusinţă într'un şal bogat, se aşează aşa de măreaţă pe divan. Niciodată n'o vezi cu lucru; să se plece, să coase, să se ocupe de mărunţişuri—nu se potriveşte cu figura, cu ţinuta ei gravă.

Chiar poruncile, servitorilor şi servitoarelor, le dădea cu un ton de dispreţ, scurt şi rece.

Uneori cetea; de scris—niciodată; dar vorbea frumos,—de altfel numai franţuzeşte. Băgă de samă însă îndată că Oblomov, în limba franceză, se exprimă nu tocmai liber, şi de a doua zi trecu la limba rusească.

In conversaţii nu-i visătoare şi nu face pe deşteapta; în capul ei parcă ar fi trasă o linie, peste care mintea-i niciodată nu trece. Se cunoştea după toate că sentimentul, orice fel de simpatie, neexceptînd dragostea, intră sau au intrat în viaţa ei deopotrivă cu celelalte elemente, pe cînd la alte femei vezi îndată că dragostea, dacă nu de fapt, dar în vorbă, face parte



din toate chestiile vieţii, şi că toate celelalte intră numai în parte—cît loc liber mai lasă dragostea.

La femeia aceasta trecea, înainte de toate, arta vieţii—arta de a se conduce, de a ţinea în echilibru gîndul cu intenţia, intenţia cu îndeplinirea. Nu era chip s'o găseşti nepregătită, fără veste, cum nu poţi surprinde un duşman vigilent pe care, oricît l-ai pîndi, totdeauna ai să întîlneşti privirea-i îndreptată asupra-ţi, în aşteptare. .

Elementul ei e societatea, şi deaceia tactul, precauţia la ea precedă fiecărul gînd, fiecărul cuvînt şi fiecării mişcări.

Nu-şi deschide niciodată şi faţă de nimeni, mişcările intime ale inimii, nimănui nu încredinţează tainele sufleteşti; nu vezi lîngă ea o bună prietină, o bătrînă cu care să şoptească la o ceaşcă cu cafea. Numai cu baronul von Langwagen rămîne adesea singură; sara baronul stă uneori până la miezul nopţii, dar aproape totdeauna cînd e şi Olga; şi mai mult tac, dar tac cu un fel de înţeles, tac cuminte, parcă ar şti ceva, ce nu ştiu alţii, dar—atîta.

Parcă le-ar plăcea să stea împreună—asta-i toată încheerea care se poate scoate, privindu-i. Se poartă cu dînsul caşi cu alţii: cu bunătate, cu bună voinţă, dar tot aşa de egal şi liniştit.

Gurile rele se folosiseră într'o vreme de lucrul ăsta şi începuseră să facă aluzii la oarecare prietinie veche, la o călătorie în străinătate împreună; dar în raporturile cu dînsul nu se arăta nici umbră de vre-o simpatie ascunsă, deosebită, ceiace s'ar fi dat cumva pe faţă.

De altfel baronul e epitropul unei moşioare a Olgăi,—care ajunsese, nu ştiu cum, cauţiune pentru o întreprindere, şi se încurcase acolo.

Baronul conducea procesul, adică făcea pe un oarecare cinovnic să scrie nişte hîrtii, le cetea cu lorneta, le iscălea şi trimitea pe acelaşi cinovnic cu ele pe la tribunale, iar el, prin legăturile sale cu lumea, dădea procesului un curs satisfăcător. Dădea nădejde într'un sfîrşit apropiat şi fericit. Lucrul ăsta puse capăt zvonurilor răutăcioase, şi toţi se deprinseră să privească pe baron drept rudă.

Avea aproape cincizeci de ani, dar se ţinea foarte bine, numai că-şi cănea mustăţile şi şchiopăta puţin de un picior.

Era politicos până la exces; niciodată nu fuma faţă de dame, nu punea un picior peste altul, şi defăima pe tinerii care-şi îngăduiau să stea răsturnaţi în fotoliu, în societate, şi să-şi ridice genunchii şi ghetele la nivelul nasului. Baronul şi în odae stătea cu mănuşi, scoţîndu-le numai cînd se aşeza la masă.

Era îmbrăcat după ultima modă şi purta la frac o mulţime de cordoane. Umbla totdeauna în cupeu şi îngrijea de cai grozav; înainte de a se aşeza în trăsură, o inspecta de jur împrejur, inspecta hamurile, chiar copitele cailor, iar uneori scotea o batistă albă şi freca umărul sau spinarea cailor, ca să vadă dacă-s curăţiţi bine.

O cunoştinţă o intimpina cu zimbet amabil şi politicos, pe un necunoscut—la început rece, dar dupăce necunoscutul îi era prezentat, răceala se schimba tot în zimbet, şi cel prezentat putea conta pe el totdeauna.

Discuta despre orice: şi despre virtute, şi despre scumpete, şi despre ştiinţă, şi despre societate—cu aceiaşi precizie; îşi exprima părerea în fraze clare şi precise, parcă ar fi exprimat nişte sentinţe gata, scrise gata într'un caet de curs, şi puse la dispoziţia lumii drept manual pentru toţi.

Raporturile Olgăi cu mătuşa fuseseră până aici foarte simple şi paşnice; în gingăşie nu treceau niciodată graniţele cumpătării, nu s'a strecurat între ele niciodată umbră de neînţelegere,—celace provenea parte din caracterul Mariei Michailovnei (mătuşa Olgăi), parte din lipsa de orice pretext pentru amindouă—de a se purta altfel. Mătuşei nici nu-i trecea prin minte să ceară Olgăi ceva, ce i-ar fi contrazis dorinţele; Olga nu s'a gîndit nici în vis să nu îndeplinească vre-o dorinţă a mătuşei, să nu-i urmeze sfatul.

Şi în ce se arătau aceste dorinţi? În alegerea unei rochii, în pieptănătură, sau unde să meargă, la teatrul francez, ori la operă.

Olga asculta într'atita, întru cît mătuşa exprima dorinţa, sau dădea sfatul,—nimic mai mult; iar mătuşa îi dădea totdeauna cu un ton cumpătat, până la răceală,—întrucît îi îngăduiau drepturile de mătuşă, niciodată mai mult.

Raporturile astea erau aşa de incolore, încît nu se putea judeca, dacă în caracterul mătuşei era vre-o pretenţie la supunere, la o afecţiune deosebită din partea Olgăi, nici dacă era în caracterul Olgăi ascultarea, sau o deosebită dragoste faţă de mătuşă.

În schimb, dela cel dintăiu pas, văzîndu-le împreună, se putea preciza, că sînt—mătuşa şi nepoata, nu mama şi fiica.

— Eu plec la magazin: nu-ţi trebue ceva?—întreba mătuşa.

— Da, *ma tante*, aşi vrea să schimb rochia lilas,—zicea Olga, şi plecau împreună; sau:—nu, *ma tante*,—zicea Olga:—am fost decurînd.

Mătuşa o lua cu două degete de obraji, o săruta pe frunte, iar fata săruta mîna mătuşei, şi una pleca, iar cealaltă rămînea.

— Luăm aceiaşi vilă şi de data asta?—zicea mătuşa, nici ca întrebare, nici ca afirmare, ci aşa, parcă ar vorbi cu sine însăşi şi nu s'ar hotărî.

— Da, acolo e foarte bine,—răspundea Olga.

Şi vila era luată.

Iar dacă Olga zicea:

— Ah, *ma tante*, cum nu te-ai plictisit de pădurea asta, de nisip? N'ar fi mai bine să încercăm în altă parte?

— Să vedem,—zicea mătuşa.—Olenca, mergem la teatru? Se strigă mult despre piesa asta.



— Cu plăcere,—răspundea Olga, dar fără grabă de a-i împlini dorinţa, fără aer de supunere.

Uneori mai discutau.

— Dar bine, *ma chère*, parcă ţi se potrivesc ţie panglicile verzi?—zicea mătuşa.—Ia mai deschise.

— Ah, *ma tante!* A şeasea oară sînt cu deschise; bate la ochi, la urma urmelor.

— Atunci ia pensée.

— Dar astea nu-ţi plac?

Mătuşa se uită bine şi scutură din cap.

— Cum vrei, *ma chère*, în locul tău eu aşi lua pensée, sau deschise.

— Nu, *ma tante*, mai bine să le iau pe astea,—zicea Olga, fără încăpăţinare, dar lua ce-i plăcea.

Olga cerea mătuşei sfaturi nu ca unei autorităţi, al cărei verdict să fie lege, ci aşa, cum ar fi cerut sfat oricărei alte femei, cu mai multă experienţă.

— *Ma tante*, dumneata ai cetit cartea asta? Ce e acole?—întreba ea.

— Ah, ce groază!—zicea mătuşa, respingînd cartea, fără s'o ascundă, şi fără să ia nici o măsură, ca să n'o cetească Olga.

Iar Olgăi niciodată nu i-ar fi trecut prin gînd s'o cetească. Dacă se îndoiau amindouă,—se adresau baronului von-Langwagen, sau lui Stolz, cînd era de faţă, şi cartea se cetea, sau nu se cetea, după verdictul lor.

— *Ma chère* Olga!—zicea uneori mătuşa.—Despre tînărul ăsta care mereu se apropia de tine la Zavadschil, mi s'a povestit ceva, nu ştiu ce istorie proastă.

Şi atita. Iar Olga—cum o vrea: vorbească cu dînsul, sau nu.

Apariţia lui Oblomov în casă nu deşteptă nicio întrebare, nicio atenţie deosebită, nici din partea mătuşei, nici a baronului, nici chiar a lui Stolz. Acest din urmă vroia să prezinte pe prietinul său într'o casă, unde totul era pretenţios, unde nu numai n'au să-ţi propună să dormi puţin după masă, ci unde nu-ţi vine să pui nici chiar picior peste picior, unde trebue să fii îmbrăcat îngrijit, să bagi de samă ce vorbeşti—într'un cuvînt, nu-i chip nici să aţipeşti, nici să uiţi unde te afli, şi unde conversaţia era întotdeauna vie, în legătură cu viaţa curentă.

Stolz mai credea că a introduce în viaţa somnolentă a lui Oblomov prezenţa unei femei tinere, simpatice, deştepte, vioae şi glumeţe, ar fi caşi cum ai aduce într'o odae întunecoasă o lampă, dela care prin toate colţurile s'ar revărsa o lumină egală, cîteva grade de căldură, şi odaia s'ar înveseli.

Iată tot rezultatul pe care-l urmărea el, prezentînd pe prietinul său Olgăi. Nu prevăzuse că are să introducă o rachetă; Olga şi Oblomov nu prevăzuseră nici atita.

Ilia Iliici stătu cu mătuşa frumos vre-o două ceasuri, fără să pue o singură dată un picior peste alt picior, vorbind cum se cade despre toate; i-a apropiat chiar de vre-o două ori cu indeminare, un scăunaş subt picioare.

Sosi baronul, zîmbi politicos şi-i strînse mîna cu amabilitate.

Oblomov să purtă şi mai frumos, şi tustrei fură mulţumiţi unul de altul, cum nu se poate mai mult.

Mătuşa privise conversaţiile prin colţuri, plimbările lui Oblomov cu Olga... sau mai bine zis, nu le privise nici într'un fel.

Dacă s'ar fi plimbat cu un tînăr, cu un „cavaler"—altă chestie: mătuşa n'ar fi zis nimic nici atunci, dar cu tactu-i obişnuit, ar fi stabilit cumva, pe nesimţite, altă regulă: s'ar fi dus singură cu ei odată—de două ori, ar fi trimis pe cineva cu ei, şi plimbările s'ar fi sfîrşit dela sine.

Dar să se plimbe cu „Monsieur Oblomof", să stea cu el în colţul sălii celei mari, în balcon... unde-i răul? Omul are peste treizeci de ani: doar n'are să-i vorbească prostii, să-i dea niscaiva cărţi... Aşa ceva nici prin minte nu-i trecea nimănui.

Afară de asta, mătuşa auzise cum Stolz, în ajunul plecării, îi spunea Olgăi, să nu-l lese pe Oblomov să aţipească, să-i interzică de a dormi, să-l necăjească, să-l tiranizeze, să-i dea fel de fel de însărcinări—într'un cuvînt să dispună de dînsul. O rugase şi pe dînsa, să nu scape din vedere pe Oblomov, să-l invite mai des, să-l ia la plimbări, să-l trezească în tot felul, dacă nu pleacă în străinătate...

Olga, cît stătu el cu mătuşa, nu se arătă, şi timpul trecu încet. Pe Oblomov îl apucau din nou călduri şi răcori. Acuma începuse să ghicească pricina schimbării petrecute în Olga. Pentru el schimbarea era parcă mai grea decît înainte...

De greşala dintăiu îi era numai frică şi ruşine, acuma se simţea stînjenit, copleşit. Simţea răceală, descurajare în suflet,—ca pe un timp umed, ploios. Îi dăduse să înţeleagă că a ghicit iubirea ei pentru dînsul; şi încă cine ştie, dacă n'a ghicit greşit... Nu, a fost de bună samă o insultă, care cine ştie, dacă mai e reparabilă. Şi chiar dacă a ghicit, cît de stîngaciu! Nu, e o săcătură!

A putut să sperie sentimentul care bate sfios în inima fecioarească şi tînără,—care se aşează cu băgare de samă şi uşor,—ca paserea pe o ramură: un sunet străin, un foşnet—şi a zburat!

Aşteptă cu inima scăzută şi cutremur, până s'o cobori Olga la masă; se gîndea ce, şi cum are să vorbească ea, cum are să-l privească...

Olga s'a coborît—şi Oblomov a rămas ca trăznit, privind-o: deabia o recunoscu. Altă faţă, chiar vocea—e alta!

Zîmbetu-i tînăr, naiv, aproape copilăresc nu se arătă pe buzele ei o singură dată. Olga nu se uită o singură dată cu



privirea-i obişnuită: cu ochii ei largi deschişi, în care se exprima altă dată o întrebare, o nedumerire, sau o curiozitate naivă: acuma parcă n'ar mai avea ce să întrebe, dece să se mire!

Privirea ei nu-l urmărea, ca mai înainte. Se uita la el, parcă l-ar fi cunoscut demult, l-ar fi studiat demult, parcă pentru ea el n'ar fi fost nimic—caşi baronul. In sfîrşit parcă n'ar fi văzut-o de un an: atît de schimbată era.

Nu se mai vedea asprimea, necazul din ajun; Olga glumea şi rîdea chiar, răspundea desluşit la întrebări, la care altă dată n'ar fi răspuns nimic. Se vedea că-i hotărîtă să-şi impună, să facă ceiace fac alţii,—ceiace altă dată nu făcea. Libertatea, simplitatea care să-i permită, ca mai înainte, să exprime tot ce avea în minte—nu se mai vedea. Unde-s toate astea?

După masă se apropie de ea s'o întrebe, dacă nu merge la plimbare. Fără să-i răspundă, Olga se adresă către mătuşă cu întrebarea:

— Mergem şi *noi* la plimbare?

— Doar pe aproape,—zise mătuşa.—Spune să-mi aducă umbrela.

Şi plecară împreună. Umblară aproape în silă, privind spre depărtări, spre Petersburg, ajunseră până la pădure şi se întoarseră în balcon.

— Mi se pare, azi nu eşti dispusă să cînţi. Mi-i şi frică să te rog,—zise Oblomov, aşteptînd până s'o sfîrşi cu această stare de stînjenire, doar i-o reveni dispoziţia, doar s'o arăta măcar într'o vorbă, într'un zîmbet, înfiripit în cîntec, o rază de sinceritate, de naivitate şi încredere.

— Cald!—observă mătuşa.

— Nu-i nimic, am să încerc,—zise Olga, şi cîntă o romanţă. Oblomov asculta şi nu credea urechilor.

Nu-i ea: unde-i tonul pătimaş de mai înainte?

Cînta aşa de curat, aşa de corect şi totodată aşa de... cum cîntă toate fetele, cînd sînt rugate să cînte în societate: fără antrenare. Din cîntec lipsea sufletul, şi în auditor nu tresări nici un nerv.

Se preface oare? Inşeală? Se supără? Nu poţi înţelege nimic: se uită blînd, vorbeşte bucuros, dar vorbeşte aşa cum cîntă,—ca toată lumea. Ce va să zică asta?

Oblomov, fără să aştepte ceaiul, îşi căută pălăria şi-şi luă ziua bună.

— Vino mai des,—zise mătuşa: în zilele de lucru sîntem totdeauna singure—dacă nu ţi-i urît; iar Duminicile totdeauna avem pe cineva—n'are să-ţi fie urît.

Baronul se sculă politicos şi salută.

Olga îi făcu semn ca unei bune cunoştinţi şi, dupăce plecă Oblomov, se întoarse spre fereastră, se uită înafară şi ascultă cu sînge rece paşii lui Oblomov care se îndepărta...

Aceste două ceasuri şi cele trei sau patru zile următoare,—

cel mult o săptămînă,—avuseseră asupra ei mare efect și o împinseseră departe înainte. Numai femeile sînt capabile de asemenea dezvoltare sufletească.

Parcă asculta cursul vieții, nu cu zilele, ci cu ceasurile. Și fiecare ceas de experiență, cît de mică, cît de neînsemnată, care pentru un bărbat trece ca o pasere în zbor pe dinaintea nasului, de către o fată e prins cu o iuțeală de necrezut: fata îi urmează zborul înainte, și o curbă descrisă în zbor, îi rămîne în amintire, ca un semn neșters, ca o indicație, o lecție.

Acolo unde pentru un bărbat trebue așezat un stîlp de *verstă*, cu o inscripție, ei îi ajunge foșnetul unei adieri, tremurul abia simțit al aerului.

Din ce pricină oare pe fața fără grijă a unei fete, cu o expresie caraghios de naivă încă acum o săptămînă, se așează deodată umbra unui gînd sever? Și ce gînd anume? Despre ce? Totul s'a concentrat parcă în acest gînd: toată logica, toată experiența și filozofia bărbatului, tot sistemul vieții!

Cuzinul care de curînd a lăsat-o copil, a isprăvit învățătura, și-a pus epolete și, văzînd-o din ușă, aleargă la ea vesel, cu gînd,—s'o lovească peste umăr,—ca mai înainte,—să se învîrtească cu ea, să sară pe scaune, pe divanuri,—deodată... privind-o cu atenție, simte sfială, pleacă rușinat, înțelege că el e încă băețandru, iar ea—femee!

De unde? Ce s'a întîmplat? O dramă? Un eveniment mare? Vre-o noutate despre care știe tot orașul?

Nimic: nici *maman*, nici *mon oncle*, nici *ma tante*, nici dădaca, nici fata din casă—nimeni nu știe nimic. Și nici n'a avut cînd să se întîmple ceva: a dansat două mazurci, cîteva contradansuri și, cine știe din ce, a început s'o doară capul: n'a dormit o noapte...

Apoi a trecut totul, numai că pe față s'a adăugat ceva nou: se uită altfel, nu mai rîde cu zgomot, nu mănîncă o pară întreagă deodată, nu mai povestește cum „la noi în pension"... A isprăvit și ea învățătura...

Oblomov,—cași cuzinul,—a doua, a treia zi deabia recunoscu pe Olga și se uita la ea cu sfială; ea—ca totdeauna, dar fără curiozitatea de mai înainte, fără semne de simpatie, ci așa, ca toate...

„Ce-i cu ea? La ce se gîndește ea acuma, ce simte?"—se întreba Oblomov chinuit. Zău, nu înțeleg nimic!"

Și de unde era să înțeleagă, cînd în ea se petrecea ceiace cu bărbații se întîmplă la douăzeci și cinci de ani, cu ajutorul unui număr de douăzeci și cinci de profesori, de biblioteci, după cutreerări prin lume, uneori chiar cu oarecare pierdere a aromatului moral, a puterii de judecată, a părului?...

Olga intrase în sfera conștiinții: pe ea această intrare o costase atît de eftin, pentru ea totul fu așa de ușor...

— Nu, e greu, e plicticos!—închee Oblomov.—Mă mut în



cartierul Viborgului, mă ocup, cetesc, plec la Oblomovca... singur!—adăugă cu adîncă mîhnire.—Fără ea! Adio, raiul meu, luminosul, pașnicul meu ideal al vieții!

Nu s'a dus nici a patra zi, nici a cincea; n'a cetit, n'a scris; plecase să se plimbe, eșise pe drumul prăfuit, mai încolo trebuia s'o ia la deal.

„Să horhăesc pe căldura asta!"—își zise, căscă și se înturnă, se întinse pe divan și adormi un somn greu, cum dormea mai înainte, în strada Gorohcovaia, în odaia prăfuită, cu storurile lăsate.

Niște visuri așa de turburi...

Se trezi—dinaintea lui masa gata: botfinia,* pîrjoale; Zachar privește somnoros în fereastră. În altă odae Anisia face zgomot cu farfuriile.

Mîncă, se așeză lîngă fereastră. Plictiseală, stare stupidă. Tot singur! Iar nu-i vine să iasă nicăeri: ce să caute?...

— Ia uitați-vă, cuconașule, ce pisoiu—l-au adus vecinii; nu vă trebue? Ați întrebat eri,—zise Anisia, vrînd să-l distreze, și-i puse pisoiul pe genunchi.

Începu să netezească pisoiul: urît și cu pisoiul.

— Zachar!—zise Ilia Ilici.

— Ce poftiți?—răspunse Zachar alene.

— Eu poate să mă mut în oraș.

— Cum în oraș? N'avem locuință!

— Dar în cartierul Viborgului?

— D'apoi dela țară—tot la țară?—răspunse Zachar.—Ce să căutăm acolo? Doar pe Michei Andreici?...

— Nu-i comod aici...

— Iar mutare? Doamne! Cîtă muncă și așa! Și așa nu găsesc două cești și o perie de dușamea; dacă nu le-a dus Michei Andreici—te pomenești că s'au pierdut.

Oblomov tăcea. Zachar plecă și se întoarse îndată, tîrînd un geamantan și un sac de drum.

— Dar astea unde să le pun? Doar să le vindem,—zise Zachar, lovind geamantanul cu un picior.

— Ce, ai înebunit? Zilele astea plec în străinătate,—zise Oblomov supărat.

— În străinătate!—rosti Zachar deodată, zîmbind.—Ați vorbit: în străinătate!...

— Ce ți se pare așa de ciudat? Plec și pace... Am gata și pașportul,—zise Oblomov.

— D'apoi cine are să vă tragă ghetele acolo?—întrebă Zachar ironic.—Fetele?... D'apoi o să pieriți acolo fără mine!

Zachar zîmbi din nou,—din care pricină sprincenele și favoritele i se lărgiră de amîndouă părțile.

— Vorbești prostii! Scoate-le astea și pleacă!—răspunse Oblomov cu necaz.

* Un fel de mîncare rece.

A douazi, deabia se trezi Oblomov la ceasul zece de dimineaţă, cînd Zachar, servindu-i ceaiul, îi spuse că, ducîndu-se la brutărie, a intîlnit acolo pe Domnişoara.

— Ce domnişoară?—întrebă Oblomov.

— Ce domnişoară? Domnişoara Iliinscaia, Olga Sergheevna.

— Şi?—întrebă Oblomov nerăbdător.

— Nimic, complimente. Intreba, dacă sînteţi bine, şi că ce faceţi?

— Şi tu ce-ai zis?

— Am zis că sînteţi bine; că ce să aibă?

— Dar de ce adaogi idioatele tale păreri?—observă Oblomov:—„Ce să aibă?" De unde ştii tu, ce am eu? Şi încă ce-a mai zis?

— A întrebat unde aţi mîncat eri?

— Ei, şi?...

— Am zis că acasă, şi că aţi cinat tot acasă. „Dar dumnealui seara mînîncă?"—a întrebat domnişoara.—Numai doi pui, zic, a mîncat...

— Pr-rostule!

— Ce prost? Parcă nu-i adevărat?—zise Zachar.—Iaca, pot şi oasele, dacă vreţi, să le...

— Zău, prost!—repetă Oblomov.—Şi dumneaei ce a zis?

— Domnişoara a zîmbit. Apoi a zis: „dece aşa de puţin?"

— Ce dobitoc!—Să-i fi spus încaltea că-mi îmbraci şi cămaşa pe dos.

— Nu m'a întrebat—nu i-am spus.

— Şi ce-a mai întrebat?

— A întrebat, ce-aţi făcut zilele astea?

— Şi tu?...

— Nimica, zic, stă culcat.

— Ah!...—rosti Oblomov cu mare necaz, ridicîndu-şi pumnii la tîmple.—Eşi afară!—adăugă el furios.—Dacă mai îndrăzneşti să spui despre mine asemenea dobitocii, ai să vezi ce fac cu tine! Ce otravă e omul ăsta!

— Dar ce să fac, să mint la bătrîneţe?—se îndreptăţea Zachar.

— Eşi afară!—repetă Ilia Ilici.

Pentru Zachar ocara era—nimica; să nu spue boerul numai vorbe „jalnice".

— I-am spus că vă mutaţi in cartierul Viborgului,—închee Zachar.

— Şterge-o!—strigă Oblomov poruncitor.

Zachar eşi şi umplu cu oftatul tot antreul, iar Oblomov începu să bea ceaiu.

Bău ceai, şi din enorma grămadă de pinişoare şi covrigi mîncă numai o pinişoară, temîndu-se de vre-o nouă indiscreţie a lui Zachar. Apoi aprinse o havană şi se aşeză la biurou, deschise o carte, ceti o pagină, vru să întoarcă foaia—cartea era netăiată.



Oblomov tăie foile cu degetul: din pricina asta pe marginile foilor se formară festoane, iar cartea era străină, a lui Stolz, care are o regulă aşa de severă şi plicticoasă, mai ales în privinţa cărţilor—ferească Dumnezeu! Hîrtie, creioane, toate mărunţişurile—cum le-a pus, aşa să rămînă.

Ar trebui un cuţit de os, dar lipseşte; s'ar putea cere, se înţelege, şi unul de masă, dar Oblomov preferi să pue cartea la loc şi să se îndrepte spre divan; deabia se rezămă cu mîna pe perna brodată, ca să se aranjeze mai bine pentru culcare, cînd Zachar intră în odae.

— D'apoi Domnişoara v'a rugat să veniţi la ăsta... cum îi zice... oh!—raportă el.

— De ce n'ai spus adineaoari, acum două ceasuri?—întrebă Oblomov grăbit.

— Mi-aţi poruncit să es afară, nu m'aţi lăsat să sfîrşesc...—întîmpină Zachar.

— Tu mă pierzi, Zachar!—rosti Oblomov patetic.

„Haiti, iar a luat-o cu ale lui!—se gîndi Zachar, înfăţişînd stăpînului favorita stîngă şi privind în părete: caşi mai dăunăzi... cînd ţi-o arunca o vorbă!..."

— Unde să viu?-întrebă Oblomov.

— In ăsta.. cum îi zice. Grădină, parcă...

— In parc?—întrebă Oblomov.

— In parc, tocmai. „La plimbare, zice, dacă binevoiţi; am să fiu, zice, şi eu..."

— Hainele!

Oblomov cutreeră tot parcul, căută prin curtine, prin chioşcuri—Olga nicăieri. O luă pe aleea, unde avusese loc declaraţia, şi o găsi acolo, pe o bancă, nu departe de locul, unde rupsese ea ramura şi o aruncase.

— Credeam că nu mai vii,—zise Olga cu ton prietinos.

— Demult te caut prin tot parcul,—răspunse Oblomov.

— Ştiam că ai să mă cauţi, şi m'am aşezat aici înadins, în aleea asta: mă gîndeam că numaidecît ai să treci pe aici.

Oblomov era să întrebe: „Dece ai crezut?" Dar se uită la ea, şi nu mai întrebă.

Faţa ei era alta, nu cea de mai înainte, cînd se plimbau amîndoi aici, ci aceia cu care o lăsase el ultima dată, şi care i-a pricinuit atîta nelinişte. Şi expresia prietinoasă era parcă alta, stăpînită, toată expresia feţei aşa de concentrată, aşa de hotărîtă; Oblomov vedea că pentru jocul de-a ghicitele, de-a aluziile, întrebările naive, nu-i loc, că această clipă copilărească, că această clipă veselă a trecut.

Multe din cele ce nu se spuseseră, de care te-ai fi putut apropia prin întrebări şirete, s'au hotărît fără vorbe, fără lămuriri;

cine știe cum, dar să te mai întorci la așa ceva—nu se mai poate.

Dece nu te arăți de atîta timp?—întrebă Olga.

Oblomov tăcea. Ar fi vrut iar să-i dea a înțelege cumva, pe încunjur, că farmecul tainic al raporturilor dintre ei a dispărut, că-l apasă această stare de concentrare, de care s'a înconjurat ea, ca de un nour,—parcă s'ar fi închis în ea,—și că el nu știe, ce să facă, cum să se poarte față de ea.

Dar simțea că cea mai mică aluzie la așa ceva i-ar provoca o privire mirată; apoi va mai ajuta poate la răceala ei, și va dispărea cu totul acea scîntee de interes,—pe care o stinsese el atît de stîngaciu chiar dela început. Trebue aprinsă din nou, încet și cu băgare de samă, dar cum—nu se pricepea.

Simțea, fără să-și dea samă, că Olga a crescut și că e poate mai înaltă decît dînsul, că de azi încolo s'a sfîrșit cu întoarcerea către naivitatea copilăroasă, că în fața lui e Rubiconul, și că fericirea perdută e acuma pe cellalt mal: amîndoi trebue să treacă dincolo.

Dar cum? Dar dacă sare singur?

Olga înțelegea mai bine ce se petrecea în el, deaceia precumpănirea era din partea ei. Olga vedea mai bine ce se petrecea în sufletul lui, cum se năștea sentimentul în fundul acestui suflet, cum juca și se arăta în afară, vedea că cu el șiretenia femeiască, viclenia, cochetăria,—uneltele Sonicicăi,—sînt de prisos, căci cu Oblomov nu-i nevoe de luptă.

Vedea chiar că, cu toată tinerețea, rolul dintăiu și cel mai important îi aparține ei, că dela dînsul se putea aștepta numai la o impresie adîncă, la o supunere pătimașă, dar leneșă, armonie veșnică cu fiecare bătae a pulsului, dar nici o mișcare a voinții, nici o idee activă.

Intr'o clipă cîntări toată stăpînirea sa asupra lui, și-i plăcea acest rol de stea conducătoare, de rază luminoasă, pe care o va răspîndi asupra acestui lac stătător și se va reflecta în el.

Triumfa în tot felul de superioritatea sa în acest duel.

In asemenea comedii sau tragedii,—după împrejurări,—amîndouă persoanele active apar aproape întotdeauna cu același caracter: de calău și victimă.

Olga, ca orice femee cu rolul dintăiu, adecă de calău,—se înțelege, mai puțin decît altele,—și fără să-și dea samă, nu-și putea refuza cu totul plăcerea de a se juca cu el, ca cu o pisică; uneori ca un fulger, ca un capriciu neașteptat, îi scapă o rază de sentiment, apoi se concentrează deodată, se ascunde; dar de cele mai multe ori îl împingea ea înainte, știind că el singur un pas nu va face și va rămînea nemișcat acolo, unde l-a lăsat ea.

— Ai fost ocupat?—îl întrebă, brodînd pe un fel de canva.

„Ași zice că am fost ocupat, dar Zachar ăsta!"...—gemu Oblomov în ascuns.

— Da, am cetit cîte ceva,—răspunse el cu aer distrat.

— Ce, vre-un roman?—întrebă ea, și ridică asupra lui ochii, ca să vadă cu ce aer are să mintă.



— Nu, eu romane aproape nu cetesc,—răspunse Oblomov liniștit: am cetit „Istoria descoperirilor și invențiilor". Și se gîndi: „Bine că am cetit azi măcar o foae!"

— In rusește?

— Nu, în englezește.

— Cetești englezește?

— Cu greu, dar cetesc.—Dar dumneata n'ai fost în oraș?—întrebă Oblomov, mai mult ca să treacă peste conversația despre cărți.

— Nu, sînt tot acasă. Lucrez tot aici, în aleea asta.

— Tot aici?

— Da, îmi place foarte mult aleea asta; îți sînt recunoscătoare că mi-ai arătat-o: pe aici nu umblă aproape nimeni.

— Nu ți-am arătat-o,—o întrerupse el;—noi, ții minte?—ne-am întîlnit aici întîmplător.

— Da, adevărat.

Tăcură.

— Ți-a trecut ulciorul cu totul?—zise Olga, privindu-l drept în ochiul drept.

Oblomov se înroși.

— Mi-a trecut, slavă Domnului.

— Pune comprese cu vin simplu, cînd te mănîncă; atunci ulciorul se oprește. Dădaca m'a învățat.

„Ce tot are ea cu ulcioarele!"—se gîndi Oblomov.

— Apoi nu mînca sara,—adăugă ea serios.

„Zachar!" i se opri lui Oblomov în gît un strigăt turbat către Zachar.

— Destul să mănînci bine într'o sară,—urmă ea, fără să ridice ochii de pe lucru,—și să stai culcat vre-o trei zile, mai ales pe spate, îndată se așează ulciorul.

„Do bi-toc"! — tună în sufletul lui Oblomov la adresa lui Zachar.

— Ce lucrezi?—întrebă el, ca să schimbe vorba.

— O sonetă,—răspunse Olga, desfășurînd un sul de canva, și arătîndu-i desenul: pentru baron; e bine?

— Da, foarte bine, desenul e foarte drăguț. Asta-i o ramură de liliac?

— Mi se pare că... da,—răspunse ea distrat.—Am ales la întîmplare, ce mi-a căzut subt mînă...

Și, roșindu-se puțin, strînse iute canvaua.

„Dar e plicticos, dacă starea asta mai ține, dacă nu se poate afla dela ea nimic"—se gîndi Oblomov: „altul, Stolz, de pildă, ar afla, dar eu nu pot!"

Se posomorî și se uită somnoros jur-împrejur. Olga se uită la el, apoi puse lucrul în coșuleț.

— Hai până la crîng,—zise ea, dîndu-i coșulețul, își deschise umbrela, își îndreptă rochia și plecă.—De ce ești trist?—adăugă ea.

— Nu știu, Olga Sergheevna. Și de ce aşi fi vesel? Și cum?

— Ocupă-te, fii mai des cu oamenii.

— Să mă ocup! Te poți ocupa, cînd e un scop. Ce scop am eu? Nu-l am.

— Scopul de a trăi.

— Cînd nu știi pentru ce trăeşti, atunci trăeşti cum se întîmplă,—de azi până mîne; te bucuri că a trecut ziua, că a venit noaptea, și în somn îneci plicticoasa întrebare, la ce ai trăit ziua de azi, pentru ce ai să trăeşti mîne?

Il asculta tăcută, cu privirea severă; în sprîncenele strînse se ascundea o asprime; în linia buzelor, ca un şarpe, luneca parcă neîncredere, parcă dispreţ...

— La ce ai trăit!—repetă ea.—Parcă poate fi existenţa cuiva inutilă?

— Poate. De pildă, a mea.

— Dumneata nu ştii până azi, unde-i scopul vieţii dumitale?—întrebă ea, oprindu-se.—Nu cred; dumneata te calomniezi, altfel n'ai merita viaţa...

— Am trecut locul, unde ar trebui să fie, şi mai înainte nu-i nimic.

Oftă, iar Olga zîmbi.

— Nu mai e nimic?—repetă ea întrebător, dar cu voioşiune, vesel, cu rîset, necrezîndu-l parcă şi sigură, că i-a mai rămas ceva înainte.

— Rîzi, dar aşa-i.

Olga mergea încet, cu capul în jos.

— Pentru ce, pentru cine să trăesc?—zicea Oblomov, urmînd-o.—Ce să caut, încotro să-mi îndrept gîndirea, năzuinţele? Floarea vieţii a căzut, au rămas numai spinii.

Mergea încet; Olga îl asculta distrată, rupse în treacăt o ramură de liliac şi, fără s'o privească, i-o întinse lui Oblomov.

— Ce-i asta?—întrebă el timid şi încurcat.

— Vezi ce e: o ramură.

— Ce fel de ramură?—întrebă, uitîndu-se la ea cu nedumerire.

— De liliac.

— Ştiu... dar ce înseamnă?

— Floarea vieţii şi...

Oblomov se opri, ea deasemenea.

— Şi?...—repetă el întrebător.

— Necazul meu,—rosti Olga, uitîndu-se la el drept, cu o privire concentrată, şi zîmbetu-i spunea că ştie ea ce face.

Norul nepătruns pieri depe faţa ei. Privirea-i vorbea limpede. Parcă ar fi deschis înadins o anumită pagină dintr'o carte, şi l-ar lăsa să vadă pasagiul dorit.

— Prin urmare... pot spera...—rosti Oblomov deodată, fericit şi înroşindu-se.



— Totul! Dar...

Tăcu.

Oblomov învie deodată. Nu-l recunoscu, la rîndu-i, nici ea: faţa lui întunecată şi somnoroasă se transformă; ochii se deschiseră; pe obraji jucară colori, se trezi gîndirea; în ochi luciră dorinţi şi voinţă. Olga ceti şi ea limpede, din acest joc mut al feţei, că lui Oblomov i-a revenit o întreagă viaţă.

— Viaţa, viaţa din nou mi se deschide!—îngîna Oblomov aiurat;—iat-o în ochii dumitale, în zîmbet, în această ramură, în Casta diva... totul e aici...

Ea clătină din cap.

— Nu, nu tot... o jumătate.

— Cea mai bună?

— Poate.

— Dar cealaltă unde-i? După asta ce mai e?

— Caută.

— La ce?

— Ca să n'o pierzi pe cea dintâiu,—sfîrşi ea, îi dădu braţul, şi amîndoi plecară spre casă.

Beat de fericire, Oblomov, cînd arunca priviri ascunse la capul ei, la trup, la bucle, cînd strîngea ramura.

— Toate astea sînt ale mele! Ale mele!—repeta el gînditor şi nu credea ochilor.

— Nu te mai muţi în cartierul Viborgului?—întrebă Olga la plecarea lui spre casă.

Oblomov rîse şi nu mai numi pe Zachar dobitoc.

## IX

De atunci, schimbări neaşteptate în Olga nu se mai petrecură. Cu mătuşa, în societate era egală, liniştită, dar trăia şi simţea viaţa numai cu Oblomov. Acuma nu mai întreba pe nimeni ce să facă, cum să procedeze, nu se mai gîndea la autoritatea Sonicicăi.

Pe măsură ce i se deschidea viaţa, adică sentimentele, observa cu un ochiu atent fenomenele, asculta cu luare aminte vocea instinctului, îl controla cu încetul, cu puţinele observaţii pe care le avea adunate, şi mergea cu pază, pipăind cu piciorul, solul pe care trebuia să păşească.

Să întrebe, n'avea pe cine. Pe mătuşa? Dar peste asemenea întrebări mătuşa luneca cu atîta uşurinţă şi îndemânare, încît Olga n'a reuşit niciodată să adune răspunsurile ei în vre-o regulă pe care să şi-o cresteze în amintire. Stolz lipseşte. Pe Oblomov? Dar Oblomov e un fel de Galateea, cu care ea singură trebuia să facă pe Pigmalion.

Viaţa ei se umplu aşa de încet, fără să observe nimeni, încît trăia în noua-i sferă, fără să atragă atenţia, fără sărituri văzute, fără zgomot şi zbuciumări. Pentru toţi ceilalţi făcea celace făcea şi mai înainte, dar totul—altfel.

Mergea şi la spectacolul francez, dar conţinutul piesei căpăta un fel de legătură cu viaţa ei proprie; cetea o carte—şi în carte se găseau îndată rînduri cu scînteeri ale minţii ei, pe-alocuri pîlpîia focul simţimintelor ei, erau scrise cuvintele rostite ei—parcă autorul ar fi auzit cum i se bate ei acum inima.

In pădure—aceiaşi copaci, dar în foşnetul lor apare un sens deosebit: o vie înţelegere s'a stabilit între ea şi ei. Paserile nu numai piscuesc şi ciripesc, ci vorbesc mereu ceva între ele; şi totul vorbeşte în juru-i, toate îi răspund ei; se deschide o floare—şi parcă-i aude respiraţia...

Şi în visuri a apărut viaţă: sînt pline de vedenii, de icoane cu care ea vorbeşte uneori în auz... şi tot povestesc nu ştiu ce, dar aşa de nedesluşit, încît nu-i chip să le înţeleagă, caută să vorbească cu ele, să între be şi să le spue ceva, dar tot neînţeles. Numai Catea îi spune dimineaţă că a aiurat.

Şi-aduse aminte de prezicerile lui Stolz: care adesea îi spunea că ea încă n'a început să trăiască, şi ea uneori se supăra că o ia drept o fetiţă, cînd ea are douăzeci de ani. Acuma a înţeles că Stolz avea dreptate, că ea abia a început să trăiască.

— Cînd vor începe să joace în organismul dumitale toate puterile, numai atunci va începe să joace şi viaţa în jurul dumitale, şi ai să vezi lucruri, asupra cărora ochii îţi sînt închişi azi, ai să auzi celace n'auzi azi: are să cînte muzica nervilor, ai să auzi zgomot de sfere, ai să asculţi cum creşte iarba. Aşteaptă, nu te grăbi; vin singure,—o ameninţa el.

Şi au venit.

— Trebue să fi jucînd puterile, s'a trezit organismul...—îşi zicea ea cu vorbele lui, ascultînd cu luare aminte tremurul neîncercat încă, căutînd cu luare aminte şi cu sfială să pătrundă în fiecare nouă manifestare a fiecărei noi puteri trezite.

Nu se lăsa pradă visurilor, nu se supunea tremurului neaşteptat al foilor, vedeniilor nocturne, şoaptei tainice, cînd cineva parcă se pleca la urechea ei şi-i vorbea de ceva nedesluşit şi neînţeles.

— Nervii!—repeta ea uneori cu zîmbet, printre lacrimi, de-abia învingînd frica, şi susţinînd lupta nervilor, neîntăriţi încă, cu puterile trezite.

Se ridica din pat, lua un pahar de apă, deschidea fereastra, îşi răcorea faţa cu batista şi se trezea din visuri...

Iar Oblomov, cum se trezeşte dimineaţa,—cel dintâiu chip care i se arată în închipuire e—Olga: cu întreaga ei statură, cu ramura de liliac în mînă. Adoarme cu gîndul la ea, merge la plimbare, ceteşte: Olga e aici, dinaintea lui.

In gînd are cu ea conversaţii nesfîrşite—şi ziua şi noaptea. La *Istoria descoperirilor şi invenţiilor* amestecă într'una descoperiri nouă în chipul sau în caracterul Olgăi, născoceşte ocazii de a se întîlni cu ea pe neaşteptate, de a-i trimite o carte, de a-i face o surpriză.



O conversaţie pe care a avut-o cu ea la întîlnire, o urmează acasă, încît nu odată, cînd intră Zachar, Oblomov, cum vorbeşte aşa cu Olga,—cu un ton, cît se poate de gingaş şi delicat, —îi zice:

— Tu, dihanie chealã, mi-ai dat adineaori ghetele iar nefăcute: bagă de seamă să nu te...

Dar lipsa de griji îl părăsi din însăşi clipa cînd îi cîntă Olga pentru întâia dată. Acuma nu mai trăeşte viaţa de mai înainte, cînd îi era tot una, să stea culcat pe spate, sau să privească în părete, e Alexeev de faţă, sau el singur stă la Ivan Gherasimovici,—în zilele cînd nu aştepta pe nimeni şi nimic, nici dela zi, nici dela noapte.

Acuma şi zi şi noapte, şi fiecare ceas al dimineţii capătă altă culoare: e, sau plin de o strălucire radioasă, sau incolor şi întunecat,—după cum e plin acest ceas de prezenţa Olgăi, sau trece fără ea,—trece prin urmare cu anevoe şi plicticos.

Toate se răsfring în fiinţa lui; în capul lui e o reţea întreagă de combinaţii de toate zilele şi de toate clipele, de presupuneri, de presimţiri, de chinuri ale necunoscutului,—toate din pricina întrebării: o vede sau nu? Ce are să zică ea şi ce are să facă? Cum are să se uite, ce însărcinare are să-i dea, despre ce are să-i întrebe, are să fie mulţumită, sau nu? Toate aceste întrebări deveniră nedespărţite de viaţa lui.

„Ah, dacă ai putea să simţi numai această căldură a dragostei, nu şi supărările ei!"—visa Oblomov. „Nu, viaţa nu te lasă în pace: te arde oriîncotro ai căuta să scapi! Cît zbucium nou a intrat în ea deodată, cîte ocupaţii! Dragostea e o grea şcoală a vieţii!"

Apucase chiar să cetească vre-o cîteva cărţi: Olga îl rugă să-i spună conţinutul şi ascultă expunerea cu o răbdare de necrezut. Oblomov scrise chiar cîteva scrisori la ţară, schimbă starostele şi, prin mijlocirea lui Stolz, intră în relaţii cu unul din vecini. Ar fi plecat chiar la ţară, dacă ar fi găsit cu putinţă să se despartă de Olga.

Seara Oblomov nu mai cinează, şi iată că-s două săptămîni, decînd nu ştie ce va să zică a sta culcat ziua.

In vre-o două-trei săptămîni au cutreerat toate împrejurimile Petersburgului. Mătuşa şi Olga, baronul şi Oblomov se arată pela concertele dela marginea oraşului, pela sărbătorile mari. Plănuesc o plimbare în Finlanda, la Imatra.

Din parte-i, Oblomov nici nu s'ar fi mişcat înafară de parc, dar Olga nu se tot astîmpără; deaceia tocmai pe cînd se codea el mai mult cu răspunsul, cînd era vorba de o plecare—plimbarea se hotăra numaidecît. Şi atunci zîmbetele glumeţe ale Olgăi nu se mai sfîrşeau. La vre-o cinci verste jurîmprejurul vilei nu se afla un tăpşan, pe care să nu-l fi urcat Oblomov de cîteva ori.

In timpul acesta simpatia lor creştea, se dezvolta şi se ma-

nifesta după legile ei neînlăturate. Olga înflorea odată cu sentimentul. In ochii ei se adăugase lumină, în mişcări—graţie, pieptul se dezvolta atît de splendid, se mişca aşa de măsurat.

— Te-ai făcut nostimă la ţară, Olga,—zicea mătuşa. In zîmbetul baronului se vedea acelaşi compliment.

Olga, înroşindu-se, punea capul pe umărul mătuşii, iar mătuşa îi mîngîia cu drag obrajii.

— Olga, Olga!—îi strigă odată Oblomov, cu pază, aproape în şoaptă, la poalele unui deluşor, unde hotărîse ea întîlnirea,—ca să meargă apoi la plimbare.

— Nici un răspuns. Oblomov se uită la ceas.

— Olga Sergheevna!—adăugă în auz.

Tăcere.

Olga era sus, auzea chemarea şi, reţinîndu-şi rîsul, tăcea. Vroia să-l facă să urce deluşorul.

Olga nu-şi stăpîni rîsul.

— Olga, Olga! A, dar dumneata eşti acolo!—zise el şi urcă dealul.

— Uf! Ce gust şi ăsta: să te ascunzi pe deal!—Se aşeză lîngă ea.—Ca să mă chinueşti pe mine, te chinueşti şi singură.

— De unde vii? Drept de acasă?—întrebă ea.

— Nu, am fost la dumneavoastră; acolo mi-au spus că ai plecat.

— Ce ai mai făcut azi?

— Azi...

— Te-ai certat cu Zachar?—adăugă Olga.

Oblomov rîse ca de un lucru cu neputinţă.

— Nu, am cetit *Revue*. Dar, ascultă, Olga...

Dar nu mai urmă, se aşeză lîngă ea şi se cufundă în contemplarea profilului ei, capului, mişcarea braţului încolo şi încoace; se uita cum împunge ea acul în canva şi-l scoate îndărăt. Indreptă spre ea privirea, ca o sticlă aprinzătoare, şi nu-l mai putea ridica.

Nu se mişca, numai privirea-i se întorcea cînd la dreapta, cînd la stînga, cînd în jos, după cum se mişca mîna ei. O lucrare vie se petrecea în el: o circulaţie mai puternică a sîngelui, o bătae îndoit mai iute a pulsului şi o fierbere în jurul inimii,—totul cu atîta putere, încît respira încet şi greu, cum se respiră numai înaintea unei execuţii capitale şi în momentele cele mai adînci ale afecţiei.

Era mut şi nu putea măcar să se clintească; numai ochii umezi de duioşie, erau îndreptaţi cu o putere neînvinsă spre ea.

Ea îi arunca din cînd în cînd o privire adîncă, cetea sensul uşor de înţeles, zugrăvit pe faţa lui, şi se gîndea: „Dumnezeule, cît de mult iubeşte! Cît e de duios, cît de simţitor!" Şi se uita cu drag şi se mîndrea de acest om, căzut la picioarele ei, prin puterea ei!

Momentul aluziilor simbolice, zîmbetului plin de înţeles, ramurilor de liliac, trecu fără întoarcere. Dragostea devenea mai



severă, mai pretenţioasă, începu să se schimbe într'un fel de datorie, apărură drepturi de-o parte şi de alta. Amîndouă părţile se deschideau tot mai mult şi mai mult; neînţelegerile, îndoielile dispărură, sau cedară locul unor întrebări mai lămurite şi pozitive.

Olga îl tot înţepa cu sarcazme uşoare pentru anii pierduţi în lenevie, rostea sentinţe aspre, osîndea apatia lui mai adînc şi mai cu efect, decît Stolz; apoi pe măsura apropierii, dela sarcazmele pe sama existenţii lui, blege şi moleşite, trecea la o manifestaţie despotică a voinţii, îi amintea cu cutezanţă şi semeţie scopul vieţii şi datoriile ei: cu severitate îi cerea mişcare, îl făcea să-şi deschidă mintea, cînd încurcîndu-l în vre-o chestie fină, vitală, cunoscută şi ei, cînd venind singură cu o întrebare despre ceiace era nelămurit, inaccesibil pentru ea.

Şi Oblomov se trudea, îşi bătea capul, căuta să scape din încurcătură,—ca să nu cadă în ochii ei, sau ca s'o ajute la dezlegarea greului nod,—la nevoe să-l tae ca un erou.

Intreaga ei tactică femeiască era pătrunsă de o gingaşă simpatie; toate năzuinţile lui de a răspunde la timp la mişcările acestei inteligenţe, respirau pasiune.

Dar de cele mai multe ori Oblomov perdea puterile, cădea la picioarele ei, punea mîna la inimă şi asculta cum se bate, nedezlipindu-şi de ea privirea pironită, mirată, fermecată.

„Cît de mult mă iubeşte"!—îşi zicea ea în aceste clipe, privindu-l cu drag. Iar cînd observa în sufletul lui semnele vechi ascunse, cea mai mică oboseală, o scădere cît de mică de vioiciune,—şi Olga ştia să vadă adînc,—asupra lui curgeau mustrări, la care se amesteca uneori amărăciunea căinţii, frica de greşeală.

Uneori Oblomov, abia s'a pregătit să caşte, abia a deschis gura—şi privirea ei nedumerită îl şi izbeşte: Oblomov îndată închide gura, încît dinţii i se izbesc. Olga îi urmărea cea mai mică umbră de somnolenţă. Il întreba nu numai ce face, ci şi ceiace are să facă.

Lui Oblomov vioiciunea i se trezea şi mai mult, decît din mustrări,—cînd băga de samă că din pricina oboselii lui, obosea şi ea, devenea neatentă, rece. Atunci îi venea o nouă trezire la viaţă, o înviere a puterilor, activităţii, şi umbra de nemulţumire dispărea din nou, iar simpatia devenea din nou un izvor puternic şi limpede.

Dar toate aceste griji nu eşeau încă din cercul magic al dragostei; activitatea lui Oblomov era încă negativă; Oblomov nu mai doarme, Oblomov citeşte, uneori se gîndeşte să scrie şi planul, umblă mult, pe jos şi cu trăsura, dar drumul mai îndepărtat, însăşi chestia vieţii, treaba—rămîn încă gînduri vagi.

— Ce viaţă şi activitate mai vrea Andrei?—îşi zicea Ilia Ilici, căscînd ochii după masă, ca să nu adoarmă; asta nu-i viaţă? Parcă dragostea nu-i o slujbă? Să încerce! In fiecare zi—cîte zece verste pe jos! Eri am dormit în oraş, într'un han uri-

cios, îmbrăcat,—scosei numai ghetele,—şi nu era nici Zachar: tot de hatîrul ei, pentru comisioanele ei!

Chinul cel mai mare era cînd Olga îi propunea vre-o intrebare specială şi-i cerea, ca unui adevărat profesor, un răspuns deplin, şi asta se intîmpla cu ea adesea: nu din pedantism,—niciodată,—ci din simpla dorinţă de a şti cum stă chestia. Olga uita adesea chiar scopurile ei cu privire la Oblomov, şi se antrena de chestia insăşi.

— Dece pe noi nu ne invaţă lucrurile astea?—zicea ea uneori, ingîndurată şi necăjită, ascultînd cu lăcomie, pe apucate, o conversaţie despre ceiace se credea de obiceiu că nu-i de trebuinţa femeei.

Odată veni pe neaşteptate cu întrebarea despre stelele duble; Oblomov avusese nesocotinţa să pomenească de Herschel, şi fu trimis în oraş, trebui să cetească toată cartea şi să-i explice, până a înţeles.

Altădată, tot din nebăgare de seamă, lui Oblomov ii scăpară intr'o conversaţie cu baronul, cîteva vorbe despre şcolile de pictură—altă muncă pe o săptămînă: să cetească, să-i explice; ba plecară apoi la Ermitage: şi acolo a trebuit să-i confirme cu dovezi cele citate.

Dacă a spus ceva de scăpare—ea observă indată şi incepe să inziste...

Oblomov a fost nevoit apoi să cutreere magazinele vre-o săptămînă, să caute gravuri depe tablorile cele mai bune.

Bietul Oblomov, cînd revedea cele uitate, cînd se arunca după lucrări nouă prin librării, şi uneori nu dormea toată noaptea, răsfoia şi cetea toată noaptea,—ca să poată răspunde dimineaţa la intrebarea din ajun,—ca întîmplător, prin cunoştinţe luate din archiva memoriei...

Olga îi punea aceste întrebări nu cu uşurinţa femeească, nu din inspiraţia capriciului de o clipă,—de a afla un lucru sau altul,—ci stăruitor, şi în caz de tăcere din partea lui Oblomov, il chinuia cu o privire lungă. Cum tremura el de asemenea priviri!

— Dece nu zici nimic, dece taci?—il întrebă ea odată,—s'ar zice că ţi-i urît.

— Ah!—rosti Oblomov, parcă ar fi revenit după un leşin.—Cît de mult te iubesc!

— Da? Dacă nu te întrebam, n'ai zice că...

— Dar e cu putinţă să nu înţelegi dumneata ce se petrece în mine?—incepu el.—Ştii, mi-i greu chiar să vorbesc. Iaca ici... dă mîna: mă împiedecă ceva, parcă apasă ceva greu ca o piatră—ca la o mare nenorocire; şi cu toate astea—ciudat: şi în supărare şi în fericire, în organism procesul e acelaşi, ţi-i greu, aproape te doare, cînd respiri, iţi vine să plîngi. Dacă aşi plînge, caşi într'o nenorocire, mi-ar veni mai uşor...

Olga îl privi în tăcere, parcă ar fi vrut să controleze vorbele, le compară cu ceiace era scris pe faţă, şi zîmbi: controlul eşi satisfăcător. Pe faţa ei adia suflul fericirii, dar al unei fericiri liniştite, care nu poate fi turburată parcă prin nimic. Se vedea că nu i-i greu la suflet, ci tocmai bine,—caşi în natură, în această liniştită dimineaţă.



— Ce-i cu mine?—întrebă Oblomov ingîndurat, parcă s'ar fi intrebat pe sine insuşi.

— Să-ţi spun ce?

— Spune.

— Eşti... inamorat.

— Da, se înţelege,—întări Ilia Iliici, luîndu-i mîna depe canva; dar n'o sărută, ci numai îşi lipi buzele de degetele ei, şi se pregătea parcă să le ţie aşa mult timp.

Ea incercă s'o retragă incetişor, dar el o ţinea cu putere.

— Lasă, destul.

— Dar dumneata?—Dumneata nu eşti inamorată?...

— Inamorată: nu... nu-mi place... Eu pe dumneata te iubesc!—zise ea, şi se uită la el aşa de lung, că parcă vroia să-şi dea seamă, dacă îl iubeşte inadevăr.

— Iu... besc!—rosti Oblomov.—Dar de iubit putem iubi pe mama, pe tata, pe dădaca, chiar un căţăluş: toate astea se acopăr printr'o comună şi colectivă noţiune „iubesc", ca printr'un vechiu...

— Halat?—zise ea rizînd.—A propos, unde ţi-i halatul?

— Ce halat? N'am avut niciodată niciun halat.

Olga îl privi cu un zîmbet de mustrare.

— Dumneata... tot cu halatul cel vechiu!—zise Oblomov.—Eu aştept, mi s'a oprit respiraţia aşteptînd să aud, cum izbucneşte din inima dumitale sentimentul, cum ai să numeşti dumneata aceste porniri, şi dumneata... zău, Olga! Da, eu sînt inamorat de dumneata, şi zic că fără asta nici nu există iubire adevărată: nici de mamă, nici de tată, nici de dadacă nimeni nu se amorezează, ci îi iubesc.

— Nu ştiu,—zise ea pe gînduri, căutînd parcă să se pătrundă pe ea însăşi şi să-şi dea seamă ce se petrece în ea.—Nu ştiu dacă sînt inamorată; dacă nu, atunci poate că încă n'a sosit clipa; ştiu numai că n'am iubit aşa nici pe tata, nici pe mama, nici pe dădaca...

— Atunci care-i deosebirea? Simţi ceva deosebit?...—stăruia el.

— Vrei să ştii?—întrebă ea cu viclenie.

— Da, da, da! Dumneata nu simţi nevoe de a o spune?

— Dar dece vrei să ştii?

— Ca să simt lucrul ăsta în fiecare clipă: azi, toată noaptea, mîne—până la noua intîlnire... Eu numai din asta trăesc.

— Aşa? Dumneata ai nevoie să-ţi reînoeşti proviziile dumitale de tandreţă în fiecare zi! Iată deosebirea între cel innamorat şi cel care iubeşte. Eu...

— Dumneata ?..,—aştepta el cu nerăbdare.

— Eu iubesc altfel,—zise Olga, lăsîndu-se pe spătarul băncii şi rătăcind cu ochii prin nourii, care se mişcau deasupra.—Mie fără dumneata mi-i urît; să mă despart de dumneata pentru puţin timp, îmi pare rău, pentru mai mult—mă doare. Eu odată pentru totdeauna am aflat, am văzut şi cred că mă iubeşti—şi sînt fericită: ai putea nici să nu-mi mai repeţi că mă iubeşti. Mai mult şi mai bine eu nu pot iubi.

„Parcă ar fi vorbele Cordeliei",—se gîndi Oblomov, uitîndu se la Olga cu lăcomie...

— Dacă mori dumneata,—urmă ea, împiedecîndu-se, eu port un doliu etern şi nu mai zîmbesc niciodată în viaţă. Dacă dumneata vei începe să iubeşti pe o alta—n'am să mă plîng, n'am să blăstăm, şi în fundul sufletului am să-ţi doresc fericirea... Pentru mine această iubire e tot una cu... viaţa, iar viaţa..

Căuta o expresie.

— Atunci ce e viaţa după dumneata ?—întrebă Oblomov.

— Viaţa e—o datorie, o obligaţie, prin urmare dragostea e tot o datorie: mie parcă Dumnezeu mi-a trimis-o,—sfîrşi ea, ridicîndu-şi ochii spre cer:—şi mi-a poruncit să iubesc.

— Cordelia!—rosti Oblomov în auz:—şi are două zeci şi unul de ani!—Atunci iată ce e iubirea după dumneata!—adăugă el pe gînduri.

— Da, şi mi se pare că am destule puteri să trăesc şi să iubesc toată viaţa...

„Cine i-o fi inspirat ei lucrurile astea?"—se gîndea Oblomov, privind-o aproape cu veneraţie. „Doar nu pe calea experienţii, torturilor, focului şi fumului a ajuns ea la această lămurită şi simplă înţelegere a vieţii şi iubirii".

— Dar există bucurii în viaţă, există pasiuni?

— Nu ştiu: nu le-am încercat şi nu le înţeleg.

— O, cît de bine înţeleg acuma!—zise Oblomov.

— Poate cu timpul le voi încerca şi eu, poate voi avea şi eu aceleaşi porniri, caşi dumneata, la întîlniri te voi privi tot aşa, şi nu voi crede că eşti în faţa mea... Trebuie să fie foarte caraghios!—adăuga ea vesel.—Ce ochi faci dumneata uneori: eu cred că *ma tante* observă.

— Atunci în ce stă fericirea iubirii dumitale, dacă n'ai acele vii fericiri, pe care le încerc eu?...

— In ce constă? Iată în ce!—zise ea, arătîndu-l pe dînsul, pe sine, singurătatea din jurul lor.—Parcă nu-i o fericire, parcă am trăit eu vr'odată aşa? Mai înainte n'aşi fi stat aici singură niciun sfert de ceas, fără o carte, fără muzică—între copacii ăştia. Cînd vorbeam cu un bărbat,—afară de Andrei Ivanovici,—mă plictiseam n'avem despre ce vorbi, tot mă gîndeam cum să rămîn singură.. Acuma... sînt veselă, chiar cînd tăcem împreună.

Işi purtă privirea jurîmprejur, pe arbori, pe iarbă, apoi o



opri asupra lui, zîmbi şi-i dete mîna.

— Parcă n'are să mă doară, numai cînd îi pleca dumneata?—adăugă ea.—Parcă n'am să mă grăbesc să mă culc îndată, ca să adorm, să nu mai văd noaptea asta plicticoasă? Parcă mîne n'am să trimit după dumneata? Parcă...

Cu fiecare „parcă" faţa lui Oblomov se lumina, privirea i se umplea de raze.

— Da, da,—repetă el:—şi eu aştept dimineaţa, şi pe mine mă plictiseşte noaptea, şi eu am să trimit mîne la dumneata,—nu cu vr'o treabă,—ci numai ca să-ţi rostesc numele încă odată şi să aud cum sună, să aflu dela oameni vre-un amănunt despre dumneata, să-i invidiez că te-au văzut înainte de mine... Gîndim, trăim şi sperăm la fel. Iartă-mi îndoelile, Olga: mă conving că mă iubeşti, cum n'ai iubit nici pe tatăl dumitale, nici pe mama, nici pe mătuşa, nici...

— Nici căţeluşul,—zise Olga, şi începu să rîdă.

— Atunci crede-mă,—sfîrşi ea:—cum te cred eu pe dumneata, şi nu te îndoi, nu turbura cu îndoeli uşuratice această fericire, că altfel fuge.. Ceiace am numit odată al meu,—nu mai dau îndărăt, numai dacă mi l-or zmulge.. O ştiu, cu toate că-s tînără. Dar... ştii dumneata,—adaugă cu siguranţă în voce—într'o lună, de cînd te cunosc, la multe m'am gîndit şi multe am încercat... parcă am citit o carte mare, aşa, singură... cîte puţin. Nu, nu te îndoi...

— Nu pot să nu mă îndoesc,—o întrerupse el,—nu-mi cere asta. Acum, cît sînt cu dumneata, sînt sigur pe toate: privirea dumitale, vocea, totul îmi vorbeşte. Cînd te uiţi la mine, parcă-mi vorbeşti: n'am nevoe de cuvinte, ştiu să citesc în privirea d-tale. Dar cînd nu eşti aici, începe un joc atît de chinuitor de îndoeli, de întrebări,—şi iar trebue să alerg la dumneata, iar să mă uit la dumneata, altfel nu cred. Ce-o fi asta?

— Iaca, eu pe dumneata te cred: dece oare?—întrebă ea.

— Cum să nu crezi? In faţa dumitale e un zmintit, un contagiat de patimă! In ochii mei dumneata te vezi, cred, ca într'o oglindă. Apoi dumneata ai douăzeci de ani; uită-te la dumneata: poate un bărbat, întîlnindu-te, să nu-ţi plătească tributul de admiraţie... măcar cu privirea? Dar cînd te cunoaşte, te ascultă, te priveşte îndelungat, te iubeşte—o, dar înebuneşti! Şi dumneata eşti aşa de egală, aşa de liniştită; şi dacă trece o zi—două, şi n'aud dela dumneata „te iubesc"...—aici începe alarma...

Arătă spre inimă.

— Te iubesc, te iubesc, te iubesc,—iată o provizie pe trei zile, zise ea, ridicîndu-se depe bancă.

— Dumneata tot glumeşti, dar numai eu ştiu!..—observă el, oftînd şi coborînd cu ea depe deal.

Astfel, în tot felul de variaţii, se cînta aceiaşi arie. Intîlnirile, conversaţiile,—toate erau acelaşi cîntec, aceleaşi sunete, aceiaşi lumină, care ardea clar: i se răsfrîngeau şi se firimiţeau numai razele, trecînd în trandafirii, verzi, aurii, vibrînd în atmosfera

din juru-le. Fiecare zi şi ceas aduceau noi sunete şi raze, dar lumina ardea una, aria—aceiaşi.

Şi el şi ea ascultau aceste sunete, prinzîndu-le, şi se grăbeau să cinte unul altuia ce auzea fiecare, fără să bănuiască măcar, că mine au să audă alt sunet, au să apară alte raze, uitînd a doua zi, că în ajun se cîntase altfel.

Ea învăluia revărsările inimii în acele culori, în care-i ardea închipuirea şi credea că-s credincioase naturii, şi în nevinovăția-i şi cochetăria inconştientă se grăbea să se arăte în ochii prietenului într'o podoabă cît mai frumoasă.

El credea şi mai mult în aceste sunete fermecătoare, în această lumină orbitoare, şi se grăbea să se arăte în fața ei cu toată puterea patimii, să-i arate toată strălucirea şi puterea focului, care-i mistuia sufletul.

Nu se mințeau nici pe ei, nici unul pe altul: arătau ceiace le vorbea vocea inimii, trecută prin închipuire.

Lui Oblomov puțin îi păsa, la drept vorbind, dacă Olga apare ca o Cordelia, şi dacă rămîne credincioasă acestui chip, sau dacă a luat altă cărare şi s'a prefăcut în altă vedenie: numai să se arate în aceleaşi culori şi raze, cu care trăia în inima lui, numai să se simtă el bine.

Şi nu se informa nici Olga, dacă pătimaşul ei prieten i-ar ridica mănuşa, aruncată în gura leului, dacă s'ar arunca pentru ea în vre-o beznă: îi era destul dacă vedea simptomele patimii, dacă rămînea el credincios idealului unui bărbat,—şi al unui bărbat care se trezeşte la viață prin ea; destul că din raza unei priviri a ei, a unui zîmbet, în el arde focul vieții, că el n'a încetat de a vedea în ea scopul vieții.

Şi deaceia în chipul fugar al Cordeliei, în focul patimei lui Oblomov se reflecta numai o clipă, un trecător suflu al iubirii, o dimineață a ei, o trăsătură capricioasă. Iar mine? Mine, are să strălucească alta, poate tot aşa de frumoasă, dar alta...

*(Traducere din ruseşte de A. Frunză)* (Va urma)

**I. Gonciarov**

---

# *Prăvălia romînească*

Departe de centrul american, strălucitor,
Către marginea oraşului,
Unde casele sînt joase
Şi tremură copacii desfrunziți,
Toamna,
Aducîndu-ți aminte de mahalaua natală,
Intr'un colț de stradă
E o prăvălie romînească.

Aici vin muncitorii
Să primească răvaşele pătate de lacrimi;
Să-şi depue dolarii agonisiți cu trudă;
Să-şi cumpere foile de-acasă,
Calendarele,
Acaftistele,

Cîntecele bătrîneşti,
Cîte un abecedar,
Sumădaş (sau Micul contabil),
Tudor Vladimirescu;
Gramofoanele plătite în rate;
Să mai schimbe vorbe—
Intre două pahare de cidru dulce—
Fraţii pribegi.

Prăvălia e plină de fum de ţigară,
De voci răguşite;
De-o doină oftată maşinaliceşte de un gramofon,
De glume
Şi de veşti triste,
De amintiri din locurile lăsate în urmă,
De nădejdile unor vremuri mai bune,
De visurile muncitorilor...
Prăvălia e plină de dor—
De dorul de satele lor...

**Leon Feraru**

*New-York, 1925*

---

# Personalitatea şi activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir*

De aici înainte *Istoria ieroglifică* este expunerea cea mai detaliată a luptelor, care s'au dat pentru tronul Moldovei până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir. Unele părţi ale povestirii trebuesc—fireşte—corectate sau complectate. De ce trecea Dimitrie Cantemir în 1704 prin Galaţi, venind din Adrianopol, cum cetim în *Hronic?* 1 Nu toţi fraţii Ruseteşti iau parte la consfătuirea închipuită de autor a pribegilor moldoveni şi reprezentanţilor lui Brîncoveanu, pentru a da domn Moldovei în locul lui Constantin Duca. Iordachi şi Manolachi erau pe lîngă scaunul domnului de mazilit. Cronica racoviţeană, caşi celelalte confirmă lupta dintre Brîncoveanu şi Constantin Duca, domn moldovean a doua oară. *Istoria ieroglifică* ne dă numai rezultatul final şi evenimentele din preajma acestuia; de aceia poate crede că nu trebue să amintească întîlnirea lui Brîncoveanu la Arnăut-Chioi cu Alexandru Mavrocordat, despre care domnul muntean chemat la Poartă prin umbletele lui Constantin Duca, ştia că vrea „să pue pre fii-său domnu aicea în ţară".

Brîncoveanu va continua să sape domnia lui Duca şi acesta va fi mazilit, oficial, fiindcă sta în înţelegere cu Ruşii, de fapt, fiindcă fostu-i socru plătise. Numai turburările politice din imperiul otoman, răscoala militară, rebeliunea duşmanilor marelui vizir Rami, înlocuirea sultanului Mustafa cu Ahmed III la 20 Septembre, va amîna numirea lui Mihai Racoviţă. Antioh Cantemir avu un rol umil şi odios. Protectorul său, Cialîc Ahmed, noul agă al ienicerilor, a sosit prea tîrziu, ca să-i poată da domnia. „Cu un cifert de ceas mai înainte de ar fi sosit ienicer aga la vezirul, lua iar Antioh Vodă domnia—scrie Neculce.2 Din 23 Septembre 1703 Mihai Racoviţă este domn al Moldovei.3 După această dată memoriile lui Dimitrie Cantemir ne dau ştiri, care

---

* Vezi „Viaţa Romînească", No. 7 şi 8 din 1924.
1 Hronic, pag. 162.
2 Ibidem, pag. 352 şi urm.; Neculce, ed. cit., pag. 279. Vezi şi celelalte cronici.
3 N. Costin, Let. II, pag. 51.

lipsesc pretutindenea: teatrul de intrigi dela Constantinopol, lupta in contra Cantemireştilor este reprezentată cu belşug de informaţie, cu amănunte psihologice foarte preţioase.

Dimitrie Cantemir ne dă sbuciumările, goana totdeauna grabnică de a păstra cîştigul, neliniştea de fiece clipă a duşmanilor săi, ne introduce în sala paşilor pierduţi a politicei otomane şi peste *Istoria ieroglifică* putem zări la orizont marea furtună, ce se va abate asupra principatelor romine în sec. XVIII.

Urmăreau memoriile lui Dimitrie Cantemir şi vre-o justificare a atitudinii Cantemireştilor în lupta stăruitoare după domnia Moldovei? De bună samă. Nu era un drept de succesiune anume, consacrat prin atmosfera politică generală. In majoritatea cazurilor pe această vreme domniile se făceau şi se desfăceau prin Constantinopol. Dimitrie Cantemir însuşi în *Descriptio Moldaviae* [1] arată că votul boerilor era necesar, de oarece domnia era electivă, uită însă să sublinieze în deajuns marele amestec al Turcilor. Dimitrie avusese votul boerilor, l-a stricat însă Brîncoveanu, duşman, ori de citeori Cantemireştii aveau prilejul să ia domnia, iar cind nu putea zădărnici, atitudinea lui a fost de armistiţiu, de adaptare la nişte împrejurări imanente. Această purtare a lui Brîncoveanu nu o putea admite Dimitrie Cantemir, care îi trimesese doar vorbă că nu e lucru cuminte, ca fiii să moştenească duşmănia părinţilor. Brîncoveanu, în lupta ce o ducea în contra Cantemireştilor, s'a aliat chiar cu Ruseteştii, duşmanii Cantacuzinilor. De atîtea ori Brîncoveanu a căutat să distrugă pe Cantemireşti, pe cînd aceştia sînt loiali cu duşmanii lor, chiar cu prietinii, care i-au părăsit şi le doriseră peirea. *Istoria ieroglifică* subliniază totdeauna momentele etice. Oare de acela ni se prezintă „cu 760 de sentenţii frumos împodobită"?

Iată cîteva: „mare scîrşnetul roatelor, astupă voroava cărăuşilor"; „cuvîntul slobozit mai iute decît fierul impănat se duce şi piatra în fundul mării aruncată, precum vreodată tot a mai eşi, tot se nădăjduiaşte, iară cuvîntul grăit, precum va fi putinţa a se dezgrăi, toată nădejdea lipseşte"; „nici nebunul coarne, nici înţeleptul aripi are, de pre carile de înţelept sau de nebun să se cunoască"; „gura desfrînată mai tare aleargă, decît piatra din deal răsturnată, pe care un nebun cu piciorul poate a o prăvăli şi o mie de înţelepţi a opri nu o pot"; „cine tace mult, mult gîndeşte"; „nu mai mult tăria vinului în cap, decît chipul frumosului în inimă loveşte" etc.

Pe lîngă tendinţa de a reliefa partea etică a luptei sale, Cantemir, care se ocupase mai înainte atît de mult cu filozofia, nu se putea desobişnui a nu supune judecăţii sale vremurile, prin care trecea, şi formele acestora. Meditativitatea trebuia aşa dară să coloreze memoriile. Sentinţele sînt gîndiri proprii, sau localizări, ori aduceri aminte din viaţa sa moldovenească, ca „să nu vie în capul copilului, ce-i mene;te maică-să", şi lămureşte că

1 Trad. G. Pascu, pag. 58 9, 68-69.



mamele „şi de cele ce să nu le cumva să vie, se tem, acelea, precum să le fie venit de frică socotesc, de unde cuvîntul a se zice s'au apucat". Tot aici ni s'a conservat zicala: „sara ghigariu, dimineaţa spătariu". [1] Şi din acest punct de vedere *Istoria ieroglifică* este o operă preţioasă şi trebue să regretăm, că nu s'a continuat până la 1710, fiindcă ar fi fost destul material de scris.

După 1705 Dimitrie continuă a sta în Constantinopol, unde-şi urma acum alte lucrări. Nu putem preciza totdeauna, în care ani din acest timp pregătea opera, care i-a dat renumele european: *Istoria imperiului otoman*. Dumitraşcu beizadea ştia că lumea musulmană nu era suficient cunoscută Europei creştine. Cronica Abconteofayung und Entwerffung der Türkey, de un anonim ardelean, publicată de Sebastian Franck în 1530, n'a putut fi de ajuns pentru nimeni. Cele două cărţi de istorie turcească ale lui Leunclavius, Turco-Graecia lui Crusius nu puteau mulţumi spiritele dornice de a cunoaşte întregul adevăr asupra lumii musulmane turceşti. Nici fastele turceşti ale lui Filip Lonicerus n'au putut satisface nevoile intelectuale ale contimporanilor. Cît de mult interes purta lumea creştină pentru istoria turcească, reese din faptul că la ediţia parisiană caşi la cea veneţiană a lui Chalkondyles s'au adaos opere care erau amintiri sau simple prefaceri pe scurt ale analelor turceşti. In 1652 se publică la Madrid, în traducerea lui Bratutti, opera hogii Seadeddin subt titlul: Chronica dell'origine e progressi della casa ottomana. Deosebit răsunet au avut cărţile lui Ricaut. In 1683 s'a publicat la Paris traducîndu-se din englezeşte Histoire des trois derniers empereurs des Turcs depuis 1623 jusqu' à 1677, în 1670 şi 1671 se publică iarăşi în traducere franceză: Histoire de l'état présent de l'empire ottoman (Amsterdam), care în 1673 apăru şi 'n traducere italiană (=Istoria dello stato presente dell' imperio ottomano, Veneţia, 1673). Cărţile lui Ricaut au avut foarte mare căutare. De aceia în 1709 apărea la Haga: Histoire de l'empire ottoman, 5 vol. Această carte avea un rezumat al istoriei turceşti până la timpul primei cărţi a lui Ricaut, iar apoi după 1677 se povesteau evenimentele din Turcia până la anul 1704. La aceste volume se adăoga, apărînd tot acolo în acelaşi an 1709: Tableau de l'empire ottoman. Lucrarea lui Ricaut a fost cuprinsă şi într'o carte germană: Die neu eröffnete ottomanische Pforte, Augspurg, I, 1694, vol. II, 1700.

1 Dimitrie Cantemir cunoştea părţi din literatura noastră poporană. Cu dreptate afirmă d. G. Pascu, cel mai bun traducător al cărţii „Descriptio Moldaviae", op. cit., pag. 44, că versurile:

„A lumii cînt cu jeale cumplită viaţă
Cum se trece şi se rupe ca cum ar fi o aţă".

sînt un împrumut din bocetele populare (cf. şi Descrierea Moldovei, trad. G. Pascu, pag. 165), şi nu un plagiat din *Viaţa lumii* a lui Miron Costin, cum afirma d. Sextil Puşcariu, Ist. lit. rom., I, pag. 153, probabil în legătură cu afirmaţia lui V. A. Ureche, Miron Costin, Opere complecte, ed. Urechia, pag. 497.

Acest volum adăoga lui Ricaut şi lucrarea despre Turci a lui Sagredo în traducere germană. Cartea lui Ricaut a fost tradusă şi poloneşte: Monarchia turecka (Luck, 1678). In legătură cu războaele turco-creştine din jumătatea a doua a sec. XVII, mai ales în legătură cu năzuinţele ligii sfinte, apar cărţi informative foarte căutate.

Delacroix a scris Mémoires du sieur de la Croix, secretaire de l'ambassade de Constantinopole (Paris, 1684), şi comentariile despre biserica orientală, Verdier (du), Abrégé de l'histoire des Turcs (Paris, 1676), apăruse Die triumphirende Christenheit (Nürnberg, 1687), iar în 1690: La sacra lega contra la potentia ottomana etc de Bizozeri (Milan), Garzoni, Istoria della republica di Venezia nel tempo della Sacra Lega (Veneţia, 1705). Toate aceste cărţi ori îmbrăţişau numai anumite părţi mai mari din trecutul şi prezentul turcesc, ori prezentau o abreviare a analelor turceşti, ori se refereau la un anumit eveniment creştin mai remarcabil în legătură cu istoria turcească. Lipsea în limbile europene o lucrare de ansamblu asupra trecutului turcesc până la începutul secolului XVIII.

Cantemir a avut şi un îndemn anume pentru a scrie o asemenea lucrare. In 1696 apăruse la Constantinopol o istorie turcească de „învăţatul turc Saadi Effendi, căruia singur am de a mulţămi tot ce ştiu turceşte"—scria Dimitrie Cantemir. 1 După apariţia acestei cărţi, beizadeaua moldovenească s'a apucat să prelucreze acest model turcesc. 2 Redactarea lucrării ţinu timp foarte mult şi cu ea trecem în epoca a treia din activitatea literară a principelui-scriitor.

*Epoca a treia.* Este vremea, cînd Dimitrie Cantemir a scris mai mult, am putea zice cu tot dreptul foarte mult într'un timp foarte scurt considerînd mai ales că în ultimii ani ai vieţii sale petrecerea la curtea ţarului, în care văzuse un liberator, îl angaja cu alte ocupaţii cea mai mare parte din vreme. Spiritul lui era îmbogăţit acum nu numai cu experienţa, ce o putuse avea din cărţi, ci se formase şi la şcoala aspră şi fără de milă a vieţii politice, care-l frămîntase atît de mult în Constantinopol şi în scurta-i domnie moldovenească. In timpul şederii la Constantinopol adunase mult material de informaţie istorică, din care adusese cu sine în Moldova şi apoi a dus în Rusia *Istoria imperiului otoman*. Autorul devenise tot mai independent faţă de modelele, pe care le putea avea. N'avem nici un indiciu, că a considerat vreodată gata de tipar întreagă istoria sa turcească, pe care în continuu o remania. Asistăm înşine la aceste remanieri. Ucenicia în istoriografie şi-o făcuse cu opera de tranziţie: *Istoria ieroglifică*. Urmînd a descurca ieroglifele politice ale

1 Istori'a imperiului ottomanu, trad. Hodosiu, I, pag. 38–9 nota.
2 Ibidem, I, pag. 123, nota 39. Asupra acestei date preţioase pentru stabilirea vremii, cînd şi-a început Cantemir opera sa, a atras atenţia cel dintâiu d. G. Pascu, op. cit., pag. 58.



vremii sale, scria: „istoricul adevărat (adică carile istoria adevărat, precum s'au avut istoriseşte), lauda împreună cu făcătorul împărţeşte; căci cela au ostenit lucrul a săvîrşi, iar cesta au nevoit în veci a se pomeni; şi încă mai mult pe scriitorii decît pe făcătorii minunilor, fericiţi şi lăudaţi a numi voiu îndrăzni; căci după armele şi faptele iroilor, condeiele istoricilor de nu s'ar fi pre alb clătit, încă dedemult şi lauda numelui lor, deodată cu oasele, ţărna o ar fi acoperit; şi aşa aceia au fost a lucrurilor făcători, împreună şi muritori, iară cestea numelui au fost înnoitori şi în veci stăruitori". 1

Cu astfel de concepţie şi evlavie, apucîndu-se de istoriografie, el ne-a putut lăsa însemnata operă ce o avem, deşi a scris în împrejurări neprielnice, fiindcă nu totdeauna avea la dispoziţie materialul de informaţie, cît îi trebuia. Şi Cantemir era foarte pretenţios faţă de lucrările sale. Odată spunea, cînd îi trebuiau izvoare arabe, „de prezent trăesc într'un loc, unde nu numai că sînt foarte depărtat de Arabi, dar nu e nici umbră de vre-o învăţătură mai înaltă şi unde nu auzi nici măcar din nume de vre-o bibliotecă complectă, departe a putea găsi lucrul, ce-l cauţi." 2

*Istoria imperiului otoman* este lucrarea cea mai preţioasă, pe care generaţia dela sfîrşitul secolului XVII ne-a lăsat-o despre lumea musulmană. Particularităţile acestei lumi l-au interesat totdeauna pe Dimitrie Cantemir, care a trăit atîţea ani printre Turci şi care prin urmare putea să dee lumii creştine dela începutul secolului XVIII cele mai preţioase informaţii. La Constantinopol şi-a adunat ştirile cele mai multe, pe care le putea avea. In palatul său din capitala Turciei, dragomanul Ion Mavrocordat, noul posesor, a putut vedea, mai tîrziu, cînd Dimitrie pentru Turci era un hain, cît material de informaţie fusese strîns. 3 Acolo i-a rămas—ne spune însuşi—opera lui Ali Ef-

1 Istoria ieroglifică. ed. cit., pag. 70.
2 Ibidem, pag. 237, nota 51.
3 Palatul locuit de Dimitrie Cantemir înainte de a pleca domn în Moldova, era situat pe înălţimea cu priveliştte pitorească, numită Sangiakdar Iokuşi, „în locul cel mai plăcut, ce-şi poate cineva închipui" (pag. 90, nota 10), cum spune însuşi. In apropiere căzuse apărîndu-şi capitala, ultimul împărat Paleolog. In apropierea palatului era biserica, singura biserică lăsată creştinilor de Selim I. Şerban Cantacuzino începuse să clădească acest palat în vremea lui Mohamed IV şi cheltuise 35 mii galbeni, ca să niveleze terenul şi să ridice zidurile de 25 coţi, cînd fu oprit de a continua clădirea, fiindcă de aici se vedea în interiorul palatului imperial, Terşane Serai. Mai tîrziu Dimitrie, ginerele, putu să-l continue şi să-l termine prin intervenţia lui Ali paşa (vezi Istori'a imperiului ottomanu, trad. Hodosiu, I, pag. 141, nota 22). Dimitrie Cantemir locuise înainte de aceasta în palatul din satul Ortakioi, cumpărat dela fratele lui Cerchez Mehemed paşa, într'o vreme, cînd după ocuparea Belgradului şi Nişului de către trupele împăratului Leopold, mulţi Turci îşi făceau bagajele pentru a trece în Asia Mică, crezînd că duşmanii vor ocupa şi Constantinopolul (Cf. ibidem, pag. 366, nota 1).

fendi „autorul unei cărți foarte frumoase despre istoria a patru sultani", dela Mohamed II, la Soliman Magnificul, carte rară găsită la un Grec din Constantinopol. [1] Nu se poate preciza cu toată exactitatea, cît material nou de informație a găsit în Rusia. Intr'un loc din Istoria imperiului otoman, scrie că în 1712 fiind la Moscova, i s'a pus la dispoziție în traducere grecească o genealogie a hanilor din Georgia. [2] N'avem nici un motiv să nu admitem că aproape toată informația despre lumea musulmană și-a luat-o în Turcia, deci înainte de 1710 și adăogăm: această informație a fost foarte bogată, informație din scrierile altora, iar pentru o epocă destul de lungă ne povestește fapte văzute de el însuși sau de cunoscuții săi.

Ajuns în Rusia, atît de interesată în chestia Orientului și Extremului Orient, activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir, care pregătise Istoria imperiului otoman, a fost închinată orientalisticei. Astfel s'au născut operele: Curanus, din care o parte s'a publicat în 1722 rusește, apoi descrierile în legătură cu expediția în Persia a lui Petru cel Mare, [3] precum și opera: *De statu politico aulae Othomanicae* sau „de Turcarum iurisdictionibus, moribus palatii, institutionibus, dogmatibus exercituumque ordinibus, necnon de bassalatuum numero et officialibus". In 1714 după 11 Iulie avea schițată această lucrare într'o scriere mică, pe care avea de gînd să o cizeleze și complecteze. [4] Nu

1 Ibidem, pag. 250, nota 70.

2 Ibidem, pag. 190 nota.

3 Collectarea orientalis în Operele principelui Demetriu Cantemiru, ed. Acad. Rom., vol. VII.

4 Din Neuer Bücher-Saal der gelehrten Welt, Leipzig, 1714, IV, pag. 3778 a reprodus această scrisoare d. Ovid Densușianu în Revista critică-literară, Iași, II, 1894, pag. 66—7. Titlul și soartea acestei cărți era cunoscută autorului biografiei care și în ediția Academiei Romîne s'a adaos la Vita Constantini Cantemyrii, pag. 3—5. Nu știa despre ea nimic Tyndal și deci Antioh Cantemir. Vezi Istori'a imperiului ottomanu, trad. cit., pag. 806—7. Cartea prin urmare a existat în redacția ei sumară dela început sau cizelată, ceiace nu credem. Autorul biografiei amintite ne spune că s'a perdut în Marea Caspică cu perderea fregatei, care-i ducea lucrurile lui Cantemir în expediția persană. Tyndal și deci Antioh Cantemir știe că în această fregată s'a pierdut cartea: *Istoria Mohamedanilor, începînd dela falșul profet Mohamed până la Osman, primul sultan al Turcilor.* Dar Dimitrie Cantemir avea bunul obiceiu de a-și anunța operele concepute numai, în cursul scrierii altor opere ale sale. Cartea din urmă atribuită lui Dimitrie Cantemir de fiul său, nu se găsește citată, anunțată nicăeri, deși în Istoria imperiului otoman, tratînd despre religia mohamedană, de atîtea ori ar fi avut ocazie să o facă. Este adevărat că nici opera despre Coran nu se amintește; dar aci se impune faptul că această operă e cunoscută de ambele biografii. Și mai este încă ceva. Cartea *despre situația internă a imperiului otoman* o găsim anunțată de două ori în cursul scrierii Istoriei turcești. Vorbind odată despre curtea otomană spune: „mai pe larg într'alt loc", care nu va fi un pasagiu din Istoria sa turcească (trad. cit., pag. 211, nota 8), iar altădată arătîndu-ne, ce era atatul și cum era organizată armata turcească adaogă: „dar despre aceasta voi vorbi mai pe larg într'alt loc" (ibidem, pag. 302, nota 100).



știm, dacă Dimitrie Cantemir, acum membru al Academiei din Berlin [1] a avut răgazul să dea și acestei opere extensiunea voită, cum a făcut cu lucrarea, despre care spunea aceluiași membru al Academiei berlineze, că o are scrisă romînește „de origine nostrae gentis, de colonis videlicet a Traiano, Romanorum Imperatore, in Dacia locatis..." Din puținele, dar foarte prețioasele note păstrate în Istoria imperiului otoman reesă, că lucrarea perdută a lui Dimitrie Cantemir despre curtea otomană și obiceiurile ei ar fi fost superioară cărții de același gen a lui Ricaut și ar fi mărit faima, ce coborîtorul răzeșilor fălcieni și-a cîștigat-o prin Istoria imperiului otoman.

Numai un spirit veșnic neliniștit căutînd a fi ocupat și a afla tot adevărul, putea la începutul secolului XVIII să dea, așa cum a scris Dimitrie Cantemir, Istoria Turcilor. Am arătat că se scrisese istorie politică turcească în baza cronicilor otomane, dar nici un creștin nu făcuse legătura contaminînd cu critică izvoarele turce și creștine, căutînd să fie cît se poate de complect.

Nici unul dintre cei care scriseseră istoria Turcilor mai înainte, n'a fost așa de scrupulos în complectarea informației. Principele-autor avea conștiința că lucrarea sa va întîlni tot interesul opiniei publice europene, așa de dornică de a cunoaște tot adevărul, cînd lumea modernă năzuia spre ultima ei fază politică. Ricaut ajunsese celebru cu lucrările sale, care vor rămîne însă departe în urmă, chiar vor fi înlocuite prin opera lui Dimitrie Cantemir.

Poate și această împrejurare l-a făcut să-și redacteze cu atîta grijă și scrupulozitate lucrarea. Scriind o notă în legătură cu lupta dela Varna (1444) ne dă un episod al expediției turcești, care s'a terminat cu marele dezastru dela Zenta, episod întîmplat, cum ne spune „către sfîrșitul războiului din anul trecut, înainte de a pleca trupele de la Zenta". [2] Așa dară în 1698, cînd era în Constantinopol, scria la istoria sa turcească. In 1696 „prea eruditul Saadi Effendi din Larissa" alcătuise după cei mai renumiți istorici turci, ca Mevlana Idris, Neșri, Saadi, care scrisese Tagiut Tevarich (=Cununa istoriilor), Peciovi și Hezaofenn o istorie turcească, dedicînd o sultanului Mustafa. [3] Intimă prietinie lega pe Cantemir de „cel mai judicios istoric" [4] de „Saadi,

1 Diploma e din 11 Iulie 1714. Vezi Beer, Istoria kneaza Konstantina Kantemira... i rodoslovia kneazei Kantemirov, Moscova, 1783, pag. 315 și Buciumul romanu, No. 1, Iassii, 1875, pag. 20—22. Diploma o iscălește Ioh. Carol Schott „serenissimi et potentissimi Prussiae regis consiliarius ab antiquitatibus et Bibliotheca Regiaeque scientiarum societatis p. t. propraeses". Este interesant de știut, că cea mai mare lucrare despre trecutul Academiei din Berlin, nu amintește despre Dimitrie Cantemir ca membru, ceiace este însă o scăpare din vedere a autorului.

2 Istori'a imperiului ottomanu, trad. Hodosiu, pag. 123, nota 39.

3 Ibidem, trad. cit., prefața autorului, pag. 12—13. Titlul exact al operei lui hogea Saadi ar fi — zice Pascu, op. cit., pag. 78 — Tag i tevarikh.

4 Ibidem, pag. 17.

care a scris istoria Turcilor, ale cărui merite eu de atîtea ori le-am recunoscut și care se distinge atît prin iubirea sa de dreptate, cît și prin zelul său pentru gloria otomană". [1] Se pare că Dimitrie Cantemir la început intenționa poate numai prefacerea în latinește a istoriei turcești scrise de prietinul său. Astfel în 1698 îl surprindem cu redactarea gata cel puțin până la 1444. Tot aceleiași intenții originare se poate atribui faptul că în anumite părți neretușate a rămas tonalitatea operei lui Saadi. In scrierea lui Cantemir Ierusalimul este „leagănul atîtor profeți și teatrul atîtor minuni". [2] Altădată scriind despre expediția lui Mohamed II în contra lui Ștefan cel Mare, scrie așa: „Inimicul (=Ștefan) văzînd această putere colosală (=a Turcilor), incapabil de a i se opune, s'a retras și n'a primit lupta"; iar cînd Turcii ocupă Chilia și Cetatea Albă, închee: „prin acesta (sultanul) a împiedecat nu numai pe Moldoveni de a-și exercita pirateriile lor pe această mare..." [3] Aceste două locuri rămase necorectate din textul lui Saadi, contrastează violent cu alte afirmații personale, cum le face autorul, de exemplu cînd tratează expediția lui Soliman Magnificul în contra Moldovei lui Petru Rareș și incidentul dela Chilia adăugînd observația următoare: „Așa Moldovenii, care odinioară se luptau pentru libertățile lor, astăzi sînt constrînși prin tirania Turcilor a-și da nu numai copacii din păduri, ci încă și capul subt securea barbarilor! Până cînd, o Doamne, să mai domnească atîta răutate în lume!" [4] In lupta dela Fălciu, cum greșit numește Cantemir lupta dela Vaslui, Turcii pierd lupta „prin negligența generalului lor". [5] Gem are „fuga sa rușinoasă la Creștini." [6] Dar după ce arată din reminiscențele sale cronicărești închinarea Moldovei subt Bogdan III, face bilanțul decăderii situației juridice internaționale a țării sale și zice: „dar vai! astăzi nu cred să fie vre-un om de litere, care să nu cunoască tirania mizerabilă, subt care geme Moldova". [7]

A rămas textul cu „cetățile maritime Anachor și Emrud, care erau încă subt *deplorabilă* domnie a creștinilor", [8] altădată însă ține de rău pe Carol XII, că a putut crede în ajutorul turcesc [9] sau are cuvinte grele în contra Coranului. [10] Toate aces-

1 Ibidem (text), pag. 16, 18, 31, 39 nota, 40.

2 Ibidem, pag. 235. Să se observe că la diferitele citații luate din traducerea lui Hodosiu, un latinisator, tovarăș al lui Laurian și Massim, s'a căutat a se înlătura sgura școlii latiniste și astfel uneori am admis pasagii citate și de alții într'o formă purificată de latinism, ori de cîteori înțelesul textului nu suferise nimic prin aceasta.

3 Ibidem, pag. 158, 177 8.

4 Ibidem, pag. 297, nota 87.

5 Ibidem, pag 158.

6 Ibidem, pag. 176.

7 Ibidem, pag. 272, nota 37.

8 Ibidem, pag. 34.

9 Ibidem, pag. 300, nota 94.

10 Ibidem, pag. 415, nota 3.



tea dovedesc că dela o simplă prefacere a istoriei turcești scrise de Saadi, a ajuns la o operă independentă, cu atîta informație adunată de aiurea și necunoscută lui Saadi. Dela 1698, cînd se constată că lucra la ea, *Istoria imperiului otoman* scrisă de Dimitrie Cantemir, a trecut prin mari prefaceri: cele cîteva accente musulmane au supraviețuit din nebăgare de samă corecturilor făcute între 1698 și 1716, [1] din care an avem cel mai nou eveniment atins în textul istoriei. Corectarea, redactarea integrală sau în parte a diferitelor epoci nu s'a făcut în același timp. Prefața e scrisă după 1703, cînd revoluția militară dela Constantinopol dăduse tronul lui Achmed III și multe note mai ales pot fi datate, după evenimentele, pe care le relatează. Mai avem știrea, că lucra la istoria imperiului otoman în 1712 [2] și în 1714. [3] Cînd redacta forma romînească a *Hronicului*, istoria turcească era terminată, fiindcă în Hronic trimite la prefața „*Istoriei noastre pentru creșterea și descreșterea curții aliosmănești*". [4]

In felul acesta prepararea istoriei imperiului otoman coincide aproape cu pregătirea materialului pentru întreagă opera istoriografică a lui Dimitrie Cantemir. Cantemir a terminat *Descriptio Moldaviae* înainte de a crede și considera că nu mai are nimic de făcut la *Istoria imperiului otoman* și căutînd să desăvîrșească pe cea din urmă, aduna material pentru *Hronic*, redacta părți din el. Așa se explică bogăția de știri și preciziunea de informații—firește considerînd mijloacele acelei vremi—din text și note, astfel s'a depărtat Dimitrie Cantemir atît de mult de modelul oferit de Saadi Effendi. Materialul era atît de mult, că autorul nu va mai putea să se oprească cu meditații și considerații generale în cursul povestirii. Pe alocurea reîntîlnim însă pe autorul *Istoriei ieroglifice*, care declară că „diferințele intre principi se decid mai bine prin arme, decît prin cuvinte", că „a întinde pînzele contra furtunii și viforului face"

1 Ibidem, pag. 773, nota 7. De atîtea ori se amintește sultanul Ahmed, care domnește „azi". Cf., Ibidem, pag. 33, 39 nota 8, 94 nota 2, 151 nota 41, 332 nota 32, 362 nota 3, 458 nota 39. Cf. și pagina 391–5 nota 13: Nicolae Mavrocordat domnia în Țara-Romînească, cînd scria această notă.

2 Ibidem, pag. 13 nota 9.

3 Revista critică-literară, Iași, II, pag. 65 și urm; nota 13 dela pag. 39 era scrisă în 1712, iar nota 26 dela pag. 117 înainte de pacea dela Pojarevaț. Cînd scria nota 11 dela pag. 135 și urm. Nicolae Mavrocordat publicase niște opere ale tatălui său în Moldova etc.. Nota 84 dela pag. 296 conține greșeli de cronologie, așa că nu poate fi luată în considerație. Unele note au putut fi scrise deodată cu textul, așa cum ni s'a păstrat, dar altele—se poate stabili cu preciziune—au fost scrise, după ce lucrarea poate în întregime fusese redactată, precum nota 6 din pag. 88, unde judecata din notă ar fi avut locul său mai potrivit în text.

4 Astfel da Dimitrie Cantemir titlul romînesc al istoriei sale turcești. De aceasta ar trebui să se ție seamă la o nouă ediție a operei. Cf. Hronicul ed. Tocilescu, pag. 436 etc..

numai un nebun, dar nu un navigator înţelept", că Baiazid era coleric „defect ce-l au mai toate spiritele mari". [1] etc..

Dintre izvoare preferă, fiindcă scrie istorie turcească, pe istoricii turci. „Mai bucuros mă alătur la scriitorii turci, ca unii, care sînt şi mai bine informaţi şi mai exacţi". [2]

Dar Cantemir nu s'a mulţumit pentru nici o parte a istoriei turceşti, numai cu textul lui Saadi Effendi, ci i-a cercetat şi izvoarele. Neavînd la îndemînă istoria prietinului turc al lui Dimitrie, fireşte, e greu să stabilim, dacă a adaos ceva sau dacă unele discuţii referitoare la istoricii turci le-a găsit în cartea lui Saadi Effendi. *Se constată, că nu combate niciodată cu cronicari turci textul lui Saadi Effendi.* Cetise el pe cronicarii turci, pentru care stabileşte o erarhie de valoare? Saadi Effendi, hogea, este „faimosul autor al analelor otomane, numite: Tagiut Tevarich [3] (=cununa istoriilor). Din această carte ştie că analele turceşti sînt pline de poveşti? [4] Cantemir citează însă aceste anale (=Tevarichi Aliothman), dar numai pentru vremea, cînd recurge la ele şi Tagiut Tevarich. E vorba apoi între izvoare de *anale persane* şi istorici persani. [5] Despre Neşri, la care încă se referă, [6] ne spune, că e „istoric mai vechiu decît Saadi"—şi trebue înţeles Saadi muftiul [7] „autorul unor anale atît de preţioase şi acreditate la Turci". Nu ştim, dacă însuşi a cetit sau ia din cei doi istorici favoriţi ai săi, trimiterile la cronica lui Mevlana Idriş, la Hezarfenn [8] „cinstitul şi fidelul istoric turc", „un istoric turc foarte drept şi curat", la Ghiulistanul poetului persan Şeic-Saadi, [9] la istoricii selgiuchiani, [10] la poetul anonim [11] şi dacă nu consideră prostiile şi poveştile din Abulfarage şi A-

1 Istori'a imperiului ottomanu, trad. cit., pag. 73–4, 93, 96, 124 etc..

2 Ibidem, pag. 26 nota 23. Nu odată întîlnim această afirmaţie a autorului, ci de cîte ori are prilej, precum: „eu din parte-mi ţin la afirmaţiile Turcilor, care pentru mine au mai multă greutate decît ale străinilor" (pag. 75 nota 23), „în aceste obscurităţi de istorie şi de cronologie, preferim a urma pe Turci, ale căror scrieri sînt şi mai clare şi mai exacte" (pag. 141 nota 22) etc..

3 Ibidem, pag. 13 (prefaţa).

4 Ibidem, pag. 19 (prefaţa). Dimitrie se va referi la analele turceşti totuşi de atîtea ori: pag. 16, 18, 21, 24, 27 (prefaţa), pag. 5 nota 8, 23 nota 21, 81 nota 8, 83 nota 12, 84 nota 13, 179 nota 32.

5 Ibidem, pag. 13 şi pag. 5 nota 8.

6 Ibidem, pag. 12 (prefaţa), 6, 28, 30.

7 Ibidem, pag. 28, 30, 31. Trebue să se facă deosebire între *Synopsis historica* a lui Saadi Effendi din Larissa şi Tagiut Tevarich al lui hogea Saadi. Cf. însă N. Iorga, Istoria literaturii romîne în secolul XVIII, I, pag. 386 şi G. Pascu, op. cit., unde se atribue *Tagiut* etc., lui Saadi Effendi din Larissa. Cităm titlul, cum este în traducerea Hodosiu.

8 Istori'a imperiului ottomanu, trad. cit., pag. 20 (text), pag. 12, 13 (prefaţa), 62 nota 1, 297 nota 89.

9 Ibidem, pag. 14 (prefaţa).

10 Ibidem, pag. 15.

11 Ibidem, pag. 7.



liothman Tevarichi, poveşti egale cu cele din o mie şi una de nopţi, numai fiindcă nu le considerau istoricii săi turci favoriţi, care vor fi de altfel favoriţii şi ai posterităţii cercetătoare. [1] Ştim însă că însuşi a cetit cartea despre Nasradin Hogea din vremea lui Timurlenk şi istoria mai nouă turcească a lui Ali Effendi. [2] Cantemir îşi face un titlu de laudă, din faptul că cunoaşte istoriografia turcă. „Noi am preferit... mărturia scriitorilor indigeni tuturor celorlalţi şi datele noastre le-am adunat din acei istoriografi, pe cari turcii îi consideră de cei mai demni de credinţă şi mai autentici". Căci spre deosebire de Leunclavius, [3] Clavisiu, Ioan Gaudier „interpret foarte exact al analelor turceşti", [4] etc., Dimitrie Cantemir utilizează, discută şi informaţia celorlalţi scriitori despre Turci. Pentru a scrie istoria Turcilor a cunoscut şi întrebuinţat cronica lui Nichifor Gregoras „mai mult orator, decît istoric", [5] cartea lui Filip Lonicer, [6] cronica lui Chalkondyles, [7] „pe care—zice—eu mai mult îi cred, decît pe toţi ceilalţi istorici greci, cîţi au scris despre Turci", cronica lui George Phrantzes, căruia îi discută ştirile, [8] recurge la analele moldovene, subt care trebue să înţelegem cronica lui Ureche, citind-o însă din memorie, fiindcă vedem că îi atribue ştiri şi într'o formă, cum nu le găsim în cronică. [9] Amintind în legătură cu lupta a doua dela Cossovo (1448) *analele muntene*, ne spune, că după aceste anale lupta dintre Iancu de Inidoara şi Murad a fost cea mai înverşunată şi cea mai sîngeroasă „din cîte s'au văzut până acum şi nu cred că asemenea să se mai poată face în viitor", [10] şi prin aceasta ne trădează, ce formă a cronicii muntene a utilizat. Cronica cantacuzinească atribuită lui Stoica Ludescu

1 Ibidem, pag. 7–8 nota.

2 Ibidem, pag. 72 nota 22, 141, nota 22.

3 Ibidem, pag. 10, 11 (prefaţa) etc..

4 Ibidem, pag. 24.

5 Ibidem, pag. 12, 14, 16, 19, 27 (prefaţa), 5 nota 9, 10 nota 6, 18, 29 nota 1, 36 nota 5, 37 nota 7, 43 nota 1, 88 nota 7, 90 nota 10, 146 nota 27.

6 Ibidem, pag. 19, 20 (prefaţa), 26, nota 23, 66 nota 8, 86 nota 2, 201 nota 65, 254 nota 3, 283 nota 51.

7 Ibidem, pag. 21, 22 şi urm., 28, 57 nota 27.

8 Ibidem, pag. 75 nota 24, 76 nota 25, 79 nota 6, 80 nota 7, 81 nota 8, 89 nota 9, 92 nota 13, 106 nota 2 şi 3, 110 nota 11, 114 nota 23, 122 nota 38, 137 nota 12, Dimitrie Cantemir este de părere că scrierea lui Phrantzes a fost falsificată de o mînă mai tîrzie şi veşnic îl acuză pentru lipsa de exactitate. Trebue să deplîng—zice—pe Phrantzes, mai ales că s'a pus a scrie istoria sa atunci, cînd bătrîneţele, nenorocirile, necazurile şi grijile într'atîta îi slăbise memoria". (pag. 110 nota 11). Trebue notat şi faptul, că Phrantzes este folosit pentru întâia oară tocmai pentru interregn, cum s'a zis anilor imediat următori după lupta dela Angora. Dar Phrantzes, Chalkondyles aveau atîtea ştiri de istorie romînească, care ar fi putut fi utilizate şi s'ar fi putut corecta expunerea scriitorilor turci sau amplifica.

9 Ibidem, pag. 272 nota 37, 295 nota 83, unde se afirmă, că sultanul Soliman Magnificul în 1538 a pretextat că va trece prin Moldova în contra Poloniei.

10 Ibidem, pag. 127 nota 70.

nu scrie nimic despre a doua bătălie dela Cossovo. Există însă o formă amplificată a acestei cronici, care a fost adaosă cu știri mai ales din izvoarele unguresti. Mai avem știrea că în 27 Septembre 1706 Constantin Cantacuzino stolnicul din Tîrgoviște, ruga pe Francisc Lugoși, fiul secretarului lui Apafi să-i procure cronica lui Alexie (recte Wolfgang) Bethlen, deoarece are nevoe de ea pentru a scrie o cronică a Munteniei. Ii mai scria, că are operele lui Bonfini, Istvanfi și Ioan Bethlen.[1] Există într'adevăr un corp de cronică, care cuprinde Istoria Țării-Rumânești, cîtă s'a atribuit lui Constantin Cantacuzino stolnicul[2] și forma amplificată a *cronicii țării.*[3] Tot, pentru istoria Țării-Romînești știa Cantemir că e o carte întreagă și foarte voluminoasă, în care se cuprinde viața și genealogia lui Brîncoveanu „scrisă din ordinul lui de unii învățați", dar nu știa și unde se mai păstrează această carte.[4] In Istoria imperiului otoman se citează și alte izvoare, lămuritoare de mai aproape sau de mai departe pentru cercetător, precum Tartaria lui Michalo Lithuanul,[5] se repetă de bună seamă după scriitorii turci că *Muhamedie* conține fantasmagorii,[6] se amintesc istoriografii arabi,[7] se citează istoria Perșilor până la șah Ismail, pomenește cartea plină de fabule despre monahii dela muntele Sinai,[8] pentru o etimologie însemnă numele lui Mihail Langius,[9] vorbește despre analele rusești,[10] știe despre cartea, ce conținea Istoria lui Ibrahim pașa,[11] cunoaște cartea lui Ricaut,[12] are prilej să spue că Orbini dela Raguza scrie „spre rușinea tuturor istoricilor",[13] din Saadi a aflat de

1 Biblioteca universitară din Cluj, Arhiva familiei contelui Banffy, I.

2 Operele lui Constantin Cantacuzino, ed. N. Iorga, București, 1901, pag. 60 și urm..

3 Despre această formă amplificată a cronicii Țării—Romînești (o versiune a publicat d. Stoica Nicolaescu în Revista pentru istorie, filologie și archeologie) vezi N. Iorga, op. cit., Introducere, pag. XL—XLI și cf. Idem. Cîteva note despre cronicile și tradiția noastră istorică, Analele Acad. Rom., Seria II, Tom. XXXIII, 1911, pag. 142 și urm.. Un asemenea manuscris al acestei cronici este și în posesia mea. In *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor* (ed. Tocilescu, pag. 462) Cantemir ne spune, că are-o cronică anonimă a Țării-Romînești dela Radul Vodă până la Constantin Brîncoveanu. Il rămăsese însă la Constantinopol „hronicul muntenesc și așeaș cu singură mîna lui Șerban logofătul, pe proastă limbă grecească scris". Să fi fost traducerea grecească a cronicii lui Constantin Cantacuzino stolnicul ?

4 Este vorba de cronica marelui logofăt Radu Greceanu ? (Magazinu istoriku pentru Dacia, II., pag. 129 și urm., cf. și ed. Șt. Greceanu.

5 Istoria imperiului otomanu, pag. 156 nota 56. Aici ni se spune, că Moldovenii zic *cirimuși* Tătarilor din Crimea.

6 Ibidem, pag. 129 nota 50, 227 nota 36.

7 Ibidem, pag. 230 nota 40.

8 Ibidem, pag. 243 nota 6.

9 Ibidem, pag. 258 nota 10.

10 Ibidem, pag. 330 nota 29.

11 Ibidem, pag. 460 nota 42.

12 Ibidem, pag. 47 nota 7.

13 Ibidem, pag. 52 nota 27.



bună samă despre cartea Iacobi Madianu cu minunile călugărilor creștini ai mănăstirei din Brussa,[1] discută cu D'Herbelot folosind geografia lui Ebni Alvardi și cartea Mesahat Elers (= Măsurătura pămîntului),[2] cunoaște Călătoriile în Orient ale lui Lucas,[3] recurge la știința lui Ion Duns pentru Iamboli,[4] a cetit știrile lui Busbeque despre Bithynia,[5] pentru cronologie citează pe Riccioli,[6] de Delacroix întrebuințează „Comentariile despre biserica orientală" și Istoria războiului dintre Poloni și Turci „memoriile",[7] nu i-a rămas necunoscută cartea lui *Pietro Garzoni. Istoria dela republica di Venezia nel tempo della Sacra Lega* (Veneția 1705).[8] Am spus că Dimitrie Cantemir simultan cu corectarea, amplificarea Istoriei imperiului otoman aduna materiale și redacta *Descriptio Moldaviae* și părți din *Hronic*. Pentru aceasta a fost silit să treacă peste orizontul cetirilor sale de mai înainte. Istoria imperiului otoman se resimte de noile năzuințe ale autorului. Cînd citează pe Pliniu, pe Mela sau ne comunică o fabulă a lui Leon Înțeleptul, sau ne aduce înainte mărturia lui Cedren, a lui Ptolomeu și Iustin[9] face paradă de erudiție, cum de atîtea ori am constatat în operele discutate până acum—această paradă i-o înlesneau însă noile sale cercetări.

Sînt autori, care fac în operele lor multă paradă de erudiție; un astfel de scriitor a fost Dimitrie Cantemir. El face și deosebiri între izvoarele sale, nu adoptă numai ierarhia stabilită de alții, ca hogea Saadi și Saadi Effendi din Larissa pentru istorica turcă, între care pe lîngă „cel mai judicios istoric" vorbește de „alți autori mai puțin acreditați la Turci". Utilizează hărți, documente, cîte a putut cunoaște din cancelaria sultanului, mai ales pentru vremea sa sau dela patriarhie... dar și dicționare: Nimerullah (Lexicon Persico-Turcicum).[10] Orientalistul Meninski se vedea de mai multe ori citat, cînd îngrija la Hamburg tipărirea traducerii germane a operei cantemiriane.[11]

Pentru partea a doua a operei sale, Dimitrie Cantemir a întrebuințat amintirile sale personale, precum și informațiile orale

1 Ibidem, pag. 38 nota 8.

2 Ibidem, pag. 27 nota 24.

3 Ibidem, pag. 25 nota 22.

4 Ibidem, pag. 36 nota 5.

5 Ibidem, pag. 65 nota 6, 710 nota 30.

6 Ibidem, pag. 6, 12 (prefața)

7 Ibidem, pag. 402 nota , 432 nota 22. Cf. și N. Iorga, Istoria lit. rom. în sec. XVIII vol. I, pag. 389 nota 2.

8 Istoria imperiului otomanu, trad. cit., pag. 620 nota 31.

9 Ibidem, pag. 188 nota 38 și 289 nota 73, 168 nota 6, 264 nota 24, 512 nota 127, 132 nota 3.

10 Ibidem, pag. 15 (prefața).

11 Ibidem, pag. 1 nota 55 nota 23, 242 nota 59. Este vorba de *Thesaurs linguarum orientalium*, Viena, 1680, 3 vol.. Dimitrie Cantemir mai știa că prietinul său Neli Ogli, pe timpul său cel mai învățat om între Turci" a învățat latinește din lexiconul și gramatica turcească a lui Meninski „fără ajutorul vre-unui profesor". (Ibidem pag. 602—3 nota 22).

primite dela meghistanii turci, cu care beizadeaua moldoveană avea strinse legături de prietinie. Aceste informaţii proprii ridică în mod deosebit preţul operei.

Şi concepţia generală, după care Dimitrie Cantemir scria istoria turcească, merită discuţie şi arată că autorul era predominat de anumite idei. Pornind chiar numai dela cartea lui Saadi, Dimitrie Cantemir ne putea da mai mult, decît era în cele două opere ale lui Leunclavius, care îmbrăţişau şi o vreme mai îngustă. Principele moldovean a adaos informaţia lui Saadi cu ştiri omise de acela sau necunoscute, găsite în altă istoriografie turcească. Aceasta îşi avea clişeele sale, care reprezentau reliefînd momentele sufleteşti de glorie şi treceau subt tăcere vremurile de criză şi decădere. Istoria adevărată trebue să ţie seamă mai ales de aceste momente, totatîtea puncte de reper pentru înţelegerea şi a istoriei otomane. De aceia fără oarecare pregătire nu se poate înţelege o cronică turcească. Să dăm un singur exemplu: ori de cîte ori este vorba de o înfringere turcească—Turcilor nu le place să-şi aducă aminte de înfringeri,—duşmanul a avut oşti nenumărate, iar ei, Turcii au fost foarte puţini. Sufletul turc nu va fi arătat niciodată cu partea sa de nevrednicii în cronicele naţionale. Deşi urmează cu atîta preferinţă expunerile istorice turceşti, Cantemir nu se lasă ademenit a le repeta în această privinţă şi avem atîtea dovezi că dacă vremea sa l-ar fi oferit mai multă informaţie, ar fi tăiat un drum şi mai larg, pe care înaintînd să poţi înţelege dezvoltarea imperiului otoman: şi conturu-rile generale ar fi fost schimbate. Ignoranţa Europenilor în limbile orientale a fost un favor, dar şi o lipsă a izvoarelor creştine pentru lucrarea lui Cantemir. El ne putea arăta impresia publică a evenimentelor istoriei turceşti, răsunetul în public, care răsunet a fost activ îndemnînd la progres, resemnare, reculegere, redeşteptare sau toropeală, Cantemir a reţinut din cronicele turceşti faptele, în forma, cum mulţumeau, ridicau sau toropeau împingînd spre glorie sau spre marasmul desnădejdii sufletele unui popor cu ardoare şi energie atît de asiatică. Evenimentele istorice trăesc în felul, cum impresionează, tradiţia apare activă în forma, în care se transmite. Nu se poate aduce, prin urmare învinuire lui Dimitrie Cantemir, că uitîndu-se atît de des la expunerile istorice turceşti a căutat să ne dee o istorie a Turcilor, aşa cum Turcii o înţeleg: autorul nostru a corectat, unde vremea şi locul îi puneau la dispoziţie şi altă informaţie. În opera cantemiriană, formele exterioare, contururile generale sînt aceleaşi ca la cronicarii turci. „Înaintea cetitorului defilează—scrie d. Iorga—în atitudinea *oficială* din cronicile de seraiu, sultanii vechi caşi cei mai noi dintre dinşii, figuri fără relief, fără expresie, fără caractere deosebitoare, cu aceiaşi aureolă banală de laude, care dupăce a trecut dela un cronicar turc la altul, e reprodusă neapărat şi în această din urmă a lor parafrazare latină. Judecăţile sînt cele tradiţionale, descrierile de evenimente cele obişnuite; epitetele cele clasice



. . . . . . până şi cronologia e dela un capăt la altul dată în ani dela hegiră".[1] Acest frumos pasagiu are nevoe de lămuriri, fără de care Dimitrie Cantemir rămîne un simplu parafrazator. Cartea lui Saadi Efendi din Larissa îl urneşte pe Cantemir a scrie istoria turcească. Principele moldovean studiază această carte intrînd într'un domeniu nou faţă de preocupările sale intelectuale de mai înainte. Ceteşte, ce a mai găsit din scriitorii turci, se informează însă şi dela scriitorii creştini; ajuns cu surghiunul în Rusia, corectează partea de text, cu care era gata, adaogă, ce trebuia până la 1711, deoarece însă concepuse un grandios program de istoriografie, care cu vremea tot mai mult se amplifică—în note explicative va da la textul, pentru a cărui transformare generală nu va mai avea timp, adaosuri, care introduse în text ar fi reprezentat remanierea totală a acestuia. Niciodată n'a abzis de intenţia aşa de explicabilă de a utiliza mai ales pe scriitorii turci oferindu-ne astfel şi ecourile succesive ale tradiţiei în sufletul musulman: acesta este cadrul general al cronicilor turceşti, pe care curăţit de poveşti îl menţinuse însuşi Saadi. Nostalgia sufletului său de Romîn ajuns într'un mediu, care cu toate onorurile nu l-a mulţumit niciodată, îl grăbea spre cercetarea trecutului propriului său neam, după 1716 dorinţa lui, care nu l-a părăsit niciodată, a fost să dea poporului său cartea, de unde să-şi cunoască trecutul, să-i dea biblia, din care cetind să se reînalţe—libertatea politică nu reuşise să i-o readucă. Pentru jumătatea a doua a secolului XVI, caşi pentru secolul XVII până la vremea, unde se întorceau înapoi amintirile sale personale, şi informaţia turcească era sărăcăcioasă. Iată, de ce cadrul lucrării cantemiriene are aici construcţia cea mai şubredă. Aceasta s'a răsfrînt şi în realizarea altei idei generale, care l-a călăuzit scrisul.

*Historia incrementorum ateque decrementomm aulae othmanicae.* („Istoria... pentru creşterea şi descreşterea curţii aliosmăneşti"—aşa traduce autorul titlul operei sale latine—) arăta dela început că frapat de marele fenomen istoric la care asista, Cantemir a luat condeiul în mînă să dea Europei interesate şi dornice de a şti, ştirile necesare despre imperiul otoman. Cercetînd istoria turcească constată o epocă de neîntreruptă mărire până la 1672, de unde apoi începe declinul, la care asista însuşi autorul. Imperiul turc era însă bolnav de mai înainte. Societatea, instituţiile turceşti începuseră să se irosească dela sfîrşitul secolului XVI. Împărăţia întemeiată prin forţa armelor găseşte la sfîrşitul secolului XVI pe Mihai Viteazul, care dovedeşte la capătul unui lung şi victorios războiu turcesc cu creştinii că armatele turce pot fi înfrînte. Dela Mihai Viteazul înainte, nu s'a mai făcut nici o cucerire de seamă turcească. Declinul turcesc începuse aşa dară

1 N. Iorga, Istoria lit. rom. în secolul XVIII, vol. I, pag. 387. Şi în opera lui Ricaut era cronologie hegirică.

cu bătălia dela Călugăreni. Cantemir n'a avut însă destule izvoare pentru a da proporția și simetria adevărată. In izvoarele turcești și creștine ale autorului nostru epoca lui Mihai Viteazul era tratată cu graba șovinismului, care trece subt tăcere marile nenorociri naționale: după Iancu de Inidoara, care provocase o mare criză a statului turc, au mai fost sultani cuceritori, dar după Mihai Viteazul dorințele de a reînvia trecutul au fost numai piedeci temporare, nu au oprit declinul. Polonia din jumătatea a doua a secolului XVII, imperiul habsburgic al lui Leopold I, ocupat în atîtea părți, nu putea provoca declinul, ci numai reculul parțial turcesc din Europa. Imperiile de cuceritori sînt la panta declinului, cînd cuceririle trainice încetează. Ideia însă în sine este interesantă și ridică opera lui Cantemir deasupra altor scrieri de istorie turcească, cum erau ale lui Leunclavius,[1] ori ale lui Ricaut etc.. Mai este o deosebire foarte importantă, de astădată numai în legătură cu istoria noastră națională, fără cunoașterea căreia nu se poate înțelege mare parte din istoria turcă. Și mai este încă ceva.

Cam la un veac după Dimitrie Cantemir a scris Ienachi Văcărescul o istorie a preaputernicilor înperați othomani,[2] cunoscînd și utilizînd opera cantemireană, de care îl desparte însă o întreagă lume de idei. Pe cînd Văcărescul reprezintă generația, care se resemnase și primea cu evlavie de rob suzeranitatea turcească, prin opera lui Cantemir suflă vîntul de dureros patriotism, cum se întîlnește și la contimporanii săi din Țara-Romînescă și Moldova.[3]

Il lipsește lui Cantemir bogăția de informație, cum se va găsi în cărțile lui Hammer, Zinkeisen, Iorga. Dar toate aceste cărți mai bine informate, mai complecte, cînd se arată dezvoltarea imperiului otoman, nu scot din circulație cartea lui Dimitrie Cantemir. Este adevărat că în istoriografie cărțile se învechesc foarte repede și se elimină din uz prin opere mai nouă, mai temeinice și mai precise. Cartea lui Cantemir este însă de altă calitate. S'a zis că pentru partea întăia este învechită. Dar în opera lui Cantemir avem atîtea antichități turcești și într'o formă, în care nu se găsesc aiurea. Cantemir a arătat interes și față de viața intimă, culturală a poporului turcesc, îl atrage orice poate explica istoria turcă: notele din partea întăiu a cărții sale, presentate unele ca amintiri personale își păstrează și azi actualitatea și servesc ca izvor prețios pentru oricine ar vrea să reconstruiască istoria socială, culturală a Turcilor.

Partea a doua a operei scrisă tot în senzul celei dintăiu, dar mai bogată în informații, în amintiri personale va rezista și

1 Annales sultanorum Othmanidarum, Frankfurt, 1588, ed. II, 1596; Historiae Musu manae Turcorum, Frankfurt 1591, în nemțește tot acolo 1590, 1595.

2 Tesauru de monumente istorice, II. Bucuresci, 1865, pag. 237–302.

3 Operele lui Const. Cantacuzino stolnicul, ed. N. Iorga, prefața, pag. XL.



mai mult față de lucrările ulterioare despre istoria Turcilor. Anul 1672 este răspintie de calitate, a scrierii pentru public și cercetători, un punct, de unde începe altă fază a istoriei turcești, așa cum scrie Dimitrie Cantemir: „Dela anul hegirei 611 pănăla 1083 (=1672) aceasta a fost cea din urmă victorie, care a adus ceva folos statului (=e vorba de ocuparea Cameniței), sau prin cîștigarea unor cetăți sau prin anexarea unor provincii la vechile confinii ale imperiului. De aici înainte, mai ales pe timpul domniei împăratului Leopold în Germania urmară bătălii înfricoșate, pe care posteritatea le-ar crede cu anevoe, dacă acelea nu ar fi confirmate cu autoritatea documentelor publice. Pe atunci puterile Osmanilor au scăzut foarte tare prin perderea multor regate și provincii, prin nimicire de armate întregi, precum și prin războire și vrăjbi civile. Toate aceste fapte petrecute în acest mare imperiu, *văzute și de noi înșine*, scrise chiar de istorici turci, le vom povesti în a doua parte a istoriei noastre cu aceiași fidelitate și cu chiar cuvintele istoriografilor turci, precum am făcut aceasta în prima parte.[1]

Notele în această parte vor fi mici biografii ale prietinilor sau dușmanilor, cîți au avut Cantemireștii, mici essay-uri despre partidele politice sau preocupările societății turcești dela sfîrșitul de veac atît de important în istoria generală: pretutindenea găsim material, care va trebui citat într'o istorie turcească complectă, oricine oricînd o va scrie.

Cu istoria imperiului otoman Dimitrie Cantemir mai are—repetăm—și un alt mare merit și'n această privință va fi superior tuturor istoricilor până la el, dupăcum d. N. Iorga prin aceiași calitate, rămîne cu a sa istorie turcească superior lui Hammer, Zinkeisen, etc.: dă în legătură cu istoria turcească marele rol, cuvenit nouă, Romînilor.

La Dimitrie Cantemir se adaogă și faptul că el cel dintăiu dintre Romîni prezenta străinătății fragmente, disparate ce e drept, dar care prin succesiunea lor îmbrățișau aproape întreaga noastră evoluție istorică până la 1711.

Pentru partea cea mai veche a istoriei noastre găsim știri ocazionale în *Istoria imperiului otoman*. Autorul le dă explicînd relațiile diplomatice ale Turcilor cu noi, situația de drept a principatelor romîne față de imperiul otoman, cu ocazia amintirii cetăților moldovenești sau muntenești etc..[2] Pentru vremea sa sau pentru timpul imediat premergător, cunoscut lui din expunerile orale ale contimporanilor săi mai bătrîni, ne dă nu numai evenimentele principale, ci mici biografii sau studii,[3] celace face de

1 Istoria imperiului ottomanu, trad. Hodoșiu, I, pag. 4 9.

2 Trad. Hodoșiu, pag. 13 nota 8, 61 și urm., 61 nota 1; 66 nota 7 etc..

3 Pentru partea mai veche ne dă o oarecare biografie a lui Ștefan cel Mare, (pag. 61 nota 1, 158 nota 59, 60 etc.), apoi știri mai multe despre Bogdan cel orb (pag. 229 nota 38, 271 și urm., și nota 36 etc.). Studiuțele, biografiile sînt foarte multe pentru sec. XVII și începutul sec. XVIII. (pag, 624 nota 34, 406-7 nota 16, pag. 417 nota 5, 419 nota 7 etc.).

altfel şi pentru istoria turcească în legătură cu epoca, pe care o cunoştea prin sine insuşi. Aici *Istoria imperiului otoman* intregeşte uneori ştirile din *Istoria ieroglifică*. Cerchez Mohamed aga—„un intim amic al meu" îi zice Dimitrie,—care ridicase din prima domnie pe Dimitrie Cantemir, are descrisă cu condeiu prietinesc cariera politică.[1] Despre Amugè-zadè Husein paşa, subt viziratul căruia au dus-o aşa de rău Cantemireştii, despre Daltaban, care totdeauna şi ca mare vizir i-a protejat, Istoria imperiului otoman are detalii interesante[2] etc., despre Firari Hassan paşa, care în 1703 avizează pe Dimitrie Cantemir, că vizirul a hotărît să-l trimeată în exil,[3] despre Ciorluli Ali paşa şi Calaili Ahmed paşa,[4] despre Baltagi Mehemed paşa, eroul dela Prut[5] etc., apoi despre Collière ambasador olandez şi Paget ambasador englez,[6] mai ales însă despre Fériole, trimisul extraordinar al Franţei, protectorul lui Dimitrie Cantemir în cea mai mare restrişte.[7] Atenţie specială dă lui Alexandru Mavrocordat, profesor al Academiei din Constantinopol, ajuns apoi dragoman al Porţii. Ca să dea mai mult lustru slujbei sale de dragoman —ni se spune—a inventat titlu de *muharemi esrar*, adică unul, căruia i se încredinţează toate secretele,[8] titlu, care nu l-a mai avut nimeni după el, şi-l traducea cu Ἐξαπορρήτων (a secretis). Nu ni se specifică aici rolul avut de Alexandru Mavrocordat în certurile dintre Cantemireşti şi Brîncoveanu, ni se oferă însă preţioase detalii din rolul politic, care l-a jucat în imperiul otoman. Numai din Istoria imperiului otoman ştim că Mavrocordat inventase acuzaţia, că Tököli a îndemnat pe Cara Mustafa să pornească la asediul Vienei. In baza acestei acuzaţii Tököli a fost pentru cîtva timp ţinut arestat. Aşa aflase Cantemir dela fostul intim al lui Cara Mustafa, dela Hasnedar Ibrahim paşa, care de multe-ori vizita palatul dela Sangiakdar lokuşi, unde bea vin şi-i comunica gazdei importante secrete politice.[9] Dimitrie Cantemir admite că Alexandru Mavrocordat trimis la Viena pentru a încheia pace, întăia oară a lucrat aşa, ca războiul să nu înceteze şi că această atitudine i-a fost plătită de Ludovic XIV.[10] Adevăratele şi bunele sfaturi Rami Reis Efendi le-a avut pentru pacea dela Carloviţ (169.) şi alte ocazii dela Nefi Ogli, nu dela Alexandru Mavrocordat—afirmă acelaşi *Istorie a imperiului otoman*.[11] După încheierea păcii cu aliaţii din Liga creştină Daltaban

1 Pag. 237 nota 51, 675 nota 4, 756 nota .
2 Pag. 653—4, 716 nota 35, 744—760.
3 Pag. 733, 734 nota , 765 etc.
4 Pag. 767 nota 6 etc. şi pag. 774 nota 8.
5 Pag. 770 nota 7 etc.,
6 Pag. 650 nota 13, 14.
7 Pag. 229 nota 38, 732 şi urm., nota 38, 777 nota
8 Pag. 735 nota 35.
9 Pag. 464 nota 46.
10 Pag. 652.
11 Pag. 602—3 nota 22, şi 739 nota 44.



Mustafa paşa ajuns mare vizir acuză pe plenipotenţiarii otomani dela Carloviţ, că au trădat interesele turceşti, că prin expunerile lor au indus în eroare pe sultan, că Turcia ar fi putut să continue cu succes războiul, că nimic nu le lipsea. „Ceiace i-a lipsit, a fost creerii capului vostru, care mai bine erau umpluţi cu paie"—le zicea răstindu-se Daltaban. „Cel mai brav dintre civilii şi militarii, ce avu vreodată imperiul otoman" fu răpus prin şiretenia lui Iskierlet Ogli, cum îl ziceau Turcii lui Mavrocordat. Acesta prin Rami ridică pe muftiu în contra noului vizir. Muftiul acuză pe Daltaban de rebeliune în contra sultanului, vizirul va cădea. Tovărăşia de trei pentru cîtva timp, până la răzmiriţa gebedgiilor din Constantinopol, va conduce imperiul otoman.[1]

In altă parte Dimitrie Cantemir atribue cel mai mare rol pentru induplecarea spre pace a cercurilor politice turceşti lui Iskierlet Ogli „devotat cu totul intereselor imperiului," pe care voia să-l scape de ruină totală. Cătră ambasadorii creştini vorbeşte într'un fel, cătră marele vizir într'alt fel, dar în ambe feluri „maestru fabrică de minciuni" vrea să servească cauza păcii.[2] Cînd să iscă între ambasadori discuţie, care să intre mai întâiu în sala de şedinţe a conferinţei de pace, şi fiindcă nu se ajungea la o înţălegere, şi cine ştie cîtă amînare ameninţa pacea lumii europene, Alexandru Mavrocordat propune ca să se construiască o sală rotundă: sală de întrunire şi să se facă atîtea uşi, cîte sînt direcţiunile ţărilor, din care vin plenipotenţiarii şi corturile să se aşeze în aşa fel în jurul sălii de şedinţe, încît în ziua primă a conferinţei pornind toţi deodată să intre simultan prin uşile corespunzătoare şi să ia loc fiecare la masa din dreapta uşii, prin care a intrat.

Despre acelaşi Mavrocordat ni se spune că prin Rami putea face, „ceiace ca creştin nu putea să le propună în public", lucruri, care numai „spiritul şi judecata sa cea ageră era capabilă de a le inventa".[3]

Şi genealogia, care ne-o dă aici, amplifică mult ceiace ştim din *Istoria ieroglifică*. Imprejurarea, că despre originea lui Alexandru Mavrocordat „bărbat atît... de cunoscut în toată Europa", circulă numai svonuri nesigure îl face pe Dimitrie să dea o schiţă genealogică.[4] Sorgugiul foarte bogat Scarlatos, din vremea lui Mohamed IV (1648—1687), om foarte influent la curtea otomană şi deci căutat de domnii din cele două principate, avea o singură fiică, pe Luxandra, pe care Matei Basarab o peţi după moartea primei sale soţii. Logodna se serbează prin capuchehaia munteană la Constantinopol. Cînd veni însă la Constantinopol suita de boeri şi boeriţe, care trebuiau s'o aducă în Muntenia, Luxan-

1 Pag. 716 nota 35.
2 Pag. 729 şi urm.
3 Pag. 748.
4 Pag. 591, nota 13.

dra se bolnăvise de variolă, care-i deformă fața până la desfigurare: pierdu și un ochiu. Inainte de a pleca în Țara-Romînească cu zestrea ei foarte mare, tată-său o sfătui să nu-și arăte bărbatu-său fața, decît după cununie. Nu se arătă nici femeilor de serviciu. Cînd o văzu Matei Basarab după cununie, a trimis-o imediat înapoi cu toată dota și cu daruri, care făceau aproape 150 pungi. Scarlat va muri și deci nu-și va putea răsbuna. Luxandra va face cunoștință apoi cu un chiot: Panteli Mavrocordat, care vindea mătase. Inalt, frumos fiind o impresionă și-l luă de bărbat. Din această căsătorie se născu Alexandru și frate-său Ion.

Inventează oare Dimitrie Cantemir sau ia știrea din svonurile publice, pe care putea să le audă în Constantinopol?[1] Și genealogia și alte știri despre Ghiculești, coborîtorii Albanesului din satul Kioprili, venit în Moldova subt George Ștefan va provoca mai tîrziu protestări.

Știrile de istorie romînească nu au totdeauna aceiași valoare. Pentru epoca până la mijlocul secolului XVII le ia mai ales din cronicarii turci, totdeauna foarte săraci, foarte sgirciți la vorbă, cînd este a se scrie despre alte neamuri, din cronica lui Ureche, care însă nu o avea înaintea sa, cînd scria, ci o cita din memorie: așa se și explică diferitele erori. Pentru Țara-Romînească avusese la Constantinopol în cronica lui Șerban logofătul, din care însă nu se constată a fi luat ceva. Se pare însă că *cronica cantacuzinească* nu-i lipsea, cînd redacta Hronicul: în general știrile despre Muntenia sînt foarte puține, deși nu numai cronica atribuită lui Stoica Ludescu, dar Chalcondyles, Phrantzes și alte izvoare îi puteau servi material de informație. A voit să dea aceste știri în alte lucrări?

De mai multe ori în corpul *Istoriei imperiului otoman* afirmă că scrie *o lucrare despre Moldova*. Fiind vorba de Turnu Severin[2] anunță: „voi vorbi mai pe larg... în *Descrierea Moldovei*". Altădată este vorba de Țepeș și scrie „ci despre aceasta mai pe larg într'alt loc".[3] Cînd scrie despre Fălciu, pe care-l derivă din Taiphalia, spune iarăși: „despre aceasta voi trata mai pe larg într'un special op al meu despre Moldova antică și modernă".[4] Și într'altă parte scriind despre Hotin anunță, că „tratatul meu despre Moldova antică și modernă"[5] va avea capitol mai detaliat despre cetățile moldovenești. Povestind evenimente turcești în legătură cu cetățile moldovenești, notează: „despre toate acestea dacă Dumnezeu îmi va da viață și putere,

1 Cf. Alex. Mavrocordat, Despre originea Mavrocordaților în *Archiva* din Iași, V, pag. 170–88.
2 Trad. cit., vag. 98 nota 8.
3 Pag. 149 nota 36.
4 Pag. 159 nota 60, cf. același titlu și pag. 62 nota 1.
5 Pag. 362 nota 3. Trimiteri vagi la o lucrare despre Moldova și la pag. 178 nota 27, 177 nota 25, 27, 274 nota 39.



voi trata mai pe larg într'o scriere proprie pentru acest obiect",[1] La o notă adaosă Istoriei sale turcești în Rusia, Cantemir continuă: „dar despre toate acestea voi vorbi mai pe larg în Descrierea Moldovei, ce am de gînd în scurt timp a o da la lumină".[2] *Descrierea Moldovei* va rămâne titlu noii opere cantemiriane și era gata înainte de a se termina revizuirea Istoriei turcești?[3] La început nici autorul nu avea idee clară, ce anume se va cuprinde, nu-și schițase definitiv cadrele noii sale lucrări, care i-o cerea Academia din Berlin. De bună seamă despre o schiță a Descrierei Moldovei vorbește scrisoarea, ce o trimitea în 1714 unui coleg al său de Academie, deci după 11 Iulie.[4] Tot prin nesiguranța asupra întinderii, ce i-o va da *descrierei* se explică, de ce trimiterile din *Istoria imperiului otoman* la textul Descrierei Moldovei, nu au totdeauna amplitudinea prevăzută în notă,[5] sau nu le întîlnim de loc.[6]

In 1717, cînd traducea în romînește *Hronicul*, programul lui Cantemir cu Descrierea Moldovei era realizat. Iată ce ne spune autorul după 11 Dec. 1718: „Cu doi ani mai denainte, toată *hotărîrea țării* Moldovii, cu tablă gheografică, cu cîtă osîrdie și trudă s'au putut, deplin precum ni se pare, s'au șiruit".[7] *Descriptio Moldaviae* era

1 Pag. 274 nota 38.
2 Pag. 296 nota 84.
3 *Descrierea Moldovei* nu se amintește dincolo de evenimentele anului 1621 (pag. 302 nota 3). Ea era gata, cînd Cantemir revizuia pasagiul cu domnia lui Soliman Magnificul, căci iată ce scrie: „cine dorește mai largă cunoștință, *consulte istoria mea despre Moldova, care sper că în scurt timp se va publica*". Biografii din sec. XVIII ai lui Dimitrie Cantemir după *Istoria imperiului otoman* au crezut, că „*Moldova antică și modernă*" este o altă carte, adică *Hronicul*. Așa Tyndal intitula hronicul „Istoria antică și modernă a Daciei" (trad. Hodosiu, vol. II, pag. 806–7), sau *Antiqua Dacia (vita* adaosă la tom. VII. Operele principelui Demetriu Cantemir. ed. Acad. Rom., anexe pag. 4), *Engel* op. cit., etc.
4 Vezi Revista critică-literară, Iași, II, pag. 65 și urm.: Ovid Densușianu, Notițe asupra lui Dim. Cantemir. Sau poate să fie vorba de o schiță a Hronicului în această frază: „De origine nostrae gentis, de colonis videlicet a Traiano, Romanorum imperatore, in Dacia locatis vernacula lingua apud nos libellus extat, qui tempore oportuno, in sermonem latinum translatus, eius exemplar non negabitur". Tot acest material se găsește într'adevăr în *Descriptio Moldaviae* (trad. Pascu pag. 15–16, 53–4 etc.). Insuși Cantemir ne spune că *Hronicul* a fost scris mai întâiu latinește, iar acest libellus gata în jumătatea a doua a anului 1714 era redactat romînește. Schița aceasta îi va putea servi și la redactarea *Hronicului*. Despre *Hronic* nu se face niciodată amintire în cursul *Istoriei turcești*.
5 Așa se explică nota 1 dela pag. 62 și 84 dela pag. 296, care numai în parte sînt în Descriptio.
6 Nota 8 dela pag. 98. cf. însă *G. Pascu*, op. cit., pag. 51–52.
7 *Hronicul* ed. Tocilescu, pag. 179. In altă parte îi zice „*Gheografiia noastră carea pentru Moldova am făcut*". (ibidem 249, pag. 106, 131), sau *Descripția Moldovei* (pag. 325), sau *Cartea hotărîrii Țării Moldovii* (ibidem, pag. 472). Vezi și G. Pascu, op. cit. pag. 50).

gata revizuită în prima ei redacțiune în anul 1717. [1] După acest an autorul adunînd material și traducînd Hronicul a adaos cîte ceva din cînd în cînd, cum se constată la cîteva capitole. [2] Este clar, după cele ce știm din *Hronic* că Dimitrie Cantemir, de ar fi avut vreme, ar fi supus unei transformări totale unele părți din *Descriptio:* interpretările deosebite din Hronic și-ar fi avut locul lor și în Descriptio. După scrierea primului volum din Hronic, autorul nu mai putea considera bună de tipar redacțiunea terminată în 1717 a Descrierei Moldovei. Avea de gînd să o traducă romînește. [3] Alte ocupații și boala fatală nu i-au dat însă răgaz nici pentru a o remania, nici pentru a o traduce.

(Va urma) **I. Minea.**

---

1 Avem și alte dovezi, care ne indică timpul redactării Descrierei Moldovei. In lucrare (trad. Pascu, pag. 32) este vorba, că Turcii ocupă Hotinul în 1711 (greșit în loc de 1713). Din seria de domni, cum o dă Dimitrie Cantemir (trad. cit., pag. 67) știm, că domnia Mihai Racoviță, cînd se scrie lucrarea, a doua oară zice Cantemir, ceiace de fapt era a treia oară (1715 26). Apoi Ion Comnen, mort în 1719 este amintit (trad. Pascu, pag. 185) funcționînd ca episcop în Silistra. Cf. și N. Iorga, Ist. lit. rom. în sec. XVIII, I. pag. 405–6.

2 Din un pasagiu al *Hronicului* (ed. Tocilescu, pag. 248–9) știm, că în Descriptio Moldaviae ar fi trebuit să fie un capitol despre herbul țării. Autorul scrie „vom zice pentru herbul țării în Gheografiia Moldovei", deci avea de gînd să scrie. Se amintește herbul în Descriptio (trad. Pascu la pag. 16, 50. Apoi la sfîrșitul cap. 1 este nota 4: „aici este de adăugat capitolul despre stema Țării Moldovei" (trad. Pascu, v. 58). Capitolul nu s'a scris niciodată.

3 Hronic, ed. cit., pag. 472.

# Cronica externă

## Acordul dela Londra.—Adunarea Societății Națiunilor

Conferința dela Londra n'a fost un triumf pentru nimeni. Nu este însă nici o decepție. Fiind o operă de lichidare, nu putea fi nici grandioasă, nici senzațională. Dimensiunile ei erau limitate chiar de caracterul tehnic al discuțiilor. Celace i-a dat animație și svon a fost latura politică cași generalizarea într'o formulă franceză a propoziției experților în chestia arbitrajului.

E poate inutil să adăugăm o lămurire: în general, distincția dintre „politic" și „economic" e factice și un vocabular cu termeni prea diverși este scolastic. Solidaritatea acestor elemente este atît de intimă, încît deosebirea lor în doctrină poate falșifica orice raționament. Toată priceperea stă în dibuirea raportului, afară de cazul cînd „politic" nu este un aspect al „economicului" numit astfel din cauza funcționarilor care se ocupă cu el. In legăturile internaționale, s'a luat obiceiul a se chema politic tot ce se cuprinde în morală sau în domeniul aspirațiilor, adică celace deocamdată n'are conținut. In preocupările interne, se dă acest nume chestiilor personale.

Condițiile în care avea loc conferința erau determinate, mai ales, de poziția parlamentară a guvernelor. Cabinetul d-lui Herriot venise la putere pe baza unei propagande pacifiste. El luase un angajament popular în fața sufragiului universal: evacuarea Ruhrului. In opinia majorității, Ruhrul era simbolul unei politici de forță. Fiind o măsură militară, reclama o susținere zilnică și plină de energie, pe

care poporul francez o refuza din cauza psihologiei lui libere. Marea sforțare, făcută dealungul războiului, l-a obosit. Destinele Franței, întrerupte, se reînnodau în vechea tradiție de cultură și toleranță. Ambiția democrației republicane de a lumina umanității calea emancipării a renăscut. Franța nu poate sta altfel la conducerea lumii.

Apoi, Ruhrul nu era un izvor productiv. Stăpînit multă vreme, el putea lua o importanță economică considerabilă. Lipseau însă mijloacele. Opinia internațională vedea în această operație imperialismul Franței; Anglia găsea cauza șomajului și o amenințare permanentă pentru comerțul ei; Germania își strîngea rîndurile naționaliste și reacționare împotriva acestei „agresiuni nelegitime".

D. Herriot era hotărît să aplice planul experților. Astfel punea problema reparațiilor pe baze economice. D-sa avea să evolueze între acești doi poli: consorțiul bancherilor și majoritatea din Cameră tindeau la evacuarea Ruhrului, Senatul dorea aplicarea raportului Dawes, dar considera că Ruhrul era o garanție de executare și de securitate.

Guvernul d-lui Mac Donald nu este de sine stătător. El se sprijină pe fracția liberală și menajează opoziția conservatorilor. Singura rațiune a acestui guvern este să-și pregătească succesul în viitoarele alegeri. Criza șomajului domină actualmente viața englezească. În linii generale, soluția ei se mișcă dela început într'o contradicție pentru guvernul socialist. El este obligat pe deoparte să realizeze un program larg de îmbunătățire pentru lucrători și să asigure viața celor fără de lucru, iar pe dealtă parte să încurajeze marea industrie și comerțul capitalist pentruca să multiplice întreprinderile. Dar dacă conflictul există între aceste două categorii, echilibristica guvernului devine foarte complicată.

Cu ocazia conferinței dela Londra, d. Mac Donald era solicitat de revendicările pacifiste, în ceiace privește continentul, ale propriului său partid, de grija de a asigura țării sale rolul de arbitru restabilind între Franța și Germania un oarecare echilibru, de teama de a nu se crea între aceste două țări raporturi comerciale care să diminueze debușeurile englezești și de nevoia politică de a obține un succes. Așa dar scopul său era să obțină evacuarea Ruhrului, să restabilească puterea de cumpărare a Germaniei și să dobîndească controlul acesteia, participînd la împrumutul prevăzut de planul Dawes.

Cancelarul Marx trebuia fortificat. În actualul parlament german, guvernul său este poate cel mai înaintat. Mecanismul constituțional cerea o vastă majoritate pentruca să dea forță legală proectelor



prevăzute de experți. Opinia publică avea nevoe de o satisfacție răsunătoare, partidele naționaliste pretindeau evacuarea Ruhrului. Plenipotențiarii germani urmăreau biruințe morale, iar interesele economice erau oarecum protejate de conflictul dintre industriile aliate.

Un fapt nou, prin proporțiile considerabile pe care le lua cu acest prilej, era prezența bancherilor. Planul Dawes se bazează pe împrumutul de opt sute de milioane mărci aur. Bancherii îl pot realiza sau sabota. Ei reclamau garanții suplimentare și mai ales asigurarea că funcționarea liberă a serviciului de cupon și gajuri nu va fi știrbită de intervenția izolată a vre-unei puteri aliate (Franța). Privilegiul lor de preferință trebuia menținut cu orice preț și capacitatea de plată a Germaniei nu va trebui zdruncinată prin transfertul arbitrar al valorilor depuse în virtutea planului Dawes. Puterea economică a debitorului, constituind garanția generală a noilor creanțe, va fi restabilită prin reintegrarea teritorială a Germaniei.

Toate argumentele politice, umanitare sau sentimentale piereau zădarnic în fața consorțiului de bancheri anglo-americani. Numai sfaturile de prudență ale guvernelor respective aveau ecou și stinjeneau acțiunea franceză.

În mijlocul acestui cadru, s'a schimbat soarta „reparațiilor". Problema a fost deslipită din textele tratatului dela Versailles, curățită de cea mai mare parte de elemente politice și implîntată într'un sistem economic de exploatare internațională.

Datoria germană se comercializează transformîndu-se în mai multe serii de acțiuni, care vor aparținea bancherilor și particularilor din toată lumea. Cele mai importante izvoare de venit ale statului german—căi ferate, vamă, etc.—vor fi reorganizate subt forma unor vaste societăți pe acțiuni cu ajutorul capitalului internațional și conduse de consilii de administrație compuse din Germani și reprezentanți ai creditorilor internaționali. Avantagiul pentru Franța este evident: noul sistem interesează toate puterile la executarea obligațiilor germane și, introducînd pe aliați în mecanismul însăși al producției, le acordă o posibilitate de control permanentă și efectivă. D. Herriot a avut și altă prevedere: d-sa a obținut numirea cetățenilor americani în toate posturile de control prevăzute de experți. Depărtarea lor de continent, tradiția lor liberală cași ostilitatea discretă împotriva expansiunii industriale a Angliei și Germaniei sînt atîtea motive binecuvîntate pentru siguranța Franței.

Prin acordul dela Londra se reiau despăgubirile în natură, revenindu-se în parte la vechiul sistem Loucheur—Rathenau. Altădată,

am indicat dificultățile ce înconjoară acest regim; astăzi, amintim numai de protestul dublu al industriașilor și lucrătorilor englezi, care se plîng că agravarea șomajului va fi o consecință fatală a acestui acord. Comitetul transfertului a fost organizat conform planului Dawes și pus subt președenția unui delegat american. Rolul capital al acestui comitet a solicitat atenția conferinței și a dat naștere la vicisitudini adînci, fără să dobîndească o soluție precisă și amănunțită. Toate plățile germane, făcute în aur sau devize străine, cași încasările franco-belgiene din ținuturile ocupate, se depun pe numele acestui comitet. El poate să distribue aliaților sumele astfel obținute, în proporțiile prevăzute de planul Dawes sau, în cazul cînd consideră că această operație ar periclita stabilitatea financiară a Germaniei, să le păstreze pentruca să guverneze fluctuațiile monetare.

Toate aranjamentele de mai sus pot ajunge la conflicte juridice în cazul unor interpretări divergente din partea diverșilor delegați. Comisia de reparații, care păstrează teoretic un mare rol în dezvoltarea ulterioară a acordului dela Londra, a perdut puterea ei de înaltă jurisdicție. Aprecierea ei nu mai este suverană, ci, constatînd încălcările planului, va solicita guvernele și va seziza o altă instanță. In adevăr, noutatea senzațională a conferinței dela Londra constă în instituirea generală a „arbitrajului".

Natura și întinderea despăgubirilor în natură, respectarea strictă a tutulor obligațiilor germane, transfertul valorilor depuse în aplicarea planului Dawes vor fi judecate după această nouă procedură.

Anexa IV a protocolului final dela Londra prevede în paragraful 16 bis al art. I instituirea și compoziția unei comisii arbitrale. Ea va fi formată din trei membri numiți în unanimitate de comisia de reparații sau, dacă această condiție nu este îndeplinită, de președintele Curții de justiție internațională dela Haga. Prezidată de un American, această comisie va statua oridecîteori un membru al comisiei de reparații va face apel, adică totdeauna cînd hotărîrea nu a fost luată în unanimitate.

Noul organ de judecată, instituit prin acordul dela Londra, e forma cea mai impresionantă a concepției democratice și internaționale a d-lui Herriot. El fundează dreptul național pe opinia internațională de justiție și tinde la solidarizarea generală a națiunilor pentru garantarea echilibrului pacific. Ridicat la rangul de principiu universal de drept internațional și înconjurat de prestigiul pe care nu i-l poate da decît un sistem adequat de sancțiuni efective, acest sistem devine fecund și salvator pentru pacea lumii. Societatea Națiunilor, de care vom vorbi îndată, l-a adoptat.



Inainte de a sfîrși acest capitol, am vrea să adăugăm două vorbe despre proectul de acord comercial dintre Franța și Germania. El s'a dezvoltat în marginea conferinței dela Londra și în ciuda dorințelor englezești. Realizat, ar oferi economiei franceze beneficii importante, iar industriei germane o armă împotriva concurenții englezești. Gajurile pe care le posedă încă Franța, modalitățile acceptate pentru evacuarea progresivă a Ruhrului cași natura complimentară a industriilor de pe malurile Rinului ne fac să credem în încheerea acestui acord. Ideia nu e nouă. In preajma conferinței dela Spa, guvernul francez luase măsuri în această direcție. Mai în urmă, chestia a fost reluată, în vederea faptului că avantajele comerciale, asigurate aliaților prin tratatul din Versailles, ajungeau la termen. Articolul 280 le acorda o aplicație de cinci ani și prevedea pentru prelungire aprobarea unanimă a consiliului Societății Națiunilor. Condiția fiind astăzi imposibilă, Franța trebue să se gîndească la un adevărat acord. El este realizabil din motivele indicate mai sus, la care se adaugă faptul că producția celor două țări nu vine direct în concurență, fiind, cel mai des, de natură deosebită.

Acestea sînt, în linii foarte generale, bazele acordului dela Londra. El constitue o nouă experiență. Din partea Franței, guvernul Herriot a adus o mare bunăvoință. Acceptînd atîtea sacrificii, a deschis o epocă de nenumărate posibilități. Evacuarea treptată a Ruhrului este o încurajare pentru democrația germană și o garanție pentru bancheri și lume de spiritul împăciuitor al Franței. Dar ea păstrează încă un mijloc de presiune asupra guvernelor germane în caz cînd sistemul eludărilor ar reînvia. Pentru Anglia, conferința dela Londra este o nouă ameliorare. Fiind un acord altoit pe pacea dela Versailles—pax britanica—nu putea fi altfel. Guvernul d-lui Mac Donald și-a consolidat în parte o situație destul de șubredă. Acordul dela Londra îi oferă evacuarea Ruhrului și participarea la controlul economiei germane. Problema datoriilor de războiu aliate a fost amînată, dîndu-i-se astfel o existență independentă de aceia a reparațiilor.

Opinia publică a înregistrat pretutindeni acordul dela Londra cu satisfacția legitimă cu care ochii obosiți primesc semnul odihnei într'o atmosferă de oarecare liniște și siguranță.

* * *

Sesiunea actuală a Societății Națiunilor este de o importanță cosiderabilă în dezvoltarea istorică a spiritului de colaborare internațională. In afară de rezultatele palpabile care vor fi obținute de

comisiile de studiu, virtutea pedagogică a manifestărilor dela Geneva va fi fecundă. Căci înainte de toate, rolul actual al societății este de natură educativă. Sediul ei constitue mai degrabă un institut de învățămînt internațional decît o instanță de judecată. Insăși organizarea Societății Națiunilor însemnează un progres real pe calea înfăptuirii unei colaborări pacifice. Sint cîteva decenii decînd năzuințele solitare ale unor gînditori erau considerate ca utopii. Epoca de frămîntări războinice, în care a trăit, începuturile fragede de asociere și avîntul mistic au îndemnat pe Saint-Simon către concepția vastă a unei Societăți a Națiunilor. Simțul său istoric în adevăr inspirat, credința în misiunea înaltă a Franței, sentimentalitatea sa eroică i-au făcut să pregătească lui Napoleon un memoriu despre „reorganizarea Societății europene sau necesitatea și mijloacele de a aduna toate popoarele din Europa într'un singur corp politic păstrînd fiecăruia independența lui națională".

Elevii lui Saint-Simon au dezvoltat concepția, iar oamenii politici de astăzi reînviază ideia arbitrajului pe care ei o formula de atunci: „încurînd toate națiunile, fiecare fiind guvernată de un parlament, vor recunoaște supremația unui parlament general așezat deasupra tuturor guvernelor naționale și investit cu puterea de a judeca diferendele lor".

Utopiile de odinioară sînt realitățile banale ale societăților de astăzi sau bazele aspirațiilor populare.

Societatea Națiunilor este înconjurată desigur de contradcții dușmănoase. Fiind o instituție de colaborare planetară și de pace, nu se poate sprijini decît pe organizări cu adevărat democratice. Tendința adîncă a maselor populare a inventat formula libertății și a înfrățirii.

Lipsite de nuanțe în accepțiunea lor integrală, aceste noțiuni nu se pot înțelege decît cu bunul simț și aspirațiile populare.

Șefii politici sau cugetătorii rafinați le prelucrează în forme subtile, le diluează și le golesc de orice conținut. De aceia și pentru ca să dea națiunilor o justă și periodică răsplată, au nevoe să fie, din cînd în cînd, fortificate. Atunci, rumoarea publică le dă un robust ajutor. In pasul istoriei, democrația și pacea sînt împletite. Generația noastră nu le poate cunoaște. Istoria ne va atribui poate numele de precursori, care va fi așezat în josul unei pagini de sînge.

Sforțările actualei adunări a Societății Națiunilor sînt cel mai onorabil gest al epocii noastre. Ele vor rămînea însă teoretice atîta vreme cît nu se vor sprijini pe voința conștientă a popoarelor organizate în democrații. Până atunci, sînt pline de învățăminte și de nădejde. Tot până atunci însă, toate măsurile Societății Națiunilor trebuesc împuternicite de pavăza sancțiunilor, pe care le comandă aceiași logică elementară care justifică pedeapsa la oamenii necivilizați. Cîtă vreme ideia nu-și demonstrează necesitatea subt o formă imperativă, ea trebue fortificată cu prestigiul brutal al autorității organizate. De aceia proectul francez a biruit în opinia generală în fața Societății Națiunilor. El este întreg, actual și logic. Căci altfel la ce poate servi arbitrajul, dacă hotărîrea lui nu e respectată? Și cînd dezarmarea generală va deveni o realitate dacă nu în momentul cînd puterea educativă a arbitrajului și securității va fecunda conștiința universală? Dezarmarea este desigur ultimul termen al acestui lung și penibil proces. El presupune o încredere reciprocă și unanimă. Teoria contrară a d-lui Mac Donald izvorăște din socialismul său religios și din vechea tradiție de imperialism și izolare a Angliei. Cine putea uita cît este de englezesc „Socialismul" partidului muncitoresc sau că acest partid a fost totdeauna aliatul liberalilor la cîrma statului? Vechea concepție „Whig", după care Anglia trebuia să caute progresul conformîndu-se legilor sale proprii, supraviețuește în rîndurile partidului d-lui Mac Donald.



In momentul cînd scriem această cronică, veștile dela Geneva vorbesc de un acord al subcomisiunii dezarmării. Esența lui va fi desigur proectul francez sprijinit pe cei trei termeni: arbitraj, garanții de securitate, dezarmare. Acordurile regionale vor subsista supunîndu-se publicității și controlului Societății Națiunilor.

Existența lor este ca a zeului Ianus: fiind o garanție de pace, ele pot deveni o amenințare. Situația actuală le legitimează fiindcă sînt născute de altfel dintr'o stare de fapt și bazate pe respectul tratatelor.

In tot cazul, concepția franceză se confirmă în dorința ei de eficacitate și de pace. Doctrina arbitrajului generalizată de d. Herriot la Londra, devine un deziderat unanim în vederea realizării ei ca principiu efectiv de drept internațional. Societatea Națiunilor, găsindu-și formula juridică, va tinde să-i dea puterea morală, sprijinind-o, deocamdată, pe virtutea sancțiunii.

*Paris, Septembre 1924.*

**Const. I. Vișoianu**

# Cronica teatrală

## — IAŞI —

### Reflexii la un început de stagiune.—„Trandafirii roşii“ de d. Zaharia Bîrsan.

Nu i-am văzut pe actori de aproape jumătate de an. Unii au îmbătrînit brusc. Dintre culise vin spre scenă gîrbovi, cu mers greoiu. In lumina rampei îşi îndreaptă dintr'odată statura. Mersul lor capătă ceva din siguranţa de odinioară. La eşirea din scenă, ei fac o ultimă sforţare. Vocea le tună, iar gesturile lor au vigoare de adolescent. Cînd se reintorc între culise, ei se înghe-boşează din nou şi-şi tîrîe, leneş, picioarele. Locurile de pe laturi ale stalurilor au acest avantaj: îi vezi de-acolo pe actori atît înainte de a apărea pe scenă cît şi după ce-au intrat între culise. Observi transformarea actorului pe linia de demarcaţie dintre culise şi scenă. Mimica, mersul, gesturile sînt atît de naturale dincolo de această limită,—pe cînd dincoace, totu-i teatral: faţa ia o expresie de mască, pe care actorii uneori nu şi-o mai pot schimba până la sfîrşitul actului—parcă le încremeneşte pe figură din momentul intrării în scenă. Gesturile devin rigide, ca gesturile păpuşelor din bucăţi—manevrate de copii cu o aţă invizibilă. Păcat că-şi dau samă actorii de acest hotar dintre casă şi teatru, dintre natural şi convenţional! Acum zece ani artiştii aceştia jucau încă roluri de amorezaţi. Au purtat o luptă crîncenă cu bătrîneţa. Au turnat fard pe obraji şi s'au silit să-şi birue greutatea corpului, ca liceenii care, în sala de exerciţii gimnastice, se încearcă să ridice haltere peste puterile lor. Dar, la urma urmei, au fost biruiţi. Au început să joace roluri de moşnegi şi de babe. Şi totuşi mai stărue din trecut, în mintea noastră, amintirea unei femei zvelte, frumoase încă, în ochi cu un reflex de tinereţă întîrziată... Degradarea fizică s'a săvîrşit în cîţiva ani, într'un an



parcă—uneori într'o lună, după o boală, convalescenţa căreia ţine până la mormînt.

In timpul acesta, figuranţii—acela care ani de zile au defilat prin fundul scenei cu cască şi cu lance, care au stat tăcuţi cu sabia la umăr de-oparte şi de alta a uşilor imperiale—şi-au schimbat acum costumul, au făcut cîţiva paşi spre rampă şi au început să vorbească. Li s'a împlinit idealul. De cîteori n'ar fi vrut să-şi dezbrace zalele de sfoară poleită şi să îmbrace surtucul personagiilor loquace! De-asemeni figurantele care ani întregi au apărut în tricou de paj, atrăgînd atenţia liceenilor, şi-au pus acum rochii lungi, se învîrt pe scenă cu oarecare încredere şi vor să se răzbune de mutismul trecut.

Intre aceste două tabere de actori tineri şi bătrîni, există o categorie intermediară—spre care se înalţă tinerii şi se scoboară bătrînii, într'o confraternitate fără vrîstă de oameni cu talent. Aceştia n'au în ochii noştri vrîsta condicilor de stare civilă, ci anii personagiilor interpretate. Talentul le dă puterea să-şi crească sau să-şi reducă vrîsta. Ce vrîstă are de pildă d. Vernescu-Vîlcea? Nimeni nu şi-ar fi închipuit, dacă d-sa n'ar fi anunţat că, anul acesta, împlineşte cincizeci de ani de activitate teatrală. Talentul învinge vrîsta, ca balerinele care înving gravitaţia—căzind spre pămînt, după un salt, cu înceti-neala fulgilor.

Noua stagiune a adus la rampă mai mulţi actori din fundul scenei: unii buni, alţii mediocri, dar mai ales ne-a făcut o surpriză displăcută. O mulţime de artiste şi de figurante urîte au invadat scena. Numai talentul poate transfigura urîţenia feminină, şi încă... Altfel spectatorii n'au înainte decît nişte fete nenorocite, care poate-s deştepte, poate au caracter frumos, poate se pricep la gospodărie,—bune pentru măritiş, pentru serviciul poştal, telegrafic şi telefonic sau pentru Regionalele C. F. R. ori R. M. S,—dar care dau un aer funebru scenei. Aşa-i viaţa, ni se va spune: cu fete frumoase, dar şi urîte. Exact. Dar în viaţă nici o fată cu nasul mare nu spune:—Priviţi ce nas fin am! Pentru o actriţă, nasul e material artistic. Intr'o piesă vedem zeci de admiratori în jurul unei femei urîte, pentru care cîţiva se sinucid, iar supravieţuitorii se omoară între dînşii... Toţi îi laudă frumuseţa. Noi însă nu pricepem nimic. O gură strîmbă, un glas piţigăiat, o chică de păr ciufulit şi rar, de culoarea cînepei, în slujba unui rol principal—cum Dumnezeu pot să scoată din minţi pe atîţia bărbaţi, cînd slujnica eroinei e aşa de nostimă!... Nu mai poţi uita gura ei arcuită, glasul plin, dulce, părul negru până la glezne. Ah, gleznele: să le cuprinzi cu două degete...

Teatrul nu-i ca poezia, muzica, pictura... Ce-ţi pasă dacă autoarea are ochii strîmbi? Ai înainte numai poezia corectă, numai partitura fără greş. Tabloul sau sculptura trăesc în afara artistului. Teatru însă-i—omul cu sufletul, dar şi cu trupul lui. Corpul nu-i numai un tovarăş al sufletului, ci pe scenă îi parte

componentă din suflet... dacă ne putem exprima astfel. Actorul nu joacă numai cu glasul, ci şi cu faţa, cu miinile, cu picioarele... Rolul ni se prezintă în carne şi oase. Ce-i de făcut dacă carnea şi oasele sînt imperfecte? Nu-i decît o soluţie: Să nu facă teatru. Să facă muzică, pictură, poezie... Sau să se mărite—deşi măritişul cere de multe ori aceleaşi condiţii caşi teatrul.

Teatrul nu se mulţumeşte numai cu ochi frumoşi, cu gură frumoasă, cu păr frumos... Teatrul vrea toate frumoase.

Sarcey spune că a făcut odată cîteva observaţii fizice unei artiste. Adouazi artista a venit acasă la dînsul. A izbucnit chiar din prag:—„Cum? Nu-s frumoasă? Dar cine are păr ca mine"? Şi artista îşi zmulse pălăria din cap, îşi desfăcu cu un gest nervos părul—şi nişte plete negre căzură în valuri până în pămînt... Dar vezi că mai trebuia ceva pe lingă păr...

Vorbim, bine-înţeles, de artista ideală. O artistă frumoasă şi cu talent este un dar „care nu se mai află". În jos—sînt o mulţime de trepte. Talentul are puterea să corecteze unele imperfecţii fizice. Nişte ochi mari şi vii pot uneori concentra asupra lor atenţia publicului, trecînd astfel de-abia observată gura prea largă şi cam piezişă. Un zîmbet poate întuneca nişte pometi proeminenţi. O voce caldă dă altă direcţie liniilor feţei. Talentul, aranjînd altfel trăsăturile, poate face dintr'un tablou futurist—unul aproape clasic. Se petrece astfel o oarecare scamatorie.

Dar o artistă urîtă en gros şi en detail, lipsită pe de-asupra şi de talent—este cea mai repugnantă monstruozitate, pe care direcţia Teatrului o poate exhiba la rampă.

Vinovate în această privinţă sînt şi Conservatoriile de Declamaţie, care strică cariera atîtor fete. Date afară din Conservator după un an sau doi, ori respinse dela prima probă, ele ar fi devenit slujbaşe conştiincioase, gospodine acătării—care cu gesturi naturale ar fi întins acum foile de plăcintă pe masă sau cămeşile pe frînghie, în loc să ridice mînî de lemn spre altarele Thaliei.

* * *

Dar ne-am antrenat în aceste consideraţii sumbre.

Teatrul, după unele reparaţii, şi-a deschis porţile la mijlocul lunii Septembre. Pe jos—covoare. Mai numeroase decît covoarele—anunţuri: „Ştergeţi-vă picioarele"! Prin săli, pe suporturi—paseri împăiate, ca'n sufragerii sau la armurieri, cum a remarcat cineva.

Stagiunea s'a deschis cu „Trandafirii roşii" de d. Zaharia Bîrsan. Autorul a interpretat rolul principal: Zefir (Personagiile se numesc: Şagă, Salbă, Faţă de pămînt, Val — vocativul: Vale; Piclă, Rouă, Promoroacă şi alte nume meteorologice).

La curtea unui împărat se petrece, într'o vară, această poveste versificată. În grădină nu cresc decît trandafiri albi. Domniţa vrea însă unul roşu: altfel moare... Toţi vracii îi caută; nu-l găseşte decît Zefir care stropeşte cu sînge, în fiecare noapte, cîte-un trandafir alb. Domniţa se simte foarte bine. Eroul însă



se usucă pe picioare. Totuşi, izbucnind un războiu, el mai are puterea să învingă oastea inamică.

Dar Domniţa îi iubeşte pe Val, un cavaler de rînd, cu care se va mărita chiar, după ultimul act al piesei — întreruptă prin moartea bardului Zefir, al cărui sînge cursese şaptezeci şi şapte de zile pe-o floare. În clipa morţii toţi trandafirii albi de pe scenă se transformă în roşii, mulţumită unui meşteşug electric: în fiecare trandafir alb e ascuns cîte un bec roşu. La un moment dat toţi trandafirii se aprind. Acesta-i punctul culminant al piesei, şi cel mai reuşit. Tot timpul am aşteptat cu emoţie clipa aceia. Dar dacă firele electrice s'au încurcat printre florile de trandafir? Dar dacă s'a întrerupt curentul? Panica noastră a fost inutilă. Bateriile au funcţionat cu precizie.

Actorii au recitat cu osîrdie versurile:

... Vai n'am văzut pe nimeni! o spunem sus şi tare.
... De m'am oprit o clipă la pragul casei tale
A fost ca să-mi astîmpăr un vis al meu... de jale...
... Aice e iubirea şi caldul de părinte...
... O doamne, cît amar
Am tras cu biata fată păscută de blesteme.
... Şi-mi spuse — ani acuma şaptesprezece-or fi.
... De ce n'ar purta oare şi-o glorie de viaţă?
... Şi prea eşti tu frumoasă şi prea nemărginită,
Să nu găseşti ertare în mine... un atom!
... Domniţă sînt cel mai bătrîn
Cuvîntul mi-e inima toată
Şi-l spui fără multă socoată,
Voesc credincios să-mi rămîn.

Cu toată truda, n'am găsit decît două pasagii care se ridică deasupra poeziei de gramofon:

... Că mîinile mi's albe ca două crengi de flori

Şi:

... Veni-voi cîte-odată
Sfios în miez de noapte să mi (!) te văd culcată,
Să-ţi mîngîi fericirea (!) pe genele subţiri
Şi să-ţi revărs pe păru-ţi miros de trandafiri.

Piesa d-lui Zaharia Bîrsan este mult mai bună ascultată, decît citită. Piesele dealtfel nu-s făcute pentru bibliotecă. Dacă n'ar fi fost tipărită, piesa ne-ar fi rămas în minte într'o gîngureală armonioasă, cu unele şchiopătări de ritm pe care le-am fi pus în socoteala actorilor, şi cu un decor feeric: o grădină de trandafiri albi care, subt influenţa motorului electric, se transformă în roşii.

Păcat că d. Bîrsan a dat la tipar piesa!

Trandafirii roşii nu sînt acum decît nişte flori de hîrtie creaţă, care stau ţapene pe tije de sîrmă.

**M. Sevastos**

# Cronica literară

## Paul Valery, poet şi filozof

Călătorul european senzibil la intrepările artei, după ce a vizitat Veneţia, Sevila ori Oxford, unde pitorescul reliefului se impune cu de-a sila, brutal, ochiului, va avea o uşoară decepţie cind va ajunge la Versailles, Paris, ori pe fermecătoarea vale a Loirei. Dintru 'ntâiu locul pare banal sau mediocru. Dacă imprejurările îl vor sili să stea citeva zile după indignarea primei deziluzii, fiecare contemplaţie asupra aceluiaşi peisaj îi va aduce cu iniţierea treptată, o nouă revelaţie ascunsă, o nepresupusă taină de simţire şi artă subtilă.

Arta franceză se ascunde cu pudoare şi resemnare. Îi place să afişeze o mască comună, ca să nu intre in contact decît cu inţelegătorii deaproape. Intimitatea ei e greu de ciştigat pentru cutare barbar romantic, care caută în toate, inţepătura originalităţii cu orice preţ. Clădită pe un echilibru a cărui componente se ajustează până la anulare, arta franceză ia aparenţa locului comun. Se poate găsi mască mai eficace decît banalitatea?

Subt ea însă, ca un uragan incremenit, se ascunde perfecţiunea.

Nici o disproporţie deşanţată, nici o exagerare care mutilează necesar întregul, nu tulbură cu vre-o cută oglinda imaculată a disciplinei. Ordine organică, calm, închegare definitivă, plăzmuirile artei acesteia de intelect şi impecabilă vizualitate, modulează, cu destulă apropiere, secretul creator al naturii.

Acelaşi constatare la geniile literaturii. Nu puţini l-au acuzat pe Renan sau France de banalitate. Ca să poţi gusta arhitectura perfectă ca un truism a prozei lui Barrès, trebue alături de o bună naştere estetică aproape vecină de perversitate, o întreagă educaţie. Asemenea rafinare presupune economii milenare în rasă, iar în laboratorul colectiv, experienţe de Sisif asupra unor imponderabile selecţii, fixate o clipă în durată, apoi re-



începute dezesperat, cu răbdare aprigă către perfecţia finală. Aceste scurte constatări privesc, mai ales pe unul din cei mai mari poeţi ai Franţei de azi, pe Paul Valery următoarele rinduri sînt scrise de el pentru el: „L'homme très élevé n'est jamais un original. Sa personalité est aussi insignifiante qu'il le faut. Peu d'inégalités; aucune superstition de l'intellect."

* * *

E greu de închipuit carieră mai capricioasă în distrata ei indiferenţă decît acela a lui Paul Valery. Debutează către 1890 cu două broşuri de proză: „La Soireé avec Mr. Teste" şi „Introduction à la méthode de Leonardo de Vinci". In afară de aceasta, citeva versuri care păstrează izbitor factura lui Mallarmé:

„L'ombre de quelque page éparse d'aucun livre"

Sau:

„Sonnant dans l'âme un creux toujours futur".

Pe urmă tăcere bruscă 27 de ani. Ce era tînărul acela care începuse ne-o spune autorul abia acum: „J'avais vingt ans, et je croyais à la puissance de la pensée. Je souffrais étrangement d'être, et de ne pas être. Parfois je me sentais des forces infinies. Elles tombaient devant les problèmes; et la faiblesse de mes pouvoirs positifs me desespérait. J'étais sombre, léger, facile en apparence, dur dans le fond, extrême dans le mépris, absolu dans l'admiration, aisé a impressionner, impossible a convaincre. J'avais foi dans quelques idées qui m'étaient vennes. Je prenais la conformité qu'elles avaient avec mon être qui les avait enfantées, pour une marque certaine de leur valeur universelle: ce qui paraissait si nettement à mon esprit lui paraissait invincible; ce que le désir engendre est toujours ce qu'il y a de plus clair" (Variété, p. 115).

Stare de suflet comună la douăzeci de ani tuturor celor atinşi de ceiace Marguerite de Navarre numea „l'ennui commun à tout être bien né". E uşor de inţeles că în aceste zbuciumări ale vieţii interioare orgoliul neputinţei într'un acces de dezgust, îşi poate frînge lira. Şi poetul s'a abătut dela creaţie aproape trei decenii.

Abia în 1917 reapare pentru public cu „La Jeune Parque". Patru ani mai tîrziu, revista „La Connaissance" instituind un sufragiu ce trebuia să se pronunţe asupra celui mai mare poet al Franţei contimporane, Paul Valery întruneşte cele mai multe voturi.

In răstimpul acestei lungi tăceri, în timp ce automatic ca

un somnambul efectua o profesie oarecare, în adîncimile inconştientului se strîngeau gînduri, impresii, imagini, precipitate preţioase ale unor titanice lupte. O disciplină riguroasă prezida la această bătălie lăuntrică. Poetul nu-şi acorda nici o slăbiciune, nici o indulgenţă :

Flagelle-toi ! Parais l'impatient martyr
Qui soi-même s'écorche
Et dispute à la flamme impuissante a partir
Les retours vers la torche.

Din această multiplicitate de forţe în duşmănie, de euri care se ciocnesc iese încetul cu încetul unitatea personalităţii.

Prin gura lui Socrate din „Eupalinos" autorul se exprimă: „Je t'ai dit que je suis né plusieurs et que je suis mort un seul... Une quantité de Socrates qui est née avec moi, d'ou peu a peu de détache le Socrate qui était dû aux magistrats et à la cigüe". Et que sont devenus tous les autres ? — Idées. Il sont restés à l'état d'idées.

Que files-vous cette nuit ?
Idées maitresses de l'âme,
Courtisannes par ennui.

Celace aduce unitatea persoanei e numai raţiunea. Ea permite critica, cenzura, dar mai ales acea perspectivă de sus în jos, care asigură realitatea obiectivă a producţiilor noastre. Profund intelectualist, Valery dispreţueşte sentimentalismul. Nobleţea, aristocratismul său cerebral, cîştigat cu eroice lupte, ignoră oricare alt instrument de cunoaştere decit inteligenţa. „Les choses du monde ne m'interessent que sous le rapport de l'intellect. Bacon dirait que cet intellect est une idole. J'y consens, mais je n'en ai pas trouvé de meilleure„ (La crise de l'esprit, p. 23). Ca corolar sentimentalismul îi repugnă: „La sentimentalité et la pornographie sont soeurs jumelles". (citat de A. Gide: Incidences, p. 204). Preţuitor al raţiunii, el admiră spiritul european şi pe europeni „equidistants des nègres variables et des fakirs indefinis", dar mai ales pe Greci, care au inventat geometria: „La geométrie grecque a été ce modèle incorruptible, non seulement modèle proposé a toute connaissance qui vise à son etat parfait, mais encore modèle incomparable des qualités les plus typiques de l'intellect european. Je ne pense jamais à l'art classique que je ne prenne pour exemple le monument de la géometrie grecque. La construction de ce monument a demandé les dons les plus rares et les plus ordinairement incompatibles. Les hommes qui l'ont bâti etaient de durs et pénétrants ouvriers, des penseurs profonds, mais des artistes d'une finesse et d'un sentiment exquis de la perfection" (Variété, p. 47).

Ca şi Anaxagora altădată Valery crede că la început a



fost haosul. Incetul cu încetul însă lupta se transformă în evoluţie :

Comme le fruit se fond en jouissance,
Comme en délice il change son absence
Dans une bouche ou sa forme se meurt,
Je hume ici ma future fumée
Et le ciel chante à l'âme consumée
Le changement de rives en rumeur.

Ordinea totală nu va veni decit cu victoria intelectului. Această izbîndă însă presupune supunerea la disciplină superioară, oferită de criteriile inteligenţei.

Cu această concepţie se ghiceşte lesne că poetul e un clasic perfect. Privirile sale se întorc îudărăt către gloria lui Racine şi Malherbes.

* * *

Definiţia oricărui aristocratism se găseşte în ideia de puritate. Conservarea intactă, a aceluiaşi sînge a respins totdeauna mezalianţa. Sentimentul de diferenţă caracterizează prin excelenţă nobleţa. Frica de alterare prin tot ce nu e riguros el, împiedică pe nobil dela orice compromis. El se închide în ghetto-ul său moral şi refuză orice atingere pîngăritoare. Aceiaşi lege e valabilă pentru nobleţea de sînge caşi pentru aceia de idei.

Exprimarea ideală a aristocraţiei pure nu poate fi realizată decît prin matematică. Nici o formă de expresie omenească nu e mai severă, mai exclusivă în drepturile ei, mai mefientă pentru cea ce îi e străin, ca ştiinţa numerelor. Celelalte discipline dela Fizică la Sociologie, conţin nenumăraţi intruşi, feluriţi musafiri nepoftiţi. In afară de aceste toate întrebuinţează, cînd au nevoe, metoda matematică. Singură matematica se satisface pe ea singură, neîmprumutînd nimic de nicăeri. E firesc deci ca un rafinat aristocrat care se întîmplă să fie intelectualist ca filozofie şi geometru ca educaţie, să invoace autoritatea nediscutată a ştiinţei supreme, ca legătură între concepţie şi lume. In partida de şah pe care o joacă cunoştinţa cu realitatea, geometria e singura care ne poate da informaţii sigure.

Mai mult decît atît. Poezia e şi ea o formă a cunoaşterii. Legile ei vor fi atunci tot matematice. Paul Valery a construit conceptul *poeziei pure*, adică a poeziei perfect inutile, fără filozofie, dar mai ales fără sentiment. Aceasta din urmă degradează, umileşte, expune la frecventări comune. Poezia nu va avea alt rol decît, cu ajutorul imaginilor, degajate de orice element emotiv, să stabilească raporturi între lucruri nedefinibile prin alt mijloc: o algebră de imagini geometric legate între ele.

Forma în care se exprimă aceste versuri trebue să fie perfectă. Disciplina clasică, la care poetul trebue să se supue cu voluptate, va indica cu necesitate arhitectura cuvintelor între ele.

Critica inteligenţei trebue să fie veşnic de veghe. Caşi Baudelaire sau A. Gide, dar mai ales caşi Mallarmé, Valery crede că: „la véritable condition d'un véritable poète est ce qu'il y a de plus distinct de l'état de rêve. Je n'y vois que recherches volontaires, assouplissement des pensées, consentement de l'âme a des gênes exquises, et le triomphe perpétuel du sacrifice. Celui même qui veut écrire son rêve se doit être infiniment eveillé" (Varieté, p. 56).

Şi ceva mai departe: „Qui dit exactitude, et style invoque le contraire du songe". Inspiraţia trebue prelucrată, transformată după atitudinea personalităţii: „Pour quoique ce soit il ne suffit plus de la concevoir fortement, d'en être plein et enivré, ni de laisser échapper de l'instant mystique une figure deja presque toute acheveé en notre absence. A un dieu seulement est reservée l'ineffable indistiction de son acte et de sa penseé. Mais nous il faut peiner, il faut connaitre amèrement la différence". (Varieté, p. 64).

Ceiace se numeşte deobiceiu inspiraţie spontană nu e decît o formă primitivă, vulgară a producţiei poetice. Asemenea efuziuni de gust comun repugnă aristocratului. Măsura severă, eticheta de fer, dau singure ţinuta aceia impecabilă, puritatea desăvîrşită, fără de care o operă de artă nu e decît un conglomerat amorf de josnică materie.

Cel care a scris că sentimentalismul e frate de cruce cu pornografia, va dispreţui orice neglijenţă şi orice familiaritate a sufletului cu lumea exterioară şi cu el insuşi „L'enthousiasme n'est pas un etat d'âme d'écrivain" scrie Valery, amintind de celebrul vers al lui Baudelaire:

„Je haïs le mouvement qui déplace les lignes.

„Viaţa, existenţa însuşi îi apare ca o pată pe curăţenia imaculată a neființei:

Soleil! Soleil!... Faute éclatante!
Toi qui masque la mort, Soleil,
Sous l'azur et l'or d'un tente
Où les fleurs tiennent leur conseil,
Par d'impénétrables délices,
Toi, le plus fier de mes complices,
Et de mes pièges le plus haut,
Tu gardes les coeurs de connaître
Que l'univers n'est qu'un défaut
Dans la pureté du non-être!

(Charmes, Le serpent, p. 60).

Cenzura calmă a intelectului poate însă purifica printr'un fel de purgatoriu de trudă şi luptă elementele impuse ale impulsiei primitive. „Quelle grande que soit la puissance du feu elle ne devient utile et motrice que par les machines ou l'art l'engage; il faut que des gênes bien placées fassent obstacle à sa dissipation totale, et qu'un retard adroitement opposé au retour invincible de l'équilibre permette de soustraire quelque chose à la chute infructueuse de l'ardeur".



Paul Valery se menţine astfel în cea mai autentică tradiţie franceză: intelectualism şi clasicism. Forma filozofică a acestor două aspecte e raţionalismul a cărei metodă supremă e matematica, prin ştiinţa excelentă franceză. Solitar, îndepărtat de lume, aristocrat prin temperament, el s'a complăcut să privească ambianţa numai subt aspectul său geometric, fără să se scoboare pănă la realitatea ei vie, care îi apărea, cu siguranţă, trivială. Deaceia modelele sale sînt Racine şi mai ales Edgar Poë din poemul matematic care se chiamă *Eureka*.

* * *

Niciodată nu-şi simte critica mai neputincioasă misiunea, decît atunci cînd e vorba să arate ceiace e frumos într'o operă. Cum e posibilă morcelarea, prin disecarea analizei, cînd ceiace constitue frumosul e tocmai totul? Ca să observi şi să explici trebue să fixezi, să amorţeşti, să omori. Dar emoţia artei nu ţi-o dă decît ritmul, svîcnirea caldă de viaţă care animă opera vie. Cum e posibil de încătuşat într'o formulă farmecul poeziei, dar mai ales al prozei unuia din cei mai perfecţi scriitori francezi a cărui egal trebue căutat doar în M. Barrès ori A. France? Cele cîteva citaţii de mai sus vor da o idee sumară de vraja otrăvitoare a acestei perfecte flori. Şi va invita cetitorul să se împărtăşească singur, direct la sursă. Acesta e şi unicul scop al acestei cronici.

Mihai D. Ralea

# Miscellanea

## Ioseph Conrad

Marele romancier englez, mort de curînd, a stat prin originea şi viaţa sa, la răscrucea mai multor rase şi culturi. Ucrainian de origină, el a rămas orfan de mic copil. Tatăl său a murit în închisoare drept ispăşire a groaznicului an 1862, mama sa s'a bucurat de acelaşi tragic sfîrşit în cîmpiile îngheţate ale Siberiei. In anul 1878, într'un mic port din Anglia, la Lowestoft, unde domina încă umbra marelui Dickens, cobori un tînăr emigrant care nu era altul decît Ioseph Conrad. Invăţă repede englezeşte şi îl găsim în curînd căpitan al unui vas comercial care străbate în lung şi în lat mările. Extremul Orient, Oceania, Americele sînt rînd pe rînd vizitate. Din aceste minunate călătorii se desprind impresii despre oameni feluriţi în alcătuirea lor sufletească, dar mai ales picturi luxuriante ale nenumăratelor peisagii pe care le contemplase. Cu acest bagaj de note intime, viitorul scriitor nu voia încă să se reveleze publicului. In 1894, în urma unor friguri tropicale vine la Londra, unde face cunoştinţa lui John Galsworthy. Marele romancier îl îndeamnă să publice. Aceste insistenţe îl determină să prezinte publicului *Almayer's Folly* primul său roman. Celebritatea vine repede. Conrad avea atunci patruzeci de ani. Pe urmă urmează liniştită, animată de un progres regulat o carieră consacrată de acel public care în Anglia nu-şi părăseşte o clipă, prin toate vicisitudinile, autorii preferit.

Opera lui Conrad, slav de origină, francez de educaţie, englez prin adopţiune, e una din cele mai remarcabile producţiuni ale cosmopolitismului literar. Crezul său artistic şi l-a formulat în prefaţa romanului „The Niger of Narcissus" publicat în 1897. El se fereşte de orice tendeţionism filozofic ori moral. Satira, protestarea, doctrina politică ori religioasă îi repugnă. O ruptură cu tradiţia morală a unui Dickens, Eliot, Thakeray ori chiar Thomas Hardy. Misiunea artistului nu e alta decît să comunice o serie de senzaţii cu ajutorul suggestiv.



„Orice artă, scrie el în aceiaşi prefaţă, e un apel la simţuri. Sforţarea artistică cînd se exprimă prin cuvinte, n'are alt mijloc dacă vrea să atingă resortul secret al emoţiei. Scriitorul trebue să ajungă plasticitatea sculpturii, coloritul picturii sau suggestia magică a muzicii care e arta artelor... Sarcina lui e, ca prin puterea cuvîntului scris să se facă înţeles, dar mai ales să trezească în cetitor viziuni nete".

După cum se vede artă gratuită, ferită de orice utilitarism şi exprimată cu ajutorul senzaţiilor. Sufletul omenesc, aşa de minunat disecat de el, caşi peisajul devin astfel un simplu material descriptiv. De aceiaşi metodă se inspiră primele sale romane pomenite mai sus caşi „Lord Jim" (1900) studiu profund al laşităţii omeneşti, „Nostromo" (1904), romanul conquistadorilor in căutarea aurului, „An out cast of Islands" (1896), studiu amănunţit al unui trădător şi hoţ pedepsit de natura sălbatică. Toate acestea sînt romane exotice din viaţa de marinar. „The secret agent" (1907) şi „Under Western Eyes" (1911) tratează mediul revoluţionar rus, pe care-l cunoştea bine încă din copilărie şi a cărei perfectă evocaţie atinge cele mai reuşite romane ruseşti în acelaşi gen.

După aceste opere, Conrad îşi modifică puţin maniera.

Romanele sale devin mai puţin impersonale. Elementul umanitar e mai vizibil. Simpatia sa îndreaptă către marii revoltaţi, către salvatorii celor suferinzi. Stilul îşi perde în acelaşi timp din bogăţia descriptivă şi senzorială şi devine mai sobru şi mai uman. Din această perioadă fac parte romanele: „Chance" (1914) şi „Victory" (1915).

In toate operele sale însă analiza vieţii interioare cu zbuciumul, cu îndoelile şi sfîşierile sale formează partea principală a talentului. Omul nu suportă pasiv natura, reflectînd-o doar ca o oglindă fidelă ca în Loti, ci intervine activ, dramatizînd-o prin intervenţia sa. Eroii lui Conrad nu sînt diletanţi leneşi. In ei se zbate toată ardoarea aprigă a omenirii cuceritoare. O voinţă diabolică îi precipită în conflicte tragice şi adesea complicate. De aici un anume gust pentru foiletonism care scade întru cîtva meritul multora din romanele sale. Subt trama superficială a evenimentelor, se simte însă inalterat omul, singur cu patimile sale, omul, în acelaşi timp specific şi comun tuturor ţărilor şi timpurilor. Prin această măreaţă evocare, Conrad poate sta alături de T. Hardy, de Galsworthy şi de Dickens.—*X. Y.*

## D. H. Sanielevici despre Panait Istrati şi literatura romînă.

D. H. Sanielevici, însufleţit de un subit entuziasm pentru d. P. Istrati s'a simţit dator să scrie un lung studiu critico-polemic, în care, din nevoia de a ridica pe acesta, n'a putut scăpa tentaţiei de a înjosi întreaga literatură romînă modernă, sacrificată ca un suprem omagiu pe altarul noii admiraţii. Entuziasmul d-lui H. Sanielevici pentru autorul „Kyrei Kyralina" e desigur îndreptăţit şi nu avem nimic de adăugat asupra valorii literare a d-lui Istrati. Am fi trecut cu vederea şi partea cealaltă de critică negativă, cum am făcut regulat dela războiu încoace, dacă studiul d-sale n'ar fi atins prea de aproape programul acestei reviste şi o serie din amicii şi colaboratorii noştri, care au dreptul, oricum, faţă de publicul cetitor al paginilor d-lui Sanielevici, la o punere la punct a atîtor afirmaţii, zvîrlite pe deasupra logicii, a bunului gust şi cîte odată chiar deasupra adevărului.

Pentru cei care nu sînt în curent cu toate vicisitudinile carierei d-lui Sanielevici e necesară o schiţă a atitudinii d-sale faţă de cultura romînească. După o trecere de ucenicie în partidul socialist, cînd d-sa profesa ideile socialismului propriu zis, aşa cum le înţeleg toţi militanţii acestei doctrine, a urmat un interegn de criză intelectuală, în care d-sa a înclinat către poporanism, apărînd acest curent în chiar paginile „V. R.", contra atacurilor d-lui Duiliu Zamfirescu.

Au trecut după acela ani în care preocupările antropologice l-au ţinut departe de atitudini culturale mai militante. Nu ştim încă ce-a cîştigat prin această transformare antropologia, dar ştim ce a pierdut literatura. După războiu, odată cu reapariţia efemeră a „Curentului nou" l-am regăsit socialist, însă de un socialism sui-generis, a cărei supremă datorie era să facă apologia burgheziei. Bazat, zice-se, pe Marx, d-sa voia îmburghezirea prin urbanizare a vieţii romîneşti, pentru ca, trecînd prin epoca intermediară capitalistă, societatea noastră să poată progresa în fine către socializare. In această ipostază, d-sa dispreţuia orice formă a vieţii rurale, ţăranul, dar mai ales pe apărătorii lui, pe care-i acuza de „poporanism reacţionar". Salvarea noastră, după această doctrină, era în burghezia orăşănească, care era să ne pue mai des şi mai direct în contact cu Occidentul. Cît valora din punct de vedere marxist această interpretare nu ne vom mai întreba. Nimeni n'a uzat şi abuzat mai mult de Marx decît adversarii socialismului. Dotat cu o largă generalitate, ca toate marele construcţii filozofice, tratat cu oarecare subtilitate logică marxismul se poate interpreta oricum. Nu e de mirare astfel, că agrarienii conservatori din Prusia au găsit la un moment dat un teoretician de ai lor, care le-a justificat doctrina bazîndu-se tocmai pe învăţămintele „Capitalului". Nu e de mirare astfel că d. Sanielevici şi după d-sa d. St. Zeletin, au ajuns cu Marx în mînă la concluzii de liberalism manchesterian.

Celace e interesant de reţinut e, că d-sale îi place să se recomande reprezentantul cel mai pur al occidentalismului în Romînia. De aceia recomandă toate virtuţile Apusului: părul tăiat scurt, faţa rasă, pălăria mică, bucătăria substanţială fără picanterie, opt ore de muncă etc.. Celace uită însă d-sa e sufletul occidental: acel suflet compus din echilibru, lipsă de exagerare, lipsă de subiectivism, dar mai ales de grandomanie. Cetind articolele despre Panait Istrati am înţeles ce adevărată e doctrina bovaristă, care arată prăpastia între celace credem că sîntem şi celace sîntem în realitate, am înţeles mai cu samă că «γνῶθι σεαυτόν» al filozofului grec e o minciună care se loveşte de o omenească neputinţă.



Oricine va înţelege aceste reflecţii referitoare la contradicţia dintre doctrina şi temperamentul d-lui Sanielevici. In teorie: occidentalism, pălărie mică, păr tuns etc.. In aplicaţie: tocmai caracterele Orientului balcanic, exagerare, subiectivism extrem, stranie grandomanie, alură de profet, lipsa de respect pentru persoana altuia, etc.. adică tocmai celace combate. Demiurgul care prezidează la destinul nostru a înscris, probabil, printre amuzamentele sale şi astfel de ironii!

Ne întrebăm acum, de ce a ales d. H. Sanielevici, pentru a-l lăuda pe P. Istrati, această cale. Ar fi fost de o mie de ori mai comod pentru d-sa să-l definească după metoda ce-i aparţine exclusiv: antropologia. Ar fi putut de pildă să-l claseze după maxilar ori indice cefalic printre tipurile homo europaeus, alpinus ori mediterraneus. S'ar fi putut întreba dacă strămoşii d-lui P. Istrati au mîncat nuci, peşte ori carne crudă. Dacă ar fi constatat că scriitorul are picioarele lungi, ar fi tras concluzia că a sărit în tinereţe multe garduri, dacă ar fi avut nasul mare l-ar fi putut clasa printre oamenii ce se nutresc cu bucate aromate etc.. Inarmat cu aceste preţioase cunoştinţe l-ar fi putut plasa printre genurile respective clasic, romantic, realist, genuri, după cum se ştie, în strînsă dependinţă cu alimentaţia, forma craniului ori culoarea părului. Ce vast cîmp de cercetări fecunde! Procedînd aşa d-sa ar fi scăpat de orice obiecţie (după cît cunoaştem nu mai există în ţară la noi un alt antropolog care să fie şi literat) şi în acelaşi timp ne-ar fi scutit şi pe noi să reîncepem o discuţie ale cărei argumente d. Sanielevici le aude de douăzeci de ani, fără să-şi schimbe măcar una din afirmaţiile d-sale. Trebue să aducem în această privinţă omagii tăriei caracterului d-lui Sanielevici. Chiar în faţa evidenţei, d-sa continuă să *creadă*. Starea sa de suflet e religioasă: în loc de opinii preferă să aibă credinţe. E celace se cheamă în psihologie „impermeabilitatea la experienţă". Dacă nu a făcut-o în douăzeci de ani de discuţie, se va convinge acum de argumentele noastre d. Sanielevici? Ne îndoim. Mai rămîne însă publicul care trebue lămurit.

Citind studiul d-sale am avut în primul rînd o impresie de teribilă vechime. S'au prăbuşit imperii, s'au ridicat popoare nouă, revoluţiile au schimbat faţa continentelor: d. Sanielevici a rămas acelaşi. Aceleaşi citaţii: Michel Kolhaas, Herman şi Dorothea, Blasco Ibanez, şi apoi: epopeia creaţie a rasei germanice, realism, clasicism, romantism. Noţiuni pe care le-am apucat încă de cînd eram copii. N'a mai cetit şi reflectat nimic de atunci d. Sanielevici? N'a auzit măcar de Thomas Hardy, Galsworthy, Bergson, Durkheim, Einstein, Marcel Proust, Paul Valery, Freud,—atîtea probleme puse de atîţia autori şi care formează structura mentalităţii actuale? Nu-l mai interesează nimic din celace se produce de douăzeci de ani? Argumentele cu care îşi susţine vechile teoreme şi ele aceleaşi: nimic în plus, nimic în minus. Cum zic francezii: „il se raconte". Şi doar d-sa nu e încă la epoca suvenirurilor: la vîrsta cînd se realizează cunoscuta lege a lui Ribot, după care amintirile vechi se menţin, pe cînd cele nouă dispar.

* * *

Admiratorul lui P. Istrati debutează cu această drastică afirmaţie (de parfum foarte occidental prin moderaţia ei) „P. Istrati este cel mai bun prozator pe care l-a avut Romînia până acum".

Dar mai întâiu, e Istrati un prozator *romîn?* Despre o operă de artă plastică, pictură ori sculptură, se poate zice perfect că e romînească, chiar dacă a fost executată în străinătate. Dar literatura nu e oare a acelei ţări în a cărei *limbă* a fost scrisă? J. Conrad e polonez şi totuşi e consacrat romancier englez. Deasemeni Chamisso în Germania etc.. Cînd va trebui să se pronunţe şi despre poezie, va indica d. Sanielevici pe contessa de Noailles ca pe cel mai bun poet romîn? Dacă ar fi vorba de făcut o antologie de prozatori romîni, l-ar pune d-sa şi pe Istrati? Şi dacă l-ar pune, cum l-ar prezenta publicului, în franţuzeşte ori *tradus?* N'am auzit până acum ca o literatură naţională să se laude şi cu traducerile. După acest criteriu Tolstoi poate fi scriitor francez şi Shakespeare italian. Anarhia începe şi nu mai putem fixa nici o frontieră literaturilor: Un fel de comunism literar apărut cu mult înaintea celui economic. Iată unde duce occidentalismul!

Ca să-l înalţe pe Istrati, d. H. Sanielevici nu vede altă cale decît să distrugă pe toţi ceilalţi scriitori romîni. Stare de spirit exclusivă, simplistă, foarte frecventă aici, pe la noi, dar necunoscută Apusului. Acolo valorile pot coexista şi nimeni nu-i aşa de fervent în admiraţie încît, ca să-l ridice, de pildă, pe M. Proust trebue să-l dărîme pe Anatole France.

Consecvent metodei sale, d. Sanielevici îşi începe operaţia chirurgicală întâiu cu critica. Maiorescu şi Gherea sînt acuzaţi că au susţinut „alături de scriitori de talent, o mulţime de nulităţi.

Deschidem „Incercări critice" şi ne permitem să întrebăm pe d. H. Sanielevici cine sînt marii scriitori care se cheamă: Reteganu, Buticescu, Păcăţeanu, pe care i-a dat d-sa de exemplu ca tipuri de regenerare sănătoasă a literaturii? Sainte-Beuve a făcut şi el greşeli de acestea, inerente criticului, cînd a declarat pe Eugène Sue superior lui Balzac. Dar atunci de ce nu e mai indulgent d. H. Sanielevici?

Şi mai sever încă e d-sa cu criticii poporanişti, printre care numără pe d-nii S. Mehedinţi, M. Dragomirescu, E. Lovinescu, adică tocmai pe acela care au combătut poporanismul, care au fost adversarii lui calificaţi şi care prin structura lor sufletească au fost reprezentanţi tipici ai concepţiei antipoporaniste.

Poate d. Sanielevici să dea poporanismului cele mai fanteziste definiţii, să introducă în această noţiune absolut ce vrea, o elementară datorie de corectitudine polemică trebue să-l facă să întrebuinţeze acest cuvînt numai în senzul acela pe care i l-au dat acela care l-au făurit şi şi-au etichetat concepţia lor despre viaţă. Era mai bine însă că în dispreţul şi înălţimea d-sale dela care se şterg toate *deosebirile*, să găsească o etichetă care să înglobeze la un loc pe d-nii M. Dragomirescu, Lovinescu, S. Mehedinţi cu C. Stere şi G. Ibrăileanu. Ce D-zeu, în explozia de dezgust pentru cultura aceasta romînească, nu-i izbucneşte în minte măcar o formulă înaripată şi pitorească? Ce-ar spune d-sa dacă în eticheta de clasicism am introduce pe Chateaubriand, Hugo şi Musset?

D. Sanielevici se ridica altădată mereu contra d-lui Iorga că inventează genii (cine nu-şi aduce aminte cît a rîs d. Sanielevici de chestia Vasile Pop=Edgar Poë+Prosper Merimée). Acum cînd d-sa întreprinde o goană acerbă împotriva inventatorilor de genii naţionale pe d. Iorga îl încunjură.

După critici, scriitorii.

Ca tip al scriitorului poporanist d. Sanielevici îl ia pe d. M. Sadoveanu, vechea d-sale obsesie, repetînd exact aceleaşi obiecţiuni de acum douăzeci de ani. Cu toate acestea, nu prea pare lămurit definitiv d. H. Sanielevici în privinţa d-lui Sadoveanu: cu toate că afirmă că d. M. Sadoveanu nu e un scriitor, se grăbeşte totuşi să-l recomande traducătorului pentru Occident a celor mai bune nuvele romîneşti şi recomandă printe aceste „Răzbunarea lui Nour" şi „Cei trei". (Ce interes are d. H. Sanielevici să compromită ţara în străinătate?) Dar indicarea acestor bucăţi dovedeşte că d-sa n'a mai cetit din acest scriitor nimic din ce a produs posterior acestor două nuvele. (D-sa chiar se laudă că nu-l ceteşte). Nu discută decît „Crîşma lui Moş Precu" scrisă deasemeni la 20 ani. Are drept să-l definească pe d. M. Sadoveanu care are 44 ani şi o vastă operă, cu o scriere de tinereţă? Dar dacă cumva d. Sadoveanu a progresat în ultimii douăzeci de ani, adică de cînd a devenit matur şi dacă şi-a schimbat maniera părăsind—din nefericire, zicem noi,—unele din acele note care îi displac d-lui Sanielevici? Ce ştie d-sa dacă nu l-a cetit? Are drept să nu-l cetească dacă nu-i place, dar nu să-l definească scriind despre el. Ce-ar fi dacă cineva ar scrie despre Eminescu după poeziile tipărite în primii ani? (Nu e totuşi cazul cu „Crîşma lui Moş Precu" care e în adevăr frumoasă). Ii mai reproşează d. H. Sanielevici d-lui Sadoveanu că nu descrie preoţi ca în Ardeal. Ce să facă, dacă nu sînt astfel de preoţi în Moldova?

E indignat d-sa că tipurile din „Crîşma lui Moş Precu" nu sînt angelice. După concepţia critică a d-lui H. Sanielevici, un romancier ca să fie bun trebue să creeze numai tipuri ideale de bunătate şi candoare. In bună logică, d-sa ar trebui să fie entuziasmat de Georges Ohnet sau Henry Bordeaux, unde poate găsi tot paradisul şi unde, ferească Dumnezeu, nu intră vre-o canalie, în schimb să dea afară din literatură pe Balzac cu tipurile sale Crevel, sau Vautrin, pe Dostoewski, pe Zola din L'Assomoir, pe Flaubert cu M-me Bovary, tot Maupassant. Definind valoarea scriitorului după înălţimea concepţiei ori după gingăşia sufletească a personagiilor, ca d. H. Sanielevici, ce jos rămîn Balzac ori Dostoewski! Şi ce valoare capătă H. Bordeaux!

Dar d. H. Sanielevici nu-şi întrebuinţează consecvent instrumentul acesta de critică literară. Pe vremea cînd ataca pe d. M. Sadoveanu în „Curentul nou", d-sa obişnuia să-l pue la stîlpul infamiei cu ajutorul unui tablou sinoptic în care se găsea printre viţiile eroilor acestuia: prostituţie, alcoolism, asasinat, adulter. Dar în „Kyra Kyralina" pe care o admiră atît, găsim: beţie, prostituţie, asasinat, pederastie, (şi ce pederastie!), incest. D. Sadoveanu face figuri palide în această privinţă. „Popa Tărăboi e un romantic"! strigă d. Sanielevici, încîntat de asemenea „trouvaille". Popa Tărăboi e un beţiv, atîta tot. De ce atîta complicaţie? Ca să-şi dovedească afirmaţia d-sa mai citează şi pe Musset.

E un romantic, spune d. Sanielevici caşi cum ar denunţa un bandit.

Ii mai acuză pe d. Sadoveanu că scrie pentru mica burghezie. Stranie concepţie despre arta mai are d. Sanielevici! D-sa crede că un artist scrie cu gîndul conştient că se adresează unui anumit public.. Scriitorii scriu fiindcă au de spus ceva, indiferent cui. Nici gazetarii nu se gîndesc la anumite clase sociale cînd iau condeiul în mină.

* * *

Ca să justifice și mai bine animozitățile sale, d. H. Sanielevici care are spiritul filozofic și gust pentru ideile generale, o începe de departe, desființînd chiar genurile literare de care s'au servit cei pe care vrea să-i distrugă. Occidental până în măduva oaselor, a ajuns la concluzia că singurul gen literar potrivit Apusului e clasicismul. Nu mai rămîne atunci decît să steargă din istoria literaturilor romantismul și realismul. Mai cunoaștem alt exemplu de antiromantism. E acela al lui Ch. Mauras și al discipolului său Pierre Lasserre. Dar aceștia nu condamnă romantismul în sine. Ei denunța numai nepotrivirea lui cu spiritul francez și inconvenientele pe care le-ar aduce în consecință acest gen, în cultura franceză. Ca să steargă din literatură, un gen, în care s'au produs Byron, Manzoni, Shelley, Puskin, Chateaubriand, Victor Hugo, Novalis, etc., nu s'a găsit decît d. H. Sanielevici. Am mai auzit oameni care au preferință pentru o școală literară. N'am mai auzit însă pe nimeni, nici chiar pe cei mai amatori de paradoxe, ca să condamne în sine un gen literar.

Trebue lăudată orginalitatea d-lui H. Sanielevici. Și aici cași în multe locuri nu-i mai rămîne ca consolație decît butada lui Mr. Prudhomme : „C'est mon opinion et je la partage." Toate achizițiile pe care le-a făcut istoria literară prin cucerirea romantică : amănuntul pitoresc, psihologia individuală, sentimentul naturii, drepturile fanteziei, etc. nu contează de loc ? E penibil să mai continuăm cu sfărmarea acestor uși deschise în dauna d-lui H. Sanielevici. Să revenim la aplicațiile pe care le face d-sa în literatura romînă. Dispreţueşte, bine înțeles, înainte de toate romantismul medieval ieșan. Cum ? De cînd ? Doar acest retrogradism ieșan a produs pe „Sărmanul Dionis" această figură arhiromantică de blazare și descompunere, despre care d. H. Sanielevici a scris pagini ditirambice și cu a cărui figură ne asigura că se identifică.

Nu iubește astfel decît clasicismul. Și nu toate manifestările acestuia. De pildă clasicismul aristocrat nu-i place. O singură formă are toate sufragiile d-sale : clasicismul proletariatului. Așa dar din toate genurile literare numai clasicismul e bun, iar din clasicism numai acela proletar. D. Panait Istrati e *singurul* clasic proletar, deci d. Panait Istrati e cel mai bun scriitor pe care l-a produs omenirea până acum. Iată cum Homer, Dante, Shakespeare, Goethe, cu care de altfel d. H. Sanielevici îl compara foarte des pe d. Panait Istrati, rămîn inferiori acestuia, fiindcă nici unul din ei nu e clasic proletar.

Dar e, în adevăr d. P. Istrati un clasic ? Atmosfera, personagiile și atitudinea autorului sînt acele ale unui veritabil romantic.

Să-l citească oricine și va avea această impresie. Ceiace e absolut sigur însă e că d. P. Istrati nu e proletarul la care se gîndește d. H. Sanielevici. Se numește proletar — o noțiune care e foarte restrînsă în socialism — un muncitor calificat, înscris în sindicat, avînd un statut industrial fix cu conștiința și solidaritatea de clasă, formată în fabrici cu mii de lucrători. K. Marx și după el majoritatea Societăților au fost foarte zgirciți cu această categorie socială și au respins din ea tot ce nu era perfect consecvent caracterelor de mai sus. Ei au arătat de atîtea ori că săracii, vagabonzii, micii burghezi, nu sînt proletari. Tocmai în aceasta stă meritul lui K. Marx : de a fi dat o bună definiție proletariatului spre deosebire de înaintașii săi Proudhon, Blanqui, Owen, care înglobau în vaga noțiune de „peuple" o întreagă eterogeneitate



de elemente. Insuși d. Sanielevici la pag. 43 a broșurii d-sale dă o definiție lucrătorului calificat : „care formează pătura reprezentativă a epocii post-belice, tăria partidului social-democat și zăgazul în contra comunismului nechibzuit" (ibid., loc. cit.). Acest proletar, zice d-sa, trăește bine „ca Morgan ori Stinnes", are casă aerată și curată, se hrănește cu bucate bune, nu cu mămăligă, are timp liber de recreație, considerație socială, drepturi politice, etc.

Acesta e proletarul care produce clasicismul, genul cel superior după d. H. Sanielevici.

Face parte Istrati din ei ? Din biografia sa, cași din fizionomia și viața tipurilor care le descrie, se vede că el e un muncitor vagabond, care a cutreerat lumea îndeplinind fel de fel de meșteșuguri. Mediul său e acela de port oriental cu Turci, cu Greci, mahalagii romîni, etc.. E ceiace Marx a numit „Lumpen proletariat", tagmă inferioară, neorganizată, ignorantă. Insuși d. H. Sanielevici îl așează în această clasă la pag. 49 : „*Proletarul vagabond* (cel cu Stinnes ?) a învățat franțuzește din clasicii francezi". Dar la pag. 54, printr'un miracol, îl vedem trecînd în rîndurile proletarului calificat : „Prin gura lui (a lui Istrati) am impresia că vorbește muncitorimea calificată, clasa reprezentativă a momentului de față".

In definitiv e sau nu e proletar calificat Istrati ? De fapt lucrurile stau așa : d. H. Sanielevici are în minte imaginea proletariatului luminat din Apus care trebue să producă clasicismul cel nou al d-sale ; întîlnește pe d. Istrati, care nu este proletar apusan calificat, organizat, „trăind ca Stinnes" îl decretează însă proletar apusan și — reprezentant al acelui proletariat apusan (și dacă e reprezentantul proletariatului apusan, cum poate să mai fie atunci și „cel mai mare prozator romîn", mai ales că nici nu scrie în limba noastră ?).

Dar dacă în adevăr d. Istrati este acel clasic, cum vrea d. Sanielevici, atunci urmează că poți să nu fii proletar apusan organizat și totuși să fii clasic. Legătura de cauzalitate între proletariat și clasicism dispare în orice caz.

Dar trebue să isprăvim odată cu șirul inextricabil al contrazicerilor d-lui H. Sanielevici. D-sa a găsit mijlocul de a se contrazice cel puțin de două ori înăuntrul unei contradicții mai mari, așa că trebue o întreagă subtilitate ca să-l urmărești, subtilitate a cărui rendement utilitar e desigur prea mic ca să merite o discuție mai lungă.

Voim numai să mai adăugăm cîteva cuvinte asupra concepției d-lui H. Sanielevici despre artă și estetică.

Se pare că criteriul după care judecă d-sa operele artistice e cel exclusiv - moral. Am văzut ce crimă comit scriitorii care nu descriu tipuri de sfinți. D. Istrati e mare scriitor fiindcă „stăpînul lui Anghel" e om cinstit, „Mama lui Adrian o sfîntă", etc. (p. 44). E un criminal în schimb d. Sadoveanu că n'a inventat popi ardeleni, în Moldova. Arta are astfel după d. H. Sanielevici o menire pedagogică, socială. Ea poate fi întrebuințată cu succes ca profilaxie contra prostituției, crimei, romantismului, pederastiei etc.. Ea se poate prepara cași campania electorală prin rețete și discursuri. „Propag clasicismul de douăzeci și ani" ne spune d. Sanielevici. Deobiceiu propagi ca să convingi. Dar poți convinge pe cineva să fie clasic ? E cași cum ai vrea să convingi un blond să fie brun. Se poate face aceasta după rețete, după comandă ? Poți lăuda un clasic. Dar să propagi clasicismul ?

Dacă scriitorul are o anumită ereditate, educație, face parte dintr'o anumită clasă va fi in mod necesar *a* sau *b*, cum rezultă și din d. H. Sanielevici. Căci d-sa e teribil de determinist, pentrucă, spune d-sa, ca cineva să fie clasic, trebue să fie proletar, organizat etc.: Dar dacă nu ești toate acestea?... A *„propaga"* clasicismul înseamnă atunci a propaga să fii proletar, să fii organizat, și să-ți creezi, după comandă anumiți părinți și chiar strămoși. E sau nu e determinist d. Sanielevici? După cum se vede depinde de moment și loc.

* * *

Eram copil încă cînd am cetit studiul d-lui H. Sanielevici despre d. Brătescu-Voinești și de atunci, convins de dialectica critică a acestui articol, am trăit cu ideia că autorul lui „Pană Trăsnea" e un mare scriitor.

După un sfert de secol d. H. Sanielevici îl numește pe „marele" Brătescu pueril, drăgălaș și îndulcit cu zaharină. Voind să arate că nu se contrazice, d-sa citează cu literă grasă niște rezerve care, în adevăr îți fac impresia că d-sa admira condiționat pe d. Brătescu, dar peste două cuvinte aflăm că acele rezerve erau o bănuială (nu știm a cui) pe care chiar d-sa insuși o combătea atunci (p. 66). Trucul e evident.

După experiența Brătescu, mă simt astăzi încurcat cu d. P. Istrati. Ce va spune despre el d. H. Sanielevici peste două decenii? Tinerii care citesc astăzi pe d. Sanielevici, să fie atenți. Cine știe ce surpriză pot avea peste cîțiva ani?

Căci minunate sînt variațiile clasicismului.—*M. Ralea.*

**P. Nicanor & Co.**

---

# Recenzii

---

**Ion Creangă,** *Opere complete*, „Ostașul Romîn", Cernăuți, 1924.

O ediție frumoasă, îngrijită cu multă dragoste și din venitul căreia un obol este destinat pentru un bust al lui Creangă la Cernăuți.

Această „ediție completă" ni se pare prea completă, și nu așa cum a voit-o Creangă, care și-a pregătit ediția înainte de a muri—ediția de Iași, mai bogată decît a voit-o el, executorii mai adăogind ceva peste gîndul lui, și nici într'un caz mai săracă.

De o bucată de vreme, dintr'un zel prea mare, dintr'un fel de nevoe de totalitate, scriitorii noștri morți sînt îmbogățiți prea mult și cam cu deasila. Am protestat aici adesea împotriva acestei generozități, cu ocazia unor ediții ale lui Eminescu, ale lui Caragiale și ale altora.

E un fel de epidemie de „opere postume", care de cele mai multe ori sînt numai postume, dar nu și opere.

Mai întăiu bucăți cu paternitate îndoelnică.

În ediția de față, casi în altele, se tipăresc versurile intitulate „Oltenii în Iași", răspîndite pe vremuri în public și despre care ni se spune intr'o notă pierdută în sutele de note dela sfîrșitul volumului că se atribue lui Creangă, deși se crede că sînt de Miron Pompiliu. Atunci de ce se tipăresc aceste versuri în șir și la fel cu alte bucăți, mai cu samă că, dacă se vor fi potrivind cu *politicul* Creangă, nu se potrivesc deloc cu *poetul* Creangă care, în *arta* sa,—intrupare și expresie a atitudinii țăranului romîn din Humulești, de pe acea vreme,—are altă atitudine, alt ton, în materia aceasta, și anume atitudinea și tonul din „Moș Nichifor Coțcariul": un dispreț distant și îngăduitor. Și tot cu îndoeli asupra paternității se tipărește aici și articolul „Misiunea preotului la sate".

Apoi, „postume"...

„Calicul dela Tălpălari", o *istorie* oarecare, fără subiect popular, am zice fără subiect „Creangă", e *scrisă* de un domn, care ar fi auzit-o din gura lui Creangă cu cîteva zile înnainte de moartea scriitorului. Și 'n adevăr, se vede bine, bine de tot, dar de tot, că nu e scrisă de Creangă. Dar Creangă e Creangă prin talentul său, prin stilul său, prin farmecul său. E, în adevăr, proprietatea cuiva, chiar cînd e redactată și de altul, o idee, o teorie,—dar nu o bucată literară (mai ales cînd și întîmplarea e un fapt întîmplat). „Poveștile" lui Creangă sînt ale lui Creangă, nu prin subiect, prin „istorie",—care sînt ale tuturora,—ci tocmai prin *forma*, pe care le-a dat-o el. E atît de clar lucrul acesta...

„Făt-frumos, fiul epei" ar fi să fie o „postumă". (Și, dacă ar fi, ar trebui indicat acest lucru). Dar povestea aceasta nici nu e isprăvită măcar.

Noi am văzut pe vremuri la un anticar manuscrisul acestei povești și nu l-am cumpărat, nu numai pentrucă era mai presus de resursele unui student, ci și pentrucă nu prezenta nici un interes estetic. Acum ne pare rău, căci, dacă am fi știut ce rol o să aibă, făceam sacrificii și-l *confiscam*.

Noi credem că Creangă nici n'a avut de gînd să isprăvească această poveste și să o tipărească. Din toate poveștile lui, aceasta e singura, unde întreg conținutul e numai *miraculos*. In toate celelalte, adevărate nuvele din viața dela țară,* miraculosul e secundar și de multe ori e un ingredient pentru puterea realistă a picturii oamenilor și vieții lor sufletești. In „Făt-frumos, fiul epei" e numai miraculos, și bucata nu are valoare decît, firește ca tot ce-a scris Creangă, numai pentru limbă, și o valoare inferioară, și din acest punct de vedere, față cu alte povești, fiindcă puținătatea fondului se traduce în puținătatea limbii (Observ în povestea asta muntenisme, datorite probabil zețarului bucureștean,—căci „Făt-frumos, fiul epei" a fost tipărit în „Convorbiri literare", din 1898, cînd această revistă se mutase la București. Mai observ cuvîntul „milă" în loc de „poștă").

Apoi, să se observe că, decînd începe să scrie „Amintirile", Creangă nu mai scrie povești. De-atunci n'a mai scris decît „Cinci pini", care nu e poveste, ci o snoavă sau, mai just, rezolvirea unei probleme de aritmetică într'o anecdotă cu scop moral. După faza poveștilor, de cînd începe să scrie „Amintirile", Creangă se simte mai scriitor, nu mai „spune povești",—poate i se pare că așa e mai „serios" și mai „literal" (Acum scrie și o piesă de teatru!). Poate... Cine știe? Fapt e că în activitatea lui observăm două faze, și în faza a doua nu mai pune la contribuție miraculosul.

„Făt-frumos, fiul epei" trebue să fi fost un manuscris vechiu, părăsit de Creangă sau, dacă e mai nou, un manuscris la care a renunțat, genul conținutului lui ne mai fiind în preocupările sale, ori considerîndu-l, *deja*, prea copilăresc.

Ediția cuprinde și istorioare instructive ca „Acul și Barosul", „Inul și cînepa" etc., luate din cărțile de cetire pentru școlile primare, alcătuite de Creangă în tovărășia altor institutori.

Creangă a scris aceste istorioare nu ca poet, ci ca pedagog, cu un scop pur didactic, începător de didactic! E ceva voit, combinat, și nu acel joc al inteligenței și imaginației, care este arta. Inferioare, din acest punct de vedere, și mult inferioare, sînt „poeziile" lui Creangă, scoase din aceleași cărți de cetire, scrise copilărește pentru copii, de un om care nici n'a fost poet în versuri.

> Clopoțelul dela gară
> Dînd semnalul de pornire
> Toți în grabă alergară,
> Toți cu toții într'o unire.

Cum pot fi literatură niște bucăți scrise anume pentru a instrui și educa pe băeții din școlile primare?

...Și mai ales literatură a lui Creangă!

Frumusețea supremă, sau ceiace e suprem în frumusețea operei lui Creangă este perfecta ei inutilitate (De aceia bucăți atît de bine și viu scrise ca cele două despre Moș Ion Roată, unde argumentează ori combate ceva, nu pot sta pe primul plan al operei sale). El nu vrea să dovedească nimic, în bucățile sale cele mai bune, cum sînt „Amintirile" și „Moș Nichifor Coțcariul". Și dacă din povești ese morala, pedeapsa celor răi etc., nu e vina lui...

Puținele excepții, sînt și defecte. Cînd vrea ceva, atunci acela

---

* Am dezvoltat această idee într'un articol tipărit în „V. R." în 1910 și retipărit în *Note și Impresii*.



care scrie nu mai e țăranul din fundul sufletului lui, ci tîrgovățul, uneori chiar institutorul. *Critica* gramaticei lui Măcărescu e o pată în „Amintiri". Aici nu vorbește artistul, ci institutorul, care combate și vrea să dovedească. (Dar năuceala penibilă a lui Davidică cu gramatica e artă, căci e vorba de o scenă prinsă cu mult adevăr și mult haz din realitate).

Tot ce e orășenesc în Creangă e inferior. Mai întâiu pentrucă este ceva eterogen concepției și expresiei generale a operei (tot așa expresiile neaoș populare din Creangă ar distona vulgar în scrisul lui Maiorescu); și al doilea pentrucă orășanul Creangă era un mahalagiu. Cînd țăranul din el, care rămăsese intact în fundul sufletului său și pe care-l putea evoca în ceasurile mari, apărea stăpîn în conștiința lui, alungind în chip radical pe mahalagiul de formație mai recentă,—atunci Creangă era nu numai un mare artist, dar și un spirit de o finețe neîntrecută și un adevărat aristocrat,—aristocratismul unei clase vechi, așezate, cu tradiții și datini, cum erau țăranii din Humulești din mijlocul veacului trecut.

Din acest punct de vedere petițiile lui la autorități, articolele lui, o parte din scrisorile lui, puse în „operele complete" ca parte integrantă a ei, strică, cu hotărire, impresiei estetice.

Noi credem că Creangă trebue ferit de orice pagină rămasă pe urma lui, care se datorește tîrgovățului din el, cînd aceste rămășiți sînt, în adevăr rămășiți, și nu bucăți pe care el le-a scris ca artă și a înțeles să le pună în opera sa de artă.

Dacă cumva avem dreptate, atunci tipărirea versurilor intitulate de editori „Satirice (versuri inedite)"—triumful mahalagiului din Creangă—este o mare greșală.

> Azi am bani, azi am parale,
> Azi de lume joc îmi bat,
> La Cazin și 'n tribunale
> Sînt primit și 'mbrățișat
> . . . . . . . . . . . .
> Onorabili și cochete
> Eu cunosc a voastră sete

și tot așa... Acesta e omul care a scris vorbirea epică și evocătoare de plaiuri și de vremuri a lui David Creangă din Pipirig?

Aceste „Satirice" ne arată spiritul unui mahalagiu la cafenea și ne lasă să ne închipuim ce-ar fi fost, *poate*, „Dragoste chioară și amor ghebos". Dar și din lista persoanelor piesei și din numele lor, cași din pagina rămasă, ne putem face o idee de acea piesă de „teatru". A, dacă țăranul din Creangă ar fi zugrăvit *mahalaua* (domeniul atît de plicticos de mult exploatat de scriitorii noștri), ar fi fost foarte interesant. Dar pecît se pare, nu țăranul, ci mahalagiul satiriza mahalaua. Fără îndoială, ca document sufletesc, ar fi fost și acesta interesant. Pagina de manuscris cu „Dragoste chioară și amor ghebos" era de vînzare alături de „Făt-frumos, fiul epei" la anticarul, de care a fost vorba mai sus...

Firește, dacă l-am feri de operele, pe care nu le-a voit să le lase ca literatură, ar mai rămînea la pasivul lui, răspunzător de ele, numai acele pasagii datorite tîrgovățului, atît de puține, care sînt în opera tipărită de el în revistele literare.

Desigur pentru studiul lui Creangă și pentru biografia lui, e binevenit totul. Dar e nevoe oare ca aceste *documente* să fie trecute în opera lui literară?

Și fiindcă a venit vorba de biografia lui Creangă—și fiindcă multe bucăți din ediția asta nu pot avea, sperăm, nici pentru editori, decît un interes biografic (scrisori, petiții, demisii, etc.),—ne întrebăm întrucît avem nevoe și de biografia lui de orășean, la care se raportă toate aceste documente biografice. Biografia aceasta poate ne

satisface o curiozitate comună, explicabilă, legitimă chiar, cînd e vorba de scriitori scumpi nouă, dar ea nu explică nimic din opera lui Creangă, pentrucă opera lui e, *tocmai*, în afară de viaţa lui de orăşean, s'ar putea zice că e *contra* vieţii lui de orăşean.

Biografia, cîtă ne trebue, pentru explicarea operei lui, e în „Amintiri". Iar biografia aceasta, în partea ei esenţială, care a condiţionat pe scriitor, fiind a oricărui copil de ţăran din Humuleştii de-atunci, s'ar putea complecta cu reconstituirea vieţii din vremea aceia din Humuleşti şi cu evocarea pitorescului naturii din valea Ozanei.

Autorul profund, — demiurgos, — al operei lui Creangă e poporul: concepţiile lui Creangă sînt ale poporului; al lui Creangă e numai talentul, pe care-l are din naştere. Opera lui Creangă nu datoreşte nimic incidentelor biografice ale orăşanului din el, decît cîteva pete (efect rău) şi (efect bun dar indirect) nostalgia după Humuleşti, care e un factor al poeziei lui. Dacă ştim, pur şi simplu, că a fost un transplantat fără cultură, ştim tot ce ne trebue din biografia lui de tîrgovăţ, ca să-l putem înţelege în totalitatea lui.

Desigur, pentru cercetători e interesant tot ce-a rămas dela Creangă (caşi „postumele" lui Eminescu), dar pentru plăcerea estetică paginile „postume" ale lui Creangă sînt, toate, dăunătoare. Creangă ese mai mic; ese, apoi, impur. Şi e nedrept să se dea aceste pagini ca opere ale lui, deavalma cu celelalte.

Ce-ar zice el, dacă s'ar trezi şi ar vedea astfel de ediţii, el, care a cunoscut torturile autocriticii şi autocorijării, cum dovedesc manuscrisele lui chinuite, în care se vede atît de bine lupta pentru tot mai frumos, luptă care constă, mai ales, în inverşunarea ţăranului din el de a curăţi manuscrisul, cu deosebire în privinţa limbii, de imixtiunea tîrgovăţului.

Din cele de mai sus, nu urmează că, dacă ar fi să recomandăm o ediţie a lui Creangă, din cîte există azi, n'am recomanda-o pe aceasta. Am recomanda-o desigur, pentrucă e mai exactă decît altele. Mai exactă, — nu exactă.

*G. Ibrăileanu*

* * *

**N. M. Condiescu,** *Peste Mări şi Ţări. Indiile.* Fundaţia Culturală Principele Carol, 1923, 224 pag.

Am vorbit tot aici, altădată, despre întîiul volum de impresii de călătorie al d-lui N. M. Condiescu: Grecia şi Egipt. Acuma d-sa trece în altă latitudine şi'n altă zodie: în misterioasa Indie. Nu e numai departe în spaţiu; India e foarte departe de noi prin puţinul pe care-l ştim despre ea, prin fabula şi aburul mistic care au învăluit-o totdeauna, prin nedesluşitul şi amestecul religiilor ei, prin fachirismul şi minunile pe care le credem numai pe jumătate, prin comorile neverosimile, prin tot ceaice face din acest pămînt altă lume, altă civilizaţie, alte preocupări.

Egiptul şi mai ales Grecia ne sînt aproape. Civilizaţiile lor sînt un izvor care a curs şi curge înspre noi. Necontenit primim veşti din trecut şi morminte. Literatura elină a fost multă vreme temelia învăţămîntului clasic european. Dela Nil şi Eufrat încoace lumea din adînci vremuri s'a dezvoltat într'un chip anumit. Istoria pe care o învăţăm în şcoli ne familiarizează cu antichitatea greacă şi romană; şi povestirea dezvoltării marilor popoare occidentale face parte din bagajul nostru cultural obişnuit.

Pe cînd Indiile...

Literatură sanscrită, brahmanism, budism... baiadere, rajahi, fachiri, pagodele şi Gangele, — cuvinte şi nume proprii subt care bănuim numai o lume imensă şi vagă. Cărţi de călătorie: ne spun foarte puţin; ne lasă tot cu acelaşi impresie de tainic şi nedesluşit. Stilurile lirice



ale lui Rabindranath-Tagore: cuvinte arzătoare, venite caşi vîntul de sud. de pe flori rare, dumbrăvi tropicale şi limanuri ferbinţi. Cărţile lui Kipling: lume contorsionată şi bizară. In general, ştim foarte puţin despre marele Orient. Iar trecutul lui ne este destul de străin.

S'au petrecut în acele hotare depărtate lucruri mari şi teribile. Focarul zvîrcolirilor lumii acolo a fost. Religiile au frămîntat mulţimile într'o atmosferă de epilepsie şi într'o civilizaţie specifică. Din bogatul şi suprapopulatul pămînt al Asiei au izbucnit puhoaiele năvălirilor. Subt acel cer depărtat şi străin au lucit suliţile celor mai cumpliţi războinici şi s'a lăsat pumnul celor mai formidabili domni şi stăpînitori de popoare.

Au trăit spre acele Indii ciudate marii hani mongoli, ale căror urme aşa de frumos le evocă d. Condiescu în cartea sa. Numai tulbure poate şti Europeanul cine a fost un Gingis-Han, cine a fost un Tamerlan, ce-au fost Akbar sau Aurengzeb. Au fost totuşi stăpînitorii cei mai mari pe care i-a cunoscut lumea. Impărăţia hanilor mongoli cuprindea Rusia de astăzi şi Asia din miază noapte la Indii şi la marele Ocean, peste China şi Persia. Subt pumnul lui Tamerlan sau Akbar s'au incovoiat sutele de milioane dela Amur pănăla Dunăre şi dela Sena pănăla Congo, şi nu într'o stăpînire cu numele, ci într'o împărăţie absolută şi centralizată la exces. Ţarismul n'a fost decît o copie a stăpînirii mongole. Organizarea poştelor şi a cailor de olac aparţine marilor hani. Veştile din marginile împărăţiei veneau la Samarcand cu iuţeala trenurilor exprese. Ştiinţa fiscalităţii tot lor le aparţine. Akbar — în veacul XVI — aduna în haznalele lui un venit anual de 9 miliarde. Bogăţiile şi puterea monarhilor Europei au fost nişte glume pe lîngă acele ale marilor hani. Deaceia şi evocarea monumentelor arhitectonice rămase pe urmele unor aşa stăpînitori trebue să fie osebit de impresionantă.

D. N. M. Condiescu a văzut multe lucruri în Indii — dela raiul pămîntesc al Ceylonului pănăla gheţarii Caşmirului; şi le descrie cu plăcere şi încîntare. Cuvîntul său însă are o rezonanţă deosebită îndată ce ajunge la Agra şi de-acolo în locurile unde au stăpînit hanii tatari. Aici, cu deosebire în paginile consacrate mauzoleului dela Taj-Mahal, sufletul său a fost lovit de bagheta magică a emoţiei. Operele de marmoră amintitoare a marilor fericiri şi nenorociri de odinioară, a aurului, fastului şi sîngelui despotismului oriental au dat cărţii sale cele mai frumoase pasagii.

Acolo, la Taj-Mahal, se înalţă, cum zice d. Condiescu, un „vis de marmoră", necropola fără păreche în care odihnesc oasele şahului Jehan şi ale iubitei sale Arhiman-Banù.

Frumoasa sultană a murit tînără. Portretul său cu ochi migdalaţi, în costum de aur şi perle, o arată încă, zîmbind umbrei trecutului. Şahul Jehan, al nouălea urmaş al marelui Tamerlan, nemîngîiat, s'a hotărît să-i clădească un mormînt cum n'a fost şi nu va mai fi. Şi-a deschis visteriile, a pus să se adune turme de robi, a trimes în depărtatul Apus după meşteri şi artişti. Caravanele au pornit în patru zări după materiale. S'a adus marmoră albă din Rajputana, galbenă de pe ţărmurile rîului Nerbudah, marmoră neagră din Caorcoh. Cristal din China; jasp din Pungiab; cornalină din Bagdad; turcoaze din Tibet; agate din Yunan; safire din Ceylon; mărgean din Arabia; diamante din Punah; ametiste din Urali. S'au ostenit douăzeci de mii de lucrători, vreme de şaptesprezece ani, „la înălţarea acestei mărturii de statornică iubire". Direcţia construcţiei a avut-o un Francez: arhitectul *Austin de Bordeaux*, elev al lui Lenotre.

După întîia poartă de granit roşu, o alee de marmoră, străjuită de chiparoşi. Prin mijloc, bazinuri albe, „guri de apă limpede, zvonind cristalin". Apoi iarăşi o poartă, arc trandafiriu, cu arabescuri negre pe fîşii albe, cu minarete subţiri şi mici cupole de marmoră sprijinite pe coloanele albe. „Odată trecut şi acest stăvilar, minunea răsare în fundul parcului, la capătul aleiei de chiparoşi, giuvaer lucrat în marmoră brăzdată de vine cenuşii. Cupola cea mare şi cele patru

mai mici încunună domul pătrat, cu ogive păstrătoare de umbre și lumini. In cele patru colțuri ale temeliei urcă spre limpezimea cerului patru minarete... De-adreapta și de-a stinga mormintului două moschei de piatră roșie"...

Chiparoși funebri în jur, havuzuri care freamătă; papagali multicolori prin ramurile grădinii, mai departe; pe terasele moscheilor momițe simpatice și familiare. „In noaptea bolților, albul pietrii uimește". Iată și îngrăditura care încercuește monumentul deasupra mormintului. „E o dantelărie de piatră, cu capricioase împletituri, chenăruită ;cu incrustații de flori în mozaic, colorate viu. Cu sonorități prelungi la fiecare pas, pătrundem subt poarta cu deschizătură ogivală, înflorită toată cu mozaic, în chioșcul ce păstrează piatra funerară a slăvitei Arhiman-Banù. Cea mai înceată șoaptă, cel mai ușor suspin e prins de bolțile negre și purtat din undă în undă, îndelung"...

Dedesubt, subt lespezi de piatră, rămășițile celor doi îndrăgostiți.

Jehan-șah a fost urmașul cu suflet molatic și artistic al marilor războinici. Tamerlan și-a scris cu sînge drumul în lume și visa un singur domn pe pămînt față de Dumnezeu din ceruri. La asediul cetății Siwas călăreții lui au zdrobit în picioarele cailor o mie de copii, trimiși de împresurați ca să-l îmblînzească. In Georgia a distrus 700 de sate ș'a umplut apele de sînge. Cînd a cuprins Bagdadul toată populația a fost trecută prin sabie vreme de opt zile și din capetele morților, sute de mii, tatarii au clădit 120 de piramide. La Delhi a tăiat 120.000 de prinși, cu care n'avea ce face. La Sebzwar a păstrat 2000 de prizoneri pe care i-a amestecat cu cărămidă și mortar la clădirea unor turnuri mărturisitoare a biruinților lui...

Pe tronul umed de sînge al acestor hani, a ajuns și mihaitul Jehan, care a stăpînit și el peste multe neamuri și a fost cel mai bogat Domn al lumii. Sufletul lui moleșit a fost înfiorat de alte pofte și a dorit altăceva în scurta viață. Deacela de pe urmele acestui epigon a rămas în lume altceva decît un nume de groază. Truda rasei lui istovite a pus-o într'o floare arhitectonică și numele i se legă de o iubire.

Din paginile d-lui Condiescu despre ciudata Indie, acestea—în care vorbește despre Taj-Mahal, Jehan-Șah și frumoasa Arhiman-Banù—mi se par cele mai interesante și mai mișcate.

*M. Sd.*

* * *

**Emile Bréhier,** *Histoire de la philosophie allemande*, Collection Payot, Paris, pg. 160.

Sumar, dar totuși clar e redată filozofia germană dela origine, dela contribuțiile umile aduse filozofiei creștinătății de către mănăstirile germane (Fulda 774), până în zilele noastre. Se reliefează stăruitor mai la fiecare mare cugetător aportul său propriu, punîndu-l în legătură cu caracterul indelibil al poporului german: „credința în elementul divin din om, credința în misiunea sa filozofică sau socială, credința în voința proprie". Astfel, aceste trăsături naționale se confirmă în misticismul dialectic și metafizic al lui Eckardt, în cultul voinței și disprețul rațiunii la Luther, „omul german", cum i-a spus Treitsche, în cultul rațiunii practice la Kant, în cugetarea lui Hegel, care identifică particularul cu universalul, subiectul cu obiectul, sau în individualismul exagerat al lui Max Stirner, care, cași Luther „refuză să recunoască o rațiune comună întregii umanități", mai presus de individ.

Aceste sublinieri justifică locul ocupat de filozofia germană mistică, subiectivă, în cultura continentului nostru, alături de cugetarea franceză raționalistă sau de cea britanică empiristă.



Mișcarea filozofică contemporană e mai puțin decît schițată: o simplă trecere în revistă a personalităților proeminente, cărora,—trebue să recunoaștem,—li s'a găsit întotdeauna epitetul just.

Acum, după acest războiu, care a adus în discuție chiar și ideia unui *pan*- sau *anti-germanism filozofic*, trebue să remarcăm spiritul de largă simpatie de care e pătrunsă cartea pofesorului francez dela Sorbona.

*Sorin T. Pavel*

* * *

**E. Pittard,** *Les races et l'histoire*, (colection „Evolution de l'humanité"), Paris, 1924.

D. E. Pittard, profesor la universitatea din Geneva, e primul savant care a întreprins o caracterizare antropologică a țării noastre. Monografia sa asupra Romîniei conține un studiu bazat pe măsura a cîteva sute de cranii, a căror indice nu l-au permis, încă, o caracterizare completă a rasei noastre. Indicele cefalic romînesc e comun cu acela al tuturor popoarelor balcanice: Bulgari, Sîrbi, Albanezi. De unde se poate trage concluzia amestecului, al infiltrației de secole între popoarele de mai sus. Și totuși aceste popoare sînt deosebite între ele. Dovadă mai mult, că rasa e un concept științific prea larg, care nu explică diferențieri mai adînci; dovadă de asemenea, că ceiace deosebește un popor de altul e felul vieții sociale adică al civilizației, al psihismului său colectiv și nu structura sa anatomo-fiziologică. Două corpuri asemănătoare pot produce suflete foarte deosebite.

In această nouă lucrare, care conține ultimele date asupra antropologiei preistorice și moderne, așa de necesară dela epuizarea cărții, altădată clasică, a lui Deniker: „Les races de l'Europe", se face în primul rînd procesul noțiunii de rasă așa cum îl înțeleg deobiceiu istoricii. El arată cîte prejudecăți și cîte erori se ascund subt acest concept în aparență, clar și evident. Se studiază apoi compoziția tuturor popoarelor din Europa și celelalte continente, cu un material bogat și modern. Deși subtitlul operei e „Introduction ethnologique", nu se expune starea cunoștințelor relative la originea și natura indogermanilor, a celților sau a slavilor, care dacă nu fac parte direct din antropologie, fac în orice caz, din etnologie.

Autorul e înțeles să-și limiteze subiectul la aspectul strict anatomic. Subt acest aspect însă lucrarea poate fi considerată ca unul din cele mai complecte manuale de inițiere.

*M. Ralea*

* * *

**Marcel Berthelot,** *Les conseils d'entreprise en Allemagne*, Etudes et Documents du Bureau International du Travail, Geneva, 1924, 1 vol. de 140 pag., Prețul 6 fr. fr..

Consiliile de întreprindere, instituție socială creată după războiu, urmăresc înlocuirea sistemului autocratic prin sistemul democratic, dreptul unic de hotărîre al patronului prin dreptul de cooperare a muncitorilor în toate chestiile care privesc pe salariați. Ele nu se amestecă în mod direct în chestiile de conducere economică și tehnică a întreprinderii, neavînd în această privință drepturi egale cu ale patronului.

Biroul Internațional al Muncii s'a ocupat încă din Ianuar 1921 de studiul acestei instituții care, în Germania a fost introdusă pe cale legală în Februar 1920 iar de curînd,—în Februar 1924,—d. M. Berthe-

lot a publicat, în seria studiilor și documentelor editate de Biroul dela Geneva, o monografie consacrată Consiliilor de întreprindere din Germania.

Autorul, care a căutat să redea o imagine fidelă a realității, a depășit în studiul său datele textelor legislative care nu reprezintă decît o latură a problemei; urmărind pas cu pas dezvoltarea consiliilor de întreprindere, utilizînd într'o măsură largă informațiile de presă și indicațiile personale pe care le-a cules dela membrii sindicatelor, dela reprezentanții partidelor politice și din mediile patronale, d. Berthelot ajunge să degajeze funcția lor exactă și rolul lor pozitiv.

Lucrarea este împărțită în patru capitole.

Primul capitol se ocupă,—după o scurtă privire istorică,—de chestia reprezentării muncitorilor în timpul imperiului și a revoluției germane.

In capitolul 2 se găsește descrisă elaborația legii asupra consiliilor de întreprindere, lucrările comisiilor legislative, criticile partidelor politice, opoziția patronală, discuțiile și votarea legii.

Analiza legii din 1920 este urmată de o expunere a legilor și ordonanțelor complementare din 1920—1922.

Capitolul 3, care este consacrat evoluției consiliilor de întreprindere dela 1920 încoace, redă discuțiile care s'au produs în rîndurile muncitorești și atitudinea sindicatelor față de noua instituție.

Al patrulea capitol,—cel mai important,—studiază aplicația legii. După examinarea conflictelor politice care despart pe patroni de muncitori, și a discuțiilor de ordin economic care s'au ivit în materie de control muncitoresc asupra producției, d. Berthelot acordă toată atenția funcțiilor sociale a consiliilor de întreprindere și rolului pe care acestea sînt chemate să-l joace în chestiile care privesc contractul de muncă, salariile, durata muncii, congedierea, măsurile de igienă și prevedere socială, și comisiile de arbitraj.

Incheerea acestui capitol trece în revistă consiliile de întreprindere în principalele industrii și exploatații economice.

Autorul conchide lucrarea sa spunînd că „sprijinite pe sindicatele care apără ordinea și disciplina clasei muncitorești, în contact cu asociațiile patronale și diferitele reprezentații economice care urmează să fie create, consiliile de întreprindere se vor dovedi, fără îndoială, a fi pentru viitor o instituție tot atît de favorabilă intereselor muncitorilor cît și menținerii păcii sociale".

*G. R.*

---

# Revista Revistelor

**Convorbiri literare,** Iulie—August, 1924.

Cu prilejul sărbătoririi a patru sute de ani dela nașterea marelui poet francez, d. *Charles Drouhet* scrie un interesant studiu „*Ronsard și Romînia*". Originea romînă a lui Ronsard a fost pentru prima oară proclamată de fostul profesor de limba franceză dela colegiul Sf. Sava, Vaillant în lucrarea sa „La Roumanie", 1844. Pornind dela versurile autobiografice din epistola lui Ronsard către Remy Belleau:

Or, quant à mon ancestre il a tiré
sa race
D'oû le glace Danube est voisin
de la Thrace
Plus bas que la Hongrie, en une
froide part
Est un seigneur nommé la marquis
de Ronsard.

Vaillant identifică cu Muntenia ținutul vecin cu Tracia și mai jos decît Ungaria, de unde se trăgea strămoșul poetului francez. Identificarea era prea pe placul lui Alecsandri, pentrucă în timpul politicei filo-romîne a lui Napoleon III, să nu și-o însușească. Transpunînd în romînește, numele de familie al poetului francez, Alecsandri făcu din fiul mai mic al unui ban al Craiovei, acel „fils puîné, ardent de voir la guerre", care auzind de cotropirea Franței de Englezi, veni, în capul unei cete îndrăznețe, să-și pue spada în sevîciul lui Philippe de Valois. Bine înțeles, preocupările politice ale momentului intervin, în această baladă, care trebue să dovedească că înfrățirea franco-romînă datează de mai bine de jumătate de mileniu. Legenda Banul Mărăcine inserată printre „Baladele și cînturile populare ale Romînilor", a căror traducere franceză apăru la Paris în 1855, fu socotită de Ubicini, care compuse o prefață pentru această culegere, ca prelucrarea artistica a unei tradiții istorice. Aserțiunile lui nu întîrziară să facă prozeliți și doi ani după publicarea traducerii franceze a Baladelor, eruditul Prosper Blanchemain, începu să publice o ediție critică a operelor lui Ronsard și într'o notă, își însușește afirmația lui Ubicini. Ediția lui Blanchemain, fiind pânăacum cîțiva ani, ediția cea mai răspîndită a lui Ronsard, părerea sa găsi numeroși adepți.

Versurile lui Ronsard despre originea familiei sale, conțin indicații vagi asupra leagănului strămoșilor poetului. Ele sînt susceptibile și de alte interpretări de cît cele ale lui Vaillant, Alecsandri și Ubicini. Unii critici francezi au făcut pe Ronsard de neam ungur iar un maghiar, de neam bulgar și fiu al banului din Tîrnova! Fanteziile literare cași cele filologice au trebuit însă, să se risipească, dinaintea cercetărilor istorice și critice. In ultimii ani, erudiții francezi au stabilit că spusele lui Ronsard despre venirea strămoșului său dintr'o țară vecină cu Dunărea de jos și despre recompensarea curajosului marchiz pentru

ajutorul dat regelui Philippe în războiul contra Englezilor sînt o născocire a poetului. Regele nu ar fi putut dărui „des biens sur les rives de la Loire" nimănui, pentru cuvîntul că acest ținut nu depindea de coroană, ci de comții de Vendôme. Cu ajutorul documentelor, care încă din secolul al XI pomenea de persoane din Vendômois cu numele de Ronsard, învățații francezi au putut să fixeze în mod sigur genealogia poetului din secolul XIV încoace. Se știe de mult, că poeții au privilegiul să schimbe după plac realitatea lucrurilor. Ronsard se folosi de acest drept pe care muritorii îl acordă semenilor lor inspirați de un zeu și își hărăzi ascendența ilustră pe care o dorea vanitatea sa excesivă. Aducînd din țările depărtate și misterioase scăldate de Dunăre pe marchizul întemeietor al familiei lui în Franța, Ronsard nu numai îndreptăți în fața publicului pretențiile sale nobiliare, dar încunjura cu un nimb de glorie fruntea sa. Țara strămoșilor săi era astfel vecină cu Tracia, patria lui Orfeu și lui Ronsard i-ar fi plăcut să fie socotit drept Orfeul Galiei.

Aceleași poetice motive îl îndemnau însă alteori, ca uitînd cele spuse de originea sa tracică, să afirme în „Sonetele către Hélène" originea sa germanică. Variațiile lui Ronsard asupra aceleiași teme și desmințirile pe care faptele și documentele istorice le opun destăinuirilor ce ni le face asupra leagănului neamului său, ne arată că originea dintr'o țară mărginașă cu Dunărea de jos a poetului francez trebue considerată ca o legendă eșită pe de-a 'ntregul din imaginația sa, precum altă dată Minerva eșise înarmată din capul lui Jupiter.

### Opera lui W. Dilthey

Reeditarea operelor complecte ale lui W. Dilthey a adus noi discuții și analize asupra acestui mare filozof german. Influența sa a fost imensă. Cu toate acestea operele sale, cu excepția lui „Das Erlebnis und die Dichtung", în care se tratează mai ales probleme de literatură și estetică, au rămas străine marelui public. „Viața lui Schleiermacher" publicată în 1870 s'a epuizat imediat. Deasemeni „Die Jugend geschichte Hegels" și mai ales „Einleitung in die Geisteswissenschaften" care e poate cartea cea mai reprezentativă a lui Dilthey. Doctrina sa e aceia a unui intuiționist, care vede în complexitatea vieții și în evoluția ei debordantă ceva mai mult decît indică categoriile stricte ale logicei. Dilthey se ridică contra determinismului mecanist, care închide posibilitățile libertății și ale contingenței. Astfel el e în acord cu filozofia modernă inspirată de bergsonism și discontinuism. El e însă un idealist căruia nu i-ar conveni pragmatismul.

De aceia reeditarea operelor sale e de mare actualitate.

(A. Dietrich. *Deutsche Rundschau*, 1924).

### Bernhard Shaw și comediile lui

Pe cortina teatrului „Mac Donna Players" într'un medalion, pe un fond violet e zugrăvit, portretul lui Shaw. Cu barba ascuțită, încrețitura în mijlocul frunții, cu ochii trași spre tîmple de rictusul gurii, cu capul plecat și aruncîndu-și privirea ironică pe deasupra sprîncenelor, George Bernard Shaw contemplează spectatorii, cu o fizionomie sardonică. El pare în același timp că-i provoacă, îi amenință și își bate joc de dînșii. Figură teatrală, atitudine de orator și de comedian, care nu se găsește în fotografiile lui. Ochii, mai ales cînd îi privim bine sînt acei ai unui visător imaginativ, care caută să contemple cu atenție lucrurile și viața. Bustul lui Shaw din muzeul Rodin e cu deosebire semnificativ. Trăsăturile sînt energice, senine, candide. Gîtul mare, fața lungă, fruntea înaltă, barba scurtă, părul ordonat. Pe această mască cetești, siguranță și placiditate. Expresia ce domină e o sănătate excelentă, încrederea în sine, mai multă puritate decît distincție. Ce contrast cu busturile lui Berthelot, Clémenceau, Becque, cu fizionomiile lor tulburate și chinuite! Lîngă acești pasionați ai științei, politicei sau teatrului, el pare un om cinstit și inocent, fără griji și plin de tinerețe. Uităm pe bătrînul Mefisto în jachetă, zugrăvit pe cortină. Comediile lui Shaw sînt în același timp neprevăzute, în ceiace privește subiectul și de o simplicitate copilărească, din punctul de vedere al peripețiilor. Din prima zi, în care Shaw și-a nimerit maniera, el a confecționat o serie de piese cu personaje, care nu sînt decît fantoșe, ce e drept, de un tip pronunțat, exprimîndu-se cu o elocvență incomparabilă și circulînd în mijlocul unor schimbări de situații, extrem de brutale, dar amuzante. El samănă scamatorului, cu care de altfel s'a comparat singur, înalțat pe căruță în mijlocul pieței și sunînd din trîmbiță, pentru a atrage mulțimea. Procedeele și șarjele lui sînt în adevăr de o masivitate teribilă și în fantezia poetico-filozofică e execrabil. Don Juanul lui în Infern e atît de slab și de lung încît la reprezentație artiștii, l-au detașat din „Man and super man", deplorabila parodie, în care Shaw îl introdusese.

Dar grație elocvenței directe a gesticulatorului și vociferatorului, care țîșnește dintr'un creer încarcat de imagini motrice, Shaw posedă darul înlănțuirii scenice, acel incomparabil dar al mișcării, mai prețios decît orice în teatru. Aparținînd unui scriitor ca Shaw, cu capul mobilat de două sau trei idei fixe și două sau trei siluete omenești, acest dar indispensabil poate da ca rezultat un dramaturg strălucit, a cărui violență episodică și virtuozitate în dialog, disimulează lipsa reală de observație profundă și nuanțată cași repetiția unor efecte scenice, de calitatea cea mai ordinară. Piesele lui Shaw posedă în gradul cel mai înalt forța oratorică, nu persuasivă, dar strălucitoare, deruntantă, zăpăcitoare. Oratorul în plin aer, de pe căruța lui, face un tapaj infernal și prostește publicul, stăpînindu-l în același timp, prin trucurile cele mai extraordinare. Descendent al protestanților, acest ateu mistic, vibrînd încă de elanul credincios al părinților, parafrazează veșnic consolantul, banalul, miraculosul leitmotiv al cuvîntului biblic: „Cei dintăi vor fi cei din urmă" sau „Vai, moartule, unde e victoria ta?" Intîlnim totdeauna, în ultimul act al lui Shaw o revelație, un revival, un personaj care se scoboară ca Zacheu publicanul din copac, cade din înălțimea orgoliului, renunță la capriciul lui sau e atins de grație. Toate piesele lui Shaw reprezintă conversiuni burlești, forțate, displăcute, aproape totdeauna, neverosimile. Ele caută să surprindă să convingă, să fie mai ales, utile. Dramaturgul umorist are sufletul unui misionar. Iată ideile lui Shaw: ura împotriva minciunei (paradoxală la acest iluzionist), oroarea risipei, a romantismului (alt paradox), a moralității pusă în opoziție cu virtutea și simpla credință în elanul vital, forța vieții ce înlocuește pe Dumnezeu, fatalitatea etc.. In definitiv lucruri simple și înțelegem ușor de ce comediile lui, în aparență atît de variate, prin personaje și peripeții, reproduc totdeauna aceleași figuri și prezintă analizate, aceiași dramă. Ceiace Shaw a întrevăzut în societatea capitalistă, nu sînt complicațiile și resorturile imensului ei mecanism, ci importanța crescîndă a femeilor. Pe cînd barbații, în piesele lui, joacă roluri subalterne, cînd nu sînt complect idioți, femeile apar a tot puternice, suverane și irezistibile.

Ele nu reprezintă amorul, ci forța vitală, căreia nimic, nu se poate opune. Dar piesele lui Shaw și aceasta e slăbiciunea și devierea lor în farsă, nu exprimă amorul. Pasiunea amoroasă nu e pentru el, decît o fatalitate. Acest predicator bufon e de o castitate glacială. El nu are senzualitate, milă, remușcare, rușine. El admiră femeile și le dă primul rol, dar dacă vede lumina flacării, ce se aprinde între două ființi, nu-i simte căldura. Shaw dorește binele semenilor lui, dar e atît de individualist, încît nu resimte, durerile altuia. Cuvintele comediilor lui sînt bufade, caraghioase sau scînteetoare improvizații. Nici o frază mișcă-

loare sau duioasă nu se întîlneşte în ele. Fără senzualitate şi milă, aceste motive de expresie omenească, pe care se bazează toate sentimentele noastre, comediile lui Shaw nu pot deriva, decît în ficţiunea excentrică şi bufonă. Un scriitor nu poate fi serios, adică uman, cînd nu are pasiune, nici tandreţe. De pe căruţa lui de saltinbanc, el poate atrage cu trompeta lumea, nu parvine însă să o emoţioneze. Shaw e condamnat să facă grimasa risului, aşa cum e pictat pe cortina teatrului, atunci cînd nu ne arată în repaos placida figură a bustului din muzeul Rodin.

(Claude Berton. *Nouvelles Littéraires*, Septembre).

## Problema limbilor clasice

Un discurs ţinut de Ferdinand Brunot, cu ocazia împărţirii premiilor la colegiul Chaptal, a avut darul să stîrnească o vie discuţie. Cunoscutul filolog şi combativul decan al Facultăţii de Litere, care în alegeri, a obţinut majoritatea împotriva lui Léon Berard, ducînd mai departe lupta împotriva învăţămîntului clasic, a afirmat că operele poeţilor, romancierilor, nuveliştilor, istoricilor latini, sînt imens inferioare celor cu care se poate mîndri literatura franceză. In această nouă luptă, între cei vechi şi moderni, el conchide agresiv în favoarea faimoaselor umanităţi moderne. Lupta care durează de doi ani comportă două teatre de operaţii: unul literar (modernii valorează sau nu, mai mult decît cei vechi), altul pedagogic (modernii contribue sau nu, mai mult ca cei vechi, la formaţia spiritului).

Comparînd, unul cîte unul, pe latini şi moderni, Brunot a întrebuinţat metoda lui Charles Perrault şi a pus fals problema căci a stabili astfel de paralele, înseamnă a proecta într'un spaţiu abstract şi geometric ceiace nu a existat decît într'o succesiune ireversibilă şi o durată vie. Autorii latini, consideraţi izolat şi dispuşi paralel celor francezi, iată o ficţiune oratorică. Ceiace există, trăeşte şi durează e succesiunea clasică a scriitorilor greci, latini, francezi, care fără să procedeze literal unii din alţii şi să formeze un arbore genealogic, iau totuşi o figură de familie unică, alcătuind cea mai veche familie intelectuală a omenirii. Una din achiziţiile preţioase ale secolului trecut e sentimentul duratei. Chestia tragediei în secolul XVII nu poate fi tratată prin faimoasa paralelă Corneille-Racine. Nu se mai spune azi unui student: „Compară pe Corneille cu Racine" ci „Arată cum tragedia a evoluat dela Corneille la Racine". Problemele literare se pun azi, în termeni de durată. Operele latine nu trebue considerate ca inferioare sau superioare celor franceze. Adevărata linie, trebue căutată în afară de noi, în continuitatea ce reuneşte operele latine cu cele greceşti care le precedează şi cu cele franceze ce le-au urmat. Operele franceze nu pot fi simţite, decît într'o durată latină şi greacă. Aceasta e axa sentimentului, a gustului şi civilizaţiei franceze. E drept că totul poate fi distrus şi unele distrugeri sînt cîteodată utile. Dar atunci, trebue să luăm o atitudine francă şi să le dăm, adevăratul lor nume.

In ceiace priveşte a doua chestie, ea se reduce la aceasta: umanităţile clasice sînt singurele proprii la formarea elitei conducătoare a unei ţări moderne? Experienţa ne obligă să răspundem, nu.

Elitele care conduc lumea sînt făcute din elemente foarte complexe, în care spiritele fasonate de disciplinele clasice ocupă un loc încă considerabil, dar mai mic ca acum cincizeci de ani. Importanţa tehnicelor şi a problemelor economice a făcut să intre în elită, spirite care în tinereţa lor, au abordat direct prin această poartă, viaţa şi realitatea. Şi după cum era natural, învăţămîntul după ce a rezistat cîtva timp, a trebuit să se conformeze pantei şi nimeni nu poate contesta aceste necesităţi de adaptare. Discuţia priveşte numai, ceiace se numeşte egalitatea sancţiunilor, totalitatea carierelor deschise tuturor tipurilor de educaţie şcolară, clasice sau moderne. In această privinţă, umanităţile moderne au desigur drept la un regim de egalitate şi menţinerea indefinită a primatului studiilor clasice, eticheta de primă zonă conferită oficial produselor lor, nu ar mai fi, în armonie cu curentul civilizaţiei. Pe de altă parte, dispariţia studiilor clasice şi a tradiţiei greco-latine ar însemna fără îndoială o cucerire a barbariei. In ziua în care nimeni nu va simţi distanţa ce există dela Thiers la Tit Liviu, dela Augier la Terenţiu, chestia pusă acum trei ani de către „L'Esprit Nouveau": „Trebue să ardem Luvrul?" va fi rezolvită prin afirmativă.

Ceiace se petrece în lumea literaturii şi a artei, ne arată ceiace va avea loc în ordinea formării generale a elitelor. Există o literatură care se inspiră din tradiţia în timp. Anatole France reprezintă tipul ei, cel mai complect. Există alta, care se inspiră numai din ceiace e actual şi viu în spaţiu, ea poartă un nume creat de fraţii Goncourt: modernismul. Chestia s'a pus în învăţămînt, cincizeci de ani mai tîrziu, ca în literatură. Dacă ne întrebăm care din cele două literaturi e de preferat? Vom răspunde că amîndouă sînt necesare, căci contribue împreună, să asigure prestigiul literar al puterilor de conservare şi de reînoire. Ele nu provin dela aceiaşi autori şi nu se adresează aceluiaşi public. Cam în acelaşi fel, trebue privite chestiile şi rivalităţile şi în cîmpul învăţămîntului.

(Albert Thibaudet. *Nouvelle Revue Française*, Septembre).

## Relaţiile intelectuale franco-germane

Primele încercări de apropiere între cele două popoare s'au făcut în jurul lui Romain Rolland, şi a mişcării Clarté, pe deoparte, a lui André Gide şi a publicaţiei „Nouvelle Revue Française", pe dealta.

Dar apelul prin care Romain Rolland căuta în „Declaraţia lui de independenţă a spiritului", din 23 Iunie 1919 să concentreze energiile intelectuale germane, raliindu-le pentru o pace definitivă şi eternă, a rămas fără de succes. Richard Dehmel a refuzat să-l semneze, socotind că aceasta ar însemna pentru un german o amendă onorabilă din punct de vedere politic, dar o profundă eroare morală.

La sfîrşitul lui 1920, Stefan Zweig, ambasadorul lui Rolland la Salzburg, scria lui Barbusse: „Dacă am conceput mari speranţe, am obţinut puţine rezultate. Marea idee a rămas neputincioasă. Azi sîntem mai puţin numeroşi ca anul trecut. Lumea e obosită. Individul e plictisit. Intre o sută de milioane de oameni ne putem număra poate, o duzină"... Paul Colin, care conduce „L'Art libre" la Bruxelles, comisionar al pacifismului clartist în Germania constată deasemeni, că vocea chiar revoluţionară şi bolşevică a acestuia, nu deşteaptă în Germania, nici un ecou.

Imposibilă pe terenul ideilor, înţelegerea nu a avut mai mult succes, în domeniul pur literar. La tendinţa vagă, sentimentală de uniune a lui Gide, apoi a lui Thibaudet şi Rivière, care voia să înceapă cu o apropiere economică, scriitori ca Grautoff, Curtius, Thomas şi H. Mann deşi admiratori a lui Gide şi simpatizînd tendinţele din „Nouvelle Revue Française", răspund că tinerimea germană de azi e indiferentă faţă de orice legătură spirituală cu Franţa. „Tinerimea noastră nu urăşte Franţa, ea însă îi este indiferentă, ceiace e mai grav".

De fapt Germania, aşezată din punct de vedere geografic în centrul Europei, îşi întoarce faţa dela Occident, aşteptînd din Orient, salvarea. „Tînăra Germanie scrie Curtius, priveşte spre Est, întorcînd spatele Occidentului. Ochii ei sînt fixaţi spre Rusia şi mai departe spre India şi China".

In „Neue Rundschau", Alfons Paquet face aceleaşi reflexii: „Coloanele civilizaţiei germane clădite pe fundamente romane, se clatină. Munca de construcţie slavo-germanică progresează. Subt influenţa spirituală a Orientului care se deşteaptă, o morală nouă se

formează". Thomas Mann confirmă pe acești doi scriitori, spunînd: „Reacțiunea contra umanismului începe la Est, cu radicalismul sarmat".

Germania, centru european, se dezoccidentalizează și e desigur simptomatică, simpatia ei pentru autori francezi, care ca Rolland sau Gide, caută în „muzica germanică sau slavă, forțe nouă pentru spiritul francez, depășind latinitatea și îmbrățișînd lumea". Ea e azi lipsită de axă. Incercînd să practice în chip intens „dumpingul" comercial și spiritual și crezînd că poate unifica Europa, după ce s'a văzut învinsă de Occident, ea se întoarce spre Orientul apropiat și chiar depărtat, în căutarea civilizațiilor străvechi sau uzate.

Franța care mai ales după 1870, nu s'a arătat ostilă influențelor exterioare e și azi permeabilă curentelor dinafară. Ea nu opune un refuz în această privință, Germania răspunde însă, nu.

(Jean Maxe. *Mercure de France*, Septembre).

### Creștinism și socialism

Adeseori se pun într'un strîns raport creștinismul și socialismul. E adevărat că există foarte multe analogii între principiile celor două doctrine, dar există, mai ales și deosebiri. Un studiu istoric al evoluției doctrinei creștine relativă la relațiile sociale ar elucida problema. E ceiace a întreprins autorul în acest articol.

Deja Tertulian consideră pe Dumnezeu ca pe „avocatul săracilor și disprețuitorul bogaților". Ioan Crisostom concepe chiar o societate comunistă. Viața de mănăstire în tot evul mediu e un model precursor al comunităților de mai tîrziu. Dreptul canonic, dezvoltat din dreptul natural roman, conține multe prescripții de egalizare și de comunizare a avuțiilor.

Sclavia și chiar servajul sînt condamnate. Thomas d'Aquin e și el un apărător îndîrjit al săracilor și predică fraternitatea universală. Dominicanul Campanella e acela care scrie, după modelul lui Platon, utopia intitulată „Cetatea soarelui", societate a cărei principii sînt cele comuniste. Același lucru îl propagă și secta Iezuiților în Paraguay. In timpurile moderne s'au format peste tot partide creștin-sociale a căror activitate e foarte apropiată de acela a partidelor socialiste. Bazat pe aceste apropieri istorice și principiale, teoreticianul V. Cathrein, în cartea sa „Der Sozialismus", conclude la o identificare a celor două curente. Contra acestei asimilări sumare se ridică K. Vorländer. El arată nuanța strict economică a socialismului, dar mai ales rațiunea sa de a fi, care se reduce la revendicările unei singure clase—nu a săracilor,—anume la revendicările proletariatului.

Creștinismul nu poate împlini misiunea socialismului care e mult mai clară și mai precisă.

(K. Vorländer. *Archiw für Sozialwissenschaft und sozial politik*, 1924).

---

# Mișcarea intelectuală în străinătate

## LITERATURĂ

**L. J. Arrigon,** *Les débuts littéraires d'Honoré de Balzac*, Perrin, Paris.

D. Arrigon se ocupă de originile lui Balzac, de mediul de familie în care a trăit, de adolescența lui și de primele lui încercări literare. Copilăria și tinerețea romancierului nu au fost deloc fericite. Dela tatăl său moștenise o voință tare și nădejdea în reușita planurilor lui iar dela mamă moștenise imaginația bogată.

Părinții doreau ca fiul lor să-și facă o carieră, care să-i asigure o viață onorabilă și nu-i băgau în samă alte însușiri. Cîtva timp Balzac este silit să fie scriitor la un notar, dar neîmpăcîndu-se deloc cu asemenea meserie, și părinții observînd acest lucru, l'au instalat într'un hambar și i-au ordonat ca în doi ani de zile să cîștige glorie și avere.

Balzac munci, suferind de frig și uneori de foame, o tragedie, pe care experții au găsit-o pur și simplu lamentabilă. După o astfel de experiență, părinții l-au dus în satul lor, Villeparisis, unde trăi o existență grea. Aici cunoscu pe d-na de Berny de care se îndrăgosti și pe care o recunoaștem în d-na de Morisauf (Le lys dans la vallée).

Cum însă avea nevoe de bani, începu să scrie romane absurde, cu aventuri nebunești și pe care nu le iscălea, se da după gustul publicului, nu avea scrupule, și în *Histoire impartiale des Jésuites*, 1824, se vede chiar o evoluție bruscă a ideilor lui politice, în scopul de a cîștiga bani. Face și o întreprindere de tipografie, care însă nu-i reușește și rămîne cu datorii.

Totuși numele lui Balzac s'a răspîndit încetul cu încetul. In 1829 publică, de astădată semnat, *Le dernier Chouan* de unde începe să se arate cu toată vigoarea talentul nemuritorului scriitor.

**Maurice Gauchez,** *Romantiques d'aujourd'hui*, N. R. F..

Autorul susține că scriitorii Mac Orlan, Tristan Derême, Francis

Carco, Renée Dunan și Marcel Berger, Mauriac, Jaloux și Arcos, etc. sînt romantici. Cartea este interesantă mai cu samă prin analiza exactă și pătrunzătoare a operelor pe care o face d. Gauchez: disecă conținutul fiecărei opere și-l explică ținînd samă mai mult de fond decît de formă; găsește totdeauna amănuntul care aruncă lumină asupra întregului. De pildă pentru a arăta că toți eroii lui Mac-Orlan sînt bolnavi de nervi găsește argumentul că toți își rod unghiile.

**Guy de Pourtalès,** *De Hamlet à Swann*, (Crès).

Autorul adună în acest volum pagini asupra scriitorilor care după referințele sale formează spiritul european.

Portretele volumului arătat sînt chiar precedate de o prefață asupra „Spiritului european", în care pare să adopte concluzia că „Europeni" sînt numai marii clasici.

Autorul face portretele lui Shakespeare, La Fontaine, Senancour, Benjamin Constant, Proust etc..

**L. Charles-Baudoin,** *Le symbole de Verhaeren*, Editions Mongenet, Genève.

E o carte de critică tip nou, o încercare de psihanaliză aplicată la poezie. Sînt în ea unele idei familiare lui Freud și discipolilor lui. Originalitatea nu-i deci în teorii ci în adaptarea lor la teme literare.

Autorul încearcă, servindu-se de textele lui Verhaeren să refacă „par le dedans" istoria sentimentelor și simbolurilor cu ajutorul cărora au fost exprimate.

Cartea aduce ceva nou asupra lui Verhaeren, și cuprinde bogate și interesante suggestii asupra raportului dintre vis și poezie.

Autorul dă o mare importanță fenomenelor morbide, și descopere încă odată ceiace-i involuntar și irațional în talent.

**Sigurd Höst,** *Henric Ibsen*, Stock.

O carte asupra vieții și operei întregi a lui Ibsen. Autorul a dat poate prea mult loc la ceiace s'ar putea să fie autobiografie în persoanele unora din dramele ibseniene. (Björnson ar fi modelul eroului principal din mai multe piese).

Dualismul între elanul unei credințe arzătoare, în frumusețea și idealul posibil, întunecat totdeauna de o umbră de negație și scepticism face măreția omenească a dramelor ibseniene.

**M-lle Cazamian,** *Les idées et le roman en Angleterre*. Publication dela Faculté des Lettres de Strasbourg.

Intr'un volum de 1500 pagini sînt studiate raporturile între ideologia și romanul englez în secolul XIX, precum și efectele ideologiei asupra romanului.

## FILOZOFIE

**Rudolf Lämmel,** *Intelligenzprüfung und psychologische Berufsberatung*, 1923, München, 193 p..

Organizarea științifică a industriei inaugurate de Taylor și în urmă de Ford a avut nenumărate ecouri în domeniul psihologic. S'au început cercetări asupra diferitelor aptitudini sufletești în legătură cu selectarea profesională. Repartizînd pe fiecare muncitor la felul de muncă care îi convine mai bine, se obține un rendament superior. Aceste cercetări au preocupat deja pe psihologii germani W. Stern și Lipman și nenumărați psihologi americani. La Hamburg s'a înființat în acest scop chiar un institut de psihologie profesională.

Volumul de față studiază, din punctul de vedere al psihologiei experimentale (testuri) aceiași problemă. Se aduc multe puneri la punct și un variat material.

**Nicolai Hartmann,** *Die Philosophie des deutschen Idealismus*, Berlin, 1923, 282 p..

E un studiu obiectiv asupra filozofilor romantici germani: Fichte și Schelling. Se analizează problemele și soluțiile aduse de această școală filozofică, în special de cei doi mari protagoniști. Cartea e bine venită, fiindcă dela studiile acum ușor învechite ale unui Eduard Erdmann sau Kuno Fischer, materia nu a mai fost sistematic tratată.

**Paul Masson-Oursel,** *La philosophie comparée*, Paris, 1923, 201 p..

Studiul comparativ în științele morale se aplicase până acum literaturii, filologiei, dreptului și etnografiei. Autorul, încearcă în lucrarea de față să aplice aceiași metodă și sistemelor filozofice. Comparația care se exercită asupra psihologiei, logicei și moralei, întrebuințează exemple din filozofia greacă și indiană.

**Victor Brochard,** *Les sceptiques grecs*, Paris 1923.

E reeditarea unui studiu clasic al decedatului profesor dela Sorbona, ce devenise în ultimul timp rarisim. Ediția de față nu conține nici o modificare față de cea anterioară.

## ROMANE

**Edouard Estaunié,** *Le Labyrinthe*, Perrin, Paris.

Eroul romanului, Jacques Pesnel, fiul unui bancher care murind lăsase în urmă o mulțime de datorii, muncește timp de douăzeci de ani să le plătească și să reabiliteze astfel memoria tatălui său; dar nu izbutește și renunță cu amărăciune. Intr'o zi primind vestea că moștenește o frumoasă avere dela o mătușă a lui, dă ordin să se plătească creditorii tatălui său, dar după cîtva timp găsește printre lucrurile defunctei, într'un scrin, o hîrtie prin care mătușa sa lăsa întreaga ei avere unei oarecare d-șoare Alice Vaubajour. Nu-i vine a crede, lasă testamentul în scrin și pleacă la Brioude s'o găsească acasă. Alice e o creatură fermecătoare. Jacques se îndrăgostește de dînsa. Pentru a nu o leza oarecum în drepturile ei, o ia în căsătorie și îi constitue o dotă enormă.

Alice e încîntată de manierele și generozitatea lui și îl iubește. Jacques e fericit.



Dar între soți e o minciună, care-l urmărește pretutindeni și de care Jacques e chinuit. Andrei, fratele mai mic a lui Jacques, vine la chemarea acestuia din străinătate și constată că fratele lui mai mare e chinuit de o remușcare. Jacques descopere că cineva a umblat cu testamentul în scrinul în care îl lăsase el, și ca să simuleze, mințind iarăși, ia testamentul și-l duce la notar, cașicum l-ar fi descoperit atunci. Testamentul fiind fără dată și deci fără valoare e fost rupt de notar.

Dar Alice nu crede istoria inventată de Jacques cu testamentul descoperit și devine foarte bănuitoare față de bărbatul ei. Se destăinuește lui Andrei. Acest lucru deșteaptă gelozia lui Jacques, care începe a imputa lui Andrei o pasiune criminală și-i cere să plece din casă. Andrei odată plecat minciuna se dă pe față, dar nu moare. Jacques și Alice se vor iubi încă, dar cu vagi presimțiri că ceva se poate amesteca în orice moment în sinceritatea lor să o conrupă.

**Tristan Bernard,** *Féerie bourgeoise*, Flammarion, Paris.

Un roman scris cu umorul caracteristic autorului.

Un bijutier bogat obișnuește să dea bani cu camătă. Unul din clienții lui, un tînăr viconte, lacom de bani, izbutește să se facă iubit de singura fată a bijutierului, o seduce și o răpește.

Bijutierul în fața acestui fapt împlinit, își pune toată energia, ca, împotriva prejudecăților pe care ca orice burghez le are, să facă pe conte și contesă să consimtă la căsătoria fiului lor cu scumpa lui fată. Desigur că reușește în cele din urmă. Humorul rezultă din faptul că bijutierul își pune toată energia pentru un lucru, după mentalitatea lui burgheză — aproape imposibil — și care de altfel e foarte realizabil astăzi. In fața banilor cad prejudecățile de noblețe și de clasă.

**David Garnett,** *La femme changée en renard*, Grasset.

Romanul cuprinde istorisirea vie-

lii curioasă și de necrezut a unui menaj în care femeia s'a transformat deodată în vulpe.

Această aventură absurdă dă ocazie autorului de a observa cu mult humor sentimentele soțului d. Tebrick: întâiu surprinderea lui, apoi graba de a-și ascunde femeia,... tulburarea lui cînd femeia îi naște primii pui, jena lui bizară și gelozia cînd întîlnește vulpoiul care'i al doilea soț al femeii lui, și în fine desperarea lui cînd soția îi este sfîșiată de cîni, în brațele lui.

David Garnett reușește să facă această istorie nu numai acceptabilă, dar naturală.

Traducerea în limba franceză este făcută de André Maurois.

**Binet-Valmer,** *Le sang*, Flamarion.

Romanul conține tragedia omului care a ucis cu sînge rece un alt om și care se sinucide pentru a se pedepsi, după o criză de conștiință ascuțită și tăcută, și a cărei aspect social și tainic aduc aminte de Crimă și Pedeapsă.

„Cine ucide în timp de războiu e un erou. Cine ucide în timp de pace este un asasin". Acest epigraf al romanului este analiza însăși a operei și un leitmotiv.

**Jean Giraudoux,** *Juliette au pays des hommes*, Emile Paul.

Cartea se compune din șase mari portrete de oameni alcătuite ca niște corespondențe între natura intimă și natura exterioară.

Julietta pleacă după oameni. Urmează întâiu un crescător de animale bizar, apoi un botanist, un nenorocit deformat de orgoliu, un arheolog, un scriitor tulburat de noutatea dialogului interior, pe însuși autorul și în fine un rus.

Totul formează o țesătură inpalpabilă, ușoară, aeriană, in care orice frază vrea să spue ceva, fiecare pagină formează un tot.

Romanul e plin de fantezie, lirism, observație, spirit, ironie și poezie.

## POEZIE

**Emile Verhaeren,** *La vie qui s'éloigne*, poèmes, Mercure de France, Paris.

Un volum care cuprinde poemele marelui poet găsite în urma morții lui. Bucățile sînt din diferite epoci, unele sînt foarte vechi, altele sînt numai brouilloane, iar altele ca „Les Mariniers d'Escaut" sînt desăvîrșite și de valoarea celor mai bune poeme cunoscute din volumele anterioare.

**Wacyf Boutros Ghali,** *Les perles éparpillées*, Chuiliat editeur.

Volumul cuprinde o culegere de povestiri și legende arabe, culese din vechile manuscrise copte și arabe.

„Jesus et le Crâne" e un dialog inspirat de tradiția musulmană; în el sînt halucinante viziuni de infern. „Theodora d'Alexandrie" e din contra o legendă creștină care amintește de Thaïs. In „Le Palais des Désen Mantées" Wacyf pledează cauza feministă.

**Rabindranath Tagore,** *La Religion du Poète*, Payot.

Cinstarea realității supreme e pedica poetului din această unică carte. Această realitate supremă este mai întâiu visul pe care'l făurim cu ajutorul imaginației, e poezia. Poezia nu este un joc, o distracție; e o bucurie care creiază imagini și ne face să comunicăm cu însuși sufletul universului.

Poezia și iubirea ne eliberează sufletul și-i permit să ne împărtășim cu universalul.

## ISTORIE

**Guglielmo Ferrero,** *Discours aux sourds*, Ed. du Sagittaire.

In această carte scrisă pentru „surzi" autorul denunță boala care roade omenirea și care o va ucide: *dezvoltarea monstruoasă și fatală a științel*. Omenirea în veșnica dorință de fericire, a început să-și asigure stăpînirea integrală a bunurilor din această lume, pentru satisfacerea nevoilor sale. Cu ajutorul științei care a creat mașinile omul a ajuns regele pămîntului cu toate comorile lui; astfel că, fără sforțare, omul modern obține, după voință și imediat, tot ce nevoile sau fantazia sa îi cer. Iată fericirea.

Dar în realitate, omul nu a fost niciodată mai nenorocit, mai sărac și mai sclav ca acum, sclavul mașinilor create de el. Autorul cărții de mai sus explică: „Aprinzînd în om dorințile, ambițiile și speranțe nemărginite, acești uriași de fer au făcut din omul care i-a creat, un sclav de care să fie slujiți ca zeii"... căci omul a căutat să producă mereu noi bogății cerînd să se consume, de unde, „sclavajul universal, obligația de a produce și aceia de a consuma, de a produce pentru a putea consuma și de a consuma pentru a putea produce".

La rădăcina răului este o mare eroare psihologică: s'a uitat că omul, prin natura lui, e veșnic flămînd; o dorință împlinită aduce alte dorinți nouă.

Autorul examinează într'o serie de capitole diferitele forme ale răului în domeniile, politic, social, financiar și estetic—religios.

Autoritatea guvernelor sprijinită întâiu pe principiul dreptului divin s'a înlocuit încet-încet prin forță. Apoi, erezia științei și a democrației, promițînd fiecărui individ bogăție și libertate, au ațîțat până la exasperare toate sentimentele de vanitate și egoism, setea de stăpînire, toate instinctele primitive ale omului. Socialismul cași comunismul lipsit de un razim religios este și va fi o veșnică minciună prin care, în disprețul oricărui adevărat ideal, o mulțime ipocrită va căuta să-și astîmpere pasiunile și ura.

„Comunismul nu e contrar naturii omului, într'atît cît omul e capabil de sacrificiu. Orice adevărat sistem comunist, familia cași ordinele monahale, e un sistem de renunțare prin care individul își sacrifică libertatea și bunurile, pentru a atinge un ideal, pentru a satisface o pasiune nobilă—iubirea paternă, de D-zeu—sau de aproape" și mai departe: „Comunismul poate asigura plăceri spirituale a unei vieți dusă în comun pentru speranțe imateriale. Pentru orgiile belșugului, trebue capitalismul".

Autorul nu trece cu vederea criza economică financiară: „niciodată, n'au fost atît de mulți bani în toate mînile și niciodată aceste mîni n'au fost mai goale". In privința producțiilor spiritului, inteligența omului în dorința nebună de a cunoaște și a se bucura, a pierdut discernămîntul între alegerea elementelor ce se exclud.

Ținîndu-se în limitele strict istorice, autorul a preferat să nu insiste asupra cauzei intime a stării actuale.

**Alfred-Fabre-Luce,** *La victoire*, Nouvelle Revue Française.

O carte asupra conflagrației europene. Pentru prima oară un om independent și bine informat caută să desprindă obiectiv cauzele adevărate și urmările războiului mondial. Nu se sfiește să arăte că una din principalele cauze ale conflictului, a fost politica de alianțe inaugurată de Franța, politică hotărît împotriva păcii.

Cuvîntul autorului nu e violent dar are răsunet. Și dacă pentru Franța nu-i încă vremea să pronunțe cuvîntul de pacificare care era de așteptat în ajunul războiului, și care i-ar fi creat o situație unică printre națiuni, nu-i prea tîrziu nici acum pentru ea să înceapă o mișcare sinceră de colaborare europeană—pentru asigurarea aceluiași scop—pacea.

**Karl Liebknecht,** *Lettres du front et de la Geôle*, Libraire de l'Humanite.

Volumul cuprinde „scrisorile" din închisoarea din Lukan unde autorul a fost închis. Ele exprimă o nestrămutată încredere în viitor. Gîndul autorului e neconteait întors către soția și copiii lui cărora vrea să le insufle idealul și dragostea lui de studii, de literatură, de muzică.

Uneori apar și preocupările lui politice, judecînd sever socialdemocrații dela guvern. Comentează și justifică din punctul de vedere comunist poziția luată de bolșeviștii după venirea lor la putere.

**Eugène Schkaff,** *La question agraire en Russie*, Rousseau editeur.

Această teză de doctorat cu

# Bibliografie

**Silviu Dragomir,** *Avram Iancu,* din publ. Casei Școalelor, București, Inst. Romînia nouă, Prețul 12 lei.

**D. Rusu,** *Das Rätsel der welt,* Cernăuți, 1924, Tip. M. Silvestru.

**Dr. Albert Flaths,** *Anthologie Romanischer Lyrik 1740 – 1900 Ausgewahlte Romaische Gedichte,* Ed. „Cartea Romînească", București, Prețul 40 lei.

**P. Roziade,** *Morcovul și alte legume,* Cunoștințe Folositoare, Ed. „Cartea Romînească", București, Prețul 5 lei.

**G. Gheorghiu,** *Livadă din sîmburi,* Cunoștințe Folositoare, Ed. „Cartea Romînească", București, Prețul 5 lei.

**M. Lupescu,** *In jurul casei,* Cunoștințe Folositoare, Ed. „Cartea Romînească", București, Prețul 5 lei.

**I. Simionescu,** *Omul dela Cucuteni,* Cunoștințe Folositoare, Ed. „Cartea Romînească", București, Prețul 5 lei.

**E. Gheorghiu,** *Sifilisul și alte boli lumești,* Cunoștințe Folositoare, Ed. „Cartea Romînească", București, Prețul 5 lei.

**I. Slavici,** *Nuvele,* vol II, București, 1924.

„ „ *Povești,* București, 1924.

*Povestiri din 1001 de nopți,* București, 1924.

**C. Cernăianu,** *Conflictul cu biserica ortodoxă din Basarabia,* București, 1923.

**C. Cernăianu,** *Primejdia bisericească și națională din Basarabia,* București, 1924.

**Șerban Ionescu,** *Teoria ideilor forțe,* București, 1924.

**M. Mihăileanu,** *Clasele sociale și lupta de clasă,* Pitești, 1924.

**G. Oprescu,** *Pictorul T. Aman,* Institutul de arte grafice „Glasul Bucovinei", Cernăuți.



**I. Toronțiu,** *Carmen-Sylva în literatura romînească,* Extras din „Junimea literară".

**I. Filitti,** *Banii și caimacamii Craiovei,* „Bibl. Arhivelor Olteniei", „Scrisul romînesc", Craiova.

**G. Tutoveanu,** *Tinerețe,* Ed. „Ramuri", Craiova, 1924.

**P. P. Panaitescu,** *Un manuscript al „Efemeridelor" lui Caragea Banul,* Institutul de arte grafice „Mercur", București, 1924.

**Bureau International du Travail,** *Le Problème du Logement en Europe depuis la Guerre,* Genève, 1924, Prix : 15 francs.

**Ion Dongorozi,** *La hotarul Dobrogei,* nuvele și schițe, Craiova 1924.

**Gh. Gr. Gheorghiu,** *Contribuțiuni la Climatologia Iașilor,* „Academia Romînă", 1924.

**Gh. Gr. Gheorghiu,** *Stațiunea Meteorologică a Orașului Iași,* Iași, 1924.

**I. Nisipeanu** și **T. Geantă,** *Abecedar,* București, Prețul 10 lei.

---

*Revue Mondiale,* 15 August 1 Sept 1924.
*Le monde nouveau,* No. 6.
*La Nouvelle Revue Française,* 1 Sept.
*Mercure de France,* 1 și 15 Sept..
*Revue Internationale du Travail,* No. 2.
*Obscestvena Misla,* No. 6.
*Klingsor,* 1 Sept..
*Țara Noastră,* No. 36.
*Șezătoarea,* Folklor, No. 7, Iulie, Fălticeni.
*Cuvîntul nostru,* No. 6 – 8 Vîlcea.
*Flamura,* No. 7
*Invățătorul,* No. 6 – 7, Cluj.
*Transilvania,* No. 7, Iulie.
*Gîndirea,* Anul III, No. 16.
*Lamura,* Anul V. No. 7 – 11
*Convorbiri Literare,* Iulie - August 1924.
*Democrația,* No. 7 - 9.
*Revista Științelor Veterinare,* No. 6.
*Solidaritatea,* No. 10—12.
*Noua revistă bisericească,* No. 5 – 6.
*Datina,* No. 7—8.
*Omul liber,* No. 15 - 16.
*Tribuna Romînilor de peste hotare,* No. 5.
*Datoria,* No. 6.
*Viața Agricolă,* No. 14.
*Ideea Europeană,* No. 153.
*Romînia Industrială,* No. 628.
*Luminătorul,* No. 26.
*Revista Infanteriei,* No. 275.
*Anuarul liceului „Aron Pumnul din Cernăuți,* pe anii 1921 – 22 și 1922—23.
*Junimea literară,* Mai și Iunie.
*Cronica numismatică și arheologică,* C. Moisil, București, Ianuar – Iunie, 1924.
*Biserica Ortodoxă Romînă,* No. 8.
*Șezătoarea,* No. 8 – 9.

# Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LIX

(Anul XVI, Numerele 7, 8 şi 9)

## I. Literatură.







## II. Studii.—Articole.—Scrisori din ţară şi din străinătate.

## III.—Note pe marginea cărţilor



## IV.—Documente omeneşti



## V. Cronici





## VI. Miscellanea.



## VII. Recenzii

### VIII. Revista Revistelor